

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

Ապրիլի 21, 22, 2015

«ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԻ
ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ»

Միջազգային գիտաժողովի
ՆՅՈՒԹԵՐ

ՀՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԳՉՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ 2016

ЕРЕВАНСКИЙ СЕВЕРНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

21, 22 апреля, 2015

МАТЕРИАЛЫ

международной научной конференции
“ПРОБЛЕМЫ ПРЕОДОЛЕНИЯ ПОСЛЕДСТВИЙ
ГЕНОЦИДА АРМЯН”

Ереван

Издательство Северного университета

2016

ՀՏԴ 94 (479.25):06

ԳՄԴ 63.3 (5Հ)

Հ 283

*Հրատարակվում է Հյուսիսային համալսարանի գիտական
խորհրդի որոշմամբ*

Հ 283 Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման հիմնա խնդիր-ները: Միջազգային գիտաժողովի նյութեր (21-22 ապրիլի 2015թ.) - Եր.: Երևանի Հյուսիսային համալսարան, 2016. 532 էջ:

Ժողովածուում տեղ են գտել Հյուսիսային համալսարանի ռեկտորատի նախա-ձեռնությամբ 2015 թվականի ապրիլի 21-22-ին անցկացված միջազգային գիտաժողովի մասնակիցների զեկուցումները, որոնք ներկայացված են ըստ գիտության բնագավառների՝ գիտաժողովի ծրագրով նախատեսված հաջորդականությամբ: Լիագումար նիստերի զեկուցումները զետեղված են ժողովածուի սկզբում:

Ժողովածուն նախատեսվում է մասնագետների, ինչպես նաև ընթերցող լայն շրջանների համար:

ՀՏԴ 94 (479.25):06

ԳՄԴ 63.3 (5Հ)

ISBN 978-9939 – 9115 – 5 - 7

© Հյուսիսային համալսարան, 2016

Խմբագրական - հրատարակչական խորհուրդ

Մակիչյան Բորիս (խորհրդի նախագահ, մանկ. գ. թ., ք. Երևան),

Ասատրյան Գրիգոր (խորհրդի նախագահի տեղակալ, փիլ. գ. դ., ք. Երևան),

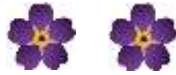
Ավետիսյան Սամվել (տնտ. գ. դ., ք. Երևան), Բոյկո Ստանիսլավ (փիլ. գ. թ., ք. Չերեպովեց, Ռուսաստան), Գրիգորյան Էռնեստ (փիլ. գ. դ., ք. Մոսկվա), Դավիդենկո Աննա (մանկ. գ. դ., ք. Վիննիցա, Ուկրաինա), Երիցյան Սերգո (բան. գ. դ., ք. Երևան), Զաքարյան Լիլիթ (պատմ. գ. թ., ք. Երևան), Խեչոյան Անի (իրավ. գ. թ., ք. Երևան), Կազակովա Նատալյա (տնտ. գ. դ., ք. Մոսկվա), Կաֆտան Վիտալի (փիլ. գ. դ., ք. Մոսկվա), Հակոբյան Գայանե (բ. գ. թ., ք. Երևան), Հովհաննիսյան Սուսաննա (բ.գ.դ., ք. Երևան), Ճուղուրյան Արմեն (տնտ. գ. դ., ք. Երևան), Մակիչյան Մանթաշ (ք. Երևան), Մակիչյան Միքել (տնտ. գ. թ., ք. Երևան), Մակիչյան Սոնա (հոգ. գ. թ., ք. Երևան), Մարգուլյան Յակով (սոց. գ. դ., ք. Մանկտ - Պետերբուրգ), Մկրտչյան Գարրի (տեխ. գ. թ., ք. Երևան), Ներսիսյան Աշոտ (պատմ. գ. դ., ք. Երևան), Շակիրով Ռոբերտ (մանկ. գ. դ., ք. Կազան), Շակիրով Ռուսլան (տնտ. գ. դ., ք. Կազան), Պետրի Պյոտր (փիլ. գ. դ., ք. Մոսկվա), Պոկրովսկայա Նադեժդա (սոց. գ. դ., ք. Մանկտ-Պետերբուրգ), Ջաբնիձե Ռեզո (սոց. գ. դ., ք. Երևան), Սահակյան Արմեն (սոց. գ. դ., ք. Երևան), Սորոկին Վիտալի (իրավ. գ. դ., ք. Բառնաուլ, Ռուսաստան), Վարդանյան Բաբկեն (մանկ. գ. թ., ք. Երևան), Օհանյան Քաջիկ (փիլ. գ. դ., Սանտ - Պետերբուրգ), Ֆեդյուկսկի Ալեքսանդր (բ.գ.թ., Սանկ - Պետերբուրգ)

Редакционно-издательский совет

Макичян Борис (председатель совета, к. пед. наук, г. Ереван),

Асатрян Григор (заместитель председателя совета, д. философ. н., г. Ереван)

Аветисян Самвел (д. эк. н., г. Ереван), Акопян Гаяне (к. филол. н., г. Ереван), Бойко Станислав (к. филос. н., г. Череповец, Россия), Варданян Бабкен (к. пед. н., г. Ереван), Григорян Эрнест (д. филос. н., г. Москва), Давыденко Анна (д. пед. н., г. Винница, Украина), Джабнидзе Резо (д. сельск. н., г. Батуми), Джугурян Армен (д. эк. н., г. Ереван), Ерицян Серго (д. филол. н., г. Ереван), Закарян Лилит (к. ист. н., г. Ереван), Казакова Наталья (д. эк. н., г. Москва), Кафтан Виталий (д. филос. н., г. Москва), Макичян Мантас (г. Ереван), Макичян Мгер (к. эк. н., г. Ереван), Макичян Сона (к. псих. н., г. Ереван), Маргулян Яков (д. соц. н., г. Санкт Петербург), Мкртчян Гарри (к. тех. н., г. Ереван), Нерсисян Ашот (д. ист. н., г. Ереван), Оганесян Сусанна (д. филол. н., г. Ереван), Оганян Каджик (д. филос. н., г. Санкт Петербург), Петрий Петр (д. филос. н., г. Москва), Покровская Надежда (д. соц. н., г. Санкт Петербург), Саакян Армен (д. соц. н., г. Ереван), Сорокин Виталий (д. юр. н., г. Барнаул, Россия), Федюковский Александр (к. филол. н., г. Санкт Петербург), Хечоян Ани (к. юр. н., г. Ереван), Шакиров Роберт (д. пед. н., г. Казань), Шакиров Руслан (д. эк. н., г. Казань)

ՈՂՋՈՒՅՆԻ ԽՈՍՔ

Հարգելի գործընկերներ

Գիտաժողովի կազմկոմիտեն իր խորին երախտագիտությունն է հայտնում Երևանի Հյուսիսային համալսարանի հովանու ներքո Հայոց ցեղասպանության հարյուրամյա տարելիցի այս օրերին մեզ հետ լինելու, և կիսելով հայ ժողովրդի վիշտը, ևս մեկ անգամ քննարկումներ կազմակերպելու ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման հիմնախնդիրների շուրջ:

Օսմանյան Թուրքիայի կողմից պետականորեն ծրագրավորված և իրագործված ցեղասպանությունը հայ ժողովրդին ոչ միայն հայրենիքի տարածքային լուրջ կորուստների և սարսափազդու կոտորածների փաստի առաջ կանգնեցրեց, խլելով շուրջ 1,5 միլիոն մարդու կյանք, այլև հայրենագրկման ծանր հոգեբանական և սոցիալ-տնտեսական հետագիծ թողեց, որի հաղթահարման համար դեռևս մեզնից շատ դարեր կպահանջվեն:

Արդեն իսկ գիտաժողովի ծրագրի ընթերցումից պարզ է դառնում, որ այս օրերին մեզ սպասվում է արդյունավետ աշխատանք, ուղղորդված ինչպես ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման, այնպես էլ ցեղասպանության ռիսկերի կանխարգելման հիմնախնդիրներին: Իսկ այդ հիմնախնդիրների լուծումները սերտորեն առնչվում են քաղաքագիտությանը, իրավաբանությանը, փիլիսոփայությանը, հոգեբանությանը, տնտեսագիտությանը, սոցիոլոգիային և այլ գիտություններին, որոնց գծով զեկուցումներ են զետեղվել գիտաժողովի տարբեր բաժանմունքներում:

Խորհրդանաշակա՛ն է նաև այն, որ մենք այսօր մենակ չենք և գիտաժողովը միջազգային բնույթ է կրում: Գիտաժողովին իրենց ակտիվ մասնակցությունն են ցուցաբերել աշխարհի տարբեր երկրներից (Ռուսաստանի Դաշնություն, Բելոռուսիա, Մոլդովա, Ուկրաինա, Վրաստան, Իրան) ժամանած անվանի գիտնականներ և հետազոտողներ, որոնց կողմից ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման շուրջ մեկնաբանությունները հատկապես արժեքավոր են հայ ժողովրդի համար: Կարծում ենք, որ Հայոց եղեռնի սոցիալ տնտեսական և հոգեբանական հետևանքները յուրահատուկ պատմական դասեր կհանդիսանան նաև միջազգային հանրության համար, և այս առումով գիտաժողովի հանրագումարային արդյունքները իրենց առավել արժևորումն են ստանալու:

Գիտաժողովի կազմկոմիտեն Հայոց ցեղասպանության հարյուրամյա տարելիցի ոգեկոչման այս օրերին մաղթում է Ձեզ բեղնավոր ստեղծագործ աշխատանք և արդյունավետ քննարկումներ:

Ռեկտոր Բ.Մ. Մակիյան

ԲՈՐԻՍ ՄԱԿԻՉՅԱՆ

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅՆՈՐԵՆ ՃԱՆԱՉՄԱՆ (ԴԱՏԱՊԱՐՏՄԱՆ) ԱՐԺԵՎՈՐՄԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հիմնաքաներ. Հայոց ցեղասպանություն, <G-100>, միջազգային գիտաժողով, համաքրիստոնեական և հումանիտար նշանակություն ունեցող իրադարձություն, <Մարդասիրությունն ընդդեմ ցեղասպանության> միջազգային բուհական կենտրոն, անվճար ուսուցում, անվանական կրթաթոշակներ:

Անհրաժեշտ է հավուր պատշաճի գնահատել Հայոց ցեղասպանության 100-ամյակին նվիրված բազմաբնույթ միջոցառումները Հայաստանում և նրա սահմաններից դուրս: Այն արդյունավետ գործընթաց էր Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման նախապայմաններ ապահովելու ուղղությամբ, մարդկությանը մեկ անգամ ևս հիշեցնելու 20-րդ դարասկզբին արևմտահայությանը պատուհասած այդ սոսկալի ողբերգության մասին, որը հանցագործություն էր՝ ուղղված ողջ մարդկության դեմ: Համոզված ենք, որ ոչ ոք չի մոռանա ապրիլի 12-ին Հռոմի Ֆրանցիսկոս պապի՝ Վատիկանի Սուրբ Պետրոսի տաճարում մատուցած պատարագը՝ նվիրված Հայոց ցեղասպանության 100-րդ տարելիցին: Պատարագի ընթացքում Հռոմի Ֆրանցիսկոս պապը Գրիգոր Նարեկացուն հռչակել է Տիեզերական եկեղեցու վարդապետ, ինչը համամարդկային, համաքրիստոնեական և հումանիտար նշանակություն ունեցող իրադարձություն է:

Հիշատակության արժանի փաստեր էին նաև ԵԺԿ-ի 2015 թվականի մարտի 3-ի համաժողովն ու Կիպրոսի խորհրդարանի կայացրած որոշումները, ինչպես նաև ապրիլի 24-ին աշխարհի շատ պետությունների դեկլարանների մասնակցությամբ Ծիծեռնակաբերդում կազմակերպված համապետական արարողությունը, որոնք լուրջ ահագանգ էին աշխարհի բոլոր պետություններին՝ ցեղասպանության ոճիրի կանխարգելման, ինչպես նաև Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման հնարավորություններ կանխորոշելու ուղղությամբ: Բարձր գնահատելով այս բոլոր նախաձեռնությունները, կուզենայինք ուշադրություն դարձնել մի հանգամանքի վրա: Հայոց ցեղասպանությունը ողջ աշխարհում պետականորեն ընդունել է 24 երկիր, այսինքն, շուրջ 200 պետություններից առ այսօր պատմական այդ փաստը ճանաչվել է դեռևս քիչ թվով երկրների կողմից, ուստի անհրաժեշտ է առանձնահատուկ վերաբերմունք դրսևորել հատկապես պատմական արդարությանը հետամուտ պետությունների նկատմամբ: Հյուսիսային համալսարանում այդ ուղղությամբ արդեն իսկ արվել են առաջին քայլերը: Նախ հիշատակության է արժանի այն, որ դեռևս փետրվարի սկզբին համալսարանի դիմապակուն փակցվեց Հայոց մեծ եղեռնի 100-ամյակը խորհրդանշող ցուցապաստառ, որին հետևեց մեկ այլ նախաձեռնություն. Հայոց ցեղասպանությունն ընդունված 25 բարեկամ երկրների պետական դրոշները փակցվեցին բուհի ճակատային հատվածին՝ ի նշան երախտագիտության այն երկրներին, որոնք համարձակորեն իրերը կոչել են իրենց անուններով: Ի դեպ, այդ օրերին Երեւան այցելած Լյուքսեմբուրգի խորհրդարանի պատգամավորներից մեկն իր երկրի խորհրդարանում Հայոց

ցեղասպանությունը ճանաչելու մասին հարցի քննարկման ժամանակ հիշատակել է Հյուսիսային համալսարանի կողմից բարեկամ երկրների նկատմամբ հարգանքի եւ մեծարման վերոնշյալ դրսեւորման մասին:

Այս նախաձեռնությանը հետևեց մեկ ուրիշը. պատրաստվեց հատուկ ցուցապատառ՝ Հայոց ցեղասպանությունը ճանաչած երկրների դրոշներով և այդ երկրների մասին համառոտ տեղեկատվությամբ: 2015-16 ուս. տարվա առաջին կիսամյակում համալսարանի ավարտական կուրսերում Հայոց ցեղասպանությունը ճանաչած երկրների համառոտ պատմությունը դասավանդվում է որպես հատուկ դասընթաց: Պատրաստվում է նաև համապատասխան դասագիրք: Հյուսիսային համալսարանի գիտխորհրդի որոշմամբ՝ Ցեղասպանությունը ճանաչած երկրների քաղաքացիները Հյուսիսային համալսարանում բարձրագույն կրթություն կստանան սահմանված ուս.վարձի 50 տոկոս զեղչով, իսկ սիրիահայերը ուսում կստանան անվճար հիմունքներով: Հիշատակության է արժանի նաև այն, որ Հումանիզմի ակադեմիայի հետ համատեղ Հյուսիսային համալսարանը ձևավորել է <Մարդասիրությունն ընդդեմ ցեղասպանության> միջազգային բուհական կենտրոն, որին հիմնականում կարող են անդամակցել Հայոց ցեղասպանությունը ճանաչած երկրների բուհեր: Մենք առաջարկում ենք մեր երկրի կառավարման, մշակութային, տնտեսական և այլ ոլորտների ներկայացուցիչներին՝ իրենց իրավասությունների ու հնարավորությունների սահմաններում Հայոց ցեղասպանությունը ճանաչած երկրների հետ համագործակցության հարթակներ ձևավորել: Դա հնարավորություն կտա քրիստոնեական աշխարհի երկրներին համախմբել Հայոց ցեղասպանության դատապարտման գաղափարի շուրջ և համատեղ ջանքերի շնորհիվ հասնել Հայոց ցեղասպանության միջազգայնորեն ճանաչմանն ու դատապարտմանը՝ միաժամանակ կանխարգելել մարդկության դեմ ցանկացած ոտնձգություն, առավել ևս՝ ֆիզիկական բնաջնջումը: Չէ՞ որ մեր օրերում էլ, քաղաքակիրթ մարդկության աչքի առաջ, հումանիզմի դարաշրջանում, մենք ականատես ենք լինում ռազմական գործողությունների, որոնց ժամանակ զոհվում է անմեղ բնակչություն: Ուստի, մեր այս քայլը՝ տարբեր միջոցներով արժևորել Հայոց ցեղասպանությունը պետականորեն ճանաչած երկրներին ու նրանց քաղաքացիներին տարբեր ոլորտներում, կարծում եմ, օրինակելի կլինի և մեր նախաձեռնության շուրջ՝ մարդասիրությունն ընդդեմ ցեղասպանության, կհամախմբվի աշխարհի առաջադեմ մարդկությունը, և մեր նախաձեռնած շարժումը արժանի արձագանք կունենա ամբողջ աշխարհում:

Այստեղ հիշատակության է արժանի մի կարևոր փաստ ևս. 1991 թ. սեպտեմբերի 21-ին ընդունված Անկախության հռչակագրում ամրագրվեց Հայոց ցեղասպանությունը միջազգայնորեն ճանաչման անհրաժեշտությունը՝ հետևյալ ձևակերպումով. <Հայաստանի Հանրապետությունը սատար է կանգնում 1915 թվականին Օսմանյան Թուրքիայում և Արևմտյան Հայաստանում Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման գործին>: Խորին հարգանք ենք տածում մեր այն քաղաքական գործիչների նկատմամբ, որոնք Հռչակագրում ներառեցին այս կարևոր դրույթը: Միաժամանակ նշենք, որ մեր գործունեությունը պայմանավորված է ոչ միայն Հռչակագրի այս կետը իրագործելու ցանկությամբ, այլև հայ մարդու պատվախնդրությամբ, պատմական արդարությունը վերականգնված տեսնելու և Հայոց ցեղասպանությունը միջազգայնորեն ճանաչված դարձնելուն նպաստելու ցանկությամբ:

Շարունակելով խոսքս՝ ուզում եմ ներկայացնել այն բոլոր միջոցառումները, որոնք Ցեղասպանության 100-ամյակի կապակցությամբ նախաձեռնել է մեր բուհը:

Հյուսիսային համալսարանը հանրապետությունում առաջիններից մեկը ձեռնամուխ եղավ Հայոց մեծ եղեռնի 100-ամյա տարելիցին նվիրված միջոցառումների իրականացմանը: Դեռեւս 2015թ. հունվարի 19-ին գիտխորհրդի արտահերթ նիստում ընդունված՝ Օսմանյան կայսրության կողմից իրականացված Հայոց մեծ եղեռնի 100-ամյակին նվիրված միջոցառումների՝ 16 կետից բաղկացած պլանն ամբողջությամբ կատարվել է, որի ամփոփումն էր ապրիլի 29-ին տեղի ունեցած ուսանողական գիտաժողովը: Գիտխորհրդի արտահերթ նիստում ընդունվեց նաեւ <G-100> ծրագիրը: Այն նպատակ է հետապնդում արտասահմանյան երկրների բուհերից ուսանողներ ներգրավելու միջոցով մեր պահանջը ավելի լայն լսարանի ներկայացնելու: Ծրագրի այս կետի համաձայն՝ Հայոց ցեղասպանությունը միջազգայնորեն ճանաչած արտասահմանյան երկրների քաղաքացիները Հյուսիսային համալսարանում բարձրագույն մասնագիտական կրթություն կստանան սահմանված վարձի 50% զեղչով: Նրանք կարժանանան անվճար կրթության իրավունքի կամ անվանական կրթաթոշակների՝ նախապատվելի պայմաններով, իսկ սիրիահայերի կրթությունը բուհում կկազմակերպվի անվճար հիմունքներով:

Բուհի համար չափազանց կարեւոր այս գիտխորհրդի ժամանակ ընդունելով <G-100> ծրագիրը՝ Հյուսիսային համալսարանի խորհուրդը միաժամանակ դիմել է հանրապետության բոլոր քաղաքական ու հասարակական ուժերին՝ միասնության, համերաշխության ու համախմբվածության կոչով: Խորհրդի համոզմամբ՝ Ցեղասպանության 100-ամյակը հավուր պատշաճի նշելը բոլորիս պատասխանատվության գործն է, միջազգային մակարդակով ցեղասպանության ճանաչման բարձր մակարդակ ապահովելու դեպքում ապագա սերունդները հնարավորություն կունենան Թուրքիային փոխհատուցման առավել խիստ պահանջներ ներկայացնել: Եվ այդ հիմնավորմամբ էլ Հյուսիսային համալսարանի գիտխորհուրդը պահանջ ու հորդոր է ներկայացրել քաղաքական ուժերին՝ մինչեւ 2015 թվականի ապրիլի 24-ը իրենց հետաքրքրությունները Ազատության հրապարակից տեղափոխել Ծիծեռնակաբերդ՝ Ցեղասպանության գոհերի հուշարձան եւ միջազգային տարբեր հարթակներ:

Հունվարի 19-ից սկսած՝ Հյուսիսային համալսարանը 100-օրյա ժամկետում իրականացրել է տարաբնույթ ու հետաքրքիր միջոցառումներ, որոնց ընթացքում հանրությանն են ներկայացվել նորարարական ծրագրեր՝ միտված մեր ժողովրդի միասնությանն ու երկրի հզորացմանը:

Ցեղասպանության 100-ամյակին նվիրված միջոցառումների շրջանակում Հյուսիսային համալսարանի մի խումբ ուսանողներ ու դասախոսներ՝ տողերիս հեղինակի գլխավորությամբ, հունվարի 27-ին Հայոց բանակի կազմավորման 23-ամյակի առթիվ այցելեցին ՀՀ պաշտպանության նախարարության 5-րդ բանակային կորպուս, հանդիպեցին զինծառայողների եւ սպայական կազմի հետ: Երեսուն հոգուց բաղկացած պատվիրակությունը հետաքրքիր ու հագեցած օր անցկացրեց՝ շփվելով զինծառայողների, սպայական կազմի հետ: Բուհի ուս.խորհուրդը զորամասում կազմակերպեց Հայոց բանակին նվիրված միջոցառում, որի ընթացքում խոսվեց մեր բանակի անցած ուղու, նրա փառավոր հաղթանակների մասին, ինչպես նաեւ Հայոց ցեղասպանության եւ նրա հետեւանքների հաղթահարման մասին զինծառայողների համար դասախոսություն կարդաց համալսարանի դասախոս, դոկտոր, պրոֆեսոր Ա. Ներսիսյանը: Զինվորների հետ հանդիպման ժամանակ մենք հանդես եկանք հետաքրքիր

առաջարկությամբ, այն է՝ զինված ուժերում նույնպես ներդնել կրեդիտային համակարգ, որի արդյունքներով եւ ծառայությունը գերազանց ավարտած զորացրվածները Հյուսիսային համալսարան կընդունվեն անվճար, իսկ մյուսները՝ 30% զեղչով: Ուսումնառության ընթացքում բանակից զորացրվածները կօգտվեն բազմաթիվ արտոնություններից՝ անվճար ուսուցում, անվանական կրթաթոշակներ եւ այլն: Հավելենք նաեւ, որ բուհը պատրաստում է պայմանագրի նախագիծ, որով առավել կսերտացվեն բանակի հետ կապերը, իսկ զորացրված երիտասարդներին կհատկացվեն ավելի շատ արտոնություններ:

Նույն զորամասում մեկ այլ հանդիպում էլ տեղի ունեցավ ապրիլի 17-ին: Ցեղասպանության 100-ամյա տարելիցին նվիրված այս միջոցառմանը Հյուսիսային համալսարանի ուսանողները վաղուց էին պատրաստվում: 15 հոգուց կազմված ստեղծագործական խումբը ներդրեց բոլոր ջանքերը՝ մեր պատմության դասերը ներկաներին փոխանցելու, նաեւ ոգեւորելու համար: Գրական-գեղարվեստական կոմպոզիցիայի հիմքում ընկած էին Պ. Սեւակի, Հ. Շիրազի, Ս. Կապուտիկյանի ցեղասպանության թեմայով ստեղծագործությունները, ինչպես նաեւ թեմային առնչվող երգեր:

Հաջորդ միջոցառումը տեղի ունեցավ փետրվարի 19-ին՝ Հովհաննես Թումանյանի ծննդյան 146-ամյակի առթիվ: Բուհի ղեկավարությունը, ուսանողադասախոսական կազմն ու բազմաթիվ հյուրեր ծաղկեպսակ դրեցին մեծ գրողի հուշարձանին: Միջոցառմանը մասնակցում էին ԿԳ փոխնախարար Կ. Հարությունյանը, Գրողների միության նախագահ Էդ. Միլիտոնյանը, ճանաչված թումանյանագետ, բ.գ.դ. Ս. Հովհաննիսյանը, <Լոռվա ձոր> ՀԿ նախագահ Ս. Երիցյանը, դիվանագետ, հասարակական գործիչ Ա. Պապյանը, գրող Ս. Մուրադյանը, <Կրթություն> թերթի գլխավոր խմբագիր Գ. Մինասյանը եւ այլք: Միջոցառման ավարտին Թումանյանի 145-ամյակի հուշամեդալով պարգևատրեցինք ԿԳ փոխնախարար Կ. Հարությունյանին, Ա. Պապյանին, Էդ. Միլիտոնյանին եւ Ս. Մուրադյանին: Հուշամեդալը բուհի կողմից տրվում է Հյուսիսային համալսարանում թումանյանական միջոցառումներին ակտիվ մասնակցության եւ աջակցության, ինչպես նաեւ թումանյանական ոգով գործունեություն ծավալելու համար: Զանտեսելով օրվա կարեւոր խորհուրդը՝ մասնակիցները գրքեր նվիրեցին միմյանց:

Հետաքրքիր ու արդյունավետ էր նաեւ փետրվարի 24-ին Հյուսիսային համալսարանի ուսանողների ու դասախոսների մասնակցությունը Ազգային ժողովի հերթական նիստին ու լրաց դասին: Համալսարանականները հանդիպեցին ՀՀ Ազգային ժողովի նախագահի տեղակալ Էդուարդ Շարմազանովի հետ, նրան ուղղեցին իրենց հուզող հարցերը, ինչպես նաեւ պատմեցին Ցեղասպանության 100-ամյա տարելիցին նվիրված միջոցառումների մասին: Այստեղ մենք մեկ անգամ եւս նշեցինք բուհի՝ օտարերկրացի ուսանողներին 50 տոկոս զեղչով ուսման հնարավորություն տալու նախաձեռնության մասին, ինչը դրական գնահատվեց ԱԺ փոխնախագահ Էդուարդ Շարմազանովի կողմից:

Հայոց ցեղասպանության 100-ամյակին նվիրված միջոցառումների շրջանակներում փետրվարի 25-ին Անդրանիկ Օզանյանի ծննդյան 150-ամյակի առթիվ ուսանողական խորհուրդը այցելեց մեծ զորավարի թանգարան եւ ծաղկեպսակ դրեց նրա հուշարձանին: Մենք հիացմունքով շրջեցինք թանգարանում՝ ծանոթանալով մեծ զորավարի կյանքի հիշարժան էջերին:

Հյուսիսային համալսարանի կենսագրության մեջ առավել ուշագրավ էր այն, որ հանրապետության լավագույն 9 բուհերի շարքում Հյուսիսային համալսարանի 11 ուսանողից

բաղկացած թիմը մարտի 1-ին հաղթող ճանաչվեց Հայոց ցեղասպանության 100-ամյակին նվիրված <Հայ ասպետ> հեռուստամրցույթի կիսաեզրափակիչ փուլում եւ Երեւանի պետական համալսարանի եւ Գյումրիի Մ. Նալբանդյանի անվան պետական մանկավարժական համալսարանի թիմերի հետ դուրս եկավ եզրափակիչ փուլ: Հյուսիսային համալսարանի ղեկավարությունը մրցույթի առաջին փուլի հաղթող 11 ուսանողներին մարտի 9-ին պարգևատրեց 100 000-ական դրամով, իսկ նրանց դասախոսները պարգևատրվեցին շնորհակալագրերով: Պարգևատրման արարողությունը հեռարձակվեց Կենտրոն հեռուստաընկերության եթերով, ինչպես նաեւ նյութեր հրապարակվեցին մամուլի էջերում:

Անմոռանալի է նաեւ ապրիլի 20-ին ուսանողական խորհրդի կազմակերպած բարեգործական ակցիան, որի շրջանակներում համաքաղաքացիներին բաժանվեց Հայոց մեծ եղեռնի խորհրդանիշ հանդիսացող անմոռուկները՝ նպատակ ունենալով այն ավելի մատչելի դարձնել մեր համաքաղաքացիներին: <Հ1> հեռուստաընկերության <Առաջին լրատվական> ծրագրով տեսանյութ ցուցադրվեց այդ մասին: Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ այս և մի շարք այլ միջոցառումների ժամանակ ուսխորհրդի նախագահ Ռազմիկ Մինասյանն աչքի է ընկել մեծ ակտիվությամբ ու նախաձեռնողականությամբ, բուհի ղեկավարությունը նրան արժանացրել է <Սողոմոն Թեհլերյան> կրթաթոշակի և անվճար ուսուցման:

Ցեղասպանության 100-ամյակին նվիրված միջոցառումների շրջանակում տեղի ունեցած միջոցառումների շարքում գլխավորը ապրիլի 21-ին Հյուսիսային համալսարանի մեծ դահլիճում տեղի ունեցած միջազգային գիտաժողովն էր՝ <Ցեղասպանության հետեւանքների հաղթահարման հիմնախնդիրները> վերտառությամբ: Գիտաժողովի բացմանը հանդես եկավ տողերիս հեղինակը, ողջույնի խոսք ասացին ԱԺ կրթության, գիտության, մշակույթի, երիտասարդության և սպորտի մշտական հանձնաժողովի նախագահ Արտակ Դավթյանը, Երևան քաղաքի գլխավոր ճարտարապետ Տիգրան Բարսեղյանը, «Մոդուս Վիվենդիե կենտրոնի ղեկավար, դիվանագետ Արա Պապյանը: Գիտաժողովի լիազումար նիստերում եւ բաժանմունքներում ներկայացվեցին 100-ից ավելի գեկուցումներ, այդ թվում շուրջ 60-ը արտասահմանյան երկրների բուհերի ներկայացուցիչների կողմից: Գիտաժողովի լիազումար նիստում ողջույնի խոսքով ու գեկուցումներով հանդես եկածների թվում էին ճանաչված գիտնականներ ու գիտության կազմակերպիչներ, այդ թվում՝ Ռուսաստանի Դաշնության պաշտպանության նախարարության եւ կրոնագիտության ամբիոնի վարիչ, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Պյոտր Պետրին, Ռուսաստանի Դաշնության կառավարությանն առնթեր ֆինանսական համալսարանի քաղաքագիտության ամբիոնի պրոֆեսոր, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր Վիտալի Կաֆտանը, Մոսկվայի սոցիալական գիտությունների ինստիտուտի ռեկտոր, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Ռուսաստանի բնական գիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոս Էռնեստ Գրիգորյանը, Սանկտ Պետերբուրգի պետական տնտեսագիտական համալսարանի պրոֆեսոր, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, Ռուսաստանի բնական գիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոս Քաջիկ Օհանյանը, նույն համալսարանի պրոֆեսոր, Հումանիզմի պրոբլեմների ակադեմիայի իսկական անդամ Ստանիսլավ Բոյկոն, Վրաստանի գյուղատնտեսական գիտությունների ակադեմիայի առաջատար գիտաշխատող, գյուղատնտեսական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Վրաստանի գիտությունների ակադեմիայի թղթակից անդամ Ռեզո Զաբնիձեն եւ ուրիշներ:

Ապրիլի 22-ին միջազգային գիտաժողովը շարունակվեց մասնագիտական բաժանմունքներում, որոնցում հնչեց շուրջ 90 զեկույց:

Գիտաժողովի արտասահմանյան մի շարք մասնակիցներ պարզեւատրվեցին Հյուսիսային համալսարանի շնորհակալագրերով, որոնք նրանց հանձնվեցին հանդիսավոր պայմաններում: Միջազգային գիտաժողովի վերաբերյալ ապրիլի 21-ին տեսանյութեր են հեռարձակվել է <Հ1>, <Կենտրոն>, <Հ2> եւ <Ար> հեռուստաալիքներով:

Ցեղասպանությանը նվիրված միջոցառումներն ամփոփվեցին ապրիլի 29-ին՝ Ուսանողական գիտական ընկերության կողմից կազմակերպված գիտաժողովով:

Հյուսիսային համալսարանի Ուսանողական գիտական ընկերությունը, առավել ակտիվացնելով իր գործունեությունը, այսուհետեւ պարբերաբար կկազմակերպի ուսանողական գիտաժողովներ, որոնցում կներգրավվեն ինչպես համալսարանի, այնպես էլ տարբեր բուհերի ուսանողներ: Իսկ ապրիլի 29-ին տեղի ունեցած <Ցեղասպանության հետեւանքների հաղթահարման հիմնախնդիրները ուսանողության աչքերով> խորագրով ուսանողական գիտաժողովին՝ նվիրված Հայոց մեծ եղեռնի 100-ամյակին, հետաքրքիր զեկուցումներով հանդես եկան այն ուսանողները, ովքեր ներգրավված էին <Հայ ասպետ> մրցախաղում եւ Ցեղասպանությանն առնչվող հսկայածավալ նյութ էին ուսումնասիրել: Ի դեպ, ուսանողների գիտական հոգվածները տեղ կգտնեն միջազգային գիտաժողովի ժողովածուում: Վերոնշյալ բոլոր միջոցառումների մասին բուհի Լրատվության և հասարակայնության հետ կապերի բաժինը պատրաստել է 15 թույլ տևողությամբ տեսանյութ, որն ամբողջական պատկերացում է տալիս համալսարանի՝ Ցեղասպանության 100-ամյա տարելիցի շրջանակներում կազմակերպված բոլոր նախաձեռնությունների վերաբերյալ:

Նկատի ունենալով այն, որ բուհի մի շարք աշխատակիցներ ակտիվ նախաձեռնություն ու մասնակցություն ցուցաբերեցին Ցեղասպանության 100-ամյակի միջոցառումները կազմակերպելու ընթացքում, մենք նրանց ներկայացրել ենք ԿԳ նախարարության և նախագահի աշխատակազմին կից Ցեղասպանության 100-ամյակի միջոցառումները համակարգող հանձնաժողովի պարզեւատրմանը:

Ցեղասպանության 100-ամյակին նվիրված միջոցառումները նման բարձր մակարդակով կազմակերպելը վկայում է այն մասին, որ բուհը բազում թելերով կապված է ազգային ու համամարդկային խնդիրներին եւ իր գործունեությամբ նպաստում է մեր հասարակության առաջընթացին:

Ամփոփում

Հոգվածում կարևորվում է Հայոց ցեղասպանության միջազգայնորեն ճանաչման ու դատապարտման անհրաժեշտությունը և դրան ուղղված քայլերը: Հոգվածագիրն անդրադառնում է արտերկրում տեղի ունեցած՝ Ցեղասպանության 100-ամյա տարելիցին նվիրված մի շարք կարևորագույն միջոցառումների, այնուհետև ներկայացնում Հյուսիսային համալսարանի նախաձեռնություններն այդ ուղղությամբ: Շեշտվում են հատկապես <G-100> ծրագրի շրջանակներում 100 օրվա ընթացքում իրականացված միջոցառումները՝ միջազգային գիտաժողով, բուհի ուսանողների մասնակցությունը <Հայ Ասպետ> մրցախաղին, ինչպես նաև Հումանիզմի ակադեմիայի հետ համատեղ Հյուսիսային համալսարանի <Մարդասիրություն

Լիազումար նիստ

ընդդեմ ցեղասպանության> միջազգային բուհական կենտրոնի ստեղծումը, որին հիմնականում կարող են անդամակցել Հայոց ցեղասպանությունը ճանաչած երկրների բուհեր:

Борис Макичян, ректор Северного университета

Необходимость оценки международного признания (осуждения) геноцида армян

Ключевые слова: Геноцид Армян, <G-100>, международная конференция, событие общехристианского и гуманного значения, международный вузовский центр <Гуманизм против геноцида>, бесплатное обучение, именная стипендия.

Резюме

В данной статье подчеркивается необходимость международного признания и осуждения геноцида армян и направленные на это шаги. Автор обращается к ряду важнейших мероприятий, имевших место за границей и посвященных столетию Геноцида, затем представляет инициативы Северного Университета в данном направлении. Особенно подчеркиваются мероприятия в рамках проекта <G-100>: международная конференция, участие студентов в турнире <Армянский Рыцарь>, а также создание Северным университетом международного вузовского центра <Гуманизм против геноцида> совместно с Академией Гуманизма, к которому могут присоединиться вузы тех стран, которые признали Геноцид армян.

BORIS MAKICHYAN-NORTHERN UNIVERSITY RECTOR

THE IMPORTANCE OF APPRECIATION OF THE ARMENIAN GENOCIDE INTERNATIONAL RECOGNITION/COMDEMNATION

Key words: Armenian Genocide, “G-100”, international conference, event of Christian and humanitarian importance, the international centre of higher educational institutions “Humanism against Genocides”, free education, scholarships.

Summary

The article highlights the importance of international recognition and condemnation of the Armenian Genocide and the actions aimed at it. The author covers on some of the most important events dedicated to the 100th Anniversary of the Armenian Genocide held in foreign countries, afterwards the author proceeds to Northern University initiatives in this context. The following events held in 100 days within the framework of “G-100” program are particularly highlighted: international conference; the participation of Northern University students in “Hay Aspet” (Armenian Knight) quiz show; the establishment of the international centre of higher educational institutions “Humanism Against Genocides” in cooperation with the Academy of Humanity, with the membership rights confined to the countries recognizing the Armenian Genocide.

Оганян К.М.

Бранский В.П.

Оганян К.К.

ПЕРСПЕКТИВЫ МЕЖЭТНИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ И ОБЩЕПРИЕМЛЕМЫЙ ПРОЕКТ БУДУЩЕГО

Ключевые слова: межэтническое взаимодействие, этнические противоречия, интеграция идеалов, этническая интеграция, этнические стереотипы, принципом драматического оптимизма, антиконфронтационная этническая политика, гармония прав и обязанностей.

Как известно из методологии научного исследования, полноценная теория (в отличие от суррогата теории, называемого псевдотеорией I рода)¹ должна не только объяснять известные эмпирические закономерности, но и **предсказывать** новые. Поэтому нельзя ограничиться только объяснительной функцией синергетической теории межэтнического взаимодействия, какими бы эстетическими достоинствами она ни обладала: надо выяснить, каковы, с точки зрения этой теории, **перспективы** развития подобного взаимодействия. Это необходимо для проверки эффективности теории (прежде всего, ее эвристичности). Ведь один и тот же эмпирический закон можно объяснить, вообще говоря, разными способами; поэтому только сравнение предсказаний, связанных с разными объяснениями, позволяет отделить правильное объяснение от ошибочных.

Межэтническое взаимодействие как единство кооперации и конкуренции этноса оказывается действительной движущей силой истории потому, что именно оно непосредственно осуществляет **отбор** разных возможных сценариев развития той или иной полиэтнической системы². Предсказательная функция теории межэтнического взаимодействия должна состоять в определении **господствующей тенденции** в таком отборе: в каком направлении происходит качественное изменение социальной системы под влиянием такого отбора?

Здесь, с первого взгляда, возможны два альтернативных подхода. Их можно условно назвать **оптимистическим** ("интернационалистским") и **пессимистическим** ("националистским"). Первый заключается в вере в возможность полного устранения этнических противоречий и связанных с ними этнических конфликтов и в достижении в конечный исторический срок "вечной и нерушимой дружбы народов", которая постепенно приведет к стиранию всех этнических различий и к слиянию всех народов в единый космополитический народ - монолитное в этническом отношении человечество. По поводу такой точки зрения существует справедливое возражение, что в конце XX в. Она выглядит не

¹ См., в частности: **Бранский В.П.** Философские основания проблемы синтеза релятивистских и квантовых принципов. -Л.: ЛГУ, 1973, с.45; **Оганян К.М.** Генезис и развитие теоретического уровня естественнонаучного познания. -Ереван: АН Арм. ССР, 1990,с.136-138. К этой категории относится, строго говоря, и этнологическая концепция Л. Гумилева (поскольку она ограничивается только объяснением, а предсказанием не занимается.).

² **Взаимодействие классов** (классовое сотрудничество и классовая борьба, которая в марксистской литературе рассматривалась в качестве главной движущей силы истории) оказывается частным случаем межэтнического взаимодействия, а именно: взаимодействия субэтнических общностей. Дело в том, что стереотипы поведения людей, принадлежащих к разным классам в рамках одного этноса (например, русские дворяне и русские крестьяне) могут по многим нормативам весьма существенно отличаться друг от друга. Не случайно Ленин писал о двух "разных нациях" в рамках одной нации.

более как "прекраснодушная иллюзия"¹. Двадцатый век ознаменовался особенно острыми межэтническими конфликтами (арабо-израильский, индо-пакистанский, ирано-иракский, эфиопско-эритрейский, армянско-азербайджанский и т.д.), причем как раз в конце XX в. разразились острейшие этнические конфликты именно в тех странах, где длительное время вся национальная политика строилась на основе указанной теории (СССР и Югославия).

Этот печальный опыт, естественно, дает веские основания для защиты альтернативного подхода к перспективе развития межэтнических отношений. Такой подход не только настаивает на неустранимости этнических противоречий и конфликтов, но и на существовании глобальной тенденции к их обострению до такой степени и разрастанию до таких масштабов, когда они могут создать угрозу самому существованию породивших их народов. Такая тенденция, распространившись на всю планету, легко может привести человечество к самоуничтожению.

Поэтому естественно, что столь мрачный прогноз тоже вызывает негативную реакцию в той форме, что этнический конфликт "... нежелателен и в реальной жизни и в качестве единственной концептуальной основы исследования межэтнических отношений"². Есть, конечно, серьезные основания полагать, что как оптимистический, так и пессимистический сценарий абсолютизируют какие-то стороны реального межэтнического взаимодействия и поэтому представляют собой неправомерные идеализации действительного процесса. Естественно поставить вопрос следующим образом: если **синергетическая** теория межэтнического взаимодействия является настоящей теорией, отвечающей важнейшим требованиям современной методологии научного исследования, какой **нетривиальный прогноз** может она сделать относительно перспектив развития межэтнических отношений?

Для ответа на этот вопрос надо прежде всего обратиться к закону дифференциации и интеграции идеалов. В чем смысл борьбы идеалов или эта борьба вообще бессмысленна? Анализ этого вопроса показывает³, что в ходе борьбы идеалов происходит, так сказать, взаимное "погашение" частночеловеческих (относительных, вариативных) моментов этих идеалов, и постепенное "вышелушивание" общечеловеческого (абсолютного, инвариантного) ядра из частночеловеческой скорлупы. В результате из относительных (частночеловеческих) идеалов формируется абсолютный (общечеловеческий) идеал.

Таким образом, именно закон дифференциации и интеграции идеалов определяет тенденцию к формированию и реализации абсолютного идеала, за которым скрывается общечеловеческий интерес. Между тем, теория самоорганизации предполагает существование двух типов **аттракторов** (предельных состояний, к которым стремится система в своем развитии) - простых (предельные состояния иерархизации) и странных (предельные состояния деиерархизации). В результате

¹ "... Представление о слиянии народов в единое человечество к концу XX в. оказалось не более чем прекраснодушной иллюзией". **Сикевич З.В.** Русские: образ на-рода. - СПб., 1996, с.147.

² **Солдатова Г.У.** Психология межэтнической напряженности. - М., 1998, с. 11.

³ **Бранский В.П.** Социальная синергетика как постмодернистская философия истории. //Общественные науки и современность. 1999, № 6. с. 121-124; **Оганян К.М.** Методологические проблемы теории глобализации. // Общественные науки и современность. №2, 2007. **Оганян К.М., Бранский В.П.** Закон дифференциации и интеграции этнических стереотипов// *Вестник КРСУ*. 2014. Том 14. № 7. С.195-199.

чередования процессов иерархизации и деиерархизации возникает тенденция к преодолению противоположности между простыми и странными аттракторами (порядком и хаосом) и к формированию **суператтрактора**- предельного состояния системы, в котором пропадает различие между теми и другими (осуществляется полный синтез порядка и хаоса).

Таким образом, с одной стороны, самоорганизация предполагает тенденцию к достижению состояния максимальной устойчивости (суператтрактор), а с другой - альтернативную тенденцию к постоянной изменчивости.

Казалось бы, обе тенденции взаимоисключают друг друга и принципиально несовместимы. Тем не менее, в теории самоорганизации доказывается, что существует один вариант (сценарий) развития, при котором их можно совместить: это постепенное "смягчение" ("затухание") последовательно преодолеваемых противоречий - в том смысле, что каждое новое противоречие требует для своего разрешения меньших усилий (жертв), чем предыдущие.

Отсюда ясно, что социальная синергетика дает совершенно новый ответ на старый вопрос: существует ли "конец истории" или такого "конца" нет (эсхатологическая проблема). Оказывается, в такой постановке этот фундаментальный философский вопрос, вопреки историко-философской традиции, не допускает однозначного ответа - история, как следует из вышесказанного, в одно и то же время в одном отношении "конечна", а в другом "бесконечна".

Теория исторического развития как асимптотического приближения к суператтрактору существенно по-новому подходит к проблеме взаимоотношения утопизма и прагматизма. Так как достижение суператтрактора в конечный исторический срок невозможно, то представление о суператтракторе в некотором смысле играет роль грандиозной социальной утопии. Но в то же время эта утопия в высшей степени прагматична, ибо она: 1) является ценностным ориентиром для решения стратегических проблем сегодняшнего дня (идея приоритета общечеловеческих ценностей)¹; 2) к ее практическому осуществлению в принципе можно подойти как угодно близко (в отличие от старых утопий, которые, подобно линии горизонта, удалялись от реальности все больше по мере каждой попытки их реализации). Более того, она прагматична еще и потому, что, согласно закону дифференциации и интеграции идеалов, все другие сценарии общественного развития ведут, в конце концов, к формированию и реализации общечеловеческого идеала, т.е. к суператтрактору. Другими словами, какими бы тропинками не ухищрялись идти философы, историки и социологи, чтобы избежать какого бы то ни было утопизма, в конечном итоге они все равно придут к суператтрактору, ибо "все дороги ведут в Рим". Поэтому суператтракторное понимание истории (синергетический историзм) приводит к ситуации, когда само различие между утопизмом и прагматизмом в традиционном толковании теряет смысл.

Посмотрим теперь, к какому прогнозу мы придем, если применим суператтракторную концепцию исторического процесса к межнациональному взаимодействию. Нетрудно догадаться, что понятие суператтрактора приводит к мысли, что должен существовать **предел этнической интеграции** (подобно существованию предела социальной идеализации в виде общечеловеческого идеала). Его роль должен играть **вселенский этнос**, в котором синтезируются все общечеловеческие

¹ Из набора возможных решений стратегической проблемы выбирается то, которое кратчайшим путем ведет к достижению общечеловеческих ценностей.

черты, заключенные в потенциально бесконечном разнообразии региональных этносов. Такой этнос основан на общечеловеческом стереотипе поведения. Согласно закону релевантности¹, если относительный (частночеловеческий) идеал может быть реализован с помощью частночеловеческого(регионального) стереотипа поведения, то абсолютный (общечеловеческий) идеал может быть реализован только с помощью общечеловеческого (абсолютного) поведенческого стереотипа. Такой стереотип должен сформироваться в результате действия закона дифференциации и интеграции поведенческих стереотипов (предел интеграции стереотипов). Действительно, рост форм межэтнического сотрудничества (включая рост числа международных экономических, политических и культурных организаций, создание системы международной спутниковой связи, системы совместного изучения космоса, развертывание системы глобальной информатизации "Интернет", прогрессирующая модернизация и глобализация образа жизни разных народов и т.п.) и тенденция к их все большей и большей интеграции ясно указывает, что это процесс отнюдь не умозрительного характера. Очевидно, что нарастающая интернационализация всей социальной жизни современного человечества является упрямым эмпирическим фактом.

Но, с другой стороны, если вселенский этнос, к которому движется человечество, играет роль суператтрактора, то **путь к нему может пролегать только через преодоление постоянно возникающих в ходе межэтнического сотрудничества все новых и новых этнических противоречий**². Подчеркнем, что последние имеют отнюдь не иррациональный (связанный только с этническими чувствами), а вполне рациональный характер, так как обусловлены, в конечном счете, различиями в стереотипах поведения. Практически преодоление межэтнических противоречий означает преодоление противоречий между стереотипами поведения (например, допустимости или недопустимости вхождения во храм в обуви или головном уборе, употребления в пищу тех или иных продуктов, вступления в брак с иностранцем или иноверцем и т.п.).

Самое же эффективное средство сближения стереотипов - это сближение идеалов, ибо образ жизни, в конечном счете, определяется смыслом жизни. В то же время ясно, что общего рецепта как сближать стереотипы и идеалы в каждом конкретном случае нет и быть не может. Этот вопрос надо решать каждый раз творчески с учетом конкретных обстоятельств.

Из изложенного выше ясно, что совместить две противоположные тенденции (движение к вселенскому этносу и постоянное возникновение новых этнических противоречий) можно только при условии, что новые противоречия являются менее острыми, чем старые. Отсюда получается важный вывод: оптимальный путь к монолитному в этническом отношении человечеству лежит не через утопическое требование устранения этнических противоречий вообще³, а через максимальную **минимизацию** подобных противоречий (и связанных с ними конфликтов). Такой вывод приводит к вполне конкретной практической рекомендации: при поиске наиболее эффективного способа разрешения существующих этнических противоречий из множества возможных способов надо

¹Оганян К.М., Бранский В.П. Закон релевантности и интеграции идеалов поведенческих стереотипов// Вестник КРСУ. 2014. Том 14. № 6. С. 70-79

²"Конфликт присутствует и там, где есть сотрудничество и согласие". Здравомыслов А.Г. Социология конфликта. - М., 1996. с.5.

³"Главный вопрос состоит... не в возвращении к якобы бесконфликтному состоянию, а в том, чтобы научиться жить с конфликтом .отдавая отчет в его стимулирующем воздействии (В.Б., К.О.)..." (Там же.- С.5).

выбрать не тот, который кажется наиболее привлекательным по каким-либо конъюнктурным соображениям, а тот, который связан с **минимизацией новых противоречий**.

Таким образом, синергетический историзм показывает совершенно наглядно, почему нет ничего парадоксального в сочетании интернационалистической (космополитической) и националистической (патриотической) тенденции в современном общественном развитии¹. Каждая новая форма межэтнического сотрудничества, в свою очередь, порождает новые этнические противоречия, связанные с противоречиями в стереотипах поведения и формах этнического самосознания; и эти противоречия могут привести к конфликту. Но преодоление противоречий и развязывание конфликтов открывает дорогу для нового сотрудничества и новой, более высокой ступени этнической интеграции, предполагающей формирование нового более сложного стереотипа поведения и соответствующего ему более сложного этнического самосознания.

Итак, в противовес рассмотренным ранее возможным перспективам развития межэтнического взаимодействия (розово-оптимистическому, мрачно-пессимистическому и стагнационному), синергетическая теория этого взаимодействия приводит к следующему общему заключению: хотя вселенский этнос в конечный исторический срок недостижим (и постольку "утопичен"), движение к этому состоянию человечества является **ценностным ориентиром при поиске способов разрешения этнических противоречий** (и конфликтов); при этом ввиду последовательной минимизации этих противоречий, **подойти к указанному состоянию в ходе всемирной истории в принципе можно как угодно близко**. В указанном смысле образ вселенского этноса в той же степени "прагматичен". Можно сказать, что вселенский этнос образует своеобразное глобальное акме человечества, к которому можно двигаться через достижение множества локальных акме отдельными народами. Так как каждый этнос, достигая своего акме, затем приходит в относительный упадок (ср. "параболический" характер этно-генетической кривой, рис.1), то, с первого взгляда, существуют серьезные основания для исторического пессимизма. Однако, синергетический историзм показывает, что последовательное достижение различными этносами своих локальных акме есть не бессмысленная "суета сует", а своеобразный вклад в продвижение всего человечества к глобальному акме.

Приведенный вывод можно условно назвать **принципом драматического оптимизма**. Он в равной мере противостоит как скучно-розовому оптимизму апологетов "безоблачной дружбы народов", так и зловеще-черному пессимизму оракулов будущего этнического "апокалипсиса". С методологической и чисто житейской точки зрения описанный остросюжетный оптимизм имеет то преимущество перед всеми описанными подходами, что он гармонически сочетает возвышенное **романтическое** начало (утопический аспект) с трезвым **реалистическим** началом (прагматический аспект). После крушения в XX в. различных тоталитарных утопий стало модным пытаться изгнать утопию как таковую из общественной жизни вообще. Сторонники антиутопизма, однако, забывают, что утопическая компонента присутствует в любом идеале. Поэтому невозможно освободиться от утопий, не освободившись от идеалов. Практическое значение прогноза, делаемого синергетической

¹См., в частности, *Артановский С.Н.* На перекрестке идей и цивилизаций. - СПб., 1994. - С. 119-127.

теорией межэтнического взаимодействия, состоит в том, что на его основе можно построить последовательно **антиконфронтационную** этническую политику.

Речь идет об общем способе предотвращения или преодоления этнических конфликтов¹. Конфликт может быть предотвращен путем тщательного изучения поведенческих стереотипов и форм этнического самосознания у каждого потенциального участника возможного конфликта и разработки методов их сближения (с целью смягчения и преодоления существующих этнических противоречий, которые могут перерасти в конфликт)². Без предварительного изучения соответствующих поведенческих стереотипов и форм этнического самосознания невозможно разработать эффективные методы их сближения. Важнейшими из таких методов являются: 1) достижение **компромисса** в традициях (например, взаимные уступки в традиционных обычаях и нравах); и 2) включение **связующих** инноваций. Например, содействие формированию у конфронтирующих этносов новых обычаев и нравов, которые, будучи общими для этих этносов, отодвигают некоторые из старых обычаев и нравов на задний план. То и другое, в свою очередь, может быть достигнуто наиболее эффективным образом путем сближения тех социальных идеалов, которые преследуются конфронтирующими этносами.

Один из важнейших вопросов в проведении этнической политики заключается в следующем: допустимо или недопустимо для преодоления этнических противоречий и устранения этнических конфликтов применение **аморальных** методов, связанных с презрением, обманом, шантажом и насилием?

Из сказанного ясно, что суть антиконфронтационной политики заключается не в полном отказе от насилия при любых условиях, а в **максимальной минимизации** насилия там, где (по указанным выше причинам) его избежать нельзя.

Антиконфронтационная этническая политика, следовательно, противостоит, прежде всего, тоталитарному подходу к преодолению этнических противоречий и конфликтов - свободному использованию любых аморальных средств (включая любые формы насилия) там, где это способствует успешной реализации тоталитарного идеала. С другой стороны, эта политика противостоит и абстрактно-гуманистическому подходу, запрещающему использование при любых условиях не только аморальных средств (включая насилие), но и контраморальных средств (в том числе, и контрнасилие). Поэтому антиконфронтационную политику, диктуемую синергетической теорией межэтнического взаимодействия, не следует смешивать с традиционной политикой абстрактного гуманизма, учитывающей только этнические права, но не учитывающей этнических обязанностей (обязанностей данного этноса по отношению к другим этносам, что особенно важно в контексте релятивистской теории наций). Если тоталитаризм взял за основу этнической политики

¹О регулировании этнических конфликтов, см., в частности: *Арутюнян Ю.В., Дробизева Л.М., Сусоколов А.А.* Этносоциология, - М., 1999, с. 255-259.

² Противоречие (несовместимость между нормативами двух стереотипов) перерастает в конфликт, когда реализация нормативов одного стереотипа мешает реализации соответствующих нормативов другого (аналогично противоречие между социальными идеалами перерастает в конфликт, когда переходят от их мысленного сопоставления к их практической реализации).

приоритет этнических обязанностей перед правами (а права он нередко бесцеремонно попирает), то абстрактный гуманизм, полемизируя с тоталитаризмом, ударился в другую крайность, провозгласив приоритет прав над обязанностями. С точки зрения синергетической теории межэтнического взаимодействия оба этих подхода одинаково односторонни: в действительности речь должна идти не о приоритете, а о **гармонии прав и обязанностей**.

О приоритете общечеловеческих ценностей над частночеловеческими написано много. Однако синергетический принцип драматического оптимизма подходит к этому вопросу по-новому. Подобно тому как не существует приоритета этнических прав или этнических обязанностей, а есть гармония между теми и другими, точно так же надо говорить не о приоритете общечеловеческих или частночеловеческих ценностей, а о **гармонии того и другого**. Эта гармония заключается в том, что частночеловеческие идеалы и стереотипы не являются самоцелью, а суть ступени **восхождения к общечеловеческому идеалу и стереотипу**; но, с другой стороны, это восхождение невозможно без **взаимодействия частночеловеческих идеалов и стереотипов**.

Это значит, что с одной стороны, патриоты региональных этносов могут спать спокойно; - полное исчезновение таких этносов в любом конечном промежутке реальной истории безусловно исключается. Но, с другой стороны, конечным результатом межэтнического взаимодействия оказывается не самоутверждение некоторого этноса (в форме триумфальной победы над другими этносами), а приближение всех этносов к вселенскому этносу (содействие в победе общечеловеческого начала над частночеловеческим). Поэтому фанатики региональных этносов не могут полностью удовлетворить свой этноцентризм и этноснобизм.

Поскольку межэтническое взаимодействие является главной движущей силой истории, то потенциальная **бесконечность** формирования и реализации общечеловеческого идеала и приближения к вселенскому этносу очень поучительна. Если бы на каком-то этапе истории региональные этносы исчезли и, соответственно, прекратилось бы межэтническое взаимодействие, то это бы означало, что история человечества утратила всякий смысл. Следовательно, именно потенциальная бесконечность межэтнического взаимодействия гарантирует сохранность "смысла истории".

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются: перспективы развития межэтнического взаимодействия как основа будущего общества; межэтническое взаимодействие как основа развития мировой истории через разрешение этнических противоречий и их интеграции. Особо выделяется антиконфронтационная этническая политика на основе принципа гармонии прав и обязанностей и драматического оптимизма

Քաջիկ Օհանյան, Վ.Պ. Բրանսկի, Կարինա Օհանյան

**ՄԻՋԷԹՆԻԿ ՓՈԽԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐԵՐԸ ԵՎ ԱՊԱԳԱՅԻ ՀԱՆՐԱՐՈՐԵՆ
ԸՆԴՈՒՆԵԼԻ ՆԱԽԱԳԻԾԸ**

Հիմնաբաներ. միջէթնիկ փոխգործակցության, էթնիկ հակադարձություններ, իդիալների ինտեգրացիա, էթնիկ կարծրատիպեր, դրամատիկ օպտիմիզմի սկզբունքներ, իրավունքների և պարտավորությունների ներդաշնակություն

Ամփոփում

Հոդվածում քննարկվում են միջէթնիկ փոխգործակցության հեռանկարները՝ որպես ապագա հասարակության, համաշխարհային պատմության զարգացման հիմնաքարեր, ելնելով էթնիկ հակասությունների լուծման և ներդաշնակեցման անհրաժեշտությունից: Առանձնակի ուշադրության են արժանացել հակամարտությունների հարթեցման հիմնախնդիրները, ելնելով իրավունքների և պարտականությունների ներդաշնակեցման ու դրամատիկ օպտիմիզմի սկզբունքներից:

Qajik Ohanyan, V.P. Bransky, Karina Ohanyan

THE PROSPECTS OF INTERETHNIC INTERACTION AND COMMONLY FUTURE PROJECT

Keywords. Interethnic relations, ethnic conflicts, the integration of ideals, ethnic integration, ethnic stereotypes, the principle of dramatic optimism, antikonfrontation ethnic politics, the harmony of rights and duties.

Summary

This article discusses prospects for interethnic interaction development as the basis of future society; interethnic interaction as the basis for the world history development through the resolution of ethnic conflicts and their integration. Highlights antikonfrontation ethnic policy based on the principle of rights' harmony and duties and dramatic optimism.

Սուսաննա Հովհաննիսյան

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԸ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՒ ԵՂԵՌՆԻ ՀՈՐԶԱՆՈՒՏՈՒՄ (1914-1915)

Հիմնաքարեր. Թումանյան, Էջմիածին, Արևմտյան Հայաստան, Ամենայն հայոց որբերի հայրիկ, որբեր, գաղթականներ, որդեգրում, Մայրանուշ Պարոնիկյան, ցեղասպանություն:

Հովհաննես Թումանյանի՝ եղենի տարիների ինքնամոռաց սխրանքը հայ ժողովրդի պատմության անմոռաց էջերից է: Գրողն իր աչքերով տեսավ համազգային աղետը: 1914-1915թթ երկու անգամ եղավ Արևմտյան Հայաստանում՝ Կովկասյան ռազմաճակատում և սատարեց ցեղասպանությանը զոհ դարձող, զարհուրանքների մեջ ապրող արևմտահայությանը: Թումանյանի՝ այդ տարիների գործունեությունը հայ ժողովրդի ողբերգության արտացոլանքն է և վկայագիրը բանաստեղծի բացառիկ անձնագոհության ու նվիրումի:

Համաշխարհային պատմության մեջ քանի գրող կամ մշակույթի ու ազգային գործիչ գիտենք, որ բացի իր կյանքը անվերջ վտանգելուց հայրենիքի զոհասեղանին է դրել 8 զավակների կյանքը, որոնցից 24-ամյա զավակը՝ գրող, գեղանկարիչ, արվեստի տեսաբան ու բազմաշնորհ երիտասարդ Արտավազդ Թումանյանը, դարձավ ցեղասպանության հերթական զոհերից մեկը:

լինելով լոռեցի՝ նա Վանի վերջին պարետն էր և կամավոր գնաց նահատակության՝ ոչ մի ակնթարթ չլքելով արևմտահայությանն ու Վասպուրական աշխարհը:

Իր օրագրերում Թումանյանը գրի առավ բազմաթիվ դրվագներ եղեռնի տեսարաններից, որոնց մասին լսել կամ որոնց ակնատես էր եղել անձամբ: Եվ քանի որ արվեստագետ էր, ապա առավել կենդանի ու հստակ, երբեմն նույնիսկ գեղարվեստական որոշակի շեշտադրմամբ ներկայացրեց հայ ժողովրդի մեծ ողբերգությունը:

1915 թ.՝ ահագարհուր Եղեռնի տարիներին, Թումանյանը գերմարդկային ճիգերով աներևակայելի անձնագոհությամբ փորձում էր ժողովրդին պիտանի լինելու ուժ գտնել իր մեջ:

Արձափը արևմտահայ առաջին գյուղն էր, ուր ոտք դրեց բանաստեղծը: Դիադինի մոտերքում զարհուրեց՝ տեսնելով «Դիակների ձորը», ուր շուրջ մեկ ամիս բաց երկնքի տակ էին անթաղ մնացած թուրքերի ու քրդերի դիակները: Գիշերները որոշ քրդեր գալիս ու գողանում էին վիրավոր ազգակիցների հագուստը, և շատերը մեռնում էին սառնամանիքից¹: Ղարաքիլիսայի 3 անգամ թալանված կիսավեր եկեղեցում պոետը թալանված քահանաների հետ ծնկաչոք երգեց «Ապավինեցաք ի խաչ քո Քրիստոսի» ...» (8,369):

Գրողի վատառողջ թոքերը մի կերպ դիմացան 1914թ. դեկտեմբերյան դաժան սառնամանիքին, երեք-չորս անգամ հրաշքով փրկվեց մահից և չնայած տեսած զարհուրանքներին եկրորդ անգամ էլ խիզախեց գնալ Կովկասյան ճակատ: Արևմտահայաստանում էր 1915թ. ամռանը. հունիսի 6 - 26-ը դարձյալ եղավ Վասպուրականի գյուղերում՝ «ավերակների ու դիակների աշխարհում», ուր արձանագրում էր բարբարոս թուրք ոճրագործի հետքը: Հունիսի 16-ին Աղթամարի կղզում միշտ լուսավոր ու հավատավոր, անսահման լավատես Թումանյանը գրում է «Աղթամարի կղզում» բանաստեղծությունը:

Կոպիտ աշխարհ է,
Մարդը միշտ չար է,
Կյանք է կործանում,
Կյանքն էլ կործանված
Որ անցավ գնաց,
Էլ ետ չի դառնում... (1,277):

Պոետի նորատեսչություն հանդիպում ենք եղեռնի ահագարհուր դեպքերի մասին գրառումների, որոնք լսել կամ տեսել էր անձամբ: «Վանի նահանջի ժամանակ,- գրում է նա, ...պառավները մնացին իրենց դռներին նստած» (8,402): «Շատախեցիք գաղթելուց առաջ կոտորել են իրենց ծերունի հայրերին ու մայրերին ու հիվանդներին, իրենց ձեռքով թաղել-էնպես եկել» (8,404): Սակայն առավել բնորոշ էր, որ զավակները. «Շալակած ոտով բերում էին իրենց պառավ ծնողներին»: Ոմանքն էլ իրենց տները այրել են, որ թուրքերին չմնա: Անդրանիկի զինվորներից շատերն իրենց գյուղերում տեսնում են «ընտանիքները բոլորը մորթոտած թափած»: Վերցնում են զենքերը և նստում իրենց տան կտուրներին. «Պետք է սպասենք, մինչև քուրդը և թուրքը գան- մենք նրանց սպանենք- նրանք՝ մեզ- վերջանա: Ու մնում են կտերները նստած» (8,402) :

¹ Հովհաննես Թումանյան, Երկերի լիակատար ժողովածու 10 հատորով, հտ.8, Եր., 1999, ՀՀ ԳԱԱ հրատ, էջ 363: Այսուհետ նույն հրատարակության հատորն ու էջը կնշվեն տեքստում:

Բանաստեղծը գրի է առնում նաև Քեռու օգնական Ջալլադինի պատմածներից հետևյալ դրվագը. «Աղթամար անցնելու ժամանակ տեսնում են երեխեն ընկել է ջուրը... Հերը նստած է, ներս չի մտնում հանելու, իսկ մերը չի կարողանում տեղիցը շարժվի, էնքան ուժասպառ է » (8,397):

Ամենասարսափելին հուլիսի 29-ին Իգդիրում. Թումանյանի կատարված գրառումն էր. պոետը վկայում է. «Թուրքերն ու քրդերը հայ գյուղերում կոտորելիս ամեն մի տեղ մի ձև են մտածել - մի տեղ խաչել են ու խփել կամ խորովել - ինչպես Գործոթ ու Տիրամերիկ, մի տեղ փորերը ճղել են ու աղիքներով զանազան խաղեր հորինել - վզներով ոտներով փաթաթել են - մի տեղ մորթոտել են, մի այլ տեղ գետն են ածել կապած (Աբաղա, Բերկրու, կամուրջը), մի այլ տեղ (Խնձորկեն) (100 տնից ավելի) բոլորին՝ երեխաներին ու կանանց կախել են իրենց տներում օձորքների գերաններից (տղամարդկանց ձորումն են կոտորել)» (8,401):

«Ստեղծագործ միտք» դրսևորել՝ «աղիքներով խաղեր հորինել», հաճույք ստանալ արյունից, երեխաների ճիչերից ու սարսափներից, թվում է, բնորշ պիտի լիներ միայն հոգեկան շեղում ունեցող մանյակներին, այն էլ՝ ոչ բոլորին: Գրեթե ազգովի թուրքն ու քուրդը հատուկ ջանք էին թափում առավել «հետաքրքիր» դաժնելու ջարդն ու կոտորածը, որպեսզի հպարտանային մարդկանց կոտորելու ձևերի բազմազանությամբ. «Մի տեղ - շտիկը փորներն են կոխել - գլխներին կացնով զարկել...Մուշում ընտանիքներին այրել են հենց իրենց տների մեջ» (8,405):

Ի՛նչ պիտի զգար ամենայն հայոց բանաստեղծի զգայուն սիրտը, երբ ամենուր տեսնում էր վայրագ թշնամու արյան խրախճանքի մնացորդները: Բիթլիսում 7 տարեկանից բարձր բոլոր տղաներին ստիպել են իրենց իսկ գերեզմանները փորել և կենդանի թաղել են... 8 տարեկան երեխաներին...Նույն կերպ վարվել են Դատվանում՝ օգտագործելով ցորենի հորերը իբրև գերեզման (8,403):

Ցեղասպանության տարիներին գրած իր հոդվածներում նույնպես Թումանյանը ներկայացնում է «Տաճկահայաստան կոչված դժոխքում» զազան-մարդու բարբարոսական զվարճությունների բազմաթիվ պատկերներ, որոնցից են. «Երեխաների ճակատներին մեխ են զարկել, խաչել են, կենդանի մարդկանց մարմնի զանազան մասեր կտրատել են, զանազան կերպ դասավորել, խաղեր են արել, մինչև կեսը դրել են պղինձն ու կեսից ներքև եփել, որ մյուս մասը կենդանի տեսնի ու զգա ...կենդանի խորովել են: Ծնողների առաջ երեխաներին են կոտորել, երեխաների առաջ՝ ծնողներին» (7, 440):

Բնական է, որ այս ամենից հետո հայ մարդու մեջ իշխողը պետք է լիներ հարազատների արյան համար վրեժի զգացողությունը, թշնամուն թերևս իր մեթոդներով պատժելու ցանկությունը, որն ավելի մեծ անհանգստություն է պատճառում բանաստեղծին: «Էսպեսով զազանության են հասցրել նաև շատ հայերի ու կործանել են մեր ցեղը ոչ միայն ֆիզիկապես, այլև բարոյապես» (7, 441):

Բանաստեղծն արդեն երկմտում էր, մի՞թե մեղավորը միայն իշխողներն են. չէ՞ որ իշխանությունները չէին կարգադրել մարդկանց աղիքներով խաղեր հորինել: Մոայլվել էր բանաստեղծի լուսավոր հայացքը, երբուն էր դարձել հավատը:

1915թ. Հուլիսի 29-ի գիշերը նա արդեն Էջմիածնի դժոխքում էր: Օգոստոսին արված գրառումները վկայում են եղեռնի զարհուրելի տեսարանները Էջմիածնում, ուր ասեղ զցելու տեղ չկար. «Ժխոր, լաց, խնդիր, հառաչանք, սուգ ...

Մայրերը՝ ծնկներին մեռած երեխաները - մարդը ծեծում է կնոջը, թե երեխաները որտե՞ղ կորցրիր...ոմանք գոհ են, որ ապահով են արդեն - երեխաներ էլ կան, որ ուրախանում են էս հսկայական ուխտագնացության թե զբոսանքի համար» (8,405): Թումանյանի վրա առավել ծանր

Էին ազդում երեխաների սոսկալի վիճակն ու մահը. «Երեխանե՛ր, երեխանե՛ր, երեխանե՛ր... անտեր, սոված, հիվանդ,- գրում է նա, - ...Սաստիկ, սաստիկ ծանր էր նրանց հետ խոսելն ու խոսեցնելը... Եթե խոսել ու խոսեցրել եմ, էն էլ շատ քիչ, պատահմունքով... Սակայն շարունակ աչքիս առաջն է... նրանց վտիտ, քաղցած ու մերկ բազմությունը... անհամար կմախքներ, կմախքներ, որ դեռ շնչում էին...» (7, 180):

Շուրջ 500 որբ երեխաներ էին ապաստանել Ճեմարանի շենքում: Գրողի ժամանումից հետո ընդամենը օրերի ընթացքում որբերի թիվը քառապատկվում է: Երկու շաբաթվա ընթացքում՝ օգոստոսի 14-ին, Էջմիածնում ապաստանած 500 որբերի թիվը անցնում է երեք հազարից (10, 229): Ուսումնական տարին հետաձգվել էր, իսկ Ճեմարանի մի մասն էլ վերածվել էր հիվանդանոցի¹: Բանաստեղծն անձամբ էր զբաղվում այդ երեխաներին կերակրելու, լողացնելու, հագցնելու, եռացրած ջուրն ապահովելու, նրանց մազերը խուզելու հարցերով:

Որբերը Թումանյանին հայրիկ էին կանչում. «Երեխաներից ոմանք այնպես են սովորել, - գրում է բանաստեղծը, - որ ճաշից հետո էլ փեշերս բռնում են - հայրի՛կ, էս որբ եմ, խեղճ եմ, նա հեր ունի, նա մեր... հայրի՛կ, ինձ համար կարմիր հալավ կարեցե՛ք...Քեռի, մածուն տուր,...քեռի, ջուր տուր...» (8, 408,409):

Հատկապես աղջիկ երեխաներից շատերը բանաստեղծին թույլ չէին տալիս մազերը խուզել կամ նույնիսկ կտրել: Նրանցից մեկն ասել է. «Ես կերթամ, հալավս ալ կթողնիմ, ծամերս ի չեմ տար» (8,409): Մայրը համաձայն էր աղջկա հետ: Գրողն, իհարկե, զիջում է, սակայն երկու օր անց նրանց երկուսին էլ մեռած է տեսնում:

Առաջին հայացքից անհավատալի է, որ այդ սոսկումի և զարհուրանքների մեջ հատկապես որբ երեխաները կարող էին ինչ-որ լուսավոր բան տեսնել: Սակայն նրանց իսկ խոստովանությամբ Թումանյանը միակն էր, որի հետ հանդիպումները «գունեղ» էին, իսկ նա «լուսավոր տեսիլքի բնույթ»² ուներ և «Երագային քաղցրությամբ» թափանցում էր յուրաքանչյուր երեխայի ներաշխարհի, ուրախությամբ համակում նրանց մանկական էությունը:

Ամեն օր, ամեն օր Թումանյանի աչքի առաջ մեռնում էին նաև երեխաներ: Նրանցից մեկի՝ Խաչատուրի մասին կարդում ենք նրա օրագրում, թե ինչպես նա գլուխը դրած որբ եղբոր գոգին մահացել էր: Թումանյանը մոտենում է ու հարցնում «...էս քու ախպե՞րն է»: Աշխարհում միակ հարազատին կորցրած որբ երեխան կանչում է եղբորը՝ «Խաչո՛, Խաչո՛», և բանաստեղծը հազիվ է կարողանում հեռացնել նրան ու մխիթարանքի խոսքեր գտնել: Դեռ փոքրիկ Խաչատուրը ժամանակին թաղվելու «բախտին» արժանացավ, մինչդեռ մեծ մանկագիրն ու 10 երեխաների հայրը ամեն օր տեսնում էր մանուկների անթաղ դիակներ և երբեք չէր կարող մոռանալ «Գանգի ներքևից մինչև ծնոտը (ոսկրը) դատարկ երեխան- որդը մեջը լիքը» (8, 409):

Բանաստեղծը լավ գիտեր՝ ինչպես է օտարության մեջ հայրենի ջրի կարիքը զգացվում: Գիքորն էլ հիվանդանոցում մահից առաջ իրենց աղբյուրի ջուրն էր ուզում: Այժմ նա տեսնում էր բազմաթիվ Գիքորից ավելի թշվառ գիքորներ, որոնք բոլորն էլ հիվանդ ու տաքության մեջ աղբյուրներ էին զառանցում... «- Օխե՛ր, օխե՛ր»:

¹ Թումանյանի ընտանիքի նամականին, Եր., 2009, Էդիթ-Պրինտ հրատ., էջ 72:

² Թումանյանը ժամանակակիցների հուշերում, Եր., 1969, ՀՀ ԳԱԱ հրատ, էջ 846:

Ամեն օր, ամեն ժամ գրողն ականատես էր սահմոկեցուցիչ տեսարանների, հիվանդությունների, համաճարակի, թաղումների հետ կապված բազմաթիվ խոչընդոտների:

Եվ ինչ միայն չէր անում Թումանյանը Էջմիածնում՝ որբեր էր ընդունում ու խնամում, կազմակերպում նրանց փոխադրումը մի վայրից մի ուրիշ վայր, մի որբանոցից մեկ այլ որբանոց, զբաղվում էր նրանց ուսման ու դաստիարակության, մոտ ու հեռու ապագայի, նրանց ողջ ու առողջ «Երկիր» վերադարձնելու, տիֆ, սև ծաղիկ, դիզենտերիա և այլ հիվանդություններին դիմագրավելու, դրանց դեմ պայքարի գործը կազմակերպելու, երեխաների ամենաանհրաժեշտ կարիքները հոգալու, նրանց եռացրած ջրով, հացով ապահովելու, իսկ որ ամենասարսափելին էր, թաղման հարցերով: Այդ մասին վկայում է նաև Գուրգեն Մահարին «Ամեն առավոտ դագաղ-ֆուրգոնը շրջում էր գաղթականների մեջ և հավաքում էր մեռելներին ...Եկավ Հ.Թումանյանը և շրջապատեց իրեն որբերով, ես նրա գիտեի, այդ նա է, որ գրել է «Մի կաթիլ մեղրը», «Շունն ու կատուն»...»¹: Մեկ այլ ականատեսի հիշողության մեջ տպավորվել է, թե ինչպես էր գրողը դստեր հետ միասին երեխաներին հավաքում և պատսպարում Գևորգյան ճեմարանի շենքում, «որպեսզի նրանց ազատի ցրտից ու քաղցից: Եռանդով լի պարթևահասակ բանաստեղծը վշտոտ հայացքով, վիստոթյամբ էր լցվել՝ տեսնելով այդ ցնցող պատկերները, քաղցի ու սովի կոտորածը»²:

Վաղարշապատի որբանոցում 1915-1918թթ աշխատած գթության քույրերից մեկը, որի անունը գրավոր աղբյուրներում չի պահպանվել, պատմում է, որ ամեն օր մի գթության քրոջ ու որբանոցի խորհրդի մի ներկայացուցչի եզներով լծված սայլ էին տրամադրում քաղաքի փողոցներում և նրա մերձակայքում որբ, սովահար, տիֆով հիվանդ անապաստան երեխաներին գտնելու և որբանոց տեղափոխելու նպատակով: Գթության քույրը պատմում է. «Այդ օրն ինձ հետ էր Հովհաննես Թումանյանը, որ բավական ժամանակ Վաղարշապատում էր: Մի արտի մոտով անցնելիս նա սայլապանին խնդրեց, որ կանգնի, ու ինձ ցույց տվեց արտի մեջ: Նայեցի, իրոք, կարծես երեխա կար: Գնացի: Կմախքացած երեխա էր, արտի մեջ նստած: Ինձ չնայեց: Բոլորովին հյուծված էր,, մահվան մոտ: Մեքենան ձեռքիս մոտեցա, որ գլուխը խուզեմ, ու սարսափեցի: Ամբողջ ոջիլ էր՝ մազերին, հագուստին: Վխտում էին: Ազատ տեղ չկար: Այնպիսի զգվանք զգացի, որ ետ դարձա սայլի մոտ: Թումանյանը հարցական նայեց:

- Չեմ կարող, պարո՛ն Թումանյան, անհնար է:

...Թումանյանը թե՛

- Հա՛, հասկանում եմ: Տո՛ւ՛ր մեքենան: Առավ ու մտավ արտը: **Խուզեց երեխայի գլուխը, հետո գրկեց, բերեց դրեց սայլի մեջ»**³: Այդ պահին բանաստեղծը փրկեց ևս մի հայ մանկան կյանք՝ նախ նկատելով նրան, ապա որբանոց տեղափոխելով:

Նույն օրերին նրա հայրական հոգատարությունը զգաց այն ժամանակ դեռ 5-ամյա, հետագայում դերասանուհի **Մայրանուշ Պարոնիկյանը**: Նրա հորը Վանից գաղթի նախօրյակին

¹ «Բանվոր» թերթ, Լենինական, 1930, ապրիլի 13, թիվ 83, էջ 3:

² «Գրական թերթ», 1939, ապրիլի 15, թիվ 12, էջ 2:

³ **Ռաֆայել Իշխանյան**, «Իրական պատմություններ առանց գունագարդման», «Գարուն», 1986, էջ 73: Երբ Իշխանյանը, որ բառացի գրի էր առել գթության քրոջ այս հուշը, այդ մասին պատմում է բանաստեղծի կրտսեր դստերը՝ Թամար Թումանյանին, վերջինս ասում է. «Կարող եմ վկայել մի բան, որ հայրիկը լավ մեքենա էր բանեցնում, ամառը բոլորիս շարում էր ու իր ձեռքով մեր գլուխները խուզում» (Նույն տեղում):

սպանել էին, և նա, մոր ձեռքը բռնած, 15 օր շարունակ բոբիկ ոտքերով քայլելով, երբեմն էլ իրենց կովի վրա նստած հասել էր Վաղարշապատ: Փոքրիկ աղջիկը իր ճաքճքած ու վերքերով լի ոտքերով ամեն օր գնում էր մոտակա աղբյուրը՝ ջրի և հերթ կանգնում: Մայրանուշ Պարոնիկյանը պատմում է. «Մի մարդ մոտեցավ: Նայեց ինձ, քրքրված շորերիս, ճաքճքած ու վերքոտ ոտքերիս: Հարցրեց, թե ինչու են ոտքերս այդ վիճակում: Ասացի՝ կոշիկ չունեմ: Հետո ինձ թղթե դրամ տվեց ու ասաց.

- Մորդ կասես, որ սրանով քեզ համար կոշիկ առնի»¹:

Օգոստոսի 29-ին Նվարդի հետ կառքով գնում է Երևան՝ Էջմիածնի մանկատանից իր հետ տանելով 168 որբերի, այդ թվում 43 նորածին «ծծկեր երեխա», քանի որ նախ Էջմիածնում այլևս տեղ չկար, բացի այդ՝ կրծքի երեխաներին «պահող չկա»²:

Որբերի ու գաղթականների գործով Երևանում գրողը դասեր հետ մնում է երկու-երեք օր՝ ըստ ամենայնի՝ օգոստոսի 29-ից մինչև սեպտեմբերի 1-ը ³: Էջմիածնում համաճարակը այնպիսի բնույթ էր ստացել, որ գաղթականությանն արգելվել էր այնտեղից դուրս գալ ⁴, որպեսզի մահաստանի չվերածվեր ողջ երկիրը: Հնարավոր է, որ Երևան իր մեկնումով գրողը փրկեց եթե ոչ 168 երեխայի, ապա նրանց մեծ մասի կյանքը:

Այլևս երբեք- երբեք չմեղմացավ պոետի հոգում տեսածի ցավն ու կսկիծը: Զապել Եսայանին Բորժոմից ուղղված 1916 թ. օգոստոսի 1-ի նամակում Թումանյանը գրում է..« Անկարելի է պատմել, թե ինչ էր Էջմիածինը անցյալ տարի էս ժամանակ: Բայց ամիս ու կես մնացի, զբաղված էի գլխավորապես որբերով, և, հիբավի, էն ժամանակ էլ ես և՛ տեսնում էի, և՛ զգում էի դժբախտության և թշվառության ահռելիությունը, բայց միայն հեռանալուց հետո, մանավանդ այժմ է, որ չեմ կարողանում նրանց տեսնել, ինչպես և գաղթականներին առհասարակ, բայց մանավանդ նրանց - որբերին:

Տեսնելու համար հսկայական ուժ է հարկավոր, իսկ ես, ինչպես արդեն գրեցի, շատ եմ ջարդված, հոգնած ու տկար...չնայած իմ անսպառ լավատեսությանը և բնավորության զվարթությանը, թախիծը, որ ասում եմ, իրական է ու, ավա՛ղ, մշտական, անանց» (10, 245):

Թիֆլիս վերադառնալուց հետո Թումանյանը զբաղվում էր Էջմիածնի որբերին Թիֆլիսի և Հայաստանի այլ քաղաքների որբանոցներում տեղավորելու խնդրով: Կոորդինացնում էր Հայոց ազգային բյուրոյի հատկացրած գումարները՝ իբրև նպաստ տրամադրում ամեն օր սունկի պես աճող որբանոցների կառավարիչներին⁵:

Դեռ 1916թ դեկտեմբերի 18-ին էր Թումանյանն իր նախագահած Հայ գրողների կովկասյան ընկերության վարչությանը առաջարկում է որդեգրել որբերից ամենաընդունակներին ու ամենաշնորհալիներին⁶: 1917թ. հունիսին Թումանյանը իբրև որդեգրվում են երեք շնորհալի որբեր՝ Վաղարշակ Երիցյանը (Նորենց), Միհրան Թյությունջյանը և Նորայր Դաբաղյանը: Նրանք

¹ Նույն տեղում, էջ 74:

² Թումանյանի ընտանիքի նամականին, էջ 71:

³ ԹԹ (Թումանյանի թանգարան), Նոր նյութեր, թղթ 32:

⁴ Նվարդ Թումանյան, Հուշեր և Զրույցներ, Եր.2009, Էդիթ-Պրինտ հրատ., էջ 73:

⁵ ԳԱԹ» ԹՖ, թիվ 1159 (319 լր):

⁶ ԳԱԹ, ԿԸ Ֆ, թիվ 46/7:

բոլորը դառնում են բազմազավակ գրողի փաստացի որդեգիրները. տասը երեխաներին ավելանում են ևս երեքը:

Թումանյանին հասցեագրած որբերի բազմաթիվ նամակներ կան որոնց հեղինակները խնդրում են իրենց էլ որդեգրել: Գուրգեն Հայրապետյանի ու Նշան Դելույանի նամակում կարդում ենք. «Մեծարգո պ.Յ.Թումանյան

Մեր բախտի պատճառով ոչ ոք չեղավ մեզ օգնող ու մեր նպատակը իրագործողը:

...Դիմում ենք ձեզ, որ դուք լինեք մեր բարերարը »¹:

Հայ բազմաթիվ որբերի տխուր ճակատագրից չխուսափեց նաև Թումանյանի որդեգիրներից Միհրան Թյուրունջյանը. նա 1920 թ. գարնանը վախճանվեց թոքախտից: Գրողի ընտանեկան արխիվում պահպանվել է մի լուսանկար, որը ներկայացնում է երեխայի թաղումը, ինչպես նաև այդ թաղման մասին 1920թ ապրիլի 17-ի մի փաստաթուղթ: Հուղարկավոր մյուս որդեգիրը՝ Վաղարշակ Նորենցը պատմում է. «Նրա թաղմանը դագաղի ետևից գնում էին հազարավոր որբեր՝ իրենց դաստիարակներով: Թաղման թափորի մեջ առանձնակի բարձրանում էր մի հասակ, ինչպես մատղաշ անտառի մեջ մի վեհ կաղնի: Դա «որբաշխարհից» դուրս եկող հայ հասարակության ամենաճանաչված և սիրված մարդն էր, նրա միակ ներկայացուցիչը մեր մեջ, որբերի մեջ, որոնք տանում էին թաղելու իրենց ննջեցյալ ընկերոջը: Այդ մարդը մեր «Հայրիկն էր», մեծ Թումանյանը: Նա տխուր ուղեկցեց մեր որբ ընկերոջ դագաղը մինչև գերեզմանոց, ներկա եղավ թաղման ամբողջ արարողությանը, տխուր խոսքեր ասասց, գերզմանատնից հեռացող վերջիններից մեկը եղավ»² : Այդ թաղման լուսանկարում, որը բազմաթիվ օրինակներով տարածվել է որբերի մեջ, պատկերված էր «Հայ ժողովրդի մեծագույն բանաստեղծը հազարավոր որբերի հետ կանգնած մի որբ պատանու մոտ: Դա լուսանկար չէր միայն: Դա մի էջ էր հայ ժողովրդի պատմությունից»³:

Պահպանվել է խորհրդային տարիների պետական քաղաքական գործիչ Կարեն Սերոբի Դեմիրճյանի մոր՝ վանեցի Լյուսյա (Լուսնթագ) Կարախանյանի վկայությունը Ալեքսանդրապոլի որբանոցներ կատարած Թումանյանի այցելությունների և այնտեղ ծավալված որբախնամ գործունեության մասին⁴: Լուսնթագին բաժին էր ընկել հարյուր հազարավոր որբերի ճակատագիրը: Ընտանիքին հաջողվում է փախչել մինչև Վանա լիճը, որտեղից փախուստը պիտի շարունակեին նավակով: Եղբայրը՝ Հովսեփը հանկարծ հիշում է, որ եզներին կապած է թողել, վերադառնում է, որ նրանց ազատ արձակի ու նորից հասնի ընտանիքին, սակայն այլևս չի վերադառնում: Այդ մասին Ռիմա Դեմիրճյանը գրում է. « Ушел и не вернулся... его убил турок, 12 лет служивший у них дома. Затем он убил обоих сыновей, как видно, уже на берегу, и сбросил трупы в озеро.»⁵. Այսպես, երեխաները ակնատես են լինում հոր՝ մեծ կալվածքների ու հողատարածքների տեր, ձկնագործությամբ զբաղվող, բարեգործ Հովսեփի ու եղբայրների, նաև մոր ողբերգական կործանմանը: Մայրը դաժանորեն նահատակված հարազատների մահից

¹ ԳԱԹ, ԹՖ, թիվ 1484(767):

² Թումանյանը ժամանակակիցների հուշերում, Եր., 1968, ՀՀ ԳԱԱ հրատ., էջ 856:

³ Նույն տեղում:

⁴ Այդ վկայությունները մեզ են հասել Կարեն Դեմիրճյանի կնոջ՝ Ռիմա Դեմիրճյանի՝ ամուսնու հիշատակին նվիրված «Հիշատակ» գրքից .տե՛ս Դեմիրճյան Ռիմա, «Հիշատակ», Եր. 2013թ:

⁵ Տե՛ս՝ "Семья Карена Демирчяна - история беженцев", газета "Новое время", Ер., 18 апреля 2015 г.

ցնցված խնդրել է թուրքին սպանել իրեն և իր երկու 9-ամյա ու 3-ամյա դուստրերի ներկայությամբ նետվել է յաթաղանի վրա ու կնքել իր մահկանացուն¹:

Մանկահասակ աղջիկներին նկատում են ռուս զինվորները և բերում Հայաստան, հանձնում Էջմիածնի որբանոց, քանի որ փոքրիկ Անահիտը ծանր հիվանդ էր, քույրերին բաժանում են և նրանք այլևս երբեք իրար չեն տեսնում: 9-ամյա աղջնակի վրա ամենից շատ ազդում է քրոջ կորուստը: Լուսնթագին տեղափոխում են Ալեքսանդրապոլի որբանոց, հենց այստեղ էլ նրան նկատում է Թումանյանը. նրան հուզում է որբուկի վերոշարադրյալ պատմությունը: Եվ նա Լուսնթագին մի քանի այլ որբուկների հետ որբանոցից տանում է իր տուն. «Приют в Александрополе часто посещал Ованес Туманян ... он забрал Люсю вместе с несколькими детьми к себе в дом... семья Туманяна была хоть и многочисленной, но очень спаянной и дружной. Они не были богаты, но держались с достоинством, никогда не принимали материальную помощь от меценатов»².

Թումանյանը դարձել է շատ որբերի, այդ թվում և իր կնքահայրը, ինչը հետագայում մեծ հպարտություն էր պոետի տանն ապրած կամ նրա անսահման հոգատարությունը զգացած յուրաքանչյուր որբի համար³: Եվ այսպես, մեկ տարի շարունակ բանաստեղծն իր 12 անձից բաղկացած ընտանիքում հարազատ երեխաների պես պահում է այնքան որբերի, որքան հնարավորություն տալիս էր նրա Վոզնեսենսկայա 18 հասցեում գտնվող բնակարանը:

Թումանյանը շատ էր լինում հատկապես Թիֆլիսի որբանոցներում, զրուցում էր երեխաների հետ ու հուսադրում, որովհետև գաղթի ու եղեռնի օրերին հոգեկան մեծ տվայտանքների ենթարկված երեխաները գուցե ոչ միայն և ոչ այնքան օթևանի, սննդի ու հագուստի, որքան հարազատի ջերմության կարիք էին զգում: Պոետը հաճախ էր մասնակցում նաև երեխաների գրական երեկոներին՝ իր հետ տանելով Դ.Դեմիրճյանին, Ս.Գորոդեցկուն, Իս.Հարությունյանին: Այդ հանդիպումները գրեթե երջանկացնում էին անտուն ու անհարազատ մնացած մանուկներին: Այդ որբերից Յուլալ Հայկազյանը ինձ և Թամար Թումանյանին ուղղված նամակում գրողի հետ հանդիպումները անվանել է «լույսի մի ճառագայթ» դեգերումների իրենց անձրևոտ ճանապարհներին⁴:

Հայ գրողների ընկերության վարչության կողմից իմ տրամադրության տակ եղած գումարից 2000 ռուբլի բանաստեղծը հատկացնում է որբերին⁵: Այդ գումարը հատկացվել էր անձամբ պոետին՝ որպես նվեր ծննդյան 50-ամյակի կապակցությամբ⁶: Պոետի նվիրաբերած

¹ Նույն տեղում:

² Նույն տեղում:

³ Նույն տեղում: Դեռ Վանից նրանց Կարախանյանների տանը բազմիցս հյուրընկալված ամերիկացի օրիորդ Սիլեմենը որոնում և գտնում է Ալեքսանդրապոլի որբանոցում Լուսնթագին և ստանձնում նրա դաստիարակության, կրթության գործը:

⁴ Թումանյանը և որբերը թեմայի ուսումնասիրության ժամանակ, երբ մենք հրապարակեցինք ժամանակի լրագրերում տպագրված չորս որդեգիրների մասին հայտարարությունը, Յ.Հայկազյանը ուղղեց թերևս ժամանակի լրագրերում սպրդած վրիպակը՝ ասելով, որ նրանք երբեք չորսը չեն եղել և իր նամակով մեզ պատմեց որբանոցի կյանքի մասին: Նամակն այժմ պահվում է իմ անձնական արխիվում:

⁵ «Գարուն» ամսագիր, Եր., 1984, թիվ 4, էջ 14: Նաև՝ ԵԼԺ 10, էջ 331:

⁶ Թերևս ավելորդ չէ փաստել, որ ընկերության գրական ֆոնդից նախագահ Թումանյանը երբեք ոչ մի դրամ չի վերցրել ո՛չ իբրև փոխատվություն, ո՛չ իբրև նպաստ, ո՛չ էլ իբրև նվիրատվություն:

գումարը հատկացվելու է որբերի ջանքերով լույս տեսնող «Փարոս» շաբաթաթերթի հրատարակությանը:

Թումանյանին հայրիկ էին կանչում ոչ միայն նրա որդեգիրները: Գրողին որբերը սկսեցին հայրիկ անվանել Էջմիածնում և այդ կոչում-պատվատիտոսը պահպանվեց շատ երկար՝ մինչև նրա կյանքի վերջը¹:

Որբերի նկատմամբ գրողի հայրական ջերմ հոգատարությունն ու խանդավառականքը երբեք չմարեց: 1920թ. նա գրքերի հրատարակության իր իրավունքը վաճառելով, ստացած գումարից 10 000 ռուբլի հատկացրեց հայ որբերին, 10 000 ռ. Վրաստանի երկրաշարժից տուժածներին, 10 000 ռ. էլ՝ Ռուսաստանի սովյալներին²:

Եվ քանի որ Թումանյանն ապրեց «որբի ու որբի» հայրենիքում, ամեն ինչ արեց այդ որբաշխարհի, հայ ողջ գաղթականության անլուր տառապանքները փոքր ինչ թեթևացնելու համար՝ դառնալով անմայր մանուկների ամենահարազատ անձը՝ «Ամենայն հայոց որբերի հայրիկը»:

Ամենայն հայոց բանաստեղծը գերմարդկային ճիգերով փորձում էր դիմանալ երկու տարի շարունակ եղեռնի ահագարհուր տեսարանների մղձավանջային պատկերներին, դիմանալ հայրենազրկության վշտին, մարդկային ամեն երևակայությունից դուրս, մարդկության պատմության մեջ դեռ չտեսնված մարդակեր-զագանի ոճրագործությունների ու կոտորածի ողբերգությանը, պատերազմում ռուսների հաղթանակի հանդեպ հավատի կորստին, երկու եղբայրների սպանության, իր որդեկորույս մորը խաբելու, գրեթե բոլոր զավակների կյանքը վտանգի տակ լինելու, գրական կյանքից հեռանալու, անձնական և հայոց վշտին:

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

Ցեղասպանության տարիներին Թումանյանը օգնեց ու փրկեց ոչ միայն հազարավոր որբերի ու գաղթականների: Բազմիցս խախտեց եկեղեցու սահմանած օրենքները՝ որբանոց ընդունելով նաև ծնող ու հարազատներ ունեցող երեխաների, պատսպարեց գաղթականներին նորակառույց վեհարանում ու Մայր տաճարում՝ հակառակ կաթողիկոսի կարգադրության, շրջանցեց իր իսկ նախագահած ընկերության կանոնադրությունը, որը չէր նախատեսում որդեգրումը: Իբրև օրինախախտ՝ արժանացավ բազմաթիվ նկատողությունների, որդուն՝ Համլիկին, հենց այդ պահին ճեմարանից հեռացնում էին՝ ուսման վարձը չտալու պատճառով, վտանգում էր դատեր կյանքը՝ նրան պահելով իբրև գթության քույր Էջմիածնում, որի աշխատանքային ընկերներից մոտ 90-ը իրենց մահկանացուն կնքեցին վարակվելով որբերից ու գաղթականներից. այս պայմաններում առաջնորդվում էր միայն ու միայն խղճի օրենքներով և սահմանում էր նոր օրենք ու կարգ, հենց այդ պատճառով էլ Թումանյանը դարձավ ոչ միայն Ամենայն հայոց որբերի հայրիկը, այլև մեծ դերասան ու մեծ լոռեցի Սոս Սարգսյանի բնորոշմամբ՝ մեր դեռևս չգրված սահմանադրությունը, դարձավ ամենայն հայոց ազգային գործիչը, հայոց վշտի անհուն ծովում առանց լույսի ու փարոսի լողացող, տառապող, բայց չխեղդվող, փրկվող ու փրկող հոգին:

¹ ԳԱԹ, ԹՖ N 1514, (1688):

² «Աշխատավոր», Թիֆլիս, 1920, թիվ 55:

Հիշողութիւն իմ

Сусанна Ованесян

ОВАНЕС ТУМАНЯН В КРУГОВОРОТЕ РЕЗНИ И ГЕНОЦИДА

Ключевые слова: Туманян, Эчмидзин, Западная Армения, всеобщий отец армянских сирот, беженец, геноцид, М. Пароникян

Резюме

Самоотверженный подвиг Ованеса Туманяна в годы Геноцида - одна из ярких и незабываемых страниц истории армянского народа. В годы Геноцида Туманян дважды - в 1914 и 1915 гг. - побывал в зоне боевых действий, в Западной Армении. Он описал увиденные ужасы; его дневниковые записи наиболее живо и чётко представляют суровую действительность и даже в необработанном виде дают достаточно много материала для создания не только документального, но и для художественного фильма.

В годы Геноцида Туманян помог и спас от верной гибели не только тысячи армянских сирот и беженцев. Он неоднократно нарушал правила, установленные церковью, принимая в сиротские дома также детей, имевших родителей и родных, предоставил беженцам обитель в стенах новом строения собора и Главном храме - вопреки распоряжению католикоса; он не останавливался и перед нарушением устава им же руководимого Общества и по этой причине удостоивался многочисленных замечаний; он добровольно подвергал смертельной опасности жизнь почти всех своих детей, всегда руководствуясь только и только законами своей совести, благодаря чему снискал славу Отца всех армянских сирот.

Susanna Hovhannisyan

HOVHANNES TUMANYAN IN THE CYCLE OF SLAUGHTER AND GENOCIDE

Keywords: Tumanyan, Western Armenia, the father of Armenians orphan, motherless, genocide, M. Paronikyan

Summary

Hovhannes Tumanyan's selfless heroism during the Genocide is one of the brightest and most memorable pages in the history of the Armenian people.

During the Genocide Tumanyan twice - in 1914 and 1915 - visited the war zone in Western Armenia. He described the horrors seen; his diaries the most lively and clearly represent the harsh reality, even in its raw form they give a lot of material to create not only documentary, but also for the film.

During the Genocide Tumanyan helped and saved from certain death, not only thousands of Armenian orphans and refugees. He repeatedly violated the rules established by the Church, taking in orphanages and children who had parents and relatives provided the refugees in the monastery walls of the newly constructed building of the cathedral and the main temple - in spite of the order of the Catholicos. He did not stop even to violate of the Charter of his leading Society and for this reason was receiving numerous accusations; he voluntarily exposed to mortal danger the lives of all of his children, always guided only by laws and only to their conscience, so that shot to fame Father of all Armenian orphans.

Лилит Закарян

ГЕНОЦИД АРМЯН – ПРЕСТУПЛЕНИЕ ПРОТИВ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Статья посвящена 100-летию Геноцида армян. Геноцид армян в Османской империи считается первым геноцидом 20-ого века. Геноцид армян имеет значительное сходство с Холокостом во Второй мировой войне. В докладе рассматриваются исторические и правовые аспекты и параллели этих преступлений против человечества, а также политика мировой общественности, направленная в дальнейшем на пресечение подобных преступлений.

Ключевые слова: геноцид, армянские погромы, младотурки, концентрационные лагеря, вандализм.

История человечества включает взлеты и падения, прекрасные достижения в сфере культуры, науки, экономики, удивительные примеры гуманности и великодушия, но в то же время истребительные войны, разрушения, пытки, истязания. То, что случилось с армянами ровно 100 лет назад, является одной из самых позорных страниц в истории человечества.

Как народ армяне сформировались тысячи лет назад, на территории Армянского нагорья. Именно здесь происходил этногенез армян, а позднее в раннем средневековье, формирование армянской нации. Армяне неоднократно создавали здесь свою государственность, первыми приняли христианство в качестве государственной религии (в 301 г.) и создали свой алфавит (в 405 г.). Находясь на перекрестке торговых путей, Армения была одной из развитых и богатых стран древнего мира. Однако богатство и выгодное стратегическое расположение страны постоянно привлекали многих завоевателей, таких как ассирийцы, мидийцы, персы, римляне, византийцы, арабы, сельджуки, монголы, туркмены, османы и др. Лишив Армению государственности, большинство завоевателей, тем не менее, были заинтересованы в сохранении страны и ее населения в качестве целостной фискальной единицы. Благодаря этому Армения долгое время сохраняла экономическую и политическую автономию.

Так продолжалось вплоть до открытия Нового света и, особенно, морского пути в Индию, повлекших глобальные изменения в экономике всего региона. Караванные пути, связывавшие Восток и Запад захирели, экономика пришла в упадок, что в свою очередь привело к смещению политических центров тяжести и экономическому упадку. Помимо всего прочего, XVI-XVII века – это время разорительных ирано-турецких войн, когда Армения превратилась в театр военных действий. В 1639 г. она была окончательно поделена между Сефевидским Ираном и Османской империей. В 1828 г. после очередной

русско-персидской войны Восточная Армения перешла в состав Российской империи, а Западная осталась под игом османов.

В конце XIX века большинство армян Османской империи проживало на территории Западной Армении, поделенной на 7 вилайетов. Этническое единство страны уже давно было нарушено, орды кочевников изменили демографическую картину Армянского нагорья. Кроме тюрок из центральной Азии армян стали теснить курды и горские племена с Кавказа. Крупные центры цивилизации пришли в упадок и превратились в деревни. Несмотря на это армяне все еще составляли подавляющее большинство населения вилайетов Западной Армении. Однако многие армяне были вынуждены покидать родину в поисках лучшей доли. Так появились цветущие армянские общины практически во всех странах мира. Везде, где появлялись армяне, экономика и культура начинала процветать, так было и в Османской империи. Большие армянские общины, еще с византийских времен, были в Константинополе, Смирне (Измир), Трапезунде и др. городах. Основную массу армянского населения в этих городах составляли ремесленники, мелкие торговцы, разнорабочие и моряки, но было немало богатых и весьма влиятельных армянских семей. В основном это были купцы, архитекторы, медики, фармацевты, юристы, книгоиздатели, финансисты, кулинары и пр. Армяне слыли лучшими профессионалами, и турки в собственных интересах старались не препятствовать армянам в их работе. Кроме того, уровень коррупции в Османской империи был чрезвычайно высок, и предприимчивые люди могли пробивать феодальные бюрократические препоны с помощью подкупа как мелких, так и высокопоставленных чиновников. Благодаря этому богатым армянам удавалось не только обеспечивать себе вполне достойную жизнь, но и, используя личные связи, стимулировать развитие армянских общин в империи: строить церкви, школы, больницы, дома призрения, основывать типографии, периодические издания, театры.

В 1914 г. армяне составляли 10% населения империи, однако в их руках было сосредоточено 60% импортной и 40% экспортной торговли, а также 80% внутренней торговли¹. Однако речь идет о немногочисленных успешных армянских семьях. Подавляющее большинство армян (80%) составляли бедные крестьяне Западной Армении и ремесленники. Они подвергались религиозной и этнической дискриминации. Армяне, исповедующие христианство, считались «райя» и были абсолютно бесправными. Они не имели права носить оружия, не могли свидетельствовать в суде, платили более высокие налоги. Армянские села в Западной Армении часто подвергались опустошительным набегам курдов и черкесов. Османское правительство ничего не делало для защиты своих же поданных - армян. Положение западных армян еще более ухудшилось после ряда

¹ Киракосян Дж. Младотурки перед судом истории. Ер. «Айастан», 1986. С. 177.

русско-турецких войн особенно после войны 1877-1878 гг. и Берлинского конгресса, на котором Армянский вопрос стал объектом международной дипломатии и начал использоваться европейскими державами для оказания давления на Турцию. Чтобы “разрешить” Армянский вопрос султан Абдул-Гамид во второй половине 90-х годов XIX века организовал массовую резню армян. Во время армянских погромов 1895-1896 годов было убито более 300 тыс. армян.

Именно поэтому армянская буржуазия и интеллигенция поддержали лидеров младотурецкой партии в 1908 г., которые обещали им принятие Конституции и уравнивание армян в правах с мусульманами. Более того, младотурки пришли к власти благодаря финансовой помощи армян. Однако услуги, оказанные армянами, не помешали младотуркам через год после прихода к власти организовать армянские погромы в киликийском городе Адане. Более того, в решениях съезда партии младотурок “Единение и прогресс”, состоявшегося в 1911 г. в Салониках, содержались требования по отуречиванию всего населения. Таким образом, план массового уничтожения армян был разработан еще до начала Первой мировой войны.

Конституция 1908г., даровала равенство всем поданным империи независимо от религиозной и этнической принадлежности. Армяне, ранее освобожденные от обязательной воинской службы и вместо этого платившие огромные пошлины, впервые были призваны в армию в 1912-1913гг. во время Балканской войны, поскольку, как было отмечено выше, по новой конституции они были приравнены к мусульманам. Если в большинстве вопросов Конституция осталась на бумаге, этот параграф турки претворили в жизнь сразу, что конечно было не случайным. Геноцид армян начался именно с призыва армян в армию в феврале 1915 года. Призванные в армию мужчины распределялись в основном в строительные отряды. После чего их отправляли в сирийские пустыни и уничтожались. Затем, 24 апреля 1915 г., за одну ночь были арестованы и изгнаны в центральные районы Малой Азии видные представители константинопольской армянской общины – политические деятели, врачи, музыканты, политические деятели, священнослужители и состоятельные горожане. Аресты продолжались и в последующие дни, и число сосланных перевалило за 600. Немногим из них удалось выжить. Таким образом турки стремились обезглавить нацию. Именно поэтому эта дата стала Днем памяти жертв Геноцида для армян всего мира и передового человечества.

После этого началась массовая депортация мирного населения. Депортация проводилась с откровенной жестокостью, сопровождалась массовыми убийствами, истязаниями и пытками. Вызывают удивление изощренные методы истязаний и убийств армян, о которых невозможно вспоминать без содрогания. К тому же оказавшись в нечеловеческих условиях, изгнанники армяне умирали по дороге в пустыни Месопотамии от голода и эпидемий. В разработанном Министерством внутренних дел

Турции плане депортации предусматривалось, что армяне не должны были оставаться в живых. Этот Указ был подписан министром внутренних дел Турции Талаатом-пашой и одобрен военным министром Энвером. При организации геноцида члены Исполнительного комитета трех (Назим, Бехаэтдин Шакир и Шюкри) учли, что военное вмешательство великих держав будет невозможно, и они окажутся перед свершившимся фактом¹. Способствовал этому и режим военного положения, установившийся в Турции, а также введенная военная цензура, препятствующая распространению информации.

Было депортировано также армянское население территорий, отдаленных от театра военных действий, что сводит на нет утверждение турецких политиков, что депортация была организована с целью предотвращения перехода армян на сторону русской армии. Армянам запрещали брать с собой продовольствие, остальному населению было запрещено что-либо продавать или покупать у армян. Туркам и курдам под угрозой смертной казни было запрещено укрывать у себя армян. В результате претворения в жизнь планов лидеров младотурок погибли 1,5 млн. армян.

По свидетельству Фритьофа Нансена: “Резня, которая началась в 1915 году, не имеет аналога в истории человечества. Погромы Абдул Гаида являются малой частью того, что турки делают сегодня”². Частично спаслось население только тех территорий, в которых было организовано сопротивление (в Ване, Сасуне, Шатахе, Шабин Гарахисаре, Мусалере, Урфе и т.д.) и куда вступили российские войска. Спаслась также та часть армян, которая была насильно исламизирована. После этого Талаат цинично заявил, что армянского вопроса больше не существует.

В Месопотамии и Сирии были созданы Концентрационные лагеря для армянских беженцев. И даже там их уничтожали тысячами. Им было запрещено оказывать гуманитарную помощь. Устраивались невольничьи рынки, на которых армян продавали в рабство. Выжившие армяне рассеялись по многим странам мира. Образовалась армянская Диаспора.

Уже тогда, в годы войны, передавая общественность многих стран (известные ученые, деятели культуры и политики) начала поднимать голос протеста против политики турецких властей в отношении армян, квалифицируя его как тягчайшее преступление против человечества. Многие из них в своих странах организовали гуманитарную помощь армянским беженцам. Свой голос протеста против целенаправленной политики истребления армян подняли известные деятели Фритьоф

¹ Энциклопедия “Армянский вопрос”. Ер.: “Главная редакция армянской энциклопедии” 1991. С.111.

² <http://www.genocide-museum.am/rus/quotations.php#sthash.yU3C8ChB.dpuf>. Фритьоф Нансен, комиссар Лиги наций по делам военнопленных, организовал выдачу “нансеновских паспортов” беженцам-армянам (были введены Лигой Наций в 1922 на конференции в Женеве и заменяли удостоверения личности), был удостоен Нобелевской премии мира.

Нансен, Иоганнес Лепсиус¹, Армин Вегнер², Анатолий Франс³, Мартин Нипаж⁴ и Рафаэль де Ногалес Мендес⁵, Йозеф Маркварт⁶, Валерий Брюсов⁷, Владимир Немирович-Данченко⁸, Иван Алексеевич Бунин⁹ и др.

Последствиями геноцида армян стали:

- Лишение армян части исторической родины;
- Образование армянской Диаспоры;
- Людские потери, изменение демографических данных воспроизводства нации;
- Потеря культурно-цивилизационного наследия;
- Материальные потери, грабеж, последствием которого был обеспечен небывалый рост госбюджета Турции;
- Психологические комплексы, которые сохраняются у армян и по сей день.

Безнаказанность этого преступления привела к его повторению в других странах. Сохранилось свидетельство того, что в 1939 г. отдавая приказ беспощадно, без сострадания уничтожать поляков и других славян, Гитлер призывал своих соратников ничего не бояться: “Кто сегодня вспоминает об уничтожении армян”¹⁰, – цинично заявлял он.

После раскрытия факта геноцида обвинительные приговоры в отношении Турции были вынесены разными сторонами¹¹.

¹ Миссионер Иоганнес Лепсиус безуспешно обращался к лидеру младотурок Энверу-паше с просьбами о защите армян, а в Германии попытался привлечь общественное внимание к ситуации в Турции, которая была союзницей немцев.

² Немецкий доктор Армин Вегнер собрал большой фотоархив — его фотография армянской женщины, идущей под турецким конвоем, стала одним из символов 1915 года. В 1919 году в письме Вегнера Вильсону, он подробно сообщил подробности уничтожения армян. Позднее выступал в Германии в защиту евреев, был заключен в концентрационный лагерь и лишен гражданства Германии.

³ Анатолий Франс, английский юрист и историк, был инициатором создания англо-армянского общества, неоднократно выступал в защиту армян.

⁴ Мартин Нипаж, немецкий преподаватель технической школы в Алеппо, написал книгу о варварских убийствах армян.

⁵ Ногалес Мендес служил в турецкой армии, написал книгу “Четыре года под полумесяцем”, в котором описал все ужасы Геноцида.

⁶ Йозеф Маркварт, автор книги “Возникновение и возрождение армянской нации”, требовал предать международному суду организаторов резни.

⁷ Валерий Брюсов был в Армении в 1916 г., был потрясен учиненными зверствами и написал книгу “Летопись исторических судеб армянского народа”.

⁸ В. Немирович-Данченко был участником русско-турецкой (1876-1877 гг.) и первой мировой войн, он не раз был свидетелем зверских погромов армян. В ряде стихотворений (“За что?“, “Маленькие поэмы”, “Песни об Армении”, “Молитва эмигранта”, “Весною”) он обратился к этой теме.

⁹ И.А.Бунин хорошо знал об историческом прошлом армянского народа. В рассказе И.А. Бунина “Петлистые уши” главный герой Адам Соколович говоря о проблеме безнаказанности за совершаемые преступления, спрашивал собеседников: “Мучаетесь ли вы, когда читаете, что турки зарезали еще сто тысяч армян...”. (Бунин И.А. Собр. соч. в 9-ти т., т. 1. М., 1965, с. 314.).

¹⁰ Судебный процесс Талаата паши, стенографический отчет, под ред. С.С.Степаняна. Ер: “Степан Степанян”, 2007. С. 58.

¹¹ Марукян А.Ц. Основания и возможности обращения в Международный суд по делу геноцида армян. Ер. “Тир”, 2014. С. 10.

Была принята Совместная декларация держав Антанты от 24-ого мая 1915 года, осуждающая массовое истребление армян. В Совместной декларации преступления, совершаемые Турцией, квалифицируется как преступление против человечества и цивилизации, турецкое правительство обвиняется в явном попустительстве и прямом содействии этому¹.

После поражения Османской империи в Первой мировой войне с 28-ого апреля по 5 июля 1919 г. был организован суд в отношении лидеров младотурок, и турецкий военный трибунал заочно приговорил их к смертной казни по обвинению в вовлечении Османской империи в войну, организации депортации и геноцида армян. В обвинительном заключении турецкого трибунала были перечислены преступления младотурок: резня, присвоение имущества, поджог трупов и домов, изнасилования, истязания, пытки. Именно во время этого суда было подчеркнуто, что депортация была заранее запланирована, не была военной необходимостью. Однако организаторы Геноцида не понесли наказания, они были вывезены в Германию и неплохо устроились в Европе на разграбленные у армян средства.

Обвинение в отношении лидеров младотурок содержали и некоторые пункты Севрского мирного договора (10 августа 1920 года), Арбитражное решение президента Вудро Вильсона об армяно-турецкой границе (22 ноября 1920 года), Лозаннский договор (24 июля 1923 года) о защите прав немусульман после Геноцида, Консультативное заключение авторитетных специалистов международного права (2 августа 1929 года) о восстановлении прав армянских беженцев².

После Второй мировой войны проблема запрещения геноцида особенно актуализировалась. Декларация стран Антанты фактически послужила прецедентом для дальнейших похожих случаев и способствовала в дальнейшем принятию ООН Конвенции о предупреждении преступления геноцида и наказания за него.

В октябре 1933 г. на 5-й Конференции по унификации международного уголовного права польский юрист-криминолог профессор Рафаэль Лемкин предложил объявить действия, направленные на уничтожение или разрушение расовых, этнических, религиозных и социальных сообществ, варварским преступлением по международному праву.

В дальнейшем во 2-ой статье Конвенции ООН была дана следующая формулировка геноцида:

¹ Текст “Декларации правительств России, Великобритании и Франции” можно прочитать на сайте <http://www.genocide-museum.am/rus/France.php>

² Более подробно о перечисленных документах см. в исследовании А.Ц. Марукяна “Основания и возможности обращения в Международный суд по делу геноцида армян”, Ер. “Тир”, 2014.

“В настоящей Конвенции под геноцидом понимаются следующие действия, совершаемые с намерением уничтожить, полностью или частично, какую-либо национальную, этническую, расовую или религиозную группу как таковую¹:

- a) убийство членов такой группы;
- b) причинение серьезных телесных повреждений или умственного расстройства членам такой группы;
- c) предумышленное создание для какой-либо группы таких жизненных условий, которые рассчитаны на полное или частичное физическое уничтожение ее;
- d) меры, рассчитанные на предотвращение деторождения в среде такой группы;
- e) насильственная передача детей из одной человеческой группы в другую.

Как известно позднее, 26 ноября 1968 года была в дополнение принята другая Конвенция ООН “О неприменении срока давности к военным преступлениям и преступлениям против человечества”.

Во второй мировой войне 30 октября 1943 года по инициативе СССР была принята декларация “О зверствах совершенных гитлеровцами”, которая почти дословно повторяла формулировки Совместной декларации держав Антанты. Как и в той декларации предусматривалась личная ответственность для тех офицеров и солдат, членов национал-социалистической партии, которые принимали участие в этих действиях. Документ стал основой для Нюрнбергского трибунала. 28 мая 1948 г. Комиссия по военным преступлениям ООН, еще до принятия Конвенции ООН о геноциде, посчитала формулировку “преступление против человечества”, данную в Декларации стран Антанты, тождественной тем преступлениям, которые во время Нюрнбергского процесса были квалифицированы международным правом как антигуманные действия по отношению к подданным, то есть геноцид².

Между этими преступлениями есть и другие параллели. Так принятые гитлеровцами Нюрнбергские законы были созвучны с принятым в Османской империи “Законом о депортации” и “Законом об оставленном имуществе”. Они были признаны противоречившими нормам международного права и также, как и при Нюрнбергских законах, ответственность возлагалась не только на государство, но и на должностных лиц.

Нацистские преступники были привлечены к ответственности в Нюрнберге, часть избежавших правосудия нацистов покарала спецслужбы государства Израиль и некоторые неформальные организации. Что касается младотурецких преступников, лишь незначительная их часть была осуждена. Остальные понесли заслуженную кару лишь

¹ http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/genocide.shtml

² Марукян А.Ц. Основания и возможности обращения в Международный суд по делу геноцида армян. Ер. “Тир”, 2014. С. 12.

благодаря усилиям членам организации “Немезис”. По сути, пострадавший народ был вынужден сам взять в свои руки правосудие и осуществить акты возмездия.

Осенью 1919 г. IX съезд армянской партии Дашнакцутюн принял решение наказать лидеров младотурок, виновных в организации геноцида. Из 650 человек были отобраны 41. Была создана целая система: так в США был создан ответственный орган под руководством Армена Гаро, который координировал операцию. Особый фонд под руководством Шаана Сатчакяна занимался финансовым обеспечением операции. Оперативное материальное обеспечение поручили Шаану Натали и Григору Мержанову. Сбором информации по обнаружению преступников осуществляла команда Грача Папазяна. Последний под видом турецкого студента проник в ряды эмигрировавших лидеров младотурок. Были созданы группы из 2-3 человек по отслеживанию и уничтожению преступников. Самым громким среди них было убийство Талаата паши (бывшего министра внутренних дел Турции), совершённое Согомоном Тейлеряном в Берлине 15 марта 1921 г. Этот случай в мировой юридической практике был уникален еще и потому, что человеку, совершившему преднамеренное убийство, суд присяжных заседателей вынес оправдательный приговор. Факты, приведенные многими свидетелями Геноцида, были настолько ужасающими, что С.Тейлеряна оправдали и освободили в здании Суда, посчитав, что Талаат понес заслуженную кару. Тогда же армянами были убиты и многие другие лидеры младотурок. Однако важно отметить, что акции возмездия были организованы так, что ни один случайный человек не пострадал.

Надо признать, что люди берут правосудие в свои руки только тогда, когда не остается надежды наказать преступников юридическим путем. В день 100-летия Геноцида армян в Ереване собралась вся передавая мировая общественность. Факт геноцида армян признан многими странами, в частности Россией, Францией, Италией, Германией и другими. Особый резонанс в мире вызвало выступление 12 апреля 2015 года папы римского Франциска, который заявил, что массовое убийство полутора миллионов армян было «первым геноцидом XX века». Для участия в мероприятиях, посвященных 100-й годовщине Геноцида армян, Армению посетили президенты Российской Федерации, Франции, Сербии и Кипра. Однако главный виновник этой трагедии, наследница Османской империи и младотурок – современная Турция, еще не признает своей вины. Армяне все еще ждут своего Нюрнберга.

Էթիթ Զարքյան

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ- ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ ՄԱՐԿՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ

Հիմնադրամեր. ցեղասպանություն, հայերի ջարդեր, երիտթուրքեր, համակենտրոնացման ճամբարներ, վանդալիզմ:

Ամփոփում

Հոդվածում զուգահեռներ են անցկացվում Երկրորդ աշխարհամարտի ընթացքում մարդկության

դեմ կատարված մեկ այլ հանցագործության՝ Հոլոքոստի հետ: Ներկայացված են այդ հանցագործությունների պատմական և իրավական տեսանկյունները, ինչպես նաև նման հանցագործություններ կանխմանն ուղղված համաշխարհային հանրության քաղաքականությունը:

Lilit Zakaryan

ARMENIAN GENOCIDE AS A CRIME AGAINST HUMANITY: HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS

Key words: genocide, Armenian massacres, young Turks, concentration camps, vandalism.

Summary

The article is devoted to the 100th anniversary of the Armenian Genocide mourning ceremonies on its occasion are held on 24th April of 2015 in Yerevan. The Armenian Genocide was carried out during the First World War by the Young Turkish Government. Today the Armenian Genocide in the Ottoman Empire is considered as the First Genocide of the 20th century. The Armenian Genocide has a strong affinity with the Holocaust during World War 2. The report examines historical and legal aspects and parallels of these crimes against humanity, as well as the policy of international community aimed at preventing further similar crimes.

Անի Խեչոյան

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ ԹՈՒՐԿԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՃԱՆԱԶՄԱՆ ՀԱՐՅՈՒՆ ԱՌԱՋԻՆ ԱՇԽԱՐՀԱՄԱՐՈՐԴ ՀԵՏՈ

Հիմնաբանք. հայերի կոտորածներ, մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություններ, պատերազմական հանցագործություններ, պետության միջազգային իրավական պատասխանատվություն, միջազգային իրավունքի հիմնարար սկզբունքներ, միջազգային սովորույթային իրավունք:

Հայոց ցեղասպանության համար թուրքական պետության միջազգային իրավական պատասխանատվության հիմնախնդիրը, կարծում ենք, պետք է դիտարկել ընդհանրապես միջազգային հանցագործությունների համար պետությունների իրավական և ֆիզիկական անձանց անհատական պատասխանատվության միջազգային իրավական ինստիտուտի պատմական զարգացման համատեքստում: Ընդհանրապես միջազգային հանցագործություններ՝ հասկացությունը և միջազգային հանցագործությունների կատարման համար պետությունների և ֆիզիկական անձանց իրավական պատասխանատվության սկզբունքի ձևավորման գործընթացը սկսվել է դեռևս մինչև Առաջին աշխարհամարտը:

Առաջին անգամ քրեորեն պատժելի միջազգային հանցագործություն՝ հասկացությունը առաջացել է 18-րդ դարի վերջում: Սկզբում միջազգային իրավունքը որպես հանցագործություն էր որակում ծովահենությունը, իսկ ծովահեններին դիտում էր որպես մարդկության թշնամիներ: Կարելի է ասել, որ միջազգային հանցագործություններին վերաբերող նորմերի

միասնականացման անհրաժեշտության հարցի շուրջ պետությունների իրավական դիրքորոշումների համաձայնեցումը մինչև Առաջին աշխարհամարտը սկզբունքորեն արդեն ավարտվել էր, չնայած միջազգային իրավական հստակ ձևակերպում չէր ստացել:

Մինչև Առաջին աշխարհամարտը միջազգային քրեաիրավական համընդհանուր նորմերի ձևավորման գաղափարը քննադատվում էր պետությունների կողմից՝ նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ միջազգային իրավունքի համակարգում գոյություն չունեին դրա գործադրման մեխանիզմ՝ համընդհանուր և համապարտադիր իրավասությամբ օժտված որևէ միջազգային դատական մարմին:

Միջազգային հանցագործություններ կատարած անձանց և պետությանը միջազգային իրավական պատասխանատվության ենթարկելու սկզբունքը առաջին անգամ ամրագրվել է այնպիսի կարևոր միջազգային փաստաթղթում, ինչպիսին Հաագայի 1907 թ. կոնվենցիան է Ցամաքային պատերազմի օրենքների և սովորույթների մասին: Կոնվենցիայում մասնավորապես նշվում է. 'պատերազմող կողմը (պետությունը-ընդգծումը մերն է) պատասխանատու կլինի իր ռազմական ուժերի կազմում գտնվող անձանց կատարած բոլոր գործողությունների համար:

Նա պետք է հատուցի վնասները, եթե կան դրա հիմքերը' (հոդված 3) :

Պետք է նշել, որ ի կատարումն նշված Կոնվենցիայի պահանջների էր, որ Առաջին աշխարհամարտում հաղթող պետությունները ընդունեցին համապատասխան միջազգային իրավական փաստաթղթեր, որտեղ առաջին անգամ միջազգային իրավունքի մակարդակով սահմանվեց թուրքական պետության և դրա պաշտոնատար անձանց պատասխանատվության սկզբունքը հայ ժողովրդի նկատմամբ կատարված հանցագործությունների համար:

1919թ.-ի մարտի 5-ին՝ Դաշնակից պետությունների կողմից կազմված՝ Պատասխանատվության և Պատժի հանձնաժողովի նախապատրաստական զեկույցում տրվում էր թուրքական իշխանությունների կողմից իրականացված այն հանցագործությունների մանրամասն ցանկը, որոնք Հանձնաժողովի կողմից որակվում էին որպես պատերազմական հանցագործություններ և որոնց կատարման համար սահմանվում էր թուրքական պետության և այդ հանցագործություններն իրականացրած անհատների միջազգային պատասխանատվության սկզբունքը:

Այդ ցանկում որպես այդպիսիք նշվում էին՝
 սպանությունները և կոտորածները,
 պարբերական ահաբեկչությունը,
 պատանդների սպանությունը, քաղաքացիական անձանց խոշտանգումների ենթարկելը,
 քաղաքացիական բնակչության շրջանում սովի կանխամտածված կազմակերպումը,
 կանանց և աղջիկների առևանգումը՝ նրանց պոռնկության հարկադրելու նպատակով,
 քաղաքացիական բնակչության բռնի տեղահանությունը,
 քաղաքացիական անձանց անմարդկային պայմաններում պահելը,
 ունեզրկումը,
 կոլեկտիվ պատիժների իրագործումը,
 սեփականության անիմաստ ոչնչացումը,
 կրոնական, բարեգործական, լուսավորչական և պատմական հուշարձանների անիմաստ ոչնչացումը :

Հանձնաժողովի զեկույցին կից հավելվածում՝ սպանություններ և կոտորածներ՝ հանցագործության առնչությամբ նշվում էր Թուրքիայի կողմից կատարված հանցագործությունների մասին: Ջեկույցում արձանագրվում էր, որ Թուրքիան քաղաքացիական բնակչության դեմ պարբերաբար կազմակերպել է ահաբեկչություն, սպանություններ և կոտորածներ, նրանց մասնավոր սեփականության բռնագրավում:

Ջեկույցում նաև նշվում էր Առաջին աշխարհամարտում Թուրքիայի դաշնակից պետությունների բոլոր այն քաղաքացիների քրեական հետապնդման: անհրաժեշտության մասին, ովքեր մեղավոր էին եղել պատերազմի օրենքների և սովորույթների դեմ ուղղված հանցագործությունների համար:

Ավելի վաղ՝ դեռևս 1915 թ.-ի մայիսի 24-ին, Դաշնակից տերությունները հրապարակել էին համատեղ հռչակագիր, որտեղ դատապարտվում էր Օսմանյան իշխանությունների կողմից կոտորածների թողությունը և աջակցությունը: Թուրքական իշխանությունների կողմից իրականացված հանցագործությունները որակելով որպես մարդկության և քաղաքակրթության դեմ ուղղված հանցագործություններ՝ Դաշնակիցները հռչակագրում սահմանում էին, որ Օսմանյան կառավարության բոլոր անդամները և նրանց գործակալները պատասխանատվություն են կրում այդ հանցագործությունների կատարման համար:

Մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների համար Թուրքիայի պատասխանատվության հարցը քննարկվեց նաև Առաջին աշխարհամարտից հետո ընդունված այլ կարևոր փաստաթղթերում, մասնավորապես 1920թ. օգոստոսի 10-ին ընդունված Սևրի պայմանագրում:

Չնայած մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություններ՝ արտահայտությունը դուրս թողնվեց Սևրի հաշտության պայմանագրի տեքստից, որի 226-րդ հոդվածում նշվում էր միայն պատերազմի օրենքներին և սովորույթներին հակասող գործողությունների կատարման համար թուրքական պետության և դրա պաշտոնատար անձանց պատասխանատվության մասին, վերը նշված՝ Պատասխանատվության հանձնաժողովի՝ Սևրի պայմանագրի նախապատրաստական փուլում տեղի ունեցած քննարկումների ընթացքում Հանձնաժողովի տարբեր անդամների կողմից առաջարկվում էր Թուրքիայի կողմից իրականացված հանցագործությունների համար պատասխանատվության իրավական հիմքերը սահմանել՝ հիմնվելով Հաագայի 1907 թ.-ի կոնվենցիայի դրույթների վրա:

Դեռևս 1919 թ.-ի հունվարին Հանձնաժողովի անդամ՝ Հունաստանի արտաքին գործերի նախարար Պոլիտիսը հանդես եկավ առաջարկով՝ հայերի կոտորածները որակել որպես մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություններ՝ հիմք ընդունելով Հաագայի կոնվենցիայի դրույթները: Հաագայի 1907 թ.գի Կոնվենցիայի նախաբանում մասնավորապես նշվում էր, որ ինակչությունը և պատերազմողները գտնվում են միջազգային իրավունքի հիմնարար սկզբունքների պաշտպանության և գործողության ներքո, քանի որ դրանք բխում են քաղաքակիրթ ազգերի միջև ձևավորված սովորույթներից, մարդկայնության օրենքներից, հասարակական գիտակցության պահանջներից: Փաստորեն, Հաագայի Կոնվենցիայում մարդկայնության օրենքները և հասարակական գիտակցության պահանջները սահմանված էին որպես միջազգային իրավունքի հիմնարար սկզբունքներ:

Չնայած Հանձնաժողովի ամերիկացի ներկայացուցիչների առարկությանը Կոնվենցիայի դրույթների ex-post-facto գործողության մասին՝ Հանձնաժողովը իր՝ մարտի 29-ի ամփոփիչ

գեկույցում նշում էր մարդկայնության պահանջների մասին, որոնք խախտվել էին Գլխավոր տերությունների (Գերմանիայի և Ավստրո-Հունգարիայի) և նրանց դաշնակիցների՝ Թուրքիայի և Բուլղարիայի կողմից պատերազմում ապօրինի և բարբարոսական մեթոդների կիրառմամբ...:

Զեկույցի եզրափակիչ մասում նշվում էր, որ թշնամի պետությունների բոլոր անձինք, ովքեր մեղավոր են պատերազմի օրենքների և սովորույթների կամ մարդկայնության օրենքներին հակասող գործողությունների կատարման մեջ, ենթակա են քրեական հետապնդման:

Թեև՝ մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություններ՝ արտահայտությունը դուրս թողնվեց Սևրի հաշտության պայմանագրի տեքստից, վերջինիս նշանակությունը՝ որպես հայ ժողովրդի դեմ ուղղված ոճրագործության համար Թուրքական պետության միջազգային պատասխանատվությունը սահմանող փաստաթուղթ՝ չի նսեմանում, անկախ այն փաստից, որ Սևրի պայմանագիրը չվավերացվեց և մասամբ չիրագործվեց Դաշնակից պետությունների կողմից:

Սևրի պայմանագիրը միայն վերահաստատում էր Դաշնակիցների 1915 թ.-ի բանաձևում ի կատարումն 1907թ.-ի Հաագայի կոնվենցիայի սահմանված՝ մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների համար Թուրքիայի որպես պետության և իր քաղաքացիների միջազգային պատասխանատվության սկզբունքը, որը, ընդամենը միջազգային սովորույթային իրավունքի արտահայտությունն էր:

Միջազգային սովորույթային այս նորմի հիման վրա էր, որ Առաջին աշխարհամարտի ընթացքում հայերի կոտորածների ժամանակ Դաշնակիցները 1915 թ.-ին հայտարարություն արեցին հայերի ջարդերի համար թուրքական կառավարության պատասխանատվության մասին և ի կատարումն նաև վերը նշված Կոնվենցիայի և բանաձևերի 1919 թ.-ին երիտթուրքական կառավարության ղեկավարներին ու Միություն և առաջադիմություն՝ կուսակցության կենտրոնական կոմիտեի անդամներին Օսմանյան կայսրությանը Առաջին աշխարհամարտում ներքաշելու, ինչպես նաև հայերի զանգվածային տեղահանությունը ու կոտորածը կազմակերպելու համար Թուրքիայի նոր կառավարությունը որոշեց դատական հետապնդման ենթարկել:

Որպես արդարադատության իրականացման կոնկրետ քայլ՝ թուրքական իշխանությունները ձերբակալեցին և դատեցին տասնյակ կասկածյալների կառավարության մեջ տարբեր պաշտոններ զբաղեցնողներ Իթթիհատ վե թերաքիե՝ կուսակցության վերնախավի անդամների թվից:

Փորձելով ձերբագատվել իր հանցավոր գործունեությամբ վարկաբեկված երիտթուրքական վարչակարգից՝ Թուրքիայի նոր կառավարությունը որոշում է կայացնում քրեական պատասխանատվության ենթարկել երիտթուրքական կառավարության ղեկավարներին և Միություն և առաջադիմություն՝ կուսակցության կենտրոնական կոմիտեի անդամներին՝ նրանց մեղադրելով Օսմանյան կայսրությանն Առաջին համաշխարհային պատերազմի մեջ ներքաշելու, ինչպես նաև հայերի զանգվածային տեղահանությունն ու կոտորածը կազմակերպելու համար: Նկատի ունենալով, որ հայոց ցեղասպանության կազմակերպիչների մի մասը պատասխանատվությունից խուսափելու համար մինչև դատաքննության սկսվելը փախել էր արտասահման, իսկ մյուս մասը դատաքննության ընթացքում այս կամ այն կերպ կարողացավ խուսափել պատասխանատվությունից, հանցագործների մի մասը մեղադրվեց

հեռակա կարգով, իսկ մյուսների դատավարությունը տեղի ունեցավ իրենց ներկայությամբ: Հեռակա կարգով դատապարտվեցին 11, իսկ դատավարությանը ներկաներից՝ կուսակցական և պետական 20 բարձրաստիճան գործիչներ:

Ընդ որում վերը նշված միջազգային իրավական փաստաթղթերի հիման վրա՝ հայ ժողովրդի նկատմամբ իրականացված հանցագործությունների համար Թուրքիայի քաղաքացիներին պատասխանատվության ենթարկելու նախաձեռնություն իրականացրեց նաև Մեծ Բրիտանիան, ինչը սակայն ձախողվեց միջազգային հարաբերություններում Թուրքիայի դիրքերի հզորացման և նոր քաղաքական իրադրության ստեղծման արդյունքում:

Սևրի հաշտության պայմանագիրը չվավերացվեց և դրա դրույթներով նախատեսված՝ պատերազմի հանցագործների պատասխանատվության մասին պարտավորությունը միջազգային իրավական ուժ չստացավ, սակայն Թուրքիայի կողմից հայ ժողովրդի դեմ իրականացված հանցագործությունը ստացավ համարժեք իրավական գնահատական դեռևս մինչև Սևրի պայմանագիրը ընդունված փաստաթղթերում ի կատարումն միջազգային իրավունքի գործող հիմնարար սկզբունքների, (որոնք ամրագրված էին ներկայումս միջազգային սովորույթային իրավունքի կարևոր աղբյուր հանդիսացող Հաագայի 1907թ.-ի կոնվենցիայում):

Թուրքիայի կողմից իրականացված՝ մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների միջազգային իրավական դատապարտումը վերը նշված փաստաթղթերում հետագայում կարևոր նախադեպ հանդիսացավ նմանատիպ հանցագործությունների ճանաչման և միջազգային իրավական դատապարտման համար:

Մասնավորապես Երկրորդ աշխարհամարտից հետո ընդունված Նյուրնբերգյան կանոնադրության մեջ վերահաստատվեց միջազգային իրավունքում գործող այն սկզբունքը, ըստ որի մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների համար պետության և անհատների միջազգային իրավական պատասխանատվության սկզբունքը ձևավորվել է ոչ թե Երկրորդ աշխարհամարտից հետո Գերմանիայի կողմից հրեաների ցեղասպանության իրականացման կապակցությամբ, այլ դեռևս Առաջին աշխարհամարտի տարիներին Թուրքիայի կողմից հայ ժողովրդի դեմ իրականացրած հանցագործությունների առիթով: Նյուրնբերգյան դատարանի կանոնադրության մեջ նշվում է, որ Կանոնադրության մեջ սահմանված հանցագործությունները արդեն իսկ ճանաչված են միջազգային իրավունքում: Կանոնադրության հեղինակները հատուկ ընդգծում են, որ այն հաղթող պետությունների կողմից իշխանության կամայական իրագործման միջոց չէր, այլ հանդիսանում էր այն միջազգային իրավունքի արտահայտությունը, որը արդեն իսկ գոյություն ուներ դրա ստեղծման պահին և այդ տեսակետից ինքնին ներդրում էր միջազգային իրավունքում:

... Կոնվենցիայում ամրագրված՝ ցամաքային պատերազմի օրենքները Կոնվենցիայի ընդունման պահին գոյություն ունեցող միջազգային իրավունքի առաջընթաց զարգացման արտահայտությունն էին: Կոնվենցիայում հստակ ամրագրված էր, որ այն փորձ էր վերահաստատել պատերազմի՝ գոյություն ունեցող ընդհանուր օրենքները և սովորույթները և դրանում ամրագրված կանոնները 1939 թ.-ի դրությամբ արդեն իսկ ճանաչվել էին բոլոր քաղաքակիրթ ազգերի կողմից :

Առաջին աշխարհամարտից հետո հայոց ցեղասպանության կապակցությամբ ընդունված

Դաշնակիցների բանաձևերի, ինչպես նաև Վերսալի և Սևրի պայմանագրերի հոդվածները նախադեպ հանդիսացան ոչ միայն Նյուրնբերգի և Տոկիոյի, այլև նախկին Հարավսլավիայի և Ռուանդայի, ինչպես նաև Միջազգային քրեական դատարանի՝ 1998 թ.-ի Հռոմի կանոնադրության մեջ մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների համար միջազգային իրավական պատասխանատվության ինստիտուտի զարգացման համար:

Առաջին աշխարհամարտից հետո թուրքական պետության կողմից իրականացված աննախադեպ հանցագործությունների դատապարտումը միջազգային հանրության կողմից և միջազգային իրավական ամրագրումը՝ որպես մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություններ՝ նպաստեցին նաև ընդհանուր առմամբ միջազգային իրավունքում միջազգային հանցագործությունների համար պետությունների և անհատների միջազգային պատասխանատվության ինստիտուտի զարգացմանը: Այս փաստաթղթերում առաջին անգամ միջազգային նորմատիվ ձևակերպում ստացան միջազգային քրեական իրավունքի կարևոր սկզբունքներ՝ պատժի անխուսափելիության, մեղադրյալների կողմից պաշտոնական դիրքը վկայակոչելու անթույլատրելիության և այլ սկզբունքներ, որոնց ամրագրումը ոչ միայն նպաստեց միջազգային քրեական իրավունքի նորմերի զարգացմանը, այլև դրանց ունիվերսալիզացիային:

Ани Хечоян

ВОПРОС ПРИЗНАНИЯ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ТУРЕЦКОГО ГОСУДАРСТВА ЗА ГЕНОЦИД АРМЯН ПОСЛЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Резюме

Ключевые слова: резня армян, преступления против мира и человечества, военные преступления, международно-правовая ответственность государства, основополагающие принципы международного права, международное обычное право.

Статья автора посвящена международно-правовой ответственности турецкого государства за преступления против армян в важнейших международно-правовых документах, принятых после Первой мировой войны. В статье обосновывается положение, в соответствии с которой, важной основой международно-правовой ответственности Турции за геноцид армян также является международное обычное право, в частности Гагская конвенция 1907 года <<О правилах и обычаях сухопутной войны>>.

Ani Khechoyan

THE ISSUE OF RECOGNITION OF INTERNATIONAL RESPONSIBILITY OF THE TURKISH STATE FOR THE ARMENIAN GENOCIDE AFTER THE FIRST WORLD WAR

Summary

Key words: massacres of Armenians, crimes against humanity, war crimes, international legal responsibility of the state, core principles of international law, international customary law.

The article is dedicated to the analysis of important international documents on the responsibility of the Turkish State for the Armenian Genocide adopted after the First World War. The author keeps on the thesis that the responsibility of the Turkish state for the crimes against the Armenian people served as an example of the execution of the international customary law, especially of the Hague Convention On the Rules and Customs of the Land War, 1907.

Գրիգոր Ասատրյան

ԿՐՈՆՆԵՐԻ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՈՒՆՆԵՐԻ ԵՐԿԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐԴԻ ԳԼՈՒԲԱԼ ՊՐՈԲԼԵՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

Հիմնաբաներ. հումանիզմ, գլոբալ մարտահրավերներ, ազգային (էթնիկական) ինքնագիտակցություն, կրոնական (կոնֆեսիոնալ) ինքնագիտակցություն, աշխարհի գիտական պատկեր, մշակութային ու կրոնական բազմազանություն, համամարդկային բարոյական արժեքներ ու սկզբունքներ, կրոնների, քաղաքակրթությունների ու մշակույթների երկխոսություն և համագործակցություն:

Մեր օրերում մարդկությանն սպառնացող վտանգների չեզոքացումը, նրա առջև ծառացած մեծ ու լայնամասշտաբ խնդիրների լուծումը պահանջում են երկրների ու ժողովուրդների համախմբում, նրանց հավաքական ներուժի ռացիոնալ ու նպատակամետ օգտագործում: Այդ նպատակների իրականացման, մարդկանց ու ժողովուրդների միջև փոխըմբռնման ու համագործակցության հաստատման, նրանց փոխհարաբերություններում հումանիզմի սկզբունքների արմատավորման առավել կարևոր լծակներից մեկը տարբեր քաղաքակրթությունների ու մշակույթների, Արևելքի ու Արևմուտքի միջև երկխոսության իրականացումն է:

Մատնանշված համատեքստում խիստ այժմեական են ընդհանուր հումանիստական աշխարհընկալման, սոցիալական տարբեր ֆենոմենների (քաղաքակրթություն, մշակույթ, կրոն, էթնոս և այլն) էության և ժամանակակից աշխարհում դրանց դերի բացահայտումն ու իմաստավորումը և այդ ամենի հետ կապված՝ քաղաքական, մշակութային ու հոգևոր երկխոսության ցանկացած դրսևորման պաշտպանությունը՝ ուղղված ժողովուրդների մերձեցմանն ու համագործակցությանը, ընդհանուր նպատակների շուրջ նրանց համախմբմանը:

Ժամանակակից աշխարհում ուրույն դեր է վերապահված, մասնավորապես, կրոններին:

Կրոնը ¹ մարդկության հոգևոր կյանքի առեղծվածներից է: Ծագելով մարդկության

¹ Կրոնը (լատ. religio - բարեպաշտություն, սրբություն, պաշտամունքի առարկա) հասարակական գիտակցության ձևերից է, որը բնական ու սոցիալական իրականությունն արտացոլում է պատրանքային ու ֆանտաստիկ պատկերների, պատկերացումների ու հասկացությունների միջոցով: Ամեն մի կրոն իր էությամբ այն արտաքին ուժերի արտացոլումն է մարդկանց գիտակցության մեջ, որոնք առօրյա կյանքում իշխում են նրանց վրա, արտացոլում, որի մեջ երկրային ուժերն ընդունում են ոչ երկրային ձև: Կրոնն աղավաղում է իրական հարաբերությունները բնության և հասարակության միջև, դրանք օժտում մտացածին հատկություններով, ապակոդմոնոքոշում մարդկանց աշխարհի ճանաչման ու վերափոխման գործում, ամրապնդում ու հավերժացնում մարդու կախվածությունը տարերային բնական ու սոցիալական ուժերից: Կրոնը ներառում է ինչպես կրոնական աշխարհայացքն ու պաշտամունքային գործողությունների ամբողջությունը, այնպես էլ կրոնական զգացումները: Կրոնական աշխարհայացքը պատմականորեն հաջորդել է դիցաբանականին: Կրոնի առաջացումը պայմանավորված է պատմական, իմացաբանական, սոցիալական ու հոգեբանական պատճառներով: Հասարակական արտադրության ցածր մակարդակը և դրա հետ կապված մարդու անգործությունն ու վախը բնության ուժերի նկատմամբ, իսկ այնուհետև սոցիալական ուժերի ներգործության անկանխատեսելի հետևանքներն անխուսափե-

պատմության վաղնջական ժամանակներում՝ այն անցել է պատմական զարգացման երկարատև ուղի՝ հնադարյան պարզունակ հավատալիքներից էթնիկական կրոնների միջոցով մինչև միաստվածության վրա հիմնված ժամանակակից համաշխարհային կրոնները: Հիմնված լինելով գերբնական ուժերի նկատմամբ հավատի վրա՝ կրոնական աշխարհայացքը հակադիր է աշխարհի գիտական, մատերիալիստական ըմբռնմանը:

Եվ չնայած արդի աշխարհում ընթացող սեկուլյարացման (աշխարհականացման) պրոցեսներին, գիտության ու տեխնիկայի հսկայական առաջադիմությունը, որը նորանոր ճեղքեր է բացում մարդկանց կրոնական գիտակցության, առհասարակ աշխարհի կրոնական պատկերի մեջ, խարխուլում նրա բուն հիմքերը, սակայն կրոնն այլևայլ գործոնների բերումով ցուցաբերում է զարմանալի կենսունակություն, և մեր օրերում էլ կրոնն ու նրա սոցիալական ինստիտուտները, ամենից առաջ՝ եկեղեցին ու կրոնական կազմակերպությունները, մեծ ու ազդեցիկ ուժ են և նշանակալի դեր են խաղում ժողովուրդների կյանքում, ակտիվորեն ներգործում արդի աշխարհում ընթացող կենսականորեն կարևոր մի շարք գործընթացների վրա:

Դրա հետ կապված՝ ոչ միայն զուտ գիտական, տեսական, այլև գործնական քաղաքականության առումով ուշագրավ է հատկապես ազգային ու կրոնական պատկանելության, էթնիկական ու կրոնական ինքնագիտակցության փոխհարաբերության հարցը:

Էթնիկական ու կոնֆեսիոնալ ընդհանրության փոխհարաբերության խնդիրն ունի պարզորոշ արտահայտված պատմական ասպեկտ և մարդկության զարգացման զանազան փուլերում եղել է տարբեր²:

լիորեն ծնեցին «խեղաթյուրված աշխարհի խեղաթյուրված աշխարհայացք» (Մարքս): Այդ ամենին նպաստում էին նաև հասարակական պրակտիկայի սահմանափակությունը, մարդու իմացական գործունեության առանձնահատկությունները: Կրոնի բնույթը պայմանավորեցին և այն սոցիալական ֆունկցիաները, որ նա կատարում էր դասակարգային հասարակության մեջ: Կրոնի սոցիալական դիրքերի ամրապնդմանը և հասարակության կյանքում նրա դերի ուժեղացմանը մեծապես նպաստել են իշխող դասակարգերը, որոնց ձեռքում կրոնը միջոց է ծառայել աշխատավորներին ճնշելու և նրանց հնազանդության մեջ պահելու համար: Աշխարհի մասին կրոնական պատկերացումների յուրահատուկ սինթեզ է աշխարհի կրոնական պատկերը, որի առավել բնորոշ գիծը աշխարհի բաժանումն է գերբնականի և իրականի՝ վերջինիս նկատմամբ առաջինի բացարձակ գերիշխմամբ:

² Նախնադարյան համայնական հասարակարգում, ինչպես նաև վաղ ստրկատիրության դարաշրջանում էթնիկական ու կրոնական սահմանները, որպես կանոն, համընկնում էին. «Յուրաքանչյուր առանձին ժողովրդի ստեղծած աստվածները ազգային աստվածներ էին, որոնց իշխանությունը դուրս չէր գալիս տվյալ ժողովրդի կողմից պահպանվող ազգային մարզի սահմաններից» (*Մարքս Կ. և Էնգելս Փ. Տոչ., 2 հիշ., տ. 21, Մ., 1961, ժող. 313*):

Հասարակության հետագա զարգացմանը, տարբեր էթնոսների միջև շփումների սերտացմանը զուգընթաց առաջանում են ավելի լայն կրոնական ընդհանրություններ, որի հետևանքով միևնույն կրոնը շատ հաճախ դառնում են մի քանի ժողովուրդներ:

Մյուս կողմից՝ պատմական զարգացման ընթացքում հաճախակի են դառնում և այն դեպքերը, երբ տվյալ էթնոսի մի մասը առաջվա պես շարունակում է դավանել հին, ավանդական կրոնը, մինչդեռ նրա մյուս մասն ընդունում է նոր կրոն:

Այսպիսով, ժողովուրդներն աստիճանաբար դառնում են բազմակոնֆեսիոնալ, բազմակրոն:

Համաշխարհային կրոնների (բուդդայականություն, քրիստոնեություն, մահմեդականություն) առաջացման հետ միասին՝ էթնիկական և կրոնական սահմանները դեպքերի մեծ մասում արդեն դադարում

Արդի աշխարհում կրոնական գիտակցությունը, մի շարք դեպքերում գերիշխելով էթնիկական գիտակցության վրա, կանխորոշում է պետությունների ներքին ու արտաքին քաղաքականության շատ հարցեր: Այդ երկրների մի մասում նույնիսկ քաղաքական կուսակցություններն ու արհեստակցական միությունները կազմվում են կոնֆեսիոնալ հատկանիշով: Դրա կոնկրետ դրսևորումներից է և այն, որ բազմաթիվ երկրներում, որտեղ գերակշռում է մուսուլմանական բնակչությունը, իսլամը պաշտոնապես ճանաչվում է որպես պետական կրոն:

Դա գալիս է հաստատելու, որ չնայած գիտատեխնիկական հսկայական առաջընթացին ու գիտական աշխարհայացքի ակնառու նվաճումներին, կրոնի՝ որպես ուրույն գաղափարախոսության և որոշակի բարոյական սկզբունքների ու նորմերի կրողի, ազդեցությունը խիստ նշանակալի է հասարակական գիտակցության մեջ: Ժամանակակից աշխարհում կրոնն ու եկեղեցին ոչ միայն չեն կորցրել իրենց դիրքերը, այլև հանդես են գալիս որպես հասարակական մեծ ու ազդեցիկ ուժ և շարունակում են չթուլացող ներգործություն ունենալ մարդկանց կյանքի մի շարք կողմերի, նրանց հասարակական-քաղաքական գործունեության, կենցաղի ու մշակույթի վրա:

Մեր օրերում համաշխարհային երեք կրոնների ու դրանց բազմաթիվ ճյուղավորումների, ինչպես նաև ավանդական կրոնների հետ կողք կողքի գոյություն ունեն մեծ թվով միաստվա-

ն համընկնել: Ընդ որում ստրկատիրության ու ֆեոդալիզմի դարաշրջաններում էթնիկական ինքնագիտակցությունը հաճախ դուրս է մղվում կրոնական ինքնագիտակցության կողմից: Դա հատկապես բնորոշ էր միջին դարերին, երբ աշխարհայացքը գերազանցապես կրոնական էր, իսկ փիլիսոփայությանը վիճակվել էր աստվածաբանության սպասարկուի դերը:

Էթնիկական ու կոնֆեսիոնալ ընդհանրության՝ վերջին դարերի եվոլյուցիան հանգեցրել է նրան, որ կրոնական պատկանելությունը, ընդհանուր առմամբ, աստիճանաբար ավելի ու ավելի է կորցնում իր անմիջական կապն էթնիկական պատկանելության հետ, և էթնիկական ինքնագիտակցությունը ներկայումս մեծ մասամբ գերիշխում է կոնֆեսիոնալ ինքնագիտակցության վրա: Դրա հետևանքով ժամանակակից շատ թե քիչ խոշոր ժողովուրդների մեծ մասը ներառում է բնակչության այնպիսի խմբեր, որոնք պատկանում են տարբեր կոնֆեսիաների. մյուս կողմից՝ միևնույն կրոնը շատ հաճախ դավանում են մի շարք էթնոսներ, և զուտ ազգային կոնֆեսիաներ մեր օրերում շատ քիչ են մնացել: Այդ սակավաթիվ բացառություններից են քրիստոնեական հին ավանդույթներին հավատարիմ **Հայ առաքելական եկեղեցին**, որը հայերիս ճնշող մեծամասնության կրոնական կազմակերպությունն է, **սինտոիզմը**՝ ճապոնացիների հիմնական մասի համար, **սիկկիզմը**՝ փանջապցիների համար և այլն:

Եվ չնայած այդ ամենին՝ այժմ էլ բազմաթիվ երկրներում, երբեմն ամբողջ տարածաշրջաններում էթնիկական ինքնագիտակցությունը դուրս է մղվում կրոնահամայնքային ինքնագիտակցության կողմից, որի հետևանքով պաշտոնական վիճակագրությունը տվյալ երկրի բնակչությունը խմբավորում է կոնֆեսիոնալ հատկանիշով, իսկ ազգային փոքրամասնությունների մեջ հաճախ հայտնվում են ոչ միայն այլազգիները, այլև տվյալ ազգության այն խմբերը, որոնք չեն դավանում այդ երկրում տիրապետող կրոնը: Մեր բարեկամական Իրանի Իսլամական Հանրապետությունում, օրինակ, ազգային փոքրամասնություն են համարվում ոչ միայն այլազգիները՝ հրեաները, ասորիները, հայերը և այլն, այլև զրադաշտականները կամ ինչպես նրանց Իրանում կոչում են՝ գեբերը (գեբերի հետևորդների մի մասն ապրում է Հնդկաստանում, որտեղ նրանց անվանում են **պարսեր**), որոնք բուն պարսկական էթնոսի մի մասն են, սակայն հավատարիմ մնալով հին, զրադաշտական կրոնին՝ հայտնվել են հոգևոր մեկուսացման մեջ:

Ավելին՝ արաբական որոշ երկրներում ընդունված է ազգային փոքրամասնությունների շարքին դասել ոչ միայն բոլոր ոչ մուսուլմաններին, այլև նրանց, ովքեր պատկանում են իսլամի՝ տվյալ երկրում ոչ տիրապետող ուղղություններին:

ծային և բազմաստվածային կրոններ, ցեղային բնույթի հարյուրավոր այլ դավանանքներ: Հավատացյալների թիվն աշխարհում չափվում է միլիարդներով: Միայն քրիստոնեական կրոնը դավանողների թիվն անցնում է 1,5 միլիարդից, գրեթե նույնքան էլ կազմում են իսլամի հետևորդները:

Խիստ մեծաքանակ է նաև կրոնների ակտիվ հետևորդների թիվը: Հավաստի աղբյուրների համաձայն՝ Հռոմի երջանկահիշատակ Հովհաննես-Պողոս Բ պապի ամենշաբաթյա ընդունելության արարողություններին մասնակցել են ավելի քան 17,6 միլիոն հավատացյալներ: Ավելի քան 8 միլիոն ուխտավորներ են ներկա գտնվել Վատիկանում Քրիստոսի ծննդյան 2000-ամյա հոբելյանին նվիրված հանդիսություններին³:

Միայն 2006 և 2007 թվականների հունվարին Կուրբան-Բայրամի տոնակատարության օրերին աշխարհի բազմաթիվ երկրներից իսլամական կրոնի կենտրոն՝ Մեքքա այցելեցին համապատասխանաբար 2 և 2,5 միլիոն ուխտավորներ:

Վերոհիշյալ, ինչպես նաև մի շարք այլ գործոնների ուժով ժամանակակից աշխարհում կրոնն ու եկեղեցին բացառիկ դեր կարող են խաղալ մարդկանց ու ժողովուրդների հաշտեցման ու մերձեցման, խաղաղության ու կայունության հաստատման, համաշխարհային պատմության ներկա փուլում մարդկության առջև ծառացած հիմնախնդիրների լուծման, այդ թվում՝ հակահաբեկչական պայքարում երկրների ու ժողովուրդների ջանքերի միավորման գործում:

Այստեղից էլ՝ տարբեր կրոնների ու կոնֆեսիաների երկխոսության ու համագործակցության հույժ կարևորությունը⁴: Այդ երկխոսությունն ու շփումները թույլ կտան եկեղեցիների ներուժն ավելի ակտիվորեն ծառայեցնել առկա հիմնախնդիրների խաղաղ կարգավորմանը, կրոնական ու էթնիկական հակամարտությունների հաղթահարմանը, ազգամիջյան հարաբերությունների ներդաշնակեցմանը, ժողովուրդների միջև փոխըմբռնման ու համագործակցության հարաբերությունների հաստատմանը: Չափազանց կարևոր է նրանց համագործակցությունն ընդդեմ բռնության ու պատերազմի, հանուն քաղաքական ու սոցիալական ցնցումներից զերծ, խաղաղ ու բարգավաճ աշխարհի ստեղծման, մարդու իրավունքների պաշտպանության, Երկիր մոլորակի վրա նրա ապրելու և արարելու համար արժանավայել պայմանների ստեղծման:

Կրոնների երկխոսությունն ու համագործակցությունն անհրաժեշտ են մանավանդ այն պատճառով, որ աշխարհի տարբեր մասերում ժամանակ առ ժամանակ ծագող բախումների ու առճակատումների մեջ, որոնք թեև ամենից առաջ ունեն քաղաքական ու սոցիալ-տնտեսական դրդապատճառներ, էական դեր է կատարում նաև կրոնական գործոնը, որը որոշ հետադիմական ուժերի կողմից օգտագործվում է որպես սոցիալական կատալիզատոր՝ առկա կոնֆլիկտների սրման, դրանց շուրջ անհանդուրժողականության ու թշնամանքի մթնոլորտի ստեղծման համար:

³ Տե՛ս «Նորին սրբություն Հովհաննես-Պողոս Բ պապի կենսագրությունը», «Էջմիածին», 2005, Ե., էջ 5:

⁴ Քաղաքակրթությունների ու մշակույթների հաջող ու արգասաբեր երկխոսության ու համագործակցության համար չափազանց կարևոր է, թե փոխադարձ գրավչության ու ձգողականության ինչպիսի ներուժով են նրանք օժտված: Բսկ դա մեծապես որոշվում է ինչպես նրանցից յուրաքանչյուրի ինքնատիպությամբ, այնպես էլ համամարդկային արժեքների հետ ունեցած նրանց աղերսներով:

Ժողովուրդների խաղաղեցման, ազգամիջյան հարաբերությունների ներդաշնակեցման գործում մեծ ու անփոխարինելի է հատկապես այնպիսի առավել տարածված ու ազդեցիկ կրոնների դերը, ինչպիսիք են քրիստոնեությունն իր ճյուղավորումներով, մահմեդականությունը, բուդդայականությունը, եբրայական կրոնը, հինդուիզմը, դաոսիզմը, կոնֆուցիականությունը, սինտոիզմը և մի քանի ուրիշ ավանդական կրոններ:

Մյուս կողմից՝ կրոնների համագործակցությունը ոչ միայն հույժ կարևոր է, այլև սկզբունքորեն հնարավոր, քանզի այն հիմնարար արժեքներն ու բարոյական սկզբունքները, որոնցից էլնում են կրոնական ուսմունքները և ամենից առաջ՝ համաշխարհային ու ավանդական կրոնները, մեծապես նմանվում են իրար և խարսխված են փոխադարձ սիրո ու հանդուրժողականության, բարության և արդարության սկզբունքների վրա, պաշտպանում են մարդասիրության գաղափարներն ու համամարդկային արժեքները:

Ուստի ոչ միայն մերժելի, այլև խիստ անբնական պետք է համարել, երբ առանձին սոցիալական ու էթնիկական խմբեր, նույնիսկ ամբողջ ազգեր հակադրվում են իրար՝ ականա մերժելով բոլոր կրոններին հատուկ հիմնարար արժեքները և խախտելով այն բնական ներդաշնակությունը, որին ձգտում են աշխարհի բոլոր կրոնները:

Այն հիմնարար գաղափարները, բարոյական արժեքներն ու էթիկական սկզբունքները, որոնց վրա հենվում են կրոնները և առաջին հերթին համաշխարհային ու ավանդական կրոնները, մեծապես նմանվում են իրար, որը և նրանց մեջ ծնում է փոխադարձ շփման ձգտում, բարերար հոգ ստեղծում նրանց մերձեցման ու համագործակցության համար: Դրանք առողջ ու կենսունակ միտումներ են, որոնք անհրաժեշտ է պաշտպանել և քաջալերել:

Կրոնների հիմքում ընկած այդ ընդհանրությունները, ինչպես նաև ժամանակակից աշխարհում ընթացող քաղաքական ու հասարակական զարգացումները, մարդկությանն սպառնացող վտանգները բարենպաստ հոգ են ստեղծում տարբեր կրոնների, մշակույթների ու քաղաքակրթությունների, Արևելքի ու Արևմուտքի միջև շփումների, մերձեցման ու համագործակցության համար:

Հավատն իր մեջ խտացնում է հոգևոր մեծ ներուժ, և այն պետք է ծառայեցնել ոչ թե դիմակայմանը, ժողովուրդներին միմյանց հակադրելուն, այլ ընդհանուր, համամարդկային նպատակների շուրջ նրանց միավորմանն ու համագործակցությանը: Չէ որ կրոնները, որպես կանոն, մերժում են բռնությունն ու չարիքը, քարոզում փոխադարձ սիրո ու հանդուրժողականության գաղափարներ, պաշտպանում մարդկանց ապրելու իրավունքը:

Հետզհետե ավելի ու ավելի տիրապետող է դառնում այն գիտակցությունը, որ տարբեր կրոնների ու կոնֆեսիաների երկխոսությունն ու համագործակցությունն անփոխարինելի դեր կարող են խաղալ ինչպես գլոբալ խնդիրների լուծման, այնպես էլ տարածաշրջանային հակամարտությունների, այդ թվում՝ հետխորհրդային տարածքում բախումների կանխման, առկա հակամարտությունների լուծման, միջպետական հարաբերությունների ընդհանուր կլիմայի բարելավման, ժողովուրդների մերձեցման գործում:

Դա հուշում է կրոնական աշխարհի առաջնորդներին՝ որոնելու և գտնելու եկեղեցիների ներուժի միավորման, նրանց միջև շփումների ու համագործակցության հաստատման նոր,

Ժամանակակից ձևեր՝ արդի մարտահրավերներին դիմագրավելու, քաղաքակրթության հետագա առաջընթացն ապահովելու համար:

Հոգևոր աշխարհում ավելի ու ավելի են նկատելի դառնում միջկրոնական ու ներկրոնական (միջկոնֆեսիոնալ) համախմբման ու համագործակցության հորդորներն ու այդ ուղղությամբ ձեռնարկվող գործնական քայլերը: Ավելի ու ավելի է ամրապնդվում այն գիտակցությունը, որ միայն եկեղեցիների համատեղ ջանքերով է հնարավոր դիմագրավել նաև ներկրոնական ու ներեկեղեցական պառակտումներին, տարբեր աղանդների տարածմանը:

Ներկրոնական ու միջկրոնական համագործակցությանն է նպատակաուղղված, մասնավորապես, եվրոպական եկեղեցիների «Էկումենիկ խարտիան»⁵:

Ինչպես նշվում է «Խարտիայում», եվրոպական եկեղեցիները, մնացած աշխարհի հետ մեկտեղ կանգնած լինելով արդի մարտահրավերների առջև, մշակութային ու դավանաբանական տարբերություններով հանդերձ, պետք է համերաշխորեն համագործակցեն միմյանց հետ, և այն պետք է ընթանա ոչ միայն քրիստոնեական տարբեր դավանանքների, այլև քրիստոնեության և ոչ քրիստոնեական կրոնների միջև: Դավանանքում առկա յուրահատկությունները, կրոնական ու աշխարհայացքային համոզմունքների ու կենսաձևերի տարբերությունները, ընդգծվում է «Խարտիայում», չպետք է անհաղթահարելի խոչընդոտ ծառայեն եկեղեցիների մերձեցման ու համագործակցության համար: Փաստաթղթում նշվում է, որ տարբեր կրոններն ու եկեղեցիները պետք է բարի կամք դրսևորեն, իրար ընդառաջ գնան և ամեն ինչ անեն՝ ժողովուրդներին ու մշակույթները հաշտեցնելու, եկեղեցիները բաժանող խոչընդոտներն ու արգելքները հաղթահարելու, թյուրըմբռնումներն ու այլևայլ հանգամանքներով պայմանավորված օտարումը վերացնելու համար:

«Խարտիայում» հատուկ շեշտվում է, մասնավորապես, քրիստոնյաների և իսլամիստների միջև տարբեր մակարդակների հանդիպումների և երկխոսության աշխուժացման, «միասնական կարիքների պարագայում իսլամների հետ համագործակցելու» անհրաժեշտությունը⁶:

Հռչակելով անհատի իրավունքների անվերապահ հարգման ու մարդկանց բացարձակ հավասարության սկզբունքը և գտնելով, որ «պետք է յուրաքանչյուր մարդու անփոխարինելի արժանապատվությունը նախակարգ դասվի»⁷, «Խարտիան» պահանջում է պաշտպանել մարդկային հիմնարար արժեքներն ամեն տեսակ ոտնձգությունից, պայքարել կրոնական ու ազգային ծայրահեղականության դեմ, որն անհարիր է ուրիշ ազգությունների ու ազգային

⁵ «Էկումենիկ խարտիան» սկզբնապես ընդունվել է 2001 թվականի ապրիլի 22-ին Ստրասբուրգում: Այն ստորագրել են Եվրոպայի եպիսկոպոսների ժողովի և Եվրոպայի եկեղեցիների համաժողովի (կոնֆերանս) ղեկավարները: 2003 թվականի մայիսի 28-ից մինչև հունիսի 1-ը Գերմանիայում տեղի ունեցած եկեղեցական հավաքում (Kirchentag) Գերմանիայի եկեղեցիների համագործակցության անդամ ավելի քան մեկուկես տասնյակ եկեղեցիներ, նաև Հայ առաքելական եկեղեցին իրենց ստորագրություններով միացան «Խարտիային»:

«Խարտիան» դիտվում է որպես պատմական և եկեղեցիների պատմության մեջ աննախադեպ փաստաթուղթ, որը նշանավորում է քրիստոնեական եկեղեցիների համագործակցության նոր, բարձր փուլի սկիզբ: «Խարտիան» գերմաներենից թարգմանաբար տպագրվել է «Էջմիածին» հանդեսի 2003 թվականի Զ համարում:

⁶ Տե՛ս Էկումենիկ ուղեգիր. Charta Oecumenica, «Էջմիածին», 2003, Զ, էջ 138:

⁷ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 137:

փոքրամասնությունների շահերին: Նրանում կոչ է արվում զերծ մնալ կրոնն ու եկեղեցին ցեղամոլ ու ազգայնամոլ նպատակներով օգտագործելու ամեն տեսակ փորձերից, պաշտպանվում է վեճերի ու տարաձայնությունների խաղաղ լուծման սկզբունքը և դատապարտվում բռնության ամեն մի ձև, որն ուղղված է մարդկանց դեմ:

Մատնանշված համատեքստում միջազգային հնչեղության կարևոր իրադարձություն հանդիսացավ Ռուս ուղղափառ եկեղեցու այն ժամանակվա առաջնորդ Ալեքսի Երկրորդի նախաձեռնությամբ 2006-ի հուլիսի սկզբներին Մոսկվայում անցկացված կրոնական առաջնորդների համաշխարհային գագաթնաժողովը:

Իր ներկայացուցչական կազմով աննախադեպ այդ համաժողովում, որին մասնակցում էին կրոնապետեր աշխարհի ավելի քան 40 երկրներից՝ ներկայացնելով ոչ միայն հիմնական համաշխարհային կրոնները՝ քրիստոնեությունը, իսլամը, բուդդիզմը, այլև ավանդական ու առավել ազդեցիկ կրոնները՝ հուդայիզմը, հինդուիզմը, սինտոիզմը և այլն, համերաշխության ոգով քննության առնվեցին նոր հազարամյակի մարտահրավերների դեմ պայքարում տարբեր կրոնների ու եկեղեցիների ջանքերի միավորման ու համագործակցության խնդիրները⁸:

Աշխարհի կրոնապետերի հավաք-հանդիպմանը հատուկ իմաստ հաղորդեցին Ռուսաստանի Դաշնության Նախագահ Վլադիմիր Պուտինի մասնակցությունը և նրա ողջույնի խոսքը՝ ուղղված ֆորումի մասնակիցներին:

Այս առումով ուշագրավ էր նաև Եվրախորհրդի և նրա Նախարարների կոմիտեում նախագահող Ռուսաստանի Դաշնության կողմից 2006-ի սեպտեմբերի 7-8-ին Նիժնի Նովգորոդ քաղաքում անցկացված միջազգային կոնֆերանսը՝ նվիրված միջմշակութային ու միջկրոնական երկխոսության հարցերին:

Կոնֆերանսի ընդունած հռչակագրում մասնակիցներն իրենց պատրաստակամությունը հայտնեցին աջակցելու Եվրախորհրդի շրջանակներում Մարդու իրավունքների և ժողովրդավարական քաղաքացիության ուսումնական կենտրոնի ստեղծմանը, ինչպես նաև կոչ արեցին Եվրախորհրդին՝ անհրաժեշտ մեխանիզմներ մշակել կրոնական կազմակերպությունների հետ բաց ու թափանցիկ երկխոսության իրականացման համար:

Մեր օրերում եկեղեցիների ու ժողովուրդների առջև ծառացած հրատապ խնդիրներ քննարկվեցին նաև դրանից ընդամենը մի քանի օր անց Ղազախստանի մայրաքաղաք Աստանայում տեղի ունեցած համաշխարհային և ավանդական կրոնների (քրիստոնեական, մահմեդական, բուդդիստական, եբրայական, հինդու և այլն) առաջնորդների երկրորդ համագումարում⁹:

⁸ Հավաքի մասնակիցների ուշադրության կենտրոնում էին հատկապես այնպիսի սուր ու կենսահույզ հիմնախնդիրներ, ինչպիսիք են միջազգային ահաբեկչությունն ու ծայրահեղականությունը, զանգվածային բնաջնջման զենքի տարածումը, համաճարակները, թմրամոլությունը, աղքատությունը, բնապահպանությունը, ինչպես նաև երիտասարդության դաստիարակության, ընտանիքի, գլոբալիզացիայի հետ կապված հարցերը:

⁹ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետություն» օրաթերթ, 12 սեպտեմբերի, 2006, էջ 1: Թե՛ այս և թե՛ վերը հիշատակված եկեղեցական ֆորումներին իրենց գործուն մասնակցությունը բերեցին նաև Հայ առաքելական եկեղեցու բարձրաստիճան պատվիրակությունները՝ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Ծայրագույն

Էկումենիկ շարժման նշանակալի իրադարձություն էր 2012-ի հոկտեմբերի 11-17-ը Հունաստանի Կոս կղզում տեղի ունեցած ուղղափառ եկեղեցիների ներկայացուցիչների նախապատրաստական խորհրդակցությունը՝ ընդառաջ 2013-ի հոկտեմբերի 30-ից մինչև նոյեմբերի 9-ը Հարավային Կորեայի Բուսան քաղաքում կայանալիք Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի 10-րդ համաժողովի: Խորհրդակցությանը, որը հյուրընկալվել էր Կոստանդնուպոլսի Տիեզերական պատրիարքության Կոսի և Նիսիռոսի միտրոպոլիտության կողմից, մասնակցում էին արևմտյան և արևելյան ուղղափառ եկեղեցիների մի քանի տասնյակ միտրոպոլիտներ, արքեպիսկոպոսներ ու եպիսկոպոսներ, վարդապետներ ու քահանաներ, ինչպես նաև աշխարհիկ աստվածաբաններ:

Խորհրդակցությանը Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի գալիք 10-րդ համագումարի նախապատրաստական աշխատանքների համատեքստում քննության առնվեցին խաղաղության և մարդու իրավունքների, բնության ու շրջակա միջավայրի պաշտպանության և մեր օրերում մարդկությանը հուզող մի շարք այլ հարցեր:

Տարբեր կրոնների ու քաղաքակրթությունների, Արևելքի ու Արևմուտքի միջև սերտ շփումների ու փոխգործակցության հաստատումը մեր օրերում, որպես հրամայական անհրաժեշտություն, ավելի ու ավելի է իր վրա սևեռում աշխարհիկ առաջնորդների, պետական ու հասարակական-քաղաքական գործիչների ուշադրությունը:

Այս համատեքստում բնորոշ է, մասնավորապես, 2006-ի հունիսի 7-ին Կրեմլում Ռուսաստանի Դաշնության Նախագահ Վլադիմիր Պուտինի հանդիպումը Իսլամական կոնֆերանսի Կազմակերպության գլխավոր քարտուղար Էկմելեդդին Իհսանօղլու հետ:

Անդրադառնալով այն հրատապ խնդիրների լուծման համար երկրների ու ժողովուրդների ջանքերի միավորման կարևորությանը, որոնց բախվում է մարդկությունը մեր ժամանակներում, Ռուսաստանի Դաշնության Նախագահը շեշտում է ժողովուրդների հակադրման, այլևայլ հատկանիշներով նրանց բաժանման անթույլատրելիությունը՝ գտնելով, որ «...աշխարհի բաժանումը կոնֆեսիոնալ, քաղաքակրթական սկզբունքներով ավելի վտանգավոր է, քան աշխարհի բաժանումն ըստ տնտեսական հատկանիշի... Աշխարհի բաժանումն արդեն ըստ կրոնական հատկանիշի մեզ թվում է չափազանց վտանգավոր: Եվ Ռուսաստանը կանի ամեն ինչ, որպեսզի դա տեղի չունենա»:

Արևելքի ու Արևմուտքի միջև բարերար շփումների ու համագործակցության հաստատման գաղափարի ուշագրավ դրսևորումներից է բարեկամական Իրանում ստեղծված Մշակույթների

Պատրիարք Ամենայն հայոց կաթողիկոսի գլխավորությամբ: Այս առիթով նշենք, որ Հայ առաքելական եկեղեցին, տակավին քրիստոնեության արշալույսին մեկընդմիջտ կողմնորոշվելով դեպի քրիստոնեությունը և սրանից ավելի քան 1700 տարի առաջ աշխարհում առաջինն ընդունելով այն որպես պետական կրոն, հավատարիմ իր հոգևոր ուխտին ու քրիստոնեական վարդապետության լավագույն ավանդույթներին, մեր օրերում էլ քայլում է միջազգային եկեղեցական համագործակցության, Էկումենիկ շարժման առաջին շարքերում՝ ուրույն նպաստ բերելով տարբեր կրոնների ու եկեղեցիների միջև շփումների ու համագործակցության զարգացմանը, փոխըմբռնման ու համերաշխության ոգու հաստատմանը: Նշենք նաև, որ Էկումենիկ շարժմանը գործուն մասնակցություն է բերում նաև Հայ առաքելական եկեղեցու Կիլիկիո կաթողիկոսությունը, որը տասնամյակներ ի վեր այդ շարժման հեղինակավոր ու ազդեցիկ ուժերից մեկն է:

ու քաղաքակրթությունների երկխոսության միջազգային ինստիտուտը, որի հիմնադիրն ու ղեկավարն է ճանաչված պետական ու քաղաքական գործիչ, Իրանի Իսլամական Հանրապետության նախկին նախագահ, հայ ժողովրդի բարեկամ Մոհամմադ Խաթամին:

2006-ի հունվարի 9-ին Թեհրանի հայկական «Ալիք» օրաթերթին տված հարցազրույցում, անդրադառնալով երկրի կյանքում իրանահայության դերի հարցին, Խաթամին, որպես ժողովուրդների բարեկամության ու համագործակցության անկեղծ ջատագով, ընդգծված հարգանքով ու ջերմությամբ է խոսում Իրանի մշակույթի ու քաղաքակրթության զարգացման գործում հայության ներդրած ավանդի մասին՝ գտնելով, որ «տեղին է, որ յուրաքանչյուր իրանցի մշտապես երախտագետ լինի մտավոր, կրթված, արվեստագետ ու քաջ հայ հայրենակիցների հանդեպ, որոնք պատմության տարբեր ժամանակահատվածներում օգտակար դերակատարություն են ունեցել գիտական, մշակութային, գեղարվեստական, արդյունաբերական, ճարտարվեստական և հասարակական նորագույն հաստատությունների հիմնադրման աշխատանքում»¹⁰:

Իրանի ժողովուրդն էլ, այնուհետև ասել է նա, որի մասն է կազմում հայությունը, հպարտ է նրանով, որ ունեցել է և ունի բոլոր համայնքների համակեցության փայլուն վկայություն: Այնուհետև նա նշել է, որ թեև հայությունը մի շարք երկրներում կրել է բազմաթիվ տանջանքներ, սակայն Իրանը համարել է իր ապահով ապաստանը և ճշմարտապես երախտագետ է գտնվել Իրանի հանդեպ ու անվերապահորեն մաքառել է հանուն այդ հայրենիքի ու ժողովրդի հզորության ու փառքի¹¹:

Այնուհետև պատասխանելով մշակույթների ու քաղաքակրթությունների երկխոսությանը վերաբերող հարցին՝ նա խորաթափանց մտածողին ու մեծ հումանիստին հատուկ լայնախոհությամբ դրվատում է մարդկության միասնության, նրա շահերի ընդհանրության գաղափարը. «Մենք բոլորս,- ասում է նա,- մի նավակի ուղևորներ ենք, և բոլորիս փրկությունը կախում ունի այդ նավակի անվտանգ պահպանումից: Ես էլ որպես Իրանի քաղաքացի և որպես մեկը, ով 8 տարի այս ժողովրդի հանրապետության նախագահի պաշտոնն է կրել, հպարտ եմ, որ եղել եմ ոչ միայն մուսուլմանների, այլև որևէ դավանանքի ու մշակույթի տեր բոլոր հայրենակիցներիս նախագահը...»¹²:

Հատկանշական է նաև, որ մեկ այլ առիթով անդրադառնալով տարբեր կրոնների հիմքում ընկած հիմնարար արժեքներին՝ Իրանի նախկին նախագահ Մահմուդ Ահմադինեժադը նշում է, որ ճշմարիտ հավատացյալները, ինչ կրոն էլ որ դավանելիս լինեն, ձգտում են խաղաղության ու արդարության, և հենց այդ արժեքներն է քարոզել նաև Քրիստոսը: «Մահմեդականները, քրիստոնյաները, հրեաները, եթե նրանք իրոք Աստծո հետևորդներ են,- եզրափակում է իր միտքը նախագահը,- խաղաղության և եղբայրության կողմնակիցներ են»¹³:

Այդ ամենի հետ մեկտեղ նկատենք, որ կրոնների ու մշակույթների երկխոսությունն ու համագործակցությունը միայն այն ժամանակ կարող են իրոք արգասավոր լինել, երբ դրանք

¹⁰ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետություն», 10 հունվարի, 2006, էջ 5:

¹¹ Տե՛ս նույն տեղում:

¹² Տե՛ս նույն տեղում:

¹³ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետություն», 20 սեպտեմբերի, 2006, էջ 6:

կառուցվում են ազգային (էթնիկական) և կրոնական (կոնֆեսիոնալ) առանձնահատկությունների հաշվառման և դրանց նկատմամբ փոխադարձ հարգանքի վրա: Իսկ այդ առանձնահատկությունները խոր արմատներ ունեն մարդկանց հոգևոր աշխարհում, նրանց գեների մեջ: Մարդիկ չեն ուզում հրաժարվել իրենց ազգային, էթնիկական, կրոնական և իրենց իրական պատմությամբ պայմանավորված այլ առանձնահատկություններից, չեն ուզում ամեն ինչում միանման լինել:

Մարդիկ հանգամանքների թելադրանքով կարող են մոռանալ նույնիսկ մայրենի լեզուն, բայց ոչ երբեք իրենց արմատները, ազգային ինքնությունը:

Հումանիստական էթիկայի կարևոր պահանջներից մեկը մեր պատասխանատվությունն է ու պարտականությունները ուրիշների, մեր նմանների նկատմամբ: Դա պահանջում է, որպեսզի մենք մյուս մարդկանց դիտենք որպես ինքնուրույն սուբյեկտների, որոնք ունեն իրենց նկատմամբ ուշադրության մեզ հետ հավասար իրավունքներ: Հումանիստները ելնում են այն էթիկական սկզբունքից, համաձայն որի **յուրաքանչյուր ոք արժանի է մարդկային վերաբերմունքի**: Նրանք ընդունում են այն Ոսկե կանոնը, որն իր արտահայտությունն է գտել նաև Կանտի նշանավոր «կատեգորիկ իմպերատիվի» մեջ, այն է՝ **մի արա ուրիշին այն, ինչ դու ցանկալի չէիր համարի քեզ համար**: Մենք պետք է հավատարիմ լինենք նաև հին պատգամին, որն ուսուցանում է՝ **մեր շրջապատ ընդունել ուրիշներին՝ հարգելով նրանց տարբերությունը մեզնից**:

Մշակութային առանձնահատկությունների, մարդկային անհատականությունների ու համոզմունքների բազմազանության բերումով մենք բոլորս տարբերվում ենք իրարից: Սակայն չնայած դրան, մենք կարող ենք և պետք է համախոհներ ու բարեկամներ լինենք շփման ավելի լայն մակարդակի վրա:

Մարդկանց, այդ թվում տարբեր մշակույթների պատկանող անձանց բարոյական վարքագծի կարևոր կանոններից մեկն էլ հոգածությունն է, կարեկցանքի զգացումը, ուրիշների կարիքների ու շահերի նկատմամբ ակտիվ օգնության վերաբերմունքը:

Բարոյական վարքագծի հիմնական սկզբունքներն ունեն համամարդկային ու համամշակութային բնույթ, դրանք ընդհանուր են բոլոր քաղաքակրթությունների համար՝ ինչպես կրոնական, այնպես էլ ոչ կրոնական:

Բարոյական հակումները խորապես արմատացած են մարդկային էության մեջ և զարգացել են մարդկության ողջ պատմության ընթացքում: Եվ մենք այդ սկզբունքների ու կանոնների մասին պետք է դատենք ըստ այն բանի, թե դրանք ինչպես են ծառայում մարդկային երջանկությանն ու սոցիալական արդարությանը:

«Բարոյական վարքագծի անկյունաքարը,- նշվում է «Հումանիստական մանիֆեստ - 2000. Նոր պլանետար հումանիզմի կոչ» փաստաթղթում,- հանդիսանում են **համամարդկային մորալի նորմերը**, այն բարոյական արժեքները, որոնք մարդկանց կողմից ընդունվում են ամենուրեք՝ անկախ նրանց մշակութային ու կրոնական պատկանելությունից»¹⁴:

¹⁴ Гуманистический манифест-2000: Призыв к новому планетарному гуманизму, глава «V. Этика и разум», пункт 5.

Ընդ որում բարոյական վարքագծին ներկայացվող պահանջները չպետք է պարփակվեն էթնիկական ու կրոնական անկլավների շրջանակներով կամ առանձին պետական սահմաններով: Բանականության վրա հիմնված մորալը մեզ պետք է մղի՝ ստեղծելու և ամրապնդելու տարբեր էթնոսների ու կոնֆեսիաների պատկանող մարդկանց շփման ու համագործակցության ինստիտուտներ ու կառույցներ:

Մյուս կողմից՝ չի կարելի թույլ տալ էթնիկական տարբերությունների ու առանձնահատկությունների բացարձակացում, առավել ևս՝ դրանց հակադրում միմյանց. «...մենք պետք է զգույշ լինենք ազգային մշակութային առանձնահատկությունների չափից դուրս ընդգծումից, որոնք կարող են ծառայել փոխադարձ օտարմանը և ապակառուցողական լինել...»¹⁵:

Բանականության վրա խարսխված մորալը պետք է միավորի մարդկանց, այլ ոչ թե միմյանցից բաժանի և օտարի նրանց:

Մշակույթները, կրոններն ու ազգությունները չի կարելի հակադրել իրար, հանդես գալ մշակութային ու կրոնական բազմազանության դեմ: Հասարակական այս ֆենոմենները մարդկության առավել նշանակալի հարստություններից են, նրա ինքնատիպ ու անկրկնելի գանձերից:

Մշակույթները՝ որպես մարդկության նյութական ու հոգևոր առաջադիմության ընթացքում ձեռք բերված արդյունքների, իրականության ստեղծագործական յուրացման փորձի առավել խտացված ու հավաքական արտահայտություն, օժտված են կենարար մեծ ներուժով, մարդասիրական հզոր լիցքով:

Տարբեր մշակույթների համագործակցությունն ու ստեղծագործական շփումները, նրանց փոխադարձ ներթափանցումը, ժողովուրդների միջև հոգևոր արժեքների ու մշակութային փորձի փոխանակությունը ստեղծագործական մղումների, հոգևոր հարստացման ու առաջընթացի անփոխարինելի աղբյուր են:

Իրենց յուրահատկություններով հանդերձ՝ մշակույթները չպետք է հակադրվեն միմյանց՝ իբրև իրարամերձ արժեքների վրա հենվող խորթ ու օտար ուժեր, այլ իրենց կոչմանը հավատարիմ՝ պետք է ծառայեն ազգերի միջև բարերար շփումների ու փոխըմբռնման հաստատմանը, հոգևոր մերձեցմանը: Գործելով համամարդկային քաղաքակրթության ընդհանուր դաշտում՝ նրանք պետք է ներդաշնակորեն լրացնեն ու փոխհարստացնեն միմյանց՝ արժանի նպաստ բերելով համամարդկային մշակույթի հետագա զարգացմանը, հարստացմանն ու ամբողջականացմանը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածը նվիրված է արդի աշխարհում մարդկության առջև ծառացած կենսական հիմնախնդիրների լուծման, գլոբալ մարտահրավերների հաղթահարման, հումանիզմի

¹⁵ Гуманистический манифест-2000: Призыв к новому планетарному гуманизму, глава «VI. Наш общий долг перед единым человечеством», пункт 3.

սկզբունքների հաստատման գործում կրոնների ու քաղաքակրթությունների երկխոսության ու համագործակցության ստեղծարար ներուժի բացահայտման հարցերին:

Անդրադարձ է կատարվում հումանիզմի գաղափարներով ներթափանցված այն հիմնարար համամարդկային արժեքներին ու բարոյական սկզբունքներին, որոնք ընկած լինելով բոլոր կրոնների ու կոնֆեսիաների հիմքում՝ բարերար հող են ծառայում դրանց մերձեցման ու համագործակցության, ընդհանուր ու մեծ նպատակների շուրջ ազգերի ու ժողովուրդների համախմբման համար:

Հոդվածում հաստատվում է այն հիմնարար գաղափարը, որ կրոններն ու մշակույթներն իրենց ինքնատիպությամբ հանդերձ՝ չպետք է հակադրվեն միմյանց՝ իբրև օտար ու թշնամական ուժեր, այլ գործելով համամարդկային քաղաքակրթության ընդհանուր դաշտում՝ կոչված են ներդաշնակորեն լրացնելու և փոխհարստացնելու միմյանց՝ իրենց ուրույն նպաստը բերելով համամարդկային մշակույթի հետագա զարգացմանը, հարստացմանն ու ամբողջականացմանը, հումանիզմի սկզբունքների հաստատմանը:

ГРИГОР АСАТРЯН

ДИАЛОГ РЕЛИГИЙ И ЦИВИЛИЗАЦИЙ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ СОВРЕМЕННОСТИ

Ключевые слова: гуманизм, глобальные вызовы, национальное (этническое) самосознание, религиозное (конфессиональное) самосознание, научная картина мира, культурное и религиозное многообразие, общечеловеческие моральные ценности и принципы, диалог и сотрудничество религий, цивилизаций и культур.

Резюме

Статья посвящена вопросам раскрытия созидательного потенциала диалога и сотрудничества религий и цивилизаций в решении стоящих в современном мире перед человечеством насущных проблем, преодолении глобальных вызовов, утверждении принципов гуманизма.

Подвергаются анализу фундаментальные общечеловеческие ценности и моральные принципы, лежащие в основе всех религий и конфессий и создающие плодотворную почву для их сближения и сотрудничества, сплочения наций и народов вокруг общих и возвышенных целей.

В статье утверждается та основополагающая идея, что различные религии и культуры, при всей их самобытности, не должны противостоять друг другу как чуждые и враждебные силы: наоборот, действуя на широкой арене общечеловеческой цивилизации, они призваны гармонично дополнять и взаимно обогащать друг друга, внося свою особую лепту в дальнейшее развитие, обогащение и установление целостности общечеловеческой культуры, утверждение принципов гуманизма.

Dialogue Between Religions And Civilizations In The Context Of The Modern Global Problems

Keywords: humanism, global challenges, the national (ethnic) identity, religious (confessional) consciousness, the scientific picture of the world, cultural and religious diversity, universal moral values and principles, dialogue and cooperation of religions, civilizations and cultures.

Summary

The article is devoted to the issues of disclosure of the creative potential of dialogue and cooperation between religions and civilizations in solving the modern world to the urgent problems of humanity, overcoming the global challenges, establishing the principles of humanism.

Were analyzed the fundamental human values and moral principles that underlie all religions and confessions, and create fertile ground for their rapprochement and cooperation, unity of nations and peoples around common goals and sublime.

The article states the basic idea that different religions and cultures, with all their identity should not confront each other as alien and hostile forces: on the contrary, acting on a broad stage of human civilization, they are designed to perfectly complement and mutually enrich each other, making their special contribution to the further development, enrichment and the establishment of the integrity of human culture, uphold the principles of humanism.

Петр Петрий

ДУХОВНЫЕ ЦЕННОСТИ КАК ОСНОВА ВОЗРОЖДЕНИЯ ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО ЕДИНСТВА НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Ключевые слова: духовные ценности, культура, возрождение, цивилизационное единство, постсоветское пространство, геноцид.

С начала 90-х годов до настоящего времени Россия ведет отсчет нового, постсоветского периода своей истории, который вновь связан с самоидентификацией страны, то есть с определением ее места в мировой цивилизации и поиском нового типа социокультурного развития. Похожую ситуацию испытывают практически все страны бывшего Советского Союза. Этот процесс очень сложен, противоречив и мучителен. Поэтому, как представляется, в современных условиях, осуществляя реформирование государственного устройства, надо исходить из того, что каждая страна на бывшем постсоветском пространстве (в том числе и Россия) является самостоятельным культурно-историческим типом или цивилизацией, с присущими только ей национальными ценностями и традициями. Попытки игнорировать особенности цивилизационного развития страны, ее ценности и интересы всегда имели и будут иметь трагические последствия. Но это не означает, что, осуществляя реформы, необходимо самоизолироваться от всего мира. Наоборот, надо искать контакты и пути сближения цивилизаций, развивать сотрудничество, перенимать полезный опыт, ценить культуру других стран и народов, воспитывать доброжелательность и т.п. В основе данных устремлений должна быть заложена стратегия возрождения цивилизационного единства (в

противовес западной концепции столкновения цивилизаций) всех стран, некогда соединенных единой нитью культурных, этнических, религиозных, образовательных, спортивных, военных и иных связей в единое целое. Но краеугольным камнем всех реформ и преобразований должны быть обязательные условия.

Во-первых, весь опыт и достижения цивилизаций Запада и Востока при попытках переноса на ту или иную общественную почву надо соотносить с имеющимися национальными традициями, ценностями, интересами и особенностями развития. При этом в первую очередь надо думать о собственном Отечестве, его культуре и прежде всего духовных приоритетах, ибо в них заключается основное отличие страны как самостоятельного культурно-исторического типа от западных или восточных образцов. К примеру, технологии можно разработать или купить, а вот духовность народа, его национальный характер и духовные ценности – никогда, ибо все это формируется веками.

Следовательно, в основе возрождения любой цивилизации должны находиться ее традиционные национальные ценности, и прежде всего новая общенациональная (государственно-патриотическая) идея. Она должна задавать основной вектор внутреннего развития страны и внешней ее политики, аккумулировать жизненные силы народа, его национально-исторические традиции. Основные духовные приоритеты и ценности могут и должны составить стержень менталитета людей, дальнейшего развития народа, государства и его вооруженной организации.

И, во-вторых, при преобразованиях основных сфер жизни общества следует учитывать то обстоятельство, что цивилизация может заимствовать из других культурно-исторических типов только те идеи и элементы, к восприятию которых она уже подготовлена всем ходом своего социально-экономического, политического и духовного развития. Любые попытки слепого копирования или механического переноса чуждых данному культурно-историческому типу ценностей обречены на неудачу. Более того, они могут привести к духовному истощению, и даже гибели цивилизации, о чем свидетельствует весь опыт мировой истории. К примеру, «идеологии» перестройки в СССР начала 80-х годов прошлого столетия взяли курс на развенчание ложных кумиров и обучение людей гласностью, своего рода духовную шокотерапию. И, несмотря на то, что перестройка не принесла ощутимых результатов, она не прошла бесследно для всех государств постсоветского пространства. Из исторической памяти каждого народа уже невозможно вычеркнуть трагические страницы нашего прошлого: сталинизм, проблемы «эпохи застоя», надежды и разочарования от так называемых нового мышления и общечеловеческих ценностей.

Именно в тот короткий, постперестроечный советский период, на наш взгляд, возникла проблема создания индивидуализированной системы идеалов, с которой не справилась Россия в XIX веке. С ней, по-видимому, не удалось справиться и СССР в XX веке, ибо от стадии разрушения стереотипов до сегодняшнего дня так и не удалось перейти к стадии созидания новых систем ценностей.

Провозглашенный в период «застоя» миф будущего рая на земле вполне адекватно для большинства людей старшего поколения выполнял функцию идеала (а не просто идеологического оболванивания), потерю которого они сегодня очень тяжело переживают и не хотят, да и не могут с этим смириться. Даже у значительной части людей поколения 70-80-х годов прошлого столетия предлагаемые ныне прагматические ценности не всегда с успехом могут заменить идеалы, почерпнутые ими из «Морального кодекса строителя коммунизма». И когда оппоненты пытаются доказывать, что в реальной жизни было все не так, это не действует. Это всего лишь фиксация очевидного противоречия между идеалами и реальностью. В данном контексте на первый план выходит задача анализа ценностного содержания духовности граждан стран постсоветского пространства, выявления тех компонентов, которые позитивно определяют содержание и

направленность развития духовных ценностей возрождения цивилизационного единства стран бывшего Советского Союза.

Общеизвестно, что функционирование и проявление духовных ценностей в обществе тесно связано с интересами и потребностями каждой личности, ее способностью ценностно осмыслить жизнь других людей и собственное бытие. Поэтому сегодня очень важно сохранить и укрепить общую ориентацию граждан на совокупность базовых экономических, политических, правовых, моральных, религиозных и иных ценностей позитивной направленности, способных выступить единым духовным консолидирующим началом цивилизационного единства любого общества. Вне этих ориентиров сознание индивида становится аморфным или концентрируется на реализации каждодневных, ситуативных потребностей и интересов. Создание или возрождение базовых ценностей, как представляется, позволит обеспечить относительную духовную стабильность как личности, социальных общностей, так и всего общества (народа, этноса), способно выступить в качестве важнейшего фактора цивилизационного единства на постсоветском пространстве¹.

Понять настоящее и перспективы развития любого общества, его духовной культуры можно, лишь изучая историю его становления и воспитывая уважительное отношение к ней. В духовных ценностях граждан – представителей той или иной нации должен быть адекватно отражен весь многотрудный и противоречивый путь становления и развития своего Отечества, его успехи и неудачи. Процесс развития любого государства всегда труден, что связано со многими как внутренними, так и внешними причинами. Поэтому и необходимо постоянное осмысление этого процесса, а также формирование духовных ценностей с учетом того позитивного, что накоплено в мировой и отечественной практике.

Например, сегодня заметно повысился интерес к российской и советской истории, традициям и духовным ценностям русского народа. Именно сейчас эти богатые традиции и опыт должны послужить основой духовного возрождения России, укрепления духовной безопасности личности, общества и государства. Именно позитивные духовные ценности прошлого должны заполнить духовный вакуум, образовавшийся в сознании и мировоззрении многих граждан после распада СССР. Сегодня многими россиянами признается тот факт, что история страны, её духовная сторона богата и разнообразна героическими примерами самоотверженного выполнения гражданского долга, соблюдения чести и достоинства личности, любви к Отечеству. Разве не это должно лежать в основе духовного воспитания современного поколения, наследников славы Сергея Радонежского, Невского, Минина и Пожарского, Суворова, Ломоносова, Циолковского, Жукова и многих других?

Конечно, советский период развития государства, как и любой другой, не был беспроблемным. В нем возникали, накапливаясь, разнообразные противоречия, негативные нравственные явления. Однако это не дает оснований отвергать такой значительный по историческим рамкам и времени этап духовно-нравственного становления и развития не одного поколения россиян. Была создана система духовных ценностей советских людей, которая реально отвечала условиям жизнедеятельности гражданских коллективов того времени. И многие духовные ценности прошлого имеют актуальную значимость и в современных условиях.

Сейчас, как никогда, Россия и другие государства на постсоветском пространстве нуждаются в возрождении и функционировании истинных национальных духовных ценностей, которые являются

¹ См.: Лапин Н.И. Модернизация базовых ценностей россиян // Соц. исследования. 1996. № 5. С. 9-11.

тем духовным стержнем, столь необходимым для решения всего комплекса проблем их цивилизационного единства. Какие же духовные ценности наиболее значимы в современных условиях?

Государственное единство для основной массы населения любой страны тождественно самой жизни. Именно исторически сложившееся многонациональное государственное единство всегда являлось оплотом суверенитета, гарантом социально-экономического прогресса и духовного расцвета всех народов, живших на территории России и СССР. Необходимо отметить и своеобразную роль семьи. Это не только ячейка государства с точки зрения продолжения рода, прочных уз и имущественных отношений, но и средство реализации духовных связей между поколениями, нравственных устоев, прежде всего, таких, которые воплощаются в формуле «сыновний долг» и являются могучей движущей силой общественного развития. Одна из отличительных черт русского национального характера и мировосприятия – отзывчивость, доброта, способность к состраданию, готовность к взаимопомощи и взаимовыручке.

Государственное единство предполагает утверждение идеи сильного, административно эффективного, суверенного и целостного государства. Так, в последние годы Россия не раз переживала период политической нестабильности, ослабления роли государства в регулировании социальных процессов, нарастания центробежных тенденций и сепаратистских движений в отдельных регионах страны. Слабость государства проявляется и в кризисном состоянии экономики, социальной напряженности и неупорядоченности духовной жизни общества. В данной связи необходимо отметить, что либерально-демократические ценности западного образца без их критического восприятия вряд ли могут сыграть положительную роль для России. Россия – это не Запад. То, что демократично для Запада, может стать губительным для России. Распад СССР – яркое тому подтверждение. Россия по своей природе нуждается в более сильной централизации и концентрации власти, чем большинство европейских государств. Умеренный авторитаризм на конституционно-президентской основе, мощная властная вертикаль, сильный государственный аппарат, развитые силовые структуры и профессиональная армия – вот что необходимо России сегодня.

Духовной ценностью применительно к возрождению цивилизационного единства на постсоветском пространстве выступают также **гражданственность** и **федерализм**. На базе утверждения единых конституционно-правовых норм в обществе каждый человек должен ощущать себя прежде всего гражданином единого государства, принадлежащим к своему народу и его исторической судьбе. Иными словами, государство в странах постсоветского пространства должно быть не только сильным, но и правовым, обеспечивающим своим гражданам необходимый комплекс прав и обязанностей, свобод и гарантий безопасности. Идея гражданственности призвана формировать у народа в целом и в каждой личности доверие и уважение к государству, закону и праву, готовность к защите общенациональных интересов страны.

Идея федерализма воплощает в себе наиболее общий принцип и оптимальный механизм целесообразного взаимодействия федерального центра и национально-этнических регионов любой страны. Например, в соответствии с Конституцией Российской Федерации Россия является федеративным государством многонационального и разнорегионального состава. После развала СССР немало политиков говорят о возможности последующего распада России, так как в стране наблюдаются отдельные проявления национального сепаратизма и регионального экстремизма. Идея федерализма в целом «работает» на целостность и единство государства, хотя в дальнейшем не исключается корректировка механизма обеспечения этой целостности.

Духовной ценностью возрождения цивилизационного единства на постсоветском пространстве

является **ответственность перед Родиной – патриотизм, возвышение общественного перед личным**. Истоки такого патриотизма уходят в седую древность. Уже Нестор, первый русский летописец, записал слова знаменитого князя Святослава перед неравной битвой с печенегами: «Мертвый бо срама не имам»¹. Эта фраза стала крылатой и навеки вошла в духовные заветы русского народа.

Можно сказать, что чувство патриотизма есть у всех людей. Но у наших народов в силу его многотрудной исторической судьбы оно испокон веков особое. В нем первоисточник трудолюбия, героизма, долготерпения, скромности, преданности – словом, всего того, что на протяжении столетий воспринимается как своеобразный национальный характер и загадочная душа народа, который свято привержен своему Отечеству. Это не только дарованные природой богатейшие сырьевые ресурсы, огромная территория, освоенная нашими предками, созданные трудом поколений экономика и культура, но и то, что зовется «дымом Отечества».

Территориальная целостность также имеет духовный ценностный смысл, который необходимо возрождать. Собираению земель, обустройству их для совместного проживания, развития и процветания посвятили свою жизнь многие поколения наших соотечественников. А добросовестный труд? Стимулами к нему у нас всегда были не только и не столько материальные, сколько в равной или даже в большей степени нравственные начала. В этой же плоскости лежит оценка личности, отношение к которой базируется не на толщине кошелька, а в первую очередь на нравственных и профессиональных достоинствах человека.

Глубинные истоки, берущие начало в тысячелетних традициях, укладе жизни, цивилизационном единстве, имела и такая черта национального характера, как **приверженность социальной справедливости**, которая не позволяет воспринимать мироустройство как благополучное и счастливое, если часть соотечественников испытывает нужду, лишения, бедствия. Например, в российской цивилизации за века сформировалось, окрепло, стало образом жизни равноправие народов – величайшая ценность, характеризующая нашу страну как особую цивилизацию, в которой «всяк сущий в ней язык» фактически равен с другими и имеет все возможности для саморазвития и самовыражения. Антиподы этой ценности – национал-сепаратизм, шовинизм, национальная замкнутость или обособленность.

Важным элементом системы духовных ценностей современного цивилизационного единства выступает **социальное благополучие** большинства населения. В этой связи следует напомнить не только то, что многие страны на постсоветском пространстве в соответствии со своей Конституцией являются социальным государством, но и забытый многими сегодняшними реформаторами принцип социального благополучия как один из важнейших принципов демократической организации и жизнедеятельности цивилизованного общества.

Идея социального благополучия и процветания неотделима от смысловых ориентаций каждого человека, который всегда желает жить мирно, благополучно и счастливо. Она реально обеспечивается социальной ориентацией экономики и политики государства, соблюдением прав и свобод граждан, кардинальным изменением отношения к социальной сфере общества, всех его социальных структур, материального и духовного благополучия большинства населения.

Духовной ценностью возрождения современного цивилизационного единства на постсоветском пространстве выступает **гуманизм**, который означает: а) приоритетность человека как высшей цели развития общества; б) возвышение общечеловеческих нравственно-гуманистических ценностей над

¹ См.: Яковлев А.И. Государственная идеология. Калуга, 2001. С. 283.

классовыми, национальными, групповыми и партийными принципами и нормами жизнедеятельности; в) нацеленность государства на удовлетворение жизненных потребностей и интересов, прав и свобод каждой личности; г) исключение войн и вооруженных конфликтов из практики внутривосточных и международных отношений, применение ненасильственных способов и форм разрешения социальных противоречий; д) культивирование в сознании людей любви ко всему живому и человеческому, проявлений добра, толерантности, вежливости, достоинства, справедливости и равенства.

Одной из важнейших ценностей, оформившейся в советский период и берущей свои истоки в многовековой истории народов на постсоветском пространстве, выступает **многонациональная культура**. В ней за сотни лет совместной жизни, труда и защиты Отечества собиралось и синтезировалось все лучшее из духовных богатств наций и народностей, населяющих огромное цивилизационное пространство.

Сегодня на основе раскрепощения сознания народов происходит расширение художественного творчества, возникают новые театры, ансамбли, ассоциации ученых, исследователей, что позволяет выявлять потенциальные таланты и выводить их на орбиту культуры. Былое единообразие, зашоренность в творчестве уступают место раскованности и плюрализму. Возвращаются многие ценности культуры русского и других народов, преданные несправедливому забвению. Так, история русской культуры постепенно «заселяется» фигурами, о которых почти ничего не знает нынешнее поколение. Книжки И. Бабеля, М. Булгакова, А. Веселого, Е. Замятина, М. Зощенко, Ю. Олеши, А. Платонова и многих других отечественных писателей органично и, надо надеяться, уже навсегда вошли в дом и культуру не только россиян, но и граждан стран СНГ. В этом смысле восстанавливается не только разрушенная когда-то культура, но и историческая память народов¹.

В частности, русская духовная культура XX века, понесшая большие потери и утраты, сохранила на сегодня то главное, что питало ее в течение тысячелетия, – чувство родной земли. Развитие отечественной литературы, музыки, живописи более чем за тысячелетие в решающей степени определялось темой Родины, любовью к родной земле. Многоемкое слово «Русь» питало не только все жанры отечественной литературы: сказание, сказку, былинку, повесть, рассказ, но и музыкальное, хореографическое творчество, искусство живописи. Например, характеризуя одного из великих деятелей отечественной культуры – А. Блока, Г.П. Гунн писал: «Тема Родины Блоком выношена, выстрадана, идет не от книжности, не от отвлеченных умствований, это пережитое, часть души, «песня» его судьбы. Здесь не выкладки, не вековой спор западников и славянофилов, а кровоточащее сердце поэта»².

Большое значение вследствие неисчислимых военных испытаний, выпавших на долю стран на постсоветском пространстве, имеет такая национальная ценность, как **самоотверженность в защите Отечества**. Достаточно вспомнить мужество и героизм воинов Александра Невского, Дмитрия Донского, Петра Первого, Александра Суворова, массовый, поистине всенародный ратный и трудовой героизм, самопожертвование в Отечественной войне 1812 года и Первой мировой войне.

А чего стоила нашим народам Великая Отечественная война 1941-1945 гг.? Именно в той страшной войне весьма наглядно проявились такие качества советского человека как самопожертвование, бесстрашие, мужество и героизм. Прославленный полководец Г.К. Жуков вспоминал: «Я много раз видел, как солдаты поднимались в атаку. Это нелегко – подняться во весь

¹ См.: Россия сегодня: реальный шанс. М., 1994. С. 133-147.

² См.: Гунн Г.П. Очарованная Русь. М., 1990. С. 109.

рост, когда смертоносным металлом пронизан воздух. Но они поднимались. А ведь многие из них едва узнали вкус жизни: 19-20 лет – лучший возраст для человека – все впереди! А для них очень часто впереди был только немецкий блиндаж, извергавший пулеметный огонь»¹. Каждый день ведения боевых действий требовал от солдат и офицеров максимального напряжения всех физических и духовных сил, беспредельной верности Отечеству и воинскому долгу.

Сложные времена и тяжелая обстановка на фронте способствовали возрождению и развитию таких духовных ценностей, как патриотизм, неодолимая стойкость, вера в непобедимость народа. Именно в период защиты нашей Родины вновь стали актуальными слова Петра I: «...Не должны вы помышлять, что сражаетесь за Петра, но за государство, Петру врученное, за род свой, за Отечество, за православную нашу веру и церковь»². Эти и другие духовные ценности советских воинов явились духовной основой Великой Победы, позволили выстоять в страшной войне. Именно примеры мужества, героизма, верности патриотическому и интернациональному долгу послужили в дальнейшем основой духовного и национального возрождения народов и государств, преодоления невзгод и лишений в постсоветский период.

Представляется, сегодня нельзя игнорировать и такую духовную ценность как **святость и соборность**, религиозное освящение идеалов, принципов и норм жизнедеятельности людей. Общеизвестно, что вплоть до начала XX века Россия идентифицировала себя с православием, и духовность русских людей носила ярко выраженный религиозный характер. Сегодня, по мнению некоторых ученых, необходимо вновь обратиться к нашим прежним духовным истокам, связанным с религиозной верой³. Важно здесь не отождествлять религиозность народов на постсоветском пространстве только с православием, поскольку нельзя игнорировать наличие других конфессий в странах СНГ. Иная позиция будет способствовать нарушению единого духовного цивилизационного пространства, размыванию единства общецивилизационной идеи и нарастанию сепаратистских тенденций в некоторых странах.

Сегодня в преддверии 70-летия Великой Победы весьма актуальной духовной ценностью для возрождения цивилизационного единства выступает дружба народов всех стран бывшего СССР. Победа в Великой Отечественной войне была достигнута во многом благодаря такому духовному фактору как дружба всех народов бывшего Советского Союза. Сегодня, в условиях межнациональной разобщенности, доходящей нередко до вооруженных столкновений, говорить о дружбе считается едва ли неприличным. Более того, в последние годы в бывших союзных республиках пошли разговоры о том, что война 1941-1945 гг. отнюдь не отечественная и всенародная: Гитлер, мол, воевал в основном с Российской Федерацией, а Украина, Белоруссия, Прибалтика пострадали попутно, в будущем им была уготована иная судьба. Например, современные правители Украины всячески игнорируют правду о Великой Победе, на законодательном уровне отвергли термин «Великая Отечественная война», и наряду с лидерами Прибалтийских республик заявляют, что Советский Союз против их стран был таким же агрессором, как и Германия. Что же, пусть это останется на их исторической совести.

Факты же говорят о другом: история Великой Отечественной войны изобиловала беспримерными подвигами воинов – представителей всех национальностей бывшего Советского Союза. Геройски воевали, в частности, многонациональные коллективы боевых кораблей, танков, самолетов, орудийные расчеты, пехотные взводы и роты. Сотни и тысячи солдат и офицеров жертвовали

¹ Цит. по: Рядовые Великой Отечественной //Красная звезда. 1994. 15 октября.

² Приказ Петра I перед Полтавской битвой //Русский архив. 1871. С. 187.

³ См.: Гидиринский В.И. Русская идея и армия (философско-социологический очерк). М., 1997.

собой ради спасения однополчан, даже не задумываясь над тем, кто какой национальности. Все сражающиеся были патриотами единой страны, которую считали своей Родиной, их объединяла люта я ненависть к врагу, вера во фронтовое братство. Не случайно сегодня именно фронтовики особенно мучительно переживают факт свершившегося разъединения некогда неделимой страны на отдельные государства. Самое сокровенное их желание – чтобы в новом своем качестве государства СНГ становились ближе друг к другу и нашли в конце концов способы вновь объединиться. К этому вызывает историческая память о фронтовом интернациональном братстве, об этом напоминает нам Великая Победа, которая едина и неделима по национальному признаку. К этому призывает и память о жертвах войны. Победа далась нам неимоверно дорогой ценой: 27 млн. своих граждан потеряла наша страна в годы Великой Отечественной. Такой безмерной цены за свою свободу и независимость не платил ни один народ в истории. Это смог вынести только советский народ, благодаря огромному запасу демографической, генетической и духовной прочности.

Все эти и другие ценности живут в народе и синтезируются в его духовной жизни. Именно духовная жизнь всегда была и остается основой формирования и функционирования всей системы духовных ценностей стран на постсоветском пространстве. Естественно, что каждая из входящих в эту систему национальных ценностей представляет собой целый мир. Мир огромный, если иметь в виду историю каждой страны, своеобразный национальный характер и традиции, проблемы, с которыми страны сталкиваются сегодня, и трудности, которые переносят народы, продолжая верить в светлую и счастливую судьбу своей Отчизны.

Таковы, на наш взгляд, приоритетные духовные ценности, составляющие основу возрождения цивилизационного единства на постсоветском пространстве в настоящее время. Именно они и могут определять государственную политику в области духовной жизни общества и каждой личности. В ходе модернизации общественной жизни и укрепления сотрудничества между странами бывшего СССР необходимо учитывать и воссоздавать не мнимые, а подлинные духовные, социальные, экономические и иные ценности для их научной интерпретации и использования в жизнедеятельности граждан. Словом, только на основе объективного научного анализа, свободного как от былой политической апологетики, так и от сегодняшнего неоконъюнктурного, грубопримитивного нигилизма, можно понять и время, прожитое нашими странами, и определить приоритетные направления возрождения цивилизационного единства на постсоветском пространстве в современных условиях.

В заключение подчеркнем, что сегодня в связи со 100-летием геноцида армянского народа в Османской Империи указанные духовные ценности вместе с национальными могут служить основой возрождения и единения нации, преодоления тех проблем в национальном самосознании, которые испытывает на себе дружеский нам армянский народ в современных условиях. И не будем забывать слова советского государственного и партийного деятеля Г.К. Орджоникидзе, сказанных еще в 1925 г., что «в новой истории мало народов, которые понесли бы такие большие жертвы, как армяне, и мало стран, в которых было бы пролито столько крови, сколько в Армении».

РЕЗЮМЕ

В настоящей статье обосновывается необходимость возрождения цивилизационного единства на постсоветском пространстве. В качестве основы данной стратегии выступает совокупность духовных ценностей, по качественным характеристикам приемлемых для духовного и экономического развития стран бывшего Советского Союза. К числу таких ценностей относятся

дружба народов, государственность, территориальное единство, патриотизм, святость и соборность, национальная культура и др.

Պյոտր Պետրի

**ՀՈԳԵՎՈՐ ԱՐԺԵՔՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ՀԵՏԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՏԱՐԱԾՔՈՒՄ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ
ՄԻԱՍՆՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԾՆՆԴԻ ՀԻՄՔ**

Հիմնաբառեր. հոգևոր արժեքներ, մշակույթ, վերածնունդ, քաղաքակրթական միասնություն, հետխորհրդային տարածք, ցեղասպանություն

Ամփոփում

Հոդվածում հիմնավորվում է հետխորհրդային տարածքում քաղաքակրթ միասնության վերածննդի անհրաժեշտությունը: Այդ ռազմավարության հիմքում դրվում է հոգևոր արժեքների այն համախումբը, որոնք համապատասխանում են հետխորհրդային երկրների հոգևոր և տնտեսական զարգացման քանակական բնութագրիչներին: Նման արժեքների թվին են դասվում ժողովուրդների բարեկամությունը, պետականությունը, տարածքային ամբողջականությունը, հայրենասիրությունը, ազգային մշակույթը և այլն:

Petr Petrii Vladimirovich

**SPIRITUAL VALUES AS THE BASIS THE REVIVAL OF CIVILIZATIONAL UNITY
IN THE POSTSOVIET SPACE**

Keywords: spiritual values, culture, renaissance, civilizational unity, former Soviet Union, genocide

Summary

In the present article substantiates the necessity of the revival of civilizational unity in the postsoviet space. As the basis of this strategy is the set of spiritual values in terms of quality acceptable to the spiritual and economic development of the countries of the former Soviet Union. These values include friendship, statehood, territorial unity, patriotism, holiness and unity, national culture and etc.

Эрнест Григорьян

МУДРОСТЬ КАК ИНСТРУМЕНТ СОЗДАНИЯ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

Ключевые слова: мировой порядок, триангуляция, геополитическая конфигурация, клан, мудрость, управление, гуманизм.

Каковы бросающиеся в глаза, характерные мировые тенденции последних лет?

Социальная эволюция превращает в рукотворные процессы многие ранее стихийно складывающиеся массовые явления. Решение политических проблем все в большей степени становится задачей граждан: человек превращается в субъект собственной истории. Давно уже метафора шахматной доски вошла в понятийный арсенал социальных наук. Разработаны и успешно применяются рефлексивные технологии управления странами и народами. Манипуляционный характер всех средств массовой информации, в том числе интернета, ни у кого не вызывает сомнений. В употреблении социальных ученых имеются такие понятия как сборка, наладка и разборка новых государств (со всем их правительственным аппаратом) и новых народов (с подложной биографией–легендой), регулярное районирование границ государств с их переделом при изменении обстоятельств, клонирование образов жизни и мышления, разработка нужных, часто искусственных систем ценностей, религий и формирование нужных мировоззрений, фабрикация любой версии истории и любой системы лже-образования, которая покажется уместной для поставленной задачи. Для того, чтобы эти версии не вошли в противоречие с реальной историей, тщательно уничтожается наследие древних цивилизаций, сравниваются с землей архитектурные, скульптурные и культовые памятники древнейших эпох, поджигаются и вывозятся в мусор великолепные академические библиотеки по всему миру. Известны и основные заказчики новейших геополитических конфигураций – мировые державы, крупные ТНК, надгосударственные и «подгосударственные» клановые образования. Но чего вы не найдете во всех этих «технизированных» преобразованиях, так это позитивного социального смысла, смысла служению духовной эволюции человека и общества или даже поддержания уникального статуса человечества во вселенной. Как будто поставлена задача коллективного самоубийства через деградацию и умопомешательство.

Как противостоять разгулу дегенерации, этой сатанинской революции прокаженных? Что говорит по этому поводу наука и как она может помочь нам отстоять духовные достижения?

Формирование мирового порядка давно уже стало рукотворным делом. Время от времени здесь происходят перемены, которые кардинальным образом сказываются на всех остальных аспектах общественной жизни, но, к сожалению, личная и общественная безопасность граждан отнюдь не растет. Все же, как и в других областях, развитие науки и ее достижения приводят к пересмотру сложившихся представлений.

Рассмотрим вкратце суть сложившегося мирового порядка. Он отличается крайней неустойчивостью, его нестабильность порождает ощущение падающей пирамиды, осколки которой

разлетаются во все стороны, не оставляя незащищенными страны и народы; эти осколки всюду: они сеют хаос, анархию и возбуждают безотчетный ужас от их проникновения буквально в каждую семью, которая от страха и беспомощности запирается в себе, оставив одно окошечко в мир - интернет, но и то, по большей части, ради упреждения еще больших катаклизмов.

Это первое, психологически воспринятое впечатление сменяется, как в наводимой на резкость оптике, картиной ожесточенной борьбы интересов немногочисленных держав и оседлавших их клановых групп, вырвавшихся за пределы какого-либо контроля – общественного, государственного, цивилизационного. Единственно взаимно понятным языком, на котором они общаются между собой неведомыми широкой публике намеками, стал язык угроз, шантажа и международного терроризма.

Чем вызвана ожесточенность этой схватки клановых групп?

Главную роль в мировой пирамиде играет доминирующий субъект, берущий на себя роль окончательного арбитра во всех международных коллизиях. В последние столетия на эту роль, которая традиционно отводилась имперским образованиям, стали претендовать и крупные ТНК, отдельные финансово-промышленные группы, частные кланы и даже отдельные личности. Именно последние две разновидности доминирующих субъектов активно включились в формирование нового мирового порядка, который называют процессом глобализации. Ведущаяся ими в течение последних столетий политика скрытого лоббирования своих интересов через правительства и монархии европейских государств, Османской и Российской империй, а далее Советского союза и нынешней России, пришла в жесткое столкновение с закономерностями функционирования традиционных социально-политических образований, имеющих свои геополитические и общественные интересы. Возникла новая политическая линия, расходящаяся с интересами самих стран. Интересы безопасности этих стран вынуждают их к самостоятельной политике триангуляции международных взаимоотношений, которая идет вразрез с конфигурациями, построенными тайными или явными лоббистскими клановыми манипуляциями с опорой на подкупленную элиту этих стран.

В чем более конкретно состоит это противоречие? Рассмотрим сначала процедуру триангуляции. Она состоит (по Манвелу Саркисяну¹) в том, что каждая страна старается максимально противодействовать наиболее грозному конкуренту, выстраивая цепь защитных государств, с одними из которых она входит в альянсы, а другие старается направить против угрожающего конкурента. В триангуляции участвуют три агента. Первый - это страна, надгосударственный, или «подгосударственный» субъект, доминирующий в регионе лидер, который в целях своей защиты инициирует триангуляцию. В настоящее время – это частный клан; второй агент – это страна или группа стран, служащих инструментами блокировки, нейтрализации или даже ликвидации соперника и конкурента инициатора триангуляции. Третья сторона или агент – это мишень или жертва триангуляции, вызывающая беспокойство или угрожающая доминирующему субъекту или конкурирующая с ним в каком-то аспекте. Сегодня такой третьей стороной стала сама конструкция государства. Т.е., стандартная тройка такова: активный субъект (заказчик) – инструмент-ликвидатор – жертва. Заказчик активно поддерживает ликвидатора всеми уместными материальными ресурсами

¹ См. Армянский центр стратегических и национальных исследований. geum.ru

и нужным вооружением и создает через СМИ иллюзорную картину, якобы, антагонистических противоречий между ликвидатором и жертвой, неразрешимых никаким иным путем кроме как военным. При этом сам заказчик, как принято, остается в тени. О нем никто ничего плохого не скажет.

Специфика современного состояния в том, что ведется глобальная война против всех духовных ценностей человечества, а особенно против всех государств как формы существования народов. Завоевание мирового господства, которым одержим доминирующий клан, должно быть одним единым процессом, поэтому разрозненные, казалось бы, события мировой политики на самом деле пронизаны одной стратегией и руководятся из одного центра. Поэтому это не просто война, а мета-война: война, состоящая из многих или даже всех войн.

Но невозможно вести войну со всеми сразу, и объективно возникает проблема удобной фальсификации: чтобы все страны не объединились против агрессора, объявляется война одному официальному объекту, но лишь для того, чтобы под прикрытием этой «войны» наносить поражение другим фактическим объектам – государствам как главным помехам мирового господства. Особенно удобен виртуальный блуждающий фантом – международный терроризм, который при необходимости можно сфокусировать в любую нужную точку мира, чтобы под предлогом борьбы с ним уничтожить очередное государство. Хотя до сих пор никаких доказательств существования таких сил террористов, против которых надо было бы развертывать комплексы ПВО и войсковые части мировому сообществу не известно, однако развертывание выполняет морально-психологическую задачу «накачки» населения психозом страха и необходимости войны, ее легитимизацию, заодно и доводя контроль «за мозгами» до унижительного осматривания нижнего белья, например, в аэропортах.

Причем, предварительно развязывается кампания по дискредитации юридической легитимности государственного суверенитета, например, из-за злоупотребления властью, коррупции, нарушения прав человека, недемократичности режима и т.д. Нелегитимность суверенитета делает государственные границы прозрачными для меты-войны, открывает страну для агрессии. Чтобы сделать агрессию приемлемой для мирового сообщества и замаскировать подмену ценностей, создаются лже-ценности – демократия, права человека, гендерное равенство и др. Это антиподы общепризнанных духовных ценностей. Причем, как правило, ценностью становится то, что соответствует выгоде агрессора. А злом определяется все то, что противоречит стратегии порабощения мира агрессором. Т.е., происходит не просто маскировка «зла», а превращение его в «добро», чтобы уже как «добро» оно встречало не противодействие, а помощь и одобрение мировой общественности, питаемой вывернутой наизнанку агрессором системой ценностей.

Посредством подобной легитимизации мета-война из средства достижения мирового господства превращается в, якобы, выражение коллективной воли мирового сообщества, в наведение желаемого порядка. Тогда те, кто пытается противостоять агрессору, сами, в определенной мере, становятся нелегитимными. Мета-война основана на фальсификации ценностей, перевертывании представлений о добре и зле, когда мощной информационно-психологической обработкой создается обратное отношение в нем. Снова подтверждается старая истина, что «сатана всегда принимает вид ангела, а его служители – вид служителей правды».

Любой мировой порядок подразумевает законность и порядок, иначе - анархия, хаос, при которых невозможно стабильное и надежное мировое господство. Следовательно, война трансформируется немедленно в полицейские операции по наведению и поддержанию нового мирового порядка, новой законности, основанной на подмененной, ложной системе духовных ценностей. Такова технология создания «глобальной номенклатуры», разрушающей национальные государства и приводящей к тотальному электронному контролю за людьми. Народы превращаются в массы, лишаются свободы воли, свободы совести и, вообще, права на жизнь.

Поскольку правила задает самый сильный субъект, то поневоле их принимают и все остальные страны (и не только они) по отношению к более слабым. Понятно, что более действенно это получается только у сильных и имеющих нужные ресурсы, но в итоге, каждое государство и каждый народ вынуждены враждовать не со своими естественными соперниками (если таковые вообще есть), а с тем государством или народом, которые являются угрожающими для заказчика, через навязываемую им систему ценностей. А заказчиком сегодня чаще выступает родственный клан или ТНК, включая финансово-промышленные группы. Если рассмотреть триангуляцию с самого высокого уровня, то этот клан начинает разрушать самое доминирующую державу. США как инструмент клана представляется миру как агрессор, на которого и вешаются все грехи. Клан, будучи враждебен, самим США, настраивает все страны против них, т.е., выносит враждебность вовне, провоцирует антиамериканизм, за которым как за ширмой и прячется клан, и превращает все остальные страны во врагов своих врагов, хотя бы даже, если они родственны по культуре и языкам. Обострившиеся отношения между США и Европой тому красноречивый пример.

Вообще, попутной задачей триангуляции является разрушение или ослабление каких-либо союзов между государствами и народами. Последовательно проведенная триангуляция приводит к полной атомарности как на мировой арене, так и в общественной жизни, поскольку к каждому субъекту надо подобрать враждебный, нейтрализующий его или вообще ликвидирующий его субъект (создать треугольник). Например, в эпоху господства Великобритании, все европейские народы находились в смертельной вражде друг с другом, а особенно ненавистен был Великобритании союз между Германией и Россией, почему они так часто воевали между собой к вящей выгоде «доброй, старой», «непричастной ни к чему» Англии. Еще раз правы китайцы, уже тысячи лет назад выработавшие иммунитет против этой триангуляции: «Сидеть на холме и наблюдать за схваткой тигров», или «Сидеть на пригорке и ждать, пока по реке проплывет труп твоего врага».

Триангуляция немедленно проникает и в бытовое сознание населения, обеспечивая эмоциональную поддержку масс неприглядной политике. В бытовой культуре народов политика триангуляции выдает себя постоянно резонирующими стереотипами о других: «фашистах-немцах», «макаронниках-итальянцах», «у крах» и др. В любой европейской стране можно в закрытой частной беседе услышать обидные для других народов клички, что является симптомом еще актуальной политики триангуляции, неосознаваемой самим населением. В отличие от европейцев, русские не делают различий между доверительным общением и площадной речью и буквально уже рождаются под аккомпанемент ругательств в отношении «чурок» и других народов, оставаясь всю жизнь девственно чистыми и непугаными в отношении морали и уважения к другим. Естественно, они очень удивились бы, если бы узнали, что в рыночных отношениях за оскорбления других народов

очень даже хорошо платят, и можно поправить свое материальное положение даже в условиях кризиса. И они совсем не подозревают, что являются бесплатными разносчиками скрытно проводимой изоляции России от всех ее союзников. В этом плане стоит отметить одно из ценных в психологии армян качество – неумение и нежелание ненавидеть другие народы. И показательно, что в речи армян почти не мелькают обидные для других народов прозвища (за исключением не отмщенных еще турок). Инстинктивно, армяне понимают, что ненавидеть других – это бесплатно выполнять роль натравливаемого пса, причем, очень часто именно на своих потенциально духовно близких союзников.

Социологические исследования предпочтения народов и стран, регулярно выполняемые в разных странах, наглядно презентуют эффективность и итоги, скрытно проводимой триангуляции. В этом плане, можно было бы подумать, как поднять статус Армении, например, в России. И здесь нет мелочей. Часто употребляемое в экономической сфере сокращение АРМ – автоматическое рабочее место - должно быть в судебном порядке закреплено за армянскими фирмами и предприятиями по всему миру, должно быть частицей их бренда, как слово шампань соотносится с французским происхождением. Арм-газ явно указывает на страну и отличается от Рос-газа, на который армяне не претендуют. А если все же надо сокращенно воспроизвести автоматическое рабочее место, то более прозрачным будет, например, АвРаМ.

Таким образом, вековые действия упоминаемых кланов по тайному лоббированию своих частных интересов в русле триангуляции взаимоотношений приводят к построению вполне определенной мировой конфигурации с ясно очерченными и угрожающе демонстрируемыми свою силу «уважаемыми членами» и остальными, стоящими на коленях изгоями. Ввиду доминирования прежде всего частного интереса, эта конструкция неустойчива, поэтому она должна сопровождаться постоянным противопоставлением друг другу всех элементов конструкции, науськиванием их друг на друга, огульной маргинализацией конкурентных сообществ, приписыванием им всевозможных отрицательных качеств и ярлыков. Для выполнения этой роли нужно, прежде всего, приватизировать и овладеть всеми СМИ, поставив их под централизованный контроль. Опять же, ввиду не только частного, но и становящегося антиобщественным характера многих выполняемых в русле этой триангуляции операций, в конечном счете, смысл всей мировой конструкции международного порядка вырождается в структуру, чья цель заключается в устранении свидетелей собственного преступления. Как говорится, с чего начал, к тому же и придешь.

Однако, устранение свидетелей преступления – это уже новое преступление, и у него тоже найдутся свидетели. И так без конца. Или вернее до торжества справедливого и трагического для инициаторов такой триангуляции конца.

Но международная общественная жизнь идет по своим каналам, и неуклонно растет пропасть между внедренным в мировой порядок паразитирующим частным интересом и принципиально общественным характером всей человеческой жизни, а особенно духом традиционных государств, ставящих частные интересы ниже общественных. Соответственно, разнятся выстраиваемые ими по правилам той же триангуляции иерархии, но включающие уже новые, более общественно значимые и на основе иных ценностей геополитические конфигурации, иногда кардинально отличающиеся от текущего мирового порядка.

Мысль о том, что на процессы триангуляции можно влиять рукотворным образом, появилась в европейском сознании не так давно. Иначе не было бы столь безжалостных войн по изменению мирового порядка с помощью последовательно и эффективно проведенных революций: как, например, в Англии в 1688 г., во Франции в 1789 г., в Германии в 1848 и 1918 гг., в Турции в 1909 г., в России в 1917 г. и далее в постсоветских и арабских странах уже в наше время. Если бы европейская мысль вычленила бы этот скрытный алгоритм возбуждения масс ранее (или познакомилась бы с китайским решением этого вопроса), то эти алгоритмы не были бы столь разрушительны, пробились бы иные конфигурации мирового порядка.

Приведем пример столетней давности, содержащий и потенциально иную, не столь трагическую и безысходную для армян конфигурацию. В том, что она не состоялась, виновны многие обстоятельства, но наиболее важное из них –отсутствие элиты и политической грамотности лидеров страны-жертвы. В период Геноцида армян турецкую партию «Единение и прогресс»(инициатора этой трагедии) и турецкое правительство того времени поддерживала и вооружала Германия. Но слово «Германия» есть иное обозначение слова «Армения», слово «Негман» есть немецкое самоназвание армян, военные гарнизоны которых еще во времена римской империи составили костяк германского народа. Но чтобы сами немцы были далеки от осознания культурной и генетической близости армян и немцев, рейхсканцлером Германии того времени путем тайного лоббирования был назначен представитель клана Ротшильдов Бетман-Гольвег, Теобальд (1856-1921), сыгравший немалую роль в развязывании первой мировой войны. Он происходил из известной банкирской семьи, окончил Гарвардский университет и входил в клан Ротшильдов.Ну, а «неравнодушное» отношение этого клана к армянам хорошо известно.

Пронизанные тревогой и чувством сострадания к армянам донесения германских послов и консулов, работавших в Турции в то время, как об этом свидетельствует книга Вольфганга Густа «Геноцид армян»², разбивались о жестокосердную логику этого рейхсканцлера, пропитанную жаждой разрушения России и, естественно, в первую очередь, уничтожения ее союзников – армян. В своих увещеваниях германским послам, озабоченным чудовищным истреблением армянского населения, этот изверг напирал на то, что интересы Германии превыше всего, а они требуют поддержки Турции.

Но в то же время известно, что иная, альтернативная концепция внешнеполитической стратегии Германии того периода исходила из того, что не Россия, а владычица морей Британия стоит на пути германского развития. В интересах же Германии было бы допустить выход России в Средиземное море, поскольку это неизбежно приведет ее к конфликту с Британией. В том же духе в сентябре 1914 г. представитель промышленной группировки Тиссена М. Эрцбергер поставил перед правительством рейха задачу элиминирования «нетерпимой опеки» над Германией со стороны Британии в основных вопросах мировой политики. Вторая стратегическая линия Германии, сторонником которой была и вся военно-морская партия в целом, желала окончания войны и союза с

²Вольфганг Густ, Зигрид; Геноцид армян. - Институт истории НАН РА: Ереван: Айастан (Гракан айреник), 2005, 675 с.

Россией и выступала за помощь антианглийским элементам в Индии, Египте и др. регионах³. Как испуганно писал известный своей англосаксонской ориентацией геополитик Ратенау в 1916 г., в письме Секту, германо-русское согласие «сделает все балканские страны, включая Турцию, зависящими от этих двух стран, даст им выход в Средиземноморье и заложит основание общей будущей политики в отношении Азии. Без русской помощи германская политическая активность и экспансия на Ближнем Востоке и на Балканах будет жалким и неудовлетворительным суррогатом»⁴. Т.е., при победе иной ориентации армяне оказались бы в союзной связке с Германией и Россией и, вполне возможно, избежали бы геноцида. Знали ли лидеры армян того периода об этой альтернативе и что предприняли для ее осуществления?

Другой пример, взаимоотношения России и Израиля. Несмотря на то, что Израиль давно открыто объявил себя врагом России как геополитической единицы, участвует во всех конфликтах на стороне врагов России, снабжает их своим оружием, инструкторами, подстрекает к антироссийским действиям, интересы клана Ротшильдов и их лоббистские усилия настолько сильны, что вынуждают Россию как страну предавать своих естественных культурных и геополитических союзников и просто исторических друзей.

В итоге, в мире возникают противоречивые политические установки, кровавым разрезом проходящие по телам многих стран, разделяющие их на две враждебно настроенные друг по отношению к другу группировки, готовые вступить в гражданскую войну. Сегодня на Украине живую осуществляется вечный сценарий двойственной триангуляции, который в России именовался расколом между западниками и славянофилами.

Между разными триангуляциями есть важное различие. Одна исходит из паразитического, колониального освоения ресурсов попираемой частными кланами страны, другая – настроена на возобновление внутреннего развития своими силами и защиты своих ресурсов. Аналогично в Армении существуют две параллельные линии внешнеполитической ориентации. Одна, исходящая из интересов клана, настаивает на дружеских отношениях с Турцией, другая - исходящая из собственной безопасности, помнит уроки истории. Принципиально говоря, таких линий может быть много, и их количество зависит от числа конкурирующих за доминирование субъектов, каждый из которых проводит собственную триангуляцию, заново разделяя страны и народы на «друзей» и «врагов». За свою долгую историю Армения претерпела множество подобных триангуляций, оставивших свой след в народных симпатиях и антипатиях.

Как мы уже говорили, спецификой триангуляции, проводимой частными кланами, является неустойчивость выстраиваемой иерархии. Поэтому у кланов нет иного средства ее поддержать, кроме как методом интенсивной дебилизации населения и подкупа элит всех стран, в которых им приходится создавать неестественную, перевернутую иерархию политических ценностей, а в крайнем случае – подтолкнуть лишаемые разума народы к развязыванию третьей мировой войны. Но там, где гибель, там же и спасение. Есть и побочная линия у этих процессов триангуляции.

В атомарном разъединении народов само собой возникает потребность в культуре

³<http://wordweb.ru/wwone/10.htm>.

⁴ Там же.

консолидации, в возникновении народа, который умело соединял бы разрозненные части и выигрывал бы от их синтеза в единый работающий социальный механизм. Это и есть византийская линия, которую кланы разрушили 500 лет назад, но ведущего субъекта которой уничтожить так и не смогли. «Объединяй и процветай» - вот лозунг, который армяне осуществляли на протяжении тысячелетий. Сегодня этот мудрый принцип должен стать руководством к действию народов, желающих иметь будущее.

Почему именно сегодня обострились противоречия между геополитическими иерархиями?

На мировую сцену выходит новый геополитический лидер. Уже нет того напряжения советско-американских полюсов, которое создавало бы идеологическую динамичность пустоты. Россия, примирившаяся со своей ролью арьергарда Европы, уже не может служить для нее пугалом – инструментом США ее нейтрализации (вспомним правило триангуляции). Будет выстраиваться новый расклад сил, происходить передел собственности, будет производиться новая триангуляция взаимоотношений между государствами. Будет создаваться новый гомоморфизм доминирующего лидера и всей мировой системы, включая правовую и организационную сторону. Гомоморфизм означает выстраивание нормативной части мировой системы в полном соответствии с интересами и выражающими их ценностями доминирующего субъекта. Все, что не удастся поставить на службу этим интересам, будет безжалостно уничтожаться. Это понимают и кланы, дрейфуя в направлении усиливающегося лидера. Но пока наметилось междуцарствие – наиболее благоприятная пора для пробуждения национального самосознания слабых и униженных народов.

Вспоминаются старые обиды, звучат заслуженные и незаслуженные требования о перекройке границ, об автономии моноэтнических регионов, множатся взывания к справедливости в мировом масштабе, все более уточняются понятия и принципы международных взаимоотношений. И тут самая пора вспомнить еще об одном измерении человечества, которое пронизывает всю его историю.

Народы развиваются не равномерно, они имеют разный культурный возраст, находятся на разных стадиях общечеловеческого взросления. У одних народов в языке даже нет еще понятий, обозначающих моральные состояния, еще нет представлений о нравственности, о совести, о чести и благородстве, о великодушии и милосердии, о духовности, наконец. Но эти народы голосуют в ООН, решают судьбу народов, которым они иногда обязаны культурой и цивилизацией, но решают иногда на меркантильной основе, поскольку до другой они еще не доросли.

Но подобный, выстраиваемый с помощью финансов мировой порядок давно уже стал карикатурой на человеческое достоинство. Это все равно, что людоедам предложить классифицировать ученых по рангу. Они их выстроят по степени сытности.

Другим отягчающим обстоятельством, ускоряющим гибель нынешнего мирового порядка, является маргинализация интеллектуалов всех наций. Они отброшены на обочину, представлены как ненужный мусор, на который натравлены бомжи и клошары всех стран, с помощью которых создаются политические партии-стада и назначаются безропотные начальники и министры. Но закон противодействия невозможно отменить. Интеллектуалы стали формировать национал-патриотические объединения, более развитые интеллектуалы прибегли к международным альянсам

прогрессивных сил, ими заполнились антиглобалистские движения, попутно возникают концепции нового «нового мирового порядка» и даже создаются мировые форумы мудрости.

Но больше всего беспокоит народы и государства нынешнее отсутствие безопасности. Марионеточные протестированные правительства не способны поддерживать устойчивость общественного порядка и продаются всем, кто больше заплатит. Они неподотчетны обществу. Их хозяева – в надгосударственном пространстве. И они продают им недра, ресурсы, интеллект, здоровье детей и будущее страны. А кто же будет защищать народ? Вот так и возникают контр-движения в сторону той геополитической иерархии, которая обеспечит безопасность и сохранность народов. Но сменить марионеточные правительства невозможно в иное время. Слишком велики силы – иногда это несколько договорившихся между собой сверхдержав – которые заинтересованы в увековечивании этих, очень часто криминальных режимов. Поэтому только появление на горизонте нового геополитического лидера, не уступающего прежнему в мощи, может вдохнуть надежды на изменение положения.

Возникают новые связи между государствами и блоками государств, идет прокладывание новых дипломатических и международных путей: Россия устанавливает сотрудничество с Китаем, но тут же в упреждающих целях сближается с Вьетнамом – смертельным врагом Китая, и в тех же целях идет речь об установлении более близких отношений с Японией. Возникает новое пространство маневров и для Армении.

Близкий отказ от финансово заданной пирамиды вывел на передний план критерии и понятия международной солидарности, и неожиданно для некоторых стран, в частности, для Армении, сделал ее востребованной в поисках понимания иных оснований установления мирового порядка. Фактически, произошло обращение к сверхмягкой силе духовных измерений человечества, призванных уравновесить зловещую роль финансов.

Но не иллюзорны ли надежды на изменение статусов? Как будет выглядеть мировой социальный порядок, если доминирующим субъектом станет Китай? Как будут перестраиваться институты в подневольных (во всех остальных) странах? Останется ли институт прав человека, ювенальная юстиция, сохранится ли образование в болонском ошейнике, какие предметы будут изучаться в школах и вузах, какие сферы производства будут разрешены, а какие – подавлены, как будет выглядеть космическое противоборство, какие этнические группы будут возвышены, а какие – принижены, по каким критериям будет набираться колониальная администрация во всех странах, из уголовников, как сегодня, или иначе, продолжится личипизация населения, ведущая к информационным концлагерям и т.д. и т.п.?

Самый простой ответ: будет выстроена мета-структура, использующая все построенное ранее в своих целях. Конечно, точек напряжения будет немало, но главное, что может нас интересовать в этом вопросе: какую стратегию предпримет Китай? Возьмет ли он на вооружение западный принцип: «Уничтожь своего соседа, ради своего блага», или склонится к более мудрому принципу: «Помоги преуспеть твоему соседу, ради своего же блага». От политики «помоги преуспеть твоему соседу» выигрывают все – это начало развертывания нового социального субъекта, поддерживающего чистую социальность как таковую, в то время как от менталитета «разори твоего соседа» выигрывает лишь одна сторона, как правило, характеризующаяся антисоциальной установкой. Этот, доминирующий в

XX-XXI веках криминальный менталитет, можно в целом определить термином: «игра с нулевой суммой». Вы выигрываете, если другие проигрывают, вы преуспеваете за счет того, что другой нищает.

Как можно малым странам влиять на конфигурацию мирового порядка?

В числе тех факторов, которые сулят более внимательный учет интересов и слабых стран, - тщательное изучение индивидуальных психологий народов и государств, прослеживание траекторий их истории, принимаемые типичные решения в типичных обстоятельствах, стандартные развязки бифуркаций в циклических и исторически повторяющихся ситуациях, пределы их ментального роста и высота их духовности и т.д. и т.п. Возвышение точки зрения до птичьего полета (можно и выше) неизбежно приведет к тому взгляду, с которого они предстанут как выстроенные историей социальные машины, ведущие себя достаточно предвидимым образом. Именно на этом качестве основан экспертный прогноз даже в отношении строго засекреченных политических проектов и линий поведения разных стран и, вытекающие из прогноза, упреждающие адекватные действия. Любой шахматист, предвидящий заранее ходы соперника, согласится с этим тезисом. В конечном счете может быть построена соответствующая классификация народов и государств, в которой, надеюсь, найдут себе место и такие рубрики как преступные народы, государства или даже религии. Явно новая классификация будет выгодно отличаться от той, которая была объявлена при прошлой триангуляции.

С каждым новым ее витком вовлекается все большее число народов и государств, участвующих в ней не только на уровне инструментов или статистов, но и в качестве заказчиков, т.е. идет вполне эволюционное выравнивание уровня субъектной активности и политической развитости даже малых стран.

Поскольку знания сейчас быстро распространяются и быстро обновляются, уже это дает информационное преимущество малым странам ввиду их большей гибкости. Но если мы можем точно предсказывать следующие ходы триангуляций, отличать склонных к паразитизму субъектов, от общественно более значимых, то и выводимые из триангуляций пропагандистские клише – конъюнктурные установки к тем или иным странам, зомбирующие население стран, тоже в наших руках: мы их можем изменять по собственным соображениям.

Всем живым существам присуща экспансия, в результате которой всегда появляются новые конфликты и обостряются старые. В то же время это- рукотворные процессы, которыми можно управлять на уровне народных масс. Мы видели, что триангуляция не может обойтись без обработки масс в нужном русле. Между странами, предназначенными к закланию, насаждается ненависть и провоцируются стычки. Хотя уже на уровне народной дипломатии можно смягчать и обуздывать крайние проявления озлобленности, но можно подойти к этой задаче более серьезно. Для этого на факультетах социологии надо начать готовить социологов, политологов, компромиссологов, которые обучены работать с широкими народными массами в рамках анти-либеральных, традиционных ценностей. Они могут притормаживать, там, где это требуется, рост негативизма в отношении других народов, или даже четко указывать на тех, кто является реальным выгодоприобретателем повышенной конфликтности. Если Сирия объявлена средоточием зла, то почему бы на всех

интернетных перекрестках не усилить защиту ее моральных и культурных достоинств, грубо попираемых варварами? Ведь не приставят же к каждому сайту контролера? А общие действия союзов государств могут предотвратить деградацию населения в заданном агрессором (кто бы он ни был!) направлении триангуляции.

Но что может являться основанием новой, более общественной триангуляции?

Если рассмотреть каждую страну, как своеобразную социальную машину, выкованную тысячелетиями взаимной обработки, то речь может пойти о специальной деятельности по гармонизации во всемирном масштабе взаимоотношений между всеми странами, о разработке и непрерывной коррекции нормативной системы, обеспечивающей наиболее гладкие взаимоотношения между разными частями общего человечества. Т.е., направление триангуляции резко меняется на противоположное: сопрягать страны не наиболее враждебным образом, а наиболее компромиссным!

Неожиданно в наших рассуждениях начинает возникать роль мудрости не только как человеческого опыта, общей для всех народов сокровищницы, но как инструмента создания нового мирового порядка. Мудрость выше науки, равно как и выше философии. Ибо наука характеризуется повторяемостью результата (вскрывает закономерности), тогда как мудрость всегда уникальна, сообразна обстоятельствам и выступает уделом жизненного опыта, бессознательного наития (чутья) или даже «божественного откровения».

Правила научного познания требуют, чтобы низшее познавалось в свете высшего. Мудрое поведение есть наивысший тип социального поведения, это правильное поведение в данных условиях, в отличие от множества фактически реализуемых и часто неправильных действий, совершаемых не мудрыми людьми. Тогда появляется некий канон, норма, с которой можно сравнивать тысячи разнообразных действий и подвергать их оценке или коррекции. Мудрость считается высшей, идеальной точкой человеческого развития. По одному из определений, мудрость есть способность находить оптимальное решение сложных жизненных проблем, опираясь на свой и чужой опыт и знания. В отличие от философии, мудрость - нечто большее, чем интеллектуальная развитость, обладание обширным знанием, понятийное жонглирование или же компетентность эксперта. Это способность ставить любое знание в связь с общим смыслом бытия, с достоинством, призванием и назначением человека, с духовно-нравственными основами его мысли и жизни; это также искусство жить согласно обретенному смыслу. Мудрость, в отличие от философии, выходит за понятийные конструкции, дает практические советы и сама следует им. Мудрость - это не просто знание истины, но и воплощение истины.

Считается, что мудрости выучиваются, практикуя ее. Если невозможно практиковать мудрость, то нельзя и научиться ей. Если же не учиться ей, то в действительности, мудрость и не появится. Мудрость выправляет беды, несчастья и устраняет трагедии.

Мудрость нужна особенно сегодня, когда мы находимся в определённом моменте эволюционного кризиса в истории человеческого рода, когда наработанные образцы поведения дают сбой. Нам нужна креативность и своего рода творчество, чтобы освободиться от опасностей и препятствий, которые человек создал в прошлом.

Человечество должно сейчас придумать какие-то способы, которые помогли бы отойти от разрушительных для планеты ситуаций. Если мы не будем мудрыми людьми, то мы некоторым образом будем уничтожены злокачественными нарывами прошлого.

Мудрость и политика

Позиция государства в иерархической системе международных отношений, его сила и мощь, развитость или отсталость, система ценностей и военно-политическая ориентация весьма динамичны в современном мире. Нужно учитывать, что завтра в государстве могут смениться все лозунги, и герои станут преступниками, и наоборот. Тогда любое решение будет оптимальным только на период стабильности. Если же большинство решений отличается мудростью, то они неколебимо оптимальны в любых условиях. Все остальные страны оказываются в «догоняющей» позиции.

Мудрость, которая расшифровывает все стратагемы врага, это мудрость полководца, одерживающего очередное сражение над врагом, и, не глумясь над поверженным соперником, великодушно подает ему руку. Победитель как бы говорит, я всегда смогу тебя победить, но я не хочу войны. Я предлагаю тебе мирное сотрудничество, но в рамках этих правил. Если ты выйдешь за их пределы, то ты будешь наказан. Исключительна в этом плане история о китайском полководце, который 7 раз побеждал врага, но отпускал его, пока тот не смирился и не стал другом. Мудрость сама не предпринимает уловок, но видит прозрачно все козни врага, понимая, что тот пожнет, что посеял.

Послушаем одну китайскую историю.

В 971 году князь Лю из южных Ханей капитулировал после многих лет бунтов и восстаний. К изумлению Лю, император Сун предоставил ему должность при императорском дворе и пригласил во дворец, чтобы скрепить вином новый дружеский союз. Принимая чашу, предложенную ему императором Суном, Лю колебался, опасаясь, что в вине окажется яд. Он простонал:

- Ваш раб безусловно заслуживает смерти за свои преступления, и все же я умоляю Ваше Величество о даровании жизни. Видите, я не решаюсь выпить это вино.

Император Сун рассмеялся и сам выпил вино, взяв из рук Лю чашу. Яда в ней не было. С той поры Лю стал его самым верным и преданным другом.

Вместо того, чтобы опираться на друзей, император Сун превращал врагов и противников в самых надежных союзников. В то время, как охваченный ревностью друг ожидает новых и новых милостей, эти бывшие неприятели не ждали ничего, а получили все. Человек, избежавший гильотины, на самом деле испытывает благодарность и пойдет на край света ради своего избавителя. Со временем прежние враги стали для императора верными друзьями.

Удивительное сходство этого мудрого решения с христианским принципом «Возлюбите врагов ваших!», показывает коренящийся в этих правилах рационализм и универсальное значение мудрости для всех культур и цивилизаций.

Сегодня наша последняя надежда на мудрость. Она должна подсказать нам, с чем примириться, а с чем бороться до последнего вздоха. Мудрость становится источником новых технологий, новых обучающих методик общения с народами, против их деградации. Даже малые и слабые народы,

осваивая эти методики и готовя прошедшие это обучение кадры, смогут умело воздействовать на процессы триангуляции, сдвигая мировой порядок к общеприемлемым, наиболее гармоничным конфигурациям. При этом экспансия из негативного становится позитивным качеством, становится экспансией добра, позитивности, созидательности, справедливости, гуманизма, наконец.

Резюме

В статье рассматривается нынешнее состояние мирового порядка в его социальных аспектах, обосновывается доминирование в мире частных кланов и частных интересов в ущерб общественному бытию человечества, утверждается аномальность такого состояния, показывается возможный выход из него с опорой на игнорируемое сегодня в политике понятие мудрости. В качестве средств разрешения назревших противоречий предлагается усилить гуманитарную работу с населением находящихся в кризисе стран. Для этого на факультетах социологии готовятся специалисты-миротворцы, владеющие методиками управления массовым поведением, гашения конфликтов, умиротворения враждующих сторон, создания социальных уз и связей в анти-либеральном формате, в духе традиционных ценностей.

Հոնեստ Գրիգորյան

ԻՍԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՆՈՐ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՐԳԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾԻՔ

Հիմնաբաներ. աշխարհակարգ, աշխարհաքաղաքական կոնֆիգուրացիա, կլանային, իմաստություն, վերահսկողություն, մարդասիրություն.

Ամփոփում

Հոդվածում քննարկվում է աշխարհակարգի ներկա իրավիճակը՝ սոցիալական ասպեկտների տեսանկյունից: Հիմնավորվում են մասնավոր կլանային համակարգի գերիշխող դիրքի վնասակար հետևանքները մարդկության զարգացման վրա և նման իրավիճակի անընդունելիությունը, որից դուրս գալու ուղին մարդասիրությունն ու իմաստուն քաղաքականության վարումն է:

Ernest Grigoryan

WISDOM AS TOOL FOR CREATION OF NEW WORLD ORDER

Keywords: world order, triangulation, geopolitical configuration, clan, wisdom, control, humanism.

Summary

The article discusses the current state of the world order in its social aspects, justified dominance in the world of private clans and their private interests to the detriment of social being of humanity, criticizes the anomaly of this state, shows the possibility of building the new world order on Ignored in politics today the concept of wisdom. As a means of resolving conflicts is proposed to strengthen the urgent humanitarian work with the populationbeing in crisis countries. To do this, necessary in the departments of sociology prepare specialists-peacekeepers owning management practices of mass behavior, suppression of conflict, peace warring parties, creating social ties and connections in the anti-liberal format, in the spirit of traditional valu

Гарлем Заргарян

ОПЫТ РАБОТЫ АРМЯНСКОЙ ОБЩИНЫ В Г. ЧЕРЕПОВЦЕ

Ключевые слова: Союз армян, цели и задачи деятельности, структура Союза, опыт работы

В настоящее время армянская община в Вологодской обл. и в г. Череповце одна из самых многочисленных. На территории Череповца и Череповецкого района проживает порядка 5,5 тысяч армян. В области в целом – около 11 тысяч человек¹. Среди армян много деятельных людей, чье мнение имеет значительный вес в общественных и деловых кругах области. Это – генеральный директор Торгового центра «Июнь» Темур Броян; генеральный директор шекснинской фирмы «АтАг» Арутюн Атомян; известный на Вологодчине писатель Александр Рулев-Хачатрян; владелец компании «Принц» Гамлет Заргарян (он же владелец завода по переработке пластиковой продукции в Шексне); Степа Акопян (компания «ГАЛ»); Сос Мурадян (Сокольская обувная фабрика); Енок Степанян (Грязовецкий деревообрабатывающий завод) и др.

В 2008г. был учрежден «Союз армян Вологодской области», который является некоммерческой организацией, обладающей своей печатью, гербом, уставом. Региональная общественная организация «Союз армян Вологодской области» на протяжении многих лет активно сотрудничает с организациями, которые активно разделяют и поддерживают ее позиции: Министерство диаспор Республики Армения, Министерство образования и науки Республики Армения, благотворительный фонд «Урарту» (г. Москва), Союз армян России (САР), с руководством Ново-Нахичеванской и Российской епархии Армянской апостольской церкви (г. Москва) и Армянской святой апостольской православной церковью в Армении, выстраиваются тесные взаимоотношения с членами Общественной палаты при Президенте Российской Федерации, Посольством Республики Армения в г. Москва, Консульством Республики Армения в Санкт-Петербурге.

История

Общим собранием представителей армянского народа, проживающих в Вологодской области, в 2007г. было принято решение о создании региональной общественной организации «Союз армян Вологодской области». После проведения официальных консультаций и встреч с Консульством Республики Армения в Санкт-Петербурге, с общественными и административными структурами Вологодской области, был разработан механизм создания и регулирования организации. В результате этого в 2008г. был учрежден «Союз армян Вологодской области», который является не коммерческой организацией, обладающей своей печатью, гербом, уставом.

Слова президента организации Гарлема Григорьевича Заргаряна к первому собранию: *«Создавая эту организацию и вступая в ее ряды, мы берем большую ответственность на себя за свой народ и за будущее своих детей. И тем самым обязуемся сохранить и передать своим потомкам то, что создавалось в течение одиннадцати тысячелетий. Тот прекрасный генофонд, который передавался с молоком матери».*

Общим голосованием диаспоры были сформированы следующие органы управления союза: президиум; комитет по чести и достоинству; контрольно-ревизионная комиссия; общее собрание делегатов; исполнительная дирекция.

¹Национальный вопрос: [АРМЯНЕ-1.Заргарян - Городские и областные ...forum.cherepovets.net](http://forum.cherepovets.net) > ... > Городские и областные новости(дата обращения 02.09.2013).

На сегодняшний день в Региональной общественной организации «Союз армян Вологодской области» официально состоит порядка тысячи членов, а сторонников около трех тысяч. Каждый член организации может получить квалифицированную юридическую, материальную и медицинскую помощь.

В ноябре 2009 году Организация принимала участие в «Рауте дружбы народов», учрежденном Законодательным собранием Вологодской области, где была отмечена лучшей общественной организацией области. РОО «Союз армян Вологодской области» ведет активную благотворительную деятельность в г. Череповец: помощь детским домам, Дому престарелых города, ветеранам войны и труда, детям-инвалидам.

В 2009 году был открыт «Армянский культурный центр» (г. Череповец, ул. Будьковская, 6А), где проводятся мероприятия, посвященные армянской культуре, детские праздники, общие собрания делегатов и т.д. В нашем центре работает библиотека, где собраны издания на армянском, русском, английском языке известных авторов Армении.

Мы убеждены, что развитие диаспоры в Вологодской области и те цели и задачи, которые мы поставили перед собой и нашей организацией, успешно воплощаются и будут воплощаться в будущем!

Структура

Организация состоит из президиума, общего собрания, комитета по чести и достоинству, контрольно-ревизионной комиссии и исполнительной дирекции. Нашей целью было учредить такую организацию, которая была бы по-настоящему народной и саморегулируемой. Президиум состоит из людей, решивших учредить данную организацию и взяли на себя огромную ответственность и полное финансирование по своим возможностям тех задач и целей, которые ставит перед ними рядовой член организации. Функции президиума ограничиваются наблюдением и контролем за правильностью по уставным задачам в выполнении тех решений, которые должен осуществлять президент, комитеты, обязательное собрание и исполнительная дирекция.

Самым важным контролируемым органом, следящим за финансовой деятельностью организации является контрольно-ревизионная комиссия, которая ежемесячно проводит проверку финансовой деятельности организации и отчитывается перед президентом и общим собранием.

Президента САВО, комитеты полностью проверяют и осуществляют контроль за их деятельностью делегаты общего собрания. Как формируется данный орган правления и контроля: вначале каждый человек, который желает быть причастен к достижению уставных задач и целей должен вступить в САВО – это самый первый шаг, т.к. от численности членов организации зависит ее успех в достижении целей перед обществом и властью. После этого члены организации самостоятельно выбирают себе представителя, т.е. делегата в общее собрание САВО, где делегаты будут представлять интересы своих избирателей и нести за них ответственность.

Делегат выбирается 30 голосами членов общества, т.е. на 30 человек общества приходится 1 делегат. Делегаты обладают полномочиями на очередных и внеочередных собраниях решать вопросы, интересующие рядовых членов организации, вносить предложения и контролировать жизнедеятельность САВО.

Общее собрание – это глаз и голос рядовых членов собрания САВО и народа. И они обязаны доносить до своих избирателей все решения и результаты, достигнутые обществом.

Комиссия по чести и достоинству и контрольно-ревизионная комиссия выбирается из членов общего собрания, т.е. делегатов простым методом голосования на общем собрании и эти комитеты полнотой власти несут ответственность за решения и действия организации вместе с президентом и

президиумом, т.е. данные органы правления фактически выбираются рядовыми членами организации.

Руководство

Президент РОО «САВО» Заргарян Гарлем Григорьевич

Вице-президент РОО «САВО» Заргарян Гамлет Григорьевич

Цели и задачи

Созидание армянской культуры и традиций, сохранение армянского языка у людей, проживающих в Вологодской области.

Установление межнациональных контактов на культурном, духовном и социальном уровне с представителями других народов, живущих в области.

Региональная общественная организация «Союз армян Вологодской области» ставит перед собой и успешно воплощает следующие задачи:

1. Сохранение армянской культуры и традиций у армян, проживающих на территории Вологодской области.
2. Создание армянского культурно-образовательного центра г. Череповец.
3. Разработка программ по интеграции межнациональных культур, существующих на территории Вологодской области.
4. Проведение культурных мероприятий по взаимодействию межнациональных групп и общественных организаций.
5. Организация о проведение социально ориентированных программ - благотворительность.
6. Сотрудничество с областными СМИ по программе популяризации идей межнационального согласия и толерантного отношения.

За годы существования организации была проведена следующая работа:

- организация армянского культурно-образовательного центра (кружки по армянскому языку, народным танцам, литературе, истории, традициям), центр посещают более 80 детей на протяжении пяти лет,
- учреждена Гранд-стипендия наиболее талантливым и перспективным детям диаспоры по номинациям спорт, наука, искусство,
- попечительство и спонсорская помощь детским домам г. Череповца и области в рамках программы «Помоги детям!»,
- попечительство ВРФСОО «Федерация бокса Вологодской области»,
- различные формы благотворительных акций для детей-инвалидов, домов престарелых, ветеранов Великой отечественной войны и спонсорская помощь администрации г. Череповца по проведению массовых общественных мероприятий,
- бесплатная юридическая помощь и консультация членам организации и всем армянам, проживающим на территории Вологодской области,
- пропаганда и формирование правильной гражданской позиции у членов армянской диаспоры.

Некоторые программы

Благотворительные акции

Благотворительность – одна из приоритетных задач Региональной общественной организации «Союз армян Вологодской области». На сегодняшний день организацией были проведены благотворительные акции «Новогодние подарки детям из детских домов г. Череповца», проведение праздников к Дню Победы в «Специальном доме для одиноких престарелых» и др.

В конце мая 2014 г., когда выпускники всех школ города празднуют окончание школы, в МОУ «Специальный детский дом № 3 для детей с ограниченными возможностями здоровья» также

проходил праздник, посвященный выпуску детей из стен родного детского дома. На празднование этого знаменательного события была приглашена и Региональная общественная организация «Союз армян Вологодской области». «Союз армян Вологодской области» уже не первый раз приходит в гости, оказывая благотворительную помощь, помогая детскому дому № 3, и поэтому воспитанники встречали гостей как старых друзей.

Едва скрываемое волнение, еле сдерживаемые слезы – это первый рубеж в их нелегкой детской жизни. Были цветы, напутствия учителей, подарки, яркий детский концерт, светлая грусть по ушедшему детству. В зале не было равнодушных. Младшие воспитанники искренне аплодировали, сжимая в руках безделушки, подаренные по случаям выпускниками. Воспитатели благодарили выпускников за их доброту и любовь, за то, что дети великодушно прощали взрослым огрехи суетной взрослой жизни.

Учителя признавались, что общение с ребятами многому их научило, открыло их души и сердца. Мальчишки и девчонки беззаботно кружили под звуки вальса «Школьные годы чудесные...» и оживленно разглядывали подарки: от благотворительного фонда «Союз армян Вологодской области», чтобы помнили о доме, где их любят и ждут. Для них выпускной – все же праздник, вся жизнь впереди. И пусть им повезет...

Школа

Четверг

15.00-18.00 работает детская игровая комната, консультации и творческие программы наших преподавателей по армянскому языку и истории

Суббота:

14.00-15.00 – танцевальное занятия (молодежное отделение)

14.00-15.30 – кружок по шахматам

14.00-15.30 – кружок по вязанию крючком

15.30-16.10 – армянский язык (младшая и старшая группы)

16.00-16.40 – история Армении (средняя группа)

16.50-17.30 – армянский язык (средняя группа)

16.50-17.30 – армянский язык (старшая группа)

Воскресение:

14.00-15.00 – танцевальное занятие

С 2013 года началось *сотрудничество Союза армян и ДМК «Комсомолец»* в г. Череповец, за это время совместными усилиями были проведены следующие программы, на которых присутствовали не только члены диаспоры, но и приглашенные гости, которым интересны культура и искусство Армении:

1. Праздник «День родного языка»

- «Обещай беречь, как ценный клад, как жизнь свою, армянскую родную речь»;

- конкурс стихов на родном языке «На языке родной Армении»;

- анимационные фильмы по произведениям Ованеса Туманяна.

2. Праздник «Мы славим женщину, чье имя Мать», посвященный Дню материнства, красоты и любви Армении.

3. Программа «Горжусь, Армения, тобой!», посвященная Дню независимости страны.

4. Развлекательно-познавательная программа «Сасунские удалцы».

На протяжении всей деятельности организации мы активно *поддерживаем талантливых школьников*: выплачиваем ежемесячные стипендии, спонсируем поездки на соревнования. Наша

гордость – Анна Саргсян, победительница всероссийского соревнования по шахматам в Первой лиге среди девочек до 13 лет.

Наш Союз мог бы поставить одной из важнейших целей управление адаптацией прибывающих в область и город земляков, оказание им помощи в приобщении к особенностям региона, успешному вхождению в региональный рынок труда, бытовому обустройству. Необходимо только разработать программу действий и привлечь к этой деятельности неравнодушных людей.

Создан проект и начато строительство Российской и Ново-Нахичеванской Армянской апостольской православной церкви.

Резюме

«Союз армян Вологодской области» целью своей деятельности считает созидание армянской культуры и традиций, сохранение армянского языка у людей, проживающих в Вологодской области, установление межнациональных контактов на культурном, духовном и социальном уровне с представителями других народов, живущих в области. Он объединяет в своей деятельности около тысячи членов, представляющих армянскую диаспору в Череповце, насчитывающую порядка 5,5 тысяч армян.

Գարլեմ Զարգարյան

ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՓՈՐՁԸ ՉԵՐԵՊՈՎԵՑ ՔԱՂԱՔՈՒՄ

Հիմնաբաներ: հայերի միություն, գործունեության նպատակներն ու խնդիրները, միության կառուցվածքը, աշխատանքի փորձը

Ամփոփում

Վոլոգդայի մարզի հայերի միությունը իր առջև խնդիր է դրել՝ ճժանդակել հայ մշակույթի և ավանդույթների, հայոց լեզվի պահպանման ապահովմանը՝ համայնքի շրջանում: Այն իր մեջ միավորում է շուրջ հազար մարդ, որոնք ներկայացնում են Չերեպովեցի սփյուռքում բնակվող 5.5 հազար հայերին:

Garlem Zargaryan

Experience of the Armenian Community in Cherepovets

Keywords: Union of Armenians, goals and objectives, the structure of the Union experience.

Summary

«The Union of Armenians of Vologda region,» the purpose of the activity considers creation of Armenian culture and traditions, the preservation of the Armenian language for people living in the Vologda region, the establishment of international contacts in the cultural, spiritual and social level with representatives of other peoples living in the area. It combines the activity around a thousand members representing the Armenian Diaspora in Cherepovets, there are about 5,500 Armenians.

Виталий Кафтан

ОСОБЕННОСТИ ДУХОВНО-ЦЕННОСТНОГО КОНФЛИКТА В ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ СОВРЕМЕННОЙ РОССИИ

Ключевые слова: ценности, ценностная система, ценностный конфликт, ценностная идентичность, ценностная инверсия, ценностная делегитимация.

В настоящее время существует стремление ряда стран к доминированию в мировом культурном пространстве, разрабатываются и применяются технологии, направленные на разложение традиционной российской культуры через подмену фундаментальных ценностей, носящих в основном духовный характер, второстепенными и по большей части материальными. В «Стратегии национальной безопасности Российской Федерации до 2020 г.» утверждается, что ценности и модели развития стали предметом глобальной конкуренции

¹. По сути, речь идет о приобретающем все более масштабный характер конфликте между системами ценностей.

Следует признать, что без устойчивых духовно-ценностных оснований невозможно реализовать ни один из проектов будущего России, речь не может идти ни о процветании российской цивилизации, ни о сохранении традиционной самобытности, ни о сколь-нибудь серьезной модернизации российского общества.

На существование и развитие общества оказывают большое влияние его *ценностные основания*, выступающие его связующим ядром, а также взаимодействующие с ними традиции, нормы, правила, стандарты поведения, культурные коды, символы и образцы. Объединенные в единую целостную взаимосвязанную совокупность – систему, они формируют единое социальное пространство, которое делает социальные взаимодействия понятными, упорядоченными, предсказуемыми и вообще возможными.

Представляется, что применительно к российскому обществу такими базовыми ценностями могут выступать смысложизненные ориентиры, материальные и духовные ценности, необходимые для устойчивого развития человека, группы и общества: духовность, нравственность, труд, дом, образование, здоровье (физическое, психическое и социальное благополучие), безопасность (защищенность физического, психического и социального благополучия), любовь (глубокое благоговение перед жизнью и ее проявлениями), семья, свобода.

Духовно-ценностная система российского общества представляет собой особым образом иерархически структурированную совокупность смысложизненных ценностей, определяющих особенности мировоззренческой позиции и личностной и групповой деятельности россиян в развитии российской цивилизации, государства и социальных отношений.

¹ Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 г. Утверждена указом Президента Российской Федерации от 12 мая 2009 г. № 537 // Российская газета. – 2009. – № 4909 (85). – 14 мая.

Западные и отечественные мыслители, писавшие о российских ценностях бытия, расходясь в их оценке, были едины в том, что постулировали их крайне противоречивый характер. Так, маркиз А. де Кюстин, посетив Россию в начале XIX века, полностью отрицал наличие в российском обществе самобытных ценностей: «У русских есть лишь названия всего, но ничего нет в действительности. Россия – страна фасадов»¹.

Н.А. Бердяев утверждал, что русскому народу присущи «деспотизм, гипертрофия государства и анархизм, вольность; жестокость, склонность к насилию и доброта, человечность, мягкость; обрядоверие и искание правды; индивидуализм, обостренное сознание личности и безличный коллективизм; национализм, самохвальство и универсализм, всечеловечность; эсхатологически-мессианская религиозность и внешнее благочестие; искание Бога и воинствующее безбожие; смирение и наглость; рабство и бунт»².

С. Хантингтон привел в своей книге «Кто мы?» перечень самых неустроенных наций, которые пребывают ныне в социокультурном разладе с самими собой, среди которых видное место занимает Россия: «в России "глубочайший кризис идентичности" воскресил конфликт девятнадцатого столетия между западниками и славянофилами – противники никак не могут договориться, европейская ли страна Россия или все-таки евразийская»³.

При таких антагонистических противоречиях в оценке характера российских ценностей довольно сложно вести речь о единой системе ценностей. Однако следует полагать, что из ценностей российского общества можно выделить такие духовные константы, которые позволяют представить его как неповторимую историческую и культурную реальность. Их сочетание задает основу духовного развития российского общества, его культуры, характеризует российскую цивилизацию в ее ценностном выражении.

Ценности, традиционно относимые к духовности, – духовно-нравственные, эстетические, религиозные, правовые и общекультурные (образовательные), – составляют единое целое, называемое в общественном сознании духовной культурой. Для духовной культуры исходной и базовой предпосылкой при осмыслении и освещении проблем «человека и общества» является идея о неразрывной связи, единстве человека и общества. Только в человеке в имманентных качествах его родовой природы и бытия, в его жизнедеятельности заложены корни неразрывного единства, односущности человека и общества⁴.

Значительная часть отечественных аксиологов полагает, что основными ценностями российского общества являются: *правда* как синтез истины и справедливости; *спасение* как примирение обособленности и всемирности и *соборность* как гармония свободы и единства⁵.

Правда – это основополагающая ценность русской культуры, она выполняет императивно-контрольную функцию, выступая в качестве должного, которому следует подчиняться, и критерия, с которым необходимо сверять общественную и личную жизнь.

Н.А. Бердяев был убежден, что «миссия русского народа сознается как осуществление социальной правды в человеческом обществе, не только в России, но и во всем мире»¹. Но если

¹ Кюстин А. де Николаевская Россия. – Смоленск, 2003. С. 101.

² Бердяев Н.А. Русская идея. Основные проблемы русской мысли XIX века и начала XX века. – Харьков; М., 1999. С. 8-9.

³ Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. М., 2004. С. 36.

⁴ Хубиева З.А. Духовно-нравственные ценности и их влияние на формирование современной личности: Автореф. дис. ...канд. филос. наук. – Ставрополь, 2006. С. 12-13.

⁵ Кочеров С.Н. Русская идея как социокультурный феномен: концептуальный, историософский и аксиологический анализ: Автореф. дис. ...д-ра филос. наук. – Нижний Новгород, 2007. С. 19.

правда является всеобщей, то ее должны осознать и признать все люди. В этом общем понимании правды и желании жить по правде, в сущности, и заключается главный способ ее проверки, специфичный для российской культуры. Главным признаком такой «всеобщей правды», в идеале, становится то, что она не может быть навязана силой, но должна быть принята по общему согласию и во взаимной любви.

Спасение – это целеполагающая ценность, указывающая высшее состояние, ради достижения которого даже несовершенное земное сообщество может оказаться способным к соборному единению. Россия играла поистине великую и никем неоспоримую роль в истории только тогда, когда она выступала спасительницей человечества от угрозы земного Апокалипсиса. Так было, когда она обескровила монгольскую орду, грозившую растоптать Европу, или защитила мир в войне с наполеоновской Францией и гитлеровской Германией. Сегодня многие мыслители представляют миссию России в том, чтобы спасти бездуховную цивилизацию Запада. Однако, следует признать, что нашей стране пока не удалось возвыситься до такого социально-нравственного состояния по Достоевскому, при котором она могла бы «светить миру великой, бескорыстной и чистой идеей, воплотить и создать в конце концов великий и мощный организм братского союза племен, создать этот организм не политическим насилием, не мечом, а убеждением, примером, любовью, бескорыстием, светом...»².

На современном историческом этапе в качестве идеала спасения выступает необходимость создания наилучшей формы человеческого общежития, примера братства людей и народов.

Соборность – есть гармония свободы и единства людей, она мыслится как «свобода в единстве» и «единство в свободе» и достигается на основе взаимной любви. Важнейшая ценность российского общества – органическое единство общего и единичного, которое нашло выражение в понятии соборности. Это центральное понятие русской философии, введенное А.С. Хомяковым означает целостное сочетание свободы и единства многих людей на основе их общей любви к одним и тем же абсолютным ценностям. Соборность – одно из главных духовных условий национального единства и создания России.

А. Гулыга считал, что соборность отличается от других видов общности, таких как появившееся сегодня на Западе новое интеллектуальное увлечение, привлекающее новый интерес к проблеме общности – коммунитаризм, своей открытостью, общедоступностью и человечностью и именно ей принадлежит будущее. «Будущее человечества – в высокой общности, где личность полностью раскрывает себя. Идея соборности решает эту проблему, проблему космической эпохи»³.

Раскрытием идеи соборности является ценность **всеединства**. С.Л. Франк утверждал, что: «Всеединство выступает как такое состояние мира и человека, в котором воплощается идеал соборности. Мир и человек предстают как становящееся всеединство, где осуществляется гармонизация единого и многого, преодолеваются крайности тоталитаризма и индивидуализма. По отношению к другим культурам всеединство проявляется как всечеловечность, открытость иному»⁴.

Духовная концепция всеединства, созданная В.С. Соловьевым, выражает органическое единство мирового бытия, взаимопроникнутость составляющих его элементов при сохранении их индивидуальности. Соловьёв определяет всеединство следующим образом: «Я называю истинным

¹ Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма. – М., 1990. С. 120-121.

² Достоевский Ф.М. Дневник писателя. 1877. Ноябрь // Полн. собр. соч.: В 30 т. – Л., 1972–1984. Т. 26. С.

81.

³ Гулыга А. Русская соборность. Русская цивилизация. <http://www.rustrana.ru/>

⁴ Сагатовский В.Н. Русская идея: продолжим ли прерванный путь? – СПб., 1994. С. 164-165.

или положительным всеединством такое, в котором единое существует не за счет всех или в ущерб им, а пользу всех. Ложное, отрицательное единство подавляет или поглощает входящие в него элементы и само оказывается, таким образом, пустотой; истинное единство сохраняет и усиливает свои элементы, осуществляясь в них как полнота бытия»¹.

Такое понимание Всеединства создает условия для взаимодействия разных культурных направлений на духовной почве. Вот почему обращает на себя внимание философская идея Всеединства, базирующаяся на религиозной идее соборности, собирания земель благодаря Православию, которое примиряет и объединяет христианские и нехристианские народы, тем самым формируя новую культуру мира².

Таким образом, аксиологическими доминантами в противовес индивидуалистическому началу для всего российского общества следует считать: ценностные идеалы соборности, всеединства, духовной свободы, неспособности удовлетвориться нарастанием внешних материальных благ, отказа примириться с укоренившимися формами общественной неправды, взаимодействия разных культурных направлений на духовной почве.

Указанная система ценностей для российского общества есть необходимая и продолжающаяся во времени живая связь, посредством которой осуществляется международная, межнациональная, межличностная коммуникация и внутриличностная рефлексия человека, как активного участника социального бытия.

Для стабильного функционирования и динамичного развития российского общества имеет большую важность устойчивость ее духовно-ценностной системы, ведь именно она в значительной мере задаёт упорядоченное множество целей, идеалов, определяющих конкретные программы поведения людей, их мыслительные ориентации и мироощущение, мировосприятие и мировоззрение в целом.

Аксиологическое пространство общества не является чем-то застывшим и неизменным. Изменения в ценностях опираются на социальные и социально-политические изменения в жизни социальных групп, а также, хотя и в меньшей степени, на личностные изменения. Американский аксиолог М. Вильямс предложил следующую **типологию ценностных изменений и трансформаций**:

– *креация* ценности – (от лат. *creatio* – основание, создание) выработка нового критерия (стандарта) оценки или убеждения на основе расширившегося опыта, применение его для регуляции поведения;

– *деструкция* ценности, заключающаяся в атрофии и исчезновении ценности под влиянием того, что в результате социальных изменений какая-либо ценность перестает применяться;

– *аттенуация* ценности (от лат. *attenuatio* – уменьшение), ее ослабление, постепенное уменьшение интенсивности чувств, связанных с данной ценностью, снижение степени приверженности, масштабов распространенности ценности среди членов группы;

– *экстенсия* ценности (от лат. *extensia* – расширение), заключающейся, напротив, в усилении интенсивности испытываемых чувств или в увеличении объектов, к которым применима данная ценность;

– *элаборация* ценности (от лат. *elaboration* – обработка), состоящая в ее прогрессирующей рационализации, осознании, когда в ценности повышается степень символизации и семантической

¹ Соловьев В.С. Первый шаг к положительной эстетике // Литературная критика. – М., 1990. С. 63.

² Карсавин Л.П. Пути православия // Малые сочинения. – СПб., 1994. С. 348.

наполненности;

– *спецификация* (конкретизация) ценностного отношения, под которой понимается уточнение сферы действия ценности;

– *лимитация* ценности, ограничение сферы применимости ценности через параллельное применение другой ценности в той же сфере;

– *экспликация* ценности (от лат. *explicatio* – истолкование, объяснение), переход ее из скрытой в манифестируемую и детально формулируемую форму, что обычно имеет место в идеологических системах;

– *согласование* ценности с другой ценностью в рамках одной и той же системы ценностей путем установления приоритетов;

– *интенсификация* и *абсолютизация* ценности, процессы, в результате которых конкретная ценность становится самой интенсивно разделяемой среди других предпочтений, когда она выдвигается на центральное место в жизненных ориентациях и даже замещает многие другие ценности¹.

Опираясь на указанную классификацию ценностных изменений следует сделать вывод, что для современного российского общества наиболее характерны *деструкция* и *аттенуация* традиционных ценностей и напротив *экстенсия*, *экспликация* и *абсолютизация* в отношении навязываемых извне деструктивных ценностей, которые подаются некоторыми политиками россиянам как модернистские и прогрессивные.

Между тем, современное российское общество вплотную столкнулось с тем, классические западные ценности: прогресса, гуманизма, рациональности, свободы, находятся ныне в ситуации кризиса, связанного с их перманентной переоценкой и напряженным поиском новых ориентиров существования – считает Л.В. Баева. – Но ведь каждое поколение и раньше приносило новые цели и смыслы, продолжая процесс становления мировоззрения общества. Что же качественно отличного в современной ситуации? Так ли она трагична и опасна?²

Ответить на этот вопрос следует так – если ранее внутренняя конфликтность между различными ценностными системами носила естественный диалектический характер, то ныне это соперничество во многом инициировано искусственно, наличие различных конкурирующих между собой различных ценностных оснований приводит к острому соперничеству между ними и ожесточенной борьбе между их носителями в российском социуме.

Об опасности подобного глобального навязывания западных ценностей разным обществам во всем мире писал в своей книге «Постижение истории» А. Тойнби. «Гуманисты, – умышленно концентрируют свое внимание и усилия на... подчинении человеческих дел гуманистическому контролю. Однако ...единство человечества никогда не может осуществиться в действительности, за исключением единства в рамках сверхчеловеческой целостности, по отношению к которой человечество является лишь частью... Наша современная западная школа гуманизма странно упорствует в своем намерении достичь небес, возводя на земном основании титаническую Вавилонскую башню...»³.

¹ Цит. по: Ценности и символы национального самосознания в условиях изменяющегося общества / Под ред. Л.М. Дробизевой. – М., 1994. С. 71-72.

² Баева Л.В. Ценности изменяющегося мира: экзистенциальная аксиология истории. – Астрахань, 2004. С. 5.

³ Toynbee A. Study of History. – L., 1939. Vol. VI. P. 13.

Данное **столкновение ценностей может принимать различные формы**: противоречия, конфликта, ожесточенной борьбы и даже в наиболее остром проявлении – «ценностной войны», остановимся на ней более подробно.

Одним из стратегических документов «ценностной войны», разработанным западными идеологами «Холодной войны», является так называемый «План Даллеса», директора ЦРУ в 1953-1961 годах, одного из организаторов разведывательной и шпионско-диверсионной деятельности против СССР и других соцстран. «...Литература, театры, кино – все будет изображать и прославлять самые низменные человеческие чувства. Мы будем всячески поддерживать и подымать так называемых художников, которые станут насаждать и вдалбливать в человеческое сознание культ секса, насилия, садизма, предательства – словом, всякой безнравственности... Честность и порядочность будут осмеиваться и никому не станут нужны, превратятся в пережиток прошлого.

...Будем вырывать духовные корни, опошлять и уничтожать основы народной нравственности. Мы будем расшатывать таким образом, поколение за поколением. Будем братья за людей с детских, юношеских лет, главную ставку будем делать на молодежь, станем разлагать, развращать, растлевать ее. Мы сделаем из них циников, пошляков, космополитов...»¹.

Несмотря на достаточно обоснованные филологические и семантические сомнения в подлинности этого текста, следует все же признать известную долю его достоверности, поскольку он по сути является теоретическим основанием политики Запада по разложению самосознания советского народа и разрушению Советского Союза.

А.И. Субетто полагает, что и сегодня Запад, глобальный империализм, мировая финансовая капиталократия ведут против России «ценностную войну», направленную на продолжение разрушения традиционной системы ценностей России как уникальной общинной евразийской цивилизации и русского народа, базовые ценности которого составляют основу базовых ценностей России.

Система базовых ценностей, общественный идеал, выстроенный на их основе, национальная идея являются составляющими «ценностного генома» нации, обеспечивающего ее иммунитет против «культурно-ценностных агрессий» в период «духовно-информационных войн»².

Т. Блэр, бывший премьер-министр Великобритании называет «войну с терроризмом», у истоков которой он стоял вместе с Дж. Бушем, «битвой за глобальные ценности». Это «война особого свойства, в которой невозможно победить обычными средствами... Мы сможем победить, только показав всему миру, что наши ценности имеют качественное преимущество по сравнению с альтернативными ценностями, продемонстрировав наше беспристрастное и открытое стремление сделать их общедоступными».

Блэр утверждает, что речь идет не о конфликте цивилизаций, а о битве ценностей, битве за прогресс. «Нам предстоит доказать, что наши ценности не западные и тем более не американские или англо-саксонские, они принадлежат всему человечеству, носят универсальный характер и должны стать правым делом гражданина мира... Наши ценности служат нам ориентиром, олицетворяющим прогресс человечества на протяжении веков. На каждом этапе нам приходилось отстаивать их. И в преддверии новой эры наступило время снова вступить за них в схватку»³.

¹ А. Даллес «Размышления о реализации американской послевоенной доктрины против СССР», 1945. (Цит. по: Ченков И. План Даллеса для СССР // Дуэль № 18 (65). – 1998. – 23 июня).

² Субетто А.И. Ценности в системе общественного интеллекта. «Ценностная война» и защита ценностной самоидентификации российской цивилизации // «Академия Тринитаризма». – М., 2003. С. 5.

³ Блэр Т. Битва за глобальные ценности. Перевод концептуальной статьи из Foreign Affairs // Время

Между тем опыт привития западных ценностей в Ираке, Афганистане, Ливии показывает, что процессы демократизации на Востоке идут очень трудно. Как выразился экс-президент Франции Ж. Ширак в 2004 г., «навязанные ценности всегда хранят привкус унижения».

На встрече президента США Б. Обамы и председателя Европейского совета Д. Туска 9 марта 2015 г. в г. Вашингтоне, было заявлено, что политическое руководство России поставило под сомнение так называемые «общечеловеческие ценности», которые на самом деле являются трансляцией западных идеалов на весь мир. На пресс-конференции по итогам саммита Д. Туск декларировал, что: «сегодня мы являемся свидетелями того, как ставятся под сомнение наши фундаментальные ценности, свобода, процветание, либеральная демократия и геополитический порядок. Наши противники полны решимости ослабить основы политического сообщества западного мира». На фоне «российской агрессии» в отношении Украины, усиливающейся нестабильности в Северной Африке и на Ближнем Востоке и действий «Исламского государства», Д. Туск подчеркнул значение единства западных стран, завершив свое выступление на пресс-конференции в Белом доме словами: «в единстве – сила»¹.

Указанная встреча показала, что высшие представители западной элиты имеют возможность и готовы не только навязывать свои духовные ориентиры всему миру, но и для достижения своих целей односторонней глобализации мирового сообщества, подвергнуть переосмыслению и деконструкции ценностные основания российского общества, используя при этом специально разработанные технологии.

Особый интерес в контексте ценностного противоборства представляют **технологии разрушения ценностной системы** российского общества.

В.Т. Рязанов приходит к выводу, что в основе «экономических реформ» начала 90-х лежали «планы слома российской цивилизации», которые базируются на «последовательном исполнении исторически давнего замысла вестернизации России с использованием механизма революционного насильственного действия разрушительных (деструктивных) технологий (смену системы ценностных ориентаций через «управляемую катастрофу»). Фактически речь идет о попытке запуска в общественные преобразовательные процессы своего рода «генные технологии». Непредсказуемость последствий от осторожного и опасного вмешательства в сознание и подсознание народных масс побуждает к отрицательной оценке самой целесообразности использования таких методов обеспечения перемен в обществе. Ведь в ходе социогенных операций в обществе может появиться такой «мутант», от которого отшатнутся сами его творцы»². Примером здесь может служить убийство толпой ливийцев одного из главных организаторов ливийской революции американского посла К. Стивенса 11 сентября 2012 г. (который ранее заявлял: «я счастлив участвовать в жизни этой страны в невероятный для нее период надежды и перемен»), спровоцированного появлением в интернете антиисламского фильма «Невинность мусульман».

Сегодня на смену силовым методам межгосударственной борьбы приходят всё новые технологии, происходит переориентация на несиловые методы, такие как – **soft power** («мягкая сила») ³, основная мощь которых направлена на разрушение традиционной системы ценностей. В

новостей. 2007. – 14 фев. <http://www.vremya.ru/2007/26/13/171609.html>

¹ Туск назвал единство ЕС и США условием обеспечения демократии и безопасности в мире. URL: <https://news.mail.ru/politics/21321000/>

² Рязанов В.Т. Экономическое развитие России в XIX-XX вв. – СПб., 1998. С. 478.

³ Американский политолог Джозеф Най рассматривал «soft power» как форму политической власти, способность добиваться желаемых результатов на основе добровольного участия, симпатии и

современном мире для поддержания потенциалов государственности важнее ракетно-ядерного потенциала страны становятся массовое сознание, демография, информационно-психологическое состояние, культура, наука, образование, воспитание, пропаганда, СМИ, нравственность, патриотизм. Разрушение этих потенциалов разрушает российское общество¹. Среди такого рода технологий можно назвать: *ценностную инверсию, ценностную делегитимизацию, разрушение ценностной идентичности*.

Технология ценностной инверсии представляет собой разрушение связи времен, устойчивой межпоколенной преемственности в оценке смысла жизни, отношения к труду, личного будущего. В. Харман считал, что отказ огромного количества молодых людей от ценностей прошлого, должен привести к «культурной революции», что приведет к радикальной переоценке всех аспектов национальной политики. Харман утверждает, что американская нация способна взять на себя моральную ответственность за свою деятельность. Он заявил в подкомитете палаты представителей по вопросам просвещения: «Макропроблема, которая стоит перед миром и которая быстро и неуклонно становится все более серьезной, в корне своем представляет проблему ценностей и основных принципов, короче говоря, моральную проблему. Таким образом, требуется один вид руководства – моральное руководство. США могут подтвердить свою роль в этой области деятельности, но только в том случае, если мы сначала избавимся от своих собственных беспорядков. Первоочередной задачей нации, как это следует из сказанного, является задача создания единой национальной цели, обеспечение активной роли в управлении будущим»².

С.Г. Кара-Мурза говорит о возможности «демонтажа народа». Народ – это система, в которой множество элементов (личностей, семей, общностей разного рода) соединены разнообразными типами связей так, что целое обретает новые качества, несводимые к качествам его частей. Связи эти поддаются целенаправленному воздействию, и технологии такого воздействия совершенствуются, значит, народ можно «разобрать», демонтировать³.

Как любая большая система, народ может или развиваться и обновляться, или деградировать. Стоять на месте он не может, застой означает распад соединяющих его связей. Если это болезненное состояние возникает в момент большого противостояния с внешними силами («горячей» или «холодной войны»), то оно непременно будет использовано противником, и всегда у него найдутся союзники внутри народа. И едва ли не главный удар будет направлен как раз на тот механизм, что скрепляет народ. Повреждение этого механизма приведет к глубокой разборке народа.

Воздействие на массовое сознание имеет целью непосредственное разрушение культурного ядра народа, размонтирование «центральной матрицы» мировоззрения, утрату населением целостной системы ценностных координат, демонтаж исторической памяти.

Технология ценностной делегитимации представляет собой комплекс мероприятий по дискредитации государственной власти, деловых элит, Вооруженных сил и других силовых структур в глазах граждан, разрушение готовности им подчиняться, поддерживать и взаимодействовать.

Важное значение в развитии понимания несиловых оснований государственности, а соответственно, и механизмов ее деконструкции, сыграла революционная теория А. Грамши,

привлекательности (политические и культурные ценности, потребительские предпочтения) в отличие от «жесткой силы» (экономические и военные санкции), которая подразумевает принуждение.

¹ См. подробнее: Якунин В.И., Багдасарян В.Э., Сулакишин С.С. Новые технологии борьбы с российской государственностью. Монография. – М., 2009. С. 178-188.

² Цит. по: Диксон П. Фабрики мысли. – М., 2004. С. 476.

³ См.: Кара-Мурза С.Г. Демонтаж народа. – М., 2007. С. 5-9.

основополагающим в сформулированной теории стал тезис о культурной гегемонии государства.

Государственное принуждение, сообразно с грамшианским подходом, может иметь успех, только опираясь на соответствующую ценностную доминанту. Следовательно, полагал А. Грамши, для организации революции необходимо, прежде всего, разрушить системообразующее для государственности «культурное ядро», ведущую роль в котором как уже упоминалось занимают ценности общества. Миссия разрушителя отводилась им интеллигенции. Речь шла о масштабной пропагандистской работе ценностного деструктурирования, разрушения основ «устойчивой коллективной воли»¹.

Аксиологическая природа революционных потрясений была отмечена еще Питиримом Сорокиным. «Гражданские войны», – рассуждал он постфактум революции в России, – возникали от быстрого и коренного изменения высших ценностей в одной части данного общества, тогда как другая либо не принимала перемены, либо двигалась в противоположном направлении. Фактически все гражданские войны в прошлом происходили от резкого несоответствия высших ценностей у революционеров и контрреволюционеров. От гражданских войн Египта и Персии до недавних событий в России и Испании история подтверждает справедливость этого положения»².

Технология разрушения ценностной идентичности заключается в раздроблении государственной общности, в сужении идентификационных масштабов. Максимально широкой является цивилизационная идентификация. Внутри ее наличествует идентификационный пласт национального уровня интеграционного самосознания. Следующий компонент – различного рода социальные интеграторы. Наконец, мельчайшей опорной единицей структуры общностей выступает семья. При разрушении семейных интеграционных связей человек десоциализируется. Его идентичность становится гомогенной, низводится до уровня атомизированного «я». По словам К.Н. Леонтьева: «Все менее и менее сдерживает кого-либо религия, семья, любовь к отечеству, – и именно потому, что они все-таки еще сдерживают, на них более всего обращаются ненависть и проклятия современного человечества. Они падут – и человек станет абсолютно и впервые "свободен". Свободен как атом трупа, который стал прахом»³.

В своей «Концепции консциентальной войны» или войны сознаний (от лат. *conscientia* – сознание) Ю. Громыко предполагает, что мир вступил в новый этап борьбы – конкуренции форм организации сознаний, где предметом поражения и уничтожения являются определенные типы сознаний. «В основе такого поражения лежит уничтожение человеческой способности к свободной идентификации, т.е. способности каждого из нас к ценностному самоопределению – считают М. Калашников и Ю. Крупнов. – Так, чтобы мы не могли ответить на вопрос: кем мы стремимся быть и в рамках какой культурно-исторической традиции намерены жить? Когда человек обладает самоидентификацией, он тверд в мыслях и действиях... Он знает свое место в обществе, он обладает сетью человеческих связей, он чувствует себя частью огромного национального организма.

Но если способность человека к самоидентификации уничтожить, то случится страшное... Человек не только теряет свой образ, но и перестает восстанавливать и выстраивать свой образ заново, перестает видеть себя глазами других людей, в том числе и глазами славных предков, своих гениев и святых, и, в конечном счете, теряет форму и строй сознания...»⁴.

Определенные типы сознаний в консциентальной войне просто должны быть уничтожены,

¹ См.: Грамши А. Избранные произведения: Т. 1-3. М., 1957-1959.

² Сорокин П.А. Причины войны и условия мира // Социс. – 1993. – № 12.

³ Цит. по: Корольков А.А. Духовная антропология. – СПб., 2005. С. 154.

⁴ Калашников М., Крупнов Ю. Гнев Орка. Америка против России. – М., 2007. С. 57.

перестать существовать, их не должно быть, а носители этих сознаний, наоборот, могут быть сохранены, если они откажутся от форм сознания – предметов разрушения и поражения. Если же сделать так, чтобы сознание распалось и развалилось как структура, как субстанция, то с людьми-биоидами можно будет делать все, что угодно: включать их в другие искусственно-конструируемые фиктивные этносы, задавать им другие цели и т.д.¹

По словам А.С. Панарина, идея коммунизма в советском обществе сохранялась как «символ веры» и была показателем его идентичности. Когда же партийная элита на XXVII съезде КПСС изменила программу партии, взяв курс на ускорение социально-экономического развития, модернизации общества и отнесла построение коммунистического строя к неопределенному будущему, это стало символическим подтверждением того, что советское общество утратило идею, которая давала всемирно-историческое оправдание пройденному им сложнейшему пути. И тогда «страна, внезапно лишившаяся настоящей идентичности и связанной с ней системы самозащиты, оказалась бессильной перед натиском носителей другой идеи – идеи обогащения любой ценой»². Так политика модернизации социализма и освобождения его от реликтов «старого мышления» вызвала социальные потрясения, которые привели к смене общественного строя в России.

Технология последовательного идентификационного расщепления была реализована и в отношении новой исторической общности – «советского народа». Первоначально, посредством разрушения идеологических скреп, нивелируются цивилизационные идентификаторы. Выступающая в таком качестве идентичность «советский народ» дезавуируется как искусственно сконструированное образование. Идентификационный заменитель ему на уровне цивилизационного выражения предложен так и не был.

Актуализируются идентичности национально-регионального свойства. Сама по себе национальная идентификация, безусловно, является важнейшим системообразующим компонентом государственности. Но, будучи примененной как механизм нивелировки цивилизационного единства карта национальной идентичности была определенно использована в дезинтеграционных целях.

С распадом СССР процесс идентификационной дезинтеграции продолжился. Так, недавно на Украине, бывшей братской республике стал популярным лозунг: «Дякую тобі боже, що я не москаль!» (Спасибо тебе господи, что я не русский!), который стал массово тиражироваться и приобретать большую популярность среди молодежи, в этих условиях как никогда актуально сегодня звучат слова православного мыслителя начала XIX века Иоанна Кронштадтского: «Перестали русские понимать, что такое Русь... Русский человек должен понять это и благодарить Бога за то, что он русский»³.

Региональные идентификаторы начинают преобладать над общегосударственными и у самих россиян, что неизбежно ведет к росту сепаратистских настроений, опасность которых убедительно показали национальные столкновения между этническими киргизами и узбеками, но в равной степени гражданами Киргизии в июне 2010 г. На уровне самосознания значительного числа населения распад России на более мелкие идентичности, таким образом, уже фактически подготовлен.

Семья в системе аксиологической иерархии номинируется сейчас в качестве главной ценности для россиян. Впрочем, при целенаправленной политике, опираясь на институт семьи, возможно

¹ См., подробнее: Громыко Ю. Оружие, поражающее сознание, – что это такое? //Кому будет принадлежать концентриальное оружие в XXI веке? //Россия. 2010. <http://www.df.ru/~metuniv/consor/title.htm>

² Панарин А.С. Православная цивилизация в глобальном мире. – М., 2003. С. 442.

³ Вениамин (Федченков), митр. Отец Иоанн Кронштадтский. – СПб., 2005. С. 944.

восстановить и другие, более широкие идентификационные интеграторы. Но это понимают и противники российской идентификационной общности. Семья подвергалась в постсоветское время массовой информационной атаке, деструктивные последствия которой очевидны. Применительно к российской молодежи семейные ориентиры уже не являются главной ценностной категорией. Выше семьи у подростков 16-ти лет номинируются в аксиологической иерархии ценности индивидуального значения – «достаток», «свобода», «успех». Окончательное разрушение семейных устоев будет означать предельную дисперсию населения и, по-существу, гибель российского социума¹.

Таким образом, противоборство ценностных систем представляет собой активную деятельность социальных акторов по распространению привлекательных в духовно-нравственном плане ценностей, защиту от навязываемых извне деструктивных ценностных образований в аксиологическом пространстве российского общества.

РЕЗЮМЕ

Современный этап развития российского общества сопровождается острым конфликтом различных ценностных оснований в экономической, политической, социальной и особенно духовной сферах общественной жизни. Подобная ситуация стала следствием неразрешенности скопившихся противоречий, конфликтного взаимодействия, возникающего между различными ценностными системами, которые претендуют на верховенство в социуме.

Վիտալի Կաֆտան

ՀՈԳԵՎՈՐ-ԱՐԺԵՔՍՅՈՒՆ ԿՈՆՖԼԻԿՏԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԱՐԴԻ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔՈՒՄ

Հիմնաբաներ. Արժեքներ, արժեքային համակարգ, արժեքային առճակատում, արժեքային նույնականացում, արժեքային վերափոխում, արժեքային դեղձգիտիմացում

Ամփոփում

Ռուսաստանյան հանրության զարգացման ներկա փուլը ուղեկցվում է տարաբնույթ կոնֆլիկտներով, որոնք բխում են տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական և հատկապես՝ կյանքի հոգևոր ոլորտներից: Նման իրավիճակը ձևավորվել է կուտակված հակասություններից և կոնֆլիկտային փոխգործունեությունից, որոնք ծագել են սոցիումում գերիշխող զանազան արժեքային համակարգերում:

Vitali Kaftan

Features Spiritually Valuable Conflict in The Social Life of Modern Russia

Keywords: values, value system, conflict of values, value identity, value inversion, values delegitimatsiya.

Summary

The current stage of development of Russian society is accompanied by a sharp conflict of different value grounds in the economic, political, social and especially spiritual spheres of public life. This situation was the result of accumulated unresolved contradictions, conflict interaction occurring between different value systems, of which claim to supremacy in society.

¹ См.: *Иванов А.В.* Битва за вечные ценности // О вечных устоях в последние времена (философско-публицистические этюды). – Барнаул, 2010. С. 128-129.

Н. М. Брит
Н. В. Шульга

НОРМАТИВНО-ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ВЕЛИКОБРИТАНИИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА

Ключевые слова: поликультурное образование, период развития, учебный план, иммигрант, плюрализм, этническое меньшинство.

История развития поликультурного образования Великобритании XX в. тесно связана с законами, изданными британским правительством в этот период.

Поликультурное образование - это многоаспектное понятие, объединяющее различные подходы к решению проблем расовой, культурной, этнической неоднородности общества. Она предусматривает следующие направления: усвоение учениками собственной культуры, подготовку учащихся к жизни в поликультурной среде, преодоление негативных стереотипов по отношению к другим национальным общинам, внедрение социокультурного компонента в обучение.

Согласно утверждению американских ученых С. Нието и П. Боуда, поликультурное образование - это процесс обязательного школьного реформирования и базового образования для всех студентов, которое бросает вызов расизму и другим формам дискриминации в школах и обществе, принимает и подтверждает плюрализм (этнический, расовый, лингвистический, религиозный, экономический, родовой среди прочих), изучает общество, в котором живут учителя и студенты [9, 44].

Отечественный исследователь В. Полонский понимает поликультурное образование как компонент общего образования, направленный на лучшее понимание других культур, содействие установлению благоприятных отношений взаимообмена и взаимопонимания между представителями различных культур страны, воспитанию в духе ненасилия и веротерпимости [2, 506].

По мнению украинских ученых В. Болгариной и И. Лощеновой, поликультурное образование - это такое образование, для которого ключевым понятием является культура как общечеловеческий феномен; это средство помощи личности в преодолении пути от усвоения этнической, национальной культуры к осознанию общности интересов народов в их стремлении к миру, согласию и прогрессу за культурное развитие. Наследование такого подхода может помочь образованию стать центром общественного интереса, объединяющим фактором жизни человечества.¹

Для понимания сущности развития поликультурного образования в Великобритании рассмотрим более подробно исторические предпосылки и характерные особенности ее нормативно-законодательной базы.

В ранний послевоенный период (1945 - 1950 гг.) британское общество не испытывало очевидных трудностей с обучением, несмотря на то, что тысячи мигрантов приехали в Великобританию в ответ на требования продуктивной промышленности и трудовые потребности сектора обслуживания экономики. Как известно, в Великобритании первыми иммигрантами стали преимущественно взрослые, главным образом мужчины и незначительное количество детей, которые прибыли вместе с семьями иммигрантов, и были легко «поглощены» и англоязычны системой школьного образования. Период либерализма (середина 40-х гг. XX в. - начало 50-х гг. XX в.) охарактеризовался невежеством и пренебрежением, в совместности со скрытым намерением расовой дискриминации со стороны некоторых английских доминирующих групп и правительства, которые ожидали ассимиляции культурных меньшинств.

Великобритания имеет длительный опыт приема мигрантов, которые по разным причинам приехали в эту страну. Практически все британские иммигранты легко соглашались на культурную

¹ Болгарина, В. Культура і полікультурна освіта / В. Болгарина, І. Лощенова // Шлях освіти. – 2002. – № 1. – С. 2–6.

ассимиляцию в пределах одного или двух поколений, даже если, в отдельных случаях, они все еще посещали свои собственные клубы, церкви, воскресные школы и т.д., поскольку они не представляли очевидной угрозы политическому или общественному устройству страны. Для детей иммигрантов того периода не было предложено ни одного специального мероприятия в школьной системе образования, которое было бы посвящено их языку, культуре и традициям.

Такой опыт «безаварийной» ассимиляции продолжался до 50-х гг. XX в. Новые мигранты, как ожидалось, должны были приспособиться к существующему обществу и системе образования, как и их предшественники. Определенная идеологией ассимиляции и осуждения культурного превосходства, с примесью подсознательного предубеждения, незапланированная социальная политика распределения появилась в области жилищного хозяйства. Поскольку большая часть новоприбывших селилась в бедных кварталах крупных городов, так же, как поступали другие иммигранты до этого, перед ними возникла ситуация социального гетто и классового разделения.

В то же время культурная ассимиляция подвергалась давлению со стороны образовательной системы, которая фактически поддерживала корпоративный плюрализм для других культурных групп, отраженный в национальном законодательстве, например, Законе об образовании (1944 г.). Из вышеупомянутого закона следовало, что британское правительство не поддерживало ни политику ассимиляции, ни политику плюрализма. Ожидание ассимиляции было основано на том факте, что система оставалась неизменной и непонятным образом отражала рост плюрализма общества.

Постепенно в Британию начали прибывать целые семьи иммигрантов вместе с детьми. Беспорядки, произошедшие в Ноттингеме и Лондоне в 1958 г., показали, что старые проблемы цвета кожи, рас, религий и образа жизни этнических меньшинств стали очевидными. Присутствие других культур больше не могло быть проигнорировано¹.

Можем сделать вывод, что в этот период признание британского общества поликультурным было отстранено от законодательного процесса.

В 1962 г. вступил в силу закон относительно иммигрантов Соединенного Королевства (Иммигранты Соединенного Королевства, Поправки к закону 1948 г.), который предполагал получение потенциальными иммигрантами рабочих виз от Министерства труда Великобритании, прежде чем они могли бы пересечь границу страны [5].

Уже в 1968 г. были приняты новый Закон о британском гражданстве, который урезал права иммигрантов Соединенного Королевства еще строже, чем раньше, и Закон о взаимоотношениях между представителями разных рас, который отражал отдельные аспекты поликультурности в Великобритании. В соответствии с этим законом была создана Комиссия по вопросам взаимоотношений в обществе, задачей которой стало обеспечение потребностей и требований граждан страны, что в будущем бы способствовало гармоничным взаимоотношениям между расами.

Выполнение этих условий оставалось за Советом межрасовых отношений, созданного в соответствии с действующим законом 1965 г. Позже был подписан Закон об иммиграции (1971 г.), который предусматривал более строгий контроль над иммигрантами в стране.

Публикация вышеупомянутых законов в сфере образования Великобритании способствовала росту интереса к поликультурному образованию в социальном аспекте, вовлечению общества в образовательный процесс и более широкому рассмотрению образования. Так, в 1975 г. был опубликован Отчет А. Баллока, который рекомендовал школам положительно отнестись к

¹ British Nationality Act, 1948, CHAPTER 56 [Electronic resource]. – URL: <http://www.uniset.ca/naty/BNA1948.htm>

билингвизму (двухязычию).¹

Публикация отчета специального комитета Палаты представителей под названием «Дети Вест-Индии в наших школах» побудила чиновников британского парламента к созданию Комитета Э. Рэмптона для изучения проблем меньшинств в сфере образования и последующих рекомендаций для правительства. Данные рекомендации вскоре вызвали противоречия в работе самого комитета, в частности вокруг проблемы причин неуспеваемости детей из Вест-Индии, что объяснялось расизмом, семейными обстоятельствами, общим интеллектуальным уровнем и другими причинами.

Законодательные инициативы 80-х гг. XX в. сферы поликультурного образования Великобритании характеризуются усилением интереса к образовательным проблемам этнических меньшинств. В частности, в 1980 г. был издан консультативный документ «Обзор учебного плана», в котором была определена структура учебного плана в образовательных учреждениях и подчеркнуто, что этнические меньшинства наделены особыми потребностями, что следует учитывать в их обучении². Однако лишь незначительное количество учреждений педагогического профиля включила в свой учебный план обязательные курсы поликультурного образования.

Анализ нормативно-законодательных документов Министерства образования Великобритании «Дети Вест-Индии в наших школах» и «Обзор учебного плана» показал, что в образовании будущих учителей существовали значительные пробелы в подготовке к работе в поликультурном обществе.

Следующим этапом в развитии поликультурного образования в Великобритании стала публикация отчета Комитета по вопросам образования под руководством Э. Рэмптона, согласно которому образование в Великобритании должно включать определенные сведения об элементах различных культур, например, религиозные фестивали, национальную кухню, моду и музыку в группах меньшинств. Самая главная цель поликультурного образования, по мнению авторов отчета, заключается в том, что учителя играют ведущую роль в поисках изменений в направлении отношения значительной части общества к этническим группам.³ Отчет Комитета Э. Рэмптона также порекомендовал местным образовательным администрациям четко отражать в учебных планах политические цели образования для поликультурного общества и обсуждать с руководством всех школ стратегии по реализации этой политики. К тому же, он способствовал многим рекомендациям по вопросам развития учебного плана и роли Министерства образования Великобритании в борьбе с расизмом. Поликультурная структура учебного плана, предложенная комитетом Э. Рэмптона, однако, не включала обзор исторического развития уз и экономического упадка этнических меньшинств. Так, стратегия «борьбы с расизмом» и развития учебного плана, даже для таких дисциплин, как история, включали сведения только о некоторых элементах культуры чернокожих.

Считаем, что поликультурная учебная политика, предложенная комитетом Э. Рэмптона, все же не была четко определена, как и политика ассимиляции и интеграции, которая была предусмотрена Законом о взаимоотношениях между представителями разных рас (1976 г.). Однако положительным моментом является то, что отчет очертил поликультурную модель обучения для

¹ The Bullock Report (1975) A language for life [Electronic resource]. – URL: <http://www.educationengland.org.uk/documents/bullock/>

² A View of the Curriculum, HMI Series : Matters for Discussion No. 11 [Electronic resource]. – URL: <http://www.educationengland.org.uk/documents/hmi-discussion/viewofthecurric.html>

³ The Rampton Report West Indian Children in our Schools : Interim report of the Committee of Inquiry into the Education of Children from Ethnic Minority Groups – London : Her Majesty's Stationery Office, 1981. – 119 p.

чернокожей этнической общности, что было впоследствии выявлено в результатах других комитетов Министерства образования Великобритании. Так, в течение последующих лет произошли попытки внедрения поликультурного образования в учебные планы учебных учреждений Великобритании.

В конце 1984 г. в Великобритании был основан Совет по аккредитации образования учителей, в составе которого не было ни одного представителя из этнических меньшинств, однако именно в этом году Министерство образования страны подчеркнуло необходимость введения поликультурного образования в систему высшего образования.

Вышеупомянутое доказывает, что стратегия в образовательной политике Великобритании, которая к началу 1985 г. имела целью ввести поликультурное образование в учебный процесс, или оказалась неэффективной, или стала неудачной попыткой введения новой идеологии в образовательную политику страны без процесса ее обсуждения. Отчет М. Суонна «Образование для всех» (1985 г.) не повлиял значительно на решение проблем поликультурного образования и определения руководящих принципов действий учителей в отношении студентов из этнических меньшинств. Однако в нем отмечается необходимость создания многокультурной учебной системы для всех учреждений образования (школ, колледжей и т.д.), несмотря на их географическое расположение, возрастной диапазон или этническую принадлежность студентов.

В отчете М. Суонна нами замечено ряд недостатков по интеграции поликультурного образования в содержание школьного образования, а именно: рекомендации отчета были основаны на ассимиляционном понимании Национального учебного плана, а также на финансировании поликультурного образования со стороны самих школ, а не государства; в отчете умаляется роль местных органов образования в реализации принципов и задач поликультурного образования, в частности не предложено четких инструкций по изменению учебного плана и интеграции в него поликультурного образования.

В Великобритании в 90-х гг. XX в. возникла потребность в гражданском образовании. В рамках поликультурного образования рассматриваем гражданское образование, поскольку они взаимосвязаны. Гражданское образование как дисциплина была введена в учебные планы британских образовательных учреждений в 2002 году. История развития образования для граждан берет начало в июле 1997 года, когда правительство лейбористов в своем законе «Совершенство в школах» отметило важность образования для граждан страны и обучение их демократии. Впоследствии была создана группа советников, которую возглавил профессор Б. Крик. Благодаря работе группы в сентябре 1998 года был опубликован отчет под названием «Образование для граждан и обучение демократии в школах»¹

В 90-х гг. XX в. образовательная политика в отношении меньшинств правительств консерваторов М. Тэтчер и Д. Мейджора охарактеризовалась прикреплением к «имперским видам» традиционной британской идентичности, которая отвергала дискуссии о культурном разнообразии и расовом равенстве.²

Потребность в поликультурном образовании для граждан Великобритании значительно выросла в начале XXI века в связи с экономическими, социальными и политическими факторами, которые влияют на общество. В частности, доктор Д. Киван из английского колледжа Беркбек утверждает, что ее исследование, предложенное участникам программы гражданского образования,

¹ House of Commons. Education and Skills Committee. Citizenship Education: Second Report of Session 2006-07. – 2007. – 56 p.

было мотивировано такими факторами (в порядке убывания важности), как политическая апатия молодежи, моральный кризис общества, демографический кризис, низкая активность избирателей, различные юридические изменения в законодательстве (например, закон «О правах человека» в ЕС), культурное разнообразие и иммиграционные проблемы, переход от «управляемых стандартов» к индивидуальному подходу в образовании, и, наконец, пересмотр отношений между «гражданином» и «государством».

Таким образом, можем сделать вывод, что к середине - концу XX в. Великобритания проводила политику поликультурализма, которая, по мнению современников, оказалась несовершенным инструментом в борьбе с расизмом и дискриминацией, основываясь только на теоретическом восприятии этнических меньшинств. Как показали общественно-политические события того времени, британцы не были готовы воспринимать другие культурные меньшинства как составляющую гражданского сообщества страны. Однако совершенствование нормативно-правового обеспечения поликультурного образования в Великобритании в конце XX – в начале XXI века дало основания утверждать, что последнее вошло в новый период своего развития ÷ реализации на практике в школах и университетах Великобритании.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрено понятие поликультурного образования на основании анализа научных трудов отечественных и зарубежных исследователей, рассмотрены периоды развития поликультурного образования Великобритании в соответствии с нормативно-законодательными инициативами правительства страны во второй половине XX века, проанализированы отдельные государственные документы в сфере образования и выявлены их сильные и слабые стороны, подчеркнута важность внедрения поликультурного образования в учебный план образовательных учреждений Великобритании.

Ն.Մ. Բրիտ, Ն.Վ. Շուլցա

**ՄԵԾ ԲՐԻՏԱՆԻԱՅԻ ԲԱԶՄԱՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ
 ՆՈՐՄԱՏԻՎ -ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ 20-ԴԴ ԴԱՐԻ 2-ԴԴ ԿԵՍԻՆ**

Հիմնաբաներ. բազմամշակութային կրթություն, զարգացման շրջան, կրթական ծրագիր, էմիգրանտ, բազմակարծություն, էթնիկ փոքրամասնություն

Ամփոփում

Հոդվածում քննարկվում է բազմամշակութային կրթության էությունը՝ հայրենական և արտասահմանցի հետազոտողների գիտական աշխատությունների հիման վրա: Մասնավորապես, վերլուծվել են ՄԵԾ Բրիտանիայում բազմամշակութային կրթության զարգացման փուլերը և դրանցից բխող նորմատիվա-օրենսդրական հիմքերը՝ ձևավորված XX դարի երկրորդ կեսին:

N.M. Brit, N.V. Shulga

LEGISLATIVE AND REGULATORY BASIS OF THE UK MULTICULTURAL EDUCATION DEVELOPMENT IN THE SECOND HALF OF THE XXTH CENTURY

Keywords: multicultural education, the period of development, curriculum, immigrant, pluralism, ethnic minority.

Summary

Annotation. The article deals with the concept of multicultural education based on the analysis of scientific works of domestic and foreign researchers; periods of multicultural education in the UK according to legislative and regulatory initiatives of the country's government in the second half of the 20th century are examined; the individual state documents on education are analyzed and their strengths and weaknesses identified; the importance of multicultural education introduction into the curriculum of educational institutions in the UK is emphasized.

Анна Фомичева

БИЛИНГВИЗМ КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ УСПЕШНОГО ДИАЛОГА КУЛЬТУР

Ключевые слова: билингвизм, диалог культур, аккультурация, картина мира.

Билингвизм или двуязычие – это многоаспектная научная и общественная проблема, являющаяся особо актуальной в современном развивающемся мире. С открытием границ между государствами усиливается мобильность людей, их мотивация к установлению и поддержанию контактов внутри своей страны и за рубежом, а, следовательно, к изучению иностранных языков и постижению иноязычной культуры. Билингвизм в данном случае является необходимым условием для поддержания диалога культур.

Термин «диалог культур» отражает смысл межкультурной коммуникации, который выражается во взаимопонимании между людьми разных лингвокультурных общностей. Взаимопонимание – это многоаспектный и многоступенчатый процесс, реализующийся при:

- 1) осознании и познании себя через другого при межличностном контакте;
- 2) познании другого в рамках его родной культуры;
- 3) вхождении в иноязычную культуру;
- 4) расширении своих концептуальных воззрений по мере освоения данной культуры при условии сохранения своей национально-культурной идентификации¹.

Таким образом, реализуя межкультурную коммуникацию, каждый человек одновременно решает две важнейшие проблемы: стремится включиться в иноязычную культуру и при этом сохранить свою культурную идентичность. В данном случае исследователи используют термин «аккультурация», определяя его как процесс взаимовлияния культур, восприятия одним народом полностью или частично культуры другого народа. Аккультурация характеризуется определенными

¹ Сараф О.В. Аккультурация как смысл вовлечения учащихся в иноязычную культуру. – Пятигорск, 1997.

уровнями. Уровень аккультурации тем выше, чем полнее знания языка, обычаев, ценностей, отношений и моделей поведения. Таким образом, процесс аккультурации немислим без преодоления языкового барьера между народами. Находясь в иноязычной среде, человек испытывает потребность в успешном коммуникативном процессе, который может стать таковым только при условии хорошего знания иностранного языка.

В этой связи важно заметить, что формирование билингвизма подразумевает не только овладение лексическим и грамматическим строем языка, не только приобретение умений и навыков общения на данном языке. В ходе изучения иностранного языка является необходимым приобщиться к иноязычной культуре, достигнуть определенного уровня аккультурации в целях успешной реализации диалога культур. Но для достижения данных целей билингв должен не только знать что-либо о культуре, а, прежде всего, быть способным ориентироваться в ней. Для того чтобы постигнуть иноязычную культуру, необходимо ею пользоваться, владея законами ее функционирования. В данном случае речь идет о формировании навыков и умений оперировать коммуникативными стратегиями, которые, в свою очередь, и будут определять успех при устном общении.

Кроме уровней аккультурации, характеризующих степень владения элементами иноязычной культуры, в современной науке принято выделять *стратегии (типы) аккультурации* [7]:

- *ассимиляция* – полностью принятие индивидом норм и ценностей иноязычной культуры, отказ при этом от своих норм и ценностей;
- *сепарация* – отрицание чужой культуры при сохранении идентификации со своей культурой;
- *маргинализация* – одновременно потеря идентичности с собственной культурой и отсутствие идентичности с культурой большинства;
- *интеграция* – идентификация как со старой, так и с новой культурой.

Первоначально исследователи считали наилучшей стратегией аккультурации полную ассимиляцию с доминирующей культурой. Во второй половине XX в. в исследованиях появляется более широкое понимание аккультурации как процесса взаимодействия культур, в ходе которого они изменяются, усваивают новые элементы, образуют в результате смешения разных культурных традиций новый культурный синтез. Таким образом, целью аккультурации стало считаться достижение интеграции культур, дающее в результате бикультуральную личность, для которой не существует естественной культурной идентификации и абсолютно правильного поведения, которая находится вне культурных рамок. Культуры при таком взаимодействии не только дополняют друг друга, но и вступают в сложные отношения, обнаруживая при этом свою самобытность и специфику.

Необходимо отметить, что процесс вхождения в новую этнокультурную среду не является для индивида простым и бесконфликтным. Переход от одного языка к другому может вызвать в его мышлении глубокие потрясения. На личностном уровне процесс аккультурации становится причиной социальных и психологических проблем, которые связаны с понятием «*аккультурационный стресс*», или «*культурный шок*», трактуемое как эмоциональный или физический дискомфорт, дезориентация индивида, вызванная попаданием в иную культурную среду, столкновением с другой культурой. Каждая культура имеет множество символов социального окружения, как вербальных, так и невербальных (жестов, мимики) способов общения, с помощью которых происходит ориентация индивида в ситуациях повседневной жизни. Когда данная система свободной ориентации в мире становится неадекватной в условиях новой культуры, человек испытывает глубокое нервное потрясение, чувство неполноценности от неспособности влиться в новую этнокультурную среду. По этой причине чаще всего культурный шок ассоциируется с негативными последствиями, и лишь

немногие ученые обращают внимание на его позитивную сторону, когда первоначальный дискомфорт ведет к большому самосознанию, принятию новых ценностей, моделей поведения и личностному росту.

Рассматривая билингвизм как необходимое условие достижения диалога культур, стоит затронуть вопрос, связанный с формированием картины мира билингва. Язык не просто отражает мир человека и его культуру. Важнейшая функция языка заключается в том, что он хранит культуру и передает ее из поколения в поколение. Именно поэтому язык играет столь значительную роль в формировании личности, национального характера, этнической общности, народа, нации. Таким образом, каждый человек является носителем картины мира, сформированной родной лингвокультурой. Под *картиной мира* в самом общем виде понимается исходный глобальный образ мира, лежащий в основе мировидения человека, репрезентирующий сущностные свойства мира в понимании субъекта и являющийся результатом всей духовной активности человека.¹

Картина мира формирует тип отношения человека к миру (к природе, к другим людям, к самому себе), задаёт нормы поведения человека, определяет его отношение к жизненному пространству. Многие исследователи считают, что картины мира у людей относительно соизмеримы, так как они имеют общенародное национальное ядро. Однако необходимо помнить, что картины мира не выступают в качестве зеркального отражения мира, они всегда представляют собой некую интерпретацию. Картина мира соотносится с определённым способом мировосприятия, с особенностями национальной культуры и психологии, так как, по утверждению А.А. Леонтьева, в основе мировидения и миропонимания каждого народа лежит своя система предметных значений, социальных стереотипов, когнитивных схем. С картиной мира связаны и особенности сознания личности, поскольку сознание человека всегда этнически обусловлено; видение мира одним народом нельзя простым «перекодированием» перевести на язык культуры другого народа.²

В картине мира каждого человека, наряду с индивидуальными характеристиками, имеется некая культурная «сердцевина», единая для всех членов той или иной языковой общности и соотнесённая с особенностями национальной культуры и национальной психологии. Картина мира индивида, с одной стороны, в результате устойчивости личностных смыслов сохраняет определённую стабильность во времени, с другой стороны, постоянно обогащается и изменяется в зависимости от коммуникативных контактов и успешности деятельности индивида.

Иностранный язык изучается человеком, чья картина мира сформирована родной культурой и родным языком. В свою очередь, язык, изучаемый индивидом как иностранный, отражает картину мира народа, говорящего на данном языке. Таким образом, в процессе изучения иностранного языка происходит взаимодействие двух картин мира – картины мира личности, которая отражает особенности родных культуры и языка человека (первичной картины мира) и картины мира, отражённой в иностранном языке (вторичной картины мира), которая представлена концептами (смыслами), выражающими специфику иноязычной культуры.

В результате отличий в содержании картин мира, в процессе формирования билингвизма возникает их интерференция (изменение элементов иноязычной картины мира под воздействием картины мира личности). Важным условием успешного диалога культур является максимальная нейтрализация подобной интерференции в процессе изучения иностранного языка, создание условий, обеспечивающих интеграцию иноязычной картины мира в картину мира индивида таким

¹ Постовалова В.И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988

² Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. – М.: Просвещение, 1969.

образом, чтобы иностранный язык в его представлении сохранял свою культурную специфичность. Поскольку осознание новой информации является существенным условием её усвоения, необходимо, чтобы человек определил понятия иноязычной культуры, которые лежат в основе новой для него картины мира и которые следует усвоить вместе со способами их языкового выражения для успешного взаимопонимания и сотрудничества с носителями другого языка и другой культуры. Данное осознание будет способствовать ликвидации ложных стереотипов видения другой страны, возникающих зачастую на основе «выхватывания» какого-либо специфического признака, дифференцирующего культуру.

Таким образом, взаимодействие первичной и вторичной картин мира – сложный психологический процесс, требующий определенного отказа от собственного «я» и приспособления к другому видению мира. Как результат взаимодействия двух лингвокультур на уровне языка и культуры возникают следующие процессы: *диффузия* (взаимное проникновение (заимствование) культурных черт и комплексов при культурном контакте), *интерференция* (случаи отклонения от языковых и культурных норм), *трансформация* (изменение основной языковой модели, приводящее к созданию вторичной языковой структуры), *синергия* (суммирующий эффект при взаимодействии двух или более языков и культур, характеризующийся тем, что эффект от данного взаимодействия существенно превосходит эффект влияния каждого отдельного языка и культуры в виде их простой суммы).¹ Данные процессы приводят к переформированию личности, которая из монологической превращается в билингвальной: картина мира личности расширяется, дополняется новыми концептами. В целом стоит отметить, что постижение иноязычной культуры может восприниматься не только как необходимый инструмент для успешного диалога культур, но и как постоянное самосовершенствование личности.

Однако важно обратить внимание на то, что реальное взаимодействие культур обнаруживает как позитивные (обогащение культур), так и негативные (их подавление, обеднение – эрозия) следствия. Знание иностранного языка и владение основами иноязычной культуры, несомненно, являются очень важными показателями способности личности к межкультурной коммуникации во всех сферах общественной деятельности. Билингвизм способствует развитию толерантности к иноязычным культурам и объективному отношению к представителям данных культур, повышает социальную компетентность, в целом способствует духовному развитию личности. Но в процессе аккультурации может произойти полная ассимиляция с иноязычной культурой, утрата этнокультурной идентичности, национального самосознания. Билингв может потерять связь с родной культурой, что приведет к ее отвержению, к негативному восприятию родного языка, станет причиной обеднения духовного мира личности. Родной язык теряет привлекательность, а иноязычная культура и иностранный язык становятся более интересными, популярными. Эти последствия могут быть вызваны доминантным положением изучаемого иностранного языка по отношению к родному.

В связи с этим в процессе изучения иностранного языка важно обращать внимание не только на элементы иноязычной культуры, но и знакомиться с особенностями и достижениями родной культуры, что впоследствии будет способствовать развитию чувства патриотизма, национального достоинства и активной гражданской позиции личности. Народная культура (традиции, обычаи, обряды, фольклор и т.п.) зачастую воспринимается как анахронизм. Между тем именно этническая

¹ Хауген Э. Языковой контакт // Новое в лингвистике. – Вып. 6. – М., 1972.

культура является цементирующим звеном социокультурной преемственности. В силу этого без этнокультурной самоидентификации невозможно формирование и развитие у человека глубоких позитивных чувств к истории, традициям своего народа и, в конечном счете, любви к Родине. Нравственные и исторические начала неразделимы, следовательно, при формировании исторического сознания укрепляются нравственные идеалы, в позитивном направлении формируются ценностные ориентации личности. В результате происходит процесс приобщения билингва к родной этнокультуре, принятию ее ценностей, норм, традиций и моделей поведения; формируется этнонациональная компетентность; обеспечивается социализация личности.

Необходимо подчеркнуть особую неясность, невидимость культурного барьера на уровне одной культуры. Если языковой барьер очевиден, то барьер культур становится явным при столкновении (или сопоставлении) родной культуры с чужой, отличной от нее. В процессе изучения иностранного языка и постижения иноязычной культуры человек постигает и особенности родных языка и культуры. В ходе этого процесса происходит постоянное сравнение двух языков и двух культур в сознании билингва, развивается способность выделять и критически осмысливать ценности каждой культуры, а также формировать свою собственную культурную идентичность. По мнению В. Фтенакиса, человек лишь тогда сможет стать действительно бикультурным членом нового для него общества, когда он осознает свое собственное лингвистическое и культурное наследие¹. Только выйдя за рамки своей культуры, столкнувшись с иным мировоззрением, можно понять специфику своего общественного сознания, увидеть различие или конфликт культур.

Согласно принципу дополнительности, который воспринимается в рамках философии и культурологии как двоичность восприятия окружающего мира, полнота восприятия мира возможна лишь, если мир ощущается в биформате. Культурологическая концепция Ю.М. Лотмана подчеркивает важность такого фактора, как билингвизм, в широком смысле слова: «Мы не можем понять мира до конца, и эта невозможность понимания компенсируется бинарной дополнительностью точек зрения на мир».

Таким образом, диалогичность является важным качеством культуры, позволяющим принимать чужие аргументы, чужой опыт; ищущим баланса, компромисса. Билингвизм, являясь одним из основных инструментов аккультурации личности, предоставляет огромные возможности не только для успешной межкультурной коммуникации и поддержания диалога культур, но и для формирования идеалов и ценностных установок личности, гуманистического мировоззрения, терпимости, миролюбия и в целом ее всестороннего развития. Билингв обладает явным преимуществом по сравнению с монолингвом, так как знание двух языков и культур дает ему более полное представление о собственной культуре, обогащает его знания о мире, расширяет рамки его мировосприятия.

РЕЗЮМЕ

В условиях глобализации и расширения международного общения знание иностранного языка и иноязычной культуры становится необходимым для каждого. Билингвизм является важным фактором для успешной реализации диалога культур. В статье рассматривается воздействие билингвизма на формирование коммуникативных навыков личности в сфере межкультурного

¹ Fthenakis W.E. Bilingual-bikulturelle versus multikulturelle Konzepte? Anregungen zur Überwindung einer künstlichen Alternative. Vortrag beim 10. Kongress d. Dt. Gesellschaft f. Erziehungswissenschaft. Unveröff. Ms. 1986.

общения, на развитие ее этнокультурной компетентности. Анализируются непростые взаимоотношения двух лингвокультур в картине мира и сознании билингва.

Աննա Ֆոմիչևա

ԲԻԼԻՆԳՎԻԶՄԸ ՈՐՊԵՍ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԵՐԿՈՒՍՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՆ

Հիմնաբաներ. բիլինգվիզմ, մշակույթների երկխոսություն, աշխարհի նկարագիր, ակուլտուրիզացիա

Ամփոփում

Միջազգային շփումների գլոբալացման և ընդլայնման պայմաններում յուրաքանչյուրի համար անհրաժեշտ է դառնում օտար լեզվի և օտարալեզու մշակույթի իմացությունը: Այս առումով, բիլինգվիզմը հանդես է գալիս որպես տարբեր մշակույթների երկխոսության կարևորագույն գործոն: Հոդվածում քննարկվում են միջմշակութային հարաբերություններում անհատի շփման կարողությունների վրա բիլինգվիզմի ազդեցության ուղիները

Anna Fomicheva

Bilingualism As One of The Factor of Successful Dialogue of Cultures

Keywords: bilingualism, dialogue of cultures, acculturation, world picture.

Summary

In the context of globalization and expansion of international communication the knowledge of a foreign language and foreign-language culture becomes necessary for everyone. Bilingualism is an important factor for successful realization of the dialogue of cultures. Impact of bilingualism on the formation of communicative skills of the individual in the field of inter-cultural communication, on the development of its ethnic and cultural competence is reviewed in the report. Difficult relationship between two linguistic cultures in a world picture and consciousness of a bilingual is analyzed.

Քննության Հակոր

ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՍԵՐՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՔՈՒՄ ԻՐԱԿԱՆԱՑՎԱԾ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԻ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԸՆԿԱԼՈՒՄԸ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Հիմնաբառեր . ցեղասպանություն, երիտասարդություն, թուրքեր, հայեր, Օսմանյան կայսրություն, հարցաթերթիկ, հոգեբանություն

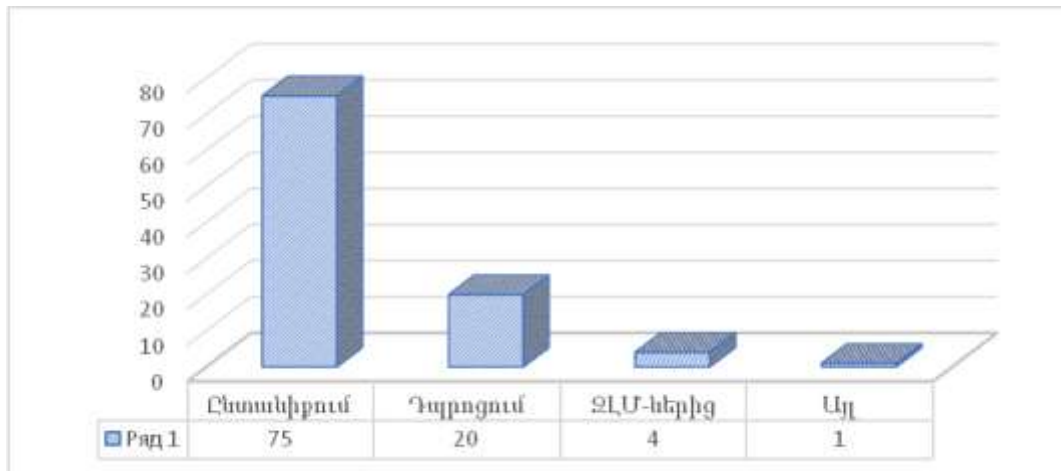
Օսմանյան կայսրության տարածքում հայ ժողովրդի կոտորածը ներկայիս ՀՀ-ի և ամբողջ աշխարհում համայն հայության համար ամենամեծ հետևանք ունեցած պատմական իրողությունն է: Այսօր դժվար թե գտնվի մեկ հայ մարդ որի ճակատագրի վրա ազդեցություն չի ունեցել հայոց ցեղասպանությունը: Վերջին հարյուրամյակում հայ ընտանիքներում, հայ մարդկանց համար ամենա քննարկված պատմական երևույթը եղել է և մնում է Հայոց ցեղասպանությունը: Սկսած փոքր հասակից հայ ընտանիքներում երեխանները լսում են պատմություններ կապված ցեղասպանության հետ, դպրոցում պատմության դասերին ուսուցիչները մեծ ժամաքանակ են հատկացնում ցեղասպանության թեմաններին: ԶԼՄ-ներով պարբերաբար ցուցադրվում են ֆիլմեր, փաստավավերագրական հաղորդումներ կապված ցեղասպանության հետ: Ամփոփելով վերը նշված հանգամանքները կարող ենք եզրակացնել որ հայ մարդը պետք է որ բավական ինֆորմացիա ունենա ցեղասպանության մասին: Մակայն շփվելով հասարակության լայն շրջանակների, լսելով մարդկանց առօրյա խոսակցությունները Օսմանյան կայսրության տարածքում կազմակերպված հայերի ցեղասպանության մասին, ապա հասկանում ենք որ հայ հասարակության մեջ լուրջ խնդիր կա ցեղասպանության մասին ճիշտ և բազմակողմանի ինֆորմացիա ունենալու և այն ճիշտ ընկալելու հետ:

Վերը նշված հանգամանքներն էլ առիթ հանդիսացան մեր աշխատանքի համար: Մասնավորապես մեզ հետաքրքրում էր թե այսօրվա երիտասարդությունը որքանով է ինֆորմացված Օսմանյան կայսրության տարածքում կազմակերպված հայերի ցեղասպանության մասին, և ինչպես են ընկալում մեր համար այդ ողբերգական պատմական իրողությունը:

Մենք գիտենք, որ ցանկացած երևույթի ընկալումը կատարվում է այդ նույն երևույթի մասին ունեցած մեր ինֆորմացիայի հիման վրա: Այդ իսկ պատճառով պարզելու համար թե ինչպես է հայ երիտասարդությունը ընկալում ցեղասպանությունը մեզ համար անհրաժեշտ էր նախ և առաջ պարզել թե նույն այդ երիտասարդությունը որքանով է ինֆորմացված Հայոց ցեղասպանության մասին: Վերը նշված խնդիրը պարզելու համար մենք որոշեցինք իրականացնել հետազոտություն երիտասարդության, ավելի կոնկրետ ուսանողության (որպես առավել ինֆորմացված, և երիտասարդության շարժիչ ուժ հանդիսացող հատվածի) շրջանում: Հետազոտությունը իրականացվել է տարբեր մասնագիտությունների և տարբեր կուրսերի 100 ուսանողների շրջանում: Հետազոտության համար կազմված հարցաթերթիկը կազմված էր 8 հարցերից:

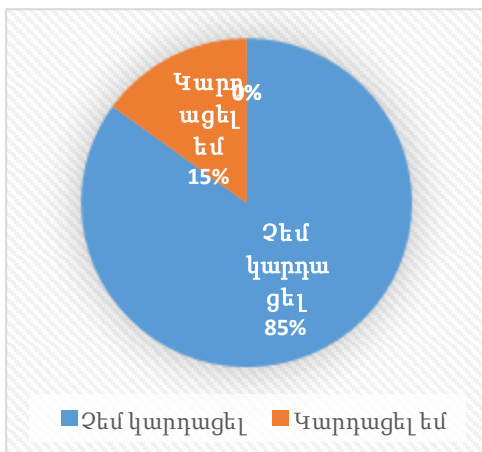

Առաջին հարցի միջոցով փորձել էինք պարզել թե առաջին ինֆորմացիան ցեղասպանության մասին ուսանողները որտեղից են ստանում:

Պատասխանները հաստատում են մեր այն կարծիքը որ ցեղասպանության թեման հայ ընտանիքներում ամենաքննարկվող պատմական երևույթն է: Քանի որ առաջին ինֆորմացիան հաճախ ամենատպալուրդուն է լինում, այդ պատճառով էլ այս հանգամանքը կարևոր նշանակություն ունի հետագայում ցեղասպանության ճիշտ ընկալելու հարցում:

Եկրորդ հարցի միջոցով փորձել էինք պարզել թե արդյոք ուսանողները ցեղասպանության մասին գրքեր կարդացել են, և որոնք են ամենատարածված գրքերը:

Ինչպես ցույց են տալիս վիճակագրական տվյալները ուսանողների գերակշիռ մասը ցեղասպանության մասին ընդհանրապես գրքեր չեն կարդացել, իսկ ամենաշատ կարդացված գիրքը Մուսա լեռան 40 օրն է (5 ուսանող):

Երրորդ հարցի միջոցով փորձել էինք պարզել թե ուսանողների քանի տոկոսն է տեղյակ թե որ թվականներին է տեղի ունեցել Օսմանյան կայսրության տարածքում հայ ժողովրդի կոտորածը: Այս հարցի պատասխանը էական նշանակություն ունի պարզելու թե ուսանողները ցեղասպանության մասին ամբողջական ինֆորմացիա ունեն թե ոչ: Սակայն ուսանողների

ընդամենը 5 % է նշել Հայոց ցեղասպանության տարիները:

Չորրորդ հարցի միջոցով փորձել էինք պարզել արդյոք մեր ուսանողները գիտեն ցեղասպանության կազմակերպիչներին: Ցավոք սրտի ուսանողների 40% չեն կարողացել նշել գոնե մեկ թուրք պաշտոնիայի, որը հանդիսանում էր Օսմանյան կայսրության տարածքում հայերի ցեղասպանության գլխավոր կազմակերպիչներից:

Օսմանյան կայսրության տարածքում կազմակերպված հայերի ցեղասպանության մասին ճիշտ ինֆորմացիա ունենալու համար կարևոր նշանակություն ունեն միջազգային իրավական փաստաթղթերի և պայմանագրերի իմացությունը: Սակայն հայ հասարակության մեջ ցեղասպանության մասին իրավական տեսանկյունից ինֆորմացիան շատ քիչ է: Դա է վկայում նաև հարցաթերթիկների պատասխանները: Ուսանողների 65 % նշել է որ ոչ մի միջազգային

պայմանագրի ծանոթ չէ: Իսկ 35% պատասխանների մեջ ամենատարածված միջազգային պայմանագիրն *Սևրի պայմանագիրն* է եղել:

Վեցերորդ հարցի միջոցով փորձել էինք պարզել թե ուսանողները ինչպիսի ինքնապաշտպանական մարտերի են ծանոթ: Սակայն ուսանողների 75% չեն կարողացել նշել որևէ ինքնապաշտպանական մարտ: Իսկ պատասխանների մեջ ամենատարածված եղել է Վանի ինքնապաշտպանական մարտերը:

Ինչպես ցույց է տալիս յոթերորդ հարցի պատասխանները մեր ուսանողների 80% տեղյակ չեն Նեմեսիս գործողությունից:

Իսկ ութերորդ հարցի պատասխաններից հասկանում ենք որ ուսանողների 90% չի ճանչում որևէ օտարերկյա հասարակական և քաղաքական գործիչների որոնք ցեղասպանության տարիներին աջակցել են հայ ժողովրդին:

Ամփոփելով հարցաթերթիկների արդյունքները տեսնում ենք որ երիտասարդության շրջանում Հայոց ցեղասպանության մասին պատմա-գիտական գիտելիքները ոչ բավարար չափի են: Մեր կարծիքով պետք է փոփոխության ենթարկվի Հայոց ցեղասպանության մասին դպրոցներում և բուհերում դասավանդման մեթոդիկան: Այսօր Հայոց ցեղասպանությունը դասավանդվում է ընդհանուր պատմության համատեքստում պատմության դասագրքերով: Մեր կարծիքով ճիշտ կլինի որ այն դասավանդվի առանձին գրքերով՝ որպես առանձին պատմական երևույթ, ներառելով իր մեջ Հայոց ցեղասպանության մասին պատմա-գիտական համապարփակ գիտելիքներ: Դրա շնորհիվ ուսանողները ավելի ամբողջական և ընդգրկուն ինֆորմացիա կստանան Հայոց ցեղասպանության մասին:

Երկրորդ հարցաթերթիկի միջոցով փորձել էինք հասկանալ թե այսօր մեր ուսանողները ինչպիսի ասոցիացիաներ ունեն ցեղասպանության, թուրք ազգի, Հայոց ցեղասպանությունից հետո Թուրքիայի վարած քաղաքականության վերաբերյալ: Վերլուծելով ստացված արդյունքները տեսնում ենք որ երիտասարդության շրջանում ցեղասպանություն տերմինը ասոցիացվում է ջարդերի և կոտորածների հետ: Թուրք ազգին այսօր էլ երիտասարդները վերաբերվում են որպես թշնամի ազգ, իսկ թուրքիայի վարած քաղաքականությունը ուսանողները համարում են հակահայկական: Վերոգրյալից կարող ենք եզրակացնել որ ցեղասպանության հոգեբանական հետևանքները դեռ չեն հաղթահարվել երիտասարդության շրջանում, որի հիմնական պատճառը թուրքիայի վարած ժխտողական և հակահայկական քաղաքականությունն է:

Այս փորձի հեղինակը
Акоб Кнаджян

ВОСПРИЯТИЕ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ ГЕНОЦИДА АРМЯН В ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ

Ключевые слова: Геноцид, молодежь, турки, армяне в Османской империи, психология

Резюме

Геноцид армян в османской империи, как историческое явления, имел самую большую «роль» для армян во всем мире. Большая часть армянской диаспоры возникла в результате геноцида армян. Несмотря на тот факт, что уже 100 лет прошел после геноцида, но его последствия до сих пор остаются актуальным для армян. В этом контексте сейчас очень важен раскрывать как молодежь воспринимает геноцид армян в османской империи, и на каком базисе информации про такое историческое явления.

Summary

Key Words: Genocide, youth, turks, armenians in the Ottoman empire, psychology

Genocide of Armenians in the Ottoman Empire as historical the phenomena, "beater" for Armenians around the world had the biggest. The most part of the Armenian diaspora resulted from genocide of Armenians. Despite that fact that passed 100 years after genocide, but its consequences still remain actual for Armenians. In this context it is now very important to understand as youth perceives genocide of Armenians in the Ottoman Empire, and on what basis of information about such historical the phenomena.

Հասմիկ Չախմախչյան

1908 – 1914ԹԹ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ՀԱՄԱՐԱԿԱԿԱՆ – ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԻ ՊԱՏՄԱԳՐՈՅԱՆ ԱՂԲՅՈՒՐԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հիմնաբառեր. աղբյուրագիտություն, հասարակական – քաղաքական կյանք, աղբյուրներ

1908 – 1914թթ. արևմտահայ հասարակական – քաղաքական կյանքը բազմիցս ուսումնասիրության է ենթարկվել թե՛ հայրենի և թե՛ սփյուռքահայ պատմաբանների կողմից: Վերապահությամբ կարելի է պնդել, որ ստեղծված ուսումնասիրություններում կամ հետազոտություններում լիարժեքորեն են բացահայտված հայոց պատմության զարգացման այս բարդ և հակասական ժամանակահատվածում արևմտահայության ապրած հասարակական – քաղաքական կյանքի բոլոր նրբերանգները: Պատմագրության քաղաքանագված լինելու հանգամանքով պայմանավորված միակողմանիորեն է հաճախ ներկայացված արևմտահայերի հասարակական – քաղաքական կյանքի ընթացքը, մասնավորապես երիտթուրքերի և մեծ տերությունների հետ հայ քաղաքական ու հոգևորական ղեկավարների փոխհարաբերությունների ետնախորքի վրա: Միակողմանիության երկրորդ գլխավոր պատճառը աղբյուրների ոչ լիարժեք ուսումնասիրությունն է և դրանց նկատմամբ ոչ համակարգված մոտեցման առկայությունը: Իսկ երրորդ, ոչ պակաս կարևոր պատճառը հանդիսացել է շատ աղբյուրների ոչ մատչելի լինելը: Սփյուռքահայ պատմագրության համար անհասանելի են եղել խորհրդային արխիվների գրոցներում առկա նյութերը, իսկ խորհրդահայ պատմագրության համար՝ Սփյուռքի հայկական քաղաքական կազմակերպությունների և մասնավորապես ՀՅԴ կուսակցության արխիվների, քանի որ անժխտելի ճշմարտություն է, որ հիշատակված ժամանակահատվածի արևմտահայ հասարակական – քաղաքական կյանքի առաջատար ուժը հանդիսացել է այս կուսակցությունը:

1908 – 1914թթ. արևմտահայ հասարակական – քաղաքական կյանքին վերաբերվող աղբյուրներն անհրաժեշտ է ներկայացնել հետևյալ տարրաբաժանումներով.

Առաջին. չիրատարակված սկզբնաղբյուրներ, որոնք հիմնականում պահպանվում են Հայաստանի ազգային արխիվի համապատասխան ֆոնդերում:

Երկրորդ. հրատարակված կամ տպագիր սկզբնաղբյուրներ, որոնք ներառված են տարբեր ժողովածուներում:

Երրորդ. պարբերական մամուլի նյութեր, որոնք իրենց նշանակությամբ գրեթե համարժեք են արխիվային նյութերին:

Չորրորդ. ժամանակակիցների հուշագրություններ, որոնք հաճախ դիտվում են ոչ առաջնակարգ նշանակության սկզբնաղբյուրներ այն պարզ պատճառաբանությամբ, որ դրանց հեղինակները սուբյեկտիվ մոտեցումներ են ցուցաբերել պատմական իրադարձությունների վերաբերյալ:

Հարկավ այդ սուբյեկտիվ մոտեցումները գոյություն ունեն և առավել նկատելի են այն հուշագրություններում, որոնց հեղինակները հանդիսացել են որևէ քաղաքական կազմակերպության անդամներ կամ ներկայացուցիչներ:

Բայց ճշմարտությունը պահանջում է շեշտել, որ դրանցում հաճախ հանդիպում են բավականին արժեքավոր տեղեկություններ և օբյեկտիվ գնահատականներ, որոնց դերն անուրանալի է պատմագիտական հայեցակարգեր մշակելու տեսանկյունից: Չպետք է մոռանալ նաև, որ հուշագրությունները թեև պատմագիտական աշխատություններ չեն, բայց դրանց հեղինակները հաճախ դրանցում իրենց դրսևորում են որպես պատմագիտական մտքի փայլուն կրողներ:

Փորձենք այս բաժանումներն իբրև հիմք ընդունելով՝ մատնանշել այն աղբյուրները, առանց որոնց հանգամանից ուսումնասիրման կամ օգտագործման անհնար է լիարժեք գնահատական տալ ոչ միայն արևմտահայ հասարակական – քաղաքական կյանքի հիշատակված ժամանակահատվածի պատմությանը, այլև՝ հայոց պատմությանն առհասարակ:

Ինչպես նշեցինք, առաջին կարևոր սկզբնաղբյուրներն այն նյութերն են, որոնք հիմնականում պահպանվում են ՀԱԱ համապատասխան ֆոնդերում:

Այդ նյութերը տարաբնույթ են և վերաբերվում են նախ՝ 1908 – 1914թթ. – ի արևմտահայ հասարակական – քաղաքական կյանքի այնպիսի կարևորագույն փուլին, որն սկզբնավորվել է 1908թ. հուլիսին տեղի ունեցած երիտթուրքական հեղաշրջմամբ: Դրանց ուսումնասիրությամբ ընկալելի է դառնում այն վերաբերմունքը, որը դրսևորել են արևմտահայ հասարակական – քաղաքական տարբեր շրջանները, քաղաքական կուսակցությունները, Կ. Պոլսի Պատրիարքարանը և մտավորականները երիտթուրքական հեղաշրջման և դրան հաջորդած իրադարձությունների նկատմամբ մինչև 1912թ.-ը, երբ կրկին վերաբացվեց Հայկական հարցը: Արդյունքում այն համոզմունքն է ձևավորվում, որ հասարակական – քաղաքական բոլոր ուժերը սկզբնական շրջանում հիմնականում դրականորեն էին վերաբերվում երիտթուրքական սահմանադրությանը, հրաժարվել էին հակաթուրքական պայքարից և ցանկանում էին իրենց կարողությունները ներդնել օսմանյան հայրենիքի բարեփոխման գործին, հայրենիք, որը նրանք պատկերացնում էին Օսմանյան կայսրության բոլոր ազգությունների, անկախ կրոնից կամ դավանանքից, հավասարության առկայությամբ կամ նրանում ժողովրդավարության հաստատմամբ: Անկախ այն հանգամանքից, որ հետագայում քաղաքական ուժերի շատ ներկայացուցիչներ քննադատությունների տեղատարափ սկսեցին երիտթուրքերի հետ համագործակցության ձգտած և դրան գնացած քաղաքական ուժերի և մասնավորապես Դաշնակցություն կուսակցության ներկայացուցիչների վրա, ճշմարտությունը պահանջում է շեշտել, որ սկզբնական շրջանում բոլորն էլ ոգևորված էին 1908թ. սահմանադրությամբ: Եվ այս ճշմարտության ընդունելուն է մղում արխիվային աղբյուրների ուսումնասիրությունը: Այդ աղբյուրներում բավական հետաքրքիր նյութեր կան, որոնք վերաբերվում են ՀՅԴ կուսակցության

1908թ. – ից հետո գումարված ընդհանուր ժողովներին, որոնցից հստակ պատկերացում ենք կազմում երիտթուրք պարագլուխների հետ այդ կուսակցության համագործակցության զարգացման տրամաբանության մասին¹: Հիշյալ ֆոնդում պահպանվում են ՀՅԴ Վառնայում 1909թ. գումարված 5 – ըդ, Կ. Պոլսում 1911թ. գումարված 6 – ըդ և Էրզրումում 1913 և 1914թթ. գումարված 7 – ըդ և 8 – ըդ ժողովների որոշումների հրատարակված արձանագրությունները, որոնք լիարժեք պատկերացում են տալիս այս կուսակցության մասնավորապես արևմտահայությանն առնչվող խնդիրների լուծման ուղղությամբ որդեգրած ռազմավարության և մարտավարության մասին, այն մասին, թե ինչ հիմնավորումներով խզվեց երիտթուրքերի հետ համագործակցությունը և Դաշնակցությունը նորից որդեգրեց արևմտահայության ինքնապաշտպանության խնդիրը:

Երիտթուրքական սահմանադրության և դրան հաջորդող շրջանում արևմտահայ քաղաքական և հասարակական կյանքին առնչվող կամ դրան անմիջականորեն վերաբերվող բազմաթիվ նյութեր են պահպանվում Հայաստանի ազգային արխիվի այլ ֆոնդերում ևս²:

Այս ֆոնդերում ամփոփված նյութերը օգնում են պատկերացում կազմելու սահմանադրության նկատմամբ առկա վերաբերմունքի, Հայոց Ազգային Պատվիրակության ձևավորման շարժառիթների և գործունեության, արևմտահայ հասարակական – քաղաքական և հոգևորական շրջանակների՝ Հայկական հարցի վերաբերյալ ունեցած դիրքորոշումների վերաբերյալ:

1908 – 1914թթ. արևմտահայ քաղաքական մտքի որդեգրված ուղղվածությունների մասին ամբողջական պատկերացում կազմելու տեսանկյունից բավական հետաքրքիր են մի շարք խմբագրական հոդվածներ, որոնք լույս են տեսել տարբեր թերթերում ավելի ուշ շրջանում և որոնք նույնպես պահպանվում են Հայաստանի ազգային արխիվում³:

1908 – 1914թթ. արևմտահայ հասարակական – քաղաքական կյանքի ուսումնասիրության համար որպես երկրորդ կարևորագույն աղբյուր են հանդիսանում տպագիր սկզբնաղբյուրները, որոնցից նախ ցանկանում ենք առանձնացնել երկուսը⁴:

Այս ժողովածուներն առատ նյութ են տալիս Հայկական հարցի վերաբացման ուղղությամբ մեծ տերությունների և Հայոց կաթողիկոսի ու Կ. Պոլսի Պատրիարքի կատարած նախաքայլերի, Հայոց Ազգային Պատվիրակության ստեղծման և գործունեության շարժառիթների, հայ հասարակական – քաղաքական և մտավորական շրջանակների՝ բարենորոգումների խնդրի վերաբերյալ դրսևորած վերաբերմունքի մասին:

¹ Տես Հայաստանի ազգային արխիվ/այսուհետև ՀԱԱ/Ֆ., 1457, ց. 1, գ. 68ա, ց. 1, գ. 81ա, ց. 1, գ. 88:

² Տես ՀԱԱ, ֆ. 222, ց. 1., գ. 1., ֆ. 57, ց. 2., գ. 107, ց. 2., գ. 709, ֆ. 402, ց. 2, գ. 11, ֆ. 200, ց. 2, գ. 114, ֆ. 430, ց. 1, գ. 18, ց. 1, գ. 26, ց., գ. 33, ց. 1, գ. 1357 և այլն:

³ Տես նույն տեղում, ֆ. 413, ց. 1, գ. 18, ց. 1, գ. 28, ց. 1, գ. 37, ց. 1, գ. 401, ց. 1, գ. 862, ց. 1, գ. 869, ց. 1, գ. 1, գ. 871, ց. 1, գ. 883, ֆ. 424, ց. 1, գ. 152, ֆ. 450, ց. 1, գ. 35, ց. 1, գ. 41, ց. 1, գ. 80, ց. 3, գ. 36:

⁴ Տես Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության և սովետական արտաքին քաղաքականության փաստաթղթերում (1828-1923թթ), պրոֆ. Զ. Կիրակոսյանի խմբագրությամբ, Երևան, 1972, Հայերի ցեղասպանությունը Օսմանյան կայսրությունում, փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու Ս. Գ. Ներսիսյանի խմբագրությամբ, Երևան, 1991, Геноцид армян в Османской империи, сборник документов и материалов под редакцией М. Г. Нерсисяна, второе, дополненное издание, Ереван, 1983:

Մատնանշված ժամանակահատվածի արևմտահայ հասարակական-քաղաքական կյանքի լուսաբանման համար խիստ նպաստավոր է Լեոյի Հայկական հարցին նվիրված մեկ աշխատությունը¹, որը նաև սկզբնաղբյուրային նշանակության գործ է: Այս հատորում հրատարակված վավերագրերը, մասնավորապես դրանց այն մասը, որոնք վերաբերվում են Արևմտյան Հայաստանի բարենորոգումների խնդրին, օգնում են հստակ պատկերացում կազմել Հայկական հարցի նկատմամբ մեծ տերությունների և հատկապես Ռուսաստանի որդեգրած դիրքորոշման մասին, դիրքորոշում, որը մեծ ազդեցություն ունեցավ արևմտահայ հասարակական – քաղաքական կյանքի 1912 – 1914թթ. – ի զարգացումների վրա:

Հաշվի առնելով բազմաթիվ արժեքավոր վավերաթղթեր իր մեջ ներառելու հանգամանքը, կարելի է հիմնահարցին առնչվող կարևորագույն սկզբնաղբյուր համարել նաև Լեոյի մեկ այլ գործը ևս²:

Հրատարակված աղբյուրներից կարևոր ենք համարում նաև Գաբրիել Լազյանի հեղինակած գրքի առանձնացումը³: Այնտեղ ներառված են վավերագրեր, որոնք արժեքավոր են Արևմտյան Հայաստանի նկատմամբ ցարական Ռուսաստանի Առաջին համաշխարհային պատերազմի նախօրյակին որդեգրած դիրքորոշումների, Հայկական հարցի վերաբացման շարժառիթների, հայ քաղաքական ուժերի վերստին խաբվելու և հայ կամավորական շարժման սկզբնավորման դրդապատճառները ճիշտ ըմբռնելու տեսանկյուններից:

Արևմտահայ քաղաքական կյանքի, մասնավորապես 1912 – 14թթ. հակասական ընթացքի մասին պատկերացումներ կազմելուն նպաստում է Ս. Վրացյանի հրատարակած վավերաթղթերի ժողովածուն⁴: Ճշմարիտ է, այն նույնպես չի վերաբերվում հատկապես արևմտահայ հասարակական – քաղաքական կյանքին, բայց նամակները, որոնք զետեղված են ժողովածվում, օգնում են հստակ հայեցակարգեր մշակել այն քաղաքական կողմնորոշման մասին, որն ունեին և՛ արևմտահայ, և՛ արևելահայ քաղաքական ղեկավարները՝ կապված Արևմտյան Հայաստանի ազատագրման հետ:

Արևմտահայ հասարակական – քաղաքական կյանքի վերաբերյալ լիարժեք պատկերացում կազմելուն և Արևմտյան Հայաստանի քաղաքական ապագայի նկատմամբ հայ քաղաքական կուսակցությունների որդեգրած մարտավարության և ռազմավարության հստակեցմանը նպաստում են այդ կուսակցությունների կամ նրանց ներկայացուցիչների հրապարակած մի քանի ժողովածուներ ևս⁵:

Հիմնահարցի ուսումնասիրման հաջորդ կարևոր աղբյուրը հանդիսանում է պարբերական մամուլը: Արևմտյան Հայաստանի քաղաքական ապագայի վերաբերյալ, ինչպես նաև այդ նույն ապագայի առումով Թուրքիայի և մեծ տերությունների որդեգրած դիրքորոշումների արևտահայ հասարակական – քաղաքական կյանքի լուսաբանության

¹ Տես Լեո, Հայոց հարցի վավերագրերը, Ազգային բյուրոյի հրատարակություն, Թիֆլիս, 1915:

² Տես Լեո, Անցյալից, Թիֆլիս, 1925:

³ Տես Գաբրիել Լազյան, Հայաստան եւ Հայ Ղատը, Հայկառուս յարաբերութիւններու լոյսին տակ, Երևան, 1991:

⁴ Տես Ս. Վրացյան, Հին թղթեր նոր պատմութեան համար, Բէյրութ, 1962:

⁵ Տես Յիսնամեակ Սոցիալ Դեմոկրատական Հնչակեան կուսակցութեան, 1887-1937, Փրովիտենս, 1938, Վաթսունամեակ/1890 – 1950/, կազմեց Ս. Վրացյան, Պոսթըն, 1950, Յուշապատում Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան/1890 – 1950/, Պոսթըն, 1950, Նիւթեր Հ. Յ. Դաշնակցութեան պատմութեան համար, Զ. հատոր, Պէյրութ, 2010, Է. Հատոր, Պէյրութ, 2010, Ը. Հատոր, Պէյրութ, 2011:

տեսանկյունից համարժեք նշանակության աղբյուր է հանդիսանում թե՛ արևելահայ և թե՛ արևմտահայ մամուլը: Հատկապես որպես 1908 – 1914թթ. արևմտահայ հասարակական – քաղաքական կյանքի պատմության վերլուծության համար գնահատելի նյութեր պարունակող պարբերականներ կուզենայինք առանձնացնել <<Ազատամարտը>>, <<Ամենուն Տարեցույցը>>, <<Արևելյան Մամուլը>>, <<Անահիտը>>, <<Աշխատանքը>>, <<Արարատը>>, <<Բյուզանդիոնը>>, <<Բազմավեպը>>, <<Դրոշակը>>, <<Հայրենիք>> ամսագիրը, <<Հնչակը>>, <<Մշակը>>, <<Վան – Տոսպը>> և այլն:

Եվ վերջապես, հիմնահարցի համար որպես հաջորդ կարևոր աղբյուրներ հարկ է առանձնացնել հուշագրությունները: Դրանք բավականին շատ են, բայց մենք կներկայացնենք մեր կարծիքով առավել արժեքավորները:

Այս հուշագրությունները չեն վերաբերվում միայն արևմտահայ հասարակական – քաղաքական կյանքի մեր առանձնացրած ժամանակահատվածին, այլ դրանց որոշակի փուլերին կամ այդ կյանքի ելևէջներին՝ Արևմտյան Հայաստանի առանձին աշխարհագրական շրջաններում:

Հիմնախնդրին սերտորեն առնչվում են Ռուբեն Տեր Մինասյանի հուշերի մասնավորապես 5 – րդ և 6 – րդ հատորները¹:

Հիշյալ հատորներում հեղինակը ոչ միայն մատուցում է իր հուշերը, այլև քննական վերլուծության է ենթարկում Արևմտյան Հայաստանում տիրող իրավիճակը երիտթուրքական սահմանադրությունից հետո, բացահայտում է այդ սահմանադրության բուն էությունը, ցույց է տալիս արևմտահայ կամ առհասարակ հայ քաղաքական մտքի դիրքորոշումները հետսահմանադրության շրջանում: Նա նաև անդրադառնում է Դաշնակցություն – Երիտթուրք փոխհարաբերություններին, ցույց է տալիս դրանց նկատմամբ կուսակցության ներսում առկա տարաբնույթ ընկալումները:

Արևմտահայ հասարակական – քաղաքական կյանքի լուսաբանության համար պակաս կարևոր նշանակություն չունեն Ս. Վրացյանի վեց հատորներից բաղկացած հուշերի Բ և Գ հատորները²:

Դրանցում կարելի է հանդիպել հետաքրքիր տեղեկությունների արևմտահայերի հասարակական – քաղաքական զարգացման ընթացքի մասին 1908թ. սահմանադրությունից հետո, Դաշնակցություն կուսակցության առանձին գործիչների և իր գնահատականներին Արևմտյան Հայաստանում կամ առհասարակ Թուրքիայում տիրող քաղաքական կացության, կամավորական շարժման ձևավորման և դրա նկատմամբ վերաբերմունքի մասին, որն սկզբնական շրջանում հակասական էր:

Հետսահմանադրության շրջանում արևմտահայ քաղաքական մտքի դեգերումներին, օսմանյան խորհրդարանում հայկական ֆրակցիայի գործունեության ուղղվածություններին, Հայկական բարենորոգումների ծրագրերի նկատմամբ այդ մտքի վերաբերմունքին և դրանք իրականացնելու համար հայ քաղաքական շրջանների գործ դրած ջանքերին է անդրադառնում

¹ Տես Ռուբեն, Հայ յեղափոխականի մը յիշատակները, հ. Ե/5/ և հ. Զ /6/, Lou Անձելըս, 1951:

² Տես Ս. Վրացյան, Կեանքի ուղիներով, դէպքեր, դեմքեր, ապրումներ, Բ. Հատոր, Պէյրուս, 1960, Գ. Հատոր, Պէյրուս, 1963:

Վահան Փափագյանն իր արժեքավոր հուշերում¹:

Հատորին արժեք են տալիս հավելվածում ընդգրկված վավերագրերը:

Մասնավորապես Տարոնի և Մասնո հասարակական – քաղաքական կյանքի մասին արժեքավոր տեղեկություններով են հարուստ Սարգիս և Միսակ Բդեյաններ եղբայրների հուշերը²:

Վան – Վասպուրականի հասարակական – քաղաքական կյանքի վերաբերյալ պատկերացում կազմելու տեսանկյունից արժեքավոր են Համբարձում Երամյանի հուշերը³:

Գնահատելի է, որ նրա հուշերը գրված են ապաքաղաքական դիրքերից, թեպետ և, հաճախ ծայրահեղ են նրա գնահատականները Դաշնակցություն կուսակցության գործունեության նկատմամբ:

Նույն տարածաշրջանի հասարակական – քաղաքական կյանքն արտացոլված է նաև Արմենակ Եկարյանի հուշերում⁴:

Անհամեմատ ավելի արժեքավոր են հայտնի արմենական մտավորական և քաղաքական գործիչ Արտակ Դարբինյանի հուշերը⁵: Հանդիսանալով հայ ազգային ազատագրական պայքարի և քաղաքական մտքի նշանավոր ներկայացուցիչներից մեկը, Ա. Դարբինյանն իր հուշերում խոսում է և այդ ազատագրական պայքարի մասին մինչև սահմանադրությունը և հետսահմանադրական շրջանի արևմտահայ հասարակական կյանքի վայրիվերումների, ինչպես նաև հայոց ցեղասպանության և նրան հաջորդած իրադարձությունների մասին:

Մրանք են այն արժեքավոր հուշագրությունները, որոնց անտեսմամբ 1908 – 1914թթ. արևմտահայ հասարակական – քաղաքական կյանքի վերաբերյալ ամբողջական գիտական աշխատանք ստեղծելու ցանկացած փորձ թերի կմնա:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

1908 – 1914թթ. արևմտահայ հասարակական- քաղաքական կյանքի պատմությունը հնարավոր է լիարժեքորեն ըմբռնել և գիտականորեն շարադրել դրան վերաբերվող աղբյուրների համակողմանի ուսումնասիրելու ճանապարհով: Աղբյուրները անհրաժեշտ է ուսումնասիրել՝ համակարգելով և բաժանելով չորս տեսակների: Առաջինը չիրատարակված աղբյուրներն են, որոնք հիմնականում պահպանվում են Հայաստանի ազգային արխիվի համապատասխան ֆոնդերում: Երկրորդ կարևոր աղբյուրները հրատարակված կամ տպագիր ժողովածուներն են: Որպես երրորդ աղբյուր հանդես է գալիս պարբերական մամուլը, որն իր նշանակությամբ գրեթե համարժեք է արխիվային սկզբնաղբյուրներին: Ուսումնասիրության չորրորդ աղբյուրը ժամանակակիցների հուշագրություններն են, որոնք հաճախ դիտվում են ոչ առաջնակարգ նշանակության սկզբնաղբյուրներ, քանի որ դրանց հեղինակները սուբյեկտիվ մոտեցումներ են ցուցաբերել պատմական իրադարձությունների վերաբերյալ:

¹ Տես Վահան Փափագյան, Իմ յուշերը, հ. Երկրորդ, Պէյրուք, 1952:

² Տես Սարգիս և Միսակ Բդեյան, Հարազատ պատմութիւն Տարոնոյ, Գահիրէ, 1962:

³ Տես Համբարձում Երամեան, Յուշարձան Վան – Վասպուրականի, Աղեքսանդրիա, 1922:

⁴ Տես Յուշեր Արմենակ Եկարյանի, Պէյրուք, 1985:

⁵ Տես Արտակ Դարբինեան, Հայ ազատագրական շարժման օրերէն, յուշեր 1890էն 1940, Փարիզ, 1947, Երևան, 2003:

Асмик Чахмахчян

ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ ИСТОРИИ ЗАПАДНОАРМЯНСКОЙ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ

1908 – 1914гг.

Ключевые слова: источниковедение, общественно-политическая жизнь, источники

Резюме

Историю западноармянской общественно-политической жизни в период с 1908 по 1914гг. возможно полностью охватить и придать ей научное описание путем всестороннего исследования источников, касающихся этого вопроса. Данные источники должны быть тщательно исследованы, а это возможно путем систематизации и разделения их на четыре типа. Первый тип представляет собой источники, которые не были изданы, т. е. неопубликованные источники, которые в основном хранятся в соответствующих архивных фондах “Национального архива Армении”. Второй немаловажный тип источников – это опубликованные или отредактированные сборники. В качестве третьего типа источников представлены периодические издания, которые по значимости почти не уступают архивным первоисточникам. Четвертый источник исследования – это записи и мемуары современников, которые часто не считаются источниками первостепенной важности, так как они в основном содержат субъективное мнение автора касательно исторических событий.

Hasmik Chaxhmaxhchyan

SOURCE ANALYSIS OF WESTERN SOCIAL-POLITICAL LIFE OF THE PERIOD FROM 1908 to 1914

Keywords: source analysis. social - political life, sources

Summary

The history of Western social - political life which falls to the period from 1908 till 1914, can be completely covered and embraced acquiring a scientific description through a comprehensive study of the sources connected with this issue. These sources should be thoroughly studied with the help of their systematization and subdivision into four main types. The first type represents the kind of sources which haven't been published, that is to say, these are unpublished sources which are mainly stored in corresponding archive funds of the “National Archives of Armenia”. The second important type of sources, are published or edited compilations. As a third source type appears to be periodical press editorials which are almost equal in their significance to the archive sources. The fourth source of study includes the records and memorandums of the contemporaries, although they are often observed as sources of non-prime importance, for they mainly convey a subjective approach of the author concerning specific historical events and developments of that time.

Կամո Առաքելյան

ՀԱՅ ՀԱՅԴՈՒԿԱՅԻՆ ՊԱՅՔԱՐԸ ԵՎ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՕԶԱՆՅԱՆԸ

Հիմնաքառեր. հայդուկային պայքար, Անդրանիկ Օզանյան, ժողովրդական, ֆիդայի, կռիվ, մարտավարություն, հերոսական, հայդուկ, շարժում, զինամթերք, հայրենիք, արևմտահայություն, զորավար, քուրդ, թուրք, մարտիկ, Արևմտյան Հայաստան, ազատագրական, խումբ, նահատակ:

XIX դարի վերջին քառորդին սկսված հայ ազգային-ազատագրական, շարժումն արտահայտվեց ինչպես ժողովրդի մտավոր, կրթալուսավորական, գաղափարախոսական, սոցիալական և այլ ասպարեզներում, այնպես էլ՝ զենքի դիմելու ձևով, որն աստիճանաբար ծավալվելով՝ իր մեջ ներառավ Արևմտյան Հայաստանի գրեթե բոլոր գավառները, Փոքր Հայքն ու Օսմանյան կայսրության այլ հայաշատ տարածքներ:

Ֆիդայական պայքարում իր մեծ դերակատարումն ունեցավ հայ ժողովրդի պանծալի գավակ Անդրանիկ Օզանյանը: 1890-ականների սկզբին, նա որպես հրացանի փայտյա մասեր վերանորոգող, Ֆիդայական պայքարի ասպարեզ մտավ փոքր ուշ, բայց ոչ ուշացած. «Ոչ ոք սկիզբները մտքեն անգամ չէր կրնար անցընել,-վկայում է Ռուբենը,- որ այդ համեստ զինուորը ապագային իր հմայքով ու հռչակով պիտի գերազանցէ այն բոլոր փորձառու ֆետայիները ու ուժեղ գործիչները, որոնց շարքեն դուրս եկաւ ան: ... Ֆետայիները զինքը կը ճանչնային իբրեւ լաւ հրացանի կոթշինող եւ հրացանի կոտրած մասերը լաւ նորոգող զինուոր»¹:

Հայտնի է, որ հայ ազգային-ազատագրական շարժման ընթացքում գուգահեռաբար քաղաքացիություն են ունեցել երկու մարտավարական ուղղություններ՝

ա) ժողովրդական ընդհանուր ապստամբության, որի կողմնակիցները ավելի հեռատես լինելով, գործել են կշռադատված և արդյունավետ,

բ) հայրուկային-ինքնապաշտպանական պայքարի, որը ստեղծված իրավիճակից և հանգամանքներից կախված արտահայտվել է լոկալ կամ պարտիզանական պայքարի, պատժիչ գործողությունների, «արշավանքների», ինքնապաշտպանական ծեռնարկների և այլ ձևերով²:

Իհարկե, չպետք է մեկի գերազնահատումով ստվերել մյուսին, քանզի երկուսն էլ ծնվել են որպես թուրքական բռնատիրությունից հայ ժողովրդի ազատագրական ձգտում: ՀՀ առաջին ծրագրում էլ չնայած կուսակցության նպատակ էր համարվում «ապստամբության միջոցով Տաճկահայաստանում ձեռք բերել քաղաքական և տնտեսական անկախություն»³, սակայն ապստամբության տակ ավելի շատ հասկանում էր հայդուկային կոիվներ, վրիժառուական-սիսաբեկչական ակտեր, քան համաժողովրդական ընդվզում: Հնչակյան կուսակցությունն էլ 1888 թ. ընդունած ծրագրում մոտակա նպատակ էր համարում «Թուրքաց Հայաստանում ձեռք բերել ընդարձակ ռամկապետական ազատություն և ազգային անկախություն»⁴, բայց նաև որևէ իրականացման համար չի առաջնորդվել համաժողովրդական ապստամբության

¹Ռուբեն, Հայ լեդափոխականի մը յիշատակները, հ, Գ, Ե., 1990, էջ 207:

² ՃՅՍ 3/23-ձԻՅ ԲՅԱՍՅ ՍՈՅՈՅՈՅ ԶՈՕԶՈԱՍԶՅՈՑՈՑ»ՈՇ ՍՅՇՅ ՚»Ե ՆԵՐՍԻՅԱՆ Ա., «ԸՆԴԻԱՆՈՐ ապստամբության կազմակերպման հարցը 19-րդ դարի վերջի և 20-րդ դարի սկզբի արևմտահայ ազատագրական պայքարում», Բանբեր Երևանի համալսարանի, հասարակական գիտություններ, թիվ 2(68), էջ 109, Ե., 1989:

³Դիպյան Հ.Հ. Դաշնակցության, հ. 1, Պոսթերն, 1934, էջ 100:

⁴Պատմություն Բ. Հնչակեան կուսակցության, 1887-1962, հ. Ա, Պեյրուք, 1962, էջ 33:

կազմակերպման ծագումներով: Այնպես որ, «ընդհանուր ապստամբության կազմակերպման աշխատանքներին ձեռնամուխ են եղել մի քանի անհատ գործիչներ, որոնցից ամենաակտիվները եղել են Հրայրը, Գուրգենը և Վազգենը»¹:

Եթե Հրայրն ասում էր, որ հայդուկը պետք է չարքաշ կյանք վարի, ապա Անդրանիկը պնդում էր, որ «հայ մարտիկը, որ այսօր կա, վաղը՝ չկա, պիտի հագնված լինի շատ լավ, կոկիկ ու գեղեցիկ, իշխանի նման, իր հագուստ-կապուստով ու դիրքով պիտի ազդի ոչ միայն հայի, այլև նրա թշնամիների վրա, որպեսզի ոչ ոք չհանդգնի կարծել թե ֆիդայիները ողորմություն խնդրող խեղճ մարդիկ են»²: Անդրանիկն ասում էր, որ հայդուկը պետք է լինի կուշտ և առողջ, որպեսզի «կռուի ժամանակ լոյս ունենայ իր աչքերուն մէջ, ուժ ունենայ իր ոտքերուն մէջ՝ տոկալու և քաջաբար կռուելու համար»³: Հայդուկային-զինվորական ուղղության առաջնորդը առարկում էր հակառակ թևի այն պնդումը, որ հայդուկները պետք է ենթարկվեն դաշնակցության կոմիտեներին. «Կ'ըսէր թէ,-վավերագրում է Ռուբենը,- իրենց տուններուն մէջ նստած կոմիտէները չեն կրնար ղեկավարել լեռներու մէջ թափառող ֆետայիները...»⁴:

Այս և նմանատիպ մի շարք հարցերի շուրջ էր կայանում երկու ուղղությունների և նրանց ղեկավարների տարաձայնությունը, որը թեև թշնամության չէր վերաճում, սակայն դրանից այնքան էլ հեռու չէր: Երբեմն հակասությունները վերաճում էին բախումների: Այսպես. 1901 թ., երբ Անդրանիկը Հրայրից պահանջեց բարձրանալ լեռները, վերջինս հրաժարվեց, առարկելով, որ «եթէ ինքը լեռ բարձրանայ, պիտի դառնայ պարզ ֆիտայի մը, մինչդեռ յեղափոխական գործը կը պահանջէր լայն աշխատանք տանիլ ժողովրդական զանգուածներուն մէջ, ինչոր ինքը կրնար կատարել, երբ փախստական չէր...»⁵: Ինչպես տեսնում ենք, չնայած տարածված տարատեսակ բամբասանքներին, երկու հեղինակավոր գործիչների միջև հակասությունները բոլորովին էլ անձնական բնույթ չէին կրում, այլ դրանք ընդամենը ազատագրական պայքարի մարտավարության հարցի շուրջ առաջ եկած տարաձայնություններ էին: Թեև պայքարի այս երկու թևերը հակադրված էին միմյանց, բայց, բարեբախտաբար, դա բարեկամների խռովություն, անհամաձայնություն էր, և ոչ թե թշնամիների միջև առկա լարվածություն: Շատ դեպքերում նույնիսկ երկու կողմն էլ անհրաժեշտ էին, որպեսզի լրացնեին մեկը մյուսին: Այս տեսակետից միանգամայն իրավացի է Ա. Համբարյանը, երբ գրում է, որ «խմբակային կռիվները միշտ վառ էին պահում ազատագրական պայքարի ոգին և զսպում էին պաշտոնյաների ու աղաների կողմից հայոց հանդեպ գործադրվող բռնություններն ու կեղեքումները, իսկ զանգվածներին նախապատրաստումը ազատագրական պայքարին կտար կազմակերպված բնույթ»⁶:

Անդրանիկն այն համոզմունքին էր, որ քրդերի մեջ էլ կան լավ մարդիկ, որոնք գիտակցում են կառավարության քաղաքականությունը, բայց այդպիսիք շատ քիչ են, և եթե նրանցից ոմանք բարություն էին անում հայերի հանդեպ, ապա դա անում էին վախից և խիստ զգուշությամբ: Այնտեղ, որտեղ հայերն ուժ էին, քրդերը նույնիսկ խոնարհվում էին և սկսում բարեկամություն անել մեզ հետ,-փաստում էր Անդրանիկը,-բայց երբ կառավարության հրաման էր լինում «զարկել հայերին, առաջինը գալիս է հենց նույն բարեկամ աշիրեթը»: Իր «Մարտական

¹ Ներսիսյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 109:

² Սիմոնյան Հ., Անդրանիկի ժամանակը, գիրք Ա, էջ 104:

³ Ռուբեն, նշվ. աշխ., հ. Գ, էջ 209:

⁴ նույնտեղում:

⁵ Սասունի Կ., Հրայրի դերը ..., էջ 35:

⁶ Համբարյան Ա., Ազատագրական շարժումները Արևմտյան Հայաստանում, 1898-1908 թթ., Ե., 1999, էջ 189:

հրահանգներում» Անդրանիկ Օզանյանը քրդերի հետ վարվեցողության մի քանի կետեր է մշակել, որտեղ մասնավորապես ասվում էր. «Քիւրտ անհատներու հետ բարեկամութիւն և յարաբերութիւն ունեցիր, բայց չըլլայ՝ որ վստահիս անոնց, միշտ զգոյշ եղիր...կը պատահի որ քիւրդերը կը հիւրասիրեն քեզ հավատք չընծայես»¹:

Հայդուկային պայքարի կազմակերպական խնդիրների ու մարտավարության վերաբերյալ անչափ կարևոր են Անդրանիկ Օզանյանի կողմից մշակված խորհուրդները, հորդորները և առաջարկներն ամփոփող «Մարտական հրահանգներ» աշխատությունը: Դրանում Անդրանիկը մանրամասն ներկայացնում է հայդուկային խմբերի անհրաժեշտ թիվը, օժանդակ ուժերի կազմը, բարոյական պահանջները, սպառազինումը, հագուստը, խմբին ուղեկցող և ճանապահները լավ իմացող անձանց, որոնք կոչվում էին վալադներ, խմբերի առաջ շարժվելու և զգույշ լինելու կանոնները, հնարավոր և հանկարծակի բախումների դեպքերում կռվելու ու նահանջելու կամ կռիվներից խուսափելու կարգը: Հեղինակը հայդուկներին սովորեցնում է զգույշ լինել ցանկացած քայլափոխում, թե ծալված շրջելիս, թե լրտեսներից և թե սնունդ վերցնելիս, քանի որ հնարավոր է այն թունավորված լինի, ինչպես եղավ Սերոբի դեպքում²: Նա պահանջում էր, որ մարտիկները տիրապետեն անհրաժեշտ զինվորական գիտելիքների. ինչպես կռվել դիրքերում, դաշտերում կամ ձորերում, գիշերվա ժամերին, ինչպես խնայեն փամփուշտները, նահանջը հաջող կազմակերպեն և այլն³: Նա երիտասարդներին կոչ էր անում հաճախակի մարզվել, վարժվել զենքի հետ վարվելու կանոններին և միշտ պատրաստ լինել կռվի, որ հնարավոր դառնար ոչ միայն ընկածների վրեժը լուծել, այլև անարգ թշնամուն արժանի հակահարված տալ:

1899 թ. Ադբյուր Սերոբի սպանությունից հետո այդ ուղղությամբ Անդրանիկը նույնպես հանգիստ չունեց: Նա ուշիուշով հետևում էր ոճրագործ Բշարե Խալիլին և հարմար պահին թակարդի մեջ զցելով՝ բռնում է նրան, կտրում գլուխը ու տանում ժողովրդին ի ցույց՝ ինչպես վարվել էր Բշարե Խալիլը Սերոբի գլխի հետ⁴: Այս իրադարձությունը զգալիորեն ոգևորեց Սերոբի նահատակությունից ընկձված հայությանը:

Գուրգենի մահից հետո Սերոբի մահը ամենամեծ հարվածն էր արևմահայության ազատագրության գործին ու, ընդհանրապես՝ հայդուկային պայքարին: Սերոբի մահից հետո ավարտվեց հայդուկային պայքարի «սերոբյան շրջանը», պայքարը թուլացավ, սակայն չմարեց: Հայդուկային պայքարի մեջ տարակարծություններ կային գործելակերպի ու հայդուկապետի ընտրության հարցերում: Ստեղծվել էր այնպիսի իրավիճակ, որ հայդուկային պայքարին անհրաժեշտ էր նոր, ընդհանուր ղեկավար: Կային շատ արժանավոր թեկնածուներ՝ Հրայրը, Գևորգ Զաուշը, որ հայդուկներից «ամենէն հին և ամենէն փորձուածն ու քաջն» էր, կռվի ժամանակ՝ ամենահմուտը, Սեբաստացի Մուրադը, Սպաղանաց Մակարը, Սերոբի սիրելի ընկերներ դարբին Մոտկանցի Սիմոնը⁵, Սերոբի հորեղբոր որդի Ճարտարը⁶, Առյուծ Ավագը, Բալապետի Կարապետը, Զուլումաթը, որոնք կարող էին լինել նրա գործի արժանավոր շարունակողները և ունեին հայդուկապետ դառնալու հավակնություն ու արժանիքներ: Ավելի

¹Նույնտեղում, էջ 76:

²Օզանյան Ա., Մարտական հրահանգներ, Ժնև, 1906, էջ 55:

³Նույնտեղում, էջ 56-57:

⁴Սիմոնյան Հ., Անդրանիկի ժամանակը, գիրք Ա. էջ 110-113:

⁵ Մոտկանցի դարբին Սիմոնին թուրքերը թաքցնելու և խիզախության համար «Ազրայիլ» էին անվանում:

⁶ Ճարտարի իսկական անունը Հակոբ էր և այդ մականունն ստացել էր իր հնարամտության համար և քաջությամբ չէր զիջում Սերոբին: Նա զինատար խմբերի առաջնորդ էր:

հմուտ և կազմակերպված էր արտաքուստ ամենահամեստ հայդուկներից մեկը, հրացան նորոգող Անդրանիկը, սակայն դժվար էր որոշում կայացնել:

Ժողովրդի մոտ առաջացած հուսահատությունը կանխելու համար ջանքեր էր թափում նաև Հրայրը: Նա հրավիրում է ՀՅԴ Դուրան-Բարձրավանդակի ժողով՝ հետագա անելիքները որոշելու համար: Որոշվում է վերջ տալ հայդուկային մասնակի կռիվներին ու ընդհարումներին, ուշադրություն դարձնել ժողովրդին նախապատրաստելու և դիմադրողականության բարձրացման գործին: Հրայրի հետևողական աշխատանքի շնորհիվ հաջողվում է հայդուկային պայքարին ավելի կազմակերպված բնույթ տալ: Պատահական չէ, որ Սերոբի մահից մինչև 1904 թ.¹ Հրայրի մահը, շարժման յուրահատուկ ղեկավարն է դառնում Հրայրը և այդ փուլը կոչվում է Հրայրի անունով¹: Բայց պայքարի առավել ակտիվ, կռիվներով ապրած հայդուկային ուղղության կողմնակիցները չէին ցանկանում հետևել Հրայրի մարտավարությանը: Սկզբունքորեն ընդունելով Հրայր-Արմենակի գաղափարները, գործնականում նրանք հնարավոր չէին համարում 3-4 միլիոն թվաքանակ ունեցող հայության օսմանյան 25 միլիոնանոց մահնդականների դեմ համաժողովրդական ապստամբության գաղափարը, այն համարելով անիրատեսական ու ոչ իրագործելի: Միաժամանակ ճիշտ չէին համարում հայդուկային խմբերի հեռացումը Երկրից՝ գտնելով, որ դրանից հետո հալածանքներն ու բռնություններն ավելի կսաստկանան: Այս ուղղության ու գաղափարի կենտրոնական դեմքը Անդրանիկն էր, որին Ռուբենը բնորոշում է, որպես «ֆիդայական դիկտատուրայի կողմնակից»²: Ինչ խոսք, երկու ուղղությունների մեջ կային և՛ ընդունելի, և՛ մերժելի սկզբունքներ: Ու չնայած մարտավարական խնդիրներում նրանց միջև եղած այս հակասությանը, նրանք բոլորն էլ իրենց համախոհներով ու գաղափարակիցներով նույն գործի՝ հայ ազատագրության, հայդուկային պայքարի նվիրյալներ էին:

Մինչև 1901 թ. Առաքելոց վանքի կռիվը ընդհարումներ եղան Բերդակում, Պնավում, Տատրագոմում, Մարնիկում, Նորշենում և այլ բնակավայրերում, որտեղ հայդուկային փոքրաթիվ ուժերը սխրանքներ էին գործում քուրդ-թուրքական ուժերի դեմ: Ահա այս շրջանում է, որ «արդեն Անդրանիկ Սերոբի ճամբով ֆետայական յեղափոխությունը շարունակեց, վստահ թէ հայ ժողովուրդը իր յուսալքման պահերուն, շանթահարիչ հարուածներով միայն կրնայ ոգելորոիլ»³:

Անդրանիկը դարասկզբին վարեց մի շարք կռիվներ, որոնց մեջ իր հնչեղությամբ առանձնանում է 1901 թ. տեղի ունեցած Առաքելոց վանքի կռիվը⁴: Ինչպես նշեցինք, Սերոբի մահից հետո, ժողովրդական լայն շրջանակներում նկատվում էր հուսահատություն: Անհրաժեշտ էր նորից ոգևորել ժողովրդին: Դա էր այն պատճառներից հիմնականը, որը Անդրանիկին և մյուս հայդուկներին ստիպեց մտնել Առաքելոց վանք: Կատաղի մարտերը տևում են մի քանի օր և Ալի փաշան համոզվելով հայդուկների անգիջում լինելու փաստի մեջ՝ առաջարկում է բանակցել: Կռվի 11-րդ օրը վանքի խուցերից մեկում, որը նախօրոք պատրաստված էր թուրք պատվիրակների հետ հանդիպման համար՝ Անդրանիկն ու Գևորգ Չավուշն առաջարկում են իրենց պայմանները. պատժել Սպաղանք, Հեթինք, Շուշանամերիկ և մի քանի այլ գյուղերը ավերողներին և հատուցում տալ վնասի համար, ազատել քաղաքական բանտարկյալներին և մի քանի այլ պահանջներ: Բնականաբար թուրքերը չէին կարող

¹ Հայոց պատմություն, հ. 3, Ե., 2010, էջ 572:

² Ռուբեն, նշվ. աշխ., էջ 209:

³ Սասունի Կ., Պատմություն Տարօնի աշխարհի, էջ 626:

⁴ Հնչակ, 1905, թիվ 3, էջ 26:

բավարարել հայերի պահանջները: Կռիվները նորից վերսկսվում են: Ահա այդ ժամանակ է, որ թուրքական զորքերի մեջ համաճարակ է սկսվում:

Հայդուկների վիճակը գնալով ծանրանում էր, սնունդն ու ռազմամթերքը սպառվելու վրա էին, իսկ հակառակորդը թարմ ուժեր բերելով ուժեղացնում էր վանքի պաշարումը: Հայդուկների ռազմական խորհուրդը 21-րդ օրը որոշում է աննկատ հեռանալ վանքից. «Քսան եւ մէկ օր լրիւ անցած էր պաշարման թուականէն, երբ հայդուկները վճռեցին այդ գիշեր հեռանալ վանքէն»¹: Ծածկվելով սպիտակ սավաններով, նոյեմբերի 27-ի գիշերվա կեսին խումբը ձնաբուքի պայմաններում ձեռքեց պաշարման օղակը և աննկատ անցավ քնած թուրք ժամապահների կողքով: Արագ և անվնաս հեռանալով վանքից՝ խումբն ապաստան է գտնում Սասունում: Առաքելոց վանքի կռիվը հայդուկային մի հերոսամարտ էր, որը բարձրացրեց ժողովրդի մարտական հոգին և նոր լիցք հաղորդեց Դուրան-Բարձրավանդակի հայությանը²: Հայդուկները վանք էին եկել ապացուցելու, որ հայի բազուկը գիտի հրացան բռնել, հայը գիտի կռվել և պաշտպան կանգնել իր իրավունքներին:

Այնուհետև Անդրանիկը շարունակում է իր հերոսական գործունեությունը: 1904թ ակտիվ մասնակցություն է ունենում Սասունի հերոսական ինքնապաշտպանությանը, որ ցավոք ավարտվեց ծանր պարտությամբ: Մարնիկա սարում հավաքված ժողովականների³ խորհրդածության առարկան հենց այդ ծանր կացությունից դուրս գալն էր: Որոշվում է միառժամանակ դադարեցնել հայդուկային կռիվները, մանավանդ որ զենքի և զինամթերքի խիստ պակաս կար: Անդրանիկը հեռանում է Վասպուրական, որտեղից՝ Կովկաս:

Շատ սերունդներ են դաստիարակվելու Անդրանիկի հերոսական կերպարով, քանի որ շատ մեծ է եղել նրա ավանդը հայդուկային պայքարի և առհասարակ հայ ազգային-ազատագրական շարժման գործում:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

XIX դարի վերջին Արևմտյան Հայաստանում սկսված ազգային-ազատագրական շարժման բաղկացուցիչ մաս կազմող հայդուկային պայքարի անգուգական առաջնորդներից էր Անդրանիկ Օզանյանը: Մարդ՝ ով իր ողջ կյանքը նվիրաբերեց հարազատ ժողովրդի ազատության համար սրբազան պայքարին՝ հրացան նորոգողից դառնալով հայդուկապետ: Հայ ազատամարտի նվիրյալ Օզանյանը կարևոր դեր խաղաց հատկապես ֆիդայական պայքարի երկրորդ փուլում, որի զարդապսակը Առաքելոց վանքի հերոսամարտը եղավ: Երկար ժամանակ քաջաբար մաքառելով օսմանյան բռնապետության դեմ, Անդրանիկը ապացուցեց, որ փոքրաթիվ ուժերով էլ հնարավոր է հաղթել թշնամուն, եթե այդ պայքարի ընթացքում բոլորը գործում են միասնաբար և չեն վախենում թշնամու քանակական գերակշռությունից: Անդրանիկի հերոսական կերպարով դաստիարակվել են սերունդներ, այդպես կլինի նաև ապագայում:

Կամո Արաքելյան

Армянская гайдуцкая борьба и Андраник Озаян

Ключевые слова: гайдуцкая борьба, Андраник Озаян, народный, фидайн, бой, тактика, героический, гайдук, движение, боеприпас, родина, западные армяне, полководец, Западная Армения, освободительный, группа, мученик.

¹ Սասունի Կ., նշվ. աշխ., էջ 649:

² Շարժում, 1902, թիվ 384, նաև ՀԱԱ, Օզանյան Անդրանիկի անվան ֆոնդ, 370, ց. 3, գ. 30, գ. 31, գ. 32, թ. 10, Դրոշակ, 1902, թիվ 124, Հայրենիք, 1901, թիվ 126:

³ Ռուբէն, նշվ. աշխ., հ. Գ, էջ 310:

В конце XIX века в Западной Армении началось национальное освободительное движение, составной частью которого являлась гайдуцкая борьба. Несравненный предводитель этой борьбы был Андраник Озanian, человек, который всю свою жизнь посвятил священной борьбе за свободу родного народа, ставшим от мастера ружья до начальника гайдуков. Озanian важную роль сыграл именно во втором этапе фидайинской борьбы, венком украшения которой стал героический бой монастыря Аракелоц. Долгое время боровшись против Османской империи, Андраник доказал, что и с малочисленными силами возможно победить врага, если в ходе борьбы все действуют единно и не опасаются от численного перевосходства врага. Героическим образом Андраника воспитались поколения, так и будет в будущем.

Kamo Arakelyan

Armenian Fidayi Battle and Andranik Ozanyan

Key words: Fidayi battle, Andranik Ozanyan, national, Fidayi, struggle, strategy, heroic, haydook, movement, ammunition, homeland, Western Armenians, General, Kurd, Turk, fighter, Western Armenia, liberal, group, martyr.

Summary

Andranik Ozanian was one of the best leaders during the Fidayi battle which was a part of national liberation movement begun in Western Armenia in the end of XIX century. Andranik was a person who devoted all his life to the sacred battle for the liberty of his nation by becoming a Fidayi out of a gun repairer. Ozanian who was devoted to the Armenian liberation war had an important role especially in the second phase of the Fidayi battle the most impressive moment of which was the war of Arakelots Monastery. By struggling against the Ottoman despotism for a long time Andranik proved that even with small military forces it is possible to win the enemy if everybody acts together and is not afraid of the enemy's predominance. By following Andranik's heroic character many generations were educated like him and will be educated in the future.

Մուրեն Մարգարյան

ՈԱՄԿԱԿԱՐ ԱԶԱՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԴԻՔՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ

Հիմնաբառեր. հայկական հարց, ռամկավարներ, պատրիարքարան, պատվիրակություն, ՀՍՌԿ, կոտորածներ, քաղաքականություն, Հայաստանի Հանրապետություն, Թուրքիա, Ռուսաստան, Տամատյան, Պողոս Նուբար:

1877-78 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմից ու Բեռլինի վեհաժողովից հիասթափված, ալեկոծվող Արևմտյան Հայաստանում մեկը մյուսի ետևից ասպարեզ իջան ազգային կուսակցությունները՝ 1885 թ.՝ Արմենականը, 1887 թ.՝ Հնչակյանը և 1890 թ.՝ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցությունը, որոնք մեկ հիմնական նպատակ ունեին՝ թուրքական գեղեցիկ ազատել տառապյալ հայոց երկիրն ու բազմաչարչար հայ ժողովրդին, այսինքն՝ լուծել

Հայկական խնդիրը: Հայաստանի¹ ազատագրությանը նպատակաուղղված նրանց ծրագրերի միջև եղած տարբերությունը սոսկ այդ ազատությանը հասնելու միջոցների մեջ էր:

Հայ Սահմանադրական Ռամկավար կուսակցությունը (այսուհետև՝ ՀՍՌԿ), որի քաղաքական հավատամքը համամարդկային՝ հավասարություն, ազատություն, օրենքի գերակայություն սկզբունքները և ազգային՝ հայ ժողովրդի կյանքի բարելավումն ու մարդավայել ապրելու իրավունքի նվաճումը դարձան, ձևավորվեց 1908թ.:

Կուսակցության ծրագիրը կայսրության մեջ բնակվող ժողովուրդների գոյության ապահովման երաշխիքներ էր համարում զանազան արտոնությունների վերացումը, թափառաշրջիկ և մակաբույծ ապրելաձև ունեցող ցեղերի զինաթափումն ու նստակյաց դարձնելը, «համիդիե զորագունդեր ջնջելը»²: Ռամկավարների առաջնորդները արևմտահայեր էին, քաջածանոթ թուրքական իրականությանը և ծրագիրը գրելիս, անկասկած, հաշվի էին առել այն բոլոր հնարավորություններն ու խոչնդոտները, որոնք կնպաստեին կամ կարգելակեին՝ իրենց մտադրությունների իրականացմանը: Գտնվելով իրադարձությունների կիզակետում՝ նրանք չէին կարող առաջարկել իրականությունից կտրված ու անիրագործելի ծրագրեր:

Ռամկավարները տալիս էին Հայկական հարցի լուծման իրենց բանաձևը, որն ամբողջանում էր «կեանքի, գոյքի և պատուի անձեռնմխելիության սրբազան իրաւունքի» մեջ³: ՀՍՌԿ-ի տեսաբանները գտնում էին, որ իրենց պահանջներն օգտակար են ոչ միայն հայերին, այլև նրանց հարևաններին. «Մենք ապստամբներ չենք և Հայկական հարցը անջատողական շարժում մը չէ եղած երբեք, մեր պահանջները տարրական արդարութեան պահանջներ են, որոնց իրագործումով հաւասարապէս պիտի օգտուին նաև քուրդ ու թուրք ժողովուրդները և ի վերջո ամբողջ պետութիւնը»⁴:

Ընդհանրապես, ամեն անգամ, երբ թուլանում էին Օսմանյան կայսրության միջազգային դիրքերը, արևմտահայության մոտ արթնանում էին թուրքական լծից ազատագրվելու հույսերը: Այսպիսի իրավիճակ առաջացավ նաև 1911 թ. թուրք-իտալական և Բալկանյան պատերազմների ժամանակ: Այդ հույսերը իսպառ վերացնելու նպատակով թուրքական իշխանությունները Բալկանյան թերակղզուց խուճապահար գաղթող և քրիստոնյա հպատակների հանդեպ կատաղի ատելությամբ լցված մահմեդականներին բնակեցնում էին հայկական վիլայեթներում, սրելով առանց այդ էլ այնտեղ վաղուց գոյություն ունեցող հակամարտությունները: Հետո պատերազմներում կրած պարտության մեղքերն իշխանություններն սկսեցին վերագրել հայ բնակչությանը, ինչն ավելի էր սրում իրավիճակը: Ստեղծված այդ ընդգծված հակահայկական մթնոլորտը խիստ անհանգստացնում էր ՀՍՌԿ-ին ու ստիպում նրան փրկության միջոցներ որոնել:

Այդ շրջանում առաջացել էին Հայկական հարցի վերաբացման համար բոլոր անհրաժեշտ նախադրյալները.

ա) Բալկանյան պատերազմում Թուրքիան պարտվել էր:

բ) Մեծ տերությունները լրջորեն հետաքրքրված էին դրա արդյունքներով:

գ) Ռուսական դիվանագիտությունն ընդգծված բարյացակամ վերաբերմունք էր դրսևորում Հայկական հարցի նկատմամբ:

¹ Մինչև XX դարի սկիզբը Հայաստան ասելով հասկացվում էր բացառապես Արևմտյան Հայաստանը:

² ՌԱԿ վավերագրեր, էջ 30:

³ «Վան-Տոսպ», 1912, թիվ 4, էջ 40:

⁴ Նույն տեղում, 1913, թիվ 1, էջ 3:

դ) Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ 5-րդը 1912թ. հոկտեմբերի 15-ին, ապա դեկտեմբերի 24-ին դիմեց ռուսական իշխանություններին Լոնդոնում գումարված դեսպանաժողովում Հայկական հարցը պաշտպանելու խնդրանքով:

ե) Նոյեմբերի 10-ին վեհափառը հատուկ կոնդակով Պողոս Նուբարին լիազորեց Բեռլինի համաձայնագիրը ստորագրած պետությունների առջև բարձրացնել Արևմտյան Հայաստանում բարենորոգումների անցկացման հարցը: Այդ ժամանակից սկսած Պողոս Նուբարի Ազգային պատվիրակությունը գտնվում էր Փարիզում և արտահայտում հայ ժողովրդի հավաքական շահերը:

1913 թ. հուլիսին Կ. Պոլսում տեղի ունեցավ ՀՍՌԿ երկրորդ (Բ) ընդհանուր պատգամավորական ժողովը: Համագումարում ի գիտություն ընդունվեց այն իրողությունը, որ 1912թ. Հայկական հարցի վերաբացվելուց հետո, միջազգային տարբեր աստիճաններում հայոց շահերը ներկայացնում էր կաթողիկոսի ներկայացուցիչ Պ. Նուբարի ղեկավարած պատվիրակությունը, որի գործունեությունը որոշակի հույսեր էր ներշնչում, սակայն մեծ տերությունների մրցակցությունը կարող էր ավելի վատթարացնել հայերի վիճակը¹: Դրանից ելնելով էլ իրատես ռամկավարները որոշեցին կոչ անել բոլորին առավել զգույշ լինել: Երկար քննարկումների արդյունքում ընդունվեցին կարևոր որոշումներ՝

ա) Սպասել մեծ տերությունների Հայկական հարցի վերաբերյալ մոտավորապես հաշտության վեհաժողովի որոշումներին:

բ) Մինչ այդ «Արևելեան նահանգներում զարկ տալ ինքնապաշտպանութեան գործին»²:

գ) Հայաշատ երկրներում ձեռնարկել բացատրական աշխատանքներ, լուսաբանել պահի լրջությունը, Հայկական հարցի վիճակը և օրախնդիր շատ այլ հարցերի վերաբերյալ ՀՍՌԿ-ի տեսակետները:

Ռամկավարներն սկզբում դրական վերաբերվեցին 1914 թ. հունվարի 26-ի մեծ տերությունների ընդունած բարենորոգումները՝ բնութագրելով այդ ծրագիրը որպես «հաջող վերջավորութիւն»: Նրանք գրում էին, թե հայ ժողովուրդն «այսօր ուրեմն կրնա քիչ մը ավելի յույսով ու վստահութեամբ նայիլ ապագային...»³: Բայց հետո թերհավատությամբ լցվեցին այդ ծրագրի հանդեպ: Ապա կանգնելով չեզոք դիրքում, այնուամենայնիվ, չցանկացան վատատես լինել: «Չենք կրնար գուշակել,- գրում էին նրանք «Ազգում», - թե ապագայ պիտի ունենա, որչափ տոկուն ու տևական պիտի ըլլա ծրագիրը, բայց պետք է որ առանց հոռետեսութեան քիչ մը յույսով նայինք անոր վրա և մեր կողմէ աշխատինք դյուրացնել անոր գործադրութիւնը»⁴:

Արևմտահայ իրականության մեջ առաջին համաշխարհային պատերազմի նախօրյակին ի նպաստ Հայկական հարցի, շարժում ծավալվեց բոլոր ուժերի համատեղման համար: Պատրիարքարանը դատապարտում էր միջկուսակցական պայքարը⁵, «Մշակը» ողջունում էր համախմբման գաղափարը⁶, «Արևելքը» ողջունելով շարժումը հայտարարում էր, որ այն ուժ կտա «կուսակցութիւնների յարատեւմանը եւ հզօրացմանը»⁷: Շարժմանը դրական արձագանքեցին ՀՅԴ-ն, Վերակազմյալները, ՀՍՌԿ-ն: Սակայն վերջինս ավելի հրատապ էր համարում ինքնապաշտպանության խնդիրը, որովհետև մտավախություն ուներ, որ 1894-96 թթ.

¹ Ղարբինեան Ա., նշվ. աշխ., էջ 231:

² Նույն տեղում, էջ 235:

³ «Ազգ», 1914, մարտի 4, թիվ 37:

⁴ «Ազգ», 1914, մարտի 18, թիվ 39:

⁵ «Արարատ» ամսագիր, 1914, հունիս, էջ 522:

⁶ «Մշակ», 1913, նոյեմբեր 14, թիվ 254:

⁷ «Արևելք», 1914, դեկտեմբերի 31, թիվ 7220:

նման հայկական բարենորոգումների վերաբերյալ համաձայնագրերը կարող են հանգեցնել «միեւնոյն արինոտ արդիւնքին»¹: Համախմբման այդ կոչերն ավարտվեցին ազգային բոլոր կուսակցությունների համերաշխության մասին հայտարարություններով, հատկապես՝ բարենորոգումների իրականացման հարցում: Սակայն, իրականում նրանք այնքան էլ համերաշխ ու միասնական չէին:

ՀՍՌԿ-ն գիտակցելով, որ 1914 թ. օգոստոսի 1-ին սկսված աշխարհամարտը թուրքերի համար կարող է հարմար առիթ դառնալ հայերի հետ հաշվեհարդար տեսնելու համար, ռուս-թուրքական պատերազմի սկզբում կանգնեց օսմանյան հայրենիքի պաշտպանության դիրքերում և կոչ արեց հայերին կատարել իրենց գիվորական պարտքը: «Հրաժարիլ ընդմիշտ,- գրում էր «Վան-Տոսպը»,- պատերազմի միջոցին, ներքին վրդովիչ քաղաքականութենէ, այս կտրվորեցնէ հայերուն ներկայ պատերազմի ընթացքին եվրոպական տերութիւններու որդեգրած ուղղութիւնը»²:

1915 թ. գարնանը, ՀՍՌ կուսակցության ղեկավարությունը տեղափոխվեց ու հաստատվեց Թիֆլիսում, իսկ 1915 թ. աշնանը ձեռնամուխ եղավ «Վան-Տոսպի» վերահրատարակությանը: Բախվելով երիտթուրքերի կողմից իրագործվող հայկական ցեղասպանության փաստին և անպաշտպան արևմտահայության բնաջնջմանը, ՀՍՌԿ-ն փոխեց իր տեսակետները Հայկական հարցի լուծման ուղիների մասին:

1915 թ. մայիսի 20-ին, երբ ընդլայնվում էին աշխարհամարտի սահմանները, ՀՍՌԿ-ն և Սոցիալ-դեմոկրատական հնչակյանները Ալեքսանդրիայում կնքեցին համաձայնագիր³, որում ասվում էր. «Երկու կողմերու մոտավոր նպատակն է ինքնավար Հայաստան և Կիլիկիա»⁴, որը պետք է դրվի Անտանտի կամ Ռուսաստանի հովանավորության (protectorat) ներքո: Այսինքն՝ առաջարկվում էր ստեղծել Հայաստանի ինքնավարություն Ռուսական պետության կազմում: Համաձայնող կողմերը պատրաստվում էին զորակցել Պողոս Նուբար փաշայի պատվիրակությանը, իսկ Պողոս Նուբարը ապագա միջազգային վեհաժողովում, որպես հայկական պատվիրակության լիազոր ներկայացուցիչների, առաջարկելու էր երկու կողմերի թեկնածուներին⁵:

1916 թ. անգլո-ֆրանս-ռուսական գաղտնի համաձայնագրով նախատեսվում էր, որ պատերազմի հաղթականի դեպքում Օսմանյան կայսրությունը տրոհվելու էր և դրա մաս կազմող Կիլիկիան մտնելու էր Ֆրանսիայի ազդեցության գոտու մեջ: Ֆրանսիան իր գաղութատիրական նկրտումները քողարկում էր տեղի հայերին ինքնավարություն շնորհելու խոստումով և, ընդառաջելով Պողոս Նուբարի առաջարկին, 1916 թ. նոյեմբերի 28-ին որոշեց հայ տարագիրներից Կիպրոսում կազմել զորաջոկատ «Արևելյան լեգեոն» անունով:

ՀՍՌԿ-ն, ողջունելով «Արևելյան լեգեոնի» ստեղծման գաղափարը, Եգիպտոսի հայ կուսակցությունների հետ կազմում են «Հայ ազգային միությունը», որի նպատակն էր զորավիճ լինել ֆրանսիական կառավարության վերոհիշյալ նախաձեռնությանը: 1917 թ. մարտի 16-26-ը Ամերիկայի չորս հայկական կուսակցությունները՝ ՀՍՌԿ, ՀՅԴ, ՍԴՀ և Վերակազմյալ հնչակյան ևս բանակցում և կազմում են «Ամերիկայի հայ ազգային միություն», որը դառնում է Ազգային պատվիրակության ներկայացուցիչ մարմինը Ամերիկայում:

¹ «Ազգ», 1914, հունվարի 21, թիվ 38:

² «Վան-Տոսպ», 1914, թիվ 43-92, էջ 460:

³ Լազեան Գ., Հայաստան և հայ դատը, Ե., 1991, էջ 198: Նաև «Զարթոնք» օրաթերթ, Պեյրուք, 1950, հունիսի 2:

⁴ Նույն տեղում:

⁵ Նույն տեղում, էջ 201:

1917 թ. հուլիսի 1-4-ը Բոստոնում տեղի ունեցավ ՀՍՌ կուսակցության Ամերիկայի շրջանակի ԺԴ պատգամավորական ժողովը: Այն բարձր էր գնահատում Ազգային միության գաղափարը, նրա նպատակն ու գործունեությունը, և դրանք լրիվ համապատասխան էր համարում կուսակցության սկզբունքներին ու ազգային համերաշխության բաղձանքին: Ժողովը որոշում է, որ ՀՍՌ կուսակցության բոլոր ակումբները պետք է սատար կանգնեն Հայ ազգային միությանը:

Ռամկավարները խիստ մտահոգ էին 1917 թ. բռնկված ռուսական հեղափոխությամբ, հատկապես այնքանով, թե որքանով և ինչպես էր այն անդրադառնալու Ռուսաստանի տիրապետության տակ գտնվող փոքր ժողովուրդների, մասնավորապես՝ հայերի վրա¹: ՀՍՌԿ-ն ողջունեց 1917 թ. մարտի 16-ին հիմնադրված Հայ ժողովրդական կուսակցությանը² և հույս հայտնեց, որ «զուտ թուրքահայկական հարցով զբաղուող ՀՍՌ կուսակցությունը կկարողանայ համագործակցել նրա հետ»³: Նրանք հայտարարում էին, որ Հայկական հարցը, հանդիսանալով միջազգային դիվանագիտության խնդիր, կարող էր լուծում ստանալ միայն միջազգային վեհաժողովում, իսկ իրենք պետք է աշխատեին, որպեսզի հարցը լուծվեր «ըստ թուրքահայերի ցանկության»⁴: Ապրիլի 24-ին իշխան Լվովին ուղղված նրանց հեռագրում նշվում էր, որ Հայաստանի ապագա բախտը կախված է ռուսական հեղափոխության ելքից, իսկ ՀՍՌԿ-ն իր աջակցությունն ու զորակցությունն է հայտնում «վերածնվող Ռուսաստանի ամրապնդման բոլոր կողմնակիցներին»⁵:

1917 թ., հոկտեմբերի 25-ին բոլշևիկները զավթեցին իշխանությունը և սկսեցին անջատ բանակցություններ վարել Գերմանիայի հետ ու 1918թ. մարտի 3-ին կնքեցին Բրեստի պայմանագիրը, որով թուրքերը վերագրավեցին Արևմտյան Հայաստանը, նաև Կարսի ու Բաթումի շրջանները: Ռամկավարներին լրջորեն անհանգստացնում էին հատկապես բոլշևիկների հակապատերազմական կոչերը, որոնք, փաստորեն, հանգեցնում էին բանակի քայքայմանը⁶: 1918թ. գարնանը թուրքական բանակի արշավանքի և Արևմտյան Հայաստանի վերագրավման հետևանքով Հայոց ազգային խորհրդի գործունեությունը կազմալուծվել էր: Դրա համար էլ ռամկավարներն իրենց մամուլի էջերում շարունակում էին քննադատել բոլշևիկներին: 1919 թ. մարտի 24-ին ռամկավարները Երևանում «Հայաստանի Չայն» անվանափոխված սկսում են վերահրատարակել կուսակցության պաշտոնաթերթ «Վան-Տոսպը», որի նպատակն էր պաշտպանել Միացյալ Հայաստանի «խարիսխը»: Այն կոչ էր անում ընդունել Արևմտյան Հայաստանի թեզը, որպեսզի «Ռուսաստանը և ռուսական հարցը պատճառ չդառնա դաշնակից պետություններուն քով թրքահայ հարցին լուծումը հետաձգելուն»⁷:

Առաջին աշխարհամարտում պարտված Թուրքիան 1918 թ. հոկտեմբերի 30-ին Անտանտի երկրների հետ կնքած Մուդրոսի զինադադարով կապիտուլյացիայի ենթարկվեց: 1919 թ. հունվարին տեղի ունենալիք Փարիզի խաղաղության վեհաժողովում հայ ժողովրդի միասնական կամքն արտահայտելու և քաղաքական շահերը պաշտպանելու նպատակով՝ Ազգային պատվիրակությունը ծրագրում է Փարիզում հրավիրել Ազգային համագումար և այդ մասին հրապարակում է «Ամբողջական Հայաստանի՝ Կիլիկիայի հետ միասին, անկախության

¹ «Ազգ», 1917, մարտի 26:

² Ղազարեան Վ., Համառոտ պատմություն ՌԱԿ-ի, Պէյրուք, 1978, էջ 43:

³ «Վան-Տոսպ», 1917, մարտի 12:

⁴ Ղազարեան Վ., նշվ. աշխ., էջ 45:

⁵ Նույն տեղում:

⁶ Նույն տեղում, 1917, մայիսի 7:

⁷ «Հայաստանի Չայն», 1919, սեպտեմբերի 3:

մասին» հայտարարություն, որում ասվում էր, որ Հայաստանի անկախությունը պատկերացվում էր «համաձայնական պետութիւններու և Միացյալ Նահանգներու հովանավորութեան տակ կամ Ազգերու Ղաշնակցութեան, երբ ան կազմվի»¹: ՀՍՌ կուսակցությունն իր մասնակցությունը համագումարին բերեց մի քանի պատգամավորներով. Եգիպտոսից ընտրվեց Վահան Թեքեյանը, Կ.Պոլսից՝ պրոֆ. Գ.Տեր-Հակոբյանը², Ամերիկայից՝ Հովհաննես խան Մասեհյանը, Պրոֆ. Կարապետ Թումայանը, Երվանդ Աղաթոն բեյը, Միհրան Տամատյանը:

Նորաստեղծ Հայաստանի Հանրապետությունը կամ ինչպես իրենք էին անվանում «Արարատյան Հանրապետությունը», որը «պատերազմի պարագայական քաղաքականութեան հետևանք է, որը չէ կարող իրավասութիւն ունենալ և նույնանալ թուրքահայ հարցին հետ»³, ռամկավարները համարում էին անցումային փուլ հայոց պետականության ստեղծման ճանապարհին, քանի որ այն չէր ներառում Հայաստանի մեծագույն մասը: Սրանից էլ նրանք եզրակացնում էին, որ այդպիսի հանրապետությունն իրավասու չէ առանձին պատվիրակություն ստեղծելու և իր անունից բարձրացնելու ու միջազգային դիվանագիտական ատյաններում պաշտպանելու Հայկական հարցը: Միևնույն ժամանակ, ռամկավարները գտնում էին, որ նորաստեղծ հանրապետությունը, գտնվելով Ռուսաստանի ազդեցության ոլորտում, վաղ թե ուշ պիտի գրավվեր նրա կողմից, հետևաբար այն չէր կարող համարվել ապագա Միացյալ և Ազատ Հայաստանի կորիզը: Առաջնորդվելով այս մտայնությամբ, ռամկավարները պաշտպանում էին Պողոս Նուբարի պատվիրակությանը, հրահանգներ տալիս և զինում նրան անհրաժեշտ փաստաթղթերով:

1919 թ. ապրիլի 2-ին կազմվում է «Ամբողջական Հայաստանի պատվիրակությունը», որը Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնական պատվիրակության հետ միացած, ամբողջ հայության անունից պիտի բանակցեր դաշնակից պետությունների պատվիրակությունների հետ, մինչև Ամբողջական Հայաստանի միացյալ կառավարության կազմավորումը: 1919թ. փետրվարի 12-ին Ազգային և Հայաստանի Հանրապետության պատվիրակությունների կողմից մշակվել ու հաշտության վեհաժողովին էր ներկայացվել հիշատակագիր, որն, ըստ էության, պարունակում էր բոլոր հայերի պահանջները: 1920 թ. հունվարի 19-ին դաշնակիցների գերագույն խորհուրդը փաստացի ճանաչում է Հայաստանի Հանրապետության գոյությունը: Այս հանգամանքը մեծացնում է Հայաստանի Հանրապետության կշիռը քաղաքական ասպարեզում:

Ռամկավարներն այս շրջանում շատ ջանքեր գործադրեցին, որպեսզի ԱՄՆ-ի սենատն ընդունի Հայաստանի մանդատը, սակայն դա չիրականացավ: 1920 թ. մայիսի վերջերին ԱՄՆ-ի սենատը քննարկեց այդ հարցը և 23 կողմ 52 դեմ ձայների քանակով մերժեց այն⁴: Ղրանում ռամկավարները մեղադրեցին Հայաստանի կառավարությանը և հրաժարվեցին մասնակցել 1920 թ. մայիսի 28-ի տոնակատարություններին⁵:

1920 թ. սեպտեմբերի 26-ից դեկտեմբերի 3-ը Կ. Պոլսում տեղի ունեցավ կուսակցության Գ ընդհանուր պատգամավորական ժողովը, որը որոշեց ՀՍՌԿ անունը փոխել և դարձնել Հայ ռամկավար կուսակցություն⁶ (այսուհետ՝ ՀՌԿ-Ս.Ս.): ՀՌԿ-ի ծրագիրը կուսակցության նպատակ էր հայտարարում. «Ապահովել և պահպանել Միացյալ Հայաստանի անկախությունը, աշխատել

¹ Վրացյան Ս., Հայաստանի Հանրապետությունը, Ե., 1993, էջ 283:

² Նույն տեղում, էջ 284:

³ Զիգմենտյան Մ. Գ., Պատմութիւն ամերիկահայ քաղաքական կուսակցութեանց, 1890-1925, Ֆրեզնո, 1930, էջ 390:

⁴ Զիգմենտյան Մ. Գ., նշվ. աշխ., էջ 444:

⁵ Նույն տեղում:

⁶ Նախապես որոշված էր կոչել Հայաստանի ռամկավար կուսակցություն, սակայն Հայաստանի խորհրդայնացման պատճառով վերջնական անվանում են Հայ ռամկավար կուսակցություն:

Հայաստանի քաղաքական, տնտեսական և հոգևոր զարգացման համար, ամրապնդել կապերը Հայաստանի և արտասահմանի հայության միջև, քաջալերել ներգաղթը դեպի Հայաստան»¹: 1921 թ. հունվարի 14-ին Կ. Պոլսից Արտակ Դարբինյանը նամակ է ուղարկում Հայ Ռամկավար կուսակցության Հայաստանի խորհրդին՝ արևմտահայերի վիճակի և կուսակցության Հայաստանի խորհրդի բռնելիք քաղաքական գծի մասին: Այստեղ խոսելով արևմտահայերի մասին, Դարբինյանն ընդգծում էր այն հանգամանքը, որ նրանք (արևմտահայերը-Ս.Ս.) չեն հրաժարվել հայրենիք վերադառնալու իրենց իրավունքից, որը ձեռք են բերել միլիոնավոր զոհերի գնով: Նշվում էր, որ արևմտահայությունն անհրաժեշտ էր համարում դաշնակիցների կողմից ճանաչված Ազգային պատվիրակության միջոցով հետապնդել Արևմտահայաստանի խնդիրը: Իսկ Հայաստանի նոր կառավարության վարած քաղաքական կուրսի մասին, Ա. Դարբինյանը գրում էր. «Հայաստանի նոր կառավարութեան ընկերային ծրագիրները մենք համարած ենք անմարսելի մեր ժողովրդի համար և անհրազործելի մեր հայրենիքի նման միջավայրի մը մեջ, բայց քանի որ դեպքերի ընթացքում այսօր Հայաստանի մեջ կտիրէ խորհրդային վարչածէս և ատոր ջատագով կուսակցութիւնը՝ Հայաստանի կոմունիստական կազմակերպութիւնը իր ձեռքն է առել կառավարութեան դէկը, պետք է թողուլ, որ նա առանց ներքին ցուցումներու գործադրէ այն, ինչ որ Հայաստանի տվեալ պայմանները հնարավորություն կը տան»²:

Հայկական պատվիրակությունները մասնակցեցին 1921 թ. փետրվարի 21-ից մարտի 14-ը Լոնդոնում տեղի ունեցած մեծ տերությունների կոնֆերանսին: Իրենց դիրքորոշումը ճշտելու նպատակով ռամկավարները Պոլսում խորհրդակցություն են անցկացնում, որին հրավիրում են նաև Ազատական կուսակցության կենտրոնական վարչությանը և ՀԺԿ-ի կողմից լիազորված ներկայացուցիչ պրոֆ. Ա. Աղաջանյանին: Խորհրդակցության արդյունքում մասնակիցները հանգում են այն հետևությանը, որ Պ. Նուբարի պատվիրակությունը պետք է պաշտպանի Սևրի դաշնագրով ճանաչված Հայաստանի քաղաքական իրավունքները: Այնուհետև, փետրվարի 24-ին հեռագիր են ուղարկում Լոնդոն՝ Պ. Նուբարին, ուր շեշտում էին, որ իրենք Հայաստանի գոյությունն անհնարին են համարում առանց սևծովյա եզերքի Տրապիզոն նավահանգստով և ԱՄՆ-ի կողմից Հայաստանի մանդատի ընդունման: Ռամկավարները պահանջում էին Նուբարից, որպեսզի վերջինս հետամուտ լինի անպայման Հայաստանի սահմանների մեջ նեառելու էրզրումն ու Տրապիզոնը: Միաժամանակ խնդրում էին առաջ մղել նաև Կիլիկիայի հարցը³:

Դեռ կոնֆերանսի նախօրյակին Ամերիկայի ռամկավարները գրում էին, որ Անկախ Հայաստանի կորիզը պետք է «ըլլա ոչ թե Ռուսական Հայաստանը այլ Թուրքահայաստանը»⁴: Այդ նույն ոգով Լոնդոնում Պ. Նուբարը պնդում էր, որ պետք է իրագործվի Սևրի պայմանագրով Հայկական հարցի մասին տրված որոշումը, շեշտելով, որ Կովկասյան Հայաստանի անցումը ռուսական տիրապետության տակ չի կարող արգելք լինել Արևմտյան Հայաստանի վերաբերյալ Սևրի դաշնագրի որոշումների իրագործմանը⁵: Թուրքական պատվիրակությունը Լոնդոնում նույնպես դրեց առավելագույն պահանջներ, որոնց թվում էին Կիլիկիայի վերադարձը և Ալեքսանդրապոլի պայմանագրի ճանաչումը: Ինչևէ, Լոնդոնի կոնֆերանսը որևէ համաձայնության չհանգեց Հայկական հարցի կապակցությամբ: Դաշնակիցները տարբեր

¹ ՀԱԱ, ֆ. 424, ց. 1, գ. 47, էջ 1:

² ՀԱԱ, ֆ. 424, ց. 1, գ. 5, էջ 1-2:

³ ՀԱԱ, ֆ. 424, ց. 1, գ. 49, էջ 23:

⁴ «Ազգ», 1921, հունվարի 21:

⁵ Դարբինյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 447:

պատճառաբանություններով հրաժարվեցին Հայկական հարցին դրական լուծում տալուց, փաստորեն, հրաժարվելով Սևրի պայմանագրից: Կոնֆերանսում նրանք առաջարկեցին Թուրքիայի արևելյան նահանգներում Հայկական «Ազգային օջախի» ստեղծման մշուշապատ և ոչինչ չասող և ոչ մեկին ոչինչ չպարտադրող գաղափարը, որից շուտով քեմալականները պիտի հրաժարվեին: 1921 թ. հունիսի 10-ին Փարիզում Հայաստանի, Վրաստանի, Ադրբեջանի և Հյուսիսային Կովկասի նախկին հանրապետությունների ներկայացուցիչները ստորագրում են «դաշինք համագործակցության վերաբերյալ»: Այն ընդհանրապես ուղղված էր Խորհրդային Ռուսաստանի դեմ: Ռամկավարներին անհանգստացնում էր հատկապես այդ դաշինքի 7-րդ կետը, որով ՀՀ նախկին կառավարության ներկայացուցիչ Ավ. Ահարոնյանն ընդունում էր, որ Միացյալ Հայաստանի սահմանը պետք է լիներ ռուս-թուրքական 1914 թ. սահմանագիծը և դրանով փաստորեն հրաժարվում էր Արևմտյան Հայաստանից ¹: Ռամկավարները վրդովմունքով հանդես եկան այդ համաձայնագրի դեմ, որով «Ահարոնյանը հրաժարած էր թրքական Հայաստանէն»²:

Կուսակցության կենտրոնական վարչությունը 1921 թ. հունիսի 25-ի շրջաբերականով հայտնում էր իր կառույցներին. «Անկախ ընկերային հարցերէ, որոնք ինչքան ալ ժամանակաւոր բնոյթ ունենան, հայերու նախաձեռնութեամբ չէ, որ պիտի լուծուի, ամեն հայի պարտքն է օգնել Հայաստանի տնտեսական վերականգնումին և ամօքել անոր ներկայիս անսահմանափակ թշվառութեանը»³: Ռամկավարները կոչ են անում Սփյուռքի հայությանը անտեսել Հայաստանի քաղաքական կարգերը և օգնության ձեռք մեկնել սովահար Հայաստանի ժողովրդին:

Դեռևս 1918 թ. սկսված մերձեցման արդյունքում Հայ Ազատական և Ռամկավար կուսակցությունները միավորվում են և 1921 թ. հոկտեմբերի 1-ին Կ. Պոլսում հռչակում նոր՝ Ռամկավար Ազատական կուսակցության ծնունդը: Այն նոր որակ էր հայ քաղաքական կյանքում և շարունակեց իր անգիջում պայքարը Հայկական հարցի դրական լուծման համար, ինչին հետամուտ է նաև մեր օրերում:

Այսպիսով՝ հայ ռամկավարները՝ լինելով տեղացիներ և լավ ճանաչելով թշնամուն, Հայկական հարցի նկատմամբ հանդես էին բերում զգուշավոր և հավասարակշռված մոտեցումներ: Դեմ լինելով կտրուկ, առավել ևս ցուցադրական գործելակերպին, նրանք եղան և մնացին ինքնապաշտպանության ջատագովներ: Ռամկավարները ողջունեցին փետրվարյան հեղափոխությունը, որովհետև հավատացած էին, որ վերջնական կործանումից հայությանը կարող էր փրկել միայն ժողովրդավար Ռուսաստանը: Հետագայում ևս՝ չընդունելով հանդերձ բոլշևիկների բռնի գործելակերպն ու գաղափարական դոգմատիզմը ռամկավարները շարունակում էին հույսեր կապել Ռուսաստանի հետ և կոչ էին անում համայն հայությանը՝ բոլոր միջոցներով սատարել Հայաստանին ու հայաստանաբնակ հայությանը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

20-րդ դարի երկրորդ տասնամյակում հաշվի առնելով միջազգային հարաբերություններում առաջացած նոր իրողությունները, ռամկավարները երբեմն փոփոխում էին իրենց մարտավարությունը, սակայն միշտ հավատարիմ մնալով որդեգրած ռազմավարությանը: Իրադարձությունների զարգացումները ցույց տվեցին, որ լինելով ինքնապաշտպանության համոզված կողմնակիցներ, նրանք ավելի իրատես էին, քան մյուս քաղաքական ուժերը, որոնք հարթակ էին ելել հայրենասիրական կոչերով: Հետագայում ևս՝

¹ Նույն տեղում, էջ 492:

² Նույն տեղում, էջ 402:

³ Նույն տեղում, գ. 50, էջ 36:

անկախ նրանից, թե ինչ քաղաքական ուժ էր կառավարում Հայաստանը, հաճախ չընդունելով հանդերձ նրանց տեսակետներն ու քննադատելով նրանց գործելաձևերը, ռամկավարները եղան ու մնացին իրենց երկրի հավատարիմ զավակները:

Сурен Саргисан

Армянский вопрос и Армянская конституционно-либеральная партия (Рамкавар)

Ключевые слова: армянский вопрос, Патриархия, делегация, АКЛП, резня, политика, Республика Армения, Турция, Россия, Таматян, Погос Нубар.

Резюме

Армянская конституционно-либеральная партия (Рамкавар) была основана в 1908 г. и всегда была последовательной в решении Армянского вопроса, отражая в своих программных документах. Достаточно хорошо представляя своего врага, партия проявляла осторожный, умеренный и сбалансированный подход к армянскому вопросу. Будучи против резких и демонстративных действий, они были и остаются сторонниками самообороны.

Во втором десятилетии XX века, считаясь с новыми ситуациями, возникшими в международных отношениях, Рамкавары иногда меняли свою тактику, но их стратегия всегда оставалась той же. Развитие событий показало, что, будучи стойкими сторонниками самообороны, они были более реалистичны, чем другие политические силы, которые выходили на политическую сцену с патриотическими обращениями. Позже, независимо от того, какая политическая партия была у власти в Армении, Рамкавары, часто выступая против многих положений их идеологии и образа действий, были и остались верными сторонниками своей страны.

Suren Sargsyan

The Armenian Question and Armenian Constitutional Ramkavars

Keywords: armenian Question, Ramkavars, Patriarchate, delegation, ACRP, massacre, politics, Republiq of Armenia, Turkey, Russian, Tamatyan, Poghos Nubar:

Summary

The Armenian Constitutional Ramkavar Party founded in 1908 has adopted the Armenian Question and has always been consistent in the solution of it in its program documents. Knowing their enemy quite well, the Ramkavars manifested a cautious, moderate and balanced approach to the Armenian Question. Being against sharp and all the more the demonstrative mode of action, they were and have remained advocates of self-defence.

In the second decade of XX century along with the new situations emerged in the international relations the Ramkavars have sometimes changed their tactics but their strategy has always remained the same. The development of events proved that being steadfast supporters of self-defence, they were more realistic than the other political forces that entered the scene with patriotic appeals.

Яков Маргулян

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ОСНОВЫ КОНСТРУИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Ключевые слова: национальная идентичность, социокультурное основание, социокультурный процесс, факторы конструирования.

В условиях функционирования российского многонационального государства, существующего в рамках происходящих глобализационных процессов и являющегося центром притяжения миграционных потоков, проблема исследования и укрепления национальной идентичности становится важной и актуальной. Тем более, что в ряде бывших республик Советского Союза возрождение национальной идентичности происходит на фоне усиления национализма и сепаратизма, приобретая экстремистскую направленность и непосредственно угрожая национальной безопасности нашей страны. Анализ социокультурных оснований национальной идентичности дает возможность определения важнейших направлений исследования феномена идентичности, а также эффективного прогнозирования и описания социальных процессов, происходящих в современном российском трансформирующемся обществе.

Введенная в научный оборот американским психологом Э. Эриксоном во второй половине XX века, проблема идентичности является объектом междисциплинарного исследования. Так, в психологии идентичность рассматривается в контексте структуры личности, как психические механизмы процесса идентификации, обретения новых форм поведения (З. Фрейд, А. Адлер, К. Юнг, Х. Левин, Э. Маккоби, П. Муссен, Л. Рау, Р. Сизрса, К. Хорни, Г. Салливен, Э. Фромм, Ж.Лакан, Э.Эриксон, Дж. Марсиа, Д. Маттесон, Дж. Колеман, А. Ватерман и др.).

В философии феномен идентичности связывается с тождеством бытия и сознания, развитием категории «индивидуальность», воздействием коммуникации на формирование структур идентичности (Т. Адорно, Л. Витгенштейн, В. Гумбольдт, Ж. Делёз, С. Кьеркегор, М. Хоркхаймер, Ю. Хабермас, У. Эко и др.).

В социологии исследование идентичности осуществляется в рамках социального характера функционирования личности, как результат социализации, применения социальных механизмов самоопределения (Х. Беккер, П. Бергер, П. Бурдье, И. Гоффман, Т. Лукман, Р. Мертон, Р. Тернер, и др.).

Идентичность как комплексное явление включает в себя многообразные компоненты, связанные с национальной, этнической, расовой, социальной, конфессиональной, профессиональной, тендерной, гражданской, имущественной и другими разновидностями. Более того, формирование, функционирование, развитие каждой идентичности, а также взаимоотношений между ними, оказывается, могут иметь место в зависимости от ситуации в очень широком диапазоне - от сотрудничества до конфликта, от расщепления до нового симбиоза¹.

Национальная идентичность в социологическом контексте представляет собой сложный социокультурный феномен, предполагающий сознательное самоопределение личности на основе национальных, культурных, социальных, религиозных, государственных, политических, лингвистических признаков, территориальной принадлежности и утверждения свойственных данным

¹ [Губогло М.Н.. Идентификация идентичности: Этносоциологические очерки / М.Н. Губогло; Ин-т этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая. - М.: Наука, 2003.](#)

группам социальных норм, ценностей и моделей поведения. Она проявляется в сознании людей при ориентации на поступки определенной направленности, в интенсивности проявления социальной активности, готовности к принятию и выполнению определенных социальных ролей и гражданских обязанностей, обеспечивающих реализацию своего потенциала в национальных или государственных интересах. Национальная идентичность является необходимым условием создания солидарных отношений в социальных группах людей через коммуникационные ресурсы, межличностное взаимодействие и институализированное поведение индивидов.

По своей структуре, национальная идентичность включает: во-первых, специфические особенности культурной самоидентификации данного социума по отношению к другим общностям, с которыми она находится в фундаментальных связях. Во-вторых, установленные личностью основополагающие, устойчивые черты, составляющие основу этого социума, а также социально-психологические чувства осмысления и переживания личностью своей принадлежности к нации, культурному пространству данного региона, страны, государства. В-третьих, выделение из социума других личностей, являющихся носителями аналогичных социокультурных и национальных признаков и соотнесение этих признаков с сущностными характеристиками данной личности. В-четвертых, признание индивида "своим" со стороны национально-этнической общности, объединенной общими признаками.

Национальная идентичность не является прирожденной, устоявшейся характеристикой. Это сложное, многоуровневое явление, формирующееся и динамично развивающееся под воздействием политических, национально-исторических, социально-культурных, этнических, религиозных и других факторов. Следует согласиться с мнением К.С.Гаджиева, который считает, что национальная идентичность «интегрирует в себя внутренние и внешние составляющие. Для неё особенно важно соответствие внешнего и внутреннего, формы и содержания, проявления и сущности. Внутреннее ощущение идентичности подразумевает сущностную тождественность, родственность, общую основу, единое начало»².

Одним из фундаментальных компонентов национальной идентичности является социокультурное основание, включающее культурные универсалии, мировоззренческие основы (общий язык, коллективную историческую память, религиозные и научные представления), социальные и культурные нормы, национальный характер и менталитет, национальные ценности и интересы, национальное самосознание и этнонациональные образы, национальные традиции и мифы, символы, идеалы и стереотипы поведения. В.А.Ядов отмечает, что "...самоидентификация человеческих индивидов является во всех ее проявлениях социальной, т.е. определяется свойствами культуры"³.

Социокультурное основание, определяющее границы национальных общностей и содержание идентичности, не является раз и навсегда сформировавшейся данностью. Оно подвижно и изменчиво не только в историко-временном, но и в ситуативном плане, позволяя воспринимать существование этнической общности реальностью отношений, а не реальностью набора объективных признаков.

По своей природе социокультурный процесс противоречив, поскольку включает две различные тенденции: к сохранению и развитию. Сохранение социокультурных ценностей, исторических традиций и норм обеспечивает социализацию личности, межпоколенное взаимодействие и трансляцию духовности, активное воспроизводство социума. Развитие данного процесса, происходящее под воздействием разнообразных факторов, позволяет, с одной стороны, осуществлять

² Гаджиев К.С. Национальная идентичность: концептуальный аспект. - Вопросы философии, 2014, №1.

³ Ядов В.А. Социальные и социально-психологические механизмы формирования социальной идентичности личности [Текст] / В.А. Ядов // Психология самосознания. Хрестоматия. - Самара, 2003. - С. 589.

прогрессивные социокультурные трансформации, с другой стороны, негативно влияют на их функционирование. Так, в условиях стабильного исторического развития социокультурное основание позволяет нации укреплять своё единство, расширять международные контакты, совершенствовать качество жизни своих граждан, их духовное и социальное развитие.

Однако в периоды крупномасштабных социальных потрясений происходит серьезная эрозия социокультурных компонентов. Искажается память о прошлом, трансформируются исторические традиции, засоряется язык, формируется мировоззренческая «разруха в головах», усиливается противоречивость и турбулентность ценностных ориентаций, отражающих национально-культурное самосознание людей, расширяется поиск и конструирование образа врага, происходит разочарование в господствующих идеалах и ценностях и, как следствие, падение доверия к политическим институтам власти. Исторический опыт постсоветских стран (республик Прибалтики, Грузии, Украины, Молдовы) полностью подтверждает данные тезисы. Как правило, такие крупномасштабные социальные потрясения приводят не только к социальным революциям и сменам политических режимов, но и вызывают кризисы национальной идентичности, особенно у молодёжи.

Следует отметить, что в условиях современных цивилизационных трансформаций социокультурные комплексы далеко не всегда бывают гомогенными и чётко очерченными в своих границах. Этим пользуются политические элиты, ведущие борьбу за завоевание или удержание государственной власти. Стремясь мобилизовать своих сторонников, они выдвигают тезисы об исключительных групповых чертах и особенностях этнической группы, предпринимают значительные усилия в поддержку процесса культурной дивергенции. События, происходящие в Украине, показывают, что процесс разжигания социально-культурных и политических противоречий между русским и украинским народами приобретает значительный масштаб при поддержке украинских центральных органов государственной власти.

Данные тенденции проявляются и в формировании национальной идентичности мигрантов. С одной стороны, происходит сохранение устоявшихся мировоззренческих принципов, культурных норм, традиций и ценностей своей этнокультурной группы. С другой стороны, под воздействием внешних и внутренних условий, связанных с переездом в другую страну, происходит самоидентификация личности с новым государством и его культурной средой. Например, в Санкт-Петербурге это характерно для многих представителей армянской диаспоры, которая имеет почти 300-летнюю историю. В начале 30-х гг. XVIII века в Санкт-Петербурге уже существовала Армянская улица в районе 3-ей линии В.О. и Среднего проспекта. А спустя всего семь лет после основания города, в 1710 г., здесь уже существовали "армянские конторы". Петр I по заслугам оценил преданность армян и издал указ, постановляющий "честной армянский народ ради христианства содержать в особливой милости". Сегодня значительная часть мигрантов из Армении имеют свой бизнес в снабжении, торговле, строительстве, гостиничном и ресторанном бизнесе, работают в образовании, здравоохранении, науке. Они бережно сохраняют свою национальную культуру, язык, традиции и ценностные ориентации. В то же время, многие поколения проживающих на территории российского государства армян адаптировались к новой исторической реальности, полностью самоидентифицировались с этой культурной средой и стали патриотами России.

Национальная идентичность конструируется, функционирует и трансформируется под воздействием многообразных внутренних и внешних факторов: пространственно-географических, исторических, политических, экономических, социальных, духовных, правовых, религиозных, идеологических и т.д. Её формирование осуществляется в процессе социализации и имеет институционализированный характер, поскольку развиваемые ценности, нормы и стандарты поведения обусловлены влиянием различных социальных институтов, к числу которых относятся семья, образование и воспитание, церковь, средства массовой информации.

Социокультурные факторы связаны с глобализационными процессами, активно влияющими на трансформацию различных сфер общественной жизни государств и народов. Сюда относятся стремительно развивающиеся информационные коммуникации, приводящие к формированию и распространению общецивилизационного общества знания, макроэкономические и технологические трансформации, нарастающие потоки миграции, усиление социальной мобильности населения многих стран мира. Эти процессы не только способствуют экономической и социокультурной интеграции стран и народов, но и значительно повышают риск исчезновения или маргинализации значительного количества языков, не находящихся места в современном мире вследствие своей невостребованности, поскольку именно язык выступает важнейшим компонентом национальной идентичности. А.В. Филатов справедливо подчеркивает, что язык – это «орудие и материал мышления, главное средство самовыражения, идентификации и развития личности ... Весь интеллектуальный и духовный арсенал человека сформирован, закреплён и представлен на родном языке»⁴.

Именно язык является основой существования этнической общности, символом сохранения этнокультурной самобытности народа, способствует социализации личности в определенной социокультурной среде, т.к. личность, становясь носителем этого языка, как правило, выстраивает и свою национальную идентичность на языковой основе.

Поэтому важнейшее значение приобретает потребность в «языковом» обеспечении той модели национальной идентичности, которая утверждается в государстве. Так, за последние годы в Армении происходит сокращение численности носителей армянского языка (в том числе потенциальных – детей, получивших и получающих за рубежом неармянское образование), в связи со значительным увеличением эмиграции за рубеж соотечественников, а также отсутствием комплексной программы защиты армянского языка со стороны органов государственной власти.

Важнейшим фактором, влияющим на укрепление национальной идентичности, выступает понимание геокультурного статуса национального государства в мире, определяющим место данной культуры в общемировой культурной сокровищнице и положение, которое оно занимает в культурном взаимодействии с другими народами. Данное понимание складывается, как правило, в результате направленного идеологического воздействия, осуществляемого политической элитой, конструирующей соответствующий её представлениям образ национальной идентичности. По мнению Р. Эриксона «идеология предоставляет людям упрощенные, но четкие ответы на вопросы: "Кто я?", "Куда иду?". Утрата доверия к идеологической системе может обернуться всеобщим хаосом и неуважением, недоверием к тем, кто формирует совокупность социальных правил»⁵.

Социокультурные факторы активно воздействуют на устойчивость национальной идентичности, трансформируют или сохраняют национальный характер и менталитет индивидов и социумов. Эта устойчивость во многом зависит от прочности мировоззренческих установок, связанных с сохранением языка, национальных и религиозных традиций, культурных норм, коллективной памяти, осознания людьми своих долговременных и ситуативных национальных интересов.

На личностно-ориентированном уровне определенную роль играет также некий общий символ-демиург, который становится почти всеобщей характеристикой представлений личности о своей национальной идентичности. Так, для армянского народа таким символом-демиургом является геноцид начала XX в., для евреев - холокост второй мировой войны.

⁴ Филатов А.В. Еще раз о родном языке // Русский язык, литература, культура в школе и вузе. 2011. №1. С.6.

⁵ Эриксон, Э.Г. Идентичность: юность и кризис [Текст] / Э.Г. Эриксон. - М., 1996. - С. 85.

Наиболее влиятельными конструктами формирования национальной идентичности в современном обществе выступают разнообразные информационные технологии и средства массовой коммуникации. Они обеспечивают формирование в обществе соответствующего мировоззрения, социализацию молодого поколения, осознание членами нации долговременных и ситуативных национальных интересов, сохраняют социокультурную память и исторический опыт, управляют массовым сознанием посредством мифологизации и символизации.

Вместе с тем, необходимо подчеркнуть двойственный характер влияния Интернет-пространства на формирование национальной идентичности граждан. По масштабу охвата аудитории, границам и временным рамкам, а также используемым интернет-технологиям данное влияние является одним из наиболее эффективных способов идентификации значительных масс населения, особенно молодёжи. Причём такое влияние начинает оказываться на личность уже в раннем возрасте через разнонаправленное виртуальное сетевое воздействие.

В то же время Интернет-пространство выступает далеко не самым подходящим местом для формирования национальной идентичности, поскольку неизвестен социально-демографический состав обезличенных пользователей Сети, и конструирование мировоззренческого воздействия может осуществляться активными пользователями с самыми разнообразными идеологическими воззрениями.

В отличие от Интернета, другие средства массовой информации более целенаправленно и системно воздействуют на целевые аудитории, отражая взгляды и точки зрения определённых политических элит.

В целом, данные факторы, с одной стороны, способствуют интенсификации многообразных транснациональных связей и взаимодействий, формированию и укреплению национальной культуры, национальной идеологии, национальных интересов и национальной безопасности, с другой стороны, могут привести к размыванию национальной идентичности, ксенофобии, усилению националистических и шовинистических взглядов и настроений.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются проблемы национальной идентичности, исследуются её социокультурные основания, определяются внутренние и внешние факторы конструирования национальной идентичности в современных условиях.

Յակով Մարգուլյան

ԱԶԳԱՅԻՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

Հիմնաբաներ. ազգային ինքնություն, սոցիալականության հիմքեր, սոցիալական գործընթաց, կառուցողական գործոններ

Ամփոփում

Հոդվածում քննարկվում են ազգային ինքնության հիմնախնդիրները, հիմք ընդունելով սոցիալականության արտաքին և ներքին ժամանակակից գործոնները:

Yakov Margulyan

SOCIO-CULTURAL FOUNDATIONS OF NATIONAL IDENTITY CONSTRUCTION

Keywords. National identity, socio-cultural foundation, socio-cultural process, factors of constructing.

Summary

The article deals with the problem of national identity, explores its socio-cultural foundation, defined internal and external factors of constructing national identity in modern conditions.

Каджик Оганян

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И СИНЕГЕТИЧЕСКАЯ ФИЛОСОФИЯ ИСТОРИИ

Ключевые слова: *постутилитарное общество, диссипативная структура, глобализация, синергетическая философия истории, общечеловеческая ценность, либеральный идеал, идеология, духовность, социальный идеал, идеологический хаос, идеологический порядок.*

В связи с интересом к теории глобализации (попытками раскрыть сущность этого радикально нового явления, которая не сводится к таким сходным с глобализацией процессам, как интеграция, модернизация, глокализация и т.п.) значительный интерес представляет дискуссия, развернувшаяся в западной печати по поводу связи теории глобализации с философией истории.

¹ Как известно, эту дискуссию начал американский политолог Ф. Фукуяма в своей нашумевшей книге «Конец истории и последний человек» (1992). В этой книге ее автор пытается доказать, что с крушением коммунистического идеала (и распадом СССР) на смену ему приходит западный **либеральный** идеал с **американской спецификой**. Последний предполагает приоритет прав человека над его обязанностями, а утилитарных ценностей перед духовными. По мнению Фукуямы, после распада СССР в 1991 г. этот идеал получает всеобщее распространение и оказывается доминирующим в планетарном масштабе. Его победа в таком масштабе равносильна «концу истории», ибо возникает общество, в котором все утилитарные потребности рядового человека оказываются удовлетворенными. В таком чисто потребительском обществе достигается предел социального развития и можно, так сказать, «почивать на лаврах». Именно по этой причине Фукуяма называет типичного представителя такого «бездуховного» общества «последним» человеком. В качестве прообраза такого человека можно рассматривать любого благополучного обывателя стран так называемого Золотого миллиарда (развитых стран с высоким уровнем доходов у подавляющего большинства населения).

Таким образом, глобализация в интерпретации Фукуямы, является **американизацией** (распространением и реализацией в планетарном масштабе американского идеала социального устройства). В более широком смысле этот процесс, согласно концепции Фукуямы, можно называть вестернизацией.

В противоположность такой (финалистской) философии истории другой американский политолог С. Хантингтон в своей не менее нашумевшей книге «Столкновение цивилизаций» (1996) пытается обосновать противоположный подход к перспективам глобализации (инфинитная философия истории). По его мнению, история никогда не закончится, ибо разрешение одних социальных конфликтов (например, между странами или государствами) порождает новые конфликты (например, между цивилизациями и культурами).

Для преодоления этих новых противоречий требуется новая борьба (как в экономической, так и в политической сфере). А такая борьба предполагает **идеологическую** борьбу, в основе которой лежит столкновение между разными системами ценностей. Подобное столкновение обусловлено разными ценностными ориентирами («идеалами»), т.е. разными (нередко альтернативными) критериями ценностей.

Концепция Хантингтона в отношении сущности глобализации является прямой

¹ Бранский В.П., Пожарский С.Д. Глобализация и синергетическая философия истории // Общественные науки и современность. 2006. № 1.

противоположностью концепции Фукуямы: глобализация, по Хантингтону, никак не может свестись к американизации (вестернизации) человечества, ибо она является результатом взаимодействия как западных, так и незападных культур (цивилизаций). Поэтому западная система ценностей и лежащий в ее основании ценностный ориентир не может претендовать на универсальное значение.

В ходе глобализации у разных участников этого процесса могут возникать существенно различные представления о сущности глобализации (и о ее перспективах), а на этой почве могут зарождаться и развиваться очень острые и опасные конфликты.

Нетрудно заметить, что с философской точки зрения описанная дискуссия по поводу природы глобализации имеет следующий смысл. Одни участники дискуссии (следуя Фукуяме) настаивают на том, что глобализация выражает стремление человечества к **единству**, и это главное в глобализации.

Другие (следуя Хантингтону) усматривают в ней стремление к неограниченному **разнообразию**. Эта дискуссия в 90-х гг. XX в. имела серьезное эвристическое значение: анализ ее результатов помог в формировании на рубеже XX-XXI вв. нового подхода к сущности глобализации с позиции общей теории взаимоотношений социального порядка и социального хаоса (концепция синергетического историзма). Оказалось, что стремление человечества как к единству, так и к разнообразию позволяет глубже разобраться как в законе самоорганизации (дифференциации и интеграции) социальных институтов, так и в аналогичном законе, которому подчиняются общезначимые (социальные) идеалы. Исследование закона самоорганизации (дифференциации и интеграции) социальных идеалов показало, что именно **этот закон дает ключ для понимания закономерностей взаимоотношения идеологического хаоса и идеологического порядка** [3]. Поэтому научно обоснованный ответ на поставленные выше вопросы без учета закона самоорганизации социальных идеалов в настоящее время вряд ли возможен.

Следует отметить, что в начале XXI в. понятие глобализации подверглось очень глубокому и многостороннему исследованию. Оказалось, что надо различать два типа глобализации: *социально-ответственную* («с человеческим лицом») и *социально-безответственную* («со звериным оскалом»). Об этом, в частности, говорил В.В. Путин на совещании Глав Восьмерки на о. Окинава в июле 2001 г.

Подобная двойственность объясняется тем, что проблема глобализации социума неотделима от проблемы глобализации индивидуума. Последняя же связана с вопросом о природе человека и закономерностях возможной модификации этой природы.

Говоря попросту, социально-ответственная глобализация предполагает улучшение человеческой личности, а социально-безответственная - ухудшение («деградацию») этой личности. Причем как такое улучшение, так и ухудшение могут протекать в массовом и планетарном масштабе.

Как известно, еще основатель Римского клуба А. Печчеи в своей книге «Человеческие качества» (1977 г.)¹ обратил внимание на связь глобальных проблем современности с вопросом о природе человека. Он показал, что глобальные проблемы современности, в конечном счете связаны с *гипертрофированной потребительской* установкой, которая стала доминировать в XX в. Очевидно, что идеология «общества всеобщего потребления» неизбежно должна рано или поздно войти в противоречие с ограниченностью земной территории, земных ресурсов и т.п.

¹ Печчеи А. Человеческие качества. М., 1980.

Основная идея Печчеи, проходящая красной нитью через его книгу, заключается в том, что никакие технические меры по улучшению ситуации при сохранении идеологии общества гипертрофированного потребления не могут дать радикального решения проблемы. Такое решение возможно лишь при переходе к человеку с иными «человеческими качествами». Это значит, что ключ к решению глобальных проблем находится в *природе человека* и необходимости изменить эту природу.

Общечеловеческая ценность. Принципиальное значение для духовности вообще имеет вера в **абсолютную (общечеловеческую) ценность**. Такая ценность (в отличие от относительной и потому преходящей ценности) имеет непреходящее значение для всех поколений. Это как раз тот пункт, где нет различия между светской и религиозной идеологией. Различие начинается тогда, когда ставится вопрос об обосновании указанной веры. С точки зрения светской философии абсолютная ценность может существовать в естественном («посюстороннем») мире. С точки же зрения религиозной философии ввиду тотальной «бренности» материального бытия («призрачно всё в этом мире бушующем...») абсолютная ценность в материальном мире в принципе недостижима и ее бытие возможно только в сверхъестественном («потустороннем») мире.¹ Следовательно, вера в абсолютную ценность может быть связана с верой в сверхъестественное существо, а может, и не быть связана с такой верой. Именно вера в абсолютную ценность как более общий вид веры, чем вера в сверхъестественное, объединяет религиозных и нерелигиозных людей и делает понятным, почему духовность в общем случае не сводится к ее религиозной разновидности. Светское общество может быть не менее «духовным», чем религиозное: все зависит от того, каким идеалом оно руководствуется. Мнение, что кризисное состояние общества якобы всегда связано с утратой религиозной духовности, не выдерживает критики: духовный экстремизм с религиозной окраской не менее (а иногда даже более!) опасен, чем светский экстремизм. Достаточно вспомнить многочисленные религиозные войны, которыми полна история человечества, акты религиозного терроризма и вандализма. Действительная причина кризисов связана с утратой доминирующей в обществе **положительной** духовности²

Таким образом, последовательно демократическое общество не может существовать без **идеологического плюрализма** (так же, как оно не может существовать без рыночной экономики и многопартийной системы). Но идеологический плюрализм бывает двух типов: 1) либеральный и 2) анархический. Последний обычно сопутствует социальному кризису и связан с расколом идеологии данного общества на множество более или менее равноправных социальных идеалов, борьба которых обычно мешает обществу сплотиться для движения в одном стратегически важном направлении. Анархический идеологический плюрализм исключает существование **доминирующего** идеала, который пользуется поддержкой большинства населения и который обеспечивает успех в проведении крупномасштабных социальных реформ.

Напротив, либеральный идеологический плюрализм предполагает наличие такого идеала, который формируется постепенно и притом стихийно в рамках глобального идеологического хаоса и становится стратегическим ориентиром для выхода из этого хаоса. Доминирующий идеал в условиях либеральной [8], а не анархической демократии отличается от тоталитарного идеала в условиях тоталитарного общества тем, что он терпим к инакомыслящим, допускает легальное существование других (в том числе альтернативных ему) идеалов и рассматривает конструктивный

¹ Белл Д. Социальные рамки информационного общества // Новая технократическая волна на Западе. М.: Прогресс, 1986.

² Оганян К.М. Философия человека. СПб: СПбГИЭУ, 2012.

диалог с такими идеалами как одно из средств собственного духовного роста и совершенствования. Как ясно из изложенного, специфика формирующегося *либерального идеала постсоветской России* (в отличие от господствовавшего в СССР коммунистического идеала), вероятнее всего, должна заключаться в следующих требованиях:

- *гармония* свободы и ответственности (прав и обязанностей). Это исключает односторонний культ как ответственности (столь характерной для тоталитарного общества), так и свободы (а, тем самым, столь характерный для современного «потребительского общества» приоритет прав перед обязанностями);

- приоритет *духовных* ценностей по отношению к утилитарным.

Такое требование отвергает характерный для «потребительского общества» культ утилитарных ценностей и превращение последних в главный ориентир мировой истории (возведение в культ неограниченного роста материального благосостояния для всех жителей Земли). В то же время, это требование отнюдь не означает игнорирование или хотя бы принижение важной роли утилитарных ценностей в социальном развитии. Особенность этого требования состоит в том, что утилитарные ценности рассматриваются **не в качестве цели**, а в качестве вспомогательного средства для формирования новых духовных ценностей (а тем самым, и прогресса мировой культуры).

В отличие от тоталитарного идеала демократический идеал не нуждается в подобных лозунгах. Но если бы у кого-то в **условиях глобализации** возникло желание изобрести особый лозунг для демократического идеала, то на роль такого лозунга вероятно лучше всего пригodiлось бы следующее изречение: «Вперед к глобальному **единству** через потенциально бесконечное локальное **разнообразие!**»

Социальный идеал и выбор оптимального пути глобализации. Ведущаяся в настоящее время борьба между глобалистами и «антиглобалистами» - фактически борьба не за или против глобализации, а за тот или иной ее сценарий; другими словами - за выбор *оптимального пути* глобализации. Каждый поддерживает глобализацию на основе своего социального идеала и возражает против глобализации на основе чужого идеала. Каждый хочет превратить глобализацию в *свою* глокализацию (придать своим локальным ценностям универсальное значение, т.е. сделать их глобальными) и не допустить превращения глобализации в *чужую* глокализацию. Или, говоря повседневным языком, каждый обыватель планеты Земля хочет учить всех остальных как надо жить и обычно не хочет учиться тому же у других.

Из сказанного следует, что удовлетворительная теория глобализации невозможна без соответствующей теории *идеологизации*. Предметом же последней должны быть закономерности формирования и развития общезначимых (социальных) идеалов. Посмотрим, что говорит по этому поводу современная теория социальной самоорганизации, одним из важнейших результатов которой является закон дифференциации и интеграции идеалов¹.

Смена идеалов с синергетической точки зрения принимает форму вечного круговорота идеалов, абсолютирующих порядок (тоталитарные идеалы), и идеалов, абсолютирующих хаос (анархистские идеалы). При поверхностном (чисто феноменологическом) подходе создается впечатление, что история вращается в порочном круге между тоталитаризмом и анархизмом, делая акцент то на одном, то на другом, и никак не может выйти из этого круга. Указанный круг хорошо описан Бальзаком в «Человеческой комедии»: «Свобода рождает анархию, анархия приводит к деспотизму, а деспотизм возвращает к свободе. Миллионы существ погибли, так и не добившись

¹ Бранский В.П., Пожарский С.Д. Синергетический историзм и глобализация. СПб: Политех, 2004.

торжества ни одной из этих систем. Разве это не порочный круг, в котором вечно будет вращаться нравственный мир? Когда человек думает, что он что-либо усовершенствовал, на самом деле он сделал только перестановку». Между тем, с точки зрения синергетического критерия прогресса подобный порочный круг является своеобразным проявлением в истории **закона дифференциации и интеграции идеалов**, а именно: взаимоотношения между экстремистскими идеалами, абсолютизирующими или порядок (тоталитарные идеалы) или свободу (анархистские идеалы), и оптималистскими («центристскими») идеалами, отмежевывающимися от этих крайностей и синтезирующих требование порядка с требованием свободы (либеральные идеалы различного толка).

Под влиянием взаимодействия между собой и с окружающей социальной средой либеральные идеалы подвергаются дифференциации (дивергенции, эрозии). Эта дифференциация выражается в нарушении «равновесия» (симметрии) между требованиями порядка и свободы; один либеральный идеал делает акцент на порядок (ответственность), а другой на свободу (хаос).

В результате «удельный вес» этих требований в разных идеалах становится неодинаковым. В одних преобладает требование большего порядка и дисциплины, в других же - большей раскованности и непредсказуемости. В результате усиления этих различий на крайних полюсах либерального спектра идеалов возникают тоталитарные и анархистские идеалы, которые взаимно «подогревают» друг друга.

Из сказанного ясно, что односторонний культ свободы не менее опасен, чем односторонний культ порядка. Если сущность тоталитаризма заключается именно в абсолютизации порядка и в тотальном подчинении этому «порядку» всех сфер социальной жизни, то сущность анархизма - в принципе «абсолютной свободы» как безответственного произвола и в отказе от любых регулятивов (любые регулятивы отождествляются с патологическими «комплексам», от которых надо освободиться) в человеческой жизни (принцип вседозволенности). Поэтому нельзя не согласиться с остроумным предложением дополнить статую Свободы у восточного побережья США статуей Ответственности, которую следовало бы поставить у их западного побережья. История показывает, что *смысл существования экстремистских идеалов состоит как раз в том, что они определяют направление либерального вектора*, т.е. той формы синтеза порядка и свободы, которая необходима в данных исторических условиях для достижения социальной системой максимальной стабильности. Тоталитарный и анархистский идеалы определяют направление либерального вектора именно потому, что либеральный идеал обычно стремится в равной степени дистанцироваться от этих крайностей.

Таким образом, периодическая дифференциация либеральных идеалов, их поляризация до уровня тоталитарного и анархического идеалов, а затем новый либеральный синтез (на основе новой интеграции идеалов) в форме нового либерального идеала (приспособленного к новым социальным условиям и обеспечивающего стабильность общества в этих новых условиях), является конкретным проявлением закона дифференциации и интеграции идеалов (на пути к формированию и реализации «абсолютного идеала», т.е. общечеловеческого идеала). Таким образом, при более глубоком анализе выясняется, что описанный выше круг является иллюзорным, будучи лишь приближенным фрагментом описанной выше идеологической спирали.

Так как социальный идеал, в общем случае, представляет собой единство экономического, политического, нравственного, эстетического и мировоззренческого идеалов, то следует различать его утилитарную (экономическую и политическую) и духовную (нравственную, эстетическую, мировоззренческую) компоненты. Стало быть, целесообразно разграничить утилитарные и духовные идеалы. В связи с этим возникает вопрос; что такое *духовность* с научной точки зрения? Следует различать «духовность» в широком и в узком смысле. В широком смысле духовность означает *служение социальному идеалу*, вера в этот идеал, готовность пойти на жертвы во имя его

реализации. Духовность в таком смысле противостоит *бездуховности*, т.е. чистому конформизму - стремлению приспособиться к существующей реальности и обеспечить себе в ней чисто биологическое существование, жить только настоящим, не думая о будущем с тем, чтобы получать максимум наслаждений при минимуме страданий. Именно в этом заключается исходная идеологическая установка «потребительского общества» - основа философии международного мещанства.

С другой стороны, существуют и такие, которые руководствуются в своем поведении не чисто биологическими, а социальными инстинктами, т.е. сложившимися в обществе устойчивыми стереотипами социального поведения. Поскольку стереотипы социального поведения обязательно содержат в себе и определенный стиль общения (манеры, нравы, привычки, обычаи и пр.), то они предполагают существование определенных моральных норм, следовательно, и наличие границы между добром и злом. Наряду с общечеловеческими среди этих норм обычно находятся и такие, которые уже не соответствуют новым социальным условиям. Поэтому разграничение между добром и злом, осуществляемое подобными нормами, является неадекватным новым социальным реалиям. Люди, следующие такой ханжеской (конформистской) морали, являются уже не биологическими, а социальными конформистами. Они не только не отрицают мораль, но даже восхваляют ее, но при этом являются апологетами устаревших моральных норм. Последние становятся мощным средством защиты отживших свой век социальных институтов и становятся главным препятствием на пути реформирования общества.

Таким образом, общее между биологическими и социальными конформистами состоит в том, что как те, так и другие не признают социальных идеалов. На известный вопрос: «Есть ли у вас идеалы?» они отвечают однозначно и единодушно: «А что такое идеалы? У нас их во всяком случае нет, а если они есть у вас, то вам лечиться нужно!» (Ответ, полученный в результате опроса молодежи на московских улицах в конце 90-х гг. XX в.). Разница же между конформистами этих двух типов заключается в следующем: биологические конформисты отрицают мораль вообще (аморализм), а социальные поддерживают устаревшую мораль (ханжеское морализирование). Резко отрицательное отношение конформистов обоих типов к идеалам объясняется тем, что нормы поведения биологических конформистов определяются инстинктами, а социальных - социальными стереотипами (шаблонами). Поэтому они одинаково враждебно относятся к носителям идеалов, которые мешают им «нормально жить», т.е., в конечном счете, спокойно удовлетворять свои естественные потребности. Итак, *подлинная духовность заключается в следовании социальному идеалу и тем моральным нормам, которые определяются этим идеалом*. Подчеркнем, что моральные нормы нельзя рассматривать как нечто независимое от стереотипов и идеалов. Более того, именно стереотипы и идеалы определяют эти нормы, а не наоборот. Ставить мораль впереди стереотипов и идеалов - значит «ставить телегу впереди лошади».

Поскольку социальный идеал, как мы уже видели, многогранен, то следует различать экономические, политические, нравственные, эстетические и мировоззренческие идеалы. В связи с этим существуют разные степени духовности. Простейшей формой духовности является служение утилитарным идеалам (экономическим и политическим). Это служение предполагает борьбу за реализацию соответствующих идеалов. Более высокой формой духовности будет служение собственно духовным идеалам (нравственными, эстетическим и мировоззренческим).

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается соотношение глобализации и общечеловеческой ценности в контексте синергетической философии истории. Анализируются фундаментальные проблемы, поставленные перед российским обществом: существование стабильного и успешно развивающегося общества без доминирующей идеологии; возможность нарушения равноправия разных идеалов как ориентиров развития общества; значение социального идеала как ведущей ценности в деятельности большинства; пути угрозы возврата к тоталитарному обществу; совместимость доминирующего и тоталитарного идеала.

Особое внимание уделяется проблеме формирования общечеловеческой ценности в период глобализации и кризиса в обществе и условиям проявления закона дифференциации и интеграции идеалов. Аргументируется сущность подлинной духовности как следование социальному идеалу.

Քաջիկ Օհանյան

ԳԼՈԲԱԼԻԶԱՑԻԱՆ ԵՎ ՊԵՏԱՊՈԼԻՏԻԱՆ ՄԻՆԵՐԳԵՏԻԿ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հիմնաբաներ. հետուտիլիտար հասարակություն, զրոբալացում, պատմության սիներգետիկ փիլիսոփայություն, համամարդկային արժեք, գաղափարախոսություն, սոցիալական իդեալ, գաղափարախոսական քաոս

Ամփոփում

Հոդվածում քննարկվում են պատմության սիներգիկ փիլիսոփայության խնդիրները զրոբալացման պայմաններում: Վերլուծվում են ռուս հանրությանը առնչվող հիմնարար խնդիրներ, մասնավորապես շեշտադրելով հասարակության կայուն զարգացմանը՝ առանց գերիշխող գաղափարախոսության, գնահատելով սոցիալական իդեալը որպես կարևորագույն և առաջնորդող արժեք:

Qajik Ohanyan

GLOBALIZATION AND SINERGETIC PHILOSOPHY OF HISTORY

Key words: *post-utilitarian society, dissipative structure, globalization, synergetic philosophy of history, universal value, liberal ideal, ideology, spirituality, social ideal, ideological chaos, ideological order.*

Summary

In article the ratio of globalization and a universal value in the context of synergetic philosophy of history is considered. The fundamental problems put before the Russian society are analyzed: existence of stable and successfully developing society without dominating ideology; possibility equality violation of different ideals as reference points of society development; value of a social ideal as leading value in majority activity; ways of threat return to totaling society; compatibility of a dominating and totalitarian ideal.

The special attention is paid to a problem of formation of universal value during globalization and crisis in society and to conditions of manifestation the law of differentiation and integration of ideals. The essence of original spirituality as following to a social ideal is reasoned.

Станислав Бойко

ЕДИНСТВО И РАЗЛИЧИЕ КУЛЬТУР ЗАПАДА И ВОСТОКА В КУЛЬТУРНОЙ СОЦИОДИНАМИКЕ

Ключевые слова: культуры Запада и Востока, основания разделения культур, единство и различие культур, характер современной социодинамики мировой культуры.

В современных условиях духовной жизни общества актуальной проблемой различных социогуманитарных наук: философии, культурологии, социологии, истории, психологии и других является диалог культур Запада и Востока в культурной социодинамике.

Социально-философское и культурологическое осмысление действительности предполагает определенную степень типизации и обобщения духовной жизни и культуры общества. Выполнение данного требования предполагает представить Запад и Восток как определенные парадигмы

¹, своеобразные идеальные типы культур.

Культура – всегда общечеловечна, универсальна, в своих глубинах она носит характер человеческого рода. В любую эпоху, где бы ни жил человек, он везде проявляет человеческие эмоции. И всегда творение таланта отличается от бесталанных поделок.

Однако, культура и едина, и многообразна, отличаясь целой палитрой национальных и региональных оттенков. Культурологи, философы, историки культуры и искусства отмечают не только ее всеобщность, но и ее разнообразие. Они предложили ряд типологических конструкций, позволяющих выделить пространственные (синхронные) и временные (диахронные) отличия определенных культур.

Наиболее принятым противоположным разделением мира культуры выступает выделение двух полюсов – «Запада» и «Востока». Это деление не абсолютно территориальное и не жестко диахронное. Оно подвижно. Но во всех случаях речь идет о генеральной направленности культурных свершений. Дихотомия «Восток – Запад» связана с различием социокультурных структур, несовпадением темпов и путей развития, отличием менталитета (доминантной установки индивидуального и массового сознания). Это как бы два культурных мира, основанных на несовпадающих принципах².

¹ Парадигма (от греч. παράδειγμα, «пример, модель, образец») – совокупность фундаментальных научных установок, представлений и терминов, принимаемая и разделяемая научным сообществом и объединяющая большинство его членов. Обеспечивает преемственность развития науки и научного творчества.

² Ильина Е.А., Буров М.Е. Культурология: учебный курс (учебно-методический комплекс. URL: e-college.ru/xbooks/xbook197/... (дата обращения 21.03.2015). URL: Культурные парадигмы «восток» и «запад» в поэзии Елены... pandia.ru/text/77/152/9505.php (дата обращения 21.03.2015).

Современные представители западной компаративистики¹, начиная с ее классика Ф. Нортропа, еще в 1947 г. выдвинувшего идею «встречи Востока и Запада», все более склонны говорить о необходимости оживления дряхлеющей в духовном отношении западной цивилизации путем инъекции жизненных соков культуры Востока. Хотя это и небесспорно, однако в современных условиях глобализации, несомненно, действует не механизм инъекций элементов культуры в тело западной цивилизации, а взаимопроникновение и взаимообогащение двух кажущихся противоположных культур.

Культурные «полюса» Запад и Восток представляют собой две, во многом противоречивые, парадигмы, культурные традиции, два типа духовного освоения мира, как бы две значительно различающиеся системы ориентации в окружающем мире, два типа формирования картины мира, две системы смыслов, которыми наделяются отражаемые предметы, процессы, явления действительности. Эти установки проявляют себя не только во всем разнообразии гуманитарной культуры (философии, социологии, культурологии, этике, эстетике, политологии и т.д.), но и в образе жизни народов, их гражданской позиции, ценностных ориентациях, политике, экономике и т.д.

Названия для обозначения упомянутых парадигм весьма разнообразны. Однако в философии и культурологии их принято обозначать «Запад» и «Восток».

Первую (Запад) парадигму обычно называют атеистической, материалистической (материалистически ориентированной), антропоцентристской, ориентированной на служение человеку, гуманистической, протестантской, нигилистической, либеральной, либерально-демократической, республиканской, модернистской и т.д.

Для обозначения **второй (Восток)** парадигмы употребляются такие определения, как религиозная, теоцентристская, ориентированная на почитание и служение Богу, духовная (духовно ориентированная), консервативная, идеалистическая, монархическая и т.д.

Все эти определения достаточно условны, могут быть заменены какими-либо другими, аналогичными по смыслу. Однако, каждое из них отражает определенную сторону образа культуры. Ведь социокультурная динамика предстает как непрерывное изменение внутренней структуры парадигмы и отношений между ними.

Отмеченные парадигмы можно обнаружить в чистом виде только на уровне очень замкнутых систем, как например, силовые структуры, политические партии, религиозные организации и т.п., которые предъявляют жесткие требования к идеологическому и моральному облику своих членов. На общественном уровне они обычно представляются в определенном соотношении признаков, которое можно определить как «духовный абрис» конкретного общества.

¹ Компаративистика – наука, основанная на сравнительно-историческом методе анализа литературных памятников, различных языков, культурных оснований, благодаря чему выявляются их общие истоки, соответствие другим более известным науке объектам.

Так, *первая традиция* доминировала в период европейской античности, в культуре Возрождения, Реформации, Просвещения, в Европе 18-19 вв., в современных странах Запада, в послереволюционной России; она питала буржуазные и социалистические революции.

Вторая традиция – это период средневековья Европы, русского православного царства, а также все три цивилизации Востока – арабо-мусульманская, индо-буддийская и китайско-конфуцианская. На Востоке в основном и сейчас преобладает взгляд на мир сквозь призму теоцентристского мировоззрения. Именно это обстоятельство и побуждает называть существующую традицию «восточной».

Принципиальные отличия двух обозначенных парадигм можно рассмотреть по предлагаемым ниже основным основаниям, которые и определяют их характерные черты. Количество этих позиций достаточно условно и при необходимости может быть увеличено. Внутри каждой из них можно выделить какие-то частные, более конкретные признаки.

Типологические черты двух рассмотренных выше типов духовности определяют и специфику возникших на их основе культурных традиций, «Запад» и «Восток» – это различие космологических и космогонических представлений, это различные взгляды на мир, как говорил Джозеф Редьярд Киплинг:

О, Запад есть Запад, Восток есть Восток, и с мест они не сойдут,
Пока не предстанет Небо с Землей на Страшный господень суд.
Но нет Востока, и Запада нет, что племя, родина, род,
Если сильный с сильным лицом к лицу у края земли встанет?¹

Однако, в то же время формула «Запад есть Запад, Восток есть Восток» представляется столь же неверной и односторонней, как и формула «Восток есть Запад, Запад есть Восток». Наше время подсказывает иную формулу: «Нет Востока без Запада и нет Запада без Востока» – одно помогает другому осознать себя и другого. Без этого нет и социодинамики культуры. Культура, как Запада, так и Востока полна непреходящих духовных ценностей. В наше время безостановочно идет процесс интеграции, взаимообогащения культур.

Важно отметить две общие тенденции развития современной мировой культуры. *Первая* выражает локализацию национально-государственных культур. *Вторая* характеризует интеграционные процессы различных культур в единую общепланетарную культуру. Обе тенденции в равной мере необходимы.

Локализация культур проявляется в выборе и осуществлении социокультурного развития, основанного на национально-государственных интересах, историко-культурных традициях и других процессах, выражающих самобытность, непохожесть на другие культуры, способов и содержания культурного совершенствования этнической общности, совокупности народов в государстве.

¹ Киплинг Р. Рассказы; Стихотворения / пер. с англ. Л.: Худ. лит., 1989. Баллада о Востоке и Западе.

Интеграционные процессы в мировой культуре восполняют недостающие культурологические процессы, являющиеся следствием локализации. Комплексность социокультурной деятельности в основных сферах жизни общества характерна США, Англии, Франции, Германии, Японии и ещё некоторым странам. К ним принадлежит и Россия.

Общими тенденциями развития мировой культуры также являются:

- возникновение и постоянное усложнение культурно-технического развития или научно-технического прогресса;
- формирование информационного общества и информационной культуры;
- медленное, но устойчивое укрепление гуманизации общества;
- появление постмодернистских направлений;
- возникновение массовой (популярной) культуры;
- возрастание влияния религий на мировоззрение людей и их практическую деятельность;
- возникновение и обострение глобальных проблем.

Общие тенденции развития мировой культуры конкретизируются в материальной и духовной культуре.

1) Для **мировой материальной культуры** XIX-начала XXI веков характерно, прежде всего, упрочение *научно-технического развития* в материальном производстве.

Технический прогресс сегодня – огромное количество предметов, созданных людьми и используемых в процессе производственной и иной деятельности, множество способов и форм материально-культурного творчества. Технический прогресс распространился на сферу духовной культуры, на мыслительный процесс самого человека.

Широкое использование технического развития, глубокие преобразования, которых достигло человечество с применением технических изобретений и разработок, стали порождать и неожиданные последствия. В современных условиях все более трудно спланировать научно-техническое развитие, особенно в сфере фундаментальных исследований, разработок сложных технических систем и технологий. Тем не менее, технический прогресс в материальной культуре проявляется в создании более совершенных орудий труда, чистых и высокотехнических производств, в разработке передовых технологий, в соотношении технического прогресса с жизнью и самоуправлением человека.

Видные специалисты – теоретики и практики считают, что момент, когда человечество уже не сможет контролировать техническое развитие, стремительно приближается. Это касается, прежде всего, исследований и практики создания искусственных роботов, сферы генной инженерии и нанотехнологий, связанных с самовоспроизводящимися техническими устройствами.

2) *Развитие мировой материальной культуры характеризуется неравномерностью.*

Расчеты и планы выравнивания уровней и темпов развития материальной культуры различных государств, а также «подтягивания» менее развитых до уровня развивающихся, а всех вместе – к развитым государствам пока не удастся осуществить в полной мере. Государства обладают различным количеством населения и показателями его культуры, неодинаковыми

территориями, климатическими условиями, ресурсами сырья и энергии, наличием пресной воды. Многообразна политическая ориентация государственных интересов и правительств. Весь этот комплекс причин объективного и субъективного порядка воздействует на сохранение тенденции неравномерного развития материальной, а также и духовной культуры, в различных странах и регионах.

3) Мировая материальная культура все больше *зависит от характера природопользования*. XIX-XX века демонстрировали преимущественно хищническое освоение и использование природы.

Для эффективного развития мировой материальной культуры необходимы ответственная экологическая политика государств, развитие партнерства, стратегия человечества на длительную перспективу, добрая воля народов сохранить уникальность Земли, решить экологические проблемы, не допустить третьей мировой войны.

4) Важное значение для развития мировой материальной культуры имеет *смена ориентаций в производстве товаров потребления*. Все увереннее утверждается мнение, что изобилия продуктов, необходимых для жизнедеятельности людей, не следует добиваться. Лозунги «больше товаров хороших и разных» или «общество массового потребления» не в полной мере соответствуют эффективному социокультурному процессу, не адекватно отражают его в человеческом измерении. Массовое изобилие не оправдывает себя ни с технологической, ни с личностно-субъективной сторон.

Духовная культура, как и материальная культура мирового сообщества, развивается очень многопланово. Высокого уровня совершенствования достигла, прежде всего, научная система знаний. В XIX-начале XXI века возникли сотни новых направлений исследования бытия, истории сообщества и его культуры, функционирования человека. Ее характерные черты:

1) *Свобода выбора мировоззренческих позиций* в различных обществах и сегодня представлена не равноценно. Но наиболее развитые общества всё глубже осознают, что свобода совести и её реализация на практике – одно из первейших условий утверждения гуманизма, человеколюбивой культуры. Не идеализируя процесс развития духовной культуры мирового сообщества, важно подчеркнуть, что в главном, генеральном направлении осмысления будущего человечества побеждают позитивные миротворческие ориентации.

2) Данному процессу активно способствует *образование* как важный элемент функционирования духовной культуры мирового сообщества. Оно сегодня различным образом представлено по странам и континентам.

Обученность граждан в единстве с воспитанностью составляют, как известно, сущность, главное содержание духовной культуры личности.

3) Духовная культура мирового сообщества характеризуется усилением *правовой регуляции* общественных отношений. Элементом духовной культуры она выступает, прежде всего, потому, что в ней реализуется отношение граждан к праву, их юридическая мировоззренческая позиция. Общество является духовно зрелым, прежде всего тогда, когда верно оценивается значение взаимодополняемости правовой и нравственной регуляции жизни людей.

4) Духовная культура в новейшее время существенно обогатилась современным пониманием *свободы совести*. К сказанному можно добавить положение о том, что, несмотря на утвердившееся *цивилизованное* объяснение свободы совести, и сегодня множество людей преследуется за критику религии или атеизм. И сегодня многие религиозные объединения допускают насилие над личностью верующего или атеиста. И сегодня возникает множество конфликтов и локальных войн из-за межконфессиональных разногласий или насилие прикрывается религиозными знаменами.

5) Существенное развитие получила *художественно-эстетическая культура*. Качественные изменения произошли в художественной прозе и поэзии, в музыке, живописи и других формах изобразительного искусства, в цирковом и эстрадном искусстве. Возникли новые виды искусства – кино, телевизионное искусство, компьютерное (виртуальное) искусство. Гигантские шаги сделала архитектура, дизайн, художественная фотография, хореография. Сохранил свои позиции театр.

В сфере искусства возникли модернизм и постмодернизм. *Постмодернизм* сегодня определяется как характеристика современной культуры, связанная с фундаментальными сдвигами в формах мышления и направлении исследовательских интересов. В культурно-эстетической сфере постмодернизм размывает грани между дозволенным и недозволенным, эстетическим и неэстетическим, моральным и аморальным, искусством и неискусством.¹

6) Особенностью функционирования современного искусства в мировом сообществе является *более тесное его взаимодействие с народным художественным творчеством*. Само профессиональное творчество часто обращается к «истокам» – фольклору, мифологии, древним верованиям.

7) Явлением XX века стала *массовая (популярная) культура* как вид специализированного и коммерциализованного художественного творчества для больших масс людей с широким использованием современных записывающих и воспроизводящих технических средств. Движущей силой ее является «спрос-предложение» на рынке художественно-эстетических услуг. Она способна производить сильное воздействие на потребителей, подчинять их психику массовым влечениям, модным формам и стилям, удерживать в духовном мире важные для заказчиков массовой культуры ценности и устремления.

8) Еще одной чертой и особенностью духовной культуры мирового сообщества является формирование *информационной культуры*. Важно подчеркнуть, что информационный компонент функционирования планетарного общества в основных элементах и признаках уже создан. Культурность существования и проявления информационной жизни современного общества еще предстоит утвердить. XXI век называют не только гуманистическим, но и информационным.

Выводы.

¹ Постмодернизм // Культурология. М., 2010. С. 524-535.

1. Переходный период, переживаемый современной культурой, характеризуется не только разрушением целостности ценностного ядра культуры уходящей цивилизации, но и формированием контуров культурного ядра будущей цивилизации.
2. Взаимообогащение культур является важным фактором, вызывающим учащение ритма истории, сжатие социального времени.
3. Культура человека социальна, и хотя сам человек имеет целостную «тройственную» сущность, воплощающую в единстве биологические, психические и социальные черты, его конкретное бытие чревато нарушением гармонии между индивидуальным и социальным.
4. Культура человека исторична, то есть изменяется вместе с изменением общества, всей системы общественных отношений, и обладает определенными закономерностями динамики.
5. Культура человека символична: он придает символическую форму вещам, идеям, чувствам, ценностям и нормам.
6. Культура человека коммуникативна, то есть существует лишь через общение с другими культурными мирами, через диалог, посредством специфического языкового кодирования.
7. Индивидуальный мир культуры является сущностью каждого отдельного человека, его собственной жизнью, его собственным богатством, его собственным наслаждением, и по формам своего проявления уникален.
8. Современная мировая культура чрезвычайно многообразна и многолика. Она имеет кризисные процессы и прорывы в будущее, гуманистична и непримиримо воинственна, традиционна и нова.

РЕЗЮМЕ

В статье показаны парадигмальные основания культур Запада и Востока. Выделение двух полюсов – «Запада» и «Востока» выступает наиболее принятым противоположным разделением мира культуры. Раскрываются содержание основных позиций культурных полюсов западной и восточной культур. Показаны основные тенденции развития мировой культуры как единства локализации и интеграции национальных культур.

Ստանիսլավ Բոյկո

ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ԵՎ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹՆԵՐԻ ՄԻԱՄՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՍՈՑԻՈԴԻՆԱՄԻԿԱՅՈՒՄ

Հիմնաբառեր. Արևելքի և Արևմուտքի մշակույթ, մշակույթների տարանջատման հիմքերը. Մշակույթների միասնությունն ու տարբերությունները, ժամանակակից համաշխարհային սոցիոդինամիկայի բնութագիրը

Ամփոփում

Հոդվածում քննարկվում են արևմտյան և արևելյան մշակույթների միասնության և տարբերության հիմնախնդիրներ՝ երկբևեռվածության տեսանկյունից: Ներկայացվում են համաշխարհային մշակույթի զարգացման հիմնական միտումները՝ հիմք ընդունելով ազգային մշակույթների լոկալիզացումն ու ինտեգրացումը:

Stanislav Boyko

The Unity And The Diversity Of East And West in The Cultural Sociodynamics

RESUME

Keywords: cultures of East and West, bases of separation of cultures, unity and cultural differences, socio dynamics nature of modern global culture.

Summary

The article shows the paradigmatic founding cultures of East and West. Isolation of the two poles- the "West" and "East" stands opposite the most accepted division of the world culture. The article shows the content of the basic positions of cultural poles of Western and Eastern cultures. The basic trends in the development of world cultures a unity of localization and integration of national cultures are distinguished.

Г.Г. Беляев Н.П. Котляр

ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННАЯ И ПРАВОВАЯ ОЦЕНКА СПРАВЕДЛИВОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ РОССИИ

Ключевые слова: справедливость, справедливость-правда, справедливость-равенство, консерватизм, либерализм, неолиберализм.

Из четырех добродетелей – мудрость, мужество, умеренность и справедливость – самая сложная для практического воплощения – это добродетель справедливости, так считали античные мыслители. «Только те любезны богам, – говорит Демокрит, – которым ненавистна несправедливость»¹. Люди могут терпеливо выносить многие лишения и невзгоды жизни, говорит опыт поколений, но если в обществе укореняются представления о господстве социальной несправедливости, если люди убеждены, что их законные права нарушены, а их достоинство попирается силой, обманом и безразличием элит, то быть беде: часы, отмечающие время, когда произойдет социальный взрыв, уже заведены.

Категория справедливости имеет сложное строение и представляет собой синтетическую оценку личных и социальных выражений отношения сущего и должного в свете идеи общего блага. Опираясь на это понимание справедливости, мы можем выделить её личностный аспект, заключающийся в том, что мы, в качестве морального существа, сознательно поддерживаем отношения справедливости, понимая, что общее благо является в высшем смысле слова и моим

¹ URL: Учебник: "Этика - Глава: Тема 5. справедливость" azbook.net/book/454-etika...tema...spravedlivost.html (дата обращения 30.03.2015).

личным благом. Отношения солидарности наиболее тесно связаны с этим аспектом справедливости.

Вместе с тем, справедливость – это ещё и нравственная характеристика отношений социальных групп. Экономическая, политико-правовая, религиозная и иные сферы общественной жизни имеют своё выражение справедливости. Таким образом, можно выделить экономическую, правовую, политическую виды справедливости.

Проблема оснований справедливости и форм ее понимания оказывается актуальной практически для всех сфер жизни общества: экономической, социальной, политической и духовной. Происходит это вследствие того, что сущностные (философские) основания справедливости остаются относительно устойчивыми; именно они определяют качественное содержание данного феномена, позволяют ему, оставаясь самим собой, воплощаться в различных формах практики.

В современном мире трансформации понимания справедливости связаны, в первую очередь, с процессами глобализации и информатизации, активно влияющими на возникновение новых форм её осмысления.

Борьбу старого и нового, конечно, нельзя понимать вульгарно. По большому счёту, в обществе ничего не исчезает; в исторической памяти народа прошлое живёт до тех пор, пока живы носители этой памяти. Так дело обстоит с нравственными оценками.

Справедливость в общественном сознании россиян, ориентирующихся на ценности традиционного общества, трактуется, чаще всего, как жизнь по правде или жизнь с правдой. Под правдой подразумевается некий высший, образцовый порядок бытия и человеческих отношений. Не случайно, как полагает, Н.А. Бердяев, для русского народа характерно преобладание сердца над умом и волей русский человек не очень ищет истины, он ищет правды как средства, первейшего условия спасения¹.

По мнению Достоевского, в том обществе, где господствует правда как высший нравственный идеал, будут господа и слуги, но не будет рабов. Слуги и господа будут, но господа уже будут не господами, а слуги не будут рабами. «Были бы братья, – замечает он, – будет и братство»². И наоборот, если нет братьев, то никакими учреждениями не получишь братства.

Идеал справедливого устройства жизни Достоевский видел в служении: «Кто хочет быть выше всех в Царствии Божию – стать всем слугой. Вот как я понимаю русское предназначение в его идеале»³. Только разумом сложно понять и принять такую позицию русского писателя, серьезно верившего во всепримирение народа, в союз всеслужения человечеству.

Активные поиски правды-справедливости отечественными мыслителями не исключали, а предполагали возможность и необходимость ее исторических изменений. Русские философы основывают свои учения на том, что каждое новое время, сохраняя подлинные духовно-

¹ Бердяев Н.А. Судьба России. М., 1990. С.84-85.

² Достоевский Ф.М. Полн. собр. соч. в 30 т. Т.26. Л.,1974. С.167.

³ Достоевский Ф.М. Полн. собр. соч. в 30 т. Т.23. Л., 1974. С.47.

нравственные ценности минувших эпох, их достижения в утверждении высоких норм и принципов справедливости, должно наполнять правду-справедливость дыханием конкретных лет и периодов. Их, например, захватила марксистская идея справедливого общества, возможность построить в отдельно взятой стране общество всеобщего благоденствия.

Рассуждая о справедливости на высшей фазе развития общества – коммунистической общественно-экономической формации, марксисты были убеждены и подчеркивали, что проблема равенства и справедливости тогда не только получают свое окончательное решение, но и вообще будут сняты с повестки дня. Маркс, например, писал: «С уничтожением классовых различий само собой исчезнет всякое вытекающее из них социальное и политическое неравенство»¹.

К сожалению, социальные проблемы в светский период отечественной истории только обострились. Декларируемые властями права и свободы граждан часто грубо и жестко попирались. Идеалы справедливости, декларируемые классиками марксизма-ленинизма, так и оставались недостижимыми идеалами.

В современных российских условиях социальная практика справедливости по всем политическим концепциям и основным государственно-правовым документам предполагает конкретный набор материальных и духовных благ, к которым все граждане должны иметь равный доступ. Но на практике в настоящее время проблема справедливости переросла в проблему социальной защиты, так называемых, незащищенных групп населения (пенсионеров, детей, инвалидов), а также устранения таких аспектов несправедливости как невозможности реализации социального статуса (например, несоответствие образования и профессии, низкая заработная плата, низкая платежеспособность основной массы населения, существенный разрыв в доходах между разными слоями населения и т.д.)

Социальная практика последних двух десятилетий позволяет нам сформулировать наиболее распространенные в массовом сознании россиян трактовки понимания справедливости:

- Справедливость – это, прежде всего и даже преимущественно – равенство людей по основным социальным показателям.
- Справедливость – это воздаяние по труду и реальным заслугам конкретного человека перед обществом.
- Справедливость – это свобода жить, творить и действовать, а также, по возможности, удовлетворять свои потребности.
- Справедливость – это законность, распространяемая на всех и каждого, независимо от его социального статуса.

Все большее распространение получают трактовки справедливости как законности, как справедливого законотворчества. Особенно впечатляет в этом плане то, что россияне все чаще в судах отстаивают свою честь и человеческое достоинство².

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология // Соч., 2-е изд. М., 1955. С.54.

² Строев Е.С. Проблемы российского самосознания // Вопросы философии. 2007. №4. С.3-8.

Справедливость принадлежит к тем ценностям, связь которых с повседневным материальным, социальным, политическим, правовым положением и самочувствием людей обнаруживается самым непосредственным образом. В самом общем плане в настоящее время выделяются две идеологии, которые противостоят друг другу, это либерализм и консерватизм, которые напрямую влияют на проблемы справедливости.

Практически все определения *либерализма* включают в себя идеи личной свободы индивида, которая не ограничивается традициями. Либерализм как сложное структурное явление, принадлежащее одновременно философской, идеологической и политической сферам, предстает как историко-философская доктрина и политическая идеология, обосновывающая программные установки объединившихся под его знаменем социальных слоев, и как более или менее массовое организованное движение.

Важнейшим достоинством политической системы либералами провозглашалась справедливость, а правительствам предлагалась ориентация на моральные качества гражданина. В мировоззренческий комплекс классического либерализма вошли представления о свободе от групповых, классовых, националистических и иных предрассудков. Также там широко распространены идеи космополитизма, толерантности, гуманизма, прогресса, демократизма и индивидуализма с особым подчеркиванием ценности любой личности.

Концептуальное право классического либерализма включает в себя утверждение абсолютной ценности человеческой личности и равенства от рождения всех людей; провозглашение автономии индивидуальной воли; требование создания государства на основе общего консенсуса и с единственной целью сохранить и защитить естественные права человека, что определяет договорной характер отношений между государством и обществом; убеждение в необходимости верховенства закона как инструмента социального контроля и разумности ограничения объема и сфер деятельности государства; утверждение важности защищенности государством частной жизни человека и свободы его действий в рамках закона. В классическом либерализме свобода еще не вступает в конфликтующие отношения с равенством. Свобода рассматривается как равная свобода для всех.

Идеология *консерватизма* сегодня рассматривается как один из важнейших структурных компонентов любых современных политических идеологий. Носителями идеологии консерватизма являются социальные группы, слои, классы, заинтересованные в сохранении традиционных общественных порядков или в их восстановлении. В структуре консерватизма выделяются два идейных пласта. Один ориентируется на поддержание устойчивости общественной структуры в ее неизменной форме; другой – на устранение противодействующих политических сил и тенденций. Различные направления и формы консерватизма обнаруживают общие характерные черты. К ним относятся: признание обществом и государством существования морально-религиозного порядка и несовершенство человеческой природы; убеждение в прирожденном неравенстве людей и в ограниченных возможностях человеческого разума;

утверждения о необходимости жесткой социальной и классовой иерархии и предпочтения устоявшихся общественных структур и институтов.

Сегодня в качестве наиболее общего, фундаментального подхода к пониманию справедливого социально-экономического переустройства общества в России предлагается принцип утверждения социально оправданного имущественного, экономического и социального равенства и неравенства граждан, отдельных социально-профессиональных и социально-демографических групп. Особо значимо характеризуется политиками и учеными предупреждение массового совпадения имущественной, классовой и национально-этнической дифференциации, создающей базы для социальной и национальной конфликтности, усугубляющей остроту проблем справедливости в современной России.

Актуальной проблемой справедливости в современной России является поиск оптимального сочетания государственного регулирования экономической и социальной сферами, их согласования с развитием социальных программ бизнеса, системных проектов различных общественных организаций. В условиях реформы социальной сферы и административного самоуправления, «третьего передела собственности» (этап приватизации) эта проблематика предстает стратегически важной. Она во многом оценивается в начале XXI века в России именно в контексте проблем справедливости (несправедливости).

Особое значение в этой связи приобретает активность или наоборот – пассивность населения в сфере экономики, дифференциация в этой активности в различных населенных пунктах, этнических и социально-демографических группах, имущественных слоях. При этом первостепенное значение приобрел вопрос о криминальной, теневой и легальной, некриминальной экономической активности населения, что имеет прямое отношение к решению проблем социально-экономической справедливости.

При более внимательном рассмотрении социальная и экономическая сферы не имеют жестких пространственно-временных границ. Связь между ними обнаруживается при выявлении их функций. Так, функция экономической сферы общества связана с производством и потреблением материальных благ, а функция социальной сферы в основном связана с обеспечением защиты экономических интересов каждого гражданина, гарантией общественной стабильности, созданием благоприятных условий для воспроизводства трудовых ресурсов, роста и реализации их потенциала и социальных гарантий. На наш взгляд, интересы личности – важнейший фактор, который следует учитывать, когда речь идет об организации современной рыночной экономики. Это вытекает из самой сущности правового справедливого государства, где на первый план выдвигаются именно права и свободы человека и гражданина. Государство обязано корректировать правила рынка, обеспечивая социальную справедливость, а не пускать рынок, так сказать, в свободное плавание.

Полагаем, что одним из основных факторов реализации принципа социальной справедливости в условиях многоукладной рыночной экономики является эффективное развитие государственного сектора, особенно, в отраслях, обеспечивающих пополнение бюджета страны, ее обороноспособность.

Одна из главных трудностей, которые возникают, как только делаются попытки применить теорию справедливости к современной российской действительности, заключается именно в сложности и многообразии ее социально-экономических и социокультурных условий. Россия – многоликая страна, что определяется, в первую очередь, культурными, национальными и географическими факторами. Любые попытки общественных преобразований в России непременно наталкиваются на необходимость решения множества региональных проблем, связанных со своеобразием понимания справедливости.

Таким образом, в качестве оценки справедливости дает общую характеристику политического и социально-экономического положения личности в обществе, указывает на степень адекватности общественных структур и отношений интересами ее развития. Выступая в роли социального требования, справедливость отражает представления людей о должном в экономике и политике, об уровне благосостояния, доступности жизненных благ в обществе, независимо от национальных, территориальных и культурных особенностей. Именно поэтому в представлениях о социальной справедливости заложен критический, нацеленный на преобразование общества на действительно демократических началах смысл.

Основным механизмом, способствующим реализации идей, принципов и требований справедливости в социально-экономической сфере, является социальная политика, цель которой – создание условий для жизнедеятельности индивида в объеме, соответствующем уровню развития общества, что является важнейшим критерием реализации социальной справедливости. Провозглашая в качестве своей основной цели создание необходимых условий для жизнедеятельности человека, государство берет на себя обязательство не ущемлять интересы различных групп населения, не отводить им роль маргиналов общества по тем или иным признакам.

Очевидно, что для практической реализации принципа социальной справедливости важно не только выявить и задать нормы справедливости (в законодательстве, прежде всего, а также в экономике), но и создать механизм их соблюдения властью предержащими. Здесь мы полагаем, будут уместны особенности правовых интерпретаций справедливого и несправедливого в современном российском социуме. На наш взгляд, традиционно в контексте правового регулирования решения проблем справедливости в России акцентируется внимание, прежде всего, на законодательном, нормативном обеспечении данного процесса и на правоприменительной деятельности.

Сложившаяся социальная дифференциация населения в обществе на конкретно-историческом этапе его развития с точки зрения справедливости может оцениваться и оценивается по-разному. Это разнообразие в главном определяется следующим:

- 1) различными социально-экономическими и социально-политическими условиями, характерными для той или иной страны в исторически конкретный период;
- 2) вариативностью характеристики справедливого и несправедливого в социальной дифференциации, которая определяется господствующими идеологическими доктринами политического руководства, интеллектуальной элиты, обслуживающей его деятельность;

3) влиянием на вариативность интерпретаций конкретных социологических исследований социального положения различных общественных групп в государстве, в отдельных его регионах, населенных пунктах, отраслях хозяйствования, социальной жизни в целом.

В этой связи в качестве важнейших критериев, интегрирующих различные системы социальных показателей, в интересах справедливости выступают, как правило, следующие из них:

- обеспечение равенства возможностей для всех граждан страны;
- обеспеченность социальной безопасности личности, общества и государства;
- обеспеченность стабильности политического развития и функционирования государства и общества;
- обеспечение эффективности экономического развития, трудовой активности населения;
- оптимальность воспроизводства и развития человеческого потенциала в обществе;
- гармоничность регулирования противоречий, конфликтов в обществе, развития социального партнерства;
- ориентированность на гуманизацию социальных отношений в обществе, развитие его правовой и социальной культуры;
- гарантии духовного и социального развития личности;
- приоритетное развитие, социальная защищенность коренных народов государства, общества с определенной социальной дифференциацией и др.

В современных условиях справедливость может быть обеспечена и рациональными средствами, но в России на настоящий момент не сложились предпосылки для такого решения проблемы. Задача государства и общества видится в том, чтобы такие предпосылки создать. Для этого есть надежная опора в виде теоретико-методологического багажа различных философско-правовых учений.

Российская действительность предполагает, что справедливость, в частноправовом аспекте, является инструментом, обеспечивающим защиту частных интересов граждан, юридических лиц, предпринимателей. При отсутствии прямых правовых предписаний частноправовые отношения возможно регулировать посредством применения к ним требований справедливости. Таким образом, значительная роль справедливости в современном российском правосознании определена функцией проводника между правосознанием и явлениями общественной жизни.

РЕЗЮМЕ

Понятие справедливости характеризует нравственные отношения как личности, так и социальных групп. Особенности транзита российского общества создают конфликт между различными способами понимания справедливости, среди которых следует выделить традиционно-консервативную и либеральную трактовки. Эффективное развитие государства в сочетании с защитой прав личности создаст реальные возможности для сочетания интересов личности и общества на современном этапе развития российского общества.

Գ.Գ. Բելյաև և Ն.Պ. Կոտլյար

ԱՐԴԱՐՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՈՑԱՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՈՒՄ

Հիմնաբաներ. Արդարություն, արդարություն - ճշմարտություն, արդարություն – հավասարություն, կոնսերվատիզմ, լիբերալիզմ, նեոլիբերալիզմ

Ամփոփում

Արդարության բնույթը առնչվում է ինչպես անհատի, այնպես էլ սոցիալական խմբերի բարոյական հարաբերությունների հետ: Պետության արդյունավետ զարգացումը, հիմնված մարդու իրավունքների պաշտպանության վրա, իրատեսական պայմաններ է ձևավորում անհատի և հասարակության շահերի հնարավոր համակցման համար:

Belyaev GG, N.Kotlyar

Spiritual, Moral And legal Assessment of Justice in Modern Russia

Keywords: justice, fairness, truth, justice, equality, conservatism, liberalism, neoliberalism.

Summary

In the article discuss the problems of conflict between different ways of understanding justice, among which we can highlight the traditionally-conservative and liberal interpretations. Effective development of the state in combination with the protection of individual rights will create real opportunities to match the interests of the individual and society at the present stage of development of the Russian society.

Станислав Бойко

Анисат Магомедова

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ОБЩЕСТВА ПОТРЕБЛЕНИЯ КАК ЯВЛЕНИЯ СОВРЕМЕННОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ЖИЗНИ

Ключевые слова: общество потребления, две теоретические позиции, в которых данное состояние социума может быть представлено как продолжение ранее установленных социальных отношений и социальной преемственности

Понятие «общество потребления» в настоящее время уже перестало быть философской метафорой, необходимой для описания отдельных социальных и экономических изменений, происходящих в развитых странах, а теперь и в России. Оно все больше приобретает вполне законченные черты самостоятельного этапа социального развития, тесно связанного с утверждением постиндустриальных, постмодернистских, информационных аспектов современной эпохи.

Американский ученый Э. Леонард в своей книге «История барахла» пишет, что в 2004-2005 гг. две трети 11-триллионной американской экономики ушло на личное потребление. Причем на обувь, часы и ювелирные изделия американцами было потрачено больше, чем на получение высшего образования. Только тинейджеры в возрасте 12-19 лет в США в 2004 г. потратили на свои покупки (модную дешевую одежду, музыкальные диски, электронные гаджеты) 169 млрд долларов [10, p.320].

По данным The Council for Textile Recycling, в 2006 г. в Великобритании, где одежда составляет половину всех потребительских товаров, новых предметов гардероба на каждого жителя ежегодно приходится в среднем по 35 кг, однако только одна восьмая часть из этого количества вновь используется после того, как люди избавляются от ненужных и надоевших вещей – остальные же 30 кг отправляются прямо на свалку[4].

Необходимо провести социально-философский анализ сущностных особенностей и содержательных черт общества потребления, а также тех противоречий общественного развития, которые вызвал к жизни данный феномен.

Возникает важный вопрос: годятся ли такие понятия как «общество потребления», «культура консюмеризма», «идеология вещиизма» для обозначения тех или иных конкретных социальных обстоятельств или они выступают малопонятными, но яркими ярлыками, скрывающими важнейшие социальные изменения?

Желание проанализировать основные черты современного состояния социума неизбежно подталкивает исследователя к тому, чтобы принять такие обобщающие понятия, как «общество потребления».

Отправной точкой для данного исследования стало возникновение нового взгляда на состояние современного общества. Сегодня всё больше философов, социологов, культурологов, экономистов и др. заявляют о потреблении как об одном из главных отличительных признаков современного мира. Предметом споров между ними все чаще становится то, каковы последствия реализации этого явления. Для одних авторов они означают становление в социуме действительно заботливых и равноправных отношений, для других – усиление пристального внимания к каждому члену общества со стороны власти, для третьих они означают появление довольно примитивного в своих жизненных предпочтениях слоя людей, занятых лишь получением как можно более изысканных удовольствий; четвертые – весьма озабочены сохранением духовных ценностей и традиций, которых жажда потребительства неизбежно разрушает и вытесняет.

В докладе рассматриваются различные взгляды на потребление в современном обществе, такие как: изучение возрастающей роли «жажды потребительства», снижение значения духовно-нравственных ориентиров, расширение сферы экономического контроля, возросшая степень регулирования повседневной жизни или ослабление интеллектуального уровня в погоне за удовлетворением увеличивающихся материальных запросов. Однако среди этих различий можно выявить две главных позиции.

Одни авторы утверждают, что общество потребления есть абсолютно новый феномен, другие – придерживаются взгляда на потребительство как на продолжение ранее установленных социальных отношений.

Первая часть социальных мыслителей провозглашает возникновение общества нового типа, к которым можно причислить теории доминирования духовной сферы общества (М. Вебер); сверхпотребления и расточительства (М. Мосс, Ж. Батай); габитуса (П. Бурдьё); постмодернизма (Ж. Бодрийяр, Ж. Делез, З. Бауман).

Среди сторонников идей социальной преемственности необходимо отметить представителей культурно-технологической теории (В. Беньямин) и критической теории (Г. Маркузе, Э. Фромм), которые соглашались, что в современном мире потребление играет ключевую роль, и считают, что его роль и место давно уже установлено самим ходом развития общества.

1. Основные положения исследователей общества потребления как социума нового типа.

Среди мыслителей, которые полагали, что общество потребления – новый фактор в развитии социума, следует отметить немецкого мыслителя М. Вебера, являющегося одним из первых, кто обозначил эту тенденцию. В основе его *теории преобладания духовной сферы над экономической* лежит «вторжение нового духа», а именно «духа современного капитализма», который основан на религиозной доктрине кальвинизма и пуританизма. По его мнению, решающие изменения в экономическую жизнь капитализма привнесены «не отважными и беспринципными спекулянтами или авантюристами, которых мы встречаем на протяжении всей экономической истории, не обладателями больших денег, а людьми, прошедшими суровую жизненную школу, осмотрительными и решительными одновременно, людьми сдержанными, умеренными и упорными по своей природе, полностью преданными своему делу, со строго буржуазными воззрениями и принципами, адекватной подобному деловому образу жизни должна быть скорее некая негативная направленность, способность *освободиться* от власти традиций, то есть нечто близкое либерально-просветительским устремлениям»[3, с.37-38].

Имеет интересные особенности идея *экономики дара*, которую начал разрабатывать социолог Марсель Мосс. Он считал, ссылаясь на А. Смита, Д. Риккардо, К. Маркса, что европейское общество основано на экономике накопления, в то же время показывал примеры из противоположного по сути отношения к потреблению, которое демонстрировали североамериканские индейцы, реализовывающие экономику дара (расточительства). Краеугольным камнем экономики дара является потlach¹.

Сам потlach есть не что иное, как система взаимобмена дарами (дарообмен) – коммерция, но коммерция благородная, проникнутая великодушием. Если же она осуществляется в другом духе, с целью непосредственного получения прибыли, она становится объектом подчеркнутого презрения[6, с.98].

Французский философ Жорж Батай продолжил исследование экономики дара, основной упор делая на понимании потлacha как *социального жертвоприношения*. Батай вводит термин «политэкономии траты», противостоящей экономике потребления и накопления. В основе религии и искусства лежит отказ от разумного принципа накопления и экономии, формирующего запреты и требующего нарушать их во время праздников или представлений.

По мнению Батая, во все времена и во всех типах обществ существовало «уничтожение» избыточных продуктов производства или энергии, которые либо истреблялись, либо преобразовывались в определенные артефакты: «Если мы не в силах уничтожить избыточную энергию, то она не может быть использована и тогда, словно дикое, не поддающееся дрессировке животное, она сама уничтожает нас, мы сами расплачиваемся за неизбежный взрыв». Это истребление богатства связано с чувством проклятия «проклятая часть»²

*Теория габитуса*³ П. Бурдьё предполагает наличие в социальном пространстве социальных полей (подпространств) как систем объективных связей между различными позициями (государство, церковь, политические партии, система образования). Имеются различные поля: экономическое, политическое, религиозное и др. Особое значение придается полю экономического производства, которому подчинены и другие, беспрестанно вовлеченные в различного рода борьбу. Социальное

¹Потlach (на языке племени индейцев нутка – обмен дарами) ритуал взаимного одаривания, празднество, на котором его устроитель раздает гостям все (буквально – все!) нажитое имущество.

² Батай Ж. Проклятая часть. М., 2003. С. 25.

³ Габитус (лат. habitus– внешность, вид, облик) – понятие, которое позволяет объяснить социальный мир, взятый как в его историческом, так и актуальном срезе, с точки зрения упорядоченности происходящих в нем процессов.

пространство – средство реализации социальной дифференциации (деления), выступающей как совокупность занимаемых агентами социальных позиций (силы и власти) в этом пространстве.

Габитус как бы «накладывается» на социальные процессы, приводя их в сознании человека в порядок. Тогда габитус превращается в средство (механизм), управляющее, с одной стороны, поведением индивида, с другой – направленное на объективирование практик и упорядочение условий окружающей человека среды. Габитус создает условия для проявления свободы выбора агента и вместе с тем ограничивает его устремления путем формирования барьеров, пределов активности. Современная реклама для роста потребления активно использует габитуальный механизм влияния на массовое сознание общества.

Представляет большой интерес постмодернистская позиция **семиотического (знакового) потребления** французского мыслителя Ж. Бодрийяра. По его мнению, люди в обществе изобилия окружены объектами потребления. Их повседневное общение состоит не в общении с себе подобными, а в получении благ и посланий и в манипуляции с ними, начиная с очень сложного домашнего хозяйства и десятков его технических рабов вплоть до «городского оборудования» и всей материальной машинерии коммуникаций и профессиональных служб, вплоть до постоянного зрелища прославления объекта в рекламе и в сотнях повседневных посланий, исходящих от СМИ, заполненных бессмысленным кишением неопределенно навязчивых гаджетов и символическим ипсиходрамами, которые предлагают ночные темы, преследующие нас даже в наших мечтаниях.¹ Таким образом, изобилие на самом деле является только накоплением «знаков счастья», а «потребление потреблено в форме мифа». Потребительская стоимость заменяется символической стоимостью: индивиды начинают приобретать товары, потому что они являются символами престижа, власти, благополучия.²

Французские постмодернисты Жиль Делёз и Феликс Гваттари представили собственное понимание основ общества потребления как создания и напряженной работы **машин желания**.

По мнению Делёза и Гваттари, желания являются производительной силой, они лежат в базисе исторического процесса, и без них невозможно представить экономику капитализма. Реклама превращает наши желания на бессознательном уровне в смысл нашего существования. Деньги нужны для того, чтобы их тратить на осуществление наших желаний. Таким образом, социальная деятельность для таких машин желаний – это источник доходов для удовлетворения своих желаний. «Объективным бытием желания является Реальность как таковая. Желать – значит производить, производить реально. Желание производит реальность, производство желания есть не что иное, как общественное производство».³

Смысл нашего существования состоит в увеличении количества денег, в обретении власти, в карьере, в получении престижной должности, в удачном браке, в рождении детей. Все эти максимальные жизненные задачи складываются, как мозаика, из более мелких и прозаических желаний: покупки квартиры и машины, поиска рабочего места с хорошей зарплатой, заботы о своей внешности, приобретении модной одежды и дорогой косметики и т.д.

В эпоху постмодернизма человек уже не ощущает зазора между вещью и существованием, человека в сущности уже и нет, как нет вещи и существования, а есть машина желаний, бесконечно желающее желание.

¹ Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры. М., 2006.

² Baudrillard J. Selected Writings. Stanford: Stanford University Press. P. 22.

³ Делёз Ж., Гваттари Ф. Анти-Эдип. Капитализм и шизофрения. Екатеринбург, 2007. С. 90-91.

2. Основные положения сторонников идей социальной преемственности.

В своей *культурно-технологической теории* немецкий философ Вальтер Беньямин указывает, что в современную эпоху так называемой технической воспроизводимости все вещи, которые служат человеку, в том числе и произведения искусства, лишаются своей единственности и уникальности (ауры) и заменяются репродукцией, что одновременно и усиливает потребление и примитивизирует его.

Однако, по мнению В. Беньямина, даже в самой лучшей репродукции отсутствует главная характеристика произведения искусства – его уникальное бытие. Подлинность какой-либо вещи обуславливается её историей с момента возникновения, но поскольку в репродукции материальный возраст нивелируется – отсутствует историческая ценность, а вместе с тем теряется и значение вещи, её авторитет.

В своей книге «Улица с односторонним движением» Беньямин писал: «Тепло покидает вещи. Объекты нашего каждодневного пользования осторожно, но твердо отталкивают нас. День за днем, в преодолении всей суммы их секретного сопротивления – не только избегая его – мы обладаем огромным заделом для работы. Мы должны компенсировать их холодность своей теплотой, если мы опасаемся, что они заморозят нас до смерти, и обращаться с их колючками следует с бесконечной осторожностью, если мы не хотим погибнуть, истекая кровью»¹

Герберт Маркузе, представитель Франкфуртской школы социальной мысли, в своей критической *теории одномерности человека* полагал, что в обществе полным ходом идет процесс преформирования² – насаждение материальных и интеллектуальных потребностей, влечений и устремлений в предварительно заданном, нужном направлении, которое является «формой войны против социального освобождения».

Господствующие интересы общества обуславливают репрессивное развитие индивида, воспроизводят и усиливают ложные преобладающие его потребности (расслабляться, развлекаться, потреблять и вести себя в соответствии с рекламными образцами, любить и ненавидеть то, что любят и ненавидят другие) независимо от того, насколько он отождествляет себя с ними и находит себя в их удовлетворении.

Свободный выбор среди широкого разнообразия товаров и услуг не означает свободы, если они поддерживают формы социального контроля над жизнью, наполненной тягостным трудом и страхом, – т.е. если они поддерживают отчуждение. Сам механизм, привязывающий индивида к обществу, изменился, и общественный контроль теперь коренится в новых потребностях, производимых обществом.

Другой представитель Франкфуртской социальной школы Эрих Фромм, которого многие исследователи считают *автором термина «общество потребления»*, в своей программной книге «Иметь или быть» заявляет, что ожидания, которые цивилизация связывала с промышленным прогрессом – стремление «стать богами, высшими существами, способными создать второй мир, используя мир природы лишь в качестве строительного материала для своего нового творения», привело лишь к неограниченному производству и неограниченному потреблению.

По Фромму, общество потребления построено на идее, что богатство и комфорт в итоге принесут всем безграничное счастье. В свою очередь триединство неограниченного производства,

¹ Benjamin W. Einbahnstraße. Berlin, 1928. P. 21.

² Преформирование (англ. *preconditioning* – предварительная обработка) – возможность делать или не делать, наслаждаться или разрушать, иметь или отбросить становится или не становится потребностью в зависимости от того, является ли она желательной и необходимой для господствующих общественных институтов и интересов или нет.

абсолютной свободы и безбрежного счастья составили ядро новой религии – Прогресса, «новый Земной Град Прогресса должен был заменить Град Божий».

Потреблению как одной из форм обладания, которой присуще, с одной стороны, ослабление ощущения тревоги (то, чем человек обладает, не может быть у него отобрано), но, с другой стороны, оно вынуждает его потреблять все больше и больше (всякое потребление вскоре перестает приносить удовлетворение). «Современные потребители могут определять себя с помощью следующей формулы: я есть то, чем я обладаю и что я потребляю».

Рассмотрев общие черты общества потребления и раскрыв его сущностные и содержательные особенности, необходимо сделать некоторые выводы.

1. Обобщив опыт исследователей, изучавших общество потребления, можно выделить *две теоретические позиции*, в которых данное состояние социума может быть представлено как *продолжение ранее установленных социальных отношений социальной преемственности*: культурно-технологический подход (В. Беньямин); концепция одномерного человека (Г. Маркузе), критическая теория обладания (Э. Фромма); и позиция, провозглашающая *возникновение общества нового типа*: концепция доминирования духовной сферы общества (М. Вебер), теория сверхпотребления (Т. Веблен), подход экономики расточительства (М. Мосс), теория жертвоприношения вещей (Ж. Батай), концепция габитуса (П. Бурдьё), постмодернистские построения – концепция потребительского обмена симулятивными знаками (Ж. Бодрийяр), теория бытования машин желания (Ж. Делёз и Ф. Гваттари), подход беспокойного потребителя индивидуализированного общества (З. Баумана).

2. С помощью критериев общества потребления, к которым можно отнести *экономический* (учет роста экономической ценности потребительской деятельности), *социальный* (изменения социальной стратификации, социальной мобильности, а также групповой идентичности населения, связанные с различным потенциалом потребления), *пространственный* (фиксирует разрывы и перекосы в возможностях потребления в различных измерениях социального хронотопа), *культурный* (изменения в художественной сфере, когда на первый план выходят не талант и творчество художника, а вещи и их знаки, тиражируемые в массовом количестве индустрией развлечений) и *нравственный* (деформация этических ориентиров, ценностных норм и правил жизнедеятельности человека), осуществляется измерение количественных показателей, фиксирующих меру выраженности, развития данного типа социума в настоящее время. Нравственный критерий является основным для данного исследования.

3. Общество потребления представляет собой особый культурно-исторический срез, фиксирующий современное состояние социума, которое характеризуется избыточным, а на деле призрачным изобилием товаров, показным приобретательством, нарочитым расточительством, серийным производством вещей, карнавализацией повседневности, утверждением гламура, примитивизацией желаний, массовым потреблением образов и обменом симулятивными знаками, манипулятивным воздействием на сознание людей с помощью потребительских технологий, ведущих к утверждению потребительских социальных отношений и в значительной степени деградации человека как самостоятельно бытийствующего субъекта.

РЕЗЮМЕ

Сегодня всё больше философов, социологов, культурологов, экономистов и др. заявляют о потреблении как об одном из главных отличительных признаков современного мира. Рассматриваются различные теоретические основания исследования современного общества потребления: общества потребления как социума нового типа; идеи социальной преемственности.

Մտանիշավ Բոյկո
Անիսաթ Մագոմեդովա

ՄԱՍՈՂ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՄԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ԱՐԴԻ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԻ ԵՐԵՎՈՒՅԹՆԵՐ

Հիմնաբառեր. սպառողական հասարակություն, երկու տեսական դրսևորումներ, սոցիալական հարաբերություններ

Ամփոփում

Ներկայումս շատ փիլիսոփաներ, սոցիոլոգներ, մշակութաբաններ, տնտեսագետներ և այլ ոլորտների հետազոտողներ հայտարարում են, որ սպառումը ժամանակակից աշխարհի առավել տարբերակիչ հատկանիշներից է: Հոդվածում քննարկվում են արդի հասարակության սպառողական հիմքերի տարբեր տեսական մոտեցումներ, ինչպիսիք են սպառողական հասարակությունը որպես սոցիումի նոր տեսակ, սոցիալական ժառանգության գաղափարները:

Boyko Stanislav, Anisat Magomedova

Theoretical Bases of Research of Society of Consumption as Phenomena of Modern Social Life

Keywords: society of consumption, two theoretical positions, in that this state of society can be presented as continuation of the pre-established social relations and social succession.

RESUME

Today all more philosophers, sociologists, культурологов, economists of and other, declare about a consumption as about one of main distinguishers of the modern world. The different theoretical grounds of research of modern society of consumption are examined: society of consumption as society of new type; ideas of social succession.

Ксения Шилова

ПРОЦЕССЫ СОЦИАЛИЗАЦИИ В ФОРМИРУЮЩЕМСЯ ОБЩЕСТВЕ ПОТРЕБЛЕНИЯ В КОНЦЕ ДЕВЯТНАДЦАТОГО - НАЧАЛЕ ДВАДЦАТОГО ВЕКОВ

Ключевые слова: социализация, потребление, модернизационный период, общество потребления, массовое производство, массовое потребление, консьюмеризм, индустриальное общество.

Начиная с середины XIX века до второй половины XX века происходит дальнейшее развитие процессов потребления. П. Стирнс определяет данный период как второй поздний этап модернизационного периода развития потребления. Эволюция процессов потребления оказывала влияние на социальные процессы, изменяя, в том числе, и процессы социализации, когда потребление становилось основанием для их трансформации. Закладывается фундамент для формирования нового исторического типа социализации – социализации в обществе потребления.

Влияние развивающегося потребления на социализационные процессы можно проанализировать по нескольким направлениям. Во-первых, вследствие Реформации, коммерциализации, а затем буржуазных революций и последующего прихода к власти буржуазии меняется отношение к потреблению. Сословные аристократические ценности традиционного общества, в том числе и стандарты аристократического потребления, тесно связанные с аристократическими идеалами и принципами, теряют свои позиции.

По утверждению Э. Фромма, до XVIII века экономическое поведение индивидов определялось этическими принципами. Экономическое поведение оставалось *человеческим* поведением и, следовательно, подчинялось нормам гуманистической этики. В XVIII веке произошло коренное изменение. В несколько этапов капитализм XVIII века претерпел радикальное изменение: экономическое поведение отделилось от этики и человеческих ценностей¹. Потребление высших сословий в доиндустриальном обществе, существенным образом отличавшееся от нижних слоёв по своим качественным и количественным характеристикам, не являлось всё же для аристократа определяющим признаком его высокого положения и особого предназначения. Стандарт аристократического потребления определялся религиозными нормами, кодексом сословного поведения и сословной морали, внутренним призванием, честью, доблестью, стоявшими в среде аристократии выше материальных ценностей. Именно эти принципы поддерживали высокий статус аристократии в обществе, указывали на законность её привилегий и власти и составляли основу идентификационных характеристик. С приходом к власти буржуазии этические принципы экономического потребительского поведения утрачиваются, материальные ценности становятся фундаментальной основой утверждения положения индивида в обществе. Аристократические ценности, лежащие в основе формирования потребительских стандартов доиндустриального общества, заменяются буржуазными ценностями, что изменяет эти стандарты. В потреблении пропадает следование высокому содержанию аристократических принципов, начинает доминировать направленность интересов и ценностных ориентаций на вещные материальные стороны потребления, на утверждение своих привилегий и притязаний посредством своего материального положения и соответствующих стандартов потребления. Появляется необходимость в новых маркёрах высокого общественного статуса, значимости, отличия, привилегий и оснований для соперничества. В качестве таких маркёров начинает выступать материальная состоятельность индивида и, соответственно, показатели его потребления. Буржуазное потребление начиная вытеснять аристократическое потребление, имевшее место в традиционном обществе, формирует свои ценностные ориентации по отношению к потреблению в обществе. Не последнее место в шкале этих ценностей занимали отношение к приобретению и владению вещами, капиталом, следование определённому стилю жизни. Буржуазия, торговцы, купцы готовят своё подрастающее поколение к определённому образу жизни, к жизни на основе новых складывающихся ценностей. С середины XIX века до второй половины XX века происходят принципиальные изменения, определившие какого человека должно возвращать общество. Общественные ценности, формирующиеся под влиянием модификации и развития потребления, начинают позиционироваться как определяющие для формирования нового содержания, целей и механизмов социализации.

Ранний капитализм опирался на производительные силы, которые были не в состоянии обеспечить нормальные условия даже физического выживания большинства населения. Идеальный тип личности, адекватной этому этапу развития капитализма, описан Вернером Зомбартом. Для этой

¹ Фромм Э. Иметь или быть? / Перевод с английского – М.: Издательство «АСТ» – 2000 – С. 11.

модели личности характерны следующие черты: аскетизм, бережливость, расчетливость и накопительство, осторожность и предусмотрительность в делах, отказ от излишеств¹. М. Вебер связал формирование такой личности с развитием «протестантской этики», в которой он увидел «дух капитализма»². Формирование человека, приближавшегося к этой модели, становилось целью и содержанием социализационных процессов.

Развитое капиталистическое общество характеризуется массовым производством, которое для своего развития требует массового потребления. Данному типу общества нужен и другой тип человека. Аскет, бережливый и расчетливый человек не только противоречит требованиям функционирования производства, имеющего своей целью массовое производство товаров, вносит дисфункцию в логику общественного воспроизводства, но и не может стать полноправным субъектом социальной среды и приобщаться к её ценностям, плодотворно взаимодействовать с социальной средой, успешно «входить» в общество. Появляется необходимость в трансформации процессов социализации, ревизии социализационных норм и изменения способов жизнедеятельности людей, что определяет новые условия и механизмы социализации, становление новых социальных типов личности. В обществе формируется новый, соответствующий данному этапу развития общества исторический тип социализации.

В конце XVIII века - первой половине XIX века начинается переход от мануфактуры к машинному производству, который стал технологической предпосылкой возникновения индустриального общества. Следствием развития производства становится изменение способов производства, сделавший возможным рост объёма производимых товаров и появление новых технологий и материалов, позволивших увеличить количество и улучшить качество производимых товаров, сделать их более доступными, что привело к интенсификации потребления. Массовое производство товаров стимулирует рост потребления, которое становится систематическим, его границы расширяются, оно становится массовым.

В активный процесс потребления вступает всё большее количество различных групп людей. С конца XIX века начинается производство продукции массового потребления и улучшается её качество.

На расширение круга потребителей было направлено и изменение способов распределения товаров. Для стимуляции потребительского интереса начинает активно использоваться печатная реклама, причём реклама становится адресной, учитывает психологические особенности и потребительские запросы отдельных групп потребителей (например, женщин).

Потребление становится практикой, где закладывается идеологическая основа консюмеризма, основными положениями которого можно назвать: потребление – единственно возможный процесс социального познания, стратификации, социализации, идентификации, а так же потребление начинает трактоваться, как исключительный механизм для индивидуализации человека и его развития.

Зарождение идеологии консюмеризма проследил Т. Веблен на примере анализа потребления «праздного класса». Цели и уровень потребления праздного класса определяются стремлением сделать явным, очевидным свое денежное состояние. Т. Веблен подчёркивает – недостаточно иметь деньги и власть, чтобы завоевать уважение и занять привилегированное положение в обществе –

¹ Зомбарт В. Буржуа: Этюды по истории духовного развития современного экономического человека. – М.: Наука, 1994.

² Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990

необходимо сделать богатство видимым для окружающих. То есть речь идет о демонстрации своего богатства к примеру через «расточительное потребление» (*conspicuous consumption*). Богатство позволяет соперничать с другими представителями праздного класса, доказывая свою значимость и особое положение. Т. Веблен, подчёркивая особые характеристики потребления праздного класса, вводит понятия «показное (демонстративное) потребление», а также «показной (демонстративный) досуг», «показные траты». Он определял демонстративное потребление как «использование потребления для доказательства обладания богатством», потребление «как средство поддержания репутации».

Существование праздного класса и его воспроизводство требовало формирования у его представителей соответствующих качеств личности. В своей «Теории праздного класса» Т. Веблен показывает, что для появления и существования праздного класса есть два условия. Во-первых, у праздного класса должен быть особый «хищнический» уклад жизни, т.е. уклад, подразумевающий эгоистическое соперничество между людьми, во-вторых, для праздного класса необходимо средства для жизни получать лёгким путём и без приложения значительных усилий¹. Первое формирует, как отмечает Э. Фромм, особый тип личности, эксплуататорской, хищнической и антагонистической по отношению ко всем другим людям: к своим покупателям, которых надо обманывать, к своим конкурентам, которых хочется разорить, к своим рабочим, которых необходимо эксплуатировать. Девизом праздного класса является: «Я тем больше значу, чем больше имею»². Второе освобождает часть общества от постоянного участия в труде и, в то же время, стимулирует повышение эффективности производства, так как целью развития производства является производство новых всё более совершенных, а, значит, желаемых товаров и создание этим обстоятельством новых предпосылок и возможностей для демонстрации успеха, богатства, высокого социального положения, соперничества членов праздного класса, перевода соперничества в сферу потребления. Расточительное потребление формирует тип личности, соответствующей стилю жизни и социальным и личным притязаниям представителей данного класса.

В качестве важного направления влияния развивающегося потребления на социализационные процессы можно назвать превращение потребления в важнейшую социальную практику для всех слоёв общества, а не только для состоятельных и праздных. Здесь необходимо обратить внимание на два аспекта.

С одной стороны, в индустриальном обществе господствует тип взаимосвязей, основанных на рациональном интересе, что потребовало разветвленной производственной, профессиональной и трудовой социализации. Появляется необходимость в различных типах людей, а, значит, и необходимость в различных социализационных практиках, основанных на требованиях производства, труда и профессии. На этапе индустриального развития общества, когда доминирует производство, общество оказывается организованным вокруг производства: социальные практики, социализационные процессы, процессы адаптации, идентификации, индивидуализации для большинства членов общества обуславливаются производственными и трудовыми отношениями, профессиональной ролью. Для эпохи индустриального общества характерна жесткая обусловленность социализационных процессов классовой и профессиональной принадлежностью субъектов социализации.

¹ Веблен Т. Теория праздного класса – М.: Прогресс – 1984 – С. 71.

² Фромм Э. Иметь или быть? / Перевод с английского – М.: Издательство «АСТ» – 2000 – С. 11.

С другой стороны, в соответствии с экономической необходимостью, капитализм зиждется как на максимальном потреблении производимых товаров и предлагаемых услуг, так и на дисциплинированном, каждодневном труде подавляющего большинства людей, создающих эти товары в условиях тяжёлого индустриального труда. Потребление, позволяя выйти за рамки производственного трудового существования, становилось тем действием для работников вне круга производства, которое определяло смысл для их существования за пределами производства, рабочего и профессионального пространства. Поэтому сфера потребления становится всё более значимой, позволяющей большинству работников выходить за рамки производства и удовлетворять свои потребности, принимая участие в других, непроизводственных сферах деятельности. Начинает господствовать тезис: не потреблять, чтобы работать, а работать, чтобы потреблять. Потребление становится способом индивидуализации, идентификации, самовыражения, возможностью разнообразить свои социальные контакты. Как замечает Л. Свендсен, если раньше лишь высшие социальные слои были заняты своей индивидуализацией, то появление массового производства и массового потребления сделало возможным включение в этот процесс и представителей более низких сословий. Объекты и массового производства и массового потребления начинают составлять для представителей массы ресурс, благодаря которому они могут символически выделить себя по отношению к остальной части массы.¹

Потребление распространяется на новые социальные группы, приобретает новые социальные цели. Оно, приобретая черты массовости, становится одним из важнейших социальных явлений в индустриальном обществе, позволяет большинству работников выйти за ограниченные рамки трудового существования, которое жёстко определялось и регулировалось производством. Потребление и формирующиеся потребительские практики становились тем действием для работников, которое становится важным фактором социализации внутри и за пределами производства и рабочего пространства. В индустриальном обществе начинают формироваться социальные практики и выстраиваться социализационные процессы, обусловленные не только производственными и трудовыми отношениями, но и потреблением.

В последней трети XIX-нач. XX века имеет место и эволюция взглядов в науке и обществе на экономические процессы и экономическое поведение, когда экономика начинает выступать как значимый, но не определяющий фактор общественного развития и воспроизводства общества.

Узкий классический подход, когда человек рассматривается не как субъект общественной жизни, а как агент производства, заменяется трактовкой человеческого поведения, как обусловленного не только производством и сопряженных с ним аспектов, но и другими сферами, в частности, непроизводственными. Всё более очевидным становится то, что определяет жизненный путь и качества человека не только участие в производственной сфере, что является основой его идентификации, индивидуализации, самоопределения, определения его места в обществе, но эти функции выполняет и непроизводственная сфера. Если раньше лишь высшие социальные слои были заняты своей идентификацией с определённой группой, то стремительный рост массового производства и массового потребления в XIX - первой половине XX века, сделал возможным включение в эти процессы и представителей более низких сословий. Потребление в значительной мере начинает приобретать характер потребления символического, т.е. оно обеспечивает определённую идентификацию с тем, что означает предмет потребления и, где сам индивид

¹ Свендсен Л. Философия моды/ Пер. с норв. А.Шипунова. – М.: Прогресс – Традиция – 2007.– С. 17

идентифицируется с потребительскими практиками. С другой стороны, потребление позволяет индивиду выделить собственные индивидуальные черты. Объекты массового производства, как потенциальные возможности для потребления, составляют для представителей всех слоёв общества ресурс, благодаря которому они могут символически выделить себя по отношению к остальной части потребителей. Потребление, таким образом, оказывается не конечной целью, а лишь инструментом реализации более сложных целей: идентификации, индивидуализации, подтверждения своего высокого социального статуса или способом его достижения, самоутверждения, принадлежности или желания принадлежать к определённой группе. Можно сказать, что общество потребления оказывает серьезное влияние на все стороны человеческой жизнедеятельности, иногда в значительной мере меняя характер социальных отношений, воздействуя на вопросы экономической занятости населения и вообще направленности производства, вызывает к жизни определенные политические идеологии и формирует определенные весьма влиятельные общественные и государственные структуры, а также довольно активные политические движения¹.

В силу этого процессы самореализации, адаптации, идентификации, общения, общие процессы социализации также начинают рассматриваться с позиции потребления для всех представителей общества, всех слоёв и групп.

По мнению Хосе Ортега-и-Гассета², в период между двумя мировыми войнами в Европе происходят важнейшие для развития процессов потребления и в конечном итоге для становления общества потребления трансформации – переход к массовому обществу и возникновение массового человека. Индивид, принимая ценности потребления, оказывается в действительности пассивным, отражая сложившиеся в массе ценности и становясь одним из массы – «средним человеком» и средним потребителем, ориентируясь на предлагаемые средние образцы и стандарты потребления. Такое потребление В.И. Ильин называет его классическим консьюмеризмом, – порождение раннего этапа развития общества потребления. Система конвейерного производства порождала систему массовой культуры потребления. Для нее характерна гонка за статусом в средних, общепринятых количественных терминах: стремление иметь то, что имеют другие, при этом в таком же или большем количестве. В период становления американского общества потребления суть этой формы консьюмеризма была сформулирована девизом «Keeping up with the Joneses» (с англ. – быть не хуже других).

Массовый человек – это такой человек, который не отличается от других и повторяет общий тип. Признаки массового человека – это общие социальные признаки, которые объединяют людей без индивидуальности, ничем не отличающих от других, людей безличного «общего типа». Человек массы – это тот, кто чувствует, что он – «точь-в-точь, как все остальные», и притом нисколько этим не огорчен, наоборот, счастлив чувствовать себя таким же, как все. Таким образом, деление общества на массы и избранное меньшинство – деление не на социальные классы, а на типы людей. Тип человека массового общества – результат трансформаций в социализационных процессах, произошедших под влиянием развития потребления. Процессы социализации, ранее отличавшиеся по своим целям и содержанию для подрастающего поколения разных сословий, классов и

¹ Бойко С.В., Магомедова А.М. Общество потребления в России и тенденции развития российского социума // Современные проблемы науки и образования. URL: www.science-education.ru/108-8577 (дата обращения: 15.04.2015).

² Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс. – М.: АСТ – 2007.

социальных групп, благодаря господствующим в массовом обществе практикам массового, во многом унифицированного потребления приобретают общие черты и характеристики. Процессы социализации унифицируются. Отличительные особенности, характерные для процессов социализации классового и сословного общества, не являются более значимыми, становятся во многом общими.

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется влияние эволюции потребления на социализационные процессы во второй половине XIX века – первой половине XX века. Уделяется внимание изменению типов потребления, возникновению массового производства и массового потребления, формированию консюмеризма, превращению потребления в важнейшую социальную практику для всех слоёв общества.

Քսենիա Շիլովա

ՍՈՑԻԱԼԻԶԱՑԻԱՅԻ ԳՈՐԾՆԹԱՅՆԵՐԸ ԶԵՎԱՎՈՐՎՈՂ ՄՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ 19-րդ ԴԱՐԻ ՎԵՐՋՈՒՄ ԵՎ 20-րդ ԴԱՐԻ ՄՎԶԲՈՒՄ

Հիմնաբառեր.. սոցիալականացում, սպառում, արդիականացման շրջան, սպառողական հասարակություն, զանգվածային արտադրություն, զանգվածային սպառում, ինդուստրիալ հասարակություն

Ամփոփում

Հոդվածում քննարկվում են սոցիալիզացիայի գործընթացները, շեշտադրում կատարելով սպառման տիպերին, զանգվածային սպառմանը և արտադրությանը, դիտարկելով նաև սպառումը որպես սոցիալական պրակտիկա՝ հասարակության բոլոր շերտերում:

Ksenia Shilova

Socialization Processes In The Emerging Consumer Society In The Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries

Keywords: socialization, consumption, modernization period, the consumer society, mass production, mass consumption, consumerism, industrial society.

Summary

The paper analyzes the impact of the evolution of consumption on the processes of socialization in the second half of the nineteenth century – the first half of the twentieth century. Attention is paid to changes in types of consumption, the emergence of mass production and mass consumption, the formation of consumerism, consumption in the transformation of the most important social practice for all sections of society.

ԸՆՏՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Հիմնաբաներ. ընտրական իրավունք, ժողովրդավարություն, իրավախախտում, ընտրակարգ (մեծամասնական, համամասնական), իրավահնարավորություն, իրավահավասարություն, իրավահարաբերություն, օրինականություն

Ընտրական իրավունքը սահմանդրորեն ամրագրված մարդու էական իրավունքների շարքին է դասվում: Ընտրական իրավունքի իրականացումը ժողովրդավարության արտահայտման ձևերից է: Մասնավորապես՝ Հայաստանի Հանրապետության¹ Սահմանադրության 2-րդ հոդվածի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետությունում իշխանությունը պատկանում է ժողովրդին: Ժողովուրդն իր իշխանությունն իրականացնում է ազատ ընտրությունների, հանրաքվեների, ինչպես նաև Սահմանադրությամբ նախատեսված պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց միջոցով:

Իրավաբանական գրականության մեջ «Ընտրություն» հասկացությունը մեկնաբանվում է որպես համապատասխան մարմնի կազմավորման կամ պաշտոնատար անձին լիազորություններով օժտելու գործընթաց, որն իրականացվում է իրավագոր անձանց քվեարկության միջոցով՝ պայմանով, եթե յուրաքանչյուր մանդատի համար կարող են սահմանված կարգով հավակնել երկու և ավելի թեկնածուներ²:

Կարծում ենք վերը նշված բացատրությունը ճիշտ չէ մեկնաբանված, քանի որ յուրաքանչյուր մանդատի համար կարող է սահմանված կարգով հավակնել ոչ միայն երկու և ավելի թեկնածուներ, այլ կոնկրետ մեկ թեկնածու: Այդ մասին է վկայում ՀՀ ընտրական օրենսգրքի 92-րդ հոդվածի 2-րդ կետը, համաձայն որի՝ մեկ թեկնածու քվեարկվելու դեպքում նա ընտրվում է, եթե կողմ է քվեարկել քվեարկության մասնակիցների կեսից ավելին:

Այնուամենայնիվ ընտրական իրավունքի իրականացման միջոցով անձը ուղակի կամ անուղղակի մասնակցում է կառավարման ապարատի ձևավորմանը և /կամ/ կառավարման կարգերի ստեղծմանը՝ մասնակցելով ընտրություններին և հանրաքվեներին:

Սակայն «Ընտրություն» հասկացությունը ունի ավելի վաղ ծագում, քան «ընտրական իրավունք» հասկացությունը:

Սահմանադրական իրավունքի պատմությունը վկայում է, որ «Ընտրություն» հասկացությունը բավականին խորը արմատներ ունի: Այն սկիզբ է առնում տոհմատիրական

¹ Այսուհետ ՀՀ

² Տե՛ս Այվազյան Ն. Ա. իրավ. գիտ. դոկ. պրոֆ., Այվազյան Վ. Ն., իրավ. գիտ. թեկ., դոց., Դանիելյան Գ. Բ. իրավ. գիտ. թեկ., դոց., Եղյան Ռ. Հ. իրավ. գիտ. թեկ., դոց., Հարությունյան Գ. Գ. իրավ. գիտ. դոկ. պրոֆ., Հարությունյան Ա. Շ. իրավ. գիտ. դոկ. պրոֆ., Հովհաննիսյան Վ. Հ. իրավ. գիտ. թեկ., դոց., Մուրադյան Ս. Վ. իրավ. գիտ. թեկ., դոց., Ստեփանյան Վ. Վ. իրավ. գիտ. դոկ., համահեղինակությամբ՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական իրավունքի, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան 2003 (այսուհետ՝ Սահմանադրական իրավուն 2003), էջ 381

հասարակարգերից և պետականության բաղադրամասերից է եղել հին ստրկատիրական պետություններին, ինչպես նաև ֆեոդալիզմի շրջանի քաղաք-պետություններում¹:

Վերոգրյալից կարող ենք ենթադրել, որ «Ընտրություն» որպես հասարակական գործելակերպ (կատեգորիա) գոյություն է ունեցել նույնիսկ մինչև պետության իրավունքի ձևավորումը, իսկ որպես իրավական պրոցես ձևավորվել է պետության իրավունքի հետ միաժամանակ:

«Ընտրական իրավունք» հասկացությունը, դիտարկվում է երկու ասպեկտով՝ օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ:

Օբյեկտիվ իմաստով ընտրական իրավունքը որոշակի իրավական նորմերի համակցություն է, որը կարգավորում է ընտրովի մարմինների կազմավորման վերաբերյալ հասարակական հարաբերությունները²:

Այն անձը, որը Սահմանադրությամբ (օրենքով) վերապահված է ընտրելու (ձայնի) իրավունք, կոչվում է ընտրող: Տվյալ երկրի կամ տարածքային միավորի ընտրողների ամբողջությունն անվանվում է ընտրակազմ (ընտրական կազմ, ընտրական կորպուս)³:

Սուբյեկտիվ առումով՝ ընտրական իրավունքը քաղաքացուն տրված հնարավորություն է մասնակցելու պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կազմավորմանը՝ ընտրելու (ակտիվ ընտրական իրավունք: Այս իրավունքը այլ կերպ կոչվում է ձայնի իրավունք) և ընտրվելու (պասիվ ընտրական իրավունք)⁴:

Այսպիսով սուբյեկտիվ իմաստով «ընտրական իրավունք» հասկացությունը իր մեջ ընդգրկում է ինչպես պասիվ, այնպես էլ՝ ակտիվ ընտրական իրավունքները⁵:

Գտնում ենք, որ սուբյեկտի առումով ընտրական իրավունքի բացատրությունը անձի իրավահնարավորությունները սահմանափակող մեկնաբանություն է, քանի որ այն սկսվում է մեջբերում եմ. «Սուբյեկտիվ առումով՝ ընտրական իրավունքը քաղաքացուն տրված հնարավորություն է» մինչ դեռ ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրություններին կարող են մասնակցել քաղաքացի չհանդիսացող այն ֆիզիկական անձինք, որոնք ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով ունեն այդպիսի իրավունք:

«Քաղաքացիության մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի են սույն օրենքին համապատասխան Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն ձեռք բերած անձինք:

Այսինքն՝ սուբյեկտիվ առումով ընտրական իրավունքի բացատրության մեջ «Քաղաքացի» ասելով նկատի են առնվել ՀՀ քաղաքացիներին, որոնք յուրահատուկ կապի մեջ են գտնվում ՀՀ-ի հետ:

¹ Տե՛ս նույն տեղը:

² Տե՛ս Սահմանադրական իրավունք 2003 էջ 382

³ Տե՛ս Նույն տեղը

⁴ Տե՛ս Նույն տեղը

⁵ Տե՛ս Նույն տեղը

ՀՀ ընտրական օրենսգրքի 2-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետությունում ընտրելու իրավունք ունեն քվեարկության անցկացման օրը Հայաստանի Հանրապետության 18 տարին լրացած քաղաքացիները: Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն չունեցող անձինք տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների ժամանակ ընտրելու իրավունք ունեն ընտրությունն անցկացվող համայնքի բնակչության ռեզիստորում մինչև քվեարկության օրն առնվազն վեց ամսվա հաշվառում ունենալու դեպքում:

Այսինքն՝ սուբյեկտիվ առումով ընտրական իրավունքի հասկացությունը կարծում ենք ճիշտ կլինեք սահմանել հետևյալ կերպ՝ «Սուբյեկտիվ առումով՝ ընտրական իրավունքը ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով ֆիզիկական անձին տրված համապատասխան հնարավորություն է մասնակցելու պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կազմավորմանը՝ ընտրելու (ակտիվ ընտրական իրավունք: Այս իրավունքը այլ կերպ կոչվում է ձայնի իրավունք) և ընտրվելու (պասիվ ընտրական իրավունք):»:

Սույն փոփոխություն կատարելու արդյունքում կարծում ենք որ կընդգծվի երկու կարևոր հանգամանք՝ ա/ կնախատեսվի ընտրական իրավունքի «հասցեատերերի» ավելի լայն շրջանակ և բ/ կբարձրացվի ՀՀ օրենսդրության կիրառելիության հնարավորությունները:

Անհրաժեշտ է ընտրական իրավունքի առանձնացումը ընտրական համակարգից: Եթե ընտրական իրավունքը ընտրություններին մասնակցելու ՀՀ սահմանադրությամբ, ՀՀ ընտրական օրենսգրքով և այլ իրավական ակտերով ապահովված անձի իրավաբանական հնարավորությունն է, ապա ընտրական համակարգը իրենից ներկայացնում է որոշակի իրավունքների և պարտականությունների ամբողջություն, որոնք ծագում են ընտրությունների կապակցությամբ: Այսինքն՝ ընտրական իրավունքը և ընտրական համակարգը հանդես են գալի, որպես ձևի և բովանդակության հարաբերություն:

ՀՀ ընտրական համակարգը ընդգրկում է ՀՀ սահմանադրությամբ, ընտրական օրենսգրքով և այլ իրավական ակտերով ամրագրված ընտրական իրավունք ունեցող անձանց կողմից անմիջականորեն համապատասխանաբար ՀՀ նախագահի, Ազգային ժողովի պատգամավորների, և ՏԻՄ-երի ընտրություններին և հանրաքվեներին մասնակցելու կարգը:

Այդ մասին է վկայում ՀՀ սահմանադրության 4-րդ հոդվածը համաձայն որի՝ Հանրապետության Նախագահի, Ազգային ժողովի, տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունները, ինչպես նաև հանրաքվեներն անցկացվում են ընդհանուր, հավասար, ուղղակի ընտրական իրավունքի հիման վրա՝ գաղտնի քվեարկությամբ:

Ընդհանուր է այն ընտրական իրավունքը, որն ընտրական իրավունք է տալիս տվյալ երկրի չափահաս քաղաքացիներին, բացառությամբ անգործունակ ճանաչվածների ու ազատագրված դատապարտված քրեակատարողական հիմնարկում պատիժը կրող քաղաքացիների: Այսինքն՝ ընտրական իրավունք ունեցող քաղաքացիները՝ անկախ ազգությունից, ռասայից, սեռից լեզվից դավանանքից, քաղաքական կամ այլ դրությունից ունեն ընտրելու իրավունք¹:

¹ Տե՛ս ընտրությունների անցկացման մասնագիտական դասընթացների ուղեցույց, Երևան 2011, էջ՝ 5

Ընդհանուր ընտրական իրավունքը դա ընտրական իրավունքի իրականացման հիմնական և առանցքային սկզբունքներից է, որի խստագույնս պահպանումը շատ կարևոր է:

Մեր օրերում ընդհանուր ընտրական իրավունքի սկզբունքը նախատեսում է հետևյալ հանգամանքների առկայությունը, կամ ընդհանուր ընտրական իրավունքի սկզբունքի պահպանում նշանակում է հետևյալը.

- Սահմանադրությամբ, օրենքներով սահմանված տարիքը լրացած յուրաքանչյուր քաղաքացի պետք է իրավունք ունենա ընտրել և ընտրվել պատական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններում,
- պետական, տեղական ինքնակառավարման մարմիններում ընտրովի պաշտոններում քաղաքացու ընտրելու և ընտրվելու իրավունքն իրականացվում է անկախ սեռային, լեզվական, դավանանքի կամ կրոնական հատկանիշներից, առանց քաղաքական կամ այլ հայացքների, ազգայինկամ սոցիալական ծագման, ազգային փոքրամասնության կամ էթնիկական խմբին պատկանելու, գույքային կամ այլ նմանատիպ հանգամանքների որևէ խտրական բնույթի սահմանափակումների,
- համապետական ընտրությունների ժամանակ իր պետության սահմաններից դուրս բնակվող կամ գտնվող յուրաքանչյուր քաղաքացի պետք է ունենա իր պետության մյուս քաղաքացիներին հավասար հավասար ընտրական իրավունքներ,
- յուրաքանչյուր ընտրող պետք է երաշխավորվի ընտրողների ցուցակում իրեն ընդգրկելու մասին տեղեկություն ստանալու, դրա ամբողջականությունը և իսկությունն ապահովելու նպատակով՝ այդ տեղեկությունը ճշտելու, ընտրողների ցուցակում ընդգրկելու մերժումն օրենսդրությամբ սահմանված կարգով բողոքարկելու իրավունք:¹

¹ Տե՛ս, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ (համահեղինակներ՝ Վ. Այվազյան ԵՊՀ, ի.գ.թ., դոցենտ, Ս. Առաքելյան ԵՊՀ, ի.գ.թ., դոցենտ, Դ. Ավետիսյան ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի քրեական պալատի նախագահ, ի.գ.թ., դոցենտ, Գ. Բաղիրյան Ֆրանս, համ. ի.գ.դ, Տ. Բարսեղյան, ԵՊՀ ամբիոնի վարչ, ի.գ.դ., պրոֆեսոր, Ա. Բաղդասարյան ՀՀ ազգ. անվ. խոր. քարտ., ի.գ.դ., պրոֆեսոր, Գ. Բալայան Վ. Բրյուսովի անվան համ. պրոռ., ի.գ.թ., Կ. Բալայան ՀՀ ՍԴ անդամ, Ա. Գաբուզյան ԵՊՀ ամբ. Վարիչ, ի.գ.դ., Կ. Գևորգյան ԵՊՀ ի.գ.թ., Ա. Գյուլումյան ՄԻԵԴ անդամ, Գ. Դանիելյան ՀՀ Արդարադատ. նախ., ի.գ.դ., պրոֆեսոր, Հ. Դանիելյան ՀՀ ՄԻԿ խորհրդի նախ., ՀՀ ՍԴ անդամ, Տ. Դավթյան ԵՊՀ ի.գ.թ., Ա. Դիվանյան ՀՀ ՍԴ բաժնի վարիչ, ի.գ.թ., Ս. Դիլբանդյան ԵՊՀ ի.գ.թ., դոցենտ, Ռ. Եղյան ԵՊՀ ի.գ.թ., դոցենտ, Հ. Ենգոյան ԵՊՀ ի.գ.թ., դոցենտ, Ա. Երիցյան ի.գ.դ., պրոֆեսոր, Ա. Թաթոյան ԵՊՀ ի.գ.թ., Ա. Թամազյան ՀՀ գլխ. դատ. տեղ., ի.գ.թ., Ֆ. Թոխյան ՀՀ ՍԴ անդամ, ի.գ.դթ, պրոֆեսոր, Հ. Թովմայան GTZ ի.գ.թ., Ս. Թովուզյան ՍԴ անդամ, Ա. Իսկոյան ԵՊՀ ի.գ.թ., դոցենտ, Ա. Խաչատրյան ՀՀ զին. դատախազ, ի.գ.թ., Դ. Խաչատրյան ի.գ.թ., Հ. Խաչիկյան ԵՊՀ, ի.գ.դ., Ս. Ծաղիկյան Սլ. Համ. ամբ. վարիչ, ի.գ.դ., պրոֆեսոր, Ե. Կիրակոսյան ԵՊՀ, ի.գ.թ., Գ. Կոստանյան ՀՀ Նախագահի օգնական, ի.գ.թ., դոցենտ, Լ. Հակոբյան ՀՀ ՍԴ վարչ. պետ., Հ. Հակոբյան Սփ. նախ., ի.գ.դ., պրոֆեսոր, Զ. Հակոբյան ՀՀ Նախագահի աշխատակազ, ի.գ.թ., Ռ. Հակոբյան ԳՊՀ, ի.գ.թ., դոցենտ, Ա. Հարությունյան ՀՀ ՄԻՊ, ի.գ.դ., պրոֆեսոր, Գ. Հարությունյան ՀՀ ՍԴ նախագահ, ի.գ.դ., պրոֆեսոր, Ա. Հովսեփյան ՀՀ գլխ. դատախազ, ի.գ.դ., Գ. Ղազինյան ի.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթ. անդամ, Ա. Ղամբարյան ի.գ.թ., դոցենտ, Գ. Ղարախանյան ԵՊՀ, ի.գ.դ., պրոֆեսոր, Հ. Ղուկասյան ԵՊՀ, ի.գ.թ., դոցենտ, Ա. Մարգարյան ԵՊՀ, ի.գ.թ., դոցենտ, Ռ. Մելիքյան ի.գ.թ., Դ. Մելքոնյան ԵՊՀ, ի.գ.թ., Ս. Մեղրյան ԵՊՀ, ամբ. վարիչ, ի.գ.թ., դոցենտ, Ա. Մկրտումյան ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի նախագահ, ի.գ.թ., Գ. Մուրադյան ՀՀ ՍԴ խորհրդական, Ս. Մուրադյան, ԵՊՀ, ի.գ.թ., դոցենտ, Հ. Նազարյան ՀՀ ՍԴ անդամ, ի.գ.թ., Է. Շաթիրյան ԵՊՀ, ի.գ.թ., Ա.

Սույն մեկնաբանությամբ անդրադարձ նույնպես չի կատարվել ՀՀ քաղաքացի չհանդիսացող այն ֆիզիկական անձանց ընտրական իրավունքին, ովքեր ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով կարող են մասնակցել ՀՀ ՏԻՄ ընտրություններին, սակայն վերը նշված մեկնաբանության լույսի ներքո կարծում ենք կարող ենք ընդհանուր ընտրական իրավունքի վերը նշված չափանիշները վերագրել նաև վերջիններին:

Հավասար ընտրական իրավունք նշանակում է ընտրողները ընտրությանը մասնակցում են հավասար հիմունքներով: Այս սկզբունքի կիրառում նշանակում է, որ յուրաքանչյուր ընտրող քվեարկության ժամանակ ունի մյուսներին հավասար ձայնի իրավունք¹:

Կարծում ենք Երևան քաղաքի քաղաքապետի ընտրությունների անցկացման կարգում այս սկզբունքը անուղակի խախտվում է, քանի որ «Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի 44-րդ հոդվածի 2-րդ կետը սահմանում է՝ եթե ավագանու ընտրությունների արդյունքով ընտրությունների մասնակցող կուսակցություններից մեկը ստանում է ավագանու անդամների տեղերի 50 տոկոսից ավելին, ապա այդ կուսակցության թեկնածուների ցուցակի առաջին հորիզոնականում գտնվող անձը օրենքի ուժով համարվում է ընտրված քաղաքապետ: Եթե այդ կուսակցության ընտրական ցուցակի առաջին հորիզոնականում գտնվող անձը չի համապատասխանում քաղաքապետին առաջադրվող պահանջներին, հրաժարվում է, կամ ավագանու ընտրությունների արդյունքով որևէ կուսակցություն չի ստանում ավագանու անդամների տեղերի 50 տոկոսից ավելին, ապա քաղաքապետն ընտրվում է գաղտնի քվեարկության միջոցով:

Այսինքն՝ Երևանի ավագանին ընտրվում է ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով Երևանի համապատասխան բնակչի կողմից: Իսկ Երևանի քաղաքապետը կարող է ընտրված համարվել Երևան քաղաքի համապատասխան բնակչի կողմից, եթե ավագանու ընտրությունների արդյունքում ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունը ստացել է վերը նշված քանակությամբ ձայներ: Նշված քանակությամբ ձայներ չապահովվելու դեպքում Երևան քաղաքի քաղաքապետին ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով ընտրում է Երևանի ավագանին: Այստեղ երկրորդ դեպքում կարծում ենք խախտվում է Երևան քաղաքի ընտրական իրավունք ունեցող բնակչի հավասար ընտրական իրավունքը, քանի որ ՀՀ սահմանադրության 108-րդ հոդվածի համաձայն Երևանը համայնք է: Իսկ ՀՀ սահմանադրության 104-րդ հոդվածի համաձայն՝ համայնքներում իրականացվում է տեղական ինքնակառավարում:

«Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի 7-րդ հոդվածի առաջին մասի համաձայն՝ ժողովրդի իշխանություն իրականացնելու և համայնքային խնդիրները լուծելու

Պետրոսյան ՀՀ ԱԺ նախ. տեղակալ, ի.գ.թ., դոցենտ, Գ. Պետրոսյան ԵՊՀ, ի.գ.թ., դոցենտ, Ռ. Պետրոսյան ՀՀ ԱԺ պատգամավոր, ի.գ.թ., պրոֆեսոր, Վ. Պողոսյան ՀՀ ՍԴ անդամ, փիլ. գիտ. թեկնածու, Վ. Պողոսյան GTZ, Ժ. Զհանգիրյան «Գլաձոր» համ. ռեկտոր, ի.գ.թ., պրոֆեսոր, Վ. Ռաֆայելյան. ԵՊՀ, ի.գ.թ., Գ. Սաֆարյան ի.գ.թ., պրոֆեսոր, Դ. Սերոբյան ԵՊՀ, ի.գ.թ., Վ. Ստեփանյան ի.գ.թ., պրոֆեսոր, Ա. Վաղարշյան ԵՊՀ ամբ. վարիչ, ի.գ.թ., դոցենտ, Վ. Վարդանյան ՀՀ ՍԴ Բաժնի վարիչ ի.գ.թ., Վ. Քոչարյան ԵՊՀ ամբ. վարիչ, ի.գ.թ., դոցենտ (այսուհետ՝ Սահմանադրության մեկնաբանություններ)) էջ՝ 75

¹ Տես՝ ընտրությունների անցկացման մասնագիտական դասընթացների ուղեցույց, Երևան 2011, էջ՝ 5

նպատակով համայնքներում օրենքով սահմանված կարգով ընտրվում են տեղական ինքնակառավարման մարմիններ՝ համայնքի ավագանի և համայնքի ղեկավար:

Այսինքն՝ տեղական ինքնակառավարումն իրականացվում է համայնքներում՝ տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջոցով որոնց դերում հանդես են գալիս համայնքի ղեկավարը և համայնքի ավագանին: Քանի որ Երևան քաղաքը համարվում է համայնք հետևաբար Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարման մարմիններ են համարվում Երևանի քաղաքապետը և Երևան քաղաքի ավագանին: Թեպետ ՀՀ Սահմանադրությունը նախատեսում է Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարման մարմինների անուղղակի ընտրության կարգ, այնուամենայնիվ այն խախտում է անձի հավասար ընտրական իրավունի սկզբունքը, քանի որ, եթե Երևանի ավագանու ընտրության իրավունքը վերապահված է համապատասխան ընտրական իրավունք ունեցող բնակիչին, հետևաբար Երևանի քաղաքապետի ընտրության իրավունքը բոլոր դեպքերում պետք է տրվեր նույն այդ բնակչին: Այսինքն՝ եթե անձը ընտրում է տեղական ինքնակառավարման մարմնի (Երևան քաղաքի) համակարգի մեկ սուբյեկտին՝ ավագանուն, հետևաբար պետք է իրավունքն ունենա ընտրելու նաև նույն իրավական հարթության վրա գտնվող մյուս սուբյեկտին՝ համայնքի ղեկավարին, ինչից Երևան քաղաքի համապատասխան ընտրական իրավունք ունեցող բնակիչը զրկվում է, եթե ավագանու ընտրությունների արդյունքով ընտրություններին մասնակցող կուսակցություններից մեկը չի ստանում ավագանու անդամների տեղերի 50 տոկոսից ավելին: Արդյունքում համապատասխան ընտրելու իրավունք ունեցող բնակիչը իր համար ընտրում է ավագանի իսկ ավագանին համապատասխան բնակչի համար ընտրում է քաղաքապետ:

Կարծում ենք վերը նշվածը խախտում է ոչ միայն հավասար ընտրական իրավունքը՝ այլ նաև անմիջական ժողովրդավարության իրականացման իրավունքը: Քանի որ ընտրված ավագանին ընտրողի կամքի արտահայտությունն է, մինչդեռ ավագանու կողմից կտարված Երևանի քաղաքապետի ընտրությունը կարող է չհամապատասխանել ընտրողի կամքին:

Բացի նշվածից այլ համայնքների (ինչպես՝ գյուղական, այնպես էլ՝ քաղաքային) տեղական ինքնակառավարման մարմինները (գյուղապետ գյուղի ավագանի, քաղաքապետ քաղաքի ավագանի) ընտրվում են համապատասխան ընտրական իրավունք ունեցող բնակչի կողմից:

Զուգահեռներ անցկացնելով այլ համայնքում տեղական ինքնակառավարման մարմնի և Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարման մարմնի ընտրական իրավունք ծավալների միջև նկատում ենք, որ առկա է ոչ հավասար ձայնային իրավունք, այսինքն՝ միանշանակ նկատվում է, որ ընտրական իրավունքի իրականացումը սույն ասպեկտով հավասար չէ:

Ուղղակի ընտրական իրավունքի իրականացում ասելով պետք է հասկանալ, որ հանրապետության ընտրովի մարմինները ընտրվում են անմիջականորեն ընտրողների կողմից՝ քվեարկության միջոցով¹:

Ուղղակի ընտրությունների կարևոր առավելությունն այն է, որ բոլոր ընտրվող մարմինները՝ թե՛ պետական և թե՛ տեղական ինքնակառավարման, դառնում են ժողովրդի անմիջական ներկայացուցչական մարմինները: Դրանով իսկ ստեղծվում է մշտական կապ այս

¹ Տես՝ Սահմանադրական իրավունք 2003 էջ 388

մարմինների և ընտրողների միջև, ինչպես նաև ապահովվում է բնակչության մշտական հսկողություն այս մարմինների գործունեության նկատմամբ¹:

Արգելում է անուղղակի, ոչ անմիջական ընտրություններ իրականացումը, այսինքն՝ լիազորված, միջնորդավորված ընտրությունները:

Ոչ անմիջական ընտրությունների էությունը կայանում է նրանում, որ այն կարող է իրականացվել անուղղակի և բազմաստիճան ձևերով: Անուղղակի ընտրական իրավունքի դեպքում՝ ակտիվ ընտրական իրավունք ունեցող քաղաքացիները ընտրում են ընտրիչների, որոնք էլ իրենց հերթին ընտրում են ներկայացուցչական մարմինների (պատգամավորների, պետության գլուխ)²

ՀՀ-ում Անուղղակի ընտրությունների միջոցով կարող է ընտրվել Երևանի քաղաքապետը³:

Սահմանադրական սույն մեկնաբանությունների շրջանակում փորձ է կատարվել «Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի 44-րդ հոդվածի 2-րդ կետի 2-րդ մասի և ՀՀ սահմանադրության 4-րդ հոդվածի հակասելիությունը հարթել ՀՀ սահմանադրության 108-րդ հոդվածի միջոցով:

Սակայն կարծում ենք «Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի 44-րդ հոդվածի 2-րդ կետի 2-րդ մասը պետք է մեկնաբանել ՀՀ սահմանադրության 1-ին հոդվածի «Ժողովրդավարական» չափանիշի լույսի ներքո, որպես՝ ժողովրդաիշխանության իրականացում⁴:

Այսինքն՝ Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունները նույնպես պետք է դիտարկել անմիջական ժողովրդավարության իրականացման ձև, քանի որ ընտրողը ընտրվողի ընտրության համար պետք է արտահայտի իր ազատ կամքը, իսկ անուղղակի ընտրության դեպքում կարծես թե սահմանափակվում է ընտրողի ազատ կամքի արտահայտությունը, հետևաբար Երևանի քաղաքապետը որպես տեղական ինքնակառավարման մարմինն նույնպես պետք է ընտրվի անմիջականորեն ընտրողի կողմից, որպես՝ ժողովրդաիշխանության իրականացում:

Ժողովրդաիշխանությունը ողջ իշխանության պատականելիությունն է ժողովրդին, ինչպես նաև ժողովրդի կողմից այդ իշխանության ազատ իրականացումը իր ինքնիշխան կամքին և շահերին լրիվ համապատասխան, որովհետև ժողովուրդն է իշխանության միակ աղբյուրը և տերը⁵:

Ժողովրդաիշխանության պայմաններում իշխանության իրականացումը հիմնագրվում, օրինականացվում (լեգիտիմացվում) և վերահսկվում է ժողովրդի կողմից, այսինքն՝ պետության քաղաքացիների: Ժողովրդաիշխանությունը հանդես է գալիս ժողովրդի ինքնորոշման և ինքնակառավարման ձևերով, որին հավասար հիմքերով կարող են մասնակցել բոլոր

¹ Տես՝ Սահմանադրության մեկնաբանություններ, էջ՝ 81

² Տես՝ Սահմանադրական իրավունք 2003, էջ՝ 388

³ Տես՝ Սահմանադրության մեկնաբանություններ, էջ՝ 81

⁴ Ժողովրդաիշխանություն եզրույթը կմեկնաբանվի ստորև

⁵ Տես՝ Սահմանադրության մեկնաբանություններ, էջ՝ 56

քաղաքացիները: Ժողովրդաիշխանության սուբյեկտը ողջ ժողովուրդն է: Սակայն կախված ժողովրդաիշխանության իրականացման ձևի յուրահատկություններից՝ «Ժողովուրդ» հասկացության տակ նկատի է առնվում նաև ընտրողների (քաղաքացիների) զանգվածը¹:

Միջազգային իրավական ակտերով ուղղակի կամ անուղղակի նույապես կարևորվում և ամրագրվում է ՏԻՄ-երի ընտրությունների ուղղակի կարգը:

Մասնավորապես «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ԵՎրոպական խարտիայի 3-րդ հոդվածի համաձայն՝

1. Տեղական ինքնակառավարում հասկացությունն նշանակում է՝ տեղական ինքնակառավարման մարմինների իրավունքը և կարողությունը՝ կանոնակարգելու և կառավարելու պետական գործերի զգալի մասը (օրենքի շրջանակներում)՝ սեփական պատասխանատվությամբ և տեղական բնակչության շահերից ելնելով:
2. Այդ իրավունքը իրականացվում է խորհուրդների կամ ժողովների կողմից, որոնց անդամները ընտրված են ազատ, փակ գաղտնի, հավասար, ուղղակի և համընդհանուր քվեարկության ճանապարհով: Խորհուրդները կամ ժողովները կարող են ունենալ հաշվետու գործադիր մարմիններ: Այս դրույթը չի բացառում քաղաքացիների՝ ժողովին, հանրաքվեին կամ քաղաքացիների ուղղակի մասնակցության ցանկացած այլ ձևի դիմելը այնտեղ, որտեղ դա թույլատրվում է օրենքով:

Ընտրական իրավունքի անշեղ իրականացման համար շատ կարևոր է քվեարկության գաղտնիության սկզբունքի ապահովումը: Քվեարկության գաղտնիությունը պարտադիր պետք է ապահովվի, քանի որ այն ընտրողի համար հանդիսանում է ինչպես իրավունք, այնպես էլ՝ պարտականություն: Օրենսդիրը քվեարկության գաղտնիության ապահովման երաշխիքների ստեղծման պարտավորությունը դրել է պետության վրա և դրա բացահայտում չի թույլատրվում: Ավելին դրա բացահայտման կամ բացահայտման փորձի համար սահմանված է ընդհուպ մինչև քրեական պատասխանատվություն:

Քվեարկության գաղտնիության սկզբունքն նշանակում է, որ ոչ ոք, բացի ընտրողից, իրավունք չունի իմանալու նրա կամաատահայտության բովանդակությունը: Քվեաթերթիկը լրացվում է հատուկ կահավորված քվեարկության խցիկում: Ընտրողը քվեարկելուց հետո իրավունք չունի քվեաթերթիկը ցույց տալու որևէ անձի, և դրան ընտրողին չի կարող հարկադրել ոչ ոք, բացառությամբ այն դեպքի, երբ ընտրողը կարծում է, որ քվեաթերթիկը սխալ է լրացրել և դիմում է ընտրական հանձնաժողովին նոր քվեաթերթիկ ստանալու համար²:

Թեպետ ընտրական իրավունքի իրականացման գաղտնիության սկզբունքի ապահովման համար կան մի շարք իրավական երաշխիքներ, այնուամենայնիվ որոշակի անօրինական վարքագծի արդյունքում երրորդ անձի կողմից ներգործություն է կատարվում ընտրողի ընտրական իրավունքի իրականացման, ազատ կամահայտնության վրա՝ խախտելով գաղտնիության սկզբունքը: Այդպիսի արարքներից կարելի է հիշատակել երկու էական իրավախախտում՝

¹ Տես՝ նույն տեղը

² Տես՝ ընտրությունների անցկացման մասնագիտական դասընթացների ուղեցույց, Երևան 2011, էջ՝ 5

ա/ ընտրակաշառքի միջոցով ընտրողի ազատ կամահայտնության վրա ներգործություն ունենալը: Սույն իրավախախտման պարագայում ոչ բոլոր դեպքերում է խախտվում ընտրողի ազատ կամահայտնությունը, քանի որ ընտրողը կարող է ընտրակաշառքը վերցնել և ազատ իրականացնել իր ընտրական ազատ կամահայտնությունը, քանի որ քվեախցիկում վերջինս գտնվում է միայնակ և որևէ մեկը չի կարող տեսնել ընտրողի քվեանշումը: Սակայն սույն իրավախախտումը ժամանակակից տեղնիկական միջոցների զարգացման և կատարելագործման պարագայում որոշակի զարգացում է ապրել, քանի որ սույն իրավախախտման պարագայում ընտրակաշառք բաժանողը կարողանում է վերահսկել ընտրողի քվեախցիկում իրականացվող գործողությունները, քանի որ նրա կողմից ընտրողին պարտադրվում է, որպիսի քվեանշումը կատարելու գործողություններից մինչև քվեաթերթիկը ծրարի մեջ դնելու պրոցեսը նկարել հեռախոսով և նկարահանվածը ներկայացնել իրեն:

բ/ Ընտրական «կառուսելը» ընտրողի ազատ կամահայտնության վրա ներագործ այն իրավախախտումն է, երբ ընտրողը արդեն նախապես քվեանշված քվեաթերթիկը մոտը մուտք է գործում քվեասենյակ: Այսի իրավախախտման շարունակական մասն է կազմում այն գործողությունը, որ ընտրողը առանց նշման քվեաթերթիկը (մաքուր) քվեախցիկում քվեածրարի մեջ դնում է այդ քվեարկված թերթիկը և նոր քվեաթերթիկը առանց լրացնելու դուրս է հանում իր հետ և հանձնում ընտրական սույն իրավախախտումը «կառավարող» անձին:

Վերը նշված իրավախախտումները բացառելու, կամ հնարավորինս նվազեցնելու նպատակով առաջարկում ենք ընտրական իրավունքի լիարժեք իրականացման (առանց դրա խախտման) համապատասխան իրավական ակտերում նախատեսել հետևյալ լրացումները, նախ քվեախցիկներում տեղադրել ընտրողի ընտրության գաղտնիությունը չբացահայտող, միաժամանակ քվեախցիկում կատարվող ցանկացած անօրինական գործողություն կամ անգործությունը տեսագրող տեսախցիկ, որը հնարավորություն կտա բացահայտել ընտրողի կողմից անթույլատրելի առարկաների, իրերի տեղափոխումը՝ քվեախցիկ, երկրորդ ընտրողին տրամադրել հատուկ հագուստ (առանց գրպանների) որի կրումը նույնպես գտնում ենք, ընտրական իրավունքի օրինական, արդարացի և ընտրողի ազատ կամահայտնության ապահովման նպատակով կատարվող վերահսկման միջոց է, երրորդ թույլատրել միայն հատուկ գույնի և ձևի գրիչով կատարել քվեանշում, և վավեր ճանաչել միայն դրանով կատարված քվեանշումը:

Օրենսդիրը սահմանել է նաև անձի ընտրական իրավունքի իրականացման էլեկտրոնային եղանակ, այսինքն՝ ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված դեպքերում թույլատրվում է էլեկտրոնային եղանակով քվեարկության իրականացում: Գտնում ենք, որ սույն եղանակով ընտրական իրավունքի իրականացման գաղտնիության սկզբունքը պաշտպանված չէ, քնի որ հատուկ գիտելիքների տիրապետող սուբյեկտները (հակերներ, արհեստավարժ ծրագրավորողներ) շատ հանգիստ կարող են ծանոթանալ ընտրողի կողմից կատարված քվեարկությանը:

Հասկանալի է, որ պետությունը փորձում է բոլորի այդ թվում ՀՀ-ում չգտնվող անձանց համար ապահովել ընտրական իրավունքի իրականացման հնարավորություններ, այսինքն՝ ընտրական իրավունքի իրականացումը հասանելի դարձնել բոլոր «հասցեատերերին», սակայն ինչպես նկատվեց էլեկտրոնային եղանակով սույն իրավունքի իրականացման գաղտնիության

ապահովումը երաշխավորված չէ, հետևաբար կարծում ենք պետությունը պետք է ձեռնամուխ լինի ոչ էլեկտրոնային այլ եղանակով ապահովել համապատասխան անձանց վերը նշված էական իրավունքի իրականացումը:

ՀՀ ընտրությունները կազմակերպվում և անցկացվում են՝ մեծամասնական (մաժորիտար) և համամասնական ընտրակարգերով:

Մեծամասնական ընտրակարգը ունի ֆրանսիական ծագում: Այս ընտրակարգը կիրառվում է միամանդատ ընտարատարածքներում, այսինքն՝ միամանդատ ընտրության առանձնահատկությունը կայանում է այն հանգամանքում, որ տվյալ տարածքում ընտրված է համարվում այն թեկնածուն, որը ստացել է սահմանաված ձայների մեծամասնությունը: Բացի նշվածից մեծամասնական ընտրակարգով ընտրված թեկնածուն համարվում է համապատասխան վարչական շրջանի ներկայացուցիչը (ՀՀ Նախագահը նույնպես ընտրվում է մեծամասնական ընտրակարգով և ներկայացնում է՝ ՀՀ-ն):

Իրավաբանական գրականությունից մեզ հայտնի է, որ համամասնական ընտրակարգի գաղափարը առաջացել է նույնպես Ֆրանսիայում, 18-րդ դարի վերջին, սկսյալ 19-րդ դարի առաջին կեսին այդ կապակցությամբ նախագծեր են առաջարկվել Ամերիկայում և Շվեյցարիայում: Բայց այս կարգը 1889թ. իր գործնական կիրառելիությունն է ստացել Բելգիայում¹:

Ներկայումս աշխարհի շատ երկրներում, այդ թվում ՀՀ-ում կիրառելի է համամասնական ընտրակարգը: ՀՀ-ում համամասնական ընտրակարգով ընտրվում են Ազգային Ժողովի պատգամավորների զգալի մասը (90 -ը) և Երևան քաղաքի ավագանու անդամները:

Համամասնական ընտրակարգով թեկնածուները հանդես են գալիս «կոլեկտիվ» ձևով, այսինքն՝ կուսակցությունների և կուսակցությունների դաշինքի ձևով:

Իրավաբանական գրականության մեջ համամասնական ընտրակարգը ավելի նախընտրելի է գնահատվում՝ ըստ մեկնաբանությունների այն ավելի ժողովրդավարական է, քանի որ այն ավելի ճիշտ է արտահայտում հասարակական կարծիքը²:

Գտնում ենք, որ համամասնական ընտրակարգը ունի և իր դրական և բացասական առանձնահատկությունները: Դրականը այն է, որ դրանով արտահայտվում են համեմատաբար խմբի խարժիքը և դիրքորոշումը: Իսկ բացասական առանձնահատկությունը այն է, որ համապատասխան պաշտոններ զբաղեցնելու նպատակով անհատ անձի ինքնուրույն «հանդես գալու» իրավահնարավորության սահմանափակում է:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Ընտրական իրավունքի իրականացումը ժողովրդավարության արտահայտման կենսաձևն է, հետևաբար անհրաժեշտ է բացահայտել այն խնդիրներն ու խոչընդոտները, ինչպես նաև օրենսդրական բացերը, նույնական փաստական հանգամանքների պայմաններում տարբեր իրավական կարգավորում նախատեսող իրավական նորմերը որոնք էականորեն կարող են ազդել ընտրական իրավունքի անշեղ իրականացման վրա: Հոդվածում անդրադարձ է կատարվել մի շարք ընտրական իրավախատումներին, որոնք խաթարում են ընտրական

¹ Տե՛ս՝ Սահմանադրական իրավունք 2003, էջ՝ 384

² Տե՛ս՝ Սահմանադրական իրավունք 2003, էջ՝ 385

իրավահարաբերությունների բնականոն ընթացքը՝ հասարակության մոտ ձևավորելով նիհիլիզմ: Հոդվածում ներկայացվել են մի շարք առաջարկներ, որոնք ոչ միայն կվերացնեն ընտրական իրավունքի անշեղ իրականացմանը խոչընդոտող հանգամանքները, այլ նաև կվերացնեն օրենսդիրի կողմից նույնական փաստական հանգամանքների վերաբերյալ ամրագրած տարբեր իրավական մոտեցում նախատեսող նորմերը, կբացառվեն օրենսդրական սողանցքները, որի արդյունքում ամբողջական կդառնա ընտրական իրավունքի իրականացման մեխանիզմները, և ժողովրդավարությունը ձևից կփոխվի բովանդակային և կստանա համանուն իմաստ, և վերջիվերջո կձևավորվի նոր իրավական մտածելակերպ:

Армен Нерсисян

ПРОБЛЕМЫ ИЗБИРАТЕЛЬНОГО ПРАВА В РА

Осуществление избирательного права – способ выражения демократизма, следовательно, нужно определить те проблемы и препятствия, а также законодательные пробелы, правовые нормы, предусматривающие правовое регулирование в условиях идентичных фактических обстоятельств, которые могут существенно влиять на устойчивое осуществление избирательного права. В статье затронуты некоторые правовые нарушения, которые нарушают нормальный ход избирательных правоотношений, формируя нигилизм в обществе. В статье представлено несколько предложений, которые не только устранят препятствия на пути осуществления избирательного права, а также устранят нормы, предусматривающие разный подход к идентичным фактическим обстоятельствам, законодательные лазейки будут устранены, в результате чего механизмы осуществления избирательного права станут полными, демократия перейдет от формы к содержанию и получит тот же смысл, и, наконец, сформируется новое юридическое мышление.

Armen Nersisyan

ISSUES OF REALIZATION ELECTORIAL LAW IN ARMENIA

Keywords: Suffrage, democracy, offense, electoral system (majority, proportional,) legal opportunity, legal equality, legal relations legitimacy

Smmary

Realization of suffrage (electoral law) is a lifestyle of expression of democracy, therefore, it is necessary to reveal the problems and obstacles as well as legislative gaps, legal norms intending different legal regulation in identical factual circumstances, that may substantially affect the steady implementation of an electoral law/suffrage/. The article dwelt on a number of polling offenses, which disrupt hnormal course of electoral legal relations, thus forming nihilizm among society. The article represents a number of recommendations which not only will eliminate circumstances hindering steady implementation of suffrage, but also will eliminate norms intending dufferent legal approaches to identical factual circumstances fixed by legislative, legislative loopholes will be excluded as a result of which mechanisms of implementation of suffrage will become complete, democracy will experience contextual changes and eventually a new legal thinking will be formed.

Նոննա Խաչատրյան

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՈՔԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆԵՐՈՒԺԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Հիմնաբաներ. օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներ, մարդկային կապիտալի վերարտադրություն, սփյուռքի տնտեսական ներուժ, աշխատանքային միգրանտներ

Հայոց մեծ եղեռնի արդյունքում ձևավորվեց աշխարհասփյուռ հայությունը, որը եթե 20-րդ դարասկզբին համարվում էր աղքատ և հայրենագրկված բնակչություն, ապա ներկայումս այն տնտեսապես կայացած, մարդկային կապիտալի հարուստ ներուժով, փորձառու գործարարների մի հզոր բանակ է, որի ներուժը պետք է օգտագործվի ի նպաստ Հայաստանի Հնարապետության բարգավաճման: Մեր օրերում, հայկական սփյուռքը առավելապես տարածված է ԱՊՀ երկրներում, իսկ ընդհանուր առմամբ աշխարհում հայերի թիվը՝ 9-10 միլիոն է: Հայկական սփյուռքի ամենամեծ հատվածը Ռուսաստանում է՝ 3 մլն մարդ, ԱՄՆ-ում՝ 1.5 միլիոն, Ֆրանսիայում՝ 400 հազ., Լիբանանում՝ 200 հազ.: Ուկրաինայում, Լեհաստանում, Արգենտինայում, Կանադայում, Սիրիայում, Թուրքիայում, Իրանում ավելի քան 20 հազ. հայ կա:

Ըստ վերլուծաբանների, քաղաքական կյանքի մասնակցության առումով ամենաակտիվը ԱՄՆ-ի հայերն են, որոնք տարիների ընթացքում կարողացել են ավելացնել իրենց ազդեցությունը քաղաքականության վրա՝ Հայոց ցեղասպանության 100-ամյակին ընդառաջ: Սակայն, հայաստանի կյանքին Հայկական Սփյուռքի մասնակցությունը արտահայտվում է նաև տնտեսական ներդրումների, օգնության, ինչպես նաև մարդկային կապիտալի զարգացման մեջ: Այս առումով, ֆինանսատնտեսական համագործակցության մի շարք ծրագրեր են իրագործվում Հայաստանում և Լեռնային Ղարաբաղում: Առավել զլրբալ ծրագրերից են Համահայկական բանկի, Համահայկական հիմնադրամի ձևավորումը. որտեղ ֆինանսական ներհոսքեր են ապահովում հիմնականում սփյուռքից: Բացի այդ, սփյուռքահայությունը ներկայումս փոքր և միջին ձեռներեցություն է ծավալում Հայաստանում: Վերջին շրջանում հատկապես սիրիահայերի կողմից նկատվում են ծառայությունների ոլորտում գործարարության ակտիվացում, սակայն դեռևս այն նշանակալից ազդեցություն չի ունենում տնտեսության աճի վրա և չի ենթադրում սփյուռքի աջակցությամբ խոշոր ներդրումներ:

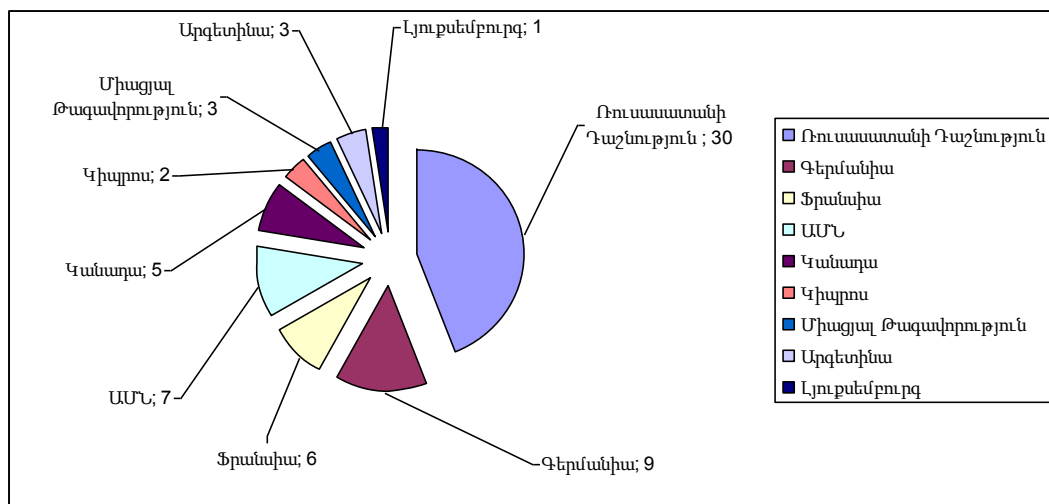
Սփյուռքահայության կողմից խոշոր ներդրումների նախադեպ հանդիսացավ Լինսի հիմնադրամը, որի ամերիկահայ գործարար Քլոք Քրքոյանի շնորհիվ շուրջ \$300 մլն հատկացրեց ենթակառուցվածքային ոլորտների և մշակութային օբյեկտների շահագործմանը: Նշանակալից է նաև արգենտինահայ գործարար Էռնեստո Էրնեկյանի ներդրումը ՀՀ տնտեսության այնպիսի ոլորտներում, ինչպիսին են ավիատրանսպորտային ենթակառուցվածքները, խաղողագործությունը:

Սակայն, Հայաստանը դեռևս չի կարողանում լիովին օգտագործել սփյուռքի ներուժը՝ հատկապես տնտեսական ներդրումների առումով: Այսպես, ՀՀ-ում կատարած օտարերկրյա

¹ Armenians Diaspora- Its Role and Influence, Research paper, British Consul, 2014, p.2

ներդրումների շուրջ 30%-ը բաժին է ընկնում Ռուսաստանի Դաշնությանը, որտեղ սփյուռքահայության գերակշիռ մասն է բնակվում, սակայն այդ ներդրումները չեն իրականացվում Ռուսաստանում բնակվող հայերի կողմից: Նույնը վերաբերում է կանադահայերին, կամ, ԱՄՆ-ում բնակվող հայ գործարարներին, որոնք ներդրումներ չեն իրականացնում Հայաստանում, չնայած իրենց բնակության երկրների ներդրումային բաժինը ՀՀ-ում զգալի է (տես գծապատկեր 1):

Գծապատկեր 1. ՀՀ-ում կատարված ՕՈՒՆ-րի կառուցվածքը՝ ըստ երկրների (%)²

Սփյուռքահայությունը ՕՈՒՆ-ների ներդրումային գրավչության կարևոր ցուցիչ է համարում տնտեսական ազատության ինդեքսի հաշվարկը, որը ըստ երկրների, կատարվում է “Հերիթիջ” հիմնադրամի միջոցով: Այսպես, հիմնադրամի գնահատականներով՝ 2014 թ.-ին ՀՀ-ն 178 երկրների շարքում տնտեսական ազատության ինդեքսով զբաղեցրել է 41-րդ տեղը: Համեմատության համար նշենք, որ տնտեսական ազատության Հայաստանի գնահատականը (68.9 միավոր) բարձր է համաշխարհային միջինից 60.3 միավոր):³

Սակայն, անգամ գործարարության բարենպաստ միջավայրը չի շահադրդում սփյուռքահայության ներդրումներ կատարել հայաստանյան տնտեսությունում: Ունենալով ներդրումային մեծ ուժ, սփյուռքահայությունը դեռևս տարակուսանքով է վերաբերում հայրենիքում խոր ծավալներով գործարարության հիմնավորվածությանը, կապված հայաստանյան շուկայում մենաշնորհների առկայության, գործարարության ոչ լիովին պաշտպանվածության, հարկային օրենսդրության հաճախակի փոփոխությունների, արտարժույթի փոխարժեքի կտրուկ տատանումների, մաքսային խստացված ռեժիմի առկայության հետ: Եվ արդյունքում, Հայաստանում գործունեություն ծավալող սփյուռքահայության մի զգալի զանգված,

² ՀՀ ԱՎԾ պաշտոնական կայք. www.armstat.am

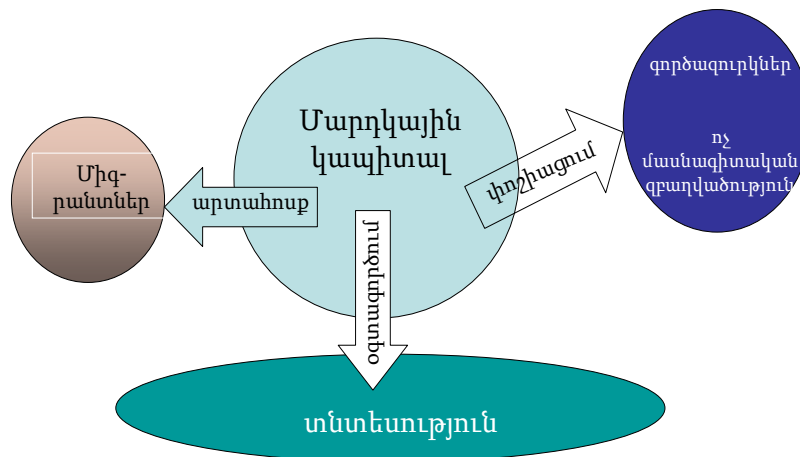
³ ՀՀ կենտրոնական բանկի պաշտոնական կայք. www/cba.am

հիասթափվելով գործարարության իրենց համար ոչ բարենապաստ մթնոլորտից, հեռանում են Հայաստանից:

Եվ ընդհակառակը, ներկայումս միտում է նկատվում գործազուրկ ազգաբնակչության տեղաշարժ՝ ՀՀ-ից դեպի սփյուռքի գաղթոջախմբեր: ՀՀ-ում դեռևս բարձր է գործազրկության մակարդակը ազգաբնակչության տարբեր շերտերում (տես աղյուսակ 1), որոնք աշխատանք են որոնում սփյուռքի իրենց հայրենակիցների մոտ՝ հատկապես Ռուսաստանի Դաշնությունում: Եվ ստացվում է, որ սփյուռքի առկայությունը գործոն է հանդիսանում ՀՀ-ում կուտակված մարդկային կապիտալի արտահոսքի և փոշիացման համար (տես գծապատկեր 2):

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԿԱՊԻՏԱԼԻ ՀՈՍՔԻ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Գծապատկեր 2. Մարդկային կապիտալի կուտակված պաշարի շարժունությունը ՀՀ-ում⁴

Գործազուրկ ազգաբնակչությունը դեռևս ամբողջությամբ չի կարողանում աշխատանք գտնել հայրենիքում և սփյուռքահայ գաղութներում վաստակելու հնարավորություններ է որոնում: Եվ ստացվում է այնպես, որ սփյուռքի առկայությունը ոչ թե դրական, այլ բացասական շարժառիթներ է ստեղծում աշխատանքային միգրանտների ձևավորման համար, որոնք մեկնում են հայրենիքից ժամանակավորապես, և հետագայում՝ անգամ ընդմիջտ, եթե արատասահմանում տնտեսապես կայունանում և գումար են վաստակում: Հետևաբար, ներկայումս հիմնախնդիր է առաջանում ոչ միայն սփյուռքահայության տնտեսական պոտենցիալի սպառումը Հայաստանի Հանրապետությունում, այլև սփյուռքի բացասական ներազդեցության կանխարգելումը միգրացիոն արտահոսքերի ձևավորման հարցում:

⁴ Կազմվել է հեղինակի կողմից:

Աղյուսակ 1

ՊԱՇՏՈՆԱՊԵՍ ԳՐԱՆՑՎԱԾ ԳՈՐԾԱԶՈՒՐԿՆԵՐԸ ՀՀ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆ
 ՀԱՏՎԱԾՈՒՄ 2014 թ. ՄԱՐՏ ԱՄՍՎԱ ԴՐՈՒԹՅԱՄԲ⁵

Բնակչության խմբեր՝ ըստ տարբեր հատ- կանիչների	Ընդամենը 1000 մարդ	Ընդամենի նկատմամբ %	նրանցից՝			
			կանայք 1000 մարդ	կանանց ընդամենի նկատմամբ %	Գյուղա- բնակներ 1000 մարդ	Գյուղաբնակ- ների %
Ընդամենը	60.4	100	43.8	100	8.6	100
Ըստ ապա- հովազրական ստաժի						
< 1	4.1	6.8	2.7	6.1	0.5	6.3
1 >	35.5	60.3	26.5	60.5	4.4	50.8
առանց ստաժի	19.9	32.9	14.6	33.4	3.7	42.9
Ըստ տարիքի						
16-18	0.4	0.7	0.3	0.6	0.1	0.9
19-24	6.1	10.0	4.4	9.9	1.1	12.6
25-30	8.6	14.3	6.5	14.8	1.3	15.4
31-34	6.9	11.4	4.8	10.8	0.9	10.4
35-45	15.3	25.3	10.9	24.9	2.1	24.0
46-54	13.2	21.8	9.6	21.9	1.9	21.6
55 և բարձր	10.0	16.5	7.5	17.0	1.3	15.1
Ըստ կրթության						
Բարձրագույն	9.1	15.1	6.8	15.5	0.8	9.0
թերի բարձրագ.	0.3	0.4	0.2	0.5	0	0.2
միջին մասնագիտ	13.4	22.1	10.8	24.6	1.5	16.9
Արհեստագործ.	4.2	6.9	2.8	6.4	0.4	4.8
հատուկ ընդհան.	0.3	0.5	0.2	0.4	0	0
հիմնական ընդհ.	4.1	6.8	2.6	6.0	1.0	11.2
Տարրական ընդհանուր	0.4	0.6	0.2	0.5	0.1	1.6

Եզրակացություն

Միյուռքի տնտեսական ներուժի օգտագործումը ի նպաստ Հայաստանի Հանրապետության, մեր կարծիքով հնարավոր կլինի արդյունավետ լուծել հետևյալ պայմանների առկայության դեպքում:

⁵ Աղբյուրը՝ Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2014 թվ. հունվար-մարտին, Էջ 104, ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայություն

Առաջին, անհրաժեշտ է արտոնյալ օրենսդրական պայմաններ սահմանել սփյուռքահայ գործարարների համար (ֆիսկալ, ներդրումային, կրկնակի հարկման կանխարգելման, եկամուտների տնօրինման և այլն): Ներկայիս օրենսդրական դաշտում նշված արտոնությունները համընդհանուր են բոլոր գործարարների համար, որը մեր կարծիքով հավելումներ է պահանջում հենց սփյուռքա-հայության գծով, դրանով իսկ մեր հայրենակիցների շրջանում գրավիչ դարձնելով Հայաստանի Հնարապտությունում ձեռնարկվող գործարարության ոլորտը:

Երկրորդ, կարևոր ենք համարում նաև սփյուռքահայության տնտեսական հնարավորությունների գույքագրումն ու արժևորումը: Այսօր, մենք քաջատեղյակ չենք, թե մեր սփյուռքահայ բարեկամները տնտեսական ինչ ռեսուրսների են տիրապետում, տնտեսավարման որ ճյուղերում են առավել ակտիվ, որոնց տարբեր երկրների փորձը ուսանելի կլիներ Հայաստանի Հնարապետության համար: Այս առումով, առաջարկում ենք ՀՀ սփյուռքի նախարարությունում ստեղծել գործարար սփյուռքահայերի ռեգիստր, որտեղ համախմբված տեղեկատվությամբ հնարավորություն կստեղծվի ուղիներ գտնել՝ օգտագործելու մեր հայրենակիցների տնտեսական պոտենցիալը:

Եվ վերջապես, Հայկական սփյուռքի տնտեսական ներուժի օգտագործման աղյուսավետ ուղի են հանդիսանում ոչ միայն օտարերկրյա ֆինանսական ներդրումները, այլև գործարարության ոլորտում առաջավոր փորձի փոխանակումը և մարդակալին կապիտալի որակյալ վերարտադրությանն աջակցումը ՀՀ-ում: Աշխարհով մեկ սփռված հայությունը միշտ էլ աչքի է ընկել իր գործարար բարձր կարողություններով, շուկայական մրցակցության ոլորտում ճիշտ կողմնորոշվելու և գործելու հմտություններով: Հետևաբար, Հայաստանի Հնարապետությունում կարևորում ենք մոտիվացիոն այն լծակների ստեղծումը, որոնք կդրդեն սփյուռքահայ գործարարներին փոխանցելու իրենց առաջավոր փորձը՝ հայրենիքում գործունեություն ծավալող հայրենակիցներին:

Ամփոփում

Հայոց ցեղասպանության հետևանքների վերացման ոլորտում նշանակալից դերակատարում ունի տնտեսական գործոնը: Հայաստանի Հնարապետությունը և սփյուռքահայությունը իրենց պահանջատիրության հարցում հաջողություն կունենան, եթե միջազգային հանրությանը ներկայանան հզոր տնտեսական ներուժով, քանի որ գաղտնիք չէ, որ միշտ էլ հաշվի են նստում միայն ուժեղի հետ: Հոդվածում քննարկվում են սփյուռքի տնտեսական ներուժի արդյունավետ օգտագործման ուղիները ՀՀ-ում:

Нонна Хачатрян

ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА АРМЯНСКОЙ ДИАСПОРЫ

Ключевые слова: иностранные прямые инвестиции, воспроизводство человеческого капитала, экономический потенциал диаспоры, трудовые мигранты

Резюме

В результате геноцида армян, в начале 20-ого века образовалась диаспора, которая изначально представляла собой общину нищих беженцев, однако в настоящее время имеет

громадный финансово - экономический потенциал, который необходимо использовать во благо Республики Армения. Однако, исследования показывают, что до сих пор иностранные инвестиции со стороны армянской диаспоры составляют незначительную долю в инвестиционном портфеле Армении. Более того, армяне из зарубежа не очень активно ведут бизнес деятельность на родине. В статье предлагается использовать финансовые, налоговые, организационные инструменты, нацеленные на эффективное использование нынешнего экономического потенциала армянской диаспоры.

Nonna Khachatryan

ISSUES OF USING ECONOMIC POTENTIAL OF ARMENIAN DIASPORA

Key words: direct international investments, human capital reproduction, economic potential of Diaspora, employment migrants

Summary

As a result of Armenian genocide, at the beginning of 20th century is formatted Diaspora, which originally is performed as poor population and refugees, but in a further become residence with huge finance and economic potential, coming up to use for the benefit for Republic of Armenia. However, the experience is upcoming to approve, that financial inflows from Armenian Diaspora, is still taking unimportant contribution within investment portfolio in Armenia. Furthermore, Armenians, leaving abroad of Armenia, making business in homeland is not actively ways. In article are discussed taxation, financial and organizational instruments for effective using current economic potential of Armenian Diaspora.

Ռումիկ Կարապետյան

ՄՓՅՈՒՌՔԻ ՁԵՎԱՐՈՒՄԸ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱԳԱՂԹԻ ՇՐՋԱՆԱԿՈՒՄ

Հիմնաբաներ. արտագաղթ, միգրացիա, էմիգրանտ, դեմոգրաֆիկ փոփոխություններ

Մեր օրերում արտագաղթը դարձել է աշխարհի բոլոր պետությունների համար անխուսափելի սպառնացող երևույթ: Աշխարհում չկա մի երկիր, որին չմտահոգի արտագաղթի խնդիրները: Մարդկանց ցանկացած տեղաշարժ, լինի դա արտագաղթ թե՛ ներգաղթ, չի անցնում անհետևանք: Արտագաղթի արդյունավետ կառավարման համակարգի ստեղծումը և պահպանումը՝ ներկայիս գլոբալացման պայմաններում, դրականորեն կազդի աշխարհի ներուժի արդյունավետ օգտագործման վրա:

Մարդկանց արտագաղթը արդյունավետ կառավարելու նպատակով անհրաժեշտ է ունենալ այդ երևույթի մասին բազմակողմանի պատկերացում: Այդ խնդրի լուծումը պահանջում է միջազգային կառավարման համալիր մոտեցում, որը ենթադրում է մշակել հստակ քաղաքականություն և համապատասխան ծրագիր՝ ուղղված արտագաղթի նվազեցմանը և դրա հետագա զարգացմանը: Արտագաղթի կառավարման ոլորտում հաջողության հասնելը չի կարող տեղի ունենալ մեկ առանձին երկրի ջանքերի շնորհիվ, քանի որ այն պահանջում է միասնական,

երկարատև և դինամիկ աշխատանք ու ջանքեր, ինչպես նաև համապարփակ ընդունած որոշումների լուծումներ և ձեռքբերումներ:

Պետություններում տեղի ունեցող դեմոգրաֆիկ փոփոխությունները՝ կապված զարգացած և նոր զարգացող երկրների բնակչության աճի հետ, իրականացվում են տարբեր սցենարներով: Աշխարհում արագ ընթացող բնակչության աճը և տնտեսական դժվարությունները մարդկանց ստիպում են լքել իրենց հարազատ բնակավայրերը և գտնել նոր գաղթօջախներ: Այսպես, զարգացած երկրների բնակչության տարեկան աճը կազմում է՝ 0,3%, ավելի քան նոր զարգացող երկրներում, որոնց բնակչության թվաքանակը ճանգամ ավելի է:

Միգրացիան համարվում է XXI դարի սկզբի գլոբալ երևույթներից մեկը, քանի որ այսօր մարդկանց տեղաշարժերը ընդունել են այնպիսի մասշտաբներ, որոնք մարդկային հասարակության պատմության մեջ չեն եղել: Ներկայումս իր ծննդավայրից հեռու գտնվող վայրերում ապրում են գրեթե 175 մլն. մարդ, երկրագնդի բնակչության 3%-ը: Այլ խոսքերով արտահայտված երկրագնդի բնակչության յուրաքանչյուր երեսունհինգից մեկը համարվում է միգրանտ: 1965-ից մինչև 1990 թվականները միջազգային միգրանտների թվաքանակը աճել է 45 մլն-ով, տարեկան 2,1% աճի տեմպերով: Ներկայումս աճի տեմպերը կազմում են տարեկան 2,9%:⁶

Գոյություն ունի արտագաղթի միջազգային կազմակերպության կողմից հաստատված վիճակագրական ցուցանիշ (IOM-international organization for migration)¹, ըստ որի աշխարհում 5 մարդուց մեկը հանդիսանում է արտագաղթող (եմիգրանտ):

Համաձայն Միացյալ Ազգերի Կազմակերպության (ՄԱԿ) դեմոգրաֆիկ վիճակագրության տվյալների մոտակա 50 տարիների ընթացքում զարգացած երկրների բնակչության թիվը անհամեմատելի ձևով կնվազի: Մասնավորապես՝ Բտալիայում 2050 թվականին այդ թիվը կկրճատվի ներկայիս 57 միլիոնից մինչև 41 միլիոն, իսկ Ճապոնիայում 127 միլիոնից մինչև 105 միլիոն:

Ցանկացած պետության սոցիալ-տնտեսական կեցության անբաժան բաղադրիչներն են հանդիսանում, աշխատանքային միգրացիան, ընտանիքների վերամիավորումը, միգրացիոն անվտանգությունը, անկանոն միգրացիան, միգրացիոն առևտուրը, միգրանտների իրավունքները, ինտեգրացիան:

Միգրացիայի արդյունավետ կառավարումը պահանջում է ունենալ այդ բազմակողմ երևույթի մասին համընդհանուր պատկերացում:

Բոլոր երկրների առջև ծառացած արտագաղթի միասնական արդյունավետ կառավարման համակարգի ստեղծումը թույլ կտա ունենալ ինտերակտիվ տեղեկատվական և ուսումնական բազա, որը կարտացոլի ժամանակակից արտագաղթի առանձնահատկությունները, նրա դինամիկան և տենդենցները, աշխարհում իրականացվող դեմոգրաֆիկ փոփոխությունները, նոր զարգացող և զարգացած երկրների միջև տնտեսական անհավասարությունները, առևտրատնտեսային ազատականությունը, որը պահանջում է աշխատուժի ստեղծման

⁶ Международная организация по миграции(МОМ)- "Основы управления миграцией" (Пособие для должностных лиц и практиков), Том I. "Принципы управления миграцией" от 2006года, г. Москва

հրատապություն, միջազգային կապի համակարգերի ստեղծումը, ազգամիջյան արտագաղթի և ներգաղթի անհամեմատելի չափերը և այլն:

1946 թվականի դեկտեմբերի 15-ին ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեայի կողմից ընդունված փախստականների գործերով միջազգային կազմակերպության կանոնադրությունը վերաբերվում է հաճախ տեղաշարժման մեջ գտնվող անձանց և փախստականների համընդհանուր խնդիրների լուծման հարցերին: Այն նպատակ ունի նրանց նկատմամբ ցուցաբերել բազմապիսի աջակցություն և օգնություն, մշակել երկարաժամկետ կենսական հարցեր ու ստանալ դրանց լուծումները⁷:

1951 թվականին Բրյուսելում ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեայի կողմից անցկացվեց արտագաղթի հարցերով միջազգային կոնֆերանս, որի աշխատանքներին ներգրավված էին 28 երկրների ներկայացուցիչներ և մեծ թվով միջազգային դիտորդներ: Կոնֆերանսում ընդունվեց <<փախստականների կարգավիճակի մասին>> կոնվենցիան, որը վերաբերվում էր Եվրոպայի սահմաններից դուրս և սահմաններից ներս ընթացող միգրացիոն գործընթացների պարզեցման միջազգային մեխանիզմի ստեղծմանը: Արդյունքում կազմավորվեց Եվրոպական արտագաղթի հարցերով Միջազգային համագործակցության կոմիտե: 1989 թվականին վերը նշված կանոնադրության վերանայումից հետո Կոմիտեն ստացավ արտագաղթի հարցերով Միջազգային կազմակերպության կարգավիճակ: Ներկայումս շատ երկրների կառավարություններ պատրաստակամություն են հայտնում ճանաչել ժամանակակից աշխարհում, այսպես կոչված <<արտագաղթը>>, որպես անխուսափելի, համատարած երևույթ⁸:

Խորհրդային միության փլուզումը առաջացրեց ազգերի մեջ մեծաթիվ քանակությամբ արտագաղթման հոսքեր ու հազարավոր-միլիոնավոր մարդիկ դարձան գաղթականներ: Հետ-խորհրդային հանրապետություններում տեղի ունեցան այնպիսի դեմոգրաֆիկ փոփոխություններ, որոնց արդյունքում շատ մարդիկ դարձան այլ երկրների քաղաքացիներ:

1991 թվականի անկախացմանը նախորդած ու հաջորդած տարիներին Հայաստանի Հանրապետությունը նույնպես ստիպված է եղել դիմագրավել ինտենսիվ միգրացիոն գործընթացներով պայմանավորված բազմապիսի մարտահրավերների, որի արդյունքում միգրացիայի պետական արդյունավետ կարգավորման հիմնախնդրի լուծումը այսօր ճանաչվում է որպես իր գործունեության առանցքային արտակարգ ուղղություններից մեկը⁴:

Հայաստանի Հանրապետության ներկայիս արտաքին միգրացիոն իրավիճակը բնորոշվում է երկու հիմնական հայտանիշներով:

Առաջին, ձևավորվել է ժամանակավոր աշխատանքային միգրանտների (հիմնականում տևական) և նրանց ուղեկիցների, բավական կայուն զանգված, որի շարժը բերում է տարեկան միջին հաշվով 15-16 հազար մարդու, կամ երկրի բնակչության ընդհանուր թվի 0.5%-ի արտերկրում կուտակման:

Երկրորդ, տեղի են ունենում ոչ մեծ մշտական արտաքին միգրացիոն հոսքեր, որոնք ևս կայուն կերպով ընթանում են բացասական մնացորդով (պաշտոնական տվյալներով՝ տարեկան

⁷ Международная конвенция по правам.

⁸ Всеобщее декларация по правам человека.

միջին հաշվով 7.5 հազար, հետազոտական տվյալներով՝ 10-11 հազար մարդ, այսինքն բնակչության հաջորդաբար մոտ 0.2%-ը և 0.3%-ը): Արդյունքում, առաջիկա 5-10 տարիներին ՀՀ-ից կարող են էմիգրացվել շուրջ 300 հազար մարդ:

Ակնհայտ է, որ միջև այժմ միգրացիայի ոլորտում ՀՀ վարած օպերատիվ-արձագանքողական քաղաքականությունն ինքնաբերաբար չի կարող հանգեցնել ՀՀ-ի համար միգրացիոն գործընթացների դրական ազդեցությունների զարգացմանը և բացասական հետևանքների նվազեցմանը, ուստի հասունացել է պասիվ-հայեցողական և օպերատիվ-արձագանքողական քաղաքականությունից պրոակտիվ-կանխատեսողական միգրացիոն քաղաքականության անցման անհրաժեշտությունը: Այն ենթադրում է միգրացիոն գործընթացների պետական կարգավորման նոր մոտեցումների որդեգրում, համակարգի արդյունավետ գործառնությունն ապահովելուն ուղղված օրենսդրական, ինստիտուցիոնալ և կառավարչական մեխանիզմների կատարելագործում, որով էլ պայմանավորված է ՀՀ միգրացիայի պետական կարգավորման քաղաքականության ռազմավարության հայեցակարգի մշակումը:

Ամփոփում

Բնակչության արտագաղթը Հայաստանից գնահատվում է, որպես արտակարգ իրավիճակ: Հոդվածում համառոտ ներկայացված է միգրացիայի իրավիճակը աշխարհում, նրա տեղեկանքները, և, մասնավորապես իրավիճակը Հայաստանի Հանրապետությունում և սփյուռքում: Այս տեսանկյունից առաջարկվում են մի շարք սկզբունքներ երկրում միգրացիայի կառավարումը բարելավելու ուղղությամբ:

Ромик Карапетян

ФОРМИРОВАНИЕ ДИАСПОРЫ В РАМКАХ ЭМИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ

Ключевые слова: Эмиграция, миграция, эмигрант, демографические изменения.

Резюме

Эмиграция населения из Армении расценивается как чрезвычайное положение. В статье вкратце анализируется общая ситуация миграции населения в мире, ее тенденции и, в частности ситуация в Республике Армения. С этой точки зрения предлагаются определенные принципы для улучшения управления миграцией в Армении с учетом проблем диаспоры.

Romik Karapetyan

DIASPORA FORMATION IN FRAMEWORK OF EMIGRATION

Key words: migration, emigration, demographic changes

Summary

Emigration is presented for Armenia as an extremely situation. In article is briefly discussed tendency and general migration all over the world, and made comparative analysis with Armenia. From this point of view are suggested tangible principles for improvement of migration management in Armenia in relation with Diaspora issues.

Մամլել Ավետիսյան

Աշոտ Ավետիսյան

ՄՓՅՈՒՌՔԻ ԴԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱԳՐԱՐԱՅԻՆ

ՈԼՈՐՏԻ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

Հիմնաբաներ. սփյուռք, ներդրումներ, զարգացում, գյուղ, գյուղատնտեսություն, հիմնադրամ

Հայաստանի Հանրապետության շենագումն ու բարգավաճումը ոչ միայն հայաստանաբնակների, այլև աշխարհասփյուռ հայերի ցանկությունն ու նպատակն է: Առաջին աշխարհամարտի տարիներին, հատկապես՝ 1915 թվականին, Թուրքիայի կողմից իրականացված եղեռնի հետևանքով մոտ 1.5 մլն հայեր կոտորվեցին, իսկ տեղահանվածների այն ծվենները, որոնք մագապուրծ հասան այլ երկրներ, վերընձյուղվեցին ու ստեղծեցին նոր հայկական համայնքներ: Հայի կենսունակությունն ու արարելու ներուժը հնարավորություն ընձեռեց օտար հողի վրա ոչ միայն գոյատևել, այլև ներգրավվել իրենց ապաստան տված երկրների հասարակական, տնտեսական և քաղաքական կյանքին: Աստիճանաբար հայկական սփյուռքը դարձավ մի հավաքական ամբողջություն և կարողացավ իրականացնել հայապահպանության նպատակին ծառայող՝ մշակութային, կրթական ու եկեղեցական ծրագրեր: Ավելին, բարեգործական կառույցների և մեծահարուստ անհատների ջանքերով փորձեր էր արվում աջակցել Հայաստանին: Թեև խորհրդային պայմաններում դժվարին գործ էր արտերկրի «կապիտալիստների» հետ համագործակցելը, առավել ևս՝ նյութական աջակցություն ստանալը, բայց հատկապես 1988թ. դեկտեմբերի կործանարար երկրաշարժից անմիջապես հետո, ողջ աշխարհը, նախ և առաջ սփյուռքահայությունը, շտապեց օգնության հասնել աղետից տուժած բնակչությանը: Սփյուռքը սկզբնական շրջանում հիմնականում մարդասիրական օգնություն էր ցուցաբերում, Հայաստան ուղարկելով՝ սննդամթերք, հագուստ, դեղորայք ու բժշկական սարքավորումներ: Հետագայում դրան ավելացավ նաև դպրոցական ու առողջապահական շինությունների վերականգման, բնակարանաշինության, ինչպես նաև գյուղական համայնքներին համալիր օգնության ծրագրերը: Աղետի գոտու վերականգման աջակցության ծրագրերից հիշարժան է Հայ բարեգործական ընդհանուր միության (ՀԲԸՄ) ջանքերով Գյումրի քաղաքում 10 հազ. տոննա տարողությամբ սառնարանի կառուցումը: Ավելի քան 5 մլն ԱՄՆ դոլար ներդրումներով կառուցված, ամենաարդիական սարքավորումներով և լոգիստիկ համակարգով աչքի ընկնող այս շինությունը նախատեսված էր աղետի գոտուն մատակարարվող սննդամթերքի հուսալի պահպանությանը¹: Ներկայումս այն ծառայում է նաև Շիրակի մարզի ֆերմերների արտադրած կարտոֆիլի և բանջարեղենի պահպանությանը:

Մեր հայրենակիցները գիտակցում էին, որ նորանկախ Հայաստանի բնակչությանն առաջին

¹ ՀԲԸ Միության շինարարական ձեռնարկները Հայաստանի մեջ-«Յուշարար-միութին», 1991, թիւ 1, 15 յունուարի, Նոր շրջան, 10-րդ տարի (78), էջ 4:

հերթին անհրաժեշտ է աշխատանք, ուստի որոշակի ջանքեր էր իրականացվում նաև տնտեսության զարգացման համար: Բանն այն է, որ ԽՍՀՄ փլուզումից հետո, երբ Հայաստանի Հանրապետությունը ստիպված էր դիմակայել քայքայված տնտեսության, էներգետիկ ճգնաժամի ու արտաքին հաղորդակցության ուղիների շրջափակմանը, երբ՝ հանուն Արցախի ու Հայաստանի անվտանգության, պարտադրված էր մասնակցել ռազմական գործողությունների, երբ տնտեսական վերակառուցումներն ավելի շատ քանդիչ, քան կառուցողական միտում ունեին, սփյուռքի աջակցությունը գերազանցապես ուղղորդվեց Հայաստանի ու Արցախի սոցիալ-տնտեսական զարգացմանը: Սկսվեց համագործակցության մի նոր փուլ, երբ կարևորվեց Հայաստանում ներդրումներ կատարելու, գործարարությունը զարգացնելու փոխշահավետ գործելաոճը: Բնակարանաշինությունը, հիվանդանոցների, դպրոցների, ճանապարհների կառուցումը, համատեղ ձեռնարկությունների հիմնումը, գործարանների վերագործարկումը, նոր արտադրությունների ու ծառայությունների զարգացումը մեծ աջակցություն էր Հայաստանի հզորացման ու տնտեսության մրցունակության բարձրացման համար: Այդ ծրագրերն իրագործվում էին ինչպես կազմակերպությունների («Հայաստան» հիմնադրամ, ՀԲԸՄ, Լինաի հիմնադրամ, Հայաստանի օգնության ֆոնդ, ՀՕՄ, «Ազնավուրը Հայաստանին» և այլն), այնպես էլ անհատ բարերարների նախաձեռնության և ֆինանսավորման շնորհիվ:

Ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ Արցախում, սփյուռքը զգալի աջակցություն է ցուցաբերում նաև գյուղերի և գյուղատնտեսության զարգացման գործին: Վերջինս դրսևորվում է գյուղական համայնքների սոցիալ-մշակութային ենթակառուցվածքների վերականգման, ճանապարհաշինության և ջրամատակարարման, գյուղատնտեսական արտադրության զարգացման ծրագրերով: Հայաստանում դրա լավագույն օրինակը արգենտինահայ գործարար Էդուարդո Էռնեկյանի նախաձեռնությամբ Արմավիրի մարզի Բաղրամյանի տարածաշրջանի՝ նախկինում անմշակ հողերի վրա իրականացվող «Տիեռաս դե Արմենիա» ծրագիրն է, որն արժանի է ավելի մանրամասն ներկայացման:

«Տիեռաս դե Արմենիա» ՓԲԸ-ն Հայաստանում իր գործունեությունն սկսել է 2004թ. նոյեմբերից: Ընկերությունը լայնամասշտաբ գյուղատնտեսական արտադրության և գյուղատնտեսական հումքի վերամշակման նպատակով փնտրում էր մեկ ամբողջական հողատարածք: Ընտրվեց Արմավիրի մարզի Բաղրամյան և Արևադաշտ գյուղերի հարևանությամբ 2301 հա մակերեսով անմշակ հողատարածքը:

Շուկայի ուսումնասիրության և հողի, ոռոգման ջրի, կլիմայի և տեղագրական հետազոտությունների հիման վրա մշակվեց զարգացման 15-ամյա ծրագիր: Այդ ծրագրով նախատեսվում էր համապատասխան մեխորատիվ աշխատանքների միջոցով կուլտուր-ոռոգելի դարձնել հողատարածքի առնվազն 80%-ը, իսկ մնացած 20%-ը չափազանց քարքարոտ և գյուղատնտեսական առումով անպիտան լինելու պատճառով օգտագործել ենթակառուցվածքների կառուցման գոտու համար: Մեխորատիվ աշխատանքներին զուգընթաց, հողից հանված քարերը ավանդական եղանակով օգտագործվեց հողատարածքը ցանկապատելու համար: Հիմնադրվեց նաև դաշտապաշտպան անտառաշերտ՝ ապագա այգիները հյուսիս-արևմտյան քամիներից պաշտպանելու

համար: Ընկերությունը օգտագործելով կաթիլային ոռոգման ամենաարդիական սարքավորումներ ներդրել է ոչ միայն ջրախնայողական տեխնոլոգիաներ, այլև այդ համակարգի միջոցով իրականացնում է այգիների սնուցման և բուժման հիմնական աշխատանքները: Ներկայումս ոռոգման ջուրն ստանում են Քարակերտի և Շենիկի ջրօգտագործողների ընկերություններից (ԶՕԸ):

Քանի որ ԶՕԸ-երի կողմից մատակարարվող ջրի ծավալը և պարբերականությունը առանձին դեպքերում շեղվում է ագրոտեխնիկական պահանջներից, ընկերության տարածքի ամենաբարձրադիր մասում կառուցվել է երկու ջրամբար՝ 90000 մ³ և 105000 մ³ ընդհանուր ծավալով: Ջրամբարների հատակը մեկուսացնելու համար օգտագործվել է Հայաստանում բոլորովին նոր տեխնոլոգիա՝ գետ-տեքստիլ գործվածքի և բարձր խտության պոլիէթիլենային համադրությամբ թաղանթ, որը կանխում է ջրի արտահոսքը: Հանգամանորեն նախապատրաստված ու տեղաձևված տարածքի վրա այգետնկումները կատարվել է առանձին փուլերով: Առաջին փուլը 400 հա խաղողի այգու տունկն էր, որտեղ միջշարային հեռավորությունը 2.7 և միջվազայինը՝ 1.2 մ է, այսինքն՝ 1 հա-ի հաշվով տնկվել է 3086 վազ: Երկրորդ փուլը՝ 50 հա-ի վրա առավել կատարելագործված տեխնոլոգիայով խաղողի այգու հիմնումն էր: Հաշվի առնելով դաշտում անցկացված փորձաքննության արդյունքները՝ ընկերությունը որոշեց կրճատել շարքերի միջև հեռավորությունը՝ հասցնելով 2.2 մ-ի: Այգիների ինտենսիվ մշակության և կաթիլային ոռոգման համակարգի ներդրման պայմաններում վազերի խտացումը հնարավորություն տվեց հասնել ավելի բարձր արդյունքների: Նոր տեխնոլոգիայով 1 հա-ի վրա տնկվում է 3788 վազ:

Եթե խաղողի այգու տնկումների առաջին փուլում օգտագործվում էին տեղական բետոնե հենասյուներ, ապա երկրորդ փուլում դրանք փոխարինվեց ներկրված հատուկ մետաղյա ձողերով, որոնք ավելի հարմար են այգու խնամքի աշխատանքների համալիր մեքենայացման համար: Այս աշխատանքներին զուգահեռ հիմնվեց երկֆրոնտոն թարմային համակարգով չորս հեկտար սեղանի խաղողի այգի, որը նույնպես տեխնոլոգիական առումով նորամուծություն է և ապահովում է բարձր բերքատվություն ու որակյալ արտադրանք:

Երրորդ փուլում հիմնադրվեց ևս 100 հա հայրենական և ֆրանսիական տեխնիկական սորտերով խաղողի այգի:

Ընկերությունը նախատեսում է խաղողի հիմնական մասը՝ 95 տոկոսը, մատակարարել կոնյակի տեղական գործարաններին, իսկ մնացած 5 տոկոսն օգտագործել սեղանի բարձրորակ գինիների ստացման փորձնական ծրագրի համար:

Այգետարածքի որոշ հատվածներում տնկված են տեղական խաղողի՝ Ոսկեհատ, Գառան Դմակ, Ռկածիթելի, Կանգուն սորտեր, իսկ մնացած մասում ֆրանսիական պատվաստված՝ Շենին, Ունի Բլանկ, Ֆոլ Բլանշ, Կոլումբար և Ալիգոտե սորտերն են:

Բացի այդ, ևս 20 հեկտարի վրա բարձրորակ գինի ստանալու նպատակով տնկվել են Կաբեռնե Սավինյոն, Սիրահ, Մեռլոտ, Կոտ Մալբեկ, Մառսելան, Պինո Գրիս, Վիոնիեռ, Մուսկատ

Օտտոնել, Շառդոնե, Սավինիոն Բլանկ սորտերի խաղողի տնկիներ²:

Բացի նորամուծական տեխնոլոգիաներից, այստեղ կիրառվում է արտադրության կառավարման առաջադիմական համակարգ: Աշխատանքի հիմնական վարձատրությունն ուղղակիորեն կապված է յուրաքանչյուր աշխատողի մասնակցության մակարդակից, տարվա արդյունքների ամփոփումից հետո, տրվում է նաև պարգևատրություն: Պարբերաբար՝ տեղացի և արտերկրից հրավիրված լավագույն մասնագետների կողմից անցկացվում է աշխատողների ուսուցում:

Աշխատողներին և նրանց ընտանիքի անդամներին տրամադրվում է առողջության ապահովագրություն: Բացի այդ աշխատողներն օգտվում են կեսօրյա սննդից, ապահովվում են արտահագուստով, անհրաժեշտ գործիքներով, կազմակերպվում է աշխատավայրից տուն, տնից աշխատավայր տեղափոխումը:

«Տիեռաս դե Արմենիա» ՓԲԸ-ն ներկայումս սկսել է «Կարաս» մակնշումով բարձրակարգ գինիների արտադրությունը, որի ծավալները տարեց-տարի ավելանալու են: Այս ագրոհամալիրը առանձնանում է նրանով, որ Հայաստանում խաղողագործության և գինեգործության արդիական տեխնոլոգիաների ներդրման և ագրոբիզնեսի կառավարման օրինակելի համակարգ է, որը ծառայում է նաև ֆերմերների ու մասնագետների ուսուցման նպատակով:

Ներկայումս արգենտինահայ ճանաչված գործարար Էդուարդո Էռնեկյանը, բացի այդգործությունից, նաև իր նպաստն է բերում Արմավիրի մարզի Բաղրամյան, Արևադաշտ, Արտամետ և Մյասնիկյան համայնքների գյուղատնտեսության և փոքր ձեռնարկատիրության զարգացմանը: Այս ծրագիրն իրականացվում է ՄԱԿ-ի Զարգացման Ծրագրերի (ՄԱԶԾ) հետ համագործակցության շրջանակներում:

Ի դեպ ՄԱԶԾ հայաստանյան գրասենյակն աջակցելու է չորս համայնքների զարգացման ռազմավարական ծրագրերի մշակմանը, որտեղ ըստ առաջնահերթությունների դասակարգում են համայնքի կարիքները:

Ծրագրի ընդհանուր արժեքն է 230.000 ԱՄՆ դոլար, որից 204.000 ԱՄՆ դոլարը հատկացնելու է սփյուռքահայ գործարարը:

Սփյուռքի աջակցությամբ գյուղի և գյուղատնտեսության զարգացման կարևոր ծրագրեր են իրականացվում ՀՀ Տավուշի մարզի սահմանամերձ համայնքներում: «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի Գյուղերի զարգացման ծրագրի հենքի վրա, «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի Ֆրանսիայի տեղական մարմնի և Ֆրանսիայի Օ-դը-Սեն նահանգի Գլխավոր խորհրդի նախաձեռնությամբ 2011թ. հուլիսին ստեղծվեց «Հիմնատավուշ» զարգացման հիմնադրամը:

Անցած տարիներին այս հիմնադրամի, ՀՀ պետությունների, ինչպես նաև դոնոր կազմակերպությունների միջոցներով կառուցվել և հիմնանորոգվել են 120կմ երկարությամբ, ավելի քան 5.6 մլրդ դրամ ներդրումներով ոռոգման համակարգեր: Վերջինիս արդյունքում ոռոգելի դարձել մոտ 8000 հա ցանքեր և այգիներ: Նոյեմբերյանի և Իջևանի տարածաշրջաններում ռազմական

² Սամվել Ավետիսյան, Հայաստանի գյուղատնտեսությունը և ագրովերամշակումը; Եր.: «Լիմուշ» հրատարակչություն, 2010, էջ 44-45:

գործողությունների հետևանքով շարքից դուրս եկած այգիների փոխարեն հիմնվել է ավելի քան 400 հա նոր պտղատու /դեղձ, տանձ, խնձոր, թուզ, արքայանարինջ, ընկույզ, նեկտարին և այլն/ այգիներ, որոնց տարածքները տարեցտարի ընդլայնվում են: Մեծ ուշադրություն է դարձվել նաև վերամշակող ենթակառուցվածքների հիմնմանը և զարգացմանը, որի արդյունքում արդեն գործում է Երևանի «Արարատ» կոնյակի գործարանի Բերդի մասնաճյուղն իր հնեցման արտադրամասով: Վերագործարկվել են Այրումի և Վարազավանի պահածոների գործարանները, իսկ Այգեձորում կառուցվել է նոր ժամանակակից հոսքագծերով պահածոների գործարան: Ակտիվացել են նաև մարզում գործող գինու գործարանները, որոնք տարեցտարի ավելացնում են մթերման ծավալները: Ակտիվություն է նկատվում ջերմոցային տնտեսությունների հիմնման և ծավալների ընդլայնման, ինչպես նաև չորանոցների և սառնարանային տնտեսությունների ստեղծման ուղղությամբ: Տարեցտարի ավելանում է ծխախոտի չորանոցների թիվը, ավելանում է ծխախոտի ցանքատարածությունը³:

Սփյուռքի ջանքերով հայրենանվեր ծրագրեր են իրականացվում նաև Արցախում: Դիցուկ, ագրարային ոլորտում արդեն հաստատուն տեղ ունի «ԱՐԻ» ներդրումային հիմնադրամը, որը հիմնադրվել է 2009 թվականին լիբանանահայ գործարարների կողմից: Ներդրողները գումարներն Արցախի կառավարությանն են տրամադրում տարեկան 9% տոկոսադրույքով: Իր կարճատև գործունեության ընթացքում «ԱՐԻ» ներդրումային հիմնադրամը ԼՂՀ «Գյուղի և գյուղատնտեսության զարգացման հիմնադրամի» միջոցով Քաշաթաղի ու Շահումյանի շրջաններում շուրջ 1 միլիարդ 260 մլն դրամի ծրագրեր է իրականացրել՝ արտոնյալ պայմաններով փոխառություններ տրամադրելով ավելի քան 1000 ընտանիքների: Ավելի ուշ ընկերությունն ընդլայնել է ներդրումների շրջանակը՝ ԼՂՀ կառավարության հետ համատեղ մասնակցելով Աղավնոյում իրականացվող բնակարանաշինության ծրագրին: Նախատեսվող 150 տների կառուցման համար հիմնադրամը հատկացրել է շուրջ 900 միլիոն դրամ: Բնակարանների մի մասը սոցիալական ծրագրերի շրջանակներում տրամադրվում է վերաբնակիչներին, իսկ մյուս մասը վաճառվում է հիփոթեքային արտոնյալ պայմաններով⁴:

Ամփոփում

Անդրադարձ է կատարվում սփյուռքի աջակցությամբ իրականացվող գյուղի և գյուղատնտեսության զարգացման խիստ սահմանափակ թվով ծրագրերի: Իրականում նմանատիպ ծրագրերը բավականին շատ են և ընդգրկում են հանրապետության գրեթե բոլոր մարզերը: Ամենահատկանշականն այն է, որ սփյուռքի կողմից կարևորվում է գյուղը, որպես Հայաստանի զարգացման և հայության նկարագրի պահպանման հիմնական գործոն:

³ <http://tavush.gov.am/files/docs/4320.docx>

⁴ http://armef.com/news/category/comment/article/article_1392047474

Самвел Аветисян
Ашот Аветисян

РОЛЬ ДИАСПОРЫ В РАЗВИТИИ АГРАРНОГО СЕКТОРА АРМЕНИИ

Ключевые слова: диаспора, инвестиции, развитие, село, сельское хозяйство, фонд

Резюме

За годы первой мировой войны, в частности в 1915 году, 1,5 миллиона армян были уничтожены в результате геноцида, реализуемой Турцией, а те, кто выжили, нашли убежище на Ближнем Востоке, во Франции и в странах Северной и Южной Америки. Постепенно, армянская диаспора стала одним целым и смогла реализовать культурные, образовательные и религиозные программы. Благодаря усилиям благотворительных организаций и состоятельных армян диаспоры удалось помочь Армении. Эта поддержка была особенно интенсивной в 1988 году, после землетрясения 7 декабря и провозглашения независимости Армении.

В данной статье роль диаспоры в развитии села и сельскохозяйственного сектора в Армении и Арцахе представлена через наиболее важные проекты, такие как Армянский благотворительный общий союз (AGBU), ЗАО «Тиерас де Армения», фонды развития «Имнатавуш» и Арцахского «АРИ».

Samvel Avetisyan
Ashot Avetisyan

The role of Diaspora in the development of agricultural sector in Armenia

Key words: diaspora, investments, development, village, agriculture, found

Summary

During the years of the First World War, particularly in 1915, 1.5 million of Armenians were massacred, as a result of a genocide realized by Turkish, and the ones who survived found shelter in the Middle East, France, and North and South American countries. Gradually, Armenian Diaspora became a collective whole and was able to realize cultural, educational and religious programs. Moreover, due to the efforts of charitable organizations and wealthy individuals, they managed to help Armenia. That support was especially intense in 1988, after the earthquake of 7 December and declaration of independence.

In this article, the role of the Diaspora in Armenian and Artsakh rural and agricultural development is represented through most important projects, such as Armenian General Benevolent Union (AGBU), «Tieras de Armenia» CJSC, «Himnatavush» and Artsakh «ARI» development funds.

Կարապետ Բոյաջյան
Լևոն Կելկյան

**ՍՓՑՈՒՌՔԻ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՆԵՐՈՒԺԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ՀՀ –ՈՒՄ
ԲԱՐՁՐ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ ՈԼՈՐՏՈՒՄ ՆԵՐԴՐՈՒՄԱՅԻՆ
ԾՐԱԳՐԵՐԻ ՖԻՆԱՆՍԱՎՈՐՄԱՆ ՀԱՄԱՐ**

Հիմնաբաներ. սիյություն, ներդրումներ, ՄԴՍ, Բարձր տեխնոլոգիաներ:

Գաղտնիք չէ, որ հայ ժողովուրդն իր բազմամյա պատմության ընթացքում ունեցել է բազմաթիվ արնախում թշնամիներ (ասորիներ, պարսիկներ, հռոմեացիներ, արաբներ և այլն), սակայն 20-րդ դարի սկիզբը ցույց տվեց, որ թուրքական բարբարոսությունը ոչ միայն չի կարող համեմատվել այլոց դաժանությունների հետ, այլ նաև ի վիճակի է ոչնչացնել մի ամբողջ ազգ:

Օսմանյան կայսրության և Թուրքական տարբեր վարչակարգերի կողմից ծրագրված և 1894-1923 թթ. Իրականացրած Հայոց ազգի ցեղասպանությունը խլել է ավելի քան 1.5 միլիոն կյանք և անօթևան թողել միլիոնավոր հայերի, ովքեր ապաստանեն փնտրել աշխարհի տարբեր անկյուններում:

Այսօր Սիյությունում ապրում է 8-9 միլիոն հայ, ովքեր աշխարհի գրեթե բոլոր երկրներում նոր կյանք են սկսել և հաջողությունների հասել տնտեսության բոլոր բնագավառներում՝ ֆինանսներ, արդյունաբերություն, գյուղատնտեսություն, ինչպես նաև արվեստում՝ թատրոն, երգարվեստ և այլն:

Եթե ուշադրություն դարձնենք Եղեռնի տնտեսագիտական կողմին, ապա կարող ենք արձանագրել, որ Հայաստանը կորցրել է բավականին մեծ ֆինանսական հնարավորություններ:

2014-2015 թվականները Հայաստանի համար մոտ ապագայում տնտեսական աճի վատա-տեսական զարգացումներ են խոստանում: Արձանագրենք մի քանի փաստ.

➤ Նվազում է Հայաստանի համախառն ներքին արդյունքի ֆիզիկական ծավալի աճի տեմպը

➤ Աճում է արտաքին պետական պարտքը¹

➤ ԱՄՆ դոլար/ՀՀ դրամ միջին փոխարժեք²

➤ 2015 թվականի հունվարի 30-ին մեկ մակարդակով իջեցվել է /**մի գուցե նվազել է?**/ արտաբծությունը և ազգային արծույթով Հայաստանի երկարաժամկետ պարտավորությունների վարկանիշը (BB- → B+): Երկրի վարկանիշի վերին սահմանաչափն է BB-:³

➤ 2015թ-ի համար ԿԲ կանխատեսում է մասնավոր սպառման և ներդրումների կրճատում:

¹Հայաստանի Հանրապետության Ազգային վիճակագրական ծառայություն (armstat.am)

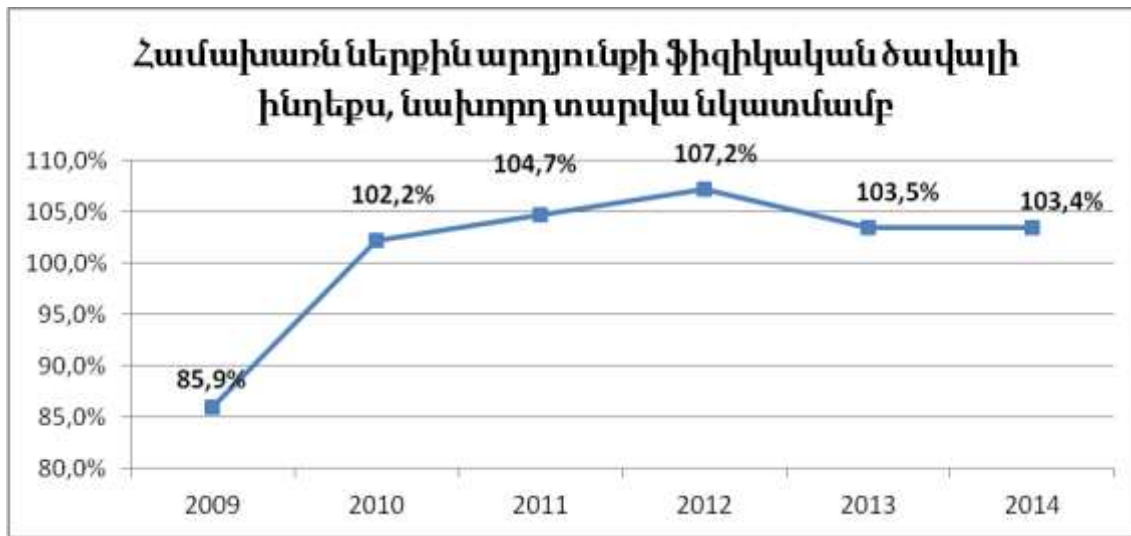
²Հայաստանի Հանրապետության Կենտրոնական բանկ (cba.am)

³Հայաստանի Հանրապետության Կենտրոնական բանկի Գնաճի հաշվետվություն (Դրամավարկային քաղաքականության ծրագիր I եռամսյակ 2015թ. Դրամավարկային քաղաքականության 2014թ. IV եռամսյակի ծրագրի կատարման հաշվետվություն):

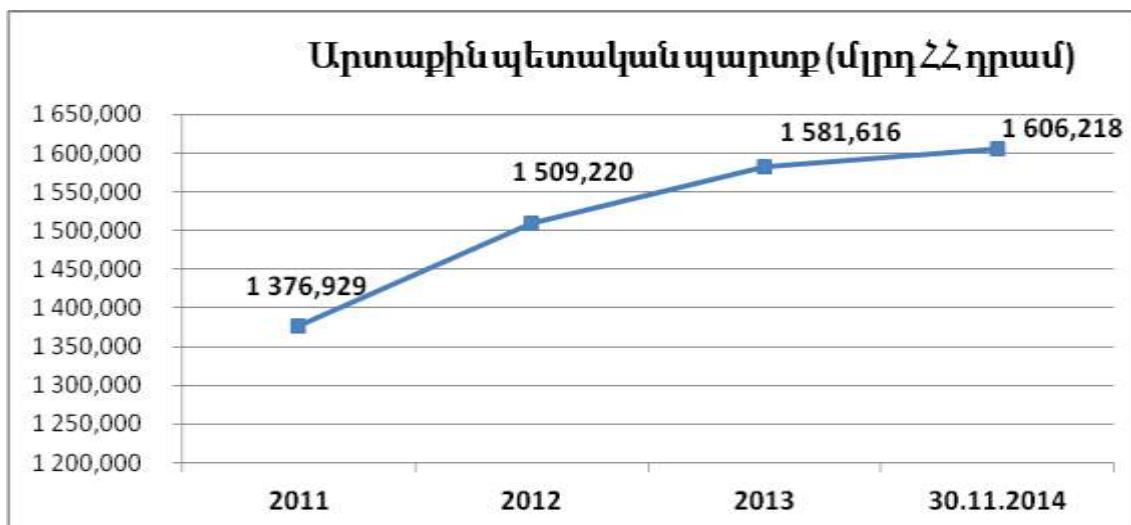

➤ 2015 թվականին կանխատեսվում է 0.4-2% տնտեսական աճ՝ պայմանավորված հիմնականում տնտեսության արտահանելի հատվածի աշխուժացմամբ: Մինևույն ժամանակ կանխատեսվում է համաշխարհային տնտեսական աճի տեմպերի դանդաղում. ԱՄՆ՝ 2.5%, Եվրոգոտի՝ 1.2%, Ռուսաստան՝ -3.8%:

Գրաֆիկ 1

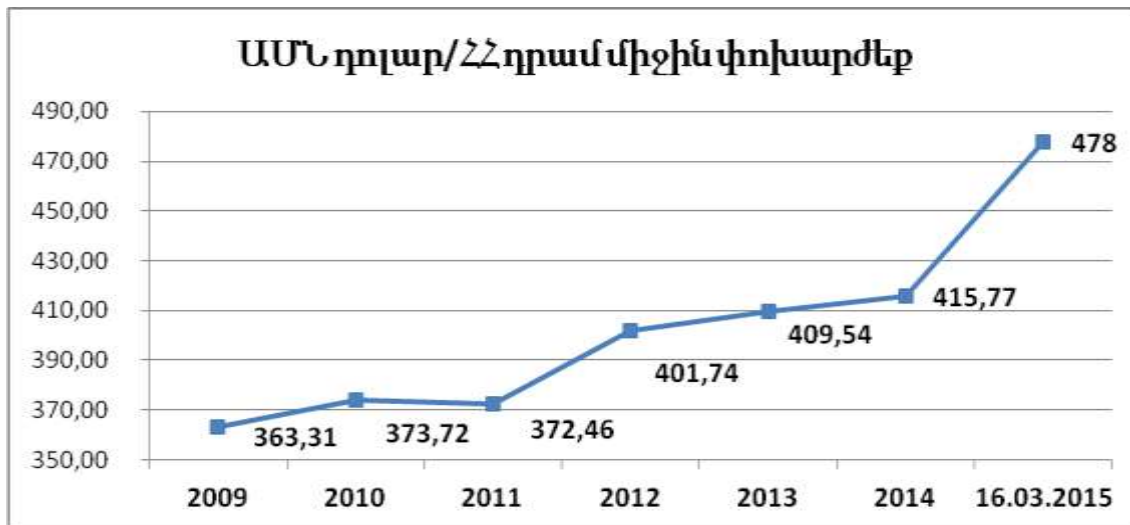

Գրաֆիկ 2

Գրաֆիկ 3

Այս փաստերը վկայում են, որ Համախառն ներքին արդյունքի աճի տեմպը ոչ միայն կդանդաղի, այլ նաև կարող է նվազել: ՀՆԱ աճը խթանող ամենաարդյունավետ գործիքը օտարերկրյա ներդրումներն են հայկական տնտեսություն, որոնք բազմարկիչի էֆֆեկտով կարող են դրական ազդեցություն ունենալ տնտեսության զարգացող ճյուղերի վրա:

Հարկավոր է գտնել ներդրումային մեխանիզմներ, որոնց միջոցով հնարավոր կլինի Սփյուռքի ֆինանսական ներուժն ուղղել դեպի Հայաստանյան տնտեսություն:

Բարեբախտաբար միջազգային ֆինանսական շուկաներն երկար ժամանակ է արդեն կիրառում են նման գործիքներ: Ամենատարածված գործիքներից է ՄԴՄ-Միջազգային դեպոզիտար ստացականը (IDR-International Depositary Receipt):

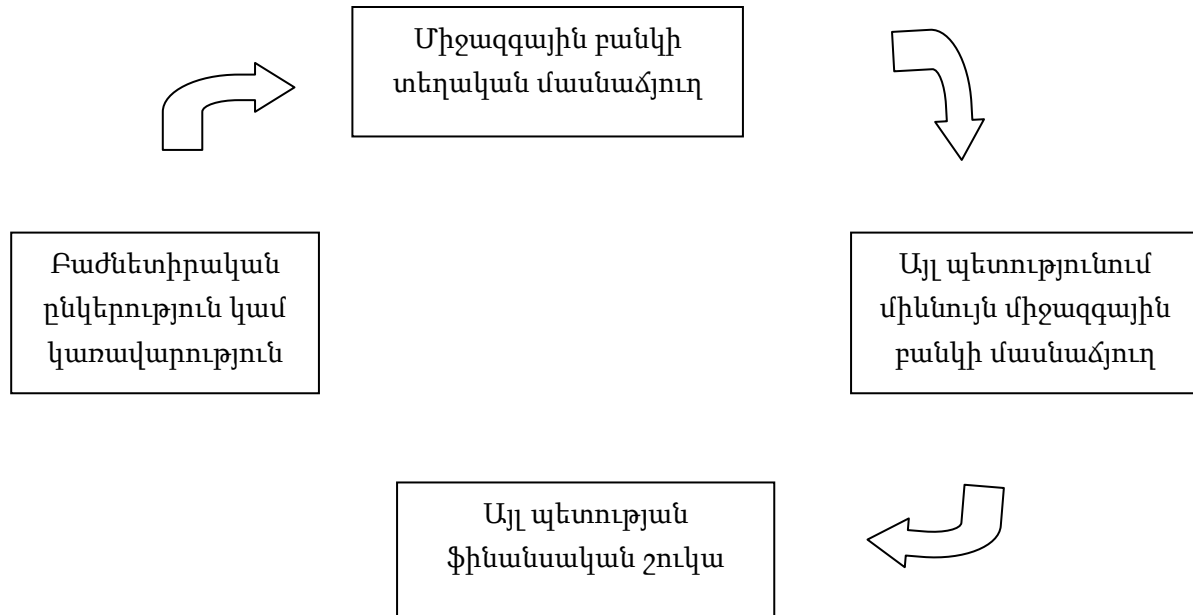
Երբ բաժնետիրական ընկերությունը կամ կառավարությունը ցանկանում է արժեթղթեր թողարկել այլ երկրում, ապա այն կարող է ունենալ հետևյալ խնդիրները.

- Գտնել և աշխատանքի ընդունել թանկարժեք աշխատուժ
- Սովորել տեղական օրենքներն ու կանոնակարգերը
- Հարմարվել տվյալ պետության ֆինանսական շուկայի սովորություններին
- Անցնել վարկանշում և ցուցակում (listing)
- Իրականացնել գովազդային արշավներ
- Կատարել անհրաժեշտ մարքեթինգային վերլուծություններ

Ինչպես կարելի է ենթադրել, այս ամենն իրենից ենթադրում է բավականին խոշոր ֆինանսական ներդրում և երկար ժամանակահատված, ինչը կարող է անարդյունավետ լինել սխալ հաշվարկների իրականացման դեպքում, և ծախսված հսկայական ռեսուրսները ցանկալի արդյունք չտան:

Այսպիսի խնդիրներից խուսափելու համար անհրաժեշտ է օգտագործել ՄԴՄ ֆինանսական գործիքը: Այնգործում է հետևյալ կերպ.

Այսինքն՝ Բաժնետիրական ընկերությունը թողարկում է արժեթղթեր, դրանց մի մասը կամ դրանք ամբողջությամբ դեպոնացնում է միջազգային բանկի տեղական մասնաճյուղում, իսկ այդ բանկի մյուս մասնաճյուղը այլ պետությունում տվյալ արժեթուղթը թողարկում է տեղի ֆինանսական շուկայում: Այսպիսով Բաժնետիրական ընկերությունը միայն պարտավորվում է վճարել բանկի կոմիսիոնով ճարները:

Այս գործիքը թույլ կտա նվազագույն ծախսերով Հայաստանի տնտեսությունն բերել մոտ 5-6 հարյուր միլիոն ԱՄՆ դոլլար:

Ներդրման աղբյուրի բացահայտման և անհրաժեշտ ներդրումային մեխանիզմների առկայությունը բացահայտելուց հետո հարկավոր է պարզել ինչ ուղղություններով պետք է լինեն այդ նպատակային ներդրումները: Տնտեսագիտության մեջ հայտնի է, որ, ներդրումներ կատարելով շինարարության մեջ, ի վերջո կաշիւուժանան գրեթե բոլոր ոլորտները:

Մեր կարծիքով արդիական խնդիրներին դիմադրելու համար առաջնայինը հարկավոր է ներդրում կատարել այն ոլորտներում, որոնք միտված են դեպի արտահանում, քանզի այս դեպքում ոչ միայն ՀՆԱ-ի իրական աճ կունենանք, այլ արտարժույթի փոխարժեքը կնվազի:

Հաշվի առնելով Հայաստանի՝ գիտահեն արտադրանքի թողարկման մեծ պոտենցիալը, առաջարկում ենք վերոնշյալ ներդրումներն ուղղել դեպի բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտ, քանի որ՝

- Միջազգային շուկաներում աճում է գիտահեն արտադրանքի նկատմամբ պահանջարկը

- Այս ոլորտում ներդրումները չափազանց ռիսկային են, սակայն հաջողության հասնելու դեպքում ներդրված յուրաքանչյուր դրամը կարող է մեկ միլիոն դրամ շահույթ բերել: Այս ուղով են գնացել հայտնի ընկերություններից Ֆեյսբուք սոցիալական ցանցը (Facebook), Գուգլը (Google), Էփլը (Apple):
- Հայ երիտասարդների մոտ մեծ հետաքրքրություն կա դեպի բարձր տեխնոլոգիաները
- Տեխնիկական լուծումների բազմազանություն
- Բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտում ներդրումների հնարավոր բարձր շահութաբերությունը, ներդրման փոքր ծավալները և աճի մեծ պոտենցիալը գրավիչ է և ներդրողների համար:
- Այս ոլորտը կարող է Հայաստան ներդրումներ բերել նաև այլ աղբյուրներից (Վենչուրային ֆոնդեր, բիզնես հրեշտակներ և այլն):

Այսպիսով, ստացվեց մի շղթա, որտեղ կան և ներդրողներ, և ներդրման ուղղություն, և ներդրման լծակներ: Այս շղթան այն ուղիներից մեկն է, որը կարող է դեպի Հայաստան բերել Սփյուռքահայերի ներդրումները և խթանել երկրի տնտեսական աճը:

Ամփոփում

Ուսումնասիրվել են վերջին 5 տարիների ՀՀ տնտեսական ցուցանիշների վիճակագրական տվյալները: Նկարագրվել են արտերկրում արժեթղթերի թողարկման խնդիրները և միջազգային դեպոնացման ստացականը՝ ՄԴՄ, որպես արտասահմանյան ներդրումների ֆինանսական գործիք: Ուսումնասիրությունների արդյունքում առաջարկվել է սփյուռքից արտասահմանյան ներդրումներ ուղղել ՀՀ, մասնավորապես՝ մեծ եկամտաբերություն ունեցող բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտ՝ նպաստելով երկրի տնտեսական աճին:

Карпет Бояджян
Левон Клекчян

Пути использования финансового потенциала Диаспоры для финансирования инвестиционных программ в сфере высоких технологии РА

Ключевые слова: диаспора, Инвестиции, МДЧ, Высокие технологии.

Резюме

Были исследованы статистические данные экономических индикаторов Армении в течении последних 5 лет. Описаны проблемы выпуска ценных бумаг за рубежом и международная депозитарная расписка (МДР)-как финансовый инструмент для иностранных инвестиций. В результате исследований предлагается направить иностранные инвестиции из Диаспоры в Армению, в частности в сектор высоких технологий, способствовав экономическому росту страны.

Karapet Boyajyan
Levon Klekchyan

Ways of using the Diaspora's financial potential for funding the investment programs in high technology sector of RA

Key words: Diaspora, Investments, IDR, High technologies.

Summary

RA economic indicators' statistical data over the last 5 years is explored/studied. The problems of security issuance and International depository receipt (IDR) are described as a financial tool for foreign investments. As a result of the research it's suggested to make foreign investments from Diaspora in Armenia, particularly in the sphere of High Technologies, which has high return/profitability, fostering the economic growth of the country.

Հարություն Խալաթյան

ՀԱՅ-ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿԱՊԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆԸ ՄՓՅՈՒՌՔԻ ՏԵՍԱՆԿՑՈՒՆԻՑ

Հիմնաբաներ. տնտեսական կապեր, տրանսպորտային ենթակառուցվածք, ապրանքաշրջանառություն, տնտեսաաշխարհագրական և քաղաքաաշխարհագրական դիրք

ԻԻՀ ունի իր նշանակալի տեղը համաշխարհային և տարածաշրջանային տնտեսական կապերի համակարգում: Այս երկիրը ունենալով բազմապիսի օգտակար հանածոների, մասնավորապես նավթի և գազի վիթխարի պաշարներ և համարվելով աշխարհի էներգետիկ բնեռներից մեկը, գտնվելով «Նավթի համաշխարհային ծորակի» հարևանությամբ, միանգամից հայտնվել է տնտեսական, քաղաքական հարաբերությունների կիզակետում:

Ընդհանրապես հայ-իրանական հարաբերությունները ունեն բազմադարյան պատմություն: Իրանը և Հայաստանը, որպես քաղաքակրթությունների ակունքներում գտնվող պետություններ քաղաքական ասպարեզ են իջել դեռևս Քրիստոսի ծննդից շատ առաջ, անցել են երկար պատմական ուղի, այդ ընթացքում հաճախ համագործակցելով միմյանց հետ: Այդ համագործակցությունն ընդհատվեց Հայաստանի պետականությունը կորցնելուց հետո. թեև հոգևոր մշակութային կապերը հայ և պարսիկ ժողովուրդների միջև մշտապես պահպանվել են, երբեմն հասնելով զարգացման շատ բարձր մակարդակի:

Հայաստանի անկախության վերականգնումից հետո բավականին բարեհաջող և վերընթաց կորագծով շարունակեցին զարգանալ հայ-իրանական հարաբերությունները: Անկասկած հայտնի է, որ հայ-իրանական հարաբերությունները ունեն ռազմավարական նշանակություն: Իրանը Հայաստանի անմիջական հարևանն է և ունի տնտեսական մեծ հնարավորություններ, որոնք կարող են զգալի դեր խաղալ Հայաստանի տնտեսության առաջընթացի, փոխշահավետ առևտրատնտեսական կապերի զարգացման գործում: Իրանի տրանսպորտային ուղիների միջոցով Հայաստանը կարող է դուրս գալ Պարսից ծոց և զարգացնել հարաբերություններն արաբական երկրների հետ, որոնք ունեն նավթային մեծ պաշարներ և ֆինանսական վիթխարի միջոցներ: Ներկայումս լավ նախադրյալներ են ստեղծվել հայ-իրանական տրանսպորտային ենթակառուցվածքի կատարելագործման համար: Այդ կապն է, որ Հայաստանին հնարավորություն

է տալիս դուրս գալու Հնդկական օվկիանոսի ավազան և Կենտրոնական Ասիա, իսկ Իրանին՝ եվրոպական ու ԱՊՀ անդամ մի շարք երկրներ:

Հայ-իրանական տնտեսական կապերի առավել ամրապնդման և առևտրաշրջանառության, զբոսաշրջության մեծացման նպատակով կենսական նշանակություն ունի Հայաստանի հարավային երկաթուղու¹ շինարարությունը: Այդ շինարարության արժեքի մոտ 60%-ը կարելի է ստանալ Չինաստանից (Չինաստանի Արտահանման-ներմուծման բանկից, տարեկան 3.5%-ով): Նախագծի արժեքը գնահատվում է մոտ 3.5 մլրդ դոլար²: Հայաստանի տարածքում երկաթուղու ընդհանուր երկարությունը կկազմի 305 կմ: Շինարարությունն ըստ ծրագրի կավարտվի 2022 թվականին:

Միանգամայն ակնհայտ է, որ երկաթուղային այդ ծրագրի իրականացման դեպքում Հայաստանը հնարավորություն կստանա իրանական երկաթուղային ցանցի օգնությամբ ոչ միայն մուտք գործել դեպի հուսալի կոմունիկացիաներն ու դուրս գալ «լայն աշխարհ», մասնավորապես դեպի Պարսից ծոց, Հնդկաստան, Միջին Ասիա, Չինաստան և այլն, այլև ընդհանրապես բացառել իր տրանսպորտային հավանական շրջափակումները: Երկաթուղու կառուցումը շատ կարևոր է նաև իրանահայ համայնքի համար թե՛ բեռնափոխադրումների, թե՛ ուղևորափոխադրումների տեսանկյունից: Սփյուռքահայ գործարարներին սա նույնպես տալիս նոր հնարավորություններ ներդրումների հետ կապված: Հայաստանում արդեն գործող շուրջ 3000 պարսկական ընկերությունները³ վկայում են այն մասին, որ իր SUԴ-ով (տնտեսաաշխարհագրական դիրք) և ՔԱԴ-ով (քաղաքաաշխարհագրական դիրք) Հայաստանը գտնվում է և՛ իրանցիների, և՛ սփյուռքահայերի ուշադրության կենտրոնում: Ընդհանուր առմամբ նշված երկաթուղագծի շինարարությունը տնտեսական, քաղաքական, ռազմավարական առումով ձեռնտու է նաև Թեհրանին, որովհետև նա ձգտում է ստեղծել Իրանն ԱՊՀ անդամ երկրներին և Սև ծովի ավազանին կապող ցամաքային կոմունիկացիաների մի ցանց: Այդ հարթության վրա հարթության վրա Հայաստանի դերն ու նշանակությունն Իրանի համար որպես կամուրջ դեպի հյուսիս և արևմուտք, կարող է էապես բարձրանալ և դառնալ որոշիչ գործոն երկու երկրների տնտեսական և քաղաքական համագործակցության ամրապնդման համար: Հատկանշական է նաև այն փաստը, որ Հայաստանի համար առանձնապես կարևոր է դառնում միջազգային բեռնափոխադրումների ապրանքային մեկ այլ ուղու ստեղծումը՝ տվյալ դեպքում խոսքը վերաբերում է Թավրիզ-Մեղրի-Երևան-Բաթում կամ Փոթի, որն անկասկած հսկայական թափով կաշխատի նաև Հայաստանի քաղաքական հնարավորությունների մեծացման ուղղությամբ: Ճիշտ է Հայաստանի հնարավորություններն առայժմ խիստ սահմանափակ են նման խոշոր նախագծեր իրականացնելու համար, սակայն նկատի ունենալով, որ խոսքը գնում է նրա քաղաքական ապագայի հարցին, անհրաժեշտ է ուղիներ որոնել այդ ծրագրերի իրականացման համար, ընդ որում՝ մշտապես հիշելով, որ նման տրանսպորտային ցանցի ստեղծմամբ շահագրգռված են նաև Իրանը և Ռուսաստանը, ուստի չի բացառվում նրանց մասնակցությունն այդ հարցի լուծմանը: Այստեղ կարևորվում է նաև սփյուռքի դերը: Քանի որ

¹ www.news.am/ 08.08.2014

² www.arka.am/18.06.2014

³ www.hooy.com/ «Յոյս» թիվ 151, 3 Օգոստոս 2013

աշխարհասփյուռ հայությունը հայրենիքի տնտեսության և բնակչության կյանքի որակի բարձրացման նպատակներով իրականացնում է մի շարք տնտեսական, քաղաքական, ռազմավարական ծրագրեր, ունենալով թե՛ մտավոր, թե՛ ֆինանսական ներուժ: Ներկայումս ՀՀ համար հույժ կարևոր է նաև Պարսից ծոցի Բանդեր-Աբբասի նավահանգստի օգտագործման ծավալների մեծացումը: Արդեն մի քանի տարի է, ինչ խոշոր մասշտաբներով իրականացվում է Պարսից ծոց-Իրան-Հայաստան սխեմայի օգտագործումն առևտրատնտեսական նպատակներով:

Բանդեր-Աբբաս նավահանգիստը ծառայում է որպես փոխաբեռնման կետ, ծոցի ավազանի (հատկապես՝ Արաբական Միացյալ Էմիրությունների՝ ԱՄԷ) և Հարավարևելյան Ասիայի երկրներից տարանցիկ բեռներ Հայաստան տեղափոխելու համար: Բանդեր-Աբբասի վրայով Հայաստանը կապվում է Հնդկական ենթացամաքի խոշորագույն նավահանգիստներից մեկի՝ Կարաչիի հետ:

Աղյուսակ 1

ՀՀ-ԻԻՀ արտաքին առևտրաշրջանառությունն ըստ ԱՎԾ-ի

Երկիր	Թվական	Ժամանա- կահատված	արտահանում	ներմուծում	ներմուծում ըստ առևտուր անող երկրի
ԻԻՀ	2015	Տարի	3746.6	25920.6	24610.2
ԻԻՀ	2015	2	1917.0	15098.0	14089.4
ԻԻՀ	2015	1	1829.6	10822.6	10520.8
ԻԻՀ	2014	Տարի	84630.6	206542.0	208990.5
ԻԻՀ	2014	12	7594.8	20349.6	19022.7
ԻԻՀ	2014	11	8868.5	18405.6	18701.8
ԻԻՀ	2014	10	11570.2	18877.3	19182.7
ԻԻՀ	2014	9	7681.9	20823.7	20566.2
ԻԻՀ	2014	8	3916.2	21313.9	18778.3
ԻԻՀ	2014	7	3766.1	17186.3	16498.6
ԻԻՀ	2014	6	4329.6	17112.6	17088.5
ԻԻՀ	2014	5	9557.6	19428.4	21118.9
ԻԻՀ	2014	4	8532.9	13633.7	17990.9
ԻԻՀ	2014	3	6369.5	15466.9	16374.3
ԻԻՀ	2014	2	5877.5	12541.3	12622.9
ԻԻՀ	2014	1	6365.7	11402.8	11044.6

Անդրադառնալով Հայաստան-Իրան արտաքին առևտրին պետք է փաստել, որ այն երկու երկրների համար էլ մեծ նշանակություն ունի: Սա մի ունիկալ տնտեսական կամուրջ է երկու երկրների համար: Հատկանշական է այն փաստը, որ երբ կառուցվեց Մեղրու ժամանակավոր կամուրջը, ապրանքաշրջանառությունը երկու երկրների միջև տարեկան կազմում էր մոտ 10.000 դոլար, ապա դրանից հետո սերտացնելով հարաբերությունները սկսեց աճել այդ ցուցանիշը և 2009-

2010 թվականներին հասավ 240 մլն դոլարի¹: Իսկ 2014-2015 (1-2 ամիսներին) թվականներին առևտրաշրջանառությունը ներկայացված է աղյուսակ 1-ում: Կարևոր է նաև այն, որ առևտրատնտեսական առանձին կապեր են հաստատվել Իրանի և Հայաստանի վարչական առանձին շրջանների միջև՝ Արևելյան Ադրբեջանի, Գիլանի, Քերմանի, Սպահանի օսթանների և Արարատի, Արմավիրի, Սյունիքի մարզերի միջև: Հայ-իրանական տնտեսական կապերի հետագա զարգացումն ու խորացումը ենթադրում է նաև արտադրության մասնագիտացում և կոռպորացում, որը հնարավորություն է տալիս ստեղծելու զանգվածային արտադրություն որևէ նեղ ճյուղում, առավել արդյունավետ օգտագործել յուրաքանչյուր երկրի բնական և աշխատանքային ռեսուրսները, կոռպորացնել երկու երկրների արդյունաբերական հզորությունները:

Վերջին տասնամյակներում ՀՀ-ԻՀՀ տնտեսական կապերից ելնելով պարզ է դարձել, որ Հայաստանի և Իրանի բնառեսուրսային հնարավորությունները փոխլրացնում են միմյանց և դրանով իսկ լուրջ նախադրյալ են հանդիսանում միջճյուղային մասնագիտացման և արտադրական կոռպորացիայի խորացման համար:

Քննարկելով ՀՀ-ԻՀՀ տնտեսական կապերի արդի վիճակն ու ուղղությունները պետք է փաստել, որ Հայաստանն Իրանին կարող է մատակարարել գունավոր մետաղների հանքաքար, շինանյութեր և վերամշակող ճյուղերի համար անհրաժեշտ տարբեր կիսաֆաբրիկատներ: Լավ նախադրյալներ կան արդյունաբերության ներճյուղային մասնագիտացման բոլոր հիմնական ձևերի ծավալման համար: Ներճյուղային մասնագիտացումը տնտեսապես շահավետ է երկուստեք, այն թույլ է տալիս ներդնել շատ ավելի քիչ հոսք, աշխատանք, նյութեր և էներգիա, քան մի երկրում արտադրություն կազմակերպելիս:

Ներկայումս ՀՀ գործում են բազմաթիվ համատեղ հայ-իրանական ընկերություններ: Հայտնի է «Արմեն-Փարս-Ֆարս» համատեղ դեղագործական ընկերությունը, ներկերի արտադրության ձեռնարկություններն Աբովյանում և այլն:

Հայ-իրանական տնտեսական կապերի զարգացմանը էապես նպաստեց 1995թվականին Երևանում բացված առաջին արտասահմանյան բանկի՝ իրանական «Բանկե-Մեյլաթի» մասնաճյուղը: Իրանի աճող տնտեսական ներուժը հնարավորություն է տալիս ներդրումներ կատարել Հայաստանի տնտեսության վերակառուցման և վերագինման համար: Վարկերը կարող են մարվել այն օբյեկտների արտադրանքով, որոնց կառուցման կամ ընդլայնման համար դրանք տրամադրվել են:

Պետք է նշել, որ հայ-իրանական գործարար կապերի խորացմանը գուզահեռ վերելք են ապրում նաև մշակութային կապերը: Այդ կապերի ամրապնդման համար ստեղծվել է հայ-իրանական մշակութային «Միհր» ակումբը, որը ծավալում է շոշափելի գործունեություն: Մշակութային կապերում նույնպես մեծ է հայկական սփյուռքի դերը: Իրանահայությունն իր ակտիվ մասնակցությունն է ունենում թե՛ Իրանի, թե՛ Հայաստանի մշակութային կյանքում: Իրանահայ

¹ www.old.hooy.com/ «Յոյս» թիվ 85,27 Հոկտեմբեր 2010 թ.

գրողներն իրենց ակտիվ մասնակցությունն են ունենում ստեղծագործությունների զարգացման համատեղ ծրագրերում¹:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հայ-իրանական տնտեսական կապերի գերակա ուղղություններն են դարձել տրանսպորտային ենթակառուցվածքի կատարելագործումը, արտաքին առևտուրը, արտադրության մասնագիտացումը և կոոպերացումը, տնտեսական օբյեկտների համատեղ կառուցումը, մշակութային, սպորտի և զբոսաշրջության և այլ բնագավառներում համագործակցությունը: Իրանի գլոբալ քաղաքական ծրագրերում գնալով հստակորեն է ուրվագծվում Հայաստանի գրաված հանգուցային տեղը: Կարևոր է նաև այն, որ Իրանի համար Հայաստանի հետ հարաբերությունների զարգացումը նաև երկխոսություն է մշակույթների և քաղաքակրթությունների միջև: Հայաստանը հանդիսանում է Իրանի սահմանակից միակ քրիստոնյա պետությունը, ուստի նրա հետ բարիդրացիական հարաբերությունները կարող է հանդիսանալ մի օրինակելի նմուշաձև մահմեդական և քրիստոնեական քաղաքակրթությունների խաղաղ գոյակցության ցուցադրման համար՝ փարատելու Արևմուտքում լայնորեն տարածված այն տեսակետը, որ իրանական «հեղափոխական բնույթի ֆունդամենտալիզմը» տոգորված է այլամերժության և հարձակվողական ռևանշիզմի ոգով:

Арутюн Халатян

ОЦЕНКА АРМЯНО-ИРАНСКИХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ДИАСПОРЫ

Ключевые слова: экономические отношения, транспортные инфраструктуры, торговля, политическое и географическое нахождение

Резюме

ИРИ имея свое значительное место в системе экономических связей, придаст значение своей единственной христианской по соседству стране, углубление экономических связей с Арменией.

Армяно-иранские связи имеют стратегическое значение. Иран является непосредственным соседом Армении и имеет большие экономические возможности. Посредством его транспортных путей Армения выходит в Персидский залив и устанавливает экономические связи с арабскими странами.

В глобальных политических программах Ирана наиболее четко начерчивается узловое место Армении, а Армения по однородному составу своего населения, научной внутренней силой перспективно с точки зрения внешних экономических связей.

¹ www.wua.am

Harutyun Khalatyan

ARMENIAN-IRANIAN ECONOMIC RELATIONSHIP FROM THE DIASPORA PERSPECTIVE

Key Words: Economic relations, transport infrastructure, trade, economic - geographical and political-geographical location.

Summary

The Islamic Republic of Iran having its considerable place in the international economic system highlights the importance of deepening of economic ties of its only Christian neighbor country, Armenia. Armenian-Iranian economic relations have strategic importance. Iran, the immediate neighbor of Armenia, has great economic opportunities. By the means of its transportation routes Armenia is coming out to the Persian Gulf and launches economic ties with Arab countries.

In the global political plan of Iran, the key place occupied by Armenia is being outlined increasingly clearly, Armenia with its population homogeneous in composition and with scientific potential is promising in terms of foreign economic relations.

Резо Джабнидзе

Сулико Беридзе

Важа Тодуа

ГЛОБАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА И ИХ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ОТРАСЛЕЙ РАСТЕНИЕВОДСТВА: РЕГИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Ключевые слова: экологические вызовы, воздействие климата, экологические убытки

Среди множества последствий от ожидаемого глобального потепления одним из наиболее экономически значимых является последствие ожидаемых изменений климата на сельское хозяйство. Важность разработки вопроса о последствиях изменений климата в сельском хозяйстве подтверждается цифрами экономического ущерба от неблагоприятных погодных условий, который, даже в странах с относительно устойчивым и благоприятным климатом, составляет больше половины от сумм потерь во всех остальных вместе взятых отраслях экономики. В настоящее время наиболее актуальной и одновременно сложной задачей в сельском хозяйстве является обеспечение устойчивого роста продуктивности и экологической устойчивости агроэкосистем и агроландшафтов в условиях глобального и локального изменения погодно-климатических условий. От последствий изменения климата не застрахована ни одна страна мира и такая глобальная проблема не решается изолированно, усилиями одной страны.

По данным метеорологических наблюдений средняя температура поверхности Земли, за последние 100 лет, выросла на 0,740С, и темпы ее роста не уменьшаются. По прогнозам Межправительственной группы экспертов по изменению климата (МГЭИК, объединяет 130 стран

мира) в ближайшие 20 лет рост температуры составит в среднем 0,20С за десятилетие, а к концу XXI века температура Земли может повыситься в пределах 1,8 –4,6 0С. В таких условиях «основной задачей является повышение устойчивого использования растительного биоразнообразия,- заявил Генеральный директор ФАО Жак Диоуф. - Потеря биоразнообразия также будет иметь серьезные последствия на способность человечества накормить себя в будущем. Изменение климата и растущая продовольственная необеспеченность являются главными проблемами для мирового сельского хозяйства; проблемами, которые не могут быть решены без сбора, хранения и устойчивого использования генетических ресурсов растений.

Происходящие в мире экологические изменения достигли опасной черты и человечество обязано принять соответствующие меры. Настало время, серьезно пересмотреть отношения человека с природой.

Природа дает предупредительные сигналы об опасностях, которые последуют за значительным и постепенным повышением температуры. Учитывая это, люди стали бережно относиться к вопросам защиты окружающей среды и эксплуатации природных ресурсов. Создаются современные технологии по добыче природных ресурсов, приняты соответствующие законы по защите окружающей среды, забота о природе становится общенародным делом и т.д.

Во всех регионах и странах мира климатологи фиксируют малейшее отклонение от нормы, и специально созданные научные центры, изучают причины отклонения и определяют , уровень ожидаемой опасности.

На изменение окружающей среды моментально реагируют живые организмы. Они начинают искать пути выживания и стараются успешно преодолеть период адаптации. Это длительный и непредсказуемый период не всегда заканчивается желаемым результатом.

От изменения климата, больше всего страдает сельское хозяйство, эффективность , которого во многом зависит от благонадежных природно-климатических условий. Наводнение, засуха, ураганы, температурные колебания крайне отрицательно влияют не только на культурные растения и животных, но и разрушают структуру почвы, усиливается эрозия, меняется водный баланс, растения не регулярно принимают дозу солнечного тепла и т.д. В этих условиях сельскохозяйственное производство не в состоянии выполнить свою задачу- обеспечить жизнь и благосостояние людей.

По статистическим данным половина населения мира голодает или на грани голодания. В мире только 16-18 стран, которые полностью удовлетворяют свои потребности собственным производством, 40-42 при помощи импорт-экспорта поддерживают безопасность своих граждан 28-33 ориентированны на иностранную помощь, а остальные, в буквальном смысле этого слова голодают.

Мировое производство всех видов зерновых составляет 1-1,15 миллиардов тонн, от этой массы 45-48 % - фуражное зерно, до 6% зерна промышленного характера для приготовления спирта и т.д. и только 50-55 на производство хлеба и хлебных продуктов. Следует обратить внимание, что пашня на душу населения в динамике уменьшается; в середине XX века она составляла 1,05 га, а в 2010 году уменьшилась до 0,65 га. Уменьшается также количество пастбищ и других видов сельхозугодий.

Следует учесть, что продукты зерна и животноводства являются стратегическими т.е. основными продуктами питания населения.

В настоящее время, в мире производство зерновых увеличивается, и в этом заслуга ученых – биологов, которые создали новейшую агротехнологию, но несмотря на это, производство на душу населения постоянно падает и причина этого не контролируемый рост населения. Таким образом, динамика роста населения, опережает динамику роста производства пищевых продуктов и это необратимый процесс (для информации, Среднегодовой показатель роста населения, составляет 2,8-8,0%, что в абсолютном показателе 65-68 млн. человек, а рост продовольственных продуктов - 0,8 %).

Глобальное потепление постепенно изменяет экологическую карту мира, в связи с чем нарушается существующая, стабильная, естественная среда сельхозпроизводства, что в конечном итоге когда-то приведет к глобальному голоданию людей.

Справиться с такими проблемами, в основном, под силу только экономически развитым странам, которые в состоянии создать сверхсовременные научные центры и не только на своей территории, но и на территории слаборазвитых стран. Поэтому настало время в экологической карте мира выделить однообразные или экологически близкие регионы и создать на этих территориях многопрофильные научные центры по изучению проблем изменения. Как известно, причиной изменения климата являются процессы, связанные с колебаниями интенсивности солнечного излучения и деятельностью человека. Изменения климата вызывают существенные природные, экономические и социальные последствия, в значительной степени от климатических условий и их колебаний зависит сельское хозяйство.

Для сельского хозяйства можно выделить положительные эффекты, связанные с предполагаемым глобальным потеплением, что повлечет удлинение вегетационного периода, а более высокие концентрации двуокиси углерода (CO₂) могут усилить рост растений. Отрицательные последствия, связаны с сопровождающим это потепление увеличением засушливости, а также с наблюдаемой тенденцией повышения вероятности экстремальных гидрометеорологических условий, которые могут оказаться пагубными для земледелия.

Являясь важнейшим фактором формирования биопродукционного потенциала природной среды, климат составляет основу для развития отраслей растениеводства, поскольку определяет средний уровень урожайности, ее межгодовую изменчивость и пространственную структуру сельскохозяйственного производства.

В целом для отраслей растениеводства изменения климата могут создать новые возможности, проявляющиеся в следующих тенденциях:

- роста продолжительности вегетационного периода, ускорении развития растений;
- изменения урожайности и стабильности производства продуктов питания;
- расширения или сокращения посевных площадей;
- изменения набора сельскохозяйственных культур и специализации сельского хозяйства;
- улучшение условий зимовки полевых и садовых культур (при наличии снежного покрова);

- трансформирования агротехники, орошения и средств химизации, и в целом качества товарной продукции растениеводства.

Предполагается, что ожидаемые климатические изменения будут благоприятны для развития зернового хозяйства и кормовой базы животноводства.

между тем Грузия, как и другие государства планеты, обладает значительным потенциалом производства продуктов питания. В частности, по оценке экспертов его в полн достаточно для обеспечения 10-12 млн. человек. Однако коренное решение продовольственной проблемы зависит не от потенциала производства продуктов питания, а от рационального его использования. Так, при решении продовольственной проблемы биогеоклиматические условия может стать определяющим фактором лишь в случае разработки и проведения в стране разумной аграрной политики, которая в настоящее время в Грузии отсутствует. К примеру, уровень развития агропродовольственных отраслей, призванных обеспечить продовольственную безопасность страны, неадекватен требованиям времени, и как следствие – соотношение импортного и местного продовольствия на рынке достигло критически допустимого уровня.

Фактическая энергетическая ценность суточного рациона населения на 20% ниже уровня, предусмотренного рациональными нормами питания. Однако более глубокий анализ структуры потребляемых продуктов питания показывает, что все тяжесть суточного рациона приходится на хлеб, сахар, картофель и другие сравнительно дешевые, но высококалорийные продукты. Низкие доходы населения не позволяют приобретать в достаточном количестве все необходимые продукты для полноценного питания – мясо и мясопродукты, молоко и молочные продукты и др., относящиеся к категории наиболее дорогостоящих. Об этом свидетельствует и тот факт, что месячная стоимость рациона значительно ниже (в 2,5 раза), по сравнению с рациональными нормами потребления.

Формирование прочной правовой, финансовой, экономической и организационной базы развития аграрного сектора и связанных с ним отраслей, на наш взгляд, создаст надежду основу для использования имеющихся резервов роста продовольствия и обеспечения продовольственной безопасности страны.

Согласно составленному нами балансу потребления основных видов продуктов питания к 2012-2015 гг. потребность населения в картофеле, овощах и бахчевых, фруктах и цитрусовых, в молоке и молочных продуктах, в яйцах и рыбе полностью может быть удовлетворена за счет собственного производства. Снабжение населения зерновыми, сахаром, мясом и мясными продуктами будет по-прежнему зависеть от импорта. Основным источником пополнения валютного фонда, необходимого для импорта этой продукции, может служить валютная выручка, полученная за счет экспорта вина и виноматериалов, чая, цитрусовых и эфиромасличных культур, минеральных вод, плодоовощных культур и продукции их переработки. Что касается зерновых, то согласно расчетам при разработке и осуществлении целенаправленной аграрной политики за короткое время (всего за три-четыре года) в стране можно производить 1,4-1,5 млн т зерновых, что вполне достаточно для

обеспечения населения продовольствием (в первую очередь по коэффициенту достаточности продовольствия).

Ученые в регионах обязаны установить мониторинг и проанализировать данные на местах. Отклонение от нормы и обработанный материал, передавать в соответствующий центр. Для эффективной организации работ и достижения желаемых результатов необходимо:

- создать сверхсовременные научно-исследовательские центры с соответствующей материально-технической базой, укомплектованных высококвалифицированными научными кадрами;
- для оперативной работы, создать Всемирный Банк данных, в котором будут аккумулироваться все научные данные, касающиеся климата и окружающей среды;
- для регулярного финансирования проводимых во всем мире работ, под эгидой Всемирного Банка, создать специализированный банк, под названием «Климатбанк».

Ռեզո Ջաբնիձե, Սուլիկո Բերիձե, Վաժա Տոդուա

**ՎԼԻՄԱՅԻ ԳԼՈԲԱԼ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԲՈՒՍԱԲՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՎՐԱ. ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՍՊԵԿՏ**

Հիմնաբաներ. բնապահպանական մարտահրավերներ, կլիմայի ներազդեցություն,
բնապահպանական վնասներ

Հոդվածում քննարկվում են կլիմայի գլոբալ փոփոխության պատճառները և դրանց բացասական ազդեցությունը գյուղատնտեսական ոլորտի վրա: Այս նպատակով ներկայացվում են տարածաշրջանային վերլուծություններ:

Rezo Jabnidze, Suliko Beridze, Vaja Todua

CLIMATE CHANGE AND ITS IMPACT ON THE CROP SCIENCE – REGIONAL ASPECT

Key words: environmental challenge, climate impact, man-made pollutants

Summary

Environmental and climatic changes in the pattern of evolution of the earth, which is confirmed by the results of scientific research. In addition to the natural processes, it is man-made pollutants circumstances. The impacts of climate change is a global problem to develop and implement appropriate action plans. Georgia is among those countries which have raised serious steps towards solving the problems. Clearly displayed in the last years of the 20th century to the present day climate changes on plant growing field.

Наталья Казакова

Грайр Анисян

АНАЛИТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ФАКТОРОВ РОСТА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Ключевые слова: регион, добавленная стоимость, конкурентоспособность, приоритеты, региональная экономика, социально-экономические показатели

В условиях изменения международных условий, а также социально-экономических и политических приоритетов для выработки перспективных направлений дальнейшего устойчивого развития Калининградской области требуется оценка тенденций его ключевых показателей-индикаторов конкурентоспособности. К ним относится валовой региональный продукт, а также определяющие его факторы, и прежде всего, валовая добавленная стоимость. Валовой региональный продукт представляет собой стоимость конечных товаров и услуг, произведенных резидентами данного региона. В рыночных ценах он равен сумме добавленных стоимостей, созданных за отчетный период резидентными региональной экономики по видам экономической деятельности, и рассчитанных как разница между выпуском и промежуточным потреблением, плюс чистые налоги на продукты. Таким образом, валовая добавленная стоимость является базовым компонентом-индикатором динамики валового регионального продукта.

Для роста валового регионального продукта правительство региона в своей экономической политике использует различные институциональные финансовые и нефинансовые инструменты, в том числе: таможенные льготы, правовую защиту предпринимателей, механизмы субсидирования, меры по созданию благоприятных условия для инвесторов и т.п.. Через них оно может влиять на темпы роста экономики, создавая условия, стимулирующие развитие предпринимательской деятельности, оказывая прямую и косвенную поддержку.

Приоритеты дальнейшего развития региона разрабатываются на основе оценки тенденций ключевых показателей его развития, факторов роста валового регионального продукта, анализа деятельности хозяйствующих субъектов для формирования новых механизмов поддержки бизнеса с целью наращивания конкурентоспособности экономики Калининградской области.

На рис.1, 2 представлена динамика важнейших социально-экономических показателей региона за период 1999-2013гг. (валового регионального продукта и индекса промышленного производства) в сравнении с аналогичными показателями по Российской Федерации в целом.

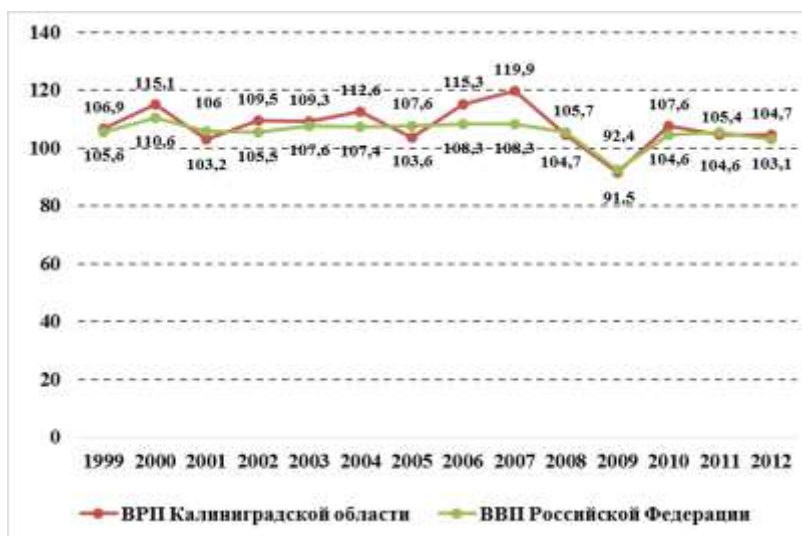

Рис. 1. Динамика ВРП Калининградской области и ВВП Российской Федерации (темы роста в % к предыдущему году), за период 1999-2013гг.

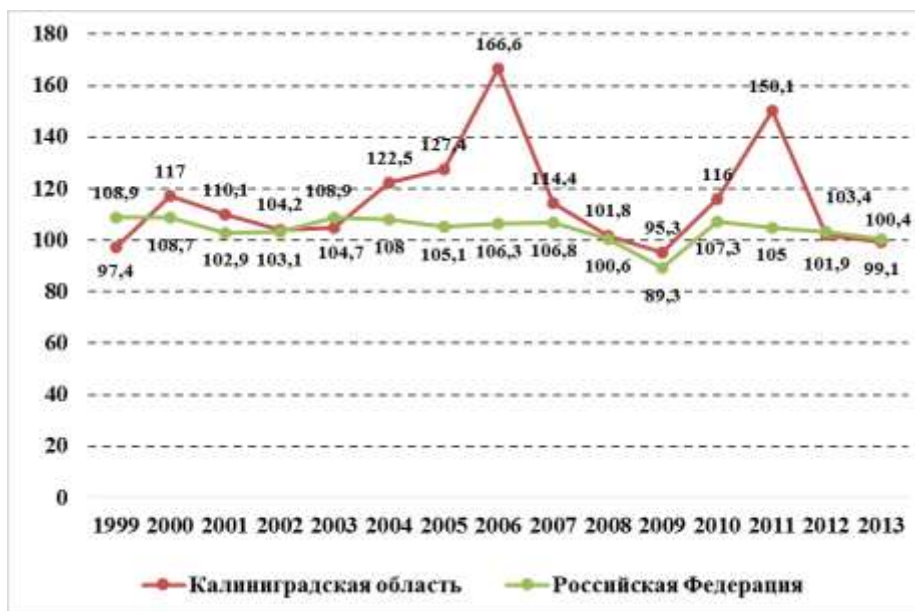

Рис. 2. Динамика индекса промышленного производства Калининградской области и Российской Федерации (темы роста в % к предыдущему году), за период 1999-2013гг.

Анализ состояния и динамики развития экономики Калининградской области позволяет сделать выводы о том, что промышленные производства играют сегодня значительную роль в экономике региона и формировании ее ключевых социально-экономических показателей, прежде всего, валовой добавленной стоимости. Бесспорно, именно их следует считать точками перспективного экономического роста в будущем. Об этом свидетельствует динамика показателей выпуска

продукции промышленности области. В отличие от большинства российских регионов промышленное производство в Калининградской области в 2013 г. увеличилось 2,3 раза по сравнению с дорыночным периодом (1990г.). В 2011 г. объем промышленного производства в Калининградской области впервые превысил уровень 1990 г., а в 2013 г. составил 118% по сравнению с 1990 г. (по РФ в целом в 2013 г. уровень промышленного производства составил только 82% по сравнению с 1990 г.).

Бесспорно, точкой экономического роста в посткризисный период стали обрабатывающие производства, выпуск продукции в которых за 2009-2013 гг. увеличился в 2,3 раза при общем росте промышленного производства более чем в 1,75 раза. Наибольший рост наблюдается в сфере производства транспортных средств и оборудования (автомобилестроение и судостроение) (в 5 раз), в химическом производстве (в 7 раз), в производстве пищевых продуктов (в 1,5 раза).

Таким образом, в настоящее время обрабатывающие производства занимают ведущее место в экономике Калининградской области. На их долю приходится 22,2% валовой добавленной стоимости, созданной во всех видах экономической деятельности и 11,3% стоимости основных фондов. В обрабатывающих производствах в 2013 г. работало 65 тыс. чел. (20,6% всех занятых в экономике Калининградской области). Регион имеет высокий уровень занятости. По уровню занятости лидируют обрабатывающие производства (20,6%), оптовая и розничная торговля (11,9%), транспорт и государственное управление. На их долю приходится около 44% среднесписочной численности занятых в экономике области.

Одним из важнейших факторов экономического роста обрабатывающих производств можно назвать льготный режим ОЭЗ, который стимулировал восстановление производства на действующих предприятиях и появление новых хозяйствующих субъектов. Механизм ОЭЗ, стимулирующий беспшлинный ввоз сырья, полуфабрикатов и комплектующих, способствовал существенной структурной перестройке экономики Калининградской области, прежде всего ее промышленного сектора, развитие которого приняло преимущественно импортозамещающий характер (производство продукции с использованием импортного сырья и комплектующих для общероссийского рынка). Появились промышленные предприятия по производству мясных консервов и мясопереработка, производство мебели, производство легковых автомобилей, телевизоров и сложной бытовой техники, минеральных удобрений и т.д. В то же время резко сократилось производство в ряде традиционных для Калининградской экономики отраслей: добыче рыбо- и морепродуктов, закрылись целлюлозно-бумажные предприятия. Негативно оценивается падение доли продукции электрооборудования, электронного и оптического оборудования в общем объеме выпуска обрабатывающих производств.

Большинство предприятий, работающих на импортном сырье и материалах, отличаются низкой фондовооруженностью, что связано со спецификой формирования основных средств на этих предприятиях, а именно использованием лизингового оборудования, которое не числится на балансе производителей, а также низким уровнем добавленной стоимости в выпуске продукции в расчете на одного работника. Обрабатывающие производства имеют достаточно низкий уровень инновационной активности, что характерно и для экономики региона в целом. В 2013 г. доля инновационных

предприятий в общем количестве хозяйствующих субъектов составила 3,8%, что почти в 2,5 раза ниже среднероссийского показателя (8,9%).

Подводя итоги, можно констатировать, что динамика экономического развития Калининградской области после 1990 г. в целом совпадала с общероссийской, но отличалась от нее большей интенсивностью колебаний. Это, с одной стороны, является следствием большой зависимости экономики Калининградской области от общероссийского рынка и состояния всей российской экономики, а с другой, является следствием эксклавного положения региона, которое, в условиях действия механизмов свободной экономической зоны либо усугубляет спад, либо дает дополнительные импульсы для роста.

Особенностью обрабатывающей промышленности, созданной в рамках ОЭЗ, является ее высокая зависимость от мировой конъюнктуры и состояния общероссийского рынка. Кроме того, эксклавная экономика существеннее, чем экономика других регионов России, зависит от отношений России и ЕС.

Новая Концепция промышленной политики Калининградской области, утвержденная в августе 2014 г. предложила приоритетные направления развития ее промышленного потенциала: производство пищевых продуктов, включая напитки и табак; химическое производство, включая фармацевтическое производство; производство прочих неметаллических минеральных продуктов (производство строительных материалов, композиционных материалов и продукции с их использованием); производство электрооборудования, электронного и оптического оборудования, включая производство телевизионной и другой бытовой электронной техники; производство транспортных средств и оборудования (автомобилестроение, судостроение и судоремонт); прочие производства (производство мебели, производство ювелирных изделий, изделий из янтаря и с содержанием янтаря).

Представлены результаты аналитического обоснования перспективности выделенных направлений на основе балльно-рейтинговой оценки. По итогам анализа в секторе обрабатывающих производств Калининградской области к числу приоритетных были отнесены следующие виды экономической деятельности:

1. производство пищевых продуктов, включая напитки и табак;
2. химическое производство (включая фармацевтическое производство);
3. производство прочих неметаллических минеральных продуктов (производство строительных материалов, композиционных материалов и продукции с их использованием);
4. производство электрооборудования, электронного и оптического оборудования (включая производство телевизионной и другой бытовой электронной техники);
5. производство транспортных средств и оборудования (автомобилестроение, судостроение и судоремонт);
6. прочие производства (производство мебели, производство ювелирных изделий, изделий из янтаря и с содержанием янтаря).

Проведенный анализ выпуска продукции, затрат по различным элементам, показателей результативности финансово-хозяйственной деятельности обрабатывающих производств Калининградской области позволил выявить определенные закономерности их развития в структуре экономики Калининградской области, а также определить условия и факторы, определяющие величину и динамику добавленной стоимости в выпуске продукции, в том числе, в разрезе отдельных видов обрабатывающих производств. В работе проанализированы тенденции и оценены структурные сдвиги в экономике Калининградской области; выявлены закономерности развития обрабатывающих производств в структуре региональной экономики; определены ключевые условия и факторы, влияющие на долю и рост добавленной стоимости товаров, работ, услуг в Калининградской области, в том числе, в разрезе отдельных видов обрабатывающих производств. Полученные результаты позволили обосновать перспективные (наиболее значимые для экономики) Калининградской области виды обрабатывающих производств, представляющие различные режимы функционирования с использованием бально-рейтинговой оценки. Критерием отбора объектов послужили показатели наличия потенциала, доли добавленной стоимости, доли в общем объеме налогов и сборов обрабатывающих производств и др.

Выполненное исследование позволило выявить особенности «типовой» структуры себестоимости продукции обрабатывающих производств, а также факторы, оказывающие влияние на долю добавленной стоимости в выпуске продукции и конечной цене ее реализации покупателю; определить сильные и слабые стороны деятельности экономических субъектов обрабатывающих производств, разработать систему показателей и методы обоснования отбора приоритетных (перспективных) видов деятельности и конкретных экономических субъектов для стимулирования их развития и увеличения вклада в конкурентоспособность экономики Калининградской области.

Резюме

Авторы рассматривает факторы роста конкурентоспособности региональной экономики для выработки перспективных направлений ее дальнейшего устойчивого развития (на примере Калининградской области). Полученные результаты позволили обосновать перспективные, наиболее значимые для экономики виды промышленных производств с использованием бально-рейтинговой оценки. Критерием отбора послужили показатели наличия потенциала, доли добавленной стоимости, доли в общем объеме налогов и сборов обрабатывающих производств и др.

Նատալյա Կազակովա
Հրայր Հանիյան

**ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄԴՅՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՃԻ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ
ՎԵՐԼՈՒԾԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՎՈՐՈՒՄԸ**

Հիմնաբաներ. տարածաշրջան, ավելացված արժեք, մրցունակություն, սոցիալ-տնտեսական ցուցանիշներ

Ամփոփում

Քննարկվել են վերամշակվող արտադրության ինքնարժեքի ձևավորման տիպային կառուցվածքը, ինչպես նաև ավելացված արժեքի աճին նպաստող գործոնները, վաճառքի գնագոյացման մրցունակությունը:

Natalia Kazakowa

Hrayr Hanisyan

Analytical support of growth factors of competitiveness of the regional economy

Key words: region, gross value added, competitiveness, priorities, regional economy, socio-economic indexes

Summary

The authors examine the factors increasing the competitiveness of the regional economy to develop promising directions for further sustainable development (on the example of the Kaliningrad region). The results obtained allowed to justify the perspective, the most significant for the economy of industrial plants using Ballroom-ratings. Selection criterion served as indicators of capacity, value addition, the share of total taxes and manufacturing industries, etc.

В.М. Мальцевич

КАПИТАЛИЗАЦИЯ: СУЩНОСТЬ, ФОРМЫ ПРОЯВЛЕНИЯ И ФАКТОРЫ

Ключевые слова: капитализация, рыночная стоимость, капитал, формы капитализации, факторы, дивиденды.

Стремительное развитие рынка капитала, а также постоянный рост уровня глобализации мировой экономики изменили существующие взгляды ученых и практиков на стратегическую цель функционирования бизнеса. Если в 1960–1980-х гг. главной целью коммерческой деятельности любого предприятия являлась максимизация прибыли, то в последние десятилетия вектор целевых установок сместился в сторону роста рыночной капитализации компании.

При этом одним из основополагающих факторов, определяющих результативность национальной и мировой экономики, выступает наличие и эффективное функционирование финансового рынка, включая фондовый рынок, рынок производных финансовых инструментов, валютный рынок, международную торговлю. Являясь одним из неотъемлемых атрибутов фондового рынка, капитализация, как экономическая категория, вызывает все больший интерес, так как она существенно влияет на темпы экономического роста и глобальную конкурентоспособность экономики.

Следует отметить, что крупнейшие транснациональные корпорации по уровню капитализации значительно превышают валовой внутренний продукт национальных экономик многих стран

мира. Так рыночная капитализация тройки корпораций лидеров Apple, ExxonMobil и Microsoft на начало 2014 года составила соответственно 478, 422 и 340 млрд. долл., а десяти крупнейших мировых корпораций – 31661,1 млрд. долл. (таб.1).

Таблица 1. Капитализированная стоимость 10 крупнейших компаний мира в 2014 году¹

Место	Название компании	Страна	Рыночная капитализация, млн. долл. США
1.	Apple	США	478 766,1
2.	ExxonMobil	США	422 098,3
3.	Microsoft	США	340 216,8
4.	Google	США	313 003,9
5.	BerkshireHathaway	США	308 090,6
6.	Johnson&Johnson	США	277 826,2
7.	WellsFargo	США	261 217,5
8.	GeneralElectric	США	259 547,3
9.	Roche	Швейцария	258 542,1
10.	Wal-MartStores	США	246 805,7

Значение капитализации возрастает в условиях имеющих место глобальных изменений в институциональной среде финансовой сферы мировой экономики, тем самым в значительной мере определяя уровень развития национальных экономик. Следствием вышеуказанного тренда является выделение по уровню агрегирования: капитализации компании, капитализации рынка, капитализации региона, капитализации страны. Наибольший интерес представляет нижний уровень агрегирования (микроуровень), для которого характерно понятие «капитализация компании», поскольку данный уровень является составляющим для трех последующих уровней (макроуровень).

Понятие «капитализация» не является новым, однако изучение сущности данной категории началось лишь в конце прошлого – начале нынешнего века. Исследования теоретических аспектов «капитализации» свидетельствует о том, что современная теория капитализации базируется на трудах зарубежных ученых. Среди исследователей, которые внесли наибольший вклад в изучение данной проблемы, можно выделить таких, как Дж. Гринблатт, Т. Коллер, С. Коттл, Т. Коупленд, Р. Мюррей, У. Шарп, Дж. Сорос и др. Капитализация, в интерпретации данных ученых, представляет собой интегрированный показатель рыночной стоимости корпорации, основанный на курсовой стоимости акций.

Российские ученые, среди которых А. С. Пермяков, А. Н. Овсянникова, Г.И. Хотинская, Ю. В. Ежов, В. В. Казинцев, В. В. Пивень, Е. В. Гальцева, М. В. Дедкова и др., склоняются к определению

¹ FT 500: рейтинг крупнейших компаний мира США снова на коне. [Электронный ресурс] / <http://www.vedomosti.ru/newspaper/article/718161/ssha-snova-na-kone> – Дата доступа: 12.01.2015

капитализации, данному представителями зарубежных ученых, но, в то же время, рассматривают капитализацию в большей степени с позиции наращивания собственного капитала корпорации.

Таким образом, обобщая существующие подходы к определению сущности понятия «капитализация», можно констатировать, что под рыночной капитализацией компании понимается стоимость всех ее акций, которая определяется как произведение рыночной цены одной акции на общее число выпущенных данной компанией акций. Капитализированная стоимость компании формируется на фондовом рынке и зависит от финансовой устойчивости, прибыльности, конкурентоспособности продукции компании, новизны оборудования, квалификации персонала, системы управления и множества других характеристик.

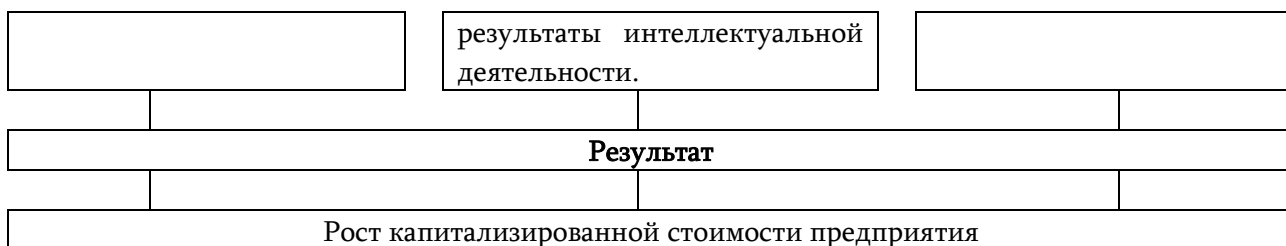

Рисунок. Формы капитализации.

Так как основной целью капитализации является непрерывный процесс ее наращивания, то для более эффективного управления процессами капитализации, а также формирования механизмов ее роста начали выделять три формы капитализации (рис.).

Реальная капитализация является первой формой капитализации. Она создается путем наращивание капитала посредством использования собственных инвестиций от положительного финансового результата деятельности предприятия. Сферой формирования данной формы капитализации выступает реальный сектор производства и сфера обращения. Формой ее проявления является пополнение оборотных и внеоборотных активов и рост резервов, что в результате ведет к увеличению собственного капитала, а значит, способствует росту реальной капитализации.

Второй формой капитализации выступает маркетинговая капитализация. Она является результатом активной маркетинговой политики, включая рекламную кампанию, которые способствуют наращиванию рыночной стоимости предприятия, тем самым отрывая ее от реальной стоимости. В этом случае рост капитализации, как правило, формируется в сфере обращения и происходит за счет нематериальных активов. Существенная роль в маркетинговой капитализации отводится созданию узнаваемого бренда и торговой марки компании, которые способствуют эффективному продвижению продукции и услуг на рынке.

Третьей формой капитализации является рыночная или фиктивная капитализация. Развитие данной формы связано с появлением ценных бумаг, то есть активов, которые по своей природе носят нетоварный характер. Фиктивность этой формы капитализации связана с тем, что ценные бумаги сами по себе не обладают потребительской стоимостью. Фиктивный капитал не функционирует в процессе воспроизводства, а задействован на специфическом рынке – фондовом. Так как данная форма капитализации формируется в результате фондовых операций, то она получила название «фиктивная капитализация». Наращивание рыночного (фиктивного) капитала осуществляется посредством операций по котировке акций, которые осуществляют биржевые структуры. В зависимости от ситуации на рынке рыночная стоимость акций может увеличиваться или уменьшаться, соответственно увеличивается или уменьшается капитализация компании.

Различия между рыночной (фиктивной) и реальной капитализацией связаны с различными подходами к ее стоимостной оценке. Реальный капитал имеет физическое воплощение, что дает возможность выполнить непосредственную оценку стоимости активов. Фиктивный капитал,

напротив, нельзя с точностью оценить без применения специфических методов расчета. Следует отметить, что рыночная (фиктивная) капитализация имеет тенденцию к частому изменению, так как денежные средства, инвестированные в ценные бумаги, находятся в промежуточном состоянии между непосредственно деньгами и товаром.

Мировой опыт свидетельствует о том, что чем выше капитализированная стоимость компании, тем больше разница между стоимостью реального и фиктивного капитала. Так выделение квинтильных групп по 500 крупнейшим компаниям мира по рыночной капитализации за 2014 год показало, что для компаний с высоким уровнем рыночной капитализации характерна более существенная разница между реальной и рыночной (фиктивной) стоимостью компаний (таб. 2). При этом компании четвертой группы отличаются более низкими показателями чистой прибыли, оборота и дивидендной доходности, что еще раз подтверждает влияние на рыночную стоимость совокупности различных факторов. Все более очевидным является тот факт, что изменение величины фиктивного капитала только частично связано с движением реального капитала, а рыночная капитализация в определенной мере стала позиционироваться как информативный индикатор состояния экономики.

Таблица 2. Группировка 500 крупнейших компаний мира по рыночной капитализации.

Показатели	Группы компаний по рыночной капитализации, млн. долл. США				В среднем	IV гр. к I гр., %
	I	II	III	VI		
Количество компаний, шт.	125	125	125	125	–	100
Рыночная капитализация, млн. долл. США	133698,3	51905,4	33508,9	25309,9	61105,6	18,9
Чистая прибыль, млн. долл. США	9624,1	2786,8	2021,6	12866,5	3950,9	13,4
Оборот, млн. долл. США	72822,4	35898,7	19092,1	19970,4	37081,7	27,4
Совокупные активы, млн. долл. США	412689,7	73 512,5	238455,8	42 602,8	214954,7	17,9
Число сотрудников, чел	158567	94408	67203	51058	93143,0	32,3
Дивидендная доходность, %	2,9	2,3	2,6	2,1	2,5	-0,8 п.п.
Разница между реальной и рыночной (фиктивной) стоимостью, млн. долл. США	278991,4	186550,4	96928,7	48443,1	15272,48	17,4

Таким образом, перечисленные формы капитализации, несмотря на различное происхождение и различные способы инициирования, имеют единый вектор направленности действия – рост капитализированной стоимости предприятия.

Рыночная (фиктивная) капитализация как процесс создания стоимости зависит от множества факторов. Исследование современных публикаций по данной тематике свидетельствует о том, что существуют различные подходы к их классификации. Однако большинство исследователей склоняются к выделению двух укрупненных групп факторов, влияющих на рыночную капитализацию: внешние (субъективные) и внутренние (объективные).

К внешним (субъективным) факторам, формируемым под воздействием внешней среды субъекта хозяйствования, относятся экономические и внеэкономические факторы формирования рыночной капитализации компании. Для большинства внешних (субъективных) факторов характерно отсутствие возможности количественной их оценки. Внешние (субъективные) факторы имеют три уровня оценок: макроуровень, мезоуровень и рыночной капитализации. Макроуровень предполагает анализ динамики биржевых индексов, агрегированные показатели динамики величины биржевой рыночной капитализации. В рамках анализа мезоуровня экономики рассматривается современное состояние отраслевой экономики. Корпоративный срез мезоуровня экономики применительно к анализу рыночной капитализации предполагает выполнение общего анализа рынка посредством рассмотрения следующих рыночных индикаторов: масштаб рынка, тренд и волатильность рынка, показатели деловой активности, доминирующая модель рыночной конкуренции, степень монополизации рынка, интенсивность конкуренции. Рыночная капитализация непосредственно зависит от оценки агрегированной величины конкуренции и от используемой конкурентами стратегии. Тенденции развития мирового рынка фиктивного капитала свидетельствуют о том, что главным субъективным фактором является сам рынок фиктивного капитала, который по своей природе является спекулятивным и функционирует на основе прогнозных ожиданий повышения или понижения курса акций, а не ожиданий роста дохода по ним. Влияние спекулятивных ожиданий приводит к тому, что разница между величиной реального и фиктивного капиталов существенно возрастает.

К внутренним (объективным) факторам, влияющим на рыночную капитализацию, относятся те, которые генерируются внутренней средой. В отличие от внешней, внутренняя среда деятельности компании является сферой, поддающейся корректировке управленческими решениями менеджмента компании. К таким факторам можно отнести: финансовое состояние компании, текущую прибыль, размер дивидендов, перспективность отрасли функционирования компании, ресурсную базу компании.

При этом следует отметить, что степень количественного влияния внутренних (объективных) факторов на формирование рыночной капитализации можно проанализировать при помощи использования математического модельного аппарата, каковым являются факторные модели в виде

математической зависимости, связывающей величину получаемого результата со значениями факторов, обуславливающих этот результат.

В этой связи для изучения количественного влияния внутренних (объективных) факторов на рыночную капитализацию 500 крупнейших компаний мира за 2013 и 2014 годы было проведено статистическое моделирование. Полученные корреляционные модели имеет следующий вид:

2013 год:

$$Y_x = 26697,9 + 6,56X_1 + 0,12X_2 + 0,003X_3 + 0,022X_4 - 1740 X_5$$

$$R = 0,81, D = 65,6 \%, F = 184,7, n = 500$$

(1)

2014 год:

$$Y_x = 34628,8 + 6,58X_1 + 0,18X_2 + 0,004X_3 + 0,003X_4 - 2939 X_5$$

$$R = 0,89, D = 79,6 \%, F = 145,7, n = 500 \quad (2)$$

где Y_x – рыночная капитализация, млн. долл.; X_1 – чистая прибыль, млн. долл.; X_2 – оборот, млн. долл.; X_3 – стоимость совокупных активов, млн. долл.; X_4 – число сотрудников, чел., X_5 – дивидендная доходность, %.

Данные корреляционные модели с высокой степенью достоверности характеризуют формирование капитализированной стоимости в зависимости от включенных в модель факторов. Коэффициенты множественной корреляции 0,81 и 0,89 свидетельствуют о наличии сильной связи между выбранными факторами и результативным показателем, а F-критерии Фишера равные 184,7 и 145,7 – о существенности представленных моделей. Коэффициенты детерминации показывают, что уровень рыночной капитализации на 65,6 и 79,6 % был обусловлен влиянием включенных в модель факторов.

Параметры полученных уравнений множественной регрессии свидетельствуют о том, что все включенные в модель факторы, за исключением дивидендной доходности, оказывают положительное влияние на формирование рыночной капитализации крупнейших компаний мира. Коэффициенты эластичности коэффициентов регрессии свидетельствуют о том, что отрицательное влияние дивидендной доходности на рыночную капитализацию в 2014 году по сравнению с 2013 годом имело тенденцию усиления.

Выявленная закономерность объясняется тем, что в современных корпорациях финансовое состояние собственников складывается из двух составляющих: текущих доходов (дивидендов) и доходов от капитализации стоимости корпоративной структуры (рост рыночной стоимости акций). Очевидным является тот факт, что второй источник доходов вносит все более существенный вклад в изменение совокупного состояния инвесторов. Состояние богатейших людей мира не является результатом выплачиваемых дивидендов, а складывается из капитализированной стоимости акций,

владельцами которых они являются.

При этом следует отметить, что размер дивидендов выплачиваемых любой корпорацией ограничен размером полученной прибыли, тогда как рост рыночной стоимости акций практически ничем не ограничен. В связи с этим, с целью увеличения капитализации ведется целенаправленное воздействие на показатель рыночной капитализации, результатом которого является возникновение нового течения в экономической науке, получившего название концепция управления стоимостью корпорации.

Существенное повышение значимости рейтинговых агентств в мировой экономики также является следствием поиска новых инструментов влияния на рыночную капитализацию. На данный момент наиболее известными и востребованными рейтинговыми агентствами считаются Fitch IBCA, Moody's и Standard&Poor's. Аналитиками этих рейтинговых агентств рассчитывается большое количество рейтингов, важнейшими из которых являются международные кредитные рейтинги, инвестиционные рейтинги, а также рейтинги, характеризующие ситуацию в области корпоративных и государственных финансов. Доля трех рейтинговых агентств по оказанию оценочных услуг составляет 95% соответствующего рынка¹ Их влияние на процессы, протекающие в мировой экономике, настолько велико, что объединив усилия эти рейтинговые агентства способны повлиять на кредитный рейтинг любого государства. Активное участие корпораций в операциях на глобальных финансовых рынках не возможно без получения рейтинга ведущих мировых рейтинговых агентств.

Таким образом, выполненные исследования свидетельствуют о том, что в современной экономике рыночная капитализация позиционируется как основной критерий эффективности функционирования корпорации. Ее роль и значение в экономике постоянно возрастают, так как использование механизмов рыночной капитализации дает возможность сформировать целостную систему, способную обеспечить устойчивое развитие на основе собственного потенциала компании. Рост или уменьшение ее величины зависит исключительно от котировок акций на фондовом рынке. Причем на котировки влияют помимо внутренних (объективных), в большей мере, внешние (субъективные) факторы. В мировой экономике концепция капитализированной стоимости рассматривается в качестве базовой парадигмы развития бизнеса. Система стратегического управления на базе капитализированной стоимости представляет собой алгоритм действий, направленный на качественное улучшение процесса принятия решений на всех уровнях с целью максимизации капитализированной стоимости компании.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается сущность капитализации и формы ее проявления в современной экономике. Выполнен анализ влияния совокупности различных факторов на уровень капитализации крупнейших мировых корпораций.

¹ Дементьева А.Г. Рейтинги корпоративного управления – ориентир для принятия инвестиционных решений. Научный общественно-просветительский журнал «Инициативы XXI века». – 2009. – №3. – с. 19-25

Վ.Մ. Մալցեիչ

ԿԱՊԻՏԱԼԱՅՈՒՄ. ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ ՁԵՎԵՐԸ ԵՎ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

Հիմնաբաներ. կապիտալիզացում, շուկայական արժեք, կապիտալիզացման գործոններ, շահաբաժիններ

Ամփոփում

Հոդվածում ներկայացվում են կապիտալիզացման ձևերը և դրանց դրսևորման ուղիները ժամանակակից տնտեսությունում: Քննարկվել են միջազգային խոշոր կորպորացիաներում կապիտալիզացման մակարդակի վրա ազդող համընդհանուր գործոնների վերլուծության արդյունքները:

V.M. Malchevich

Capitalization: Nature, Forms and Factors

Key words: *capitalization, market value, capital, forms capitalization factors, dividends.*

Suumary

The article deals with the essence of capitalization and forms of its manifestation in the modern economy. The analysis of the influence of various factors on the aggregate level of capitalization of the largest corporations in the world.

Ю.И. Акулич, Е.И. Нестер

ОРГАНИЗАЦИЯ ФИНАНСОВО-ХОЗЯЙСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ В СИСТЕМЕ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Ключевые слова: финансовый контроль, внутренний контроль в организациях, финансовый менеджмент в сфере сервиса

Современная теория финансово-хозяйственного контроля отличается значительным разнообразием мнений различных авторов по вопросам, касающимся как сущности и организации данной составляющей управленческого процесса, так и терминологических характеристик самого данного понятия. Речь идет о внутрихозяйственном, внутрифирменном, а также управленческом контроле. Приведенными выше терминами различные авторы обозначают чаще всего идентичное понятие. Термин «внутрихозяйственный контроль» в отечественной экономической науке сложился исторически и в целом достаточно точно отражает суть данного явления. Единственное с чем следует определиться, так это понятие «хозяйство». Опять же исторически мы привыкли говорить о «народном хозяйстве» как едином механизме. В этом случае понятие «внутрихозяйственный

контроль» теряет смысл. Действительно, в современных условиях глобализации всю мировую экономику целесообразно рассматривать как единый механизм, управляемый специально создаваемыми надгосударственными органами, такими, например, как международный валютный фонд. При таком подходе в принципе отпадает необходимость в таком понятии, как внешний контроль, следовательно, любая классификация контроля по субъектам осуществления теряет смысл. Нам это представляется не совсем верным, поскольку подобная эклектика понятий затруднит практическую реализацию организационно-технологического формирования и совершенствования контрольной составляющей современного менеджмента на микроэкономическом уровне. Да и современная трансформация взгляда с «народного хозяйства» на «национальную экономику» формально подтверждает правильность наших выводов.

Термин «внутрифирменный контроль» нам представляется вполне логичным, в полной мере соответствующим сути исследуемого явления, идентичным понятию «внутрихозяйственный контроль» с неким интернациональным оттенком, что вполне органично в условиях открытой экономики и стремления компаний к инвестиционной привлекательности.

Что же касается термина «управленческий контроль», то его использование некоторыми авторами в своих исследованиях нам представляется несколько надуманным. Цели контроля заключаются в возможности принимать решения и реализовывать их практически непосредственно через соответствующие управленческие решения или опосредовано через определенные документы, носящие для контролируемой системы обязательный характер. А это есть не что иное, как управление на соответствующем уровне. В этой связи любой контроль является управленческим, поскольку контроль не есть самоцель, а средство достижения определенной цели. Разница в уровнях контроля заключается лишь в оперативности и механизме принятия соответствующего управленческого решения.

Каждому виду деятельности присущи свои «узловые точки», характеризующиеся специфическими собственными рисками. Это приводит к необходимости создания принципиально новой системы контроля, ориентированной на риск. Сущность ее заключается в том, что любые вероятные изменения (риски) должны быть идентифицированы заранее и при их возникновении должны быть приняты соответствующие меры, нивелирующие их воздействие на производственный процесс.

Система финансово-хозяйственного контроля должна обеспечить приемлемый для конкретной организации уровень контролируемого риска. Причем выбор методики и технологии внутрихозяйственного риска должен определяться целями и видами деятельности предприятия жилищно-коммунального хозяйства, окружающей средой и набором свойственных для данной организации рисков. Очевидно, что внутрихозяйственный контроль должен быть встроен в текущую деятельность организации и ответственность за его осуществление должна быть распределена между соответствующими структурными подразделениями.

Следующим важнейшим моментом для построения эффективной системы внутривладельческого контроля является анализ составляющих его структурных элементов вообще и, применительно к сфере жилищно-коммунального хозяйства Республики Беларусь в частности.

С точки зрения практической целесообразности организации контрольного процесса в организациях жилищно-коммунального хозяйства нам представляется наиболее оптимальной следующая структура системы внутривладельческого контроля:

- контрольная политика;
- практическая организация контроля;
- контрольный персонал;
- бухгалтерский учет;
- отчетность;
- контрольные процедуры;
- бюджеты.

Контрольную политику, организацию и персонал можно представить обобщенным понятием контрольная среда, которое можно рассматривать как понятие, характеризующее отношение, осведомленность и практические действия и процедуры руководства и собственников организации, направленные на установление и поддержание системы внутривладельческого контроля в данной организации в адекватном состоянии.

Контрольная среда в организациях системы жилищно-коммунального хозяйства Республики Беларусь на современном этапе на наш взгляд достаточно специфична. Как нами уже отмечалось, жилищно-коммунальные организации являются монополистами, оказывающими специфические услуги многочисленным потребителям. Это обстоятельство ставит данные организации в определенном смысле вне рынка. С другой стороны социальная значимость выполняемой работы делает данную сферу объектом достаточно жесткого контроля со стороны, как государственных контролирующих органов, так и потребителей данных услуг. Однако специфика данной ситуации в том, сложившаяся контрольная политика в большей степени является «внешней», то есть, направлена на то, что бы минимизировать претензии со стороны внешних по отношению к организации, непосредственно занимающейся оказанием соответствующих услуг, контролирующих органов и потребителей данных услуг. В условиях дотационной работы жилищно-коммунальной сферы такая политика в определенном смысле оправдана. Руководству предприятий необходимо отчитаться за выделенные бюджетные ассигнования перед государственными и ведомственными контролирующими органами, обеспечив при этом приемлемое качество минимально необходимого набора оказываемых услуг.

Однако происходящие экономические изменения, такие как процессы глобализации, ставящие экономику Республики Беларусь в большую зависимость от внешних условий, рост цен на энергоносители, приоритет рыночных подходов к формированию цен и тарифов приводят к необходимости активизации «внутренней» составляющей контрольной политики, направленной в

первую очередь на оперативное управление доходами и затратами жилищно-коммунальных организаций, как полноценных участников рынка.

Активизация «внутренней» контрольной политики неизбежно ведет к необходимости изменения практической организации внутрихозяйственного контроля в организации.

Современное состояние организации внутрихозяйственного контроля в полной мере определено «внешним» направлением контрольной политики, исторически сложившейся на предприятиях нашей страны вообще, и предприятиях жилищно-коммунального хозяйства, в частности. Корректировка организационного построения системы внутрихозяйственного контроля в организациях жилищно-коммунального хозяйства на современном этапе должна включать в себя построение четкой иерархической структуры уровней такого контроля, разработку соответствующей контрольной документации и системы внутренней отчетности, определение характера и последовательности конкретных контрольных процедур, а также подготовку соответствующего персонала, способного данные процедуры осуществить. Таким образом, еще одной составляющей контрольной среды является контрольный персонал.

В настоящее время в работах многих авторов контрольный персонал отождествляется с понятием субъекты внутрихозяйственного контроля, которые, в свою очередь, подразделяются на определенные уровни. [2] Так, к первому уровню относят собственников организации, осуществляющих контроль чаще всего опосредованно через соответствующие контролирующие органы либо через внешних аудиторов. В системе жилищно-коммунального хозяйства к контролеру данного уровня относится государство, осуществляющее свое контрольное право посредством механизма профессиональных государственных контролирующих органов.

Второй уровень субъектов внутрихозяйственного контроля по принятой значительным количеством исследователей классификации составляет персонал, в служебные обязанности которого непосредственно контроль не входит, но который в силу своих производственных функций, тем не менее, вынужден производить некоторые контрольные действия. В качестве примера чаще всего приводятся рабочие, которые обязаны контролировать качество своей работы.

В условиях организаций жилищно-коммунального хозяйства данная категория персонала необычайно важна. Это связано с тем, что оказываемые данными организациями услуги осуществляются вне места расположения организации работниками, которые исходя из сложившегося представления, специальными контрольными полномочиями не обладают. Однако, на наш взгляд, это не совсем так. Задача менеджмента и заключается в значительной степени в том, что бы эффективно встроить низший производственный персонал в организационную структуру внутрихозяйственного контроля организации.

К третьему уровню субъектов контроля по рассматриваемой классификации относят персонал, выполняющий контрольные функции для реализации служебных обязанностей, которые за ними закреплены. К ним относят работников планово-экономического отдела, отдела кадров, диспетчерскую службу. В организациях жилищно-коммунального хозяйства контрольные функции

данных подразделений просматриваются достаточно четко. Если контрольные обязанности отдела кадров достаточно стандартны, характерны для предприятий любой отрасли экономики и никакими специфическими особенностями не обладают, то с планово-экономическим отделом и диспетчерской службой дело обстоит немного иначе. Как нами уже отмечалось, в условиях дотационной работы, да и при полном переходе на рыночные принципы хозяйствования важнейшими контролируемыми показателями являются тарифы на оказываемые жилищно-коммунальными организациями услуги, учитывая социальную значимость данных услуг. В этой связи контроль за формированием и соблюдением тарифов является важнейшей функцией планово-экономического отдела.

Диспетчерская служба в системе жилищно-коммунального хозяйства является оперативным связующим звеном между производителями и потребителями услуг. Любая негативная информация о сбоех в работе системы жилищно-коммунального хозяйства аккумулируется в диспетчерской службе, которая должна оперативно отреагировать на данную информацию, идентифицировать ее и проинформировать соответствующее управленческое звено для принятия необходимого решения. По этой причине данная категория персонала является важным элементом, как при построении организационной структуры внутрихозяйственного контроля, так и при формировании соответствующей контрольной политики. Действующая организация внутрихозяйственного контроля жилищно-коммунальной отрасли на современном этапе характеризуется тем, что контрольная часть функциональных обязанностей диспетчерского персонала определена недостаточно четко и последовательно. Между тем контрольная составляющая в работе диспетчеров должна найти совершенно конкретную формализацию во внутренних нормативных документах организации, закрепляющих организационную структуру внутрихозяйственного контроля.

К следующему, четвертому уровню субъектов внутрихозяйственного контроля в общепринятой классификации относят персонал, контрольные функции которых являются частью их должностных обязанностей. Это административно-управленческий персонал, работники бухгалтерии, специалисты, обслуживающие компьютерные системы и другие работники некоторых специализированных структурных подразделений. Контрольные возможности и обязанности персонала данной категории в меньшей степени, на наш взгляд, зависят от технологических и организационных особенностей объекта контроля, а в большей степени определяются профессиональной подготовленностью данных работников и их способностью оперативно реагировать на происходящие в работе организации изменения.

К пятому, последнему уровню субъектов внутрихозяйственного контроля относят специалистов, в функциональные обязанности которых входит непосредственное осуществление контроля различных составляющих деятельности организации. К такому персоналу, например, можно отнести сотрудников отдела технического контроля, членов ревизионной комиссии, работников отдела внутреннего контроля или внутреннего аудита. Следует сказать, что для организаций системы жилищно-коммунального хозяйства нашей страны данный уровень субъектов контроля не характерен. Это связано со спецификой работы данных организаций и, по нашему

убеждзенню, не перашкоджае арганізацыі эфектыўнай сістэмы ўнутрыхазяйсцвеннага кантроля з улікам важных патрабаванняў рацыянальнасці і эканамічнасці.

Следуючым важнейшым элементам структуры сістэмы ўнутрыхазяйсцвеннага кантроля з'яўляецца сістэма бухгалтэрскага ўліку, якая прадстаўляе сабой паслядоўна прымяняемую эканамічным суб'ектам сукупнасць форм і метадаў арганізацыі і вядзення бухгалтэрскага ўліку імущества і абавязатэўстваў і падрыхтоўкі бухгалтэрскай адчетнасці. У сучасных эканамічных умовах арганізацыя бухгалтэрскага ўліку жэстка рэгламентавана фінансавым, налігавым і бюджэтным заканадаўствам Рэспублікі Беларусь. Прычым прэваліруючымі, як нам прадстаўляецца, з'яўляюцца кантрольныя магчымасці налігавога заканадаўства ў вызначаным ступені ў шкоду кантрольным прэтэнзіям бухгалтэрскага ўліку.

Паслядняй складалючай у агульнапрынятай трактовцы сістэмы ўнутрыхазяйсцвеннага кантроля з'яўляюцца сродкі кантроля. Падавляючае большасць даследчыкаў, займаючыхся пытаннямі кантроля, к сродкам кантроля адносяць канкрэтныя працэдуры, устаноўленыя кіраваннем хазяйсцвуючага суб'екта ў адносінах асобных напраўленняў і участкаў хазяйсцвенна-фінансавой дзейнасці для забеспячэння эфектыўнага кіравання ёю. Нам прадстаўляецца цэласообразным у складзе сродкаў кантроля выдзяліць такой важны з пункту гледжання магчымасцей прэвентывнага кантроля элемент, як бюджэты.

Працэс бюджэціравання, безумоўна, таксама можна разглядаць як вызначаную кантрольную працэдуру, але працэдуру дастаткова спецыфічную. Калі традыцыйныя кантрольныя працэдуры могуць несці ў залежнасці ад іх сутнасці арганізацыйны, нарматывна-прававы, аналітычны, лічэбна-вылічальны, лагічны, параўнальна-сапаставальны, групувальны ці агульваючы характар, то бюджэты ў большай ступені маюць характар мадэліравання і прыняцця рашэнняў.

Такім чынам, працэс фарміравання сістэмы ўнутрыхазяйсцвеннага кантроля ў арганізацыях жылішчна-камунальнага хазяйсцва павінен дазволіць паслядоўна разрабтаваць і паслядоўна ўвядзець усе складалючыя даннай сістэмы, што блягопрыятна скажэцца на магчымасці саўрашэнствавання сістэмы кіравання арганізацыямі ўвогуле.

РЕЗЮМЕ

Разгледзены пытанні арганізацыі фінансаво-хазяйсцвеннага кантроля ў кіраванай сістэме. Раскрыты асновныя функцыі кантроля, а таксама класіфіцыраваны суб'екты ўнутранага кантроля з пункту гледжання іх значнасці.

Ізлаганы асновныя этапы, якія паслядоўна неабходна ажыццявіць для арганізацыі эфектыўнай сістэмы ўнутранага кантроля ў арганізацыі.

Прапанавана таксама сістэма патрабаванняў, прад'яўляемых к сістэме ўнутранага кантроля арганізацыі.

Յ. Ի. Ակուլիչ, Ե.Ի. Նեստեր

ՖԻՆԱՆՍԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԵՐԱՀԱՄԱՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ԲԵԼՈՌՈՒՍԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՈՄՈՒՆԱԼ ԿԵՆՑԱՂԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Հիմնաբաներ. ֆինանսական վերահսկողություն, կազմակերպության ներտնտեսական վերահսկողություն, ծառայությունների ֆինանսական կառավարում

Ամփոփում

Քննարկվել են վերահսկողության գործառույթները, արտաքին և ներքին վերահսկողության ներդաշնակեցման ուղիները կոմունալ կենցաղային տնտեսության համակարգում: Ներկայացվել են ներքին վերահսկողության արդյունավետ իրականացման փուլերը կազմակերպություններում:

Akulich J.I., Nester E.I

Organization of Financial Economic Control in Maintenance

Service Organizations in Belarus

Key words: financial control, company local control, service financial management

Summary

The questions of organization of the local control are investigated in the managing system. The basic functions of control are described and also the subjects of local control are closefisted from the meaning point of view.

The basic parts are described which need realize step by step for the organization of efficacy system of the local control in a company.

Also the rules system is offered which can be used in the system of local control of the company.

С.В. Основин

МЕТОДЫ АНАЛИЗА АССОРТИМЕНТНОЙ ПОЛИТИКИ

ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Ключевые слова: ассортиментная политика, ABC – анализ, адаптированная матрица БКГ, метод Дибба – Симкина.

При анализе стратегических позиций фирмы на рынке должны быть выявлены основные направления деятельности за прошлый период и в настоящее время, стратегические приоритеты и их изменения за весь период функционирования фирмы, а также стратегические задачи на будущее. Соответственно одно из ключевых мест в маркетинге предприятия занимает ассортиментная политика. Ее осуществление предполагает проведение систематических исследований на всех этапах разработки и совершенствования товара: от выбора концепции нового изделия и конструирования до

его финансирования, производства, установления цены, рекламы и продвижения, сбыта и технического обслуживания. Ассортиментная политика включает меры по повышению конкурентоспособности изделия, созданию новых видов товаров, оптимизации инновационной деятельности и ассортимента выпускаемых изделий с учетом их жизненного цикла и спроса потребителей. Сущность управления ассортиментом заключается в формировании линейки товаров, которая одновременно максимально полно удовлетворит запросы потребителей и позволит достичь желаемых результатов деятельности предприятию. Данные товары должны быть поставлены потребителям в требуемых количествах, установленного качества и в оговоренный срок ^{1_2_3_4_5_6}.

Главная цель ассортиментной политики — это определение набора товарных групп, наиболее предпочтительного для успешной работы на рынке и обеспечивающего эффективную деятельность фирмы. При этом устанавливается по возможности оптимальное соотношение одновременного присутствия на рынке, как новых товаров, так и товаров в стадиях зрелости и спада. Хотя на рынке и не представлена группа разрабатываемых товаров, она обязательно должна учитываться при планировании и реализации ассортиментной политики. Ключевыми характеристиками товаров при классификации ассортимента являются темп роста рынка, доля рынка и её динамика, объем инвестиций, величина прибыли. В этой связи большое значение приобрела политика комбинирования продуктов с учетом темпа расширения рынка и занимаемой рыночной позиции.

В настоящее время разработаны различные модели, которые могут быть полезными при принятии стратегических решений. Однако их практическое применение зависит от конкретных условий. Наиболее простым и универсальным методом изучения ассортимента предприятия является ABC – анализ. Идея метода ABC анализа строится на основании принципа Парето: «за большинство возможных результатов отвечает относительно небольшое число причин», в настоящий момент более известного как «правило – 20 на 80». Данный метод анализа получил большое развитие, благодаря своей универсальности и эффективности. С помощью этого метода продукция разбивается на группы по степени влияния на общий результат. Причем принципом группировки может быть величина выручки, получаемая от конкретной группы продуктов, объем продаж или какие-либо другие параметры. Часто выручка более показательна в качестве критерия группировки. Группировка по

¹ Кузин, Б.И., Юрьев В.Н., Шахдинаров, Г.М. Методы и модели управления фирмой. – СПб.: Питер, 2012. – 432с.

² Багиев, Г.Л. Организация предпринимательской деятельности.// Учебное пособие/ Под общей ред. проф. Г.Л.Багиева. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2010.- 231 с.

³ Савкин, А. А. Как оптимизировать ассортимент? / А.А. Савкин // Финансовый директор. – 2014. - №5. - С. 25.

⁴ Леонов, А.В. Ассортиментная политика предприятия: сущность, содержание, структура: учебное пособие / А.В. Леонов. – М.: Предпринимательство. - 2009.-№3. – 108 с.

⁵ Шеремет, А.Д., Негашев, Е.В. Методика маркетингового анализа. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 187 с.

⁶ Градов, А.П. Экономическая стратегия фирмы. – СПб.: Специальная литература, 2007 – 401 с.

объему продаж может быть адекватной в том случае, если анализируемые группы продукции однородны по составу и цене. На рисунке 1 приведен алгоритм ABC анализа.

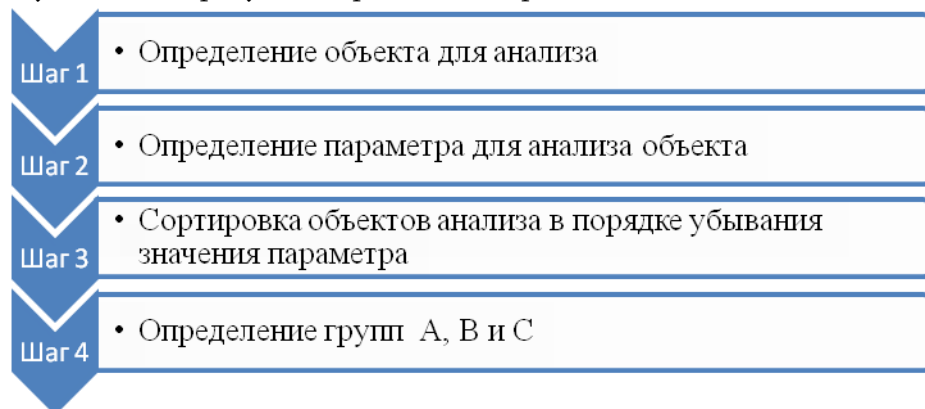

Рисунок 1. Алгоритм ABC-анализа

При планировании ассортимента продукции применяется матрица Бостонской консалтинговой группы, так называемая матрица БКГ. Матрица БКГ является универсальным инструментом для анализа ассортиментного портфеля организации. Часто бывает невозможно построить классическую матрицу БКГ, по причине отсутствия необходимых данных и возникновения сложностей в определении доли рынка конкурентов и т.д. Адаптированная матрица строится на основании внутренней информации компании (объем реализации продукции, прибыль от реализации, доход предприятия и т.д.) и позволяет сделать полноценный анализ и выводы относительно выпускаемого ассортимента предприятия.

Адаптированная матрица БКГ строится следующим образом:

1. Ось абсцисс – доля в объеме продаж компании (рассчитывается как отношение объема продаж продукта к объему продаж всей компании за соответствующий период);
2. Ось ординат – темпы роста продаж продукта по отношению к предыдущему периоду (отношение объема продаж данного продукта за текущий период к объему продаж этого же продукта за предыдущий период). В случае если товар не присутствовал в ассортименте компании в прошлом году, рекомендуется темпы его роста принимать за 100%.

По результатам построения матрицы БКГ выделяют четыре группы товаров (в соответствии с попаданием конкретного товара в соответствующий квадрант): «звезды», «дойные коровы», «дикие кошки», «собаки». Для каждой из этих групп существуют приоритетные стратегии.

Еще одним универсальным и эффективным инструментом для анализа ассортиментного портфеля организации является анализ по методу Дибба – Симкина. Получаемая в результате данного анализа классификация товаров, позволяет определить основные направления развития отдельных товарных групп, выявить приоритетные позиции ассортимента, оценить эффективность структуры ассортимента и пути ее оптимизации. Для анализа используются данные о динамике продаж и себестоимости продукции. На основе соотношения объема продаж в стоимостном выражении и вклада на покрытие затрат товар относится к одной из четырех групп (таблица 1).

$$MDO = V - Pz, \quad (1)$$

где MDO – финансовый вклад на покрытие затрат;

V – выручка от реализации;

Pz – переменные затраты.

Таблица 1. Классификация групп по методу Дибба – Симкина

Группа	Характеристика группы
А	Наиболее ценная для предприятия группа; товары, входящие в эту группу могут служить эталонами при выборе нового для включения в ассортимент. Необходимо стремиться к увеличению числа товарных позиций в этой группе, так как увеличение продаж именно этих товаров оказывает наибольшее влияние на прибыль предприятия.
В1	Следует выявлять пути повышения доходности этой продукции (возможности повышения цен, и т.д.), т.к. за счет высоких объёмов продаж, даже незначительный рост доходности приведёт к ощутимому росту прибыли предприятия.
В2	Необходимо искать возможности для увеличения продаж продукции данной товарной группы (проведение реклама и т.д.). Благодаря высокой рентабельности продукции данной группы, темпы роста прибыли предприятия будут выше темпов роста продаж этих товаров.
С	Наименее ценные для предприятия товары; необходимо рассмотреть возможности замены ряда товаров из этой группы, а также оценить эффективность исключения наименее прибыльных товаров.

На рисунке 2 приведена классификация групп товаров по методу Дибба – Симкина. Проведя такую диагностику всего ассортимента, предприятие может определить перспективы развития ассортимента на ближайший период, найти средства повышения его прибыльности. Выработать различные стратегии поддержания либо восстановления баланса своего продуктового портфеля.

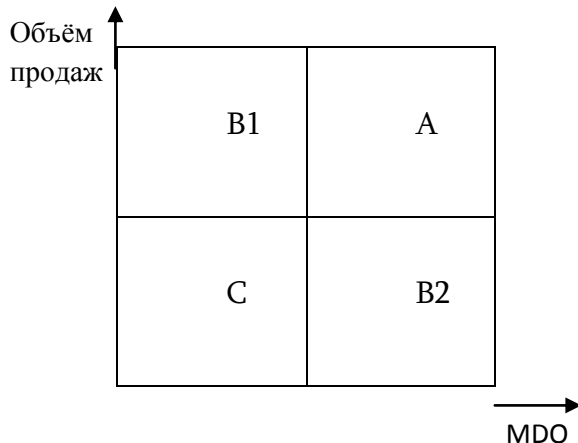

Рисунок 2. Классификация групп товаров по методу Дибба – Симкина.

Определившись с перспективами развития ассортимента, предприятию необходимо выделить целевой рынок, где представится возможность достаточно успешно реализовать товары предприятия.

Своевременное обновление ассортимента продукции с учетом изменения конъюнктуры рынка является одним из важнейших индикаторов деловой активности предприятия и его конкурентоспособности. При формировании ассортимента и структуры выпуска продукции предприятие должно учитывать, с одной стороны, спрос на данные виды продукции, а с другой – наиболее эффективное использование трудовых, сырьевых, технических, технологических, финансовых и других ресурсов, имеющихся в его распоряжении.

Формирование ассортимента, как свидетельствует практика, может осуществляться различными методами, в зависимости от масштабов сбыта, специфики производимой продукции, целей и задач, стоящих перед изготовителем¹⁻².

Для проведения полноценного анализа ассортимента целесообразно совместить несколько известных и универсальных методов, возможных для адаптации к ситуации конкретного предприятия. Результаты анализа продуктового портфеля, полученные по различным методам, сравниваются между собой и на основании полученной информации формируются предложения по изменениям ассортимента. Для примера анализа ассортимента по вышеупомянутым методам будем использовать продуктовую линейку ООО «Алютех Воротные Системы». ООО «Алютех Воротные системы» входит в состав группы компаний «АЛЮТЕХ» и является лидером на рынке секционных ворот стран СНГ. На сегодняшний день география сбыта включает в себя 40 стран мира: страны СНГ, Прибалтика, Западная Европа, Финляндия, Дания, Чехия, Бельгия и другие. Ядро ассортимента –

¹ Рацкий, К.А. Экономика предприятия: учебное пособие / К.А. Рацкий. – М.: Информационно - внедренческий центр «Маркетинг», - 2014. - 696 с.

² Соколова, М.И. Принципы оптимальной ассортиментной политики. delovymir.biz [Электронный ресурс]. – 2013. – Режим доступа: <http://delovymir.biz/2013/06/14/principy-optimalnoy-assortimentnoy-politiki.html>. - Дата доступа: 12.01.2015.

подъёмно-секционные ворота из сэндвич-панелей для бытового и промышленного применения. Рассмотрим шесть групп товаров: гаражные ворота серии Standard, гаражные ворота серии Classic, промышленные ворота серии ProPlus, панорамные ворота серии AluPro, панорамные ворота серии AluTherm, панорамные ворота серии AluLine.

Объект анализа – номенклатурная единица. Параметр, по которому производится анализ выбранного объекта – объем реализации за год в стоимостном выражении (2).

$$Q = K * St, \quad (2)$$

где Q – объем реализации за год;

St – стоимость товара, руб.;

K – количество проданного товара за год, шт.

Результаты анализа приведены в таблице 2.

Таблица 2. Результаты ABC-анализа

Ассортиментная позиция	Годовой объем реализации, млн. руб.	Доля в общем объеме продаж, %	Доля с накопительным итогом, %	Классификация
Standard	123556,1	38,08	38,08	A
ProPlus	119008,3	36,68	74,76	A
Classic	53424,8	16,47	91,22	B
AluPro	16341,7	5,04	96,26	C
AluTherm	8211,3	2,53	98,79	C
AluLine	3919,4	1,21	100,00	C

Анализ таблицы 2 показывает, что группа «А» занимает 33,3% ассортиментного портфеля, группа «В» – 16,7% и группа «С» – 50,00%. Следовательно, что наиболее перспективными и относящихся к группе «А» являются две серии ворот: Standard и ProPlus. Устойчивый доход предприятию приносит серия ворот Classic, которая относится к группе «В». Менее перспективными для предприятия являются серии: AluPro, AluTherm и AluLine, относящиеся к группе «С». Воспользуемся инструментарием матричного анализа – матрицей БКГ. Предлагаемая ниже методика позволяет модифицировать матрицу БКГ таким образом, чтобы, с одной стороны, сохранить ее основные достоинства, включая простоту визуального восприятия и привычную терминологию, а с другой стороны – использовать при ее построении количественную информацию, которая всегда доступна, точна и достоверна, а именно – внутреннюю информацию предприятия.

В качестве характеристики каждой группы продукта (оси абсцисс модифицированной матрицы) предлагается параметр K – удельный вес группы продукта в общем объеме сбыта предприятия в течение базового периода (наиболее характерный период – 1 год).

Для каждой группы продукта параметр K_i вычисляется по формуле:

$$K_i = Y_i / Y_0 \times 100\%, \quad (3)$$

Y_0 – общий среднегодовой объем сбыта в денежном исчислении;

Y_i – среднегодовой объем сбыта продуктов i -ой группы.

При этом, естественно, $Y_0 = \sum Y_i$.

Получили следующие коэффициенты:

$$\left\{ \begin{array}{l} K_1 = 38,08\% \\ K_2 = 36,68\% \\ K_3 = 16,47\% \\ K_4 = 5,04\% \\ K_5 = 2,53\% \\ K_6 = 1,21\% \end{array} \right. \quad (4)$$

В качестве второй характеристики группы продукта (вертикальной оси матрицы) предлагается параметр T – удельный вес группы продукта в темпе изменения объемов сбыта предприятия в течение базового периода.

Для каждой группы продукта параметр T_i вычисляется по формуле:

$$T_i = \frac{Y_i - Y_{i-1}}{Y_{i-1}} \times 100, \quad (5)$$

где Y_{i-1} – среднегодовой объем сбыта продуктов i -ой группы в предыдущем периоде;

Y_i – среднегодовой объем сбыта продуктов i -ой группы текущего периода.

Получили следующие коэффициенты:

$$\left\{ \begin{array}{l} T_1 = 11,2\% \\ T_2 = 8,9\% \\ T_3 = 16,3\% \\ T_4 = 5,2\% \\ T_5 = 8,7\% \\ T_6 = 6,2\% \end{array} \right. \quad (6)$$

Таким образом, для каждой группы продукта построено пространство координат, где одна из них K_i – характеризует долю каждой группы в объеме сбыта («доля рынка»), а другая T_i – долю в темпе изменения объема сбыта («рост рынка»), причем значения координат для каждой группы поддаются точному вычислению на основании данных о реализации предприятия за некоторый период.

Вычислив эти значения для каждой группы продукта, и представив их, графически получаем стратегическую, матрицу, характеризующую каждую группу продуктов ассортимента (производственной программы) и построенную на основании внутренней информации предприятия (рисунок 3).

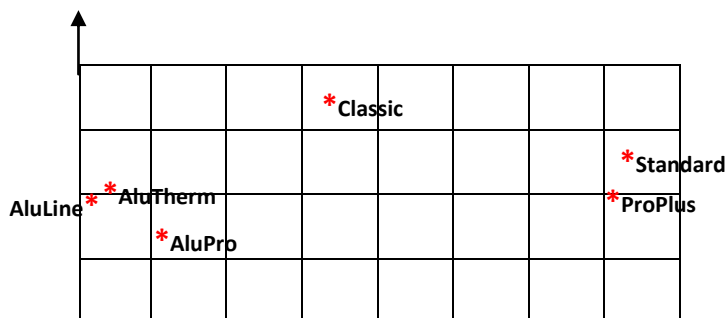

Рисунок 3. Адаптированная матрица БКГ

На рисунке 3 квадранты получены путем разделения поля по значениям T_i и K_i , равным 10% и 20% соответственно. При таком делении, сохраняя терминологию БКГ, имеем ярко выраженные: «звезда» – Группа 1 – Standard (правый верхний квадрант). «Дойная корова» – Группа 2 – ProPlus, «Трудный ребёнок» – Группа 3 – Classic (левый верхний квадрант). Левый нижний квадрант – «собаки» – Группа 3 – AluPro, AluTherm и AluLine.

Для более полного представления об ассортименте предприятия воспользуемся методом Дибба – Симкина (таблица 3- 4).

Таблица 3. Основные характеристики товарных групп, необходимые для применения метода Дибба-Симкина

Номенклатура	Объём продаж, шт.	Вклад на покрытие затрат, млн. руб.
Standard	9152	4,05
ProPlus	7212	5,77
Classic	3237	6,6
AluPro	778	8,82
AluTherm	373	9,24
AluLine	187	8,71

Согласно таблице 3 в наиболее ценную для предприятия группу (группу А) попали две номенклатурные единицы – Standard и ProPlus, именно эти серии ворот приносят наибольший доход предприятию. Следует отметить, что серию Standard справедливо отнести и к группе B1, т.е. группе перспективных единиц. Следует выявлять пути повышения доходности этой продукции (возможности повышения цен, поиск более выгодных поставщиков для снижения себестоимости и т.д.).

В группу B2 или группу менее перспективных единиц входят серии Classic, AluPro, AluTherm и AluLine. Необходимо искать возможности для увеличения продаж продукции данной товарной группы (стимулирование продаж, реклама и т.д.). Примечательно, что в ассортименте компании отсутствуют позиции группы С (с малым вкладом на покрытие и малым объёмом продаж), что заслуживает положительной оценки.

Таким образом, имеются эффективные количественные методы анализа ассортимента, которые позволяют повысить качество принимаемых решений и оптимизировать товарный портфель предприятия. При этом принимая управленческие решения на основе количественных данных, следует уделять значительное внимание качественной оценке внутренней и внешней среды компании. Так, например, адаптированная матрица БКГ даёт понимание о положении товаров и их взаимодействии внутри компании, но не отражает реальной ситуации на рынке. Подобная «изолированная» оценка может привести к стратегическим ошибкам в менеджменте и управлении ассортиментом. Изучая количественные показатели ассортимента, всегда стоит дополнять цифры качественной информацией и оценивать: привлекательность рынка в перспективе, инвестиционную активность, намерения государства в законодательной сфере, ожидания потребителей, макроэкономические показатели, цикличность экономики и прочее. Для исследования качественной информации можно использовать SWOT, PEST-анализы.

Также следует принимать во внимание, что наиболее объективную количественную оценку ассортимента можно получить только при комплексном применении нескольких методов. Использование нескольких методов позволяет избежать ограниченной оценки ассортимента. Совмещая результаты трёх методов количественного анализа товарного ассортимента ООО «Алютех Воротные Системы» (ABC-анализ, построение матрицы БКГ, метод Дибба-Симкина) можно сделать следующие выводы и рекомендации.

Таким образом, отметим важные позиции для компании - ProPus и Standard. Предприятие получает от данных серий ворот наибольший доход, а темпы роста их продаж – самые высокие по ассортименту компании. С другой стороны, согласно результатам анализа Дибба-Симкина данные позиции имеют самые низкие показатели вклада на покрытие, что говорит о необходимости повышения их прибыльности, например, вводя в ассортимент дополнительные аксессуары и опции, позволяющие повысить среднюю стоимость покупки. Также важно максимально продлить жизненный цикл данных товаров, применяя на стадии «зрелости» модернизации и доработки, оживляющие спрос покупателей. Регулярное проведение оценки ассортимента с позиций количественных методов анализа, описанных выше, является обязательно необходимым для формирования оптимальной ассортиментной политики и значительно упрощает управление ассортиментом, снижая риск ошибок.

Օսնովին Ս.Վ

ԹՈՂԱՐԿՄԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆՈՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Հիմնաբառեր. տեսականու քաղաքականություն, ABC վերլուծություն, BCG մատրիցա, Դիբբա-Սիմկինի մեթոդը

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում ներկայացվում են համեմատական վերլուծություն մեթոդները, ուղղված արտադրանքի տեսականու օպտիմալացմանը: Առաջարկվում են համապատասխան մեթոդներ, որոնց օգտագործումը հնարավորություն է տալիս որոշելու արտադրության զարգացման հիմնական ուղղությունները, անհատական ապրանքային օպտիմալ խմբերը, ինչպես նաև բացահայտելու տեսականու առաջնահերթության դիրքորոշման շրջանակը:

Osnovin S. V.

METHODS OF ANALYSIS ASSORTMENT POLICY OF MANUFACTURING ENTERPRISE

Key words: assortment policy, ABC - analysis, BCG matrix adapted method Dibaba - Simkina.

Summary

The article presents a comparative analysis of methods employed to optimize the product range. Depending on the nature of the available information suggests appropriate methods, the use of which allows to determine the main directions of development of individual product groups to identify priority position range, evaluate the effectiveness of its structures and areas of improvement.

Марина Андрияшко

ФРАГМЕНТАРНЫЙ ОБЗОР АКТУАЛЬНЫХ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ УГРОЗ НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Ключевые слова: демографические угрозы, депопуляция, смертность, пенсионное обеспечение

Сначала 90-х годов XX века демографическая ситуация в Республике Беларусь характеризуется устойчивой депопуляцией, причины которой состоят главным образом в низком уровне рождаемости, обеспечивающем воспроизводство населения только на 65 процентов¹.

В соответствии с официальными статистическими данными, численность населения Республики Беларусь на 1 января 2015 г. составила 9 481 тыс. человек, при этом в 2014 г. в стране родилось 118 697 человек, умерло – 121 601 человек¹.

¹ Об утверждении Национальной программы демографической безопасности Республики Беларусь на 2011–2015 годы: Указ Президента Респ. Беларусь, 11 авг. 2011 г., № 357 ; в ред. Указа Президента Респ. Беларусь от 12.09.2012 // Нац. правовой Интернет-портал Респ. Беларусь. – 14.09.2012. – 1/13752.

Анализ официальных статистических данных позволил произвести расчеты, отразить их в таблице (Таблица 1) и выявить, что в 2014 г. число умерших превысило число родившихся на 2,38%. Указанный показатель убыли населения является наилучшим за несколько предшествующих лет и свидетельствует о первых позитивных результатах реализации комплекса мер, предусмотренных Указом Президента Республики Беларусь от 11 августа 2011 г. № 357 «Об утверждении Национальной программы демографической безопасности Республики Беларусь на 2011–2015 годы»:

Таблица 1. Показатели фактической убыли населения

Год	Убыль, %
2014	2,38
2013	5,84
2012	8,4
2011	19,2
2010	21,2
2009	19,2

Основная цель Национальной программы демографической безопасности Республики Беларусь на 2011–2015 годы, отраженная в паспорте названной программы и состоящая в стабилизации численности населения в 2015 г. на уровне 9,44–9,45 млн. человек и обеспечении перехода к демографическому росту, достигнута. Более того, если учесть, что на 1 января 2015 г. популяция составила 9 481 тыс. человек, то прогнозный показатель даже перевыполнен.

Вместе с тем темпы смертности объективно продолжают оставаться тревожно высокими, что вкупе с другими негативными демографическими явлениями, в частности, старением населения, не позволяет прогнозировать необходимый качественный уровень воспроизводства населения. В целом, население Беларуси признано стареющим (по методологии ООН) с 50-х годов XX века, когда удельный вес лиц старше 65 лет превысил 7% ², так как по общемировой классификации население страны считается старым, если на долю лиц в возрасте 65 лет и старше приходится 7% населения. По

¹ О демографической безопасности Республики Беларусь : Закон Респ. Беларусь, 4 янв. 2002 г., № 80-3 ; в ред. Закона Респ. Беларусь от 31.12.2009 г. // Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь. – 2010. – № 15. – 2/1666.

² Доля людей старше трудоспособного возраста среди населения Беларуси в 2025 году превысит 28% : Официальный сайт Белорусского телеграфного агентства [Электронный ресурс]. – 2015. – Режим доступа : http://www.belta.by/ru/all_news/society/Dolja-ljudej-starshe-trudosposobnogo-vozrasta-sredi-naselenija-Belarusi-v-2025-godu-prevysit-28_i_591918.html. – Дата доступа : 05.02.2015.

предварительным данным доля лиц старше трудоспособного возраста в Республике Беларусь в 2025 г. составит 28%, а доля несовершеннолетних – 17%. Прогнозы весьма реалистичны, если учесть, что на начало 2014 г. в стране проживало 1 859 тыс. лиц старше 60 лет – 19,6% населения страны.

Тревожной продолжает оставаться ситуация с разводимостью белорусских граждан: в 2014 г. было заключено 83 942 брака и произведено 34 864 разводов или 41,53%; в 2013 г. заключено 87 127 брака и произведено 36 105 разводов или 41,43%. Указанные цифры свидетельствуют о трех устойчивых негативных тенденциях: легком отношении к институту брака; высокой численности детей, воспитываемых в неполных семьях; высокой численности социальных сирот.

Наличие указанных проблем свидетельствует о депопуляции, старении населения и деградации института семьи, которые согласно части первой ст. 3 Закона Республики Беларусь от 4 января 2002 г. № 80-З «О демографической безопасности Республики Беларусь» являются демографическими угрозами – демографическими явлениями и тенденциями, социально-экономические последствия которых оказывают отрицательное воздействие на устойчивое развитие Республики Беларусь.

По прогнозам, содержащимся в Национальной программе демографической безопасности Республики Беларусь на 2011–2015 годы, утвержденной Указом Президента Республики Беларусь от 11 августа 2011 г. № 357, в ближайшее десятилетие структурные демографические факторы начнут оказывать негативное влияние на тенденции рождаемости, поскольку в активный детородный возраст вступает малочисленное поколение родившихся в 90-х годах. Последствия демографического спада данного периода и постепенное снижение вклада в рождаемость поколения 80-х годов уже проявляются и влияют на все социально-экономические показатели.

Согласно разработанному НИЭИ и утвержденному Министерством экономики Республики Беларусь демографическому прогнозу среднегодовая численность населения Беларуси к 2020 г. сократится по сравнению с 2000 г. на 870,0 тыс. человек и составит 9 132,3 тыс. человек¹.

В Беларуси долгое время является востребованной, но не реализованной потребность в детях. По словам Л.С. Станишевской, такая потребность пребывает у белорусов на уровне малодетности, плавно переходящей в массовую однопотность². Как показали результаты социологического опроса молодых минских семей, детей планируют иметь 56,1%, а фактически имеют всего 23,8% респондентов. Трех и более детей готовы иметь лишь 11,2% семей. Примечательно, что не имеет детей примерно каждая десятая молодая семья г. Минска³.

¹ Станишевская, Л.С., Демографическая безопасность: понятие, проблемы и пути обеспечения / Л.С. Станишевская // Экономика и управления. – 2008. – № 2. – С. 88 – 93.

² Станишевская, Л.С., Демографическая безопасность: понятие, проблемы и пути обеспечения / Л.С. Станишевская // Экономика и управления. – 2008. – № 2. – С. 88 – 93.

³ Молодая семья в городе Минске / В.А. Бобков, Е.М. Бабосов, А.В. Рубанов и др. – Минск : МНИИСЭПП, 2006. – 110 с.

Перечисленные демографические тенденции и явления не способствуют устойчивости социально-экономического развития Республики Беларусь, негативно воздействуют на широкий спектр взаимосвязанных сфер, наиболее уязвимыми из которых являются: 1) образование; 2) пенсионное обеспечение; 3) занятость населения; 4) здравоохранение.

1. Образование всех уровней (дошкольное; общее среднее, профессионально-техническое; среднее специальное; высшее; послевузовское). В связи с невысоким уровнем рождаемости и численности выпускников средних школ, в сфере образования появились такие явления как недоборы абитуриентов в высшие, средние специальные и профессионально-технические учебные заведения, наличие нерентабельных групп, что отражается на функционировании каждого отдельного учреждения образования, так и системы образования в целом. В частности, вследствие увеличения баллов по предметам централизованного тестирования во время вступительной кампании 2013 г. на первый курс было зачислено 61,5 тыс. студентов, что на 30% меньше, чем в 2012 г. В 2014 г. выпускников школ было на 6% меньше, чем в 2013 г., соответственно – меньше абитуриентов, уменьшен объем учебной нагрузки, оптимизирована численность штатных преподавателей и вспомогательного персонала. Вместе с тем следует учесть, что указанные обстоятельства являются следствием как депопуляции, так и предпринимаемых попыток развития среднего специального и профессионально-технического образования.

2. Пенсионное обеспечение. По данным Министерства труда и социальной защиты Республики Беларусь, получателями пенсий в стране являются 2 500 тыс. человек. Исходя из численности населения страны, нагрузка по пенсионному обеспечению одного пенсионера возлагается на трудоспособных граждан и рассчитывается как 1 : 1,8 соответственно. Указанное соотношение свидетельствует об актуальных социальных рисках и неустойчивом состоянии пенсионной системы. В связи с этим, в стране предпринимается ряд мер по повышению страхового стажа, повышению пенсионного возраста для отдельных категорий граждан, претендующих на назначение и выплату социальных пенсий, реализуется и ряд других мероприятий по стабилизации пенсионной системы и поддержанию ее устойчивого функционирования. Государство традиционно реагирует на изменения в сфере пенсионных отношений. К слову, первые государственные пенсии появились в 1889 г. в Германии и выплачивались после достижения гражданином возраста 70 лет при средней продолжительности жизни в Германии в то время в среднем в 45 лет. В настоящее время средняя продолжительность жизни мужчин в Беларуси составляет 63 года, при том, что пенсионный возраст для назначения трудовой пенсии на общих основаниях установлен в 60 лет.

До 1 января 2015 г. лица, достигшие пенсионного возраста: мужчины – 60 лет, женщины – 55 лет, не имеющие необходимой продолжительности трудового стажа и не получающие трудовой пенсии по возрасту, могли претендовать на выплату социальной пенсии. С 1 января 2015 г. социальная пенсия гражданам, не выработавшим минимальный (15-летний, а для отдельных категорий – 5-летний) страховой стаж с уплатой обязательных страховых взносов в бюджет фонда социальной защиты населения Министерства труда и социальной защиты Республики Беларусь, назначается

мужчинам по достижении возраста 65 лет, женщинам – 60 лет. Таким образом, государство стремится задействовать все имеющиеся ресурсы для обеспечения функционирования пенсионной системы в стране.

3. Занятость населения. Январе – октябре 2014 г. численность занятых в экономике составила 4 488,8 тыс. человек. Невысокая численность занятых в экономике является следствием наличия проблем как в функционировании экономики (по данным Национального статистического комитета Республики Беларусь вынужденная неполная занятость в январе – октябре 2014 г. составила 125,7 тыс. человек), так и в сфере демографии: низкая рождаемость, высокая смертность среди трудоспособных граждан, невысокая продолжительность жизни.

Уровень безработицы на конец ноября 2014 г. составил 0,5% от численности экономически активного населения. С скромный уровень безработицы в Республике Беларусь, к сожалению, не является позитивным показателем. Будучи привязанным к факту регистрации лица в качестве безработного в государственной службе занятости, уровень безработицы в Беларуси не отражает реальной картины в сфере безработицы и занятости населения. Более того, не являющиеся равнозначными статусы безработного лица и не работающего лица, в скором времени будут являться основанием наступления разных последствий. В частности, разрабатывается проект декрета о стимулировании занятости. В соответствии с проектом предлагается обязать трудоспособных граждан, которые не участвуют в финансировании государственных расходов, уплачивать единовременный сбор. Проектом предусмотрен механизм, согласно которому трудоспособные граждане, которые на протяжении более полугода не уплачивали налоги, не принимали участия в финансировании госрасходов, будут обязаны раз в год уплачивать единовременный сбор. На данный момент предполагается взимать его в размере 20 базовых величин (Br3,6 млн.). За уклонение, несвоевременную или неполную уплату сбора будет предусмотрена административная ответственность. Отдельные категории граждан будут освобождены от уплаты сбора: нетрудоспособные или занимающиеся воспитанием детей.

3. Здравоохранение. В соответствии со стандартами Всемирной организации здравоохранения, темпы смертности, превышающие показатель 10 человек на 1 000 свидетельствуют о сверхсмертности. Согласно данным Национального статистического комитета, в Республике Беларусь в первом полугодии 2014 г. смертность составила 13,1 человек на 1 000 населения¹. При этом уровень смертности мужчин в 3 раза превышает уровень смертности женщин. По данным Всемирной организации здравоохранения, в Республике Беларусь смертность мужчин в возрасте 15–60 лет в 3–4,5 раза выше, чем в странах Европейского союза. Почти 60% смертей наступает в связи с болезнями

¹ О демографической ситуации в январе – сентябре 2014 г. // Официальный сайт Нац. статистического комитета Респ. Беларусь, 1998-2015 [Электронный ресурс]. – 2015. – Режим доступа : http://belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/otrasli-statistiki/naselenie/demografiya_2/operativnaya-informatsiya_1/o-demograficheskoi-situatsii-v-yanvare-sentyabre-2014-g/. – Дата доступа : 20.01.2015.

сердечно-сосудистой системы, 15% по причине онкологических заболеваний (*в 2014 г. выявлено 43 210 новых случаев онкологии*), 4% – от заболеваний органов дыхания и пищеварения. Велика численность смертей по внешним причинам: например, в абсолютных цифрах смертность в 2012 г. составила 126 531, при этом в 11 523 случаях смерть наступила по внешним причинам (несчастные случаи, связанные с транспортными средствами, утопления, отравления, суициды, алкоголизация и др.).

Возрастающие потери трудоспособной части населения сокращают среднюю продолжительность жизни в стране. Беларусь сегодня отстает от развитых стран по показателю ожидаемой продолжительности жизни на 11–15 лет у мужчин (64,7 года) и на 5–10 лет у женщин (76,4 года).

Высокая смертность и низкая рождаемость увеличивают нагрузку на экономически активное население, систему здравоохранения и социальной защиты. По прогнозу при существующих тенденциях к 2030 году на 1000 человек трудоспособного возраста будет приходиться 841 человек в нетрудоспособном возрасте.

Значительные потери трудового потенциала ведут к увеличению дефицита трудовых ресурсов, сдерживанию темпов инновационного развития экономики. В результате утрачиваются инвестиции, вложенные в формирование трудовых ресурсов – рождение, воспитание и образование будущих работников.

В настоящее время в Республике Беларусь заболеваемость растет среди всех групп населения, изменяются возрастные параметры, увеличивается доля лиц с хроническими заболеваниями.

Чрезвычайно высоким является уровень заболеваемости среди беременных женщин – свыше 70% женщин имеют осложненное течение беременности, что сказывается на их детородной функции, а в последующем – на состоянии здоровья детей. Растет заболеваемость и среди подростков. Ухудшение здоровья каждого последующего поколения означает для страны снижение качества ее человеческого потенциала.

Перечисленные демографические угрозы не являются исчерпывающими, а основной рисковой сферой является социально-экономическое развитие страны. Депопуляция препятствует росту производительности труда, старение населения замедляет ее развитие, что в совокупности влечет увеличение нагрузки на малочисленное трудоспособное население.

Մարինա Անդրիյաշկո

**ԱՐԴԻԱԿԱՆ ԴԵՄՈԳՐԱՖԻԱԿԱՆ ՍՊԱՌՆԱԼԻՔՆԵՐԻ ՀԱՏՎԱԾԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ
ԲԵԼԵՈՒՄԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՕԴԻՆԱԿՈՎ**

Հիմնադրամեր. դեմոգրաֆիական սպառնալիքներ, մահացության աստիճան, կենսաթոշակային ապահովվածություն

Հոդվածում վերլուծության են ենթարկվում դեմոգրաֆիական ռիսկերը՝ Բելոռուսի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական կայուն զարգացման տեսանկյունից:

Marina Andriyashko

FRAGMENTARY OVERVIEW OF THE DEMOGRAPHIC THREAT t ON THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF BELARUS

Key words: demographic threat, depopulation, mortality, pensions

Summary

The paper attempts to highlight fragmentary related demographic risks to sustainable socio-economic development of the Republic of Belarus.

Артаг Григорян

Грайр Анисян

КЛАССИФИКАЦИЯ МЕТОДОВ ОЦЕНКИ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ

Ключевые слова: методики оценки финансовой устойчивости, финансовый анализ, организация, количественные методы, качественные методы, зарубежные модели.

Необходимость реализации мероприятий финансовой стабилизации в странах Евразийского экономического союза выдвигает в качестве наиболее важной научной проблемы разработку новых подходов к оценке и управлению финансовой устойчивостью и определению стратегии перспективного развития компаний.

В новых экономических условиях постиндустриального общества научные исследования, посвященные оценке финансовой устойчивости в советское время и их адаптации для отдельных отраслей являются недостаточно проработанными и изученными в экономической литературе. Можно констатировать, что общепризнанная методика ее оценки в настоящее время отсутствует, хотя имеет место определение этого понятия и факторы, оказывающие влияние на финансовую устойчивость.

Все известные подходы, изложенные в литературе, по нашему мнению, прежде всего можно разделить на две большие группы: количественные и качественные.

Рассмотрим сначала **количественные** методы оценки финансовой устойчивости, которые наиболее многочисленны, оперируют цифровыми данными и ставят цель определить стабильность организации в долгосрочной перспективе. Количественная оценка осуществляется с использованием

методов относительных показателей, число которых у разных авторов различные, различные также и методы их расчета. По нашему мнению, это отличие объясняется разными критериями:

1. Без соответствующей адаптации накопленный западный опыт по стандартизации методик анализа финансовой устойчивости малоприменим для отечественных организаций. Значение коэффициентов финансовой устойчивости для российской практики должны быть выше западных аналогов, поскольку предпринимательская деятельность российских организаций характеризуется значительным уровнем рисков.

2. Основные коэффициенты финансовой устойчивости рассчитываются большинством авторов по данным пассива бухгалтерского баланса. Считаем, что характеристика финансовой устойчивости без учета вложений привлеченных средств не будет полной.

3. Авторы при расчете финансовой устойчивости исходят из разной трактовки средств, принимаемых к расчету. Так, для расчета используются данные о всех источниках, о долгосрочных источниках, о собственном капитале, о банковских кредитах и займах (долгосрочных и краткосрочных).

Все изложенные в экономической теории методики по своему составу неоднородны. Прежде всего в их составе следует выделить классические устоявшиеся и оригинальные, рекомендуемые в ряде литературных источников.

Классические методы определяют степень надежности работы организации в перспективе структурой пассивов и долей в ней заемного капитала. Прежде всего в составе классических методик оценки финансовой устойчивости имеют место показатели, характеризующие структуру формирования капитала, рассчитываемые по данным бухгалтерской отчетности.

Все остальные классические методики, исходя из принципов, целей и выбора инструментария для оценки финансовой устойчивости, можно подразделить на зарубежные и российские.

Зарубежные методики основаны на положении, что основой финансовой устойчивости и задачей ее оценки является изучение состояния факторов, определяющих стабильность рыночной оценки организации в будущем.

Российские методики основаны на оценке финансового состояния компании, исходя из расчетов глубокого внутреннего анализа. В результате российские методики более детализированы и содержат значительное количество показателей, нередко многие из которых дублируют друг друга.

Отметим, что все зарубежные методы оценки финансовой устойчивости предназначены для внешних пользователей, прежде всего для владельцев (инвесторов) и займодавцев (кредиторов). Показатели должны убедить внешних пользователей в том, что организация имеет перспективы долгосрочной прибыльной деятельности и может выплатить основные суммы задолженности.

Необходимо подчеркнуть, что методики зарубежных стран имеют общие сходные предпосылки, но разные подходы к оценке финансовой устойчивости и методы предсказания возможного банкротства.

Рассмотрим кратко французский, германский и англо-американский подходы.

Французский подход исходит из рассмотрения долгосрочной корпоративной финансовой устойчивости, используя понятие финансового равновесия:

- 1) прежде всего организация должна поддерживать равновесие между источниками и их использованием. Это весьма важно для главных акционеров;
- 2) организация должна быть способна погашать долги за счет своих ликвидных средств.

Германская методика не использует понятие «финансовая устойчивость», а рассматривает стабильность финансового состояния организации, которое характеризует показателем интегральной оценки эффективности корпоративной деятельности¹. В соответствии с этой методикой применяются два типа оценки «структурной ликвидности»:

- 1) относительно веса заемного капитала;
- 2) зависимость структуры капитала и имущества организации.

Англо-американские методики финансового анализа представлены в работах наиболее известных авторов: Брейли Р. и Майерс С., Ван Хорн Д.К., Бригхем Ю. и Гапенски Л., Ли Ч.Ф. и Финнерти Д.И., Бернстайн Л., Хелферт Э. По существу эти авторы предлагают очень схожие методики оценки финансовой устойчивости в двух аспектах: с точки зрения структуры источников средств рассчитывается коэффициент капитализации или левериджа и с позиции расходов, связанных с обслуживанием источников финансирования, рассчитывают коэффициент покрытия. Акцент в исследовании делается на структуру капитала, от чего зависит общая рыночная стоимость компании и доходы акционеров. В англо-американской методике основное внимание сосредотачивается прежде всего на пассивной части баланса.

Из рассмотрения всех зарубежных методов можно сделать вывод о том, что они представляют единую модель оценки, основанную на изучении структуры пассивов. Рассчитывается только одно соотношение – доля заемного капитала в общей и частной структуре пассивов. Границы исследования финансовой устойчивости не охватывают активы.

Российские методики оценки финансовой устойчивости, по сравнению с западными подходами, представляют более углубленное исследование. В принципе они едины по существу, но имеют место и различия в подходах к оценке у разных авторов. Все методики предусматривают детальное исследование внутренних характеристик, влияющих на финансовую устойчивость. Этот факт объединяет все методические подходы к оценке финансовой устойчивости в один вид, но вместе с тем между ними есть и различия. Поэтому мы их дальше подразделяем на два подвида количественных методов: традиционные и рыночные. Конкретные различия российских авторов состоят в применении ими традиционных и рыночных подходов к исчислению финансовой устойчивости.

В соответствии с **традиционным подходом** авторы производят детальную оценку прежде всего пассивных статей баланса, многие рекомендуют показатели, дублирующие друг друга. Авторами этой

¹ Брейли Р., Майерс С. Принципы корпоративных финансов. Пер. с англ. — М.: Олимп—Бизнес, 2010.— 1008 с.

группы расчет показателей финансовой устойчивости ориентируется на организации сферы материального производства.

Следует заметить, что рекомендуемые разными авторами при традиционном подходе показатели оценки финансовой устойчивости не носят принципиальных различий, поэтому мы их рассматриваем в рамках единой классической российской модели.

Основными элементами применяемых авторами методик являются:

1. Источниками информации служат данные бухгалтерского баланса;
2. Для оценки финансовой устойчивости рассчитываются допустимые величины заемных источников средств (не должна превышать 50% всех источников средств);
3. Не принимается в расчет показателей финансовой устойчивости роль основных и оборотных активов.

Авторы традиционной школы определения финансовой устойчивости по существу рассматривают две зависимости:

- долю собственного капитала в общем объеме пассивов или соотношение с заемными средствами;
- долю долгосрочных заемных средств (или долгосрочных источников финансирования) в общем объеме пассивов.

В работах ряда отечественных и зарубежных авторов рекомендуется **рыночный подход** к оценке финансовой устойчивости¹. Эти авторы взяли за основу методики, применяемые в рыночных условиях и адаптировали их к российским условиям. Отметим, что по существу содержание российских методик весьма близко к зарубежным методикам, но вместе с тем предлагается проведение их корректировок. Кроме того, российские авторы рекомендуют более широкий круг показателей для оценки финансовой устойчивости, но ни один из них не разрабатывает интегральный показатель, который очень необходим инвесторам и кредиторам (банкам).

Оценка финансовой устойчивости на основе рыночного подхода относительно российских организаций имеет некоторые особенности:

- 1) исследование этого показателя производится не только исходя из структуры пассивов, но и активов;
- 2) оценка включает покрытие процентов как фактора достаточности прибыли для обслуживания заемных средств;
- 3) при определении показателя финансовой устойчивости исследуется не только структура всего собственного капитала, но и состав собственного оборотного капитала;
- 4) при определении показателя финансовой устойчивости используются привлеченные средства в структуре пассивов.

¹ Гинзбург А.И. Прикладной Экономический анализ. – СПб.: Питер, 2005. – 320 с.

Кроме рассмотренных классических методик расчета показателя финансовой устойчивости некоторые ученые в условиях становления рыночных отношений разработаны и рекомендуют **оригинальные методики** оценки, отличные от классических методик как по применяемой для расчета информации, так и по методам, привязанным к определенным условиям, в рамках которых они действуют. К оригинальным можно отнести методики, которые используют **некоэффициентные методы** оценки финансовой устойчивости.

Одна подгруппа авторов рекомендуют методики исчисления показателя финансовой устойчивости, **оригинальные по источнику информации**. Для оценки финансовой устойчивости они используют не только данные бухгалтерского баланса, но и иные учетные данные.

Так, Грачевым А.В. рекомендована методика анализа финансово-экономического состояния организации, построенная на основе баланса создания, распределения и использования добавленной стоимости, движения имущества и финансовых ресурсов в денежной и неденежной формах. Экономическую сущность анализа финансовой устойчивости Грачев А.В. предлагает осуществлять по методике динамической оценки работы организации ¹.

Методики, оригинальные по источнику информации для оценки финансовой устойчивости используют не только все данные бухгалтерской отчетности, но и ряд учетных данных. По существу, они объединяют все методы количественной оценки.

Второй метод, отличный от классического, является **оригинальным по методике исчисления**. При использовании этой методики отрицается зависимость финансовой устойчивости от структуры капитала. Зависимости по оригинальной методике носят не универсальный, а частный характер.

Так, для строительно-инженеринговой сферы деятельности, для которой характерна незначительная доля финансовых заемных источников финансирования, автором Горбуновым С.В., с учетом особенностей данной сферы услуг, рекомендована методика оценки финансовой устойчивости, определяемая на основе анализа показателей рентабельности, оборачиваемости и структуры затрат². На основе классификации подходов к оценке корпоративной финансовой отчетности автор сделал попытку систематизировать имеющиеся методики на единой методологической основе. Проведенное ранжирование моделей оценки финансовой устойчивости может позволить оценить каждую из них и использовать в соответствии с поставленными целями и задачами изучения.

Качественные методики, в отличие от количественных, в качестве исходной информации используют нечисловые оценочные характеристики, отражающие перспективную деятельность организации.

¹ Грачев А.В. Анализ и управление финансовой устойчивостью предприятия. – М.: Изд. Финпресс, 2006. — 208 с.

² Горбунов С.В. Финансовая устойчивость предприятий : 08.00.10: Дис. ... канд. экон. наук/ Научн. рук. В.Е. Леонтьев: — СПб., 2003, 178 с. РГБ ОД, 61:03—8/2862—2.

Качественные методики для своих аналитических оценок используют систему критериев. Каждая финансовая характеристика (показатель) рассматривается не только с точки зрения производства, но и менеджмента, маркетинга и продаж. Поскольку оцениваемые оценщиком показатели могут не иметь однозначного толкования, то необходим высокий профессионализм оценщиков. Наиболее рациональные методики качественного анализа финансовой устойчивости, разработанные ведущими зарубежными консультационными и аудиторскими фирмами в последние годы, адаптируются и к российским условиям.

Качественные методики подразделяются на комплексные и частные.

Основной задачей комплексной оценки является получение на основе мониторинга всех сторон деятельности организации интегральной оценки общей финансовой устойчивости. Что касается частных методик, то они дают только оценку отдельным характеристикам, оказывающим влияние на степень финансовой устойчивости.

Рассмотренные подходы к анализу финансовой устойчивости требуют применения дифференцированных пограничных значений коэффициентов с учетом отраслевой специфики. Универсальную модель оценки финансовой устойчивости для всех отраслей и видов бизнеса теоретически создать нельзя, да и нецелесообразно.

Резюме

В настоящей статье систематизированы существующие в экономической литературе методические подходы к оценке корпоративной финансовой устойчивости и оценены рекомендуемые методики решения проблемы реальной оценки финансовой устойчивости для руководства компании и для инвесторов. В статье представлена авторская квалификация финансовой устойчивости организации.

Արտակ Գրիգորյան Հրայր Հանիսյան

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ

Հիմնաբաներ. ֆինանսական կայունություն, գնահատման մեթոդաբանություն, քանակական և որակական մեթոդներ, ֆինանսական վերլուծություն

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում համակարգվել են ֆինանսական կայունության մեթոդական գնահատման մոտեցումներ, որոնք ներկայացված են տնտեսական գրականության մեջ: Առաջարկվող համակարգման մեխանիզմը թույլ կտա լուծելու ֆինանսական կայունության իրատեսական գնահատման խնդիրը՝ ընկերության կառավարման եւ ներդրողների շահերի տեսանկյունից: Ներկայացվում են առաջարկներ՝ կազմակերպությունների ֆինանսական կայունության որակական գնահատումների բարելավման ուղղությամբ:

Artak Grigoryan, Hrayr Hanisyan

CLASSIFICATION OF METHODS FOR ASSESSING THE FINANCIAL STABILITY OF ORGANIZATION

Key words: financial stability assessment methodology, financial analysis, organization, quantitative methods, qualitative methods, foreign models.

Summary

In this article we will try to systematize the methodological approaches to the assessment of corporate financial stability that exist in economic literature and to rate the recommended methods of solving the problem of financial stability realistic assessment for the company's management and investors. The article presents the authors' suggestions for qualification of the financial stability of organization.

Н.В. Мальцевич

ОЦЕНКА СОПОСТАВИМОСТИ ОПЕРАЦИЙ ПО УЧЕТУ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ С МЕЖДУНАРОДНЫМИ СТАНДАРТАМИ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

Ключевые слова: основные средства, международные стандарты финансовой отчетности, национальные стандарты, первоначальная стоимость, переоцененная стоимость, амортизация, долгосрочные активы

Основные средства играют огромную роль в процессе труда, так как они в своей совокупности образуют производственно – техническую базу и определяют производственную мощь предприятия. Основные средства имеют, как правило, наибольший удельный вес в имуществе фирмы, занимающейся производственной деятельностью, и определяют ее специализацию.

Данный вид активов отражает способность компании в будущем генерировать прибыль, следует особое внимание уделять учету основных средств и их представлению в финансовой отчетности. В международных стандартах финансовой отчетности (МСФО) и в национальных стандартах Республики Беларусь в целом используется единый подход к формированию первоначальной стоимости основных средств, рассмотренный в первой главе исследуемой работы. В международной и национальной практике бухгалтерского учета основные средства учитываются по первоначальной стоимости, которая формируется в зависимости от источников их поступления. При этом первоначальная стоимость поступающих в организацию объектов основных средств в ряде случаев формируется по-разному таблица 1.

Таблица 1 - Принципы формирования первоначальной стоимости основных средств

Способы поступления основных средств в организацию	Международные стандарты финансовой отчетности	Национальные стандарты Республики Беларусь	Примечание
Покупка актива	В первоначальную стоимость включаются все затраты, связанные с приобретением объекта основных средств и доведения его до состояния пригодного к эксплуатации	Первоначальной стоимостью признается сумма фактических затрат на приобретение, сооружение и изготовление объектов основных средств	Совпадает
Создание актива организацией	Стоимость основного средства формируется в сумме расходов на его создание.	Стоимость основного средства формируется в сумме фактических прямых и распределяемых косвенных затрат на их создание.	Совпадает
В уставный капитал	Первоначальная стоимость определяется по фактическим затратам или переоцененной стоимости	Первоначальная стоимость определяется исходя из денежной оценки их стоимости произведенной законодательно	Не совпадает
Безвозмездно	МСФО отдельно не рассматривают такие сделки.	Первоначальная стоимость определяется исходя из их текущей рыночной стоимости на дату принятия в качестве вложений в долгосрочные активы.	Не совпадает
По договору мены	Если стоимость полученного имущества определить нельзя, то тогда используется показатель балансовой стоимости передаваемого имущества	Первоначальная стоимость определяется исходя из учетной стоимости отгруженных товаров или активов. При товарообменных операциях обязательным условием является эквивалентная стоимость обмениваемых товаров	Не совпадает

Примечание – Источник: собственная разработка.

Международный стандарт IAS 23 "Затраты по займам" и "Инструкции по бухгалтерскому учету основных средств" №26 от 30.04.2012 г. предусматривает два варианта учета процентов по займам, связанных с приобретением основных средств:

- проценты по заемным средствам включаются непосредственно в первоначальную стоимость объекта;

- проценты по займам могут относиться на расходы периода, в котором они произведены.

И в отечественном, и в международном учете в стоимость основного средства не включаются общехозяйственные расходы и иные сходные расходы (кроме случаев, когда они непосредственно связаны с приобретением, сооружением или изготовлением основных средств).

Кроме того, первоначальная стоимость основных средств может быть увеличена на сумму резерва по выводу основных средств из эксплуатации и аналогичным обязательствам, если при принятии к бухгалтерскому учету данных основных средств организация имеет обязательства по выполнению работ по демонтажу и ликвидации данных основных средств, восстановлению природных ресурсов на занимаемых ими земельных участках. Затраты по будущему демонтажу основных средств и обязательным работам по техническому обслуживанию принимаются к учету по дисконтированной стоимости исходя из суммы созданного под исполнение соответствующих обязательств резерва.

Согласно принципу признания, изложенному в п.7 МСФО 16, организация не признает в балансовой стоимости объекта основных средств затраты на повседневное обслуживание данного объекта, т.е. затраты на ремонт основных средств признаются в составе прибыли или убытка по мере их возникновения.

Согласно инструкции № 26, в Республике Беларусь данные расходы включаются в себестоимость готовой продукции, но если замена основных средств занимает длительное время организация в праве признавать данные затраты в балансовой стоимости объекта. В МСФО и национальных стандартах Республики Беларусь существует различие в способах выбытия основных средств, данное отличие представлено в таблице 2:

Таблица 2 – Способы выбытия объектов основных средств

Международные стандарты финансовой отчетности	Национальные стандарты Республики Беларусь
- продажа; - передача в финансовую аренду; - безвозмездная передача или дарение.	- продажа; - безвозмездная передача; - обмен; - внесение в качестве вклада в уставный капитал других организаций; - выявления недостачи; - передача в финансовую аренду (лизинг).

Примечание – Источник: собственная разработка.

В национальном учете доходы и расходы от списания с бухгалтерского учета объектов основных средств отражаются в учете в том отчетном периоде, к которому относятся. Они подлежат зачислению на счет прибылей и убытков в качестве прочих доходов и расходов. В соответствии с

международными стандартами при определении даты выбытия объекта учитываются критерии, установленные МСФО (IAS) 18 "Выручка" для учета выручки от продажи товаров МСФО (IAS) 16:

- значительные риски и вознаграждения перешли к покупателю;
- компания больше не контролирует проданных активов;
- сумма выручки может быть надежно оценена;
- вероятно поступление в компанию экономических выгод, связанных с операцией;
- понесенные или ожидаемые затраты, связанные с операцией, могут быть надежно оценены.

В международном учете прибыль или убыток, возникающие в связи с прекращением признания объекта основных средств, должны быть отражены в отчете о прибылях и убытках при прекращении признания актива. Результат от выбытия объекта основных средств определяется в виде разницы между чистыми поступлениями от выбытия и балансовой стоимостью объекта. Чистые поступления от выбытия рассчитываются как разница между поступлениями от выбытия и затратами, связанными с выбытием объекта.

Результат от выбытия основного средства отражается на счете прибылей и убытков и не может быть признан выручкой (§ 68 МСФО (IAS) 16). Поэтому результат от выбытия объекта основных средств в отличие от выручки от продаж и себестоимости продаж представляется в отчете о прибылях и убытках не в валовой сумме поступлений от выбытия основного средства, а в виде финансового результата - прибыли или убытка.

В национальной системе учета и отчетности информация по прочей деятельности представляется в разрезе прочих доходов и расходов. На счете 91 "Прочие доходы и расходы" кроме операций по инвестиционной деятельности отражается информация и по финансовой деятельности. В связи с этим финансовый результат от выбытия основных средств можно определить только по данным аналитического учета путем сопоставления кредитового оборота по субсчету 91-1 "Прочие доходы", на котором отражаются поступления, связанные с продажей и прочим списанием основных средств, и дебетового оборота субсчета 91-2 "Налог на добавленную стоимость", на который списывается налог из выручки и 91-4 "Прочие расходы", где отражается остаточная стоимость основных средств и прочие расходы, связанные со списанием активов. Таким образом, в отличие от МСФО в Республике Беларусь, опираясь только на данные отчета о прибылях и убытках, невозможно получить информацию о финансовом результате от выбытия основных средств.

Международные и национальные стандарты предусматривают ситуацию, когда стоимость объектов основных средств возмещается при продаже, а не в процессе эксплуатации. В данном случае выбывающие объекты относятся к долгосрочным активам, предназначенным для продажи. В отчетности они показываются отдельно. Указанные объекты учитывают в соответствии с МСФО (IAS) 5 "Долгосрочные активы, удерживаемые для продажи, и представление информации по прекращаемой деятельности".

В соответствии с "Инструкцией по бухгалтерскому учету основных средств" №26от 30.04.2012

основные средства после принятия к бухгалтерскому учету в Республике Беларусь учитываются по таким же способам, как и в МСФО:

1) по первоначальной стоимости, если проведение переоценки не является обязательным в соответствии с законодательством. Недостатком данной модели считается заниженная балансовая стоимость долгосрочных активов, баланс не дает обоснованного представления об экономическом состоянии предприятия. Это очень актуально для предприятий аграрной отрасли, большинство из основных средств которых построено более 50 лет назад;

2) по переоцененной стоимости. Недостатком данной модели можно назвать существенные затраты, необходимые для проведения оценки справедливой стоимости основных средств.

Названные варианты оценки отличаются тем, что в первом случае изменение балансовой стоимости происходит, только если были выявлены факторы, которые указывают на обесценение объекта. Это нерегулярный процесс. Во втором случае - процесс переоценки является регулярным. Кроме того, в первом случае учитывается только обесценение основного средства, во втором - в балансе организации отражается и его дооценка.

Таблица 3 – Отражение переоценки основных средств

Результат переоценки	Содержание операции и учет по МСФО	Содержание операции в Республике Беларусь	Отражение в учете в РБ	
			Дебет	Кредит
В случае дооценки	Если балансовая стоимость актива в результате переоценки увеличивается, то сумма такого увеличения должна быть признана в составе прочего совокупного дохода и накоплена в капитале под заголовком “Прирост стоимости от переоценки”. Однако такое увеличение должно признаваться в составе прибыли и убытка в той мере, в которой оно восстанавливает сумму уменьшения стоимости от	Ранее не была проведена уценка		
		Отражена дооценка первоначальной стоимости	01 “Основные средства“	83 “Добавочный капитал“
		Увеличена начисленная амортизация по основным средствам	83 “Добавочный капитал“	02 “Амортизация ОС“
		Ранее была проведена уценка		
		Отражена дооценка ОС на сумму, ранее проведенной уценке	01 “Основные средства“	91 “Прочие доходы и расходы“
		Дооценка восстановительной стоимости сверх суммы предыдущей уценки	01 “Основные средства“	83 “Добавочный капитал“

	переоценки того же актива, ранее признанную в составе прибылей и убытка.	Отражена дооценка амортизации в пределах, ранее проведенной уценке	91 "Прочие доходы и расходы "	02 "Амортизация ОС"
		Дооценка амортизации сверх суммы предыдущей уценки	83 "Добавочный капитал"	02 "Амортизация ОС"
В случае уценки	Если балансовая стоимость актива в результате переоценки уменьшилась, то сумма такого уменьшения включается в прибыль или убыток. Данное уменьшение должно быть признано в составе прочего совокупного доходов размере прочего существующего кредитового остатка при его наличии, отраженного в статье "Прирост стоимости от переоценки", относящегося к тому же активу. Уменьшение, признанное в составе прочего совокупного дохода, снижает сумму, накопленную в составе капитала под заголовком "Прирост стоимости от переоценки".	Ранее не была проведена дооценка		
		Отражена уценка первоначальной стоимости	91 "Прочие доходы и расходы "	01 "Основные средства"
		Уменьшение начисленная амортизация по основным средствам	02 "Амортизация ОС"	91 "Прочие доходы и расходы "
		Ранее была проведена дооценка		
		Уценка восстановительной стоимости в пределах суммы предыдущей дооценки	83 "Добавочный капитал"	01 "Основные средства"
		Уценка восстановительной стоимости в части превышения суммы предыдущей дооценки	91 "Прочие доходы и расходы "	01 "Основные средства"
		Отражена уценка амортизации в пределах, ранее проведенной дооценке	02 "Амортизация ОС"	83 "Добавочный капитал"
		Уценка амортизации сверх суммы предыдущей дооценки	02 "Амортизация ОС"	91 "Прочие доходы и расходы "

В случае выбытия	При прекращении признания актива прирост стоимости от его переоценки, включенный в состав капитала применительно к объекту основных средств, может быть непосредственно отнесен на нераспределенную прибыль	Сумма числящегося по выбывшим основным средствам добавочного капитала, образовавшегося в результате ранее проведенных переоценок	83 ”Добавочный капитал“	84 ”Нераспределенная прибыль“

Примечание – Источник: собственная разработка.

Таким образом, в процессе изучения бухгалтерского учета основных средств в Республике Беларусь и МСФО можно сказать, что наша страна практически полностью перешла на международный учет по данным активам. Отличием является различия в системе нормативного регулирования учета основных средств, а также в принципах формирования первоначальной стоимости основных средств при безвозмездном поступлении, по договору мены, в качестве вклада в уставный капитал другой организации.

Մալցեվիչ Ն.Վ.

ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՀԱՇՎԵՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՍՏԱՆԴԱՐՏՆԵՐՈՎ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՀԱՇՎԱՌՄԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԻ ՀԱՄԱԴՐՄԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ

Հիմնաբաներ. հիմնական միջոցներ, ֆինանսական հաշվետվությունների միջազգային ստանդարտներ, սկզբնական արժեք, վերագնահատված արժեք, ամորտիզացիա, ոչ ընթացիկ ակտիվներ

Հոդվածում ներկայացվում են Բելոռուսի Հանրապետությունում ֆինանսական հաշվետվությունների ներկայացման տարբերությունները գործող միջազգային ստանդարտների նկատմամբ: Հատկապես, շեշտադրվում են հիմնական միջոցների հաշվառման մոտեցումների համեմատական արդյունքները, ներկայացնելով վերագնահատումների, ամորտիզացիայի հաշվառման տարբեր մոտեցումներ:

N. V. Maltsevich

**ASSEAMMENT OF THE COMPARABILITY OPERATIONS ASSETS ACCOUNTING
WITH INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARDS**

Key words: fixed assets, international financial reporting standards, national standards, the initial cost, revalued amount, depreciation, non-current assets

Summary

The article describes the main differences between international financial reporting standards and national standards of the Republic of Belarus in the system of normative-regulation regulators of accounting of fixed assets, in the principles of the formation of the original value of fixed assets at the gratuitous admission, as a contribution to the authorized capital of another organization and methods of calculation depreciation.

Л.Г. Основина

И.В. Мальцевич

ОРГАНИЗАЦИЯ КОНТРОЛЯ КАЧЕСТВА ПРОДУКЦИИ И ПУТИ ЕЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Ключевые слова: эффект повышения качества продукции, система показателей качества, методы оценки.

Важным фактором роста эффективности производства является улучшение качества выпускаемой продукции или предоставляемой услуги. Повышение качества выпускаемой продукции расценивается как решающее условие её конкурентоспособности на внутреннем и внешнем рынках. Конкурентоспособность продукции во многом определяет престиж страны и является решающим фактором увеличения её национального богатства.

Качество продукции относится к числу важнейших критериев функционирования предприятия в условиях относительно насыщенного рынка и преобладающей неценовой конкуренции. Повышение технического уровня и качества продукции определяет темпы научно - технического прогресса и рост эффективности производства в целом, оказывает существенное влияние на интенсификацию экономики, конкурентоспособность отечественных товаров и жизненный уровень населения страны. Рост технического уровня и качества выпускаемой продукции является в настоящее время наиболее характерной чертой работы предприятий в промышленно развитых странах. В условиях преобладающей неценовой конкуренции и насыщенного рынка именно высокое качество продукции служит главным фактором успеха.

Качество продукции относится к числу важнейших критериев функционирования предприятия в условиях относительно насыщенного рынка и преобладающей неценовой конкуренции. Повышение технического уровня и качества продукции определяет темпы научно - технического прогресса и рост эффективности производства в целом, оказывает существенное влияние на интенсификацию экономики, конкурентоспособность отечественных товаров и

жизненный уровень населения страны.

Отечественным предприятиям необходимо научиться, более эффективно использовать экономические, организационные и правовые рычаги воздействия на процесс формирования, обеспечения и поддержания необходимого уровня качества на всех стадиях жизненного цикла товара. Увеличение производства высококачественных изделий белорусскими предприятиями в конечном итоге должно привести к интенсификации экономики, росту жизненного уровня населения, повышению конкурентоспособности товаров на внутреннем и мировом рынках.

Повышение качества выпускаемой продукции расценивается в настоящее время, как решающее условие её конкурентоспособности на внутреннем и внешнем рынках. Проблема конкурентоспособности актуальна и для Беларуси. Программой социально-экономического развития Республики Беларусь на 2011-2015 гг., утвержденной Указом Президента Республики Беларусь от 11 апреля 2011 года № 136, определено, что основной целью социально-экономического развития Республики Беларусь на 2011–2015 годы является рост благосостояния и улучшение условий жизни населения на основе совершенствования социально-экономических отношений, инновационного развития и повышения конкурентоспособности национальной экономики ¹.

В современных рыночных условиях Беларусь – страна с открытой экономикой, но все белорусские предприятия находятся в условиях конкуренции с зарубежными производителями. Поэтому необходимо повышая качество достигать конкурентоспособность, снижая издержки, умело продавая свою продукцию.

Качество – важное условие (элементом) конкурентоспособности товара, работ, услуг (далее – товара). Есть объективные причины, которые требуют особого внимания к проблеме качества продукции: высокие темпы научно-технического прогресса привели к появлению принципиально новых видов изделий, резкому усложнению их конструкций, созданию и широкому освоению сложных технических систем. Усложняются технологические процессы, появляются новые методы и способы переработки исходных материалов. Создаются новые, ранее не известные материалы; на международном рынке обострилась конкуренция, которая, как известно, зависит от уровня цен и качества предлагаемых товаров. На первом месте по этой причине в конкурентной борьбе вышло качество продукции. Побеждает тот, кто предлагает продукцию высокого качества по умеренным ценам. Из этого правила нет исключения, и с этим надо считаться. Чтобы торговать, иметь валюту и покупать за рубежом товары, свою продукцию нужно делать лучше, чем конкуренты.

Проблема качества продукции является в настоящее время одной из наиболее важных и сложных проблем экономического и технического развития. Эффект от повышения качества продукции имеет разнообразные формы выражения – прямая экономия материалов и энергии,

¹ Программа социально - экономического развития Республики Беларусь на 2011 - 2015 годы. – Минск, 2011. – 154 с.

получение большего количества продукции на единицу затрат труда, снижение себестоимости и рост прибыли, ускорение оборачиваемости оборотных средств, ускорение экономического и социального развития предприятия. В повышении качества продукции заинтересованы как ее изготовители, так и потребители, а также государство. Эффект от повышения качества продукции для заинтересованных субъектов представлен на рисунке 1¹.

Рисунок 1. - Эффект от повышения качества

Проблема качества сложна и многогранна и решить её можно только при осуществлении комплекса мероприятий, включающих: повышение роли и усиление ответственности разработчиков за обеспечение высокого технического уровня и качества продукции; перестройку на научно-организационных основах технического контроля на предприятиях; повышение технического уровня производства; подготовку и переподготовку кадров и развитие творческой инициативы трудящихся.

Качество – это совокупность свойств продукции, обуславливающих ее пригодность удовлетворять определенные потребности в соответствии с ее назначением. Следовательно, качество продукции определяется совокупностью свойств. Под свойством продукции понимается ее объективная особенность, проявляющаяся при производстве, эксплуатации или потреблении ².

Различают производственные и потребительские свойства продукции. К производственным относится вся совокупность свойств, создаваемых в процессе производства. Она представляет собой потенциальное качество. Потребительские свойства продукции характеризуют лишь ту совокупность

¹ Сергеев, И. В. Экономика предприятия: учеб. пособие / И. В. Сергеев. – М.: Финансы и статистика, 2011. – 615 с.

² . Окрепилов, В. В. Управление качеством / В. В. Окрепилов. – М.: Экономика, 2012. – 628 с.

показателей, которая относится к числу наиболее важных и значимых для потребителя. Это реальное качество продукции.

Продукт труда, созданный в процессе производства, до реализации потребителю обладает только потенциальным качеством, которое переходит в реальное качество, лишь вступив в процесс реализации и потребления, то есть когда данный продукт начинает участвовать в удовлетворении конкретных общественных потребностей. Если эта потребность не удовлетворяется, ни о каком качестве говорить не приходится.

Свойства продукции количественно выражаются в показателях качества. Выбор показателей для оценки качества продукции определяется условиями создания продукции, ее эксплуатации или потребления. Система показателей качества, используемых при оценке уровня качества включает: единичные, комплексные, обобщающие и косвенные показатели качества. Единичные показатели качества характеризуют одно свойство продукции (например, скорость, потребляемая мощность).

По общепринятой классификации, основанной на свойствах, которые могут быть присущи продукции, единичные показатели объединены в следующие группы: показатели назначения характеризуют полезный эффект от использования продукции, по назначению и обуславливают область применения продукции; показатели надежности (безотказность, сохраняемость, ремонтпригодность, долговечность) характеризуют способность изделия сохранять заданные эксплуатационные свойства в нормальных условиях эксплуатации в течение установленного срока; показатели технологичности характеризуют эффективность конструкторско-технологических решений для обеспечения высокой производительности труда при изготовлении и ремонте продукции; показатели стандартизации и унификации – это насыщенность продукции стандартными, унифицированными и оригинальными составными частями, а также уровень унификации по сравнению с другими изделиями. Все детали изделия делятся на стандартные, унифицированные и оригинальные. Чем меньше оригинальных изделий, тем лучше как для изготовителя продукции, так и потребителя; эргономические показатели отражают взаимодействие человека с изделием и комплекс гигиенических, антропометрических, физиологических психологических свойств человека, проявляющихся при пользовании изделием; эстетические показатели характеризуют информационную выразительность, рациональность формы, целостность композиции, совершенство исполнения и стабильность товарного вида изделия; показатели транспортабельности выражают приспособленность продукции для транспортирования; патентно-правовые показатели характеризуют патентную защиту и патентную чистоту и являются существенным фактором при определении конкурентоспособности; экологические показатели — это уровень вредных воздействий на окружающую среду, которые возникают при эксплуатации или потреблении продукции, например, содержание вредных примесей, вероятность выбросов вредных частиц, газов, излучений при хранении, транспортировании и эксплуатации продукции; показатели безопасности характеризуют особенности продукции для безопасности покупателя и обслуживающего персонала, то есть обеспечивают безопасность при монтаже, обслуживании,

ремонте, хранении, транспортировании, потреблении продукции ¹.

Комплексные показатели отражают одновременно несколько или все свойства конкретного вида продукции. Обобщающие показатели характеризуют не конкретные виды продукции, а уровень качества продукции: объем и удельный вес новой продукции в общем ее выпуске; объем и удельный вес аттестованной или сертифицированной продукции; объем и удельный вес продукции высшей категории качества; объем и удельный вес продукции, соответствующей мировым стандартам; объем и удельный вес экспортируемой продукции, в том числе в высоко развитые промышленные страны.

Косвенные показатели характеризуют отступления от норм. К таким показателям относятся: размер штрафов за некачественную продукцию; объем и удельный вес забракованной продукции; количество рекламаций и стоимость рекламируемой продукции; величина потерь от брака и др. ².

Система показателей качества позволяет всесторонне определить качественные характеристики выпускаемой продукции, достигнутый уровень качества. Она рассматривается применительно к определенным условиям создания, эксплуатации или потребления продукции. Качество продукции оценивается на основе количественного измерения определяющих ее свойств. Современная наука и практика выработали систему количественной оценки свойств продукции, которые и дают показатели качества.

Количественная оценка показателей качества продукции производится для выбора лучшего варианта продукции; повышения требований к качеству продукции в техническом задании на проектирование; оценки достигнутых показателей качества при проектировании и производстве; определения и контроля показателей качества после изготовления и в эксплуатации; определения соответствия достигнутых показателей качества требованиям нормативной документации и т.д.

Для оценки показателей качества продукции применяются методы: измерительный; расчетный или аналитический; статистический; экспертный; органолептический; социологический. Измерительный метод основан на информации, полученной с использованием технических измерительных средств (например, скорость автомобиля измеряется по спидометру). Расчетный метод основан на использовании информации, полученной с помощью теоретических или экспериментальных зависимостей (например, такой величиной является мощность или объем двигателя автомобиля). Статистический метод применяется в тех случаях, когда использование измерительного или аналитического метода невозможно. Он основан на сборе статистической информации об отдельных явлениях или параметрах продукции (например, о времени наступления отказа или времени между отказами, наработке изделий и т.д.) и ее обработке методами математической статистики и теории вероятностей. По результатам этих процедур можно определить характеристики, подверженные воздействию большого количества случайных факторов, например среднее время отказа, среднее время между отказами, среднее время восстановления, вероятность

¹ Гличев, А. В. Современное представление о механизме управления качеством продукции / А.В. Гличев // Стандарты и качество. - 2010.- №3. – С. 45 - 47.

² Мазур, И. И. Управление качеством: учеб.пособие / И. И. Мазур. - М.: Омега - Л, 2012. – 400 с.

безотказной работы изделия и т. п.¹.

Широкое распространение эти методы получили при контроле качества продукции и регулировании хода технологических процессов. Некоторые показатели качества иначе определить невозможно, например выборочный контроль качества изделий одноразового производства.

Экспертный метод основан на определении показателей качества продукции сравнительно небольшой группы специалистов-экспертов (как правило, до 11-13 чел.). С помощью экспертного метода определяются значения таких показателей качества, которые в настоящее время не могут быть определены другими, более объективными методами, например, цвет или оттенок цвета индикатора, запах и т.д. Экспертные методы используются при решении следующих задач: формулирование и уточнение цели оценки качества продукции; разработка классификации продукции и потребителей; построение иерархической структурной схемы показателей качества; определение коэффициентов весомости показателей; определение базовых значений показателей и другие ².

Применение экспертного метода предполагает соблюдение следующих условий: экспертная оценка производится в случае невозможности использования более объективных методов для решения вопроса; мнения экспертов должны быть независимыми; формулировка вопросов, поставленных перед экспертами, должна исключать возможность различного толкования; эксперты должны быть компетентны в решаемых вопросах; количество экспертов должно быть оптимальным; ответы экспертов должны быть однозначными и обеспечивать возможность их математической обработки. К недостаткам экспертного метода следует отнести субъективизм, а также явление конформизма – влияние преобладающего в группе суждения на мнение эксперта. Сущность экспертного метода ранжирования. Ранжирование предполагает расстановку объектов измерений или показателей качества в порядке их предпочтения или важности.

Органолептический метод базируется на использовании информации, получаемой в результате анализа восприятия органов чувств, а показатели определяются путем анализа полученных ощущений на основании имеющегося опыта и выражаются в баллах. Точность и достоверность этого метода зависят от способности, навыков и квалификации определяющих. На практике органолептический метод используется в сочетании с экспертным.

Социологический метод основан на определении показателей качества продукции ее фактическими или потенциальными потребителями с помощью анкет-вопросников. Точность социологического метода повышается в связи с расширением круга опрашиваемых потребителей, но в отличие от экспертного метода при данном методе не требуется специальной подготовки экспертов.

Как социологический, так и органолептический методы используются в тех случаях, когда невозможно использование измерительных или расчетных методов. На практике для определения

¹ Мазур, И. И. Управление качеством: учеб.пособие / И. И. Мазур. - М.: Омега - Л, 2012. – 400 с.

² Галлеев, В.И. Экспертные методы / В.И. Галлеев // Стандарты и качество. – 2009. – №11. – С.49-52.

показателей качества продукции используется сочетание нескольких методов. Например, данные, полученные измерительным методом, затем рассчитываются с помощью теоретических зависимостей; показатели, полученные социологическим опросом, обрабатываются по специальной процедуре с привлечением аппарата математической статистики.

Современное управление качеством на предприятии, независимо от формы собственности и масштаба производственной деятельности, должно оптимально сочетать действия, методы и средства, обеспечивающие, с одной стороны, изготовление продукции, удовлетворяющей текущие запросы и потребности рынка, а с другой – разработку новой продукции, способной удовлетворять будущие потребности и будущие запросы рынка.

Таким образом, качество выпускаемой продукции по праву можно отнести к важнейшим критериям деятельности любого предприятия. Именно повышение качества продукции определяет степень выживаемости предприятия в условиях рынка, темпы научно – технического прогресса, рост эффективности производства, экономию всех видов ресурсов, используемых на предприятии.

Օսնովինա Լ.Գ., Մալցեվիչ Ի.Վ.

ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ՈՐԱԿԻ ՎԵՐԱՀԱՅՈՂՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Հիմնաբանք. արտադրանքի որակի բարձրացման էֆեկտը, որակի ցուցանիշների համակարգը, որակի գնահատման մեթոդները

Հոդվածում ներկայացվում են արտադրանքի որակի վերահսկողության կազմակերպման բարելավման հիմնական ուղղությունները, ինչպես նաև վերլուծության են ենթարկվում վերահսկողության արդյունավետության գնահատման եղանակները:

L.G. Osnovina I.V Maltsevich

ORGANIZATION OF QUALITY CONTROL OF PRODUCTS AND THE WAY ITS IMPROVEMENT

Key words: effect of improvement of quality of production, system of indicators of quality, assessment methods.

Summary

In article is presented the main directions of improvement of the organization of quality control of production and methods of their assessment are stated.

Д.А. Панков

Л.В. Пашковская

УЧЕТ РАСПРЕДЕЛЯЕМЫХ ПОСТОЯННЫХ ОБЩЕПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗАТРАТ ПРИ НОРМАТИВНОМ МЕТОДЕ КАЛЬКУЛИРОВАНИЯ СЕБЕСТОИМОСТИ ГОТОВОЙ ПРОДУКЦИИ

Ключевые слова: *общепроизводственные затраты, себестоимость, финансовый учет, международные стандарты финансовой отчетности, национальные стандарты.*

В настоящее время все более актуализируются вопросы сближения отечественных методов формирования себестоимости произведенной и реализованной продукции с методами, принятыми в международной практике. Особенностью международной практики является формирование себестоимости не только в рамках финансового учета – для целей внешней отчетности, но и в системе управленческого учета, позволяющего управлять себестоимостью, т.е. планировать показатели и контролировать их выполнение.

В теории и практике отечественного учета существует отработанная система нормативного учета затрат. Система нормативного учета включает в себя методы разработки и установления норм расхода производственных ресурсов, расчет нормативной себестоимости продукции, систематический учет изменений норм, оперативный учет и документирование отклонений от норм с указанием их причин и виновников. По своей сути она, в первую очередь, представляет собой систему контроля, а уже во вторую – способ определения себестоимости продукции. Ее применение обусловлено не привязкой к типу производства, а требованиями управления. Элементы нормативного учета могут с успехом применяться как в массовом, так и в мелкосерийном производстве.

Между системой управленческого учета, основой которого является разработка и контроль выполнения бюджетов структурных подразделений предприятия, и системой нормативного учета есть много общего. В первую очередь – это разработка системы нормативных показателей, которые являются основой исчисления нормативной себестоимости (в системе нормативного учета). Бюджеты в управленческом учете также невозможно разработать без базовых показателей, имеющих характер норм и нормативов. Общим является также контроль, в процессе которого сравниваются фактические затраты с нормативными и проводится анализ отклонений. На основе нормативной себестоимости в системе нормативного учета формируется фактическая себестоимость продукции. В управленческом учете на основе сравнения план-фактных отклонений формируется информация для вышестоящих звеньев управления, которые регулируют деятельность структурных подразделений.

Нормативные затраты устанавливаются заранее, являются целевыми и в наибольшей степени соответствуют затратам при эффективном производстве. Норматив всегда устанавливается на единицу

продукции, что позволяет подробно анализировать отклонения между фактическими и совокупными нормативными затратами. Примером формирования нормативной себестоимости продукции может служить методика, изложенная в Методических рекомендациях по нормативному методу ценообразования в промышленности строительных материалов (далее – МР). Цель применения данной методики – формирование *обоснованных* отпускных цен на выпускаемую продукцию. Достижение цели осуществляется через контроль себестоимости. В п. 20 МР указано, что «основой нормативного метода ценообразования (в основу цены закладывается себестоимость – прим. автора) является создание нормативной базы, представляющей собой комплекс прогрессивных трудовых и материальных норм и нормативов на единицу каждого вида выпускаемой продукции».

Расчет нормативной себестоимости имеет определенный алгоритм, который достаточно полно изложен в МР. Отдельным, достаточно сложным расчетом является определение *ставки распределения* косвенных общепроизводственных расходов (ОПЗ), на чем хотелось бы остановиться поподробнее.

В современных нормативных правовых актах Республики Беларусь признается деление совокупных производственных накладных затрат на переменную и постоянную части то обстоятельство, что с ростом объемов выпуска продукции себестоимость каждой единицы снижается за счет уменьшения доли постоянных затрат, включаемых в себестоимость единицы продукции. Например, в п.15 МР справедливо замечено, что «при увеличении объема производства продукции себестоимость единицы продукции, при прочих равных условиях, снижается за счет уменьшения *условно-постоянных расходов...*» Также в п.15 и п.16 МР подчеркивается: «в общей сумме общепроизводственных расходов определяется удельный вес каждого элемента затрат и *условно-постоянная часть* в них... В себестоимости продукции, на основании которой будет формироваться цена, эти расходы расшифровываются по элементам затрат, что необходимо для *учета влияния изменения объема* производства продукции на их величину, индексации в связи с изменением цен». В п.16 также указывается о необходимости расчета ставки распределения общепроизводственных затрат на единицу продукции: «нормативы затрат, входящих в общепроизводственные... расходы, определяются в натуральных показателях, а на единицу продукции – в стоимостном выражении».

Мы полностью согласны с данными положениями МР, и для целей формирования отпускной цены это совершенно оправдано.

Однако мы хотим представить проблему с точки зрения организации управленческого учета, разработки и контроля бюджетной (нормативной) себестоимости произведенной и реализованной продукции и, самое главное, – контроля целевых финансовых результатов.

Очевидно, что в случае отклонения от планового показателя по объему выпуска продукции ее себестоимость за счет включения постоянных общепроизводственных затрат будет каждый месяц меняться, что приведет к необходимости отражать в управленческом учете выпущенную продукцию не по нормативной, а по фактической себестоимости. В свою очередь это значительно усложнит

проведение контроля влияния на себестоимость изменения прямых затрат, а также измерение влияния на прибыль.

Нам представляется, что поскольку в состав общепроизводственных затрат входят две, принципиально различные составляющие, то при распределении ОПЗ наиболее правильным решением следует считать использование двух ставок – как по распределению переменной части общепроизводственных затрат, так и по распределению постоянной части. При этом особенной сложности с распределением переменной части общепроизводственных затрат нет, они относятся на каждую единицу продукции на основе фактического использования производственных мощностей. Общая сумма переменных ОПЗ, по определению, с увеличением объема выпущенной продукции пропорционально возрастает. При этом сумма переменных ОПЗ на единицу выпущенной продукции остается фактически неизменной, и себестоимость единицы продукции за счет этого фактора не меняется. Из перечня общепроизводственных затрат, указанных в приложении 2 МР, в переменную часть следует включить: стоимость смазочных, обтирочных и прочих материалов для ухода за оборудованием и транспортными средствами и содержанием их в рабочем состоянии; запасных частей и других материалов для ремонта производственного оборудования, транспортных средств; услуг сторонних организаций по обслуживанию и ремонту оборудования и транспортных средств; услуг привлеченного транспорта для перемещения материалов и полуфабрикатов с базисных складов в перерабатывающие цеха.

В противоположность переменным, распределение постоянных затрат на себестоимость продукции должно основываться на производственных мощностях организации при работе в нормальных (стандартных) условиях. Это обусловлено тем, что общая сумма постоянных общепроизводственных затрат изначально формируется в зависимости от проектной мощности предприятия. Это отмечено и в п.22 МР: «созданию нормативной базы предшествует выбор базисного периода (года). За базисный период принимается год, в котором наблюдается наименьший спад производства по отношению к проектной мощности организации». В соответствии с МСФО 2 «Запасы», нормальная производственная мощность – это ожидаемый (плановый) объем производства, рассчитываемый на основе средних показателей за несколько периодов или сезонов работы при нормальном ходе дел, с учетом потери мощности в результате планового технического обслуживания. Фактический уровень производства может использоваться в том случае, если он приблизительно соответствует мощности в нормальных условиях. В соответствии с п.15 МР к условно-постоянной части в общей сумме общепроизводственных расходов относятся:

- топливо и тепловая энергия на отопление, материалы, расходы на содержание зданий и другие работы, кроме использованных на ремонт основных средств цеха;
- основная и дополнительная заработная плата руководителей, специалистов, служащих и рабочих повременщиков по обслуживанию основных средств цеха, отчисления на социальные нужды;

- амортизационные отчисления на полное восстановление основных средств по действующим нормам;

- износ малоценного и быстроизнашивающегося инвентаря цеха...

Изложенный выше принцип распределения обеспечивает то, что часть постоянных накладных затрат, относимых на каждую единицу продукции, не меняется – не увеличивается вследствие низкого уровня производства или временной остановки организации и не снижается в периоды повышенной интенсивности производства. Тем самым обеспечивается стабильность оценки выпущенной продукции, создаются условия для контроля себестоимости и прибыли.

Хотелось бы также отметить значение установления правильной базы распределения затрат, что помогает также при группировке статей косвенных затрат на постоянные и переменные. Очевидно, что те статьи затрат, которые не связаны с объемом выпущенной продукции или объемом выполненных работ и оказанных услуг (измеряемых в человеко-часах, машино-часах) являются постоянными статьями. Не представляет сложности выбор базы распределения для переменных ОПЗ, которые по определению, имеют прямую или почти прямую причинно-следственную связь с выпущенными единицами продукции или отработанным временем, например, затраты на смазочные и охлаждающие материалы, техническое обслуживание и ремонт оборудования, амортизацию, начисляемую производительным методом. Парадокс состоит в том, что необходимость выбора базы распределения для постоянных ОПЗ, которые по своей природе связаны не с отдельными единицами выпускаемой продукции, а с их группой, неизбежно «превращает» постоянные затраты в переменные. Однако постоянная часть общепроизводственных затрат не является произвольной величиной, определяется выпуском некоего запланированного объема продукции, технически осуществимого на имеющемся оборудовании. Поэтому распределение постоянных общепроизводственных затрат должно «привязываться» к производственным мощностям организации, максимально приближенным к проектным.

Возникающие в результате такого распределения отклонения по общепроизводственным затратам признаются как расход или доход (прямо участвуют в формировании финансового результата) в периоде их возникновения.

При этом реализованная продукция и остаток не реализованной готовой продукции оцениваются по нормативной себестоимости, а переход к фактическим затратам осуществляется путем списания всех отклонений за отчетный период на себестоимость реализованной продукции. Таким образом, получается наглядная иллюстрация того, какое влияние полученные отклонения оказывают на финансовый результат отчетного периода. Например, если фактически в учете накоплена сумма затрат, превышающая сумму затрат, распределенных на себестоимость, отклонение спишется на увеличение себестоимости реализованной продукции. В противоположном случае излишне распределенные в отчетном периоде накладные затраты будут признаны как снижение себестоимости реализованной продукции. Эффективность высокого уровня производства отражается

как снижение себестоимости реализованной продукции и, соответственно, как рост прибыли от реализации продукции.

Для отражения приведенных экономических ситуаций в финансовом и управленческом учете мы предлагаем активно использовать систему субсчетов к счету 25 «Общепроизводственные затраты» (ОПЗ). Мы предлагаем открывать следующие субсчета для отражения операций с постоянными общепроизводственными затратами:

25.XY1 «Фактические постоянные общепроизводственные затраты»;

25.XY2 «Распределенные постоянные общепроизводственные затраты»;

25.XY3 «Отклонения по постоянным затратам»,

где X – указание на структурное подразделение,

Y – указание на то, что общепроизводственные затраты являются постоянными.

Рассмотрим пример. Предположим, что плановые (нормативные) постоянные общепроизводственные затраты предприятия на период оценивались в размере 420 000 тыс.руб. Плановый (прогнозный) выпуск продукции за этот период – 70 000 натуральных единиц однородной продукции. Несложно подсчитать, что на себестоимость каждой единицы продукции следует отнести 6 тыс. руб. ($420\,000 / 70\,000$) постоянных общепроизводственных затрат. Для упрощения ситуации предположим, что фактические постоянные общепроизводственные затраты были равны плановым.

По дебету субсчета 25.XY1 «Фактические постоянные общепроизводственные затраты» с кредита счетов 10, 70, 69, 02 и др. отразится фактическая величина постоянных ОПЗ на общую сумму 420 000 тыс. руб.

Однако в этом периоде было выпущено всего 68 000 единиц продукции. Поскольку в качестве основы распределения постоянных ОПЗ используется плановый выпуск продукции, на себестоимость всего выпуска было списано 408 000 тыс. руб. ($68\,000 \times 6$) постоянных затрат.

В учете при этом была сделана следующая запись:

Дебет 20 «Основное производство» Кредит субсчета 25.XY2 «Распределенные постоянные общепроизводственные затраты» на сумму 408 000 тыс. руб.

А так как фактически в бухгалтерском учете отражена сумма ОПЗ в размере 420 000 тыс. руб., возникают *отклонения по постоянным затратам* на сумму 12 000 ($420\,000 - 408\,000$). Их не списывают на себестоимость произведенной продукции, так как в этом случае произойдет ее завышение, а относят на увеличение *себестоимости реализованной продукции*. Тем самым устанавливается зависимость финансового результата от снижения объемов производства. Поскольку себестоимость реализованной продукции выросла на 12 000 тыс. руб., постольку прибыль от реализации продукции снизилась на эту же сумму.

В учете при этом будет сделана следующая запись:

Дебет 90.4 «Себестоимость реализованной продукции, товаров, работ, услуг» Кредит 25.XY3 «Отклонения по постоянным затратам» на сумму 12 000 тыс. руб.

В следующем периоде интенсивность производства возросла, в результате чего было выпущено 71 000 единиц продукции. Остальные данные не изменились. На себестоимость выпущенной продукции было распределено 426 000 тыс. руб. ($71\,000 \times 6$), при этом была сделана запись:

Дебет 20 «Основное производство» Кредит 25.ХУ2 «Распределенные постоянные общепроизводственные затраты» на сумму 426 000 тыс. руб.

При этом фактически в учете отражена сумма 420 000 тыс. руб. Теперь это привело к излишне распределенной на себестоимость реализованной продукции сумме ОПЗ в размере 6 000 тыс. руб. ($420\,000 - 426\,000$).

Опять возникает необходимость в корректировке, которая осуществляется путем уменьшения себестоимости реализованной продукции на 6 000 тыс. руб.

В учете будет сделана следующая запись:

Дебет 25.ХУ3 «Отклонения по постоянным затратам» Кредит 90.4 «Себестоимость реализованной продукции, товаров, работ, услуг» на сумму 6 000 тыс. руб.

В данном случае повышение интенсивности производства привело к получению дополнительной прибыли в размере 6 000 тыс. руб.

Литература:

1. Методические рекомендации по нормативному методу ценообразования в промышленности строительных материалов Министерства архитектуры и строительства Республики Беларусь: Приказ Министерства архитектуры и строительства Республики Беларусь от 9 февраля 2011 г. № 28 // Консультант Плюс: [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр». – Минск, 2014.
2. Международные стандарты финансовой отчетности 2011: М.: ACCA, 2011.
3. Типовой план счетов бухгалтерского учета и Инструкция по применению Типового плана счетов бухгалтерского учета: постановление Министерства финансов Республики Беларусь от 29.06.11 г., № 50// Консультант Плюс: [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр». – Минск, 2014.
4. Л.В. Пашковская. Особенности распределения производственных накладных затрат в международной практике управленческого учета// Бухгалтерский учет и анализ. 2012. № 3. – С.36-43.

Պանկով Դ.Ա., Պաշկովսկայա Լ.Վ.

ԲԱՇԽՎՈՂ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ԾԱԽՍԵՐԻ ՀԱՇՎԱՌՈՒՄԸ ՊԱՏՐԱՍՏԻ ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ԻՆՔՆԱՐԺԵՔԻ ՆՈՐՄԱՏԻՎԱՅԻՆ ԿԱԼԿՈՒՅԱՑԻԱՅԻ ԴԵՊՔՈՒՄ

Հիմնաբաներ. ընդհանուր արտադրական ծախսեր, ինքնարժեք, ֆինանսական հաշվառում, ֆինանսական հաշվետվությունների միջազգային ստանդարտներ, ազգային ստանդարտներ

Հոդվածում ներկայացվում են ապրանքների, արտադրվող եւ իրացվող արտադրանքների միջև վրադիր ծախսերի բաշխման սկզբունքները եւ դրանց ազդեցությունը ձեւավորվող շահույթի վրա: Առաջարկվում է ընդհանուր արտադրական ծախսերի հաշվառման շեղումների մեթոդ:

D.A. Pankow, L.V. Pashkovskaya

ACCOUNTING OF ALLOCATES OVERHEAD COSTS FOR STANDARD METHOD OF CALCULATION FINISHED GOODS

Key words: overhead costs, cost, financial accounting, international financial reporting standards, national standards.

Summary

The article deals with the principles of permanent distribution of overhead costs to cost of goods manufactured and sold products and their influence on the formation of the profit from continuing operations; proposed method of accounting for deviations permanent general production costs resulting from changes in the intensity of production.

В.Н. Основин

Н.А. Курбеко

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННОГО МЕНЕДЖМЕНТА В КАЧЕСТВЕ ЭФФЕКТИВНОГО ИНСТРУМЕНТА УПРАВЛЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИЕЙ

Ключевые слова: инновации, эффективный менеджмент, технологический прогресс

Инновационный менеджмент представляет собой взаимосвязанные действия, направленные на достижение необходимого уровня жизнеспособности и конкурентоспособности организации.

Следует отметить, что объектами инновационного менеджмента являются инновации и инновационный процесс. В свою очередь инновационный процесс — это процесс создания, освоения, распространения и использования инновации. Инновационный процесс применительно к продукту (товару) определяется как процесс последовательного превращения идеи в товар через этапы фундаментальных и прикладных исследований, конструкторских разработок, маркетинга, производства, сбыта. Укрупнено инновации могут быть: продуктовые, технологические и организационно-распорядительные¹.

¹ Сорокин, А.П. Управление инновациями.— Мн.: Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2010. — 154 с.

Актуальность развития инновационного менеджмента, важность опоры на инновации очевидна, поскольку поток инноваций стал настоящим «топливом» в ускорителях современного постиндустриального общества. Основное орудие в инновации – это технологические инновации, а основа инноваций – знания, из этого возникает необходимость особого типа менеджмента, соединяющего их воедино. Развитием этого эволюционного процесса явилась интеллектуализация бизнеса. Именно в бизнес - аналитике было осознано, что инвестиции в знания могут давать значительную финансовую отдачу, а поток знаний в НИОКР обеспечивает организациям сохранение перспектив для роста.

Следует отметить наличие двух взаимодополняющих потоков: с одной стороны – это глобализация экономики на основе неценовой инновации, и с другой – взрывное развитие научно-технического прогресса, опережающий рост наукоемких секторов мировой экономики. В связи с этим передовой менеджмент переместился в область инновационного менеджмента, и охват его сферы постоянно увеличивается¹.

Специфика развития современности изменила философию менеджмента поэтому сейчас под эффективным менеджментом подразумевается – инновационный менеджмент. В настоящее время инновационный менеджмент это и есть ядро современного менеджмента организации.

Анализ инновационной практики крупных современных фирм показывает смещение технологического менеджмента в область управления эволюцией знаний, защитой аккумулированного знания, прогнозированием его развития и мониторинга знаний конкурентов. Знания повсеместно начинают восприниматься как источник будущего конкурентного успеха, и их необходимо защищать. Если рассмотреть политику патентования мега-фирм, мы увидим резкий рост патентной активности, который наблюдается в последнее время во всех отраслевых сегментах².

Сегодня ситуация в мире требует принципиально нового подхода к управлению организацией. Сейчас в центре активности находится фирма и предприниматель, для которых культура инновационного менеджмента важна как инструмент его выживания на рынке. Как их действия будут увязаны с действиями государственной инновационной политики – это, конечно, вопрос особый, но он требует инновационных решений.

За прошедшие полвека политика большинства развитых государств была направлена на развитие связей науки с промышленностью и стимулирование коммерциализации научных разработок. Это привело к созданию и широкому распространению инфраструктуры поддержки научно-технических инноваций - научные и технологические парки, технополисы, регионы науки и т.д. Но система научных и технологических парков, которая хорошо зарекомендовала себя, эффективна для этапа научно-технической революции.

¹ Александров, Н.Н., Проблемы инновационного менеджмента // «Академия Тринитаризма», М., Эл № 77-6567, публ.16924, 31.10.2011.

² Сорокин, А.П. Управление инновациями.– Мн.: Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2010. – 154 с.

Сейчас необходимы современные формы организации научно-технической сферы - это инновационный менеджмент организации.

Если говорить о менеджменте, основная конкуренция между организациями давно уже идет на уровне идей, стратегий и концепций развития. А если рассмотреть его инструменты, то на первом месте сейчас находятся технологии воздействия на сознание. Хотя бы потому, что одной из главных функций инновационной инфраструктуры является формирования потребности в инновациях в масштабах общества.

Инновационный прорыв должен обеспечить кардинальное изменение социокультурной ситуации в обществе. И в первую очередь речь должна идти о формировании слоя стратегически и инновационно мыслящих людей, способных создавать и реализовывать целостную инновационную инфраструктуру страны.

Наиболее актуальные проблемы и задачи, которые должны рассматриваться и решаться в рамках инновационного менеджмента организации это, прежде всего:

- исследование рынка для новых продуктов;
- прогнозирование деятельности, характера и стадий жизненного цикла нового продукта;
- определение способов продажи нового продукта;
- исследование конъюнктуры рынков ресурсов, и т.д.

Инновационный менеджмент в современных условиях — это образование в крупнейших фирмах единых научно-технических комплексов, объединяющих в единый процесс исследование и производство. Это определяет тесные связи на всех уровнях цикла «наука — производство — конечный потребитель».

Сегодня в инновационной политике крупных фирм отчетливо проявилась тенденция к переориентации направленности научно-технической производственно-сбытовой деятельности. Она выражается, прежде всего, в стремлении к повышению в ассортименте выпускаемой продукции удельного веса новых наукоемких и высокотехнологичных изделий, сбыт которых ведет к расширению сопутствующих технических услуг: консультационных, инжиниринговых, обслуживающих¹.

Для выживаемости организации в новых условиях рынка именно инновационный менеджмент, его результаты являются главным условием успеха и эффективности. Качество реализованных нововведений существенно зависит от того, как организован инновационный процесс в организации. Для успешного осуществления инноваций необходимы адаптация к требованиям рынка, технологическое превосходство товара, стремление к выпуску новых товаров, использование оценочных процедур, благоприятная конкурентная среда, соответствующие организационные структуры управления. Негативное воздействие на инновационный менеджмент оказывают поверхностный анализ рынка, нехватка финансовых и материальных ресурсов, производственные и

¹ Харгадон, Э. Управление инновациями. Опыт ведущих компаний. - How Breakthroughs Happen. The Surprising Truth About How Companies Innovate. - М.: «Вильямс», 2010. — 304с.

коммерческие проблемы. Поэтому при планировании инновационной политики необходимо использовать как общие подходы к планированию, так и специфичные для инновационной деятельности принципы¹.

Таким образом, в современных условиях инновационный менеджмент является эффективным инструментом развития бизнеса, тем самым развивая и отечественную экономику. Инновационный менеджмент призван содействовать инновационному развитию и технологическому прогрессу, выступать в качестве гаранта и двигателя общественного развития, носителя прогрессивных ценностей, основы нового общества и защитника национальных интересов. Современная инновационная экономика требует и современного подхода к решению проблемы кадрового обеспечения, подразумевающего комплексное развитие инновационного менеджмента. В настоящее время интеллектуальный потенциал должен стать основой дальнейшего развития экономики в условиях глобальной нестабильности.

Օսնովին Ն.Վ., Կուրբեկյան Ն.Ա.

ԻՆՈՎԱՑԻՈՆ ՄԵՆԵԺՄԵՆՏԻ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ԳՈՐԾԻՔ

Հիմնադրանք. նորարարություններ, արդյունավետ մենեջմենթ, տեխնոլոգիական առաջընթաց

Հոդվածում ներկայացվում են ինովացիոն մենեջմենթի հիմնական ուղղությունները՝ վերլուծելով դրանց արդյունավետությունը կառավարման համակարգում: Գնահատվում է ինովացիոն մենեջմենթի դերը կազմակերպությունների զարգացման համատեքստում:

V. N Osnovin, N.A. Kurbeko

Innovation Management USE as an Effective Tool in Quality Control

Key words: innovation, effective management, technological progress

Summary

The article reflects the main directions of innovation management as an effective management tool, as well as guarantor and engine of successful development of the organization

¹ Друкер, П. Ф. Бизнес и инновации. — М.: «Вильямс», 2009. — 432с.

Էլեն Գրիգորյան

**ՆՈՐԱՄՈԺՈՒԹԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ
ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ**

Հիմնաբաներ. նորամուծություն, նորամուծական գործունեություն, նորամուծության կառավարման կազմակերպական կառուցվածքներ, նորամուծությունների կառավարման համակարգեր, վենչուրային ֆինանսավորում:

Նորամուծական ոլորտում կառուցվածքների մեծ մասն ունի աստիճանակարգային բնույթ և հիմնված է տարբեր մակարդակի ղեկավարների լիազորությունների պատվիրակման և պատասխանատվության սահմանման վրա:

Նորամուծական գործունեության կազմակերպման ժամանակ, որպես կանոն, նախ ձևավորվում է ձեռնարկության գիտաարտադրական կառուցվածքը, իսկ հետո՝ նորամուծությունների կառավարման կառուցվածքը: Նորամուծությունների կառավարման կազմակերպական կառուցվածքներն աչքի են ընկնում իրենց ֆազմազանությամբ: Կազմակերպական կառուցվածքի կոնկրետ ձևի ընտրությունը կախված է այնպիսի օբյեկտիվ գործոններից, ինչպիսիք են՝ նորամուծական գործունեության մասշտաբը, արտադրվող ապրանքի կամ մատուցվող ծառայության յուրահատկությունը, կոռպորացման մակարդակը և այլն:

Նորամուծական գործունեության կառավարման կազմակերպական կառուցվածքը բավական դինամիկ է և իր վրա կրում է արտաքին և ներքին պայմանների փոփոխությունը: Հաճախ մեկ ձեռնարկության շրջանակում օգտագործվում են մի քանի տեսակի նորամուծությունների կառավարման կազմակերպական կառուցվածքներ՝ տեխնիկայի և տեխնոլոգիայի արագ զարգացող ուղղությունների համար ստեղծվում են ծրագրա-նպատակային կառուցվածքներ, իսկ ավանդական ապրանքի համար օգտագործվում է շտաբային կառուցվածքը: Կառուցվածքների տարբեր տեսակների համակցումը մեկ ձեռնարկության շրջանակում պայմաններ է ստեղծում նորամուծությունների առավել ռացիոնալ կազմակերպման համար:

Ներկայումս խոշոր ընկերություններում ձևավորվում են նորամուծական գործունեության կառավարման կայուն մեխանիզմներ, որոնք արտահայտում են գիտության և արտադրության ինտեգրացման գործընթացի առանձնահատկությունները, հետազոտությունների և մշակումների կողմնորոշումը դեպի շուկայական պահանջմունքները:

Նոր խնդիրները փոփոխություններ առաջացրին կառավարման համակարգի ինչպես ուղղահայաց՝ սուբորդինացիոն, այնպես էլ հորիզոնական՝ կոորդինացիոն կապերի միջև:

80-ական թվականներին առաջացան և զարգացան նորամուծական գործընթացների կառավարման ինտեգրացված համակարգեր, որոնք առանձնացան արտադրության և ավանդական արտադրանքի թողարկման կառավարման ընդհանուր համակարգից: Նորամուծությունների մշակումը և ներդրումը վերածվեցին անընդհատ կառավարվող գործընթացի, երբ նորարարական

գաղափարներն ինտեգրացվում են հեռանկարային արտադրական պլանների և ծրագրերի մեջ, որոնք խթանում են գործարարության նոր ոլորտների առաջացումը:

Նորամուծությունների կառավարման նոր համակարգերը ընդունվել են խոշորագույն մեքենաշինական ընկերություններում՝ «ԻԲՄ», «Մացուսիտա», «Միցուբիշի», «Սոնի» և այլն: Դրանց խնդիրն է նորամուծություններով և ֆիրմայի զարգացման հեռանկարային ուղղություններով զբաղվող ստորաբաժանումների առանձնացումը՝ որոշումների ընդունման գործընթացի պլանավորման և խթանման համակարգերի պարզեցման, նորամուծությունների մշակումն ու ներդրումն արագացնելու նպատակով: Արդյունքում առաջացան նորամուծական գործունեության կառավարման ճկուն համակարգեր, որոնք օգտագործում են գիտահետազոտական և փորձնական ստրուկտուրական աշխատանքների, արտադրության և առաքման ստորաբաժանումների միջև հորիզոնական կապերը:

Նորամուծական գործընթացի կառավարման ժամանակակից համակարգը ենթադրում է.

- բարձրագույն մակարդակում մասնագիտացված ստորաբաժանումների ստեղծում՝ խորհուրդներ, կոմիտեներ կամ տեխնիկական քաղաքականության մշակման աշխատանքային խմբեր,
- նորամուծական գործունեությունը կոորդինացնելու նպատակով նոր ապրանքների գծով կենտրոնական ծառայությունների կամ ստորաբաժանումների ստեղծում,
- նոր ապրանքի մշակման գծով նպատակային նախագծային խմբերի կամ կենտրոնների առանձնացում,
- նորամուծական գործունեությամբ զբաղվող գիտական կենտրոնների, լաբորատորիաների, գիտահետազոտական բաժինների դերի բարձրացում,
- վենչուրային ստորաբաժանումների և նորամուծական գործունեության խթանման հատուկ ֆոնդերի ձևավորում,
- նորամուծությունների բնագավառում խորհրդատվական օգնության կազմակերպում,
- նոր տեխնիկայի յուրացման հիմնախնդիրներով զբաղվող հատուկ ճյուղային լաբորատորիաների ստեղծում:

Մասնագիտացված ստորաբաժանումները ստեղծվում են հիմնականում խոշոր ընկերություններում, որոնք թողարկում են գիտատար արտադրանք: Այսպիսի ստորաբաժանումների խնդիրն է որոշել նորամուծական գործընթացի հիմնական ուղղությունները և կոնկրետ առաջարկություններ կատարել՝ տնօրենների խորհրդում որոշումներ ընդունելու համար: Սովորաբար այս ստորաբաժանումների կազմի մեջ մտնում են արտադրամասերի ղեկավարները, կենտրոնական ծառայությունների, գիտահետազոտական և առաքման ծառայությունների ներկայացուցիչները:

Կարևոր դեր են կատարում նաև առաջատար տեխնոլոգիաների գծով կոորդինացնող կոմիտեները:

Նոր ապրանքների ստեղծման կենտրոնական ծառայությունները, որոնք կոորդինացնում են նորամուծական գործունեությունը, ապահովում են նորամուծական գործունեության հանդեպ համալիր մոտեցում՝ միասնական տեխնիկական քաղաքականության մշակում, տարբեր

արտադրական ստորաբաժանումներում, ինչպես նաև կենտրոնական ծառայություններում իրականացվող նորամուծական գործունեության կոորդինացում և վերահսկողություն:

Նոր ապրանքների գծով ստեղծվում են ինքնուրույն ստորաբաժանումներ, որոնք կոորդինացում են ձեռնարկության ամբողջ նորամուծական գործունեությունը, համաձայնեցնում են տեխնիկական զարգացման նպատակները և ուղղությունները, դիտարկում են նոր ապրանքների ստեղծման նախագծերը:

Նախագծային-նպատակային խմբերը գիտական հետազոտությունների անցկացման, նոր արտադրանքի մշակման և ներդրման գծով ինքնուրույն ստորաբաժանումներ են, որոնք ստեղծվում են նորամուծական գործընթացի համալիր իրականացման համար: Դրանք ստեղծվում են կառավարման միջին մակարդակում և ենթարկվում են ընկերության բարձրագույն ղեկավարությանը: Այդպիսի խմբերը կարող են ստեղծվել նաև որևէ կենտրոնական ծառայության կազմում՝ մարքեթինգի, գիտահետազոտական և փորձնական ստրուկտուրական, պլանավորման, ինժեներական ստրուկտուրական: Ժամանակավոր կամ մշտական հիմունքներով ստեղծված նպատակային խմբերը նպաստում են ստեղծագործական աշխատանքի արդյունավետ կազմակերպմանը, հեռանկարային ապրանքի ստեղծմանը և շուկայում դրա ներդրմանը: Նպատակային խմբերը ստեղծվում են 2-ից մինչև 10 և ավելի տարիների ժամկետով:

Նախագծային-նպատակային խմբերի ստեղծման գործում գոյություն ունի մեկ այլ մոտեցում ևս, երբ գյուտարարը՝ նոր ապրանք ստեղծողը, դառնում է նպատակային խմբի ղեկավար և կրում է պատասխանատվություն նոր ապրանքի մշակման և ներդրման համար: Այդ դեպքում կիրառվում է նորամուծությունների ճկուն կառավարման սկզբունքը, որի հիմքը կազմում է ներֆիրմային կառավարման ապակենտրոնացումը:

Նախագծային-նպատակային խմբերը պարտավոր են համաձայնեցնել իրենց գործողությունները ընկերության այլ ստորաբաժանումների հետ: Դրանք ունեն նորամուծությունների մշակման և յուրացման սեփական մոտիվացիայի համակարգ և ենթարկվում են միայն ընկերության բարձրագույն ղեկավարությանը:

Զարգացման կենտրոնները նորամուծական գործունեության կազմակերպման նոր ձև են, ստեղծվում են որպես տնտեսապես ինքնուրույն ստորաբաժանումներ, որոնք կապված չեն ձեռնարկության գործունեության հիմնական ոլորտի հետ: Կենտրոնների համար սահմանվում են տնտեսական գործունեության այնպիսի ցուցանիշներ, որոնք նոր ապրանքի ներդրման առաջին փուլում խթանում են շուկայական դիրքերի նվաճմանը: Միաժամանակ իրականացվում է ղեկավարների և անձնակազմի խթանում հետևյալ կերպ՝ ենթադրվում է, որ աշխատակիցների աշխատավարձը և ղեկավարների պարգևատրումը կախված են կենտրոնի գործունեության առևտրային արդյունքներից, միևնույն ժամանակ առևտրային ռիսկը և անհաջողությունները, որոնք կապված են նոր ապրանքի արտադրության և իրացման հետ, որպես հետևանք չեն առաջացնում վարչական պատիժներ կամ տույժեր:

Գիտահետազոտական և փորձնական ստրուկտուրական բաժիններն արտադրական ստորաբաժանումներում սկսել են կատարել ավելի կարևոր դեր, քան նախկինում: Այս բաժինները

ներկայումս իրականաց-նում են ոչ միայն նոր հեռանկարային գաղափարների որոնում և մշակում, այլև դրանց արագ յուրացում, ապրանքների րտադրություն և իրացում:

Նորամուծական գործունեության կառավարման կազմակերպական կառուցվածքներում առանձնահատուկ տեղ են զբաղեցնում վենչուրային (ռիսկային) ստորաբաժանումները: Դրանք հանդես են գալիս ինքնուրույն ոչ մեծ ֆիրմաների տեսքով, որոնք մասնագիտացված են հետազոտությունների, մշակումների, նոր ապրանքի արտադրության ուղղությամբ և ստեղծվում են հետազոտող-գիտնականների, ինժեներների, նորարարների կողմից: Վենչուրային ֆիրմաները լայնորեն տարածված են ԱՄՆ-ում, Ճապոնիայում, Արևմտյան Եվրոպայում: Դրանք գործում են գյուտարարական ակտիվության աճի և հագեցվածության փուլերում, ինչպես նաև գիտական հետազոտությունների դեռ պահպանվող, բայց արդեն անկում ունեցող ակտիվության փուլում: Վենչուրային ներդրումների համար հիմնական խթան է հաջողության դեպքում դրանց բարձր եկամտաբերությունը: Ամերիկյան վենչուրային ֆիրմաների եկամտաբերությունը կազմում է տարեկան 20%, ինչը 3 անգամ բարձր է, քան ամբողջ ամերիկյան տնտեսության մասշտաբով:

Վենչուրային ֆիրմաները կարող են հանդիսանալ ավելի խոշոր ֆիրմաների դուստր ձեռնարկություններ: Վենչուրային ֆիրմաների ստեղծումը ենթադրում է հետևյալ բաղադրամասերի առկայություն.

- նորամուծության՝ նոր ապրանքի, տեխնոլոգիայի գաղափար,
- հասարակական պահանջմունքի և ձեռնարկատիրոջ առկայություն, որը պատրաստ է առաջարկված գաղափարի հիման վրա կազմակերպել նոր ֆիրմա,
- ֆինանսավորման համար ռիսկային կապիտալ:

Վենչուրային ֆինանսավորումը իրականացվում է երկու հիմնական ձևերով՝ նոր ֆիրմաների բաժնետոմսերի ձեռք բերման կամ էլ տարբեր տեսակի վարկ տրամադրելու ճանապարհով:

Վենչուրային կապիտալը իրենից ներկայացնում է ոչ միայն խոշոր ընկերությունների, այլ նաև բանկերի, պետական, ապահովագրական, թոշակային և այլ ֆոնդերի միջոցների ներդրումը բարձր ռիսկայնությամբ ոլորտներ, նոր ընդլայնվող կամ կտրուկ փոփոխությունների ենթարկվող ձեռնարկության ոլորտ: Ի տարբերություն ներդրումների այլ ձևերի՝ այս ձևը ունի մի շարք առանձնահատկություններ: Դրանցից են.

- ընկերության կապիտալում ներդրողի փայական մասնակցությունը ուղղակի կամ միջնորդավորված ձևով,
- երկարաժամկետ միջոցների տրամադրում,
- ֆինանսավորվող ընկերության կառավարման գործում ներդրողի ակտիվ դերը:

ԱՄՆ-ում, որտեղ ռիսկային կապիտալը ունի զարգացման բարձր մակարդակ, դրա ներդրման հիմնա-կան ոլորտներն են գործարարության զարգացման սկզբնական փուլերը (վենչուրային ներդրումների 39,2%):

Փոքր նորամուծական ֆիրմաները հիմնում են գիտնականները, ինժեներները, գյուտարարները, որոնք ձգտում են նյութական շահ ստանալու ակնկալիքով իրականացնել գիտության և տեխնիկայի նորագույն նվաճումները: Որպես սկզբնական կապիտալ այդպիսի

Ֆիրմաների համար կարող են ծառայել հիմնադրի անձնական խնայողությունները, որոնց ծավալը սովորաբար բավարար չէ ունեցած գաղափարների իրականացման համար: Նմանատիպ իրավիճակ-ներում անհրաժեշտ է լինում դիմել մեկ կամ մի քանի մասնագիտացված ֆինանսական ընկերություններին, որոնք պատրաստ են տրամադրել ռիսկային կապիտալ:

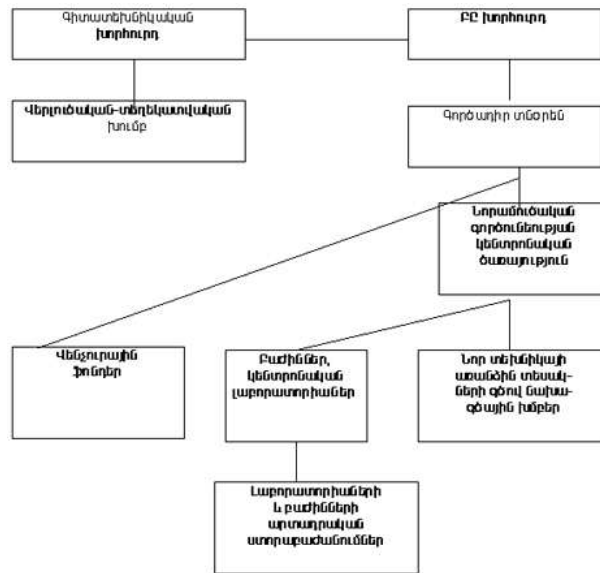
Ռիսկային ձեռնարկատիրության առանձնահատկությունն այն է, որ միջոցները տրամադրվում են անվերադարձ, անտոկոս հիմունքներով, և չի պահանջվում վարկավորման համար սովորական հանդիսացող ապահովվություն: Վենչուրային ֆիրմային հանձնած միջոցները ենթակա չեն հանման՝ պայմանագրի գործողության ամբողջ ժամանակահատվածում:

Որպես միջանկյալ ձև՝ զուտ ռիսկային գործարարության և ներքին ռիսկային նախագծերի միջև հանդես են գալիս նոր տեսակի համատեղ ձեռնարկությունները, որոնք իրենցից ներկայացնում են փոքր գիտարար ֆիրմայի և խոշոր ընկերության միավորում: Այդպիսի միավորման շրջանակներում փոքր ֆիրման իրականացնում է նոր ապրանքի մշակում, իսկ խոշոր ընկերությունը ցուցաբերում է ֆինանսական աջակցություն, տրամադրում է հետազոտական սարքավորումը, ապահովում է իրացման ուղիները, կազմակերպում է հաճախորդների հետփրագումային սպասարկումը:

Նորամուծական գործունեության կառավարման կազմակերպման ձև են խորհրդատվական խմբերը, որոնք ստեղծվում են խոշոր ընկերություններում և իրենց կազմում ունենում են հետազոտողներ, կառավարիչներ, ֆունկցիոնալ ստորաբաժանումների ներկայացուցիչներ: Դրանց հիմնական գործառույթներն են՝ հեռանկարային գաղափարների և հետազոտությունների թեմայի ընտրությունը, գիտնականների և ինժեներների աշխատանքների կոորդինացումը: Այս խմբերը հանդես են գալիս որպես խորհրդատուներ կազմակերպության գիտաարտադրական գործունեության լայն շրջանակի հարցերի վերաբերյալ:

Նորամուծական գործունեության կառավարման կազմակերպական կառուցվածքը կարելի է ներկայացնել հետևյալ կերպ (գծանկար 1):

Վերջին ժամանակաշրջանում նորամուծական գործունեության բարդ հիմնախնդիրների լուծման նպատակով լայն տարածում են ստացել տեխնոպոլիսները, որոնք իրենցից ներկայացնում են մեկ տարածաշրջանում կենտրոնացված հիմնարար և կիրառական բնույթի գիտական հաստատությունների, բուհերի, նախագծային և ներդրումային կազմակերպությունների, ինչպես նաև նորույթների յուրացմանը կողմնորոշված մի շարք արդյունաբերական ձեռնարկությունների համալիր: Տեխնոպոլիսների շրջանակներում իրականացվում է ամբողջ նորամուծական պարբերաշրջանը, ներառյալ՝ կադրերի պատրաստումը: Տեխնոպոլիսների անբաժանելի մասն են կազմում վենչուրային ֆիրմաները և բաժնետիրական առևտրային բանկերը:

Գծանկար 1. Նորամուծական գործունեության կառավարման կազմակերպական կառուցվածքը
Ամփոփում

Ժամանակակից պայմաններում նորամուծությունները դարձել են տնտեսական կազմակերպության զարգացման որոշիչ գործոն: Նորամուծությունների կառավարումը դիտարկվում է որպես առանձնահատուկ գործառույթ՝ ուղղված ստեղծագործական աշխատանքով զբաղված մարդկանց գործունեության կազմակերպմանը և դրա համար հատուկ ենթակառուցվածքային պայմանների ստեղծմանը: Նորամուծություններին բնութագրական են հետևյալ գործառույթները, ճանաչողական, վերափոխիչ, կազմակերպական, մոտիվացիոն, սոցիալսպառողական, ռեսուրսախնայողական, հետազոտական, տեղեկատվական:

Григорян Элен

СТРУКТУРА УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ОРГАНИЗАЦИЯХ

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, организационные структуры и управление инновациями, управление инновациями, венчурное финансирование.

В наше время, инновации стала решающим фактором в экономической организации развития. Инновационный менеджмент рассматривается как специфическая функция, организации и деятельности людей, занятых в творческой работе, направленной на создание специальных условий для его инфраструктуры. Инновации характеризуются следующими функциями: когнитивной, преобразующей, организации, мотивации, науки, информации.

Мария Любарская

О РОЛИ СМАРТ-ГОРОДОВ В РЕШЕНИИ ПРОБЛЕМ УРБАНИЗАЦИИ

Ключевые слова: урбанизация, городские проблемы, смарт-город, инфраструктура

В теории управления городскими системами понятие «смарт-город» (умный город, смарт-сити) является символом самых современных технологических решений, когда информационные технологии и технические инновации используются для улучшения качества жизни людей. Высокий уровень урбанизации порождает такие проблемы, как пробки, преступность, дорогие энергоресурсы, безработица, низкое качество услуг. Вызваны эти проблемы сходными для всех городов причинами: неразвитой технологической инфраструктурой, отсутствием отвечающих современным потребностям средств для хранения и обработки информации, бюрократией, мешающей прогрессу. Смарт-город – это город, где ключевыми направлениями экономического роста являются инновации, социальный капитал, знания, а ресурсы – человеческие, инфраструктурные и природные – используются более эффективно. Смарт-города способны обеспечить более безопасные и доступные услуги в различных сферах, а значит, гарантируют нормальный уровень жизни для самого широкого круга жителей города. В целом, цель инициатив по созданию смарт-городов состоит в том, чтобы привлечь бизнес и граждан к формированию городской среды нового типа, а также улучшить координацию между институтами города и обеспечить фокусированные инвестиции. В результате такие города отличаются более устойчивым социально-экономическим развитием.

При внедрении смарт-систем достигаются (рассчитываются) значительные финансово-экономические эффекты (10%-ная экономия), заданные KPI (КПЭ) и т.п. В таблице 1 приведена оценка потенциального экономического эффекта от смарт-технологий в трлн. долларов США до 2025 г. (только в развитых странах) (отчёт McKinsey).

Таблица 1

Оценка потенциального экономического эффекта от внедрения смарт-технологий в различных сферах

Сфера внедрения смарт-технологий	Ожидаемый эффект, трилл. долл. США
Мобильный интернет	3,7- 10,8
Автоматизация рабочих знаний	5,2-6,7
Интернет вещей	2,7-6,2
Облачные решения	1,7-6,2
Усовершенствование робототехники	1,7-4,5
Автоматически управляемый транспорт	0,2-1,9
Геномика нового поколения	0,7-1,6

Хранение энергии	0,1-0,6
3-D Печать	0,2-0,6
Новые материалы	0,2-0,5
Новые технологии добычи нефти и газа	0,1-0,5
Возобновляемые источники энергии	0,2-0,3

Но этот огромный рынок невозможно освоить без кооперации между многими компаниями, поэтому при реализации смарт-решений должна осуществляться политика кооперации на основе базовых коммуникационных и информационных технологий. Естественно, что сегодня необходимо понять, какие существуют смарт-решения. Безусловно, в первую очередь, это то, что обслуживает города, то есть структурные компоненты смарт-городов. Конечно, это автодороги (интеллектуальные транспортные системы), электрические сети (SmartGrid, SmartMetering), системы газо- и водоснабжения (смарт-вода, смарт-газ). Начиная с 2008 года, число объектов инфраструктуры, подключённых к сети Интернет, превысило количество Интернет-пользователей, и эта цифра, по оценкам экспертов, к 2020 г. достигнет 50 миллиардов. Теперь мы можем взаимодействовать не только с содержимым веб-сайтов, но и с реальными объектами.

Смарт-города состоят из «смарт-объектов», объединенных в «смарт-системы». Энергетические потоки в таких городах являются важной составляющей и выполняют двойную функцию. С одной стороны, городская энергетика является одной из «смарт-систем» и развивается по законам качественных сдвигов на новой технологической платформе роста и инноваций. Эта новая платформа строится на основе информатизации (использования мобильных устройств, приложений, открытых данных, аналитики), автоматизации (автоматического управления энергетическими объектами и сетями) и экологизации (внедрения «зеленых технологий», увеличения доли возобновляемых источников энергии, минимизации количества образующихся отходов). Такое сочетание факторов дает «взрывное» появление новых продуктов и смарт-решений. С другой стороны, без использования различных видов энергии невозможно функционирование любых систем смарт-городов: систем производства, связи, безопасности, рекреационных систем, систем обеспечения товарами и услугами и т.д. То есть от качества энергетического обеспечения напрямую зависит степень реализации принципов работы смарт-систем практически во всех сферах.

Смарт-решения – это возможность информационно-телекоммуникационной системы (ИТС, англ. ITS) автоматически реагировать на изменения окружающего мира, которые фиксируются сенсорами и другими датчиками, получившими название смарт-объектов. В смарт-системах миллионы смарт-объектов передают цифровую информацию в центры обработки данных (ЦОД). Однако смарт-решения – это не только ИТС, но и реальное «физическое» изменение мира, заключающееся в проектировании и строительстве (например, скоростные авто- и железные дороги, тепловые трассы), которые с точки зрения ИТС тоже являются объектами бизнеса, требующими информационно-телекоммуникационных решений на всех этапах жизненного цикла.

Вот перечень и краткое описание некоторых примеров применений смарт-объектов в различных категориях, соответствующих смарт-решениям.

1. В категории «смарт-инфраструктура»:

- 1.1. Смарт-вода. Измерение давления воды в системе ее транспортировки.
- 1.2. Смарт-парковка. Мониторинг свободных парковочных мест в городе.
- 1.3. Состояние конструкций. Мониторинг толчков и технического состояния в зданиях, мостах и исторических памятниках.
- 1.5. Заторы на дорогах. Мониторинг уровня загруженности автомобильных дорог и тротуаров для оптимизации построения автомобильных и пешеходных маршрутов.
- 1.6. Смарт-освещение. Интеллектуальное и адаптируемое под погоду уличное освещение.
- 1.7. Управление вывозом мусора. Наблюдение за наполняемостью мусорных контейнеров для оптимизации маршрутов для сбора мусора.
- 1.8. Интеллектуальная транспортная система. Смарт-дороги и «интеллектуальные» шоссе, снабжённые предупредительными сообщениями и объездами, основанными на погодных условиях и непредвиденных происшествиях, таких как аварии и «пробки».

2. Категория «смарт-среда»:

- 2.1. Карта шумового загрязнения города. Мониторинг уровня шума в районе баров и центральном районе в режиме реального времени.
- 2.2. Обнаружение пожаров. Мониторинг дымовых газов и приоритетных параметров пожара для определения зон оповещения.
- 2.3. Загрязнение воздуха. Контроль над выбросами углерода заводами, загрязнениями от автомобилей и токсичными газами, генерируемыми на фермах.
- 2.4. Профилактика оползней и лавин. Мониторинг влажности почвы, вибраций и плотности земли для обнаружения опасных изменений в состоянии почв.
- 2.5. Раннее обнаружение землетрясений.
- 2.6. Качество воды. Изучение приемлемости воды в реках и морях для животного мира и ее пригодности для питья.
- 2.7. Утечка воды. Обнаружение присутствия воды вне хранилищ и колебаний давления в трубах.
- 2.8. Разливы рек. Мониторинг изменения уровня воды.

3. Категория «смарт-энергия»:

- 3.1. Смарт-сети. Мониторинг и управление потреблением энергии.
- 3.2. Уровень наполненности резервуаров. Наблюдение за уровнем воды, масла и газа в резервуарах для хранения и цистернах.
- 3.3. Фотоэлектрические установки. Мониторинг и оптимизация производительности солнечных электростанций.
- 3.4. Расчёты запасов топлива.

4. Категория «смарт-безопасность»:

4.1. Контроль доступа и охрана периметра. Контроль доступа на запретные территории и выявление людей в несанкционированных зонах.

4.2. Обнаружение жидкости. Обнаружение жидкости в центрах обработки данных, складах, основаниях зданий для предотвращения разрушений и коррозий.

4.3. Уровень радиации. Распределённое измерение уровня радиации в окрестностях атомной электростанции для оповещения об утечках.

4.4. Взрывчатые и опасные газы. Определение уровня газа и выявление утечек в промышленной среде, окрестностях химических заводов и в шахтах.

5. Категория «смарт-торговля»:

5.1. Контроль цепочек поставок. Мониторинг условий хранения и отслеживание товаров на протяжении всего пути доставки.

5.2. Бесконтактные платежи. Расчёты платежей на основе обработки данных о местоположении и продолжительности деятельности, для общественного транспорта, тренажерных залов и т.д.

5.3. Интеллектуальные торговые приложения. Консультации в точках продаж, основывающиеся на привычках покупателя, его предпочтениях, наличии аллергических компонентов и срока годности.

5.4. Контроль за ротацией продуктов на полках и складах.

6. Категория «смарт-дом»:

6.1. Использование энергии и воды. Мониторинг энерго- и водопотребления.

6.2. Удалённое управление бытовой техникой. Управление режимами работы бытовой техники для экономии электроэнергии и предотвращения аварий.

6.3. Охранный сигнализация. Детекция открытия окон/дверей.

6.4. Сохранение произведений искусства. Мониторинг условий их хранения.

7. Категория «смарт-здравоохранение»:

7.1. Детекция падения. Помощь для инвалидов и пожилых людей, живущих дома.

7.2. Хранение медикаментов. Контроль условий хранения препаратов.

7.3. Спортивный мониторинг. Контроль жизненно важных функций организма при силовых нагрузках во время занятий спортом.

7.4. Наблюдение за пациентами. Мониторинг условий содержания пациентов в больницах и домах престарелых.

7.5. Ультрафиолетовое излучение. Информирование о солнечной активности.

Под каждое из перечисленных выше решений существует базовый набор смарт-объектов (сенсоров, датчиков и т.п.), которые, по сути, расширяют до интерактивных возможности ITS-систем на немедленное реагирование, следующее за событием, с оптимизацией работы всей системы.

Энергетические смарт-системы – это лидеры изменений стандартов обслуживания в глобальном сообществе. Фокус в таких системах переносится от процессов к результатам. Например, уменьшение сбоев в энергоснабжении, увеличение количества обслуживаемых потребителей, а не количество котельных или протяженность тепловых сетей. Движущие силы смарт-систем – это социальный капитал, вовлечение населения, бизнеса, ученых в процесс инноваций и изменений. Смарт-города и смарт-системы имеют определенные технологические и процессные характеристики – строятся на коммуникационной инфраструктуре. Смарт-сити создает смарт-проекты постоянно, вовлекая жителей города. Смарт-проекты получают данные из множества источников, включая граждан и правительство, органы самоуправления, на основе которых определяются параметры для лучших решений. Возможности бизнеса и граждан значительно расширяются, так как смарт-города открывают мобильный доступ к информации и сервисам, а также создают возможности взаимодействовать с местными органами власти через приложения и социальные медиа-сервисы. Эти возможности создаются новыми технологиями и инструментами: развитие интернета и мобильных приложений, расширение коммуникаций, рост аналитики, использование геолокаций.

Можно выделить 5 моделей внедрения энергетических смарт-систем:

1. **Базовая модель**, когда энергетические смарт-технологии внедряются локально с целью решения конкретной проблемы. В этом случае действует традиционный способ планирования и финансирования на уровне энергетических предприятий. Смарт-проекты осуществляются независимо друг от друга. Цель модели – доказать ценность смарт-решений и развивать бизнес, который показывает выгоды инвестиций в пилотные энергетические смарт-проекты.

2. **Модель консолидации**, когда руководители ключевых энергетических предприятий города начинают концентрировать усилия на устранении барьеров для осуществления совместных смарт-проектов. Цель модели – развивать взаимодействие с целью повышения качества энергетической инфраструктуры города, вовлечь заинтересованные группы и руководителей энергетических предприятий, дать им стимулы для участия в развитии смарт-инициатив.

3. **Модель роста**, когда формируются стандарты развития энергетической смарт-системы, выбираются подходы к обработке данных и управлению, внедрению ключевых технологий. Изменение происходит на основе трансформаций бюджетирования, IT-инвестиций и механизма взаимодействия между участниками. Цель модели – улучшить результаты внедрения смарт-инициатив в энергетической сфере и скоординировать их на уровне города.

4. **Стратегическая модель**, когда происходит развитие проектов и процессов, их интеграция в общую смарт-стратегию. Создание специальной команды для формирования стратегии, описание процессов смарт-города в целом и потребностей в технологических инвестициях. Создание схем финансирования крупных инициатив и решений смарт-города. Цель модели состоит в том, чтобы город был способен предсказать энергетические потребности жителей и бизнеса и обеспечить превентивное решение проблем, сфокусироваться на энергетическом обеспечении следующих городских функций – смарт-вода, смарт-трафик, смарт-паркинг, смарт-почта и т.п.

5. **Модель оптимизации**, когда происходит создание устойчивой общегородской энергетической смарт-платформы. Гибкая смарт-стратегия фокусируется на соответствии постоянно изменяющимся потребностям города, стремясь к постоянному улучшению. На этом уровне системы показывают исключительные результаты. Цель – с учетом конкурентных особенностей обеспечить устойчивое экономическое развитие и предоставить возможности для роста всех систем смарт-городов, способствовать оживлению рынка труда, привлечению инвестиций.

Рынок смарт-решений в информационно-телекоммуникационных системах наиболее динамичен и исчисляется триллионами долларов в год. Области применения: энергетика (SmartGrid), города и регионы (SmartCity), системы водоснабжения, транспорта и т.п. И этот рынок начинает развиваться в России под разными названиями. В сетевой энергетике России он называется «интеллектуальными сетями» (SmartGrid), в Москве – это «Город, удобный для жизни» (SmartCity) и т.п.

Технология «интеллектуальных сетей» реализуется в рамках пилотных проектов также в Китае, Канаде, Индии и Японии. В странах Европейского Союза для координации работ и выработки единой стратегии развития электроэнергетики в 2004 году создана технологическая платформа «Европейская энергетическая система будущего», конечная цель которой разработка и реализация программы развития Европейской энергетической системы до 2020 года и далее. В США программа перехода к интеллектуальной энергосистеме имеет статус национальной и осуществляется при прямой поддержке политического руководства страны. Бюджет инновационного проекта, являющегося частью этой программы, реализованного на территории города Хьюстона составил 100 млн. долл. США.

Формирование «интеллектуальной сети» происходит в результате реализации портфеля инновационных проектов, охватывающих процесс энергоснабжения от генерации до потребления, и позволяющих в конечном итоге создать полностью интегрированную энергосистему с встроенными механизмами саморегулирования, способную идентифицировать периоды пикового энергопотребления и оптимизировать нагрузку путем перераспределения, не допускающего сбоев в электроснабжении. Идентификация пиковой нагрузки проводится путем анализа поступающей на специальные интеллектуальные датчики информации. Наряду с инновационными технологиями оптимизация нагрузки проводится путем применения регулирующих экономических инструментов – повышающих коэффициентов к тарифу в «пиковые» периоды и понижающих в наименее загруженное время.

В то же время однозначная и общепринятая интерпретация термина и даже однозначное понятие энергетическая смарт-система пока еще не выработано. В различных публикациях этот термин трактуется по-разному, отражая в первую очередь взгляды и позиции основных заинтересованных сторон в соответствии с их интересами. Так, государственные структуры в большинстве стран рассматривают «интеллектуальную энергосистему», как идеологию национальных проектов развития энергетики, производители оборудования и технологий – как перспективную

«нишу» для реализации проектов, способствующих развитию бизнеса, энергетические компании – как базу обеспечения их устойчивого развития, основанного на инновациях и т.д. Следует отметить, что публично представленные на сегодня разработанные подходы и варианты концепций не воспринимаются как нечто законченное и нормативно зафиксированное – их развитие, конкретизация и апробация ставятся за рубежом как одна из основных задач.

Функционирование всех смарт-систем связано с понятием «геоинформационная система» (ГИС). По большому счёту, именно ГИС и есть хранилище данных об объективной реальности. Практика показала, что так или иначе порядка 80% данных, необходимых для функционирования смарт-систем, связано с геоданными, то есть зависят от пространственного положения объекта. Проще говоря, это три измерения (широта, долгота, высота). Появление на точках меток времени ввело четвёртое измерение, денег – пятое и т.п. В связи с этим важной частью смарт-решений также является их экономическое обоснование и оценка потенциальной выгоды для бизнеса или потребителей. Предварительные прогнозы показывают колоссальные возможности для получения окупаемости вложенных инвестиций.

Примеры смарт-решений, внедренных в жизнь современных городов, приведены в табл. 2.

Таблица 2

Смарт-решения в современных городах

Название смарт-решения	Территория реализации
Технология SmartGrid в энергетике	Амстердам (Нидерланды), Чаттануга (США), Дублин (Ирландия), Малага (Испания), Масдар (ОАЭ)
Единая транспортная смарт-карта	Лондон (Великобритания)
Умные LED-светофоры, смарт-перекрестки	Сингапур (Сингапур)
Системы мониторинга движения транспорта и чрезвычайных ситуаций в реальном времени	Рио-де-Жанейро (Бразилия)
Электрические транспортные средства	Амстердам (Нидерланды), Малага (Испания)
Командный центр комплексной безопасности	Лаваса (Индия)

На сегодняшний день в мире практически отсутствуют города, полностью отвечающие понятию «смарт-сити», но многие движутся в этом направлении. Наиболее технологически развитые города мира – Нью Йорк, Лондон, Париж, Сеул, Берлин – ежегодно тратят огромные деньги на развитие технологий и решений смарт-сити. И это не простая прихоть. Смарт-сити – это огромные преимущества в экономическом росте, стабильности и создании комфортных условий жизни, которые привлекают таланты и профессионалов со всего мира. Нужно учесть, что именно те города, которые превращаются шаг за шагом, стадия за стадией в смарт-сити, становятся центрами глобального роста и развития. Двигают вперед весь мир и играют все более важную роль в мировых процессах.

Резюме

В статье приведены характеристики современных городов, позволяющие отнести их к категории «смарт-город», а также выявлена роль таких городов в решении проблем урбанизации.

Автор отмечает, смарт-города отличаются высоким уровнем внедрения инноваций в различные сферы городской жизни и более рациональным подходом к управлению человеческими, инфраструктурными и природными ресурсами.

Հյուսիսային Մարիա

SMART ԲԱՂԱՔՆԵՐԻ ԴԵՐՇ ՈՒՐԲԱՆԻԶԱՅԻԱՅԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԼՈՒԾԵԼԻՍ

Հիմնաբաներ. ուրբանիզացիա, քաղաքային խնդիրների, խելացի քաղաքներ, ենթակառուցվածքներ

Ամփոփում

Հոդվածում ներկայացնում են ժամանակակից քաղաքների բնութագրերը, ինչը թույլ է տալիս այդ նրանց մեջ առանձնացնելու «խելացի քաղաքի» քաղաքի կատեգորիաները եւ ցույց տալ վերջիններիս դերը քաղաքաշինական խնդիրները լուծելիս: Հոդվածի հեղինակը նշում է, որ խելացի քաղաքները ունեն բարձր մակարդակ՝ նորարարության տարբեր ոլորտներում քաղաքային կյանքի նկատմամբ, ինչպես նաև առավել ռացիոնալ մոտեցում կառավարմանը, մարդկային, ենթակառուցվածքների եւ բնական պաշարների հանդեպ:

Liubarskaia M.A

On the Role of Smart-Cities in Addressing the Challenges of Urbanization

Key words: urbanization, urban problems, smart-city, infrastructure

Summary

The paper presents the characteristics of modern cities, which allow including them into the category of "smart city", and show the role of such cities in solving urbanization problems. The author notes, that smart cities have a high level of innovation in different areas of city life and a more rational approach to the management of human, infrastructure and natural resources.

Эллада Мустафаева

АНАЛИЗ ПОДХОДОВ К ОЦЕНКЕ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ АКТИВНОСТИ И ПРИОРИТЕТОВ РАЗМЕЩЕНИЯ АКТИВОВ В РЕГИОНАХ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Ключевые слова: актив, инвестиции, индекс Бери, инвестиционный потенциал, инвестиционный подход, инвестиционный климат, интегральные рейтинги.

Обоснование направлений развития различных территорий РФ зависит от состояния предпринимательского климата в регионе. Возможность реализации предпринимательской активности на территории ограниченной существенными требованиями и стимулами к развитию хозяйственных процессов определяется составляющими предпринимательского климата. Важнейшей составляющей развития предпринимательской активности и привлечения новых идей в реальный сектор экономики является стимулирование инвестиционного потенциала региона с учетом приоритетов экономического развития территорий.

Примером преимущественно экспертного метода оценки инвестиционного потенциала является методика немецкой информационной службы Бери. Метод расчета индекса Бери строится на 15 факторах, показывающих характерные особенности отдельного региона (табл. 1).

Форма расчета индекса Бери, представленная в таблице 1, формируется аналитическим агентством. Графа 3 заполняется агентством на основании оценки независимых экспертов (их количество должно составлять не менее 10), рекомендованных официальным органом региона. Оценка проводится по пятибалльной системе: 1 балл – неблагоприятно, 2 балла – малоблагоприятно, 3 балла – удовлетворительно, 4 балла – благоприятно, 5 баллов – весьма благоприятно.

Таблица 1

Оценка инвестиционного потенциала отдельного региона по методу расчета индекса Бери
(благоприятности)

Фактор	Удельный вес фактора в индексе, %	Оценка фактора, баллы	Индекс Бери для региона
Степень адаптации региона к инвестициям	6		
Защита прав собственности и индивидуальной безопасности инвесторов	8		
Темпы экономического развития и роста благосостояния населения	6		
Состояние законодательно–правовой базы и степень ее влияния на деловую активность	7		
Объем и структура прямых инвестиций. Их удельный вес в производственном секторе	9		
Приток ППИ	6		
Бюрократизм и коррумпированность органов власти	8		
Наличие и обоснованность приоритетных инвестиционных программ и проектов	9		
Обеспеченность инвестиционной деятельности ресурсами	8		
Возможность осуществления инвестиционных проектов (наличие проектировщиков, строительно–подрядных организаций)	7		
Возможность получения кредитов под инвестиционные проекты. Обоснованность цены кредита	5		
Наличие выбора надежного инвест–партнера	5		
Состояние инфраструктуры	7		
Средняя норма рентабельности по региону. Доля нерентабельных предприятий	5		
Соблюдение требований экологической безопасности	4		

Так как факторы, которые определяют инвестиционный потенциал, включают одновременно и качественные и количественные показатели, то эксперт, производящий оценку, должен привести ее обоснование соответствующим расчетом или доводом. Используя оценочные данные экспертов, агентство определяет средний балл по каждому фактору и рассчитывает индекс Бери следующим образом: находится произведение данных графы 2 и графы 3.

Сумма произведений по факторам образует индекс Бери. Метод отличается простотой расчета и прозрачностью выбора критериев, входящих в оценочный индекс [13].

К преимущественно экспертным методам относится и методика оценки инвестиционного климата регионов России, разработанная Институтом экономики РАН в 1996 году [12]. В рамках этой методики применяется 75 факторов инвестиционного потенциала отдельно взятого региона. При этом большинство (65 факторов) оценивается экспертами и только 10 опираются на данные статистики. Все факторы инвестиционного потенциала региона сводятся в семь групп: ресурсный потенциал; производственный потенциал; степень развитости инфраструктуры; социально–политическая обстановка; социальный и культурный потенциалы; правовой потенциал; финансовый потенциал.

После разбивки по группам каждому фактору присваивается весовой коэффициент. В методике используется следующая градация: значение 3 присваивается факторам, которые оказывают весьма сильное влияние на инвестиционный климат региона; значение 2 – означает умеренное влияние, а значение 1 – характеризует слабое, но все же улавливаемое влияние.

Методика позволяет выделить восемь групп регионов с различными типами инвестиционного климата: наиболее привлекательный инвестиционный климат для разнообразных типов потенциальных инвесторов; привлекательный инвестиционный климат для крупных инвесторов (в основном в сырьевые виды экономической деятельности); потенциально привлекательный инвестиционный климат; средний инвестиционный климат: менее привлекательный инвестиционный климат (регионы имеют ярко выраженную сельскохозяйственную ориентацию); непривлекательный инвестиционный климат, что характерно для регионов с ограниченными возможностями к развитию; непривлекательный инвестиционный климат для регионов с низким уровнем социального и экономического развития; неопределенный инвестиционный климат (влияние внешнеэкономических факторов).

С точки зрения анализа составляющих инвестиционной привлекательности регионов следует отметить методику оценки региональных рисков в России, выполненную Институтом перспективных исследований по заказу Банка Австрии в 1995 году [11]. Подход учитывает 98 частных факторов, определяющих региональный инвестиционный риск, которые сведены в 11 групп. По каждой из групп рассчитывается итоговый балл региона. На основе обобщенной информации определяется рейтинговое место региона по каждой группе – частный рейтинг. Затем вычисляется общий рейтинг по региональному риску, на основании которого проводится группировка субъектов Федерации по

шести классам: от достаточно благоприятной ситуации для различных видов инвестиций до чрезвычайно неблагоприятного инвестиционного климата.

Таким образом, подобные методики, основываясь преимущественно на экспертных балльных оценках, в значительной мере субъективны и нивелируют реальный разброс характеристик регионов: эксперты инстинктивно стремятся к средней величине по заданной шкале и стараются остерегаться крайних оценок [9].

К региональным конкурентным отставаниям относятся факторы инвестиционного потенциала региона, по которым региональное значение составляет менее 0,8 от среднероссийского уровня, и факторы инвестиционного риска, по которым региональное значение превышает среднероссийский уровень на 20% и более. Состав факторов и порядок их свода в интегральный показатель определяются в соответствии с разработанными в Совете по изучению производительных сил Минэкономразвития России и Российской академии наук методическими рекомендациями по оценке инвестиционной привлекательности регионов в составе РФ [8].

Эти интегральные рейтинги, рассчитанные при помощи данных методов оценки и сведения частных факторов, дают возможность проиллюстрировать превосходство одного или другого региона по определенному признаку. Однако, эти рейтинги не указывают в какой степени субъекты РФ превосходят или уступают друг другу. Получается, что между регионами, стоящими на 40-м и 41-м местах в рейтинге, разница составляет как 0,1 %, так и 10% [7]. Кроме того, достаточно сомнительным является сочетание таких методов оценки и сведения частных показателей с использованием разнообразных весовых коэффициентов значимости. Это связано с тем, что определение величин весовых коэффициентов производится также экспертным путем, что дополняет субъективизм оценки показателей по баллам субъективизмом оценки их значимости.

Безусловно, для отдельных признаков, которые не поддаются измерению статистическими показателями, применение балльных оценок – вынужденная необходимость. Так, например, нельзя оценить статистически географическое расположение субъекта относительно внешнеторговых коридоров России. Однако таких признаков немного и они не являются основополагающими. Помимо рассмотренной классификации довольно часто используется классификация инвестиционной привлекательности регионов с точки зрения методологического подхода. При этом выделяют три наиболее характерных подхода: узкий, факторный и рисковый.

Главенствующим показателем инвестиционной привлекательности хозяйственного комплекса представители узкого подхода [5] считают уровень рентабельности имеющихся активов, определяемый двумя вариантами: отношение прибыли от продажи товаров, работ, услуг к общей сумме используемых активов и отношение балансовой прибыли к совокупной сумме активов.

Этот подход характеризуется относительной легкостью расчетов и анализа. Благодаря его универсальности, возможно использование этого подхода для оценки инвестиционной привлекательности хозяйствующих систем различного уровня. Кроме того, в нем отражена главная

цель предпринимательской деятельности – получение прибыли от вложенных в объект средств и их возврат через определенный промежуток времени.

Примером исследований, базирующихся на узком подходе, может служить методика Н.А. Колесниковой. Здесь инвестиционная привлекательность рассматривается как комплексная система управления регионом, формирования благоприятных условий развития участников инвестиционного процесса с учетом административного аппарата региона, ответственности региональных и местных органов власти [4].

По мнению автора данной методики, достижение благоприятного климата обеспечивается исполнительной системой, которая существует в тесной связи с местной властью, а также с общественными институтами.

Недостатком узкого подхода к оценке является то, что здесь отсутствует баланс интересов, и инвестиционный климат не завязан на инновационном типе развития и экономической устойчивости региона. Дело в том, что происходит игнорирование объективных связей инвестиционного фактора с другими факторами ресурсного потенциала развития регионов [6].

Факторный подход заключается в создании укрупненных групп в которые включаются близкие по смыслу показатели, называемые факторами. Сводным показателем инвестиционной привлекательности в факторном подходе является сумма средневзвешенных оценок по факторам.

Зачастую сводный показатель не может дать однозначного ответа о привлекательности того или иного региона, и, как следствие, он дополняется информацией о состоянии, динамике развития факторов, оказывающих влияние на инвестиционную привлекательность. Кроме того, при принятии решения каждый инвестор может ориентироваться на индивидуальный набор факторов.

Примером использования оценки влияния факторов может служить методика, предложенная журналом The Wall Street Journal Europe`s [2].

В ней рассматриваются 10 экономических и политических показателей: экономический рост, стабильность цен, стабильность национальной валюты, политическая стабильность, разработанность законодательства, приватизация, природные и финансовые ресурсы, торговля и инфраструктура. Достоинством рейтинговой методики является простота, сравнительная дешевизна и наглядность полученных результатов.

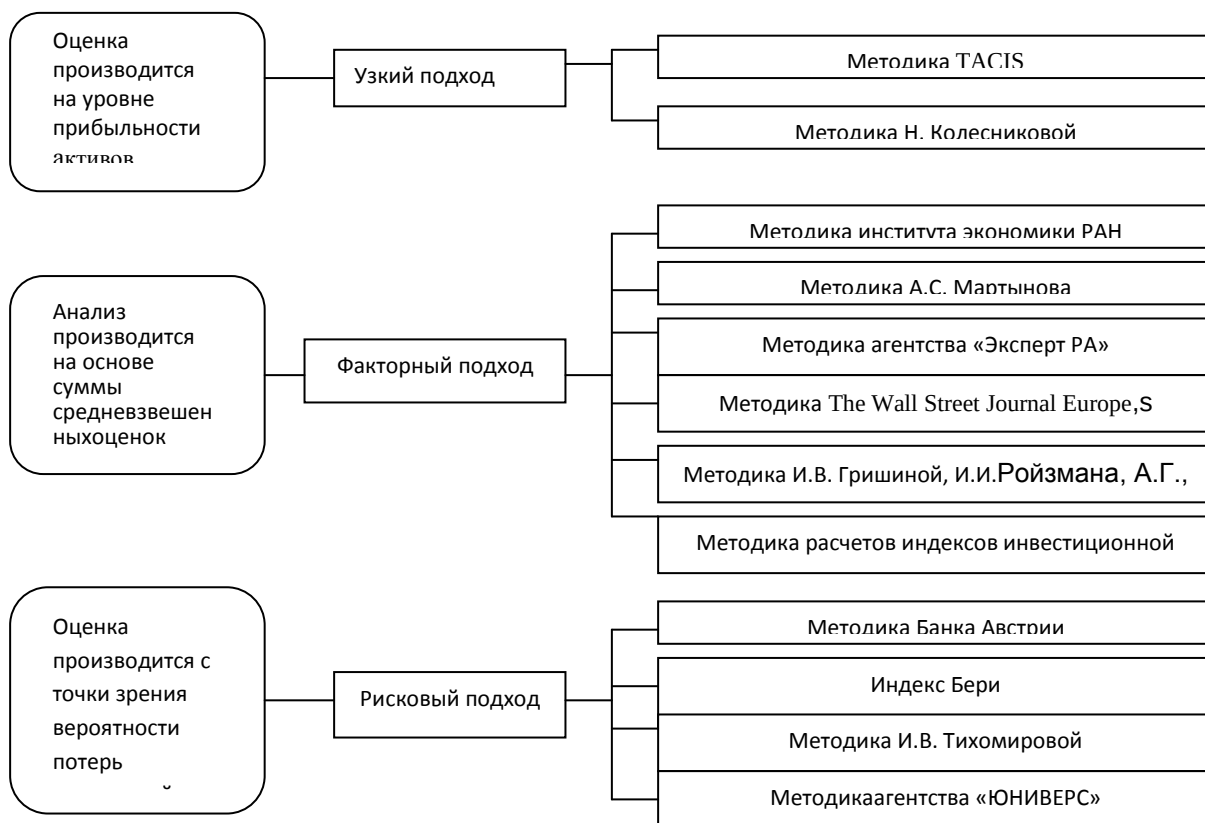
Сторонники рискового подхода в качестве составляющих инвестиционного климата рассматривают инвестиционный потенциал или инвестиционные риски. В качестве примера данного подхода можно привести методику И.В. Тихомировой [3] и методику оценки региональных рисков в России, выполненную Институтом перспективных исследований по заказу Банка Австрии [1].

Таким образом, в настоящее время существует большое разнообразие методик, различаемых как с точки зрения методов проводимой оценки, так и с позиции методологического подхода.

Множество методик оценки инвестиционного потенциала в каждом отдельном аспекте использует собственный набор признаков группировки регионов и обосновании своего набора показателей при расчетах.

Рисунок 1. Методика, предложенная журналом The Wall Street Journal Europe`s методика,

предложенная журналом The Wall Street Journal Europe`s.

Сравнительная характеристика методик оценки инвестиционной привлекательности регионов по ряду признаков представлена в таблице 2 [10].

Таблица 2

Сравнительная характеристика методик оценки инвестиционной привлекательности регионов

Показатель	Методика					
	Агентство «Эксперт РА»	The Wall Street Journal Europe`s	Индекс Бери	Институт экономики РАН	Банк Австрии	И.В. Гришина, И.И. Ройзман, А.Г. Шахназаров
Количество критериев	100	10	15	75	98	17
Метод оценки	Экспертный			Экспертные и статистические балльные оценки		Преимущественно статистический
Достоинства	Возможность проследить изменение рейтинга в		Простота расчета	Сочетание экспертного подхода и статистических данных		Использование статистических данных и

Показатель	Методика					
	Агентство «Эксперт РА»	The Wall Street Journal Europe`s	Индекс Бери	Институт экономики РАН	Банк Австрии	И.В. Гришина, И.И. Ройзман, А.Г. Шахназаров
	динамика и провести сравнение					интегральных показателей
Недостатки	За итоговым показателем не прослеживаются причинно– следственные связи и динамика развития инвестиционного потенциала		Применение небольшого количества критериев, высокий уровень субъективизма	Высокий уровень субъективизма, вызванный значительным удельным весом оценок экспертов		Необходимость иметь большой объем статистической информации, отсутствие учета ряда качественных характеристик

По результатам анализа можно выделить ряд присущих отдельным методикам недостатков: недостаточная обоснованность принципов отбора факторов для оценки совокупных показателей инвестиционных климата, потенциала и привлекательности для потенциальных инвесторов; ограниченность набора учитываемых показателей, не принимающая во внимание дифференциацию регионов страны; предпочтительное использование балльных, преимущественно экспертных, оценок учитываемых факторов, что порождает высокий уровень субъективизма итоговой оценки; наличие трудно оцениваемых факторов, например «степень столичности», отражающий авторитет местной власти (по методике Н.А. Колесниковой), «отношение общества к процессам формирования рыночных отношений», «конфликтность коллектива и трудовых отношений», (по методике авторского коллектива Совета по изучению производительных сил Минэкономразвития России и РАН); отсутствие реальной возможности использования инвесторами информации о результат, рейтинга (в рамках интересов конкретных видов деятельности) при принятии решений о вложении капитала; преимущественно общий характер метод без учета специфики видов экономических деятельности и приоритетов отдельных групп инвесторов.

Таким образом, нами сформулированы дополнительные методологические требования к характеристике инвестиционной привлекательности, которые позволяют предложить ряд направлений совершенствования метода ее оценки: необходимо увеличить степень доступности используемой при оценке информации, то есть необходимые показатели должны находиться в официальных статистических сборниках, трудно оцениваемые факторы лучше изъять из состава рассматриваемых показателей, необходимо свести к минимуму используемые экспертные оценки, различные весовые коэффициенты значимости, что позволит снизить уровень субъективизма, для упрощения расчетов набор показателей необходимо ограничить небольшим числом, но при этом он

должен обеспечивать достаточно полный охват составных элементов инвестиционного потенциала регионов.

Большинство современных региональных инвестиционных проектов напрямую связаны с развитием региональной инфраструктуры. При этом принимался во внимание тот факт, что самостоятельное функционирование объектов производственной инфраструктуры прибыли не приносит, в то же время доказано, что чем выше уровень инфраструктурного обеспечения, тем выше степень региональной инвестиционной привлекательности и наоборот.

Литература

1. Федеральный закон РФ №39–ФЗ от 02.02.1999 «Об инвестиционной деятельности в Российской Федерации, осуществляемой в форме капитальных вложений».
2. Приказ Министра регионального развития Российской Федерации от 14.01.2008 № 2 «Об инвестиционной комиссии по проведению отбора инвестиционных проектов, претендующих на предоставление государственной поддержки за счет средств инвестиционного фонда Российской Федерации».
3. Распоряжение Правительства Российской Федерации от 30.11.2011 № 1708–р «Об инвестиционных проектах, реализуемых при государственной поддержке за счет средств Инвестиционного фонда Российской Федерации».
4. Федеральная целевая программа Российской Федерации от 13.09.1996 № 1101 «О внесении изменений в порядок разработки и реализации федеральных целевых программ и межгосударственных целевых программ, в осуществлении которых участвует Российская Федерация».
5. Афанасьева Л.В. Инвестиционная стратегия. – Курск: Курский гос. технический ун–т, 2008.
6. Ахметзянова Э.Р. Создание и развитие промышленных кластеров: автореферат дис. кандидата экономических наук : 08.00.05 / Казан. финансово–эконом. ин–т. – Казань: 2011.
7. Голенков В.А. Стратегия инновационного развития регионов России и роль университетских комплексов в модернизации образования. – М.: Машиностроение–1, 2012.
8. Гришин В.И. О федеральных целевых программах регионального развития // Регионология, 2003. – № 1.
9. Гришина И.В. Инвестиционная активность в РФ: методология прогнозирования с использованием интегрального показателя инвестиционной привлекательности регионов. М.: Юнити, 2000. – 653 с.
10. Добрецов Н.Л. Развитие энергетического сектора Сибири. – Новосибирск, 1997.
11. Забродский В.А. Региональное управление: методология и моделирование. – Харьков: Основа, 1991.
12. Иванченко Л.А., Гневко В.А. Организационные и правовые приоритеты управления региональной экономикой. – М.: Бизнес центр, 1998.

Резюме

В статье рассматривается то, что обоснование направлений развития различных территорий РФ зависит от состояния предпринимательского климата в регионе. Возможность реализации предпринимательской активности на территории ограниченной существенными требованиями и стимулами к развитию хозяйственных процессов определяется составляющими предпринимательского климата. Важнейшей составляющей развития предпринимательской активности и привлечения новых идей в реальный сектор экономики является стимулирование инвестиционного потенциала региона с учетом приоритетов экономического развития территорий.

Մուսթաֆաելլա Էլլադա

ՌՈՒՍԱՏԱՆԻ ԴԱՇՆՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԱԿՏԻՎՆԵՐԻ ՏԵՂԱԲԱՇԽՄԱՆ ԱՌԱՋՆԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հիմնաբաներ. ակտիվ, ներդրում, Բերիի համաթիվ, ներդրումային պոտենցիալ, ներդրումային մոտեցում, ներդրումային միջավայր, ինտեգրալ վարկանիշավորում

Ռուսաստանի Դաշնության տնտեսության զարգացումը մեծապես կախված է ակտիվների տարածաշրջանային օպտիմալ տեղաբաշխումից: Առավել կարեւոր բաղադրիչ է զարգացման ձեռնարկատիրական գործունեության նոր զաղափարների իրագործումը տնտեսության իրական հատվածում և ըստ տարածաշրջանների ներդրումային ներուժի խթանումը, հաշվի առնելով տնտեսական զարգացման գերակայությունները ըստ առանձին տարածքների:

Mustafaeva Ellada R..

Analysis of approaches to the assessment of economic activity and priorities for the allocation of assets in the regions of the Russian Federation

Key words: asset, investment, Take the index, investment potential, investment approach, investment climate, integrated ratings.

Summary

The article discusses the fact that the substantiation of directions of development of the various territories of the Russian Federation depends on the state of the business climate in the region. The possibility of realization of entrepreneurial activity on the territory bounded essential requirements and incentives to the development of economic processes is determined by the components of the business climate. The most important component of the development of entrepreneurial activity and bringing new ideas into the real sector of the economy is to stimulate investment potential of the region into account the priorities of economic development of the territories.

Виктория Трофимов

Симион Морару

ГЛОБАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ИХ РЕГУЛИРОВАНИЯ

Ключевые слова: аграрное производство, продовольственная безопасность, развивающиеся страны, бедность

Производство, распределение, обмен и потребление продовольственной продукции являются составной частью глобальной экономики и занимают приоритетное место в мировых экономических отношениях. Продовольствие обеспечивает в прямом смысле полезность основного субъекта и объекта во всемирной экономической деятельности: людей и рабочей силы. Главный источник производства продовольственной продукции это сельское хозяйство, которое одновременно является отраслью обеспечивающим рабочие места, доходы и товары для внешней торговли.

Земельные ресурсы выступают отправной точкой процесса производства сельскохозяйственной продукции. Глобальный земельный фонд (площадь земной поверхности, из которой отнимается площадь занятая ледниками Арктики и Антарктики) составляет 134 мил. км² или 26% всей площади планеты. В свою очередь, на обрабатываемые земли (пашни, сады, насаждения) приходится 11%; луга, пастбища – 26%; леса, кустарники – 32%; участки для жилого хозяйства, промышленности, транспорта – 3%; малопродуктивной или непродуктивной среды (болота, пустыни и территории с экстремальными климатическими условиями) – 28%. Всего земли сельскохозяйственного пользования (обрабатываемые площади, луга, пастбища) составляют лишь 37% от общего земельного фонда, в 4,8 млрд га. В структуре сельскохозяйственных земель, площади под пашни составляют 28% (1,3 млрд га), под пастбища – 70% (3,3 млрд га), площади под многолетние растения – 2%. Китай, Австралия, США, Российская Федерация являются странами с самыми большими сельскохозяйственными площадями.

По мере увеличения численности населения на глобальном уровне уменьшается сельскохозяйственная площадь на душу населения. В 1980 году этот показатель составлял 0,3 га пахотных угодий, в 1994 г. – 0,24 га, а в 2004 – 0,21 га. В среднем на душу населения приходится 3,0 га пахотных земель в Австралии, в Канаде – 1,5 га, в Российской Федерации – 0,9 га, в США – 0,7 га, в Японии – 0,03 га. Что касается сельскохозяйственных угодий, приходящихся на душу населения занятого в отрасли, то этот показатель составляет в

Австралии – 671 га, в США – 155 га, в Новой Зеландии – 69 га. В Латинской Америке данный показатель составляет 13,8 га, а в Западной Европе – 12 га. В глобальном плане, в среднем на одного человека занятого в сельском хозяйстве, приходится 3,7 га сельскохозяйственной площади.¹

Кроме сельскохозяйственной земли, решающими факторами, влияющими на рост производства сельхозпродукции, являются:

- а) химизация сельского хозяйства;
- б) ирригация пахотных угодий, пастбищ, многолетних насаждений;
- с) научная селекция, которая позволила создание гибридов и сортов генетически модифицированных сельскохозяйственных растений.

Продовольственная безопасность является одним из ведущих компонентов внутренней экономической безопасности. Концепция продовольственной безопасности развивалась постепенно, аккумулируя множество определений, каждая из которых имеет определенное значение для восприятия. Первоначальное понятие безопасности происходит от латинского слова – *securitas*, которое обозначает „быть в безопасности; чувствовать себя уверенным и спокойным от сознания того, что тебя не ждет никакая опасность; защищенность, самозащита”. Английский термин – „food security” – имеет двойной перевод:– как продовольственная безопасность и как продовольственное обеспечение.

Продовольственная безопасность это комплексная категория. Потребление продовольственной продукции чувствительно к самым незначительным экономическим, финансовым, демографическим, социальным, природным, климатическим изменениям, так как является частью внутрипричинной системы этих элементов. Объемы и структура продовольственного потребления находятся постоянно в корреляции с доходами населения, с возможностями продовольственного рынка, динамикой цен на продовольственную продукцию. Все это определяет степень доступа нуждающегося населения к данной продукции и влияет на возможность ее приобретения потребителями.

В свою очередь, доступность продовольствия зависит от уровня развития сельского хозяйства, от его производственного потенциала, от степени развития соответствующей инфраструктуры (которая обеспечивает адекватный объем производства, распределения, хранения, транспортировки и реализации продовольствия), от покупательной способности потребителей, структуры населения по полу, возрасту, численности семьи, обычаям потребления продовольствия, характерным для данной области или страны.

Все эти условия в различной степени способствуют реализации продовольственной безопасности, но имеющиеся продовольственные ресурсы, их доступность и средства выделенные для питания являются решающими факторами для обеспечения равновесия продовольственных возможностей в целях обеспечения здорового и активного образа жизни населения.

¹ а) Мировая экономика и международные экономические отношения. Учебник под ред. проф. А.С.Булатова и проф. Н. Н. Ливенцева. – Москва: Магистр, 2008, стр.139-140.

б) В.К.Лопаткин. Мировая экономика. Учебник, изд. Третье. – М.: ЮНИТИ, 2004, стр.195-206.

В качестве эталона для оценки продовольственной безопасности принято считать производство зерна, так как зерновые культуры обеспечивают, прямо или косвенно, 50% потребляемой человеком энергии. Кроме того, зерно, будучи менее скоропортящимся по сравнению с другими видами продовольственной продукции, можно поставить на хранение для создания необходимых резервов, его можно легко взвешивать, транспортировать, сопоставлять с продукцией разных стран и в различных временных периодах.

Оценка продовольственной безопасности осуществляется при помощи следующих основных показателей: производство зерна в глобальном плане, производство зерна на душу населения, количество зерновой продукции на складах к началу нового урожая, цены на продовольственную продукцию и доходы населения.

Первый показатель (согласно экспертам ФАО, в деятельности которых участвуют 189 стран), определяет международную продовольственную безопасность и рассчитывается исходя из количества дней потребления (или в процентах) и показывает продовольственную стабильность в глобальном масштабе, а также необходимые защитные меры в случае экстремальной ситуации (слабого урожая, войн, внутренних конфликтов, природных катаклизмов и пр.).

В международном плане, минимальная продовольственная безопасность обеспечивается тогда, когда общее количество урожая в мире достаточно для нормального потребления на срок 14 месяцев. Резервы зерна на складах к началу сбора нового урожая должны обеспечить потребление на 60 дней.¹

Согласно оценкам ФАО в 1980-1990 годах динамика продовольственной продукции превысила рост населения на планетарном уровне. И это благодаря ускоренному росту производства в Китае, Индии, Пакистане, Бангладеше и других развивающихся странах, тогда как в 1991-1996 годах всемирные резервы сократились с 339 млн тонн до 229 млн тонн (эквивалент 48 потребительских дней, вместо 60 нормативных дней), что снизило уровень постоянного обеспечения и привело к росту цен на международной арене.

Из-за низкой урожайности, мировые цены на зерно растут по мере уменьшения резервов. Кроме того, целая цепь финансово-экономических кризисов на национальном и региональном уровнях, расстроили национальные бюджеты, в то же время уменьшились индивидуальные доходы людей в 49 странах, с населением около 850 млн человек. Это произошло в начале 90-х годов, когда

¹ **Организация Объединенных Наций по Продовольствию и Сельскому Хозяйству (ФАО)** с штаб квартирой в Риме, создано в 1945 году в ходе специальной конференции, организованной в Квебеке, Канада. Областями ее компетенции являются: сельское хозяйство, лесное хозяйство, рыболовство и развитие этих отраслей в различных регионах планеты. Занимается продвижением международного кооперирования для улучшения производства и торговли в данных областях, способствует улучшению жизненных условий сельского населения, ликвидации голода и малнутриции на земле, осуществляет мониторинг продовольственной безопасности на мировом, региональном и национальном уровнях. Высший руководящий орган ФАО – конференция, которая проводится один раз в два года. Руководящим органом в межсессионном периоде является совет ФАО, состоящий из представителей 49 стран-членов, во главе с генеральным директором, избираемым на шестилетний срок. ФАО также оказывает техническую помощь странам в целях развития сельского хозяйства и продовольственного производства. Ежегодно ФАО выполняет 1500-2000 проектов по оказанию технической помощи на сумму 350-400 мил. долларов.

внезапное снижение доходов наравне с повышением цен привело к увеличению численности бедного населения, достигшего в настоящее время цифры один миллиард людей, которые голодают и страдают хронической малнутрицией.

В то же время, продовольственная безопасность это гибкая концепция, которая получила соответствующее развитие начиная со середины 1970-х годов, в ходе дискуссий по проблемам продовольственной безопасности в условиях продовольственного кризиса. Рассмотрим основные вехи этих дискуссий на международном уровне.

На Всемирной Продовольственной Конференции (World Food Conference), которая состоялась в Риме в 1974 году, проведенной ООН по Продовольствию и Сельскому Хозяйству вследствие разрушительного голода в Бангладеше тех годов, приоритетной стала задача обеспечения объемов производства и стабильности в области продовольственной продукции населения на всемирном уровне. В этом контексте, продовольственная безопасность была определена как *„возможность обеспечения основными адекватными продуктами питания в любое время для поддержания постоянного роста потребления продовольственной продукции и для компенсации колебаний производства и цен“* [United Nations. 1975. Report of the World Food Conference, Rome, 5-16 November 1974].

В 1983 году, Организация Объединенных Наций по Продовольствию и Сельскому Хозяйству развила эту концепцию, дополнив определение безопасности разъяснением относительно обеспечения доступа всех нуждающихся людей к имеющимся резервам, и приведение в равновесие баланса спроса и предложения на продукты питания. Это было сделано с целью *„обеспечить всем людям как физический, так и экономический доступ, в любое время, к необходимым продуктам питания“* [FAO, 1983. World Food Security: a Reappraisal of the Concepts and Approaches. Director General's Report. Rome].

В 1986 году, Всемирный Банк составил важный отчет под названием „Бедность и Голод“, где подчеркивалось необходимость обеспечения продовольственной безопасности за сравнительно короткий срок. Обращалось внимание на различие между хроническим отсутствием продовольствия – подразумевающим такие проблемы как непрерывная бедность и малые заработки, и временным отсутствием продовольственной безопасности – как результат природных катаклизмов, экономических коллапсов или конфликтов. Такая концепция разработана на основании принципа *„доступ всех людей в любое время на достаточное питание для здоровой и активной жизни“* [World Bank, 1986. Poverty and Hunger: Issues and Options for Food Security in Developing Countries. Washington DC].

До середины 1990-х годов, концепция продовольственной безопасности охватывала широкий спектр субъектов (от индивидуума до глобального уровня) и понятий – продовольственную безопасность и пищевое равновесие, отражая работу по выявлению не только объема, но и состава продовольственной продукции и минимальные требования к питанию для обеспечения здорового и активного образа жизни. В настоящее время берутся во внимание и предпочтения людей в тех или

иных пищевых продуктах, обусловленные социально и в зависимости от традиций и культурного уровня. В этом контексте, **концепция** продовольственной безопасности **потеряла свою простоту, и является не просто целью, а комплексом действий, способствующим активному и здоровому образу жизни.**

В 1994 году, *„Отчет по человеческому развитию“* (PNUD), выдвинул проблему безопасности человека (человечества), где продовольственная безопасность была отмечена лишь как один ее аспект, наряду с другими угрозами для жизни человека: безопасность здоровья, экономики, окружающей среды, личности, общества, политическая безопасность и др. Эта концепция тесно связана с перспективой прав человека на развитие, которая в свою очередь подняла вопросы продовольственной безопасности. [UNDP. 1994. *Human Development Report 1994. Oxford and New York: Oxford University Press*].

В 1996 году, на Всемирном Саммите по Питанию, было принято более комплексное определение: *„Продовольственная безопасность, на индивидуальном, домашнем, на национальном, региональном и глобальном уровнях, реализуется в то время когда все люди в любой момент имеют физический и экономический доступ к необходимой по количеству, качественной и питательной продовольственной продукции, для обеспечения нужд и пищевых предпочтений, поддерживающих активный и здоровый образ жизни“* [FAO. 1996. *Rome Declaration on World Food Security and World Food Summit Plan of Action. World Food Summit 13-17 November 1996. Rome*].

USAID (Агентство США по Международному Развитию) определяет продовольственную безопасность в условиях когда все индивидуумы имеют постоянный доступ – физический и экономический – на достаточное питание для обеспечения здорового и активного образа жизни.

Это определение, подтвержденное USAID в 2002 году, содержит три основных требования:

1. наличие предложения относительно физического питания, достаточного с точки зрения количества и качества;
2. соответствующий доступ деревенских хозяйств к имеющейся продовольственной продукции из источников собственного сельскохозяйственного производства, приобщенной к соответствующей системе распределения и обмена;
3. соответствующее использование этих ресурсов для обеспечения нужд потребителей.

В настоящее время литература в данной области чаще приводит следующее определение продовольственной безопасности: “при условиях, что все люди в любое время имеют физический, социальный и экономический доступ к достаточному количеству продовольственной продукции, качественной, питательной и безопасной, для обеспечения нужд и пищевых предпочтений населения в целях поддержания активного и здорового образа жизни”.

Таким образом, можно констатировать, что понятие *продовольственная безопасность* является комплексным, содержит целый спектр аспектов и охватывает не только *имеющиеся продукты питания*, которые должны быть *качественными и питательными* и *отвечать* *нуждам и пищевым предпочтениям потребителей*.

Некоторые авторы определяют продовольственную безопасность как „количество необходимых индивидууму продуктов, выраженное в условных и физических единицах *и в трофиях (питательные вещества), в целях обеспечения физиологического равновесия и удовлетворения 3 видов потребления: для роста, для поддержания и для обеспечения трудовой деятельности.*”¹

Продовольственная безопасность анализируется на нескольких уровнях: а) индивидуальном; б) на уровне семей; с) на уровне общества в пределах отдельного региона; d) на национальном уровне; е) на мировом уровне.

Продовольственная безопасность индивидуального уровня означает возможность иметь относительно гарантированный доступ к достаточному и качественному питанию для поддержания здорового образа жизни. Концепция по защите потребителя продовольственной продукции зафиксирована в Карте прав потребителей, разработанной под руководством президента США Джона Кеннеди в 1962 году. Данная Карта, представленная американскому Конгрессу, определяет следующие принципы относительно прав потребителей:

- право на свободный выбор продукции и услуг, оптимально соответствующих его нуждам;
- право на информацию и знания, которые позволяют потребителю сделать свободный выбор;
- право на компенсацию причиненного ему ущерба;
- право потребителя на защиту посредством гарантии того, что требуемый продукт не токсичен и не представляет риск при его потреблении.

В 1963 году FAO констатирует, что продовольственная безопасность индивидуального уровня отождествляется с правом человека на питание и это не что иное как гарантированный доступ к качественному и достаточному питанию для каждого, согласно его индивидуальным нуждам.

Паралельно получила развитие и **концепция продовольственной безопасности семей**, которая представляет собой возможность гарантированного доступа к достаточному и качественному питанию всей семьи, в том числе согласно специфическим потребительским нуждам каждого ее члена.

Продовольственная безопасность региона означает перемещение акцента с индивидуального уровня и уровня семьи на интегрированный уровень регионального общества, имея в виду и продовольственные возможности общества, посредством включения в экономический оборот собственных ресурсов местного сельского хозяйства, вместе с соответствующей инфраструктурой для хранения, транспортировки, реализации, согласно спросу и предложению, доходам населения данного общества и пр.

Продовольственная безопасность на национальном уровне означает самообеспечение основной продовольственной продукцией при помощи развития собственного сельского хозяйства и соответствующей инфраструктуры для хранения, складирования, транспортировки, переработки и реализации продовольственной продукции в целях адекватного снабжения ею населения. Страна

¹ Popescu, Dorin Vicențiu. Alimentația și igiena mărfurilor. – Buc.: 2013, pag.23.

может обеспечить свою продовольственную безопасность посредством определения уровня самообеспечения продовольственными продуктами первой необходимости и разумного уровня импорта продовольствия, производство которой в данной стране объективно невозможно или неэффективно. Удовлетворение потребления продовольственной продукции населением данной страны не означает, что государство должно в обязательном порядке самоудовлетворить требования при помощи интегрального производства этой продукции внутри страны, но также используя свои финансово-экономические возможности для импорта с международного рынка недостающей продукции, которая не производится собственным народнохозяйственным комплексом.

Продовольственная безопасность мирового уровня зависит от множества факторов, является хрупкой и тяжело реализуемой. Лишь в развитых странах и в некоторых развивающихся странах, отдельные категории населения с высокими доходами позволяют себе сбалансированное потребление с точки зрения объемов продовольствия. Однако практика обеспечения продовольственной безопасности на мировом уровне указывает, как правило, что даже в самые урожайные годы отмечаются количественные и качественные расхождения. В случаях, когда продовольственная продукция недостаточна, она имеет как правило, и неадекватную качественную структуру. В действительности, даже когда объем необходимой продукции, а также рассчитанные резервы имеются в наличии, продовольственная безопасность на мировом уровне обеспечивается лишь относительно, и для многих регионов и бедных стран сохраняются проблемы продовольственного обеспечения.

Даже динамика производства зерна, как важнейшего продукта питания, на всемирном уровне в 2004-2007 годах была недостаточно удовлетворительна. По данным ФАО, в 2004 году объем зерновых составил 632 мил тонн, в 2005 г. – 626 мил, в 2006 – 602 мил и в 2007 году – 612 миллионов тонн. Продовольственный кризис в 2007-2008 годах осложнил еще больше положение в связи с ростом цен из-за уменьшения резервов пшеницы на мировой арене. Это объясняется производством зерна ниже рефльного его уровня потребления в 2004-2007 годах (таблица № 1).

Таблица № 1. **Производство, потребление, резервы пшеницы на всемирном уровне**

МИЛЛИОНЫ ТОНН

	2007/2008	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015 прогноз
Производство	607	679	653	702	660	717	730
Потребление	603	652	656	693	685	695	712
Резервы	132	199	196	197	177	189	200
Цена за 1 тонну	425	194	348	274	229	248	241

Источник: разработано авторами на основе следующих источников:

<http://www.blackseagrains.net/about-ukragroconsult/news-bsg/wheat-trade-to-double-by-2050>

Как видно из Таблицы 1, сразу после кризиса, в 2009-2010 годах, глобальные резервы производства пшеницы увеличились на 50,8%, а цены уменьшились на 54%. В следующий год, 2010-2011, цены снова внезапно увеличились (+79%), в первую очередь благодаря уменьшению глобального производства (-4%) и увеличения потребления, что привело к дефициту производства пшеницы. 2011-2012 год показал более оптимистичные результаты: рост продукции на 6,5%, увеличение резервов на 7,7%, снижение цен на 20,4%. В целом позитивные тенденции производства пшеницы прослеживались и в последующие годы. Прогнозы на 2014-2015 год являются оптимистичными по всем позициям.

Следовательно, если *глобальные экономические кризисы* приводят к углублению бедности и уменьшению доходов населения, тогда продовольственные кризисы бьют более высокими ценами, что представляет угрозу для продовольственной безопасности 1/7 части населения планеты, которая является, по оценкам FAO и WB, самой незащищенной в контексте бедности и обеспечения продуктами питания.

Представляют интерес статистические данные относительно первых 10 стран, крупнейших производителей пшеницы в мире (таблица № 2).

Таблица № 2. **10 ведущих стран производителей пшеницы, в 2012 году**

Страна	Количество, мил. тонн
Китай	125.6
Индия	94.9
США	61.8
Франция	40.3
Российская Федерация	37.7
Австралия	29.9
Канада	27
Пакистан	23.5
Германия	22.4
Турция	20.1

Источник: <http://www.mapsofworld.com/world-top-ten/world-map-countries-wheat-production.html>

Согласно данным таблицы 2, в 2012 году Китай являлся крупнейшим в мире производителем пшеницы. Индия занимает второе место, с последующей Российской Федерацией, Соединенными Штатами Америки и Францией.

Кроме того, производство пшеницы в большом количестве позволяет этим странам экспортировать излишки пшеницы без риска для национальной продовольственной безопасности. За

исключением Китая и Индии (которые производят самые большие объемы зерна в мире, но и внутреннее потребление также высокое из-за многочисленности населения), остальные самые крупные производители зерна экспортируют в больших объемах.

Из вышесказанного выходит, что государства, которые производят самое большое количество зерновых, являются и самыми обеспеченными с точки зрения продовольствия, так как эти государства создают себе большие резервы и не зависят от импорта и изменения мировых цен. В таблице № 3 показаны 10 ведущих стран самых больших экспортеров пшеницы. Отметим, что самые крупные производители зерна не являются и самыми крупными экспортерами, в случае высокого внутреннего потребления (например в Китае и Индии). Другие страны производители, в меньших объемах, могут экспортировать больше, ввиду более низкого внутреннего потребления. Австралия, например, согласно данным таблицы № 2, занимает 6-е место среди ведущих производителей пшеницы, однако, согласно данным таблицы № 3, занимает 4-е место по объемам экспорта. А Украина не входит в десятку производителей пшеницы, но занимает 7-е место среди ее экспортеров.

Таблица № 3. 15 ведущих стран экспортеров пшеницы, 2012 год

<i>Страна</i>	<i>В % к глобальному экспорту</i>
<i>США</i>	21.7
<i>Канада</i>	13.4
<i>Франция</i>	12.7
<i>Австралия</i>	12.1
<i>Российская федерация</i>	7.2
<i>Германия</i>	5.5
<i>Украина</i>	3.9
<i>Румыния</i>	2.7
<i>Индия</i>	2.6
<i>Казахстан</i>	2.5
<i>Болгария</i>	2,0
<i>Аргентина</i>	1.5
<i>Венгрия</i>	1.3
<i>Латвия</i>	1.2
<i>Польша</i>	0.9

<http://www.worldstopexports.com/wheat-exports-country/3386>

Согласно данным данной таблицы, доля экспорта США в общемировом объеме экспорта пшеницы составляет более пятой части, Канады – 13,4%, Франции – 12,7%, Австралии – 12,1%, Российской Федерации – 7,2%. С 2009 года, наиболее быстро растущими экспортерами пшеницы были: Индия (до 750 %), Болгария (до 217%), Румыния (до 212,3%) и США (до 96%).

В этом контексте можно отметить и самых больших импортеров пшеницы. Эти страны не производят достаточных объемов удовлетворения внутреннего потребления, по причинам как

природным (отсутствие необходимых условий для выращивания продовольственной пшеницы и других сельскохозяйственных культур), так и технико-экономическим (низкий уровень производительности, организации производства, плохой менеджмента). Государства этой категории более уязвимы и стратегически зависят от других стран экспортеров. Также они более восприимчивы к изменениям мировых цен, что ставит под угрозу их продовольственную безопасность. Самыми уязвимыми однако являются малоразвитые государства. Любое удорожание затрагивает в первую очередь малоимущую часть населения, которое и так расходует большую часть своих доходов на приобретение продовольственной продукции. В 2013/2014 году наибольшими импортерами пшеницы являлись Египт, Индонезия, Бразилия, Япония, Алжир.

<http://www.statista.com/statistics/190435/principle-importing-countries-of-wheat-flour-and-products/>

Важно отметить, что высокоразвитые страны, как Италия, Испания, Япония, Германия, Голандия, хотя импортируют пшеницу, одновременно являются в некоторые годы и ее экспортерами. Эти государства более обеспечены с продовольственной точки зрения. Во-первых, благодаря тому, что население этих стран располагает большими доходами по сравнению со слаборазвитыми государствами, а их сельское хозяйство высоко развито. В данном контексте, имея ввиду доходы населения и уровень развития сельского хозяйства, самыми уязвимыми являются такие страны как: Алжир, Иран, Индонезия, Египет, Бангладеш, Нигерия и др.

Страна, зависящая от импорта зерна, с большой вероятностью будет сталкиваться с ростом цен на внутреннем рынке, ввиду ее зависимости от других стран в случае повышения цен на мировом рынке.

Согласно мировой практике, в эволюции продовольственной безопасности, оптимальной считается импортная квота на уровне до 30% от общего объема потребления. Более крупная квота увеличит стратегическую зависимость от других стран.

В 2000 году в Нью-Йорке, 147 руководителей стран и правительств подписали „Декларацию тысячелетия Объединенных Наций: общечеловеческое развитие – цель первостепенной важности”, где коротко сформулированы цели развития на следующее тысячелетие (ЦРТ). Первая цель предусматривает сокращение на половину численности голодающего населения до 2015 г. В настоящее время, эта численность не только не снизилась, но увеличилось на 15% (приблизительно 150 миллионов человек), и превысило первый раз за всю историю 1 миллиард человек. Другие 2 миллиарда, по мнению специалистов WB и FAO, подвержены скрытым формам голодания, из-за недостаточного потребления микроэлементов, таких как йод, железо, витамин А. Их недостаток приводит к острым проблемам для здоровья и укорачивает жизнь человека. Приблизительно 3 миллиарда человек, в первую очередь дети, страдают от недостатка протеинов.

Основная причина голодания и недостаточного питания в мире это *бедность*. По статистике Всемирного Банка, 20% населения планеты считаются особенно бедными, их мизерные доходы расходуются в основном на приобретение продовольственных товаров (свыше 70-80% из общего

дохода в самых бедных странах). В контексте мирового экономического кризиса 2008 года, обеднели еще 53 миллиона человек.

Во время глобального кризиса 2006-2008 годов, внутренние цены существенно увеличились в большинстве государств, за исключением стран, которые смогли изолироваться от мировых рынков. Но протекционные меры, отказ от экспорта, привели к еще большему повышению цен на мировых рынках, обусловленному спросом со стороны стран зависящих от импорта.

В 2008 году, средние годовые цены на пшеницу, кукурузу и ячмень, были на 40% выше, чем в 2007 году. Однако после падения международных цен на зерно, после 2008 года, цены на внутренних рынках начали постепенно снижаться в большинстве стран.

Мониторинг, проведенный специалистами USAID, FAO и WB показывает, что в последние годы столкнулись с уменьшением и резким ухудшением продовольственной безопасности 86 стран, в том числе 43 африканских, 24 азиатских, 9 латино-американских и карибских, 7 из Океании, 3 из Европы. Ежегодно 35-40 стран или обширных регионов получают срочную помощь для преодоления продовольственных кризисов, спровоцированных военными и гражданскими конфликтами, постконфликтными ситуациями, наплывом беженцев, климатическими ситуациями (наводнения, засухи, оползни, землетресения).

Согласно расчетам Всемирного Банка, для удовлетворения ежедневных нужд населения планеты в пищевой энергии, необходимо эксплуатировать 1,5 миллиарда га пахотной земли (в настоящее время используются 1,38 миллиардов га). Поднятие целины на около 200 миллионов га и введение их в оборот для выращивания зерновых позволило бы получить дополнительно свыше 150-160 миллионов тонн, что обеспечило бы продовольствием 1 миллиард человек, которые на данный момент голодают. Решение проблемы зависит от доброй воли людей и правительств¹.

В заключении отметим, что недостаточная продовольственная безопасность в глобальном масштабе не является следствием истощения потенциала мирового сельского хозяйства, а объясняется отсутствием достаточных современных производственных и финансовых средств для социально-экономического развития слаборазвитых стран. Такое развитие заставляет десятки и сотни тысяч людей терпеть голод и недоедание. С другой стороны, индустриально-развитые страны, которые расходуют огромные финансовые средства для сельского хозяйства, заинтересованы сохранить высокие цены на мировом рынке, с тем чтобы получить ожидаемую прибыль. Эти цены становятся неприемлимыми для многих бедных стран. Противоречия между развитыми и бедными странами как бы поддерживают и развивают продовольственную безопасность во многих странах. К тому же, фактическое ухудшение ситуации происходит из-за отрицательного влияния экологических проблем, как следствие интенсивного развития сельского хозяйства, таких как эрозия земельного фонда, накопления в почве пестицидов, гербицидов, фунгицидов, других веществ и химических элементов, снижение уровня подземных вод, оползни и др. Исходя из вышеизложенного, можно неутешительно предположить, что уровень продовольственной безопасности в глобальном масштабе

¹ Nicolaev I.P. Economia mondială. Manual, ed. a 3-a, 2006, p.175.

в период до 2050 не имеет реальных перспектив к улучшению, что требует дополнительных усилий от всех стран мирового сообщества для достижения консенсуса в решении продовольственного обеспечения на Земле в целом и в различных ее регионах.

Библиография:

1. Brown, R.L., Opțiuni dificile. Confruntarea cu perspectiva crizei alimentare, seria „Probleme globale”, București, Editura Tehnică, 2007.
2. Country Fact Sheet Republic of Moldova <http://www.fao.org/nr/aquastat/18May2012>
3. FAO Stat Republic of Moldova <http://faostat.fao.org/site/377/default.aspx#ancor.21May2012>
4. www.europa.eu
5. www.fao.org
6. www.maia.md
7. www.statistica.md

Victoria Trofimov, Simion Moraru

Global aspects of international food security and problems of their regulation

Key words: food security, agricultural production, acces to the food, developing countries, poverty, export-import of wheat.

Summary

The problem of food security of the population crosses all social, economic problems, living standards and the development of agro-industrial sector, infrastructure of transportation, storage, distribution, sales, and the import-export policy of the individual state.

The article reviews the concept of food security for the Individual - from Global to National level, taking in consideration policies and strategies of the state.

Վիկտորիա Տրոֆիմով, Մորարու Միմիոն

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԳԼՈԲԱԼ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Հիմնաբաներ. ագրարային արտադրություն, պարենային անվտանգություն, զարգացող երկրներ, աղքատություն

Պարենային անվտանգության ապահովման գործընթացում ազգաբնակչությունը կենսամակարդակի եւ զարգացման ագրոարդյունաբերական հատվածում բախվում է ինչպես սոցիալական, տնտեսական խնդիրների, այնպես էլ սպասում է պետության կողմից ենթակառուցվածքների տեղափոխման, պահպանման, բաշխման, վաճառքի և ներմուծման-արտահանման արդյունավետ քաղաքականության լուծումների:

Հոդվածում մեկնաբանվում է պարենային անվտանգության հայեցակարգ՝ անհատից մինչև համազգային մակարդակով, հաշվի առնելով պետության կողմից քաղաքականության եւ ռազմավարության:

Մարգարիտա Պողոսյան

**ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ԿՈՒՆՏՈՒՐԱՆ ԵՄ ՄԱՌՈՐՏԸ ՈՐՊԵՍ ԱՇԽԱՏՈՒԺԻ
 ՎԵՐԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՆ**

Հիմնադրամեր. մարդկային ներուժ, պրոֆեսիոնալ ներուժ, ֆիզիկական կուլտուրա և սպորտ, աշխատուժի ծերացում, ներդրումներ առողջության մեջ:

Մարդկային ներուժի վերարտադրության հիմնախնդիրը առաջին հերթին փոխկապակցվում է մարդկային ռեսուրսների հետ, որն իր կոնկրետ արտահայտությունն է գտնում աշխատանքային ռեսուրսներ, ինչպես նաև, աշխատուժ, տնտեսապես ակտիվ բնակչություն, աշխատակազմ, կադրեր հասկացություններում: Իսկ զբաղվածության պետական կարգավորման խնդիրներն ուսումնասիրելիս դիտարկվում են աշխատուժ և աշխատանքային ռեսուրսներ կատեգորիաները: Աշխատանքի շուկան ունի բավականին բարդ կառուցվածք, և նրա բոլոր բաղադրամասերի ամբողջությունն (աշխատանքը, շուկայի սուբյեկտները, նրանց հարաբերությունները կարգավորող իրավական նորմերն ու տնտեսական ծրագրերը, աշխատանքի առաջարկը և պահանջարկը, աշխատանքի գինը, մրցունակությունը, և շուկայական ենթակառուցվածքները) ուղղված է աշխատանքի շուկայի ֆունկցիոնալ գործունեության՝ աշխատուժի առաջարկի և պահանջարկի, բոլոր սուբյեկտների շահերի հաշվեկշռվածության ապահովմանը:

Արդյունավետ զբաղվածությունը բնութագրվում է աշխատանքի արտադրողականության և զբաղվածության որոշակի մակարդակով, ինչպես նաև, զբաղվածության ռացիոնալ ճյուղային և հաշվեկշռված պրոֆեսիոնալ-որակական կառուցվածքով: Շուկայական տնտեսության մեջ արդյունավետ զբաղվածության տակ հասկացվում է նաև բնակչության այնպիսի զբաղվածությունը, որն աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման համար ապահովում է անհրաժեշտ եկամուտ, կրթական և մասնագիտական մակարդակի աճ, ինչպես նաև առողջական վիճակի բարելավում¹: Սակայն, դրա հետ մեկտեղ, տեղի է ունենում մարդկային կապիտալի հանրապետությունից արտահոսք, ընդ որում հեռացողները, որպես կանոն, գտնվում են աշխատուժի ձևավորման առաջին կամ երկրորդ փուլում, այսինքն նրանց ներուժից ակնկալվող հատույցն ամենամեծն է: Որպես վերը շարադրվածի հիմնավորում, պետք է ներկայացնել տնտեսագիտության դոկտոր Զ. Թադևոսյանի կողմից մշակված պրոֆեսիոնալ ներուժի կենսացիկլի մոդելը, որի միջոցով նա մեկնաբանել է աշխատուժի միջազգային միգրացիայի առանձնահատկությունները: Այս մոդելը մշակելիս նա հաստատել է, որ աշխատուժի միջազգային միգրացիայի գործընթացներում ավելի շարժունակ և մեծ պահանջարկ ունեցող սեզմենտը հենց պրոֆեսիոնալ ներուժն է:

Մարդկային կապիտալի վերարտադրողական այս մոտեցման հիմքում դրված է մարդու ակտիվ կենսագործունեության համար անհրաժեշտ ունակությունների խմբերի սահմանազատումը: Մարդու

¹ ՀՀ օրենքը «Բնակչության զբաղվածության և գործազրկության դեպքում սոցիալական պաշտպանության մասին», 2010թ., հոդվ. 10

և նրա ռացիոնալ վարքագծի նկատմամբ գիտական մոտեցումը ներկայում լայնորեն օգտագործվում է զարգացած երկրների տնտեսավարման պրակտիկայում: Արտասահմանյան գիտական միտքը մարդկային կապիտալում՝ մասնավորապես կրթության մեջ, կատարվող ներդրումներն այսօր համարում է տնտեսական աճի, ազգային հարստության ավելացման կարևորագույն գործոն, այն համարվում է նաև տնտեսական անհավասարության մեղմացման, գործազրկության դեմ պայքարի կարևոր գործիք: Դրանով կարելի է մեկնաբանել այն, որ արևմուտքի զարգացած երկրներում համախառն կապիտալ ներդրումների մեջ մարդկային կապիտալի բաժինն անընդհատ աճում է: Պրոֆեսիոնալ ներուժի կենսացիկլի մոդելը թույլ է տալիս բացահայտել աշխատուժի, որպես արտադրության առանձնահատուկ գործոնի բնորոշ գծերը և աշխատուժ-կապիտալ գործոնների փոխազդեցության առանձնահատկությունը:¹

Առաջին փուլը աշխատուժի *կայացման փուլն* է, որի ընթացքում մարդու՝ որպես անհատի կայացումը սկսվում է հանրակրթական դպրոցն ավարտելու պահից: Մասնագիտական կրթություն ստանալուց (տևում է 4-7, առանձին երկրներում մինչև 10 տարի) և համապատասխան աշխատանքի անցնելուց անմիջապես հետո, դառնում է մեծ պահանջարկ ունեցող մասնագետ: Այս փուլում աշխատուժը մասնագիտական գիտելիքների վերանայման, վերաորակավորման կարիք չունի, քանի դեռ գիտատեխնիկական առաջադիմությունն ու տնտեսական ցիկլերը չեն առաջադրել նոր պայմաններ: Վիճակագրությունը նաև փաստում է, որ հիմնարար գիտություններում գիտելիքները կրկնապատկվում են տասը տարուց պակաս ժամկետում, իսկ կիրառական գիտելիքները նորացվում են յուրաքանչյուր հինգերորդ տարում²: Ինչպես և տնտեսական ցիկլերի պարբերաշրջանը, պրոֆեսիոնալ ներուժի կենսացիկլի առաջին փուլը տևում է 10-12 տարի: Աշխատուժի կենսացիկլի առաջին փուլում մասնագետները 30-40 տարեկան են, քանի որ կրթությունից հատույցը չի կարող անիջապես կատարվել: Պետք է նկատել, որ կրթությունն անհրաժեշտ, սակայն բավարար պայման չէ մասնագետի կայացման համար, անհրաժեշտ է նաև գործնական գիտելիքների ձեռքբերում, փորձառություն, գործնական կապերի հաստատում և այլն: Այս տարիքն առանձնանում է առաջադիմական գիտելիքների ստացման ու կիրառման մեծ պոտենցիալով, ինչպես նաև աշխատուժի առավել բարձր մոբիլությամբ:

Պրոֆեսիոնալ ներուժի կենսացիկլի երկրորդ փուլը *գիտելիքների նորացման* փուլն է, երբ ԳՏԱ և տնտեսական ցիկլերի ազդեցությունը անհրաժեշտություն է առաջացնում աշխատուժի վերապատրաստման և հարմարեցման արտադրության նոր մակարդակին, ինչը պահանջում է լրացուցիչ կապիտալ ներդրումներ, որոնք, սակայն թե՛ իրենց բացարձակ չափերով, թե՛ ներդրման ժամկետներով շատ անգամ պակաս են աշխատուժի պատրաստման վրա կատարվող ներդրումային գործընթացներից: Երրորդ փուլում, որը համապատասխանում է աշխատուժի 50-60 տարեկան հասակին, մեկ անգամ ևս, վերոհիշյալ գործոնների ազդեցությամբ աշխատուժը կարող է վերաորակավորվել, այս փուլում կատարված ներդրումների հատույցը էլ ավելի պակաս է, քան նախորդ փուլում, քանի որ տեղի է ունենում աշխատուժի աստիճանական *ձեռացում*:

¹ Թադևոսյան Զ., Կապիտալի և աշխատուժի միջազգային միգրացիան, Երևան, 2005, էջ 59:

² Акопова Е.С. и др. Мировая экономика и международные экономические отношения. Изд. Феникс. 2000, с. 256.

Ներկայացված մոդելից հետևում է, որ պրոֆեսիոնալ ներուժի վրա կատարված ծախսերից ստացված հատույցը դրսևորում է նվազման միտում: Վերջին պնդումը վիճակագրական փաստերի և հաշվարկների միջոցով հաստատվել է նաև ռուս հետազոտող Ի.Ա. Մայբուրովի կողմից:¹ Դա կարելի է ձևակերպել որպես պրոֆեսիոնալ ներուժի հատույցի «ոսկե կանոն»: Այսպիսով, աշխատուժը, անցնելով իր հասունացման բոլոր երեք փուլերով, դուրս է գալիս շուկայից բնական ծերացման հետևանքով, իսկ բարձրորակ աշխատուժի նկատմամբ առկա է մշտական պահանջարկ: Թաղևայանն իր աշխատության մեջ նշում է. «Աշխատուժի կենսացիկլը վերարտադրության ենթակա չէ, այն հնարավոր չէ երկարաձգել, քանի որ ունի ծերացման բնական սահմաններ»: Իհարկե, անվերջ երկարաձգել հնարավոր չէ, սակայն հետաձգել աշխատուժի ծերացման բնական սահմանը հնարավոր է առողջ ապրելակերպի և ֆիզիկական կուլտուրայով զբաղվելու միջոցով:

Մարդու առողջությունը բնական կապիտալ է, որի մի մասը ձեռք է բերվում ժառանգաբար, մյուսը՝ մարդու և հասարակության ներդրումներով: Առողջության մեջ ներդրումները բերում են հիվանդությունների և մահացության կրճատմանը, աշխատունակ տարիքի, հետևաբար, մարդկային կապիտալի ֆունկցիայի գործունեության ժամանակի երկարացմանը: Հայտնի է, մարդկային կապիտալը, ինչպես և կապիտալի մյուս ձևերը, ենթարկվում է մաշման: Իսկ առողջության մեջ ներդրումները դանդաղեցնում են այդ գործընթացը:

Մարդը ազգային հարստության ստեղծման և բազմարկման կարևոր գործոն է, ինչի զարգացման համար կարևոր է, առաջին հերթին, պետության կողմից պրոֆեսիոնալ ներուժի պահպանության հայեցակարգի մշակումը, որը պետք է նպաստի մարդու ակտիվ կյանքի երկարացմանը՝ առողջությունն ու աշխատունակությունը դիտելով որպես մարդկային կապիտալի գլխավոր ակտիվ: Պետք է նշել, որ այս խնդիրը արդիական է շատ երկրներում, սակայն վերջին 20 տարիների ընթացքում մեր երկրում բնակչության դեմոգրաֆիական վիճակի փոփոխություններն առաջնահերթ վերաբերմունք և ակտիվ քաղաքականություն են պահանջում: Ընդ որում, այդ քաղաքականությունը պետք է իրականացվի ինչպես պետական, այնպես էլ մասնավոր սեկտորի ներդրումների միջոցով:

Որպես մարդկային ներուժի ընդլայնման ուղղված ներդրումներ կատարողներ կարող են հանդես գալ անհատը, տնային տնտեսությունը, առանձին ֆիրման, պետությունը /կառավարությունը/, ոչ պետական հասարակական կազմակերպություններն ու ֆոնդերը, ինչպես նաև, կրթական հաստատությունները: Պետք է նշել, որ պետությունը այս հարցում առանձնակի դեր ունի և կարող է իրականացնել ինչպես հարկադրական, այնպես էլ խթանող քաղաքականություն: Հարկադրականին են վերաբերում պարտադիր կրթությունը, բժշկական պարտադիր կանխարգելիչ միջոցառումները և այլն: Սակայն առավել մեծ դեր կարող են ունենալ խթանող միջոցառումները: Կառավարությունը կարող է մարդուն ուղղված մասնավոր ներդրումների չափի վրա ազդել երկու հիմնական միջոցներով՝ ազդելով ներդրումներ կատարողների եկամուտների վրա (հարկային համակարգի և սուբսիդիաների միջոցով) և մարդկային կապիտալի ձևավորման ընթացքում, հատկապես, կրթության և առողջապահության ոլորտում գների կարգավորման (օգտագործվող ռեսուրսների

¹ И. Майбуrow «Эффективность инвестирования в человеческий капитал в США и России» Журнал МҮиМО, 2004, N 4, с.3.

գների կարգավորման) միջոցով: Մարդկային ներուժի զարգացման գործում նշանակալի դեր ունեն առանձին ընկերությունները /ֆիրմաները/, որոնք հաճախ այս կապիտալի ամենաարդյունավետ արտադրողն են դառնում, քանի որ ունեն հնարավորություն և պայմաններ աշխատողների ընթացիկ պահանջմունքներին համապատասխան ուսուցում և որակավորում կազմակերպելու համար: Սակայն որպես կանոն, նրանց ներդրումները շարունակվում են այնքան ժամանակ, քանի դեռ շահույթ են ապահովում: Ինվեստավորելով իրենց աշխատակիցներին, ֆիրմաները ձգտում են ակտիվացնել նրանց աշխատանքից ստացվող հատույցը՝ բարձրացնել աշխատանքի արտադրողականությունը, կրճատել աշխատաժամանակի կորուստները, դրանով իսկ ապահովելով բարձր մրցունակություն: Ներդրումներն իրականացվում են պրոֆեսիոնալ ուսուցման և որակավորման, աշխատակիցների բուժման և կանխարգելիչ միջոցառումների իրականացման, ֆիզկուլտառողջարարական կենտրոնների, նախադպրոցական հաստատությունների կառուցման համար և այլն: Ծախսերի և արդյունավետության հարաբերակցության տեսանկյունից՝ ներֆիրմային ուսուցումը զարգացած երկրներում չի զիջում կադրերի պատրաստման մյուս սեկտորներին:

ԱՄՆ-ում ֆիրմաները տարեկան ավելիքան 30 մլրդ դոլար են ներդնում անձնակազմի որակավորման բարձրացման համար: Օրինակ, «Ջեներալ էլեկտրիկը» աշխատանքային կապիտալում տարեկան ավելի քան 100 մլն դոլարի ներդրումներ է կատարում¹: Մեր երկրում, ձեռնարկությունների ճնշող մասը տնտեսում է մարդուն ուղղված ծախսերը: Շատ ձեռնարկատերեր խուսափում են մարդկային զարգացմանն ուղղված ներդրումներից՝ ելնելով դրանցից ստացվող հատույցը չափելու դժվարություններից: Որոշ վերլուծաբաններ ժխտում են մարդկային ներուժի զարգացման ցանկացած գնահատում: Իհարկե ճշգրիտ քանակական գնահատումն այս դեպքում, իսկապես դժվար է, գուցե թե, անհրաժեշտ էլ չէ: Մյուս խնդիրը, որ ծառանում է ֆիրմաների առաջ աշխատակիցների կրթության և առողջության պահպանման մեջ ներդրումներ կատարելիս՝ աշխատուժի հոսունությունն է:

Դեռևս ոչ վաղ անցյալում ԽՍՀՄ-ի տարիներին գնահատվում և «դափնիների» էր արժանանում նույն աշխատավայրում ողջ կյանքն աշխատողը: Նույն քաղաքականությունն են վարում ճապոնական շատ ֆիրմաներ, որտեղ միևնույն աշխատավայրում աշխատողի վարձատրությունն ավելանում է պրոգրեսիվ ձևով՝ որոշակի գործակիցներով՝ աշխատած տարիների քանակին համապատասխան: Եվ արդյունքն ակնհայտ է. եթե Միացյալ Նահանգներում աշխատուժի միջին տարեկան հոսունությունը կազմում է 26 %, ճապոնական ֆիրմաներում այս ցուցանիշը 6-8 անգամ ցածր է, իսկ որոշ կորպորացիաներում՝ «Մացուսիտա», «Սոնի», «Տոյոտա», «Նիսսան», այն չի գերազանցում 1.5-2%-ը:²

Այսօր աշխատուժի առաջ նոր պահանջներ են դրվում՝ բավական չէ ունենալ տեխնիկապես պատրաստված աշխատողներ, նրանցից պահանջվում է նաև ճկունություն, կոլեկտիվում աշխատելու ունակություններ, անհրաժեշտության դեպքում գործունեության մի տեսակից մյուսին անցում

¹ Генкин Б.М. Экономика и социология труда. 2-е изд., испр и доп. М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА, 1999. С.75.

² Жолдак В. И., Сейранов С.Г. Менеджмент. - М.: - 1999.-с. 155.

կատարելու, մեծ ճնշման տակ աշխատելու կարողություն, ինչը հնարավոր է միայն ֆիզիկապես և հոգեպես ամուր աշխատուժի պայմաններում: Գոյություն ունի ֆիրմայի կողմից աշխատողների որակավորման բարձրացման երկու եղանակ՝ ընդհանուր և հատուկ: Ընդհանուր որակավորման վրա կատարվող ծախսումների արդյունքում աշխատողի արտադրողականությունը բարձրանում է ընդհանրապես, ինչից հատույց կարող է ստանալ ինչպես ներդրումներ կատարող, այնպես էլ ցանկացած այլ ֆիրմա: Այդպիսիք են նաև մարդու կրթությանն ու առողջության բարելավմանն ուղղված ներդրումները: Հատուկ որակավորման դեպքում արտադրողականությունը բարձրանում է միայն տվյալ ֆիրմայում, քանի որ կապված է դրա ներքին կառուցվածքի կամ կոնկրետ աշխատանքում իրականացվող հնարքների ուսուցման հետ: Հետևաբար, շատ ֆիրմաներ առավելությունը տալիս են հատուկ պատրաստմանը: Ու թեև ընդհանուր պատրաստումը կարող է օգուտ բերել շատ ֆիրմաների, ոչ միայն ներդրումներ կատարողին, զարգացած երկրներում ֆիրմաների մեծամասնությունը շարունակում է իրականացնել դրանք, համենայն դեպս, այնքան ժամանակ, քանի դեռ որակավորման գինը փոքր կամ առնվազն հավասար է իրականացվող ծախսերին:

Ընդհանուր որակավորման գործընթացում առաջնային նշանակություն ունեն ֆիզիկական պատրաստությանը և աշխատունակությանն ուղղված ներդրումները: Ֆիզիկական պատրաստությունը որպես սոցիալ-կեսաբանական ֆենոմեն, իրենից օբյեկտիվ նախադրյալ է ներկայացնում՝ յուրատեսակ բնական հիմք, որն ապահովում է մասնագիտական հաջող գործունեության հնարավորությունները՝ աշխատանքային և արտաքին միջավայրի տարբեր պայմաններում: Օրգանիզմի աշխատունակությունը կարևոր կենսական նշանակություն ունի մարդու կենսագործունեության համար: Նրա բիոգեն հիմքը հանդիսանում է օրգանիզմի դիմացկունությունը, երկարատև աշխատելու ունակությունը՝ կուտակված հոգնության հաղթահարումը: Պարապմունքները ֆիզիկական վարժություններով և սպորտով նպաստում են դիմացկունության զարգացմանը: Սակայն մեծ աշխատունակությունը և հենաշարժական գործունեության բարձր արդյունքները պայմանավորված են ոչ թե առանձին որակի՝ դիմացկունության զարգացմամբ, այլ գործունեության արդյունավետությունն ապահովող ֆիզիկական և հոգեկան որակների և ունակությունների փոխկապակցությամբ: Երկարատև կայուն բարձր աշխատունակությունը սերտորեն կապված է ինչպես ամբողջ օրգանիզմի, այնպես էլ նրա տարբեր ֆունկցիոնալ համակարգերի հուսալիության հետ:

Մարդու օպտիմալ կենսագործունեության համար անհրաժեշտ են որոշակի պայմաններ.

- ակտիվ փոխադարձ կապ արտաքին միջավայրի հետ,
- օրգանիզմի ներքին միջավայրի կայունություն,
- օրգանների և ֆունկցիոնալ համակարգերի օպտիմալ վիճակ և բիոգեն գործընթացների ոչ ճգնաժամայնություն,
- օպտիմալ հոգեկան վիճակ և զարգացում,
- սոցիալական գործունեության ռացիոնալ կառավարում, այդ թվում և արտադրա-աշխատանքային,

- գործունեության պայմանների հումանիզացիա, առաջին հերթին, աշխատանքային:

Մարդու գործունեության համար կարևոր նշանակություն ունեն նաև սոցիալական վիճակը, ներգրավումը սոցիալական միջավայրում, այլ մարդկանց հետ փոխհարաբերությունները, ինչպես նաև նրա հոգեկան վիճակը, տեղեկատվության ուղղվածությունը, կախվածությունն արտաքին աշխարհից, առաջին հերթին, որոշակի գաղափարներից և բարոյական արժեքներից:

Որպես կազմակերպված գիտական՝ տեսականորեն և մեթոդապես ապահովված սոցիալական գործունեություն, ֆիզիկական կուլտուրան նպաստում է մարդու սոցիալականացմանը և հասարակական պայմաններին հարմարվելուն /ադապտացմանը/: Օրգանիզմի միջավայրին հարմարվելու հաջողությունը մեծապես կախված է նրա նախնական ֆունկցիոնալ պատրաստությունից, ծանրաբեռնումների նկատմամբ մարզվածությունից, սեփական հոգեֆիզիկական վիճակի կառավարման ունակությունից: Այդպիսի առողջարարական արդյունք ձեռք է բերվում ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի պարբերական պարապմունքների դեպքում:

Ամփոփում

Այսօր աշխատուժի առաջ նոր պահանջներ են դրվում՝ բավական չէ ունենալ տեխնիկապես պատրաստված աշխատողներ, նրանցից պահանջվում է նաև ճկունություն, կոլեկտիվում աշխատելու ունակություններ, անհրաժեշտության դեպքում գործունեության մի տեսակից մյուսին անցում կատարելու, մեծ ճնշման տակ աշխատելու կարողություն, ինչը հնարավոր է միայն ֆիզիկապես և հոգեպես ամուր աշխատուժի պայմաններում: Այս համատեքստում ամփոփարհնելի կարող է լինել ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի դերը՝ որպես աշխատուժի առողջության պահպանման, ծերացման կանխարգելման, և վերջին հաշվով, մարդկային ներուժի ընդլայնման գործում:

Маргарита Погосян

ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ КАК ФАКТОР ВОСПРОИЗВОДСТВА РАБОЧЕЙ СИЛЫ

Ключевые слова: рабочая сила, физическая культура и спорт, старение рабочей силы, инвестиции в здоровье.

Сегодня к рабочей силе продвигаются новые требования. Не достаточно иметь лишь технически обученных работников, также требуются такие навыки, как умение работать в команде, гибкость, способность работать под большим давлением. Это означает, что со временем увеличивается спрос на физически и психически сильной рабочей силе. В этом контексте незаменимую роль может сыграть физическое воспитание и спорт для оздоровления, профилактики старения рабочей силы и, в конечном счете, расширения человеческого потенциала:

Margarita Poghosyan

PHYSICAL EDUCATION AND SPORT AS A FACTOR OF REPRODUCTION OF WORKFORCE

Key words: labor, physical culture and sport, an aging workforce, investment in health.

Nowadays there are many new requirements to the workforce. Employees should be not only well prepared and trained but also it is required to have skills such as ability to work in a team, flexibility and competence to work under great pressure. On this is only capable of physically and mentally strong workforce. In this context, physical education and sport can play an indispensable role for health improvement, prevention of aging of the workforce and, ultimately, increasing human capacity:

Hamed Mirzaei

CONSEQUENCES OF THE FINANCIAL CRISIS IN EU

Key words: euro zone, world financial crisis, GDP fluctuating, European Union, crisis response, unemployment

The euro was introduced mainly to achieve a higher level of economic integration within the European Single Market and thereby promote both economic growth and stability. Its anticipated trade effects were small. While the euro might promote international trade within the euro-area by eliminating some exchange rate uncertainties and currency transaction costs, the exchange rate fluctuations between countries that adopted the euro were already low, sometimes even zero, before the formation of the EMU.

Alarming headlines about Europe have been inescapable in recent years even if the latest outlook is somewhat better. Markets and the media have questioned Europe's ability to deal with a severe financial shock and an economic downturn, even raising concern about the viability of the euro. As bad as the crisis has been—and it has been extremely damaging, not least for the many people out of work—that should not obscure Europe's achievement of a closely integrated region with some of the world's highest standards of living. That this has been accomplished after two devastating world wars and the division of the continent between east and west for much of the 20th century is all the more remarkable.

While Europe is much larger and more populous than the European Union alone, the Union has been at the heart of European integration, binding countries once in conflict and offering benefits well beyond its borders—as a key trading and investment partner across Europe and as a powerful catalyst for fundamental economic and governance reforms by many entrants and aspirants. The past few years have been rocky, and there will surely be further bumps ahead. The crisis exposed weaknesses in the regional architecture and national policies, while eroding political support for closer ties. But integration has yielded substantial benefits for Europe so far, and continues to point the way forward.

More than six decades ago, six countries in western Europe (Belgium, France, West Germany, Italy, Luxembourg, and the Netherlands) decided to take economic cooperation a step further. The vision of the EU founding fathers, epitomized by the Schuman Declaration in 1950, was to tie their economies—including the reemerging West German economy—so closely together that war would become impossible. Europe will not be made all at once, or according to a single plan. It will be built through concrete achievements which first create a de facto solidarity. The history of the European Union has been one of big and small steps toward ever-closer integration. Early on, leaders decided to integrate their key industries of the war and postwar years: coal and steel production. Tariffs were reduced, subsidies slashed, and national cartels dismantled. But unlike other forms of emerging postwar economic cooperation, the integration of Europe was defined by the creation of supranational institutions. Over the years these institutions have evolved into the executive, legislative, and judicial branches of the European project. The durability and continuous strengthening of these institutions is a demonstration of the power and the success of the project. A key milestone was the first direct European vote in 1979 when the European Parliament became

the legislative power.

Geographically, the European Union also went through various stages of enlargement. In 1973, Denmark, Ireland, and the United Kingdom joined what was then the European Community. The 1970s saw deep social and political transformations in Greece, Portugal, and Spain, where military regimes and dictatorships were overthrown. Inspired by the prosperity and stability of the European Community, these countries joined the European project a mere decade later, strengthening their emerging democracies. The countries benefited enormously from free trade and common policies, in particular structural funds that were set up to foster convergence by funding infrastructure and productive investments in poorer regions.

The most significant episode in Europe's postwar political and economic integration was the collapse of the centrally planned economic systems at the end of the 1980s. The fall of the Berlin Wall stands as the defining moment of a long and multifaceted process of liberalization. More than 20 countries emerged from communism to take their places in democratic Europe, presenting both the greatest opportunities and the greatest challenges in European integration since the war.

In all cases the initial challenge for the transition was stabilization. The collapse of traditional trade and investment links and dislocation of domestic demand contributed to large output collapses in the early years of transition, ranging from about 10 percent in Poland and Hungary to some 40 percent in countries such as Latvia and Lithuania. As prices were liberalized, they tended to skyrocket, partly as relative prices were set by supply and demand rather than central planning, but with especially steep increases where state revenues dried up and governments had few sources of finance other than turning to central banks to print money. Currencies across the region devalued rapidly and banking crises were widespread. In some cases, where there was adequate political and institutional support for fiscal and monetary discipline, stabilization was achieved within a couple of years; others faced longer or multiple attempts to establish low inflation and sustainable public finances.

Following stabilization, the focus turned to institution building to improve the functioning of the economies, drawing on best practices from western Europe and the rest of the world. Countries faced huge challenges in privatization, public sector reform, and establishment of an environment conducive to reform. The creation of credible monetary and exchange rate frameworks—whether involving floating or different types of fixed-rate arrangements—in almost all countries was key to the success of transition. Integration has been particularly evident in the financial sector, with western European banks dominating in most of the transition countries. This has brought critical benefits in terms of know-how and financing. At the same time, the unfettered flow of capital into the region during the heady years of the early to mid-2000s stoked bubbles that burst in the ensuing global financial crisis.

Integration has contributed to strong convergence of incomes. Average GDP per capita across emerging Europe relative to advanced economies in Europe rose by about 50 percent between 1995 and 2015, despite the recent crisis. Sizable trade and investment links with western Europe were key to the growth and convergence progress that brought emerging Europe's income levels to just under half of those in their advanced economy neighbors.

The European Union has been an increasingly important focus for the transition. In the 1990s, external assistance came mainly from other countries and international institutions such as the IMF, the World Bank, and the new European Bank for Reconstruction and Development. But as accession—the process by which countries join the European Union—gained steam, the European Union has played a critical role in developing institutions, guiding economic policy, and financing infrastructure. This process culminated in EU accession for 11 countries (4 of them already euro area members), and candidate status for an additional 3. This achievement was inconceivable 25 years ago and has brought tremendous benefits both to the transition countries and to the existing EU members (see Box 1), through increased trade, capital, and labor flows.

Integration of East and West: Supply chains

The emergence of a German–central European supply chain is a good example of successful economic integration following the collapse of the Berlin Wall. Since the 1990s the Czech Republic, Hungary, Poland, and the Slovak Republic have emerged as major manufacturing satellites—particularly in the automobile industry—of a production system with Germany at its hub. The evolution of this export-oriented system was spurred by large labor cost differentials, geographic proximity, and historical and cultural affinities and supported by large flows of foreign direct investment from Germany.

The supply chain benefits Germany by allowing it to produce and export goods in which it may not be competitive were it restricted to manufacturing within its national borders. In economic jargon, its production possibility frontier has expanded. Meanwhile the emerging economies in the supply chain have received significant technology transfers, enabling particularly rapid income convergence. Economic theory predicts that, all else equal, poorer countries should grow faster than richer countries, but the central European countries belonging to the supply chain have been able to expand output at an even faster clip than can be accounted for by income differentials. Moreover, rapid export growth in these countries has been tilted in favor of knowledge-intensive sectors. So the supply chain is driving greater demand for skilled labor and creating opportunities for countries to move up the value chain over time.

The global financial crisis after the collapse of Lehman Brothers in September 2008 triggered the euro area's sovereign debt crisis. The crisis exposed severe imbalances in the euro area and weaknesses in the European architecture. Following the introduction of the euro in 1999, many countries—among them Greece, Ireland, Italy, Portugal, and Spain—experienced a dramatic decline in borrowing costs, for both the private and public sectors. In many cases, cheap credit—often fed by capital from banks in the euro area's core—fueled a credit boom that led to high growth rates, which in turn attracted more capital and investment. But it also increased the indebtedness of households and firms, and investment was concentrated in the non tradables sector (for example, real estate), while high wages eroded external competitiveness. Current account balances deteriorated sharply, and countries accumulated large foreign debt. Misled by the belief that the increase in income was permanent, governments expanded.

Converging interest rates masked an absence of underlying structural convergence. Cross-border financial flows—stimulated by the absence of cross-border transaction costs and financial regulation—facilitated increasing disparities in competitiveness. But when the credit cycle turned, a sudden stop in

private capital flows left a number of euro area countries on the brink, their banks laden with bad debt from overinvestment and with large exposures to weakening sovereign debt. Not only had markets not recognized emerging risks, the Stability and Growth Pact had been weakened—a number of members, including some core countries, exceeded its limits, undermining its credibility, and failed to instill sufficient fiscal discipline.

The highly integrated European financial system lacked circuit breakers and common supervision at the onset of the euro area crisis, and was thus highly susceptible to contagion. Country-specific economic and financial shocks spread quickly throughout the region, threatening the viability of the currency union.

National governments began implementing challenging macroeconomic adjustment programs, with the overarching goals of reducing fiscal deficits and improving the competitiveness of their economies—unwinding the imbalances that had grown in previous years and laying the basis for more sustainable long-term growth. European policymakers realized that the European Union had yet to develop the institutional and financial capacity to support crisis economies, prompting cooperation with the IMF. The European Union had to reconsider its “no bailout” principle, and it extended support to sovereigns priced out of the market.

BThis remarkable journey of European integration has had the IMF as a partner all along. Surprising as it may sound now, many of the earlier IMF program engagements were with the currently “advanced” European economies. The list of early IMF arrangements features countries such as Belgium, France, Italy, the Netherlands, Portugal, Spain, and the United Kingdom. Italy and the United Kingdom were the last G7 economies to have IMF-supported programs, as late as 1977.

IMF involvement in the region escalated with the historic transformation in eastern Europe. The fall of the Berlin Wall opened the floodgates. The challenges of economic stabilization—combating output collapses and in some cases hyperinflation as well as establishing new institutions—underpinned IMF programs in many transition economies, with momentous structural reforms helping countries move from communist to market-based frameworks.

The next wave of programs came at the onset of the global financial crisis. The lull of the late 2000s was interrupted by devastating effects on emerging Europe from disruptions in advanced economies. Ukraine, Hungary, and Iceland were the first, each putting IMF-supported programs in place in November 2008. Others followed suit, and with the crisis spreading to euro area countries as well, Greece, Ireland, and Portugal requested programs in 2010 and early 2011.

This latest round typifies the changes in IMF engagement with countries. For instance, Poland, with its very sound economic fundamentals, benefited from a new insurance-like credit line. But most other countries, commensurate with their higher needs, also benefited from greatly increased loan amounts, as well as efforts to focus conditionality on key macroeconomic priorities. A more forceful response would have been preferable to the numerous false starts and solutions that often seemed just enough to keep the currency area intact, yet insufficient for a decisive break. But much has still been achieved. A permanent financial support facility for euro area member states—the European Stability Mechanism—was set up. At

the height of the crisis, the European Central Bank stepped up to defend the euro area's integrity with large liquidity support for banks (longer-term refinancing operations) and by establishing a framework for so-called Outright Monetary Transactions.

Most critically, the crisis made clear the need for a pan-European approach to the banking system—the banking union—with efforts now under way. The ultimate objective is to help reduce financial fragmentation and sever the negative feedback loops between banks and sovereigns. The European Union has also taken important steps to strengthen fiscal and economic governance, to detect—and ultimately avoid—a renewed emergence of excessive fiscal and external imbalances.

The global financial crisis and its reverberations in the euro area also presented formidable challenges for emerging Europe. Financial markets froze and issuing sovereign international bonds became next to impossible. Capital flows retreated, even those channeled through subsidiaries of western banks. As western parent banks faced capital and liquidity shortages, fragilities of an interconnected system came to the fore and subsidiaries in these countries entered a period of deleveraging that has yet to end.

With plummeting exports and domestic demand, output in most countries declined sharply, generating a deeper recession in emerging Europe than in other emerging market regions. Only a few countries escaped—either because their precrisis boom was more contained, leaving room for countercyclical policies, or because their trade and financial interconnectedness was limited.

Countries adopted a range of policies to respond to the crisis, which shocked their economies beyond the most pessimistic expectations. The initial goal was to stabilize the financial sector: countries relaxed reserve requirements, increased deposit coverage, and, in some cases, intervened directly in individual distressed financial institutions.

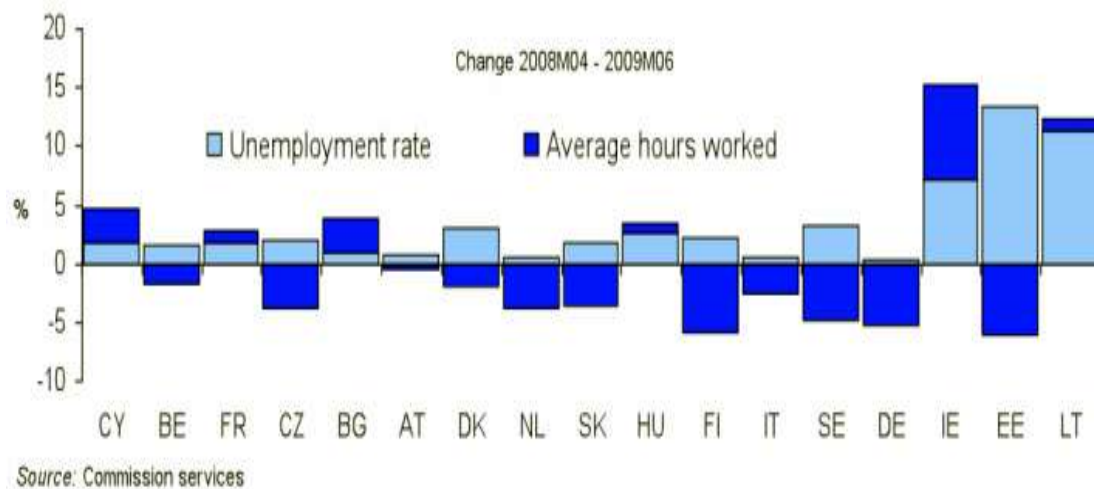
With large stocks of private debt, mostly denominated in foreign currency, there were few monetary and exchange rate options. Nor was fiscal expansion an option for most in the region as recession took its toll on government finances. Not surprisingly, a number of countries turned to financial assistance from the IMF. IMF lending, often front-loaded and supporting economic programs designed in conjunction with country authorities and European institutions, has provided support to help smooth the needed policy adjustment in 13 countries in the region since the onset of the crisis.

The global world financial crisis is likely to raise five challenges.

1. Unless policies change considerably, the growth potential will suffer as parts of the capital stock are obsolete and increased risk aversion will weigh on capital formation and R&D. Recent studies suggest that past episodes of financial distress have resulted in sizeable output losses that are never entirely recovered. Estimates emerging from econometric work by the European Commission and simulations with its QUEST model put the potential output loss at up to 5%. Moreover, a reversal of financial development may weaken the incentives for structural reform, thereby adversely affecting potential growth further. But the historical evidence shows that crises also provide great opportunities to undertake far-reaching structural measures. This opportunity should not be missed.

Figure 1. Unemployment and hours worked

2. While job losses have been contained so far, eventually the impact of rapidly rising unemployment will be felt. So far lower levels of activity have been reflected mainly in shorter working hours, fostered by employment support schemes that have limited the increase in headline unemployment statistics (Figure 1). The relatively muted unemployment response may partly be the result of past labour market reform, but this is not uniformly the case in all Member States. Where labour markets are still rigid, the weak unemployment response is probably not sustainable and more lay-offs are likely to be in the pipeline. It will entail social hardship of many kinds, especially for highly indebted households already hit by downturns in housing markets. In those Member States, labor market measures should be high on the reform agenda.

3. The fiscal deficits and debt will continue to increase, also in a structural manner as tax bases shrink permanently and contingent liabilities stemming from bank rescues may materialise.

The pace of increase of the deficits is comparable to earlier financial crisis episodes. But the distribution of the increases in fiscal deficits is wide. The public finances of countries with important financial centres and/or that have seen major housing and construction booms have been particularly affected. To some extent this is deliberate, broadly in line with the distribution of “fiscal space” and serving to provide short-run demand support. But, as may be expected, public indebtedness is increasing too, and this will need to be reversed when recovery takes hold. The projected increase in public debt – about 20% of GDP to end 2010 – is typical for a financial crisis episode. However, the jumping-off point is considerably higher than in the past.

4. The financial crisis has asymmetric effects, which poses a long-lasting challenge for intra-EU adjustment. The way countries are affected depends on their initial conditions and associated vulnerabilities. Countries that entered the crisis with a housing bubble and a large net foreign liability position face a need to shift activity from construction to export-oriented activities and to diminish their dependency on external financing. Countries that had been running large current account surpluses and had an associated greater exposure to toxic financial assets need to reduce their export dependency and work off

their balance sheet problems.

5. There are potential implications of the present crisis for the resolution of the global imbalances.

Համեղ Միրզաի

ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ ԵՄ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ

Հիմնաբառեր. Եվրագոտի, համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամ, ՀՆԱ-ն ԵՄ-ում, ճգնաժամի հետևանքներ, գործազրկություն

Վերլուծվել են ֆինանսատնտեսական վերջին ճգնաժամի պատճառահետևանքային տնտեսական կապերը ԵՄ երկրներում և ներկայացվել են եվրագոտում տնտեսավարողների հակաճգնաժամային միջոցառումների մարտահրավերներ, որոնք կանխարգելիչ դեր կունենան զլոբալ ֆինանսական ցնցումների ժամանակ::

Շահանե Բաղդասարյան

ՓՈՔՐ ԵՎ ՄԻՋԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ

ՖԻՆԱՆՍԱՎՈՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Հիմնաբառեր. ՓՄՁ ոլորտի սահմանումներ, փոքր գործարարության ռիսկեր, մրցակցային շուկա, միկրո ֆինանսավորում

Փոքր և միջին կազմակերպությունների զարգացման ֆինանսավորման արդյունավետության գնահատումը կարևոր նշանակություն է ձեռք բերում ինչպես մակրոտնտեսական ցուցանիշների հավասարակշռման տեսանկյունով, այնպես միկրոտնտեսական հարթությունում գործարարության աջակցմանն ուղղված ֆինանսական ռեսուրսների հատույցի վերահսկողության անհրաժեշտության առումով: Ընդհանուր առմամբ, ՓՄՁ ոլորտի ֆինանսավորման արդյունավետության գնահատմանը անհարաժեշտ է համալիր մոտեցում ցուցաբերել, քանի որ փոքր ձեռներեցության զարգացումը տնտեսականից բացի, լուծում է նաև սոցիալական խնդիրներ, ինչպիսիք են՝ հասարակական կյանքում մարդկային և սոցիալական կապիտալի չափաբաժինների վերարտադրությունը, գործազրկության մակարդակի մեղմումը, համայնքային սոցիալ-տնտեսական զարգացմանը համահարթեցումը և այլն:

Մասնագիտական գրականությունում ՓՄՁ ոլորտի զարգացման արդյունավետության գնահատման մեթոդաբանությանը միանաշանակ մոտեցում չի ցուցաբերվում: Մի կողմից, գնահատման հաշվարկները հիմնվում են ուղղակի գործոնային փոխկապակցվածությունների ոլորտի ֆինանսավորման պատճառահետևանքային կապերի ուսումնասիրությունների վրա, մյուս

կողմից, փոքր և միջին ձեռներեցության զարգացման արդյունքները դիտարկվում են ոչ գծային, և անգամ ստոխաստիկ փոխկապակցություններում:¹

Այսպես, Եվրամիության երկրներում կատարված հետազոտություններում ստոխաստիկ կապերով պարբերաբար գնահատվում են ՓՄՁ ոլորտի զարգացման արդյունքային մի շարք ցուցանիշներ, որոնք մակրոմակարդակով որպես հիմք են ծառայում փոքր և միջին ձեռներեցության սոցիալ-տնտեսական հատույցի վերլուծության համար (տես աղյուսակ 1):²

Հատկանշական է, որ նման վերլուծությունների արդյունքում սերտ փոխկապակցվածություն է դիտվում ձևավորվող հավելյալ արդյունքի կազմում խոշոր կազմակերպությունների և փոքր ու միջին ձեռնարկատիրական սուբյեկտների մասնաբաժինների փոփոխման միջև ($R = 0,523$), որտեղից կարելի է եզրահանգել, որ զարգացած տնտեսությամբ երկրներում ՓՄՁ ոլորտը չի զարգանում լոկալացված սկզբունքով և համագործակցելով խոշոր գործարարության հետ, սպասարկում՝ և անգամ լրացնում վերջինիս: Այս հանգամանքը խիստ արդիական է Հայաստանի Հանրապետության համար, որտեղ ՓՄՁ ոլորտը դեռևս սերտ փոխհամագործակցություն չի դրսևորում խոշոր բիզնեսի հետ: Այնինչ, փոքր և միջին կազմակերպությունների զարգացումը կհամարվեր արդյունավետ, եթե նրանք հանդես գային որպես խոշոր կազմակերպությունների տնտեսական արբանյակներ, կատարեին վերջիններիս պատվերները և ընդգրկվեին արդյունաբերա-արտադրական հանգույցներում, որը խրախուսվում է զարգացած տնտեսությամբ երկրներում: Թերևս այս հանգամանքով է պայմանավորվում բարձր տնտեսական զարգացվածությամբ երկրներում ՓՄՁ ոլորտում ձևավորվող հավելյալ արդյունքի գերակշիռ մասի առնչությունը ոչ թե ծառայությունների, այլ տնտեսության իրական հատվածին:

Փոքր և միջին կազմակերպությունների կողմից ձևավորվող հավելյալ արդյունքի փոփոխությունը Եվրամիության երկրներում (տես աղյուսակ 2) կապի սերտության զգալի աստիճան ունի ոլորտում նորամուծությունների ներդրման ծախսերի փոփոխման հետ ($R = 302$), որը ևս մեկ անգամ վկայում է փոքր և միջին ձեռնարկատիրական ոլորտում նորամուծական ծրագրերի իրականացման տնտեսական արդյունավետության մասին: Հետևաբար, զարգացած երկրների փորձը արդեն իսկ վկայում է հայրենական տնտեսության մրցունակության ամրապանդման ուղղությամբ ՓՄՁ ոլորտի դերակատարության էականության մասին, որի փորձը և կիրառման հնարավորությունները պետք է խորքային ուսումնասիրությունների ենթարկվեն մեր հանրապետությունում: Այս հանգամանքը կարևորվում է նաև նրանով, որ Հայաստանում ձևավորված ՓՄՁ ոլորտում նորարարական գործունեության մակարդակը դեռևս բարձր չէ, քան մեր տարածաշրջանի որոշ երկրներում:

¹ State of the Microcredit Summit Campaign Report.2002: material of Micro credit Summit Campaign Tekst. / Sam Daley-Harris: International Labor Organization, 2003. 106 p.

² A Recovery on the Horizons? Annual Report on European SMEs 2012/2013, European Commission, p.86

Աղյուսակ 1

ԵՄ երկրներում ՓՄՁ ոլորտի զարգացման ցուցանիշների զույգային փոխկապակցվածության կորելացիայի մատրիցա¹

	Ցուցանիշներ	1	2	3	4	5	6
1	Հավելյալ արդյունքի կազմում ՓՄՁ ոլորտի մասնաբաժնի փոփոխությունը	1					
2	Պետական աջակցության մասնաբաժինը՝ ՓՄՁ զարգացման ֆինանսավորման մեջ	-0.480	1				
3	ՓՄՁ ոլորտի սպասարկման մասնաբաժինը՝ պետպատվերի շրջանակում	-0.207	0.323	1			
4	Խոշոր կազմակերպությունների մասնաբաժնի փոփոխությունը հավելյալ արդյունքի կազմում	0.523	-0.150	-0.243	1		
5	Գիտելիքահենք արդյունքի տեսակարար կշռի մասնաբաժինը ՓՄՁ արդյունքում	0.216	0.222	-0.141	0.141	1	
6	Նորամուծությունների ներդրման ծախսերի տեսակարար կշիռը՝ ՓՄՁ արդյունքում	0.302	0.068	0.084	0.041	0.264	1

Այսպես, ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ վերջին տարիներին ՀՀ-ում գործող խոշոր կազմակերպությունների մոտ 67%-ը նորարար արտադրանք է թողարկել շուկայի համար, իսկ մոտ 40%-ը կիրառում է լիզենզավորված տեխնոլոգիա օտարերկրյա կազմակերպություններից:² Դրան զուգահեռ, մեր հանրապետությունում ՓՄՁ ոլորտի համար նման միտումներ դեռևս չեն նկատվում: Ըստ կատարված հետազոտությունների, նորամուծությունների և շուկայի համար յուրահատուկ արտադրանքի ներդրման մասին նշել են ՀՀ-ում գործող ՓՄՁ-ների 6%-ը, իսկ արտադրական նորարարության մասին՝ 14%-ը: Ընդ որում, նորամուծությունների ոլորտում ՓՄՁ-ներն ներդրում են կատարում հետևյալ ուղղություններով՝ արտադրական՝ 14%, մարքեթինգային՝ 13%, կառավարման գործառնություններ՝ 6%, ներքին շուկայի համար նոր արտադրատեսակ՝ 6%, արտաքին շուկայի համար՝ 1%, այլ ոլորտներ 60%: Հետևաբար, զգալիորեն ցածր է նորարարություններում զարգացմանն ուղղված ներդրումները, քանի որ փոքր և միջին կազմակերպությունները մեծամասամբ իրենց առջև առավելապես տնտեսավարման կայունության խնդիր են դնում, և չեն հետապնդում կտրուկ զարգացման հեռահար նպատակներ: Այս առումով, ձեռնարկատիրական գործունեությունը ցածր մակարդակ ունի: Հարցման համաձայն

¹ Նույն տեղը:

² «Ձեռնարկատիրության խթանումը Հայաստանում» Համաշխարհային բանկի զեկույց, 2013 թ., էջ 2-3

Հայաստանում բնակչության միայն 2%-ն է նշել բիզնես ունենալու ցանկության մասին, Վրաստանում՝ 4%, Եվրոպայի և միջին Ասիայի (ECA) տարածաշրջանում՝ 15%:¹

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ զարգացած տնտեսությամբ երկրներում ՓՄՁ ոլորտի պետական աջակցությունը հավելյալ արդյունքի ձևավորման առումով դրական արդյունք չի ձևավորում (տես աղյուսակ 1): Այսպես, եթե կորեյացիոն ուղղակի կապ է նկատվում պետության կողմից փոքր և միջին կազմակերպությունների ֆինանսավորման և ՓՄՁ ոլորտում պետպատվերի սպասարկման չափաբաժինների միջև ($R=0,323$), ապա պետական աջակցության մասնաբաժնի ավելացումները ՓՄՁ ֆինանսավորման աղբյուրներում իրենց հակադարձ ազդեցությունն են թողնում ԵՄ երկրների տնտեսություններում ձևավորվող հավելյալ արդյունքի կազմում ՓՄՁ ոլորտի մասնաբաժնի փոփոխությունների վրա ($R = - 0,480$): Հետևաբար, եթե ներկայումս զարգացող երկրներում պետական ֆինանսական օժանդակությունը համարվում է փոքր և միջին կազմակերպությունների կայուն զարգացման կարևորագույն գործիք, ապա զարգացած տնտեսությամբ երկրներում ՓՄՁ զարգացման ֆինանսավորման ոլորտում պետական սուբսիդավորումը չի դիտվում որպես գործարարության զարգացման արդյունավետ միջոց:

Որպես առանցքային ընդհանրացնող ցուցանիշ, ՓՄՁ ոլորտի զարգացման արդյունավետության գնահատման համար տնտեսական հաշվարկներում օգտագործվում է ՀՆԱ-ում ՓՄՁ արդյունքի տեսակարար կշիռը: Այսպես, միջազգային պրակտիկայում ուսումնասիրությունները ցույց են տալի², որ ՀՆԱ-ում ՓՄՁ արդյունքի միջինացված տեսակարար կշիռը համաշխարհային տնտեսության մասշտաբով տարբեր մակարդակներով է հանդես գալիս, կապված երկրների տնտեսական զարգացվածության աստիճանից (տես գծապատկեր 1): Այսպես, տնտեսական բարձր զարգացվածությամբ երկրներում ձևավորվող ՀՆԱ-ում ՓՄՁ միջինացված մասնաբաժինը կազմում է շուրջ 52%, իսկ ցածր տնտեսական զարգացվածությամբ երկրներում այդ ցուցանիշը չի գերազանցում 16% մակարդակը: Այս փաստը ևս մեկ անգամ վկայում է, որ տնտեսության զարգացման ոլորտում փոքր և միջին ձեռներեցությունը ներկայումս կարող է ստանձնել լոկոմոտիվի դեր, որը հատկապես արդիական է մեր հանրապետության համար: Հատկանշական է նաև այն, որ երկրների տնտեսական զարգացվածության մակարդակի աճի հետ մեկտեղ, ՀՆԱ-ում աճում է նաև ՓՄՁ ոլորտի մասնաբաժինը տնտեսության իրական հատվածում ձևավորվող հավելյալ արդյունքի գծով:

Այսպես, եթե տնտեսական զարգացվածության ցածր մակարդակ ունեցող երկրներում ՓՄՁ ոլորտում ձևավորվող հավելյալ արդյունքի շուրջ 75%-ը բաժին է ընկնում ծառայությունների ոլորտին, ապա տնտեսական զարգացվածության բարձր մակարդակ ունեցող երկրներում այդ ցուցանիշը չի հասնում 23%-ի շեմը (տես հավելված 9), քանի որ ՓՄՁ ոլորտը այստեղ իր առավել ակտիվ դրսևորումն է ստանում տնտեսության իրական հատվածում, որը ևս մեկ անգամ վկայում է տեխնոլոգիական նորամուծությունների ներդրման, արտադրության ընդլայնման, արդյունաբերական հզորությունների համախմբման և աճի, հայրենական ապրանքային շուկայի

¹ Նույն տեղը, էջ 4

² Growing the global economy through SMEs, Edinburgh Group, 2014, p.8

զարգացման ոլորտներում փոքր ու միջին կազմակերպությունների էական դերակատարման մասին:

Մեր հանրապետությունում, ՀՆԱ-ում ՓՄՁ-ի տեսակարար կշռի գնահատման հաշվարկների արդյունքները հիմնականում ներկայացվում են ՓՄՁ ԶԱԿ հիմնադրամի հաշվետվություններում, նախ և առաջ ուսումնասիրելով տնտեսության առանձին ճյուղերի շրջանառության ծավալների և համապատասխան ճյուղերի համախառն ավելացված արժեքները: Հաշվարկներն իրականացվում են ըստ մարզերի և ՓՄՁ կազմակերպությունների դասակարգման:

Այնուհետև, հաշվի են առնվում փոքր և միջին կազմակերպությունների շրջանառությունը տվյալ ճյուղի բոլոր կազմակերպությունների շրջանառության կազմում՝ ըստ ճշգրտող գործակիցների: Կիրառելով նշված գործակիցները, գնահատվում են տնտեսության տարբեր ճյուղերում ՓՄՁ սուբյեկտների կողմից ստեղծված ավելացված արժեքները և դրա հիման վրա որոշվում է ՓՄՁ-ի մասնակցությունը երկրի ՀՆԱ-ում (տես աղյուսակ 2):

Աղյուսակ 2

ՓՄՁ-ի չափաբաժնի դինամիկան ՀՀ-ում ձևավորվող ՀՆԱ-ում (%)¹

ՓՄՁ սուբյեկտներ	2010	2011	2012	2013
Գերփոքր	4,7	5,4	5,1	5,3
Փոքր	9,7	9,1	9,4	9,2
Միջին	13	11,4	12,3	12,7
Ընդամենը	27,4	25,9	26,8	27,2

Սակայն մեր կարծիքով, միայն ՀՆԱ-ի մեջ իր բաժնեմասնակցային մոտեցմամբ հարավոր չէ համապարփակ գնահատել ՓՄՁ ոլորտի զարգացման արդյունավետությունը, նամանավանդ, երբ այդ ցուցանիշը դիտարկվում է ոլորտի ֆինանսավորման տեսանկյունից: Անշուշտ, ՀՆԱ-ում ՓՄՁ ոլորտի մասնակցությունը կարող է հանդես գալ որպես փոքր և միջին ձեռներեցության զարգացման արդյունավետության ամփոփ ցուցանիշ, բայց այն չի կարող արտացոլել ինչպես ոլորտի զարգացման սոցիալ-տնտեսական, այնպես էլ ռիսկային գործոնները, որոնք կարևորվում են արդյունավետության համապարփակ գնահատման հաշվարկներում: Այդ իսկ պատճառով, մեր կողմից առաջարկվում է փոքր և միջին կազմակերպությունների զարգացման ֆինանսավորման արդյունավետության գնահատմանը ցուցաբերել համալիր մոտեցում, դրանով իսկ ներկայացնելով ոլորտի սոցիալ-տնտեսական հատույցի տարբեր ուղղություններ:

¹ ՓՄՁ ԶԱԿ հիմնադրամի պաշտոնական կայք, <http://www.smednc.am>

Աղյուսակ 3

Փոքր և միջին կազմակերպությունների զարգացման ֆինանսավորման սոցիալ-տնտեսական հատույցի ցուցանիշների տեղեկատվական ապահովվածությունը¹

Ֆինանսավորման բնույթը	Ֆինանսավորման աղբյուրը	Նշանակում	Սոցիալ-տնտեսական արդյունքը	Նշանակում
Հանրային	Պետական սուբսիդիաներ	F ₁	աղքատության նվազում	O ₁
	Դրամաշնորհներ	F ₂	արտագաղթի նվազում	O ₂
	Հիմնադրամներ	F ₃	տարածքային համահարթեցում	O ₃
Փոխատվական	Վարկեր	F ₄	ներմուծման կրճատում	O ₄
	Լիզինգ	F ₅	լրացուցիչ աշխատատեղեր	O ₅
Անձնական	Ընտանեկան խնայողություններ	F ₆	միջին աշխատավարձի աճ	O ₆
	Ներդրումային փայեր	F ₇	գործազրկության նվազում	O ₇

Ընդհանուր առմամբ, մեր կողմից առաջարկվում է ՓՄՁ ոլորտի զարգացման ուղղված ֆինանսավորման հատույցը գնահատել ինդեքսների հաշվարկման մոտեցմամբ՝ աղյուսակ .3-ի ցուցանիշները ներկայացնելով նույն ժամանակահատվածի համար հաշվարկված ինդեքսներով: Այս պարագայում, հնարավորություն կընձեռնվի.

- համադրելի դարձնել ֆինանսավորման արդյունքում ստացվող տարբեր սոցիալ-տնտեսական ցուցանիշները ($I_1, \dots, n$) և դրանք ընդգրկել մեկ ագրեգատային ինդեքսում,
- իրականացնել ՓՄՁ ոլորտի ֆինանսավորման չափերի և դրանից ստացված արդյունքների պատճառահետևանքային կապերի վերլուծություն, որոնք կարող են լինել ինչպես ֆունկցիոնալ, այնպես էլ կորելյացիոն բնույթից:

Այսպես, եթե ՓՄՁ ոլորտի ֆինանսավորման տարբեր աղբյուրների ագրեգատային ինդեքսը (ΣF_{1-n}) հնարավոր լինի համեմատելու ֆինանսավորման արդյունքում ստացվող տարբեր սոցիալ-տնտեսական ցուցանիշները ագրեգատային ինդեքսի արդյունքի հետ (ΣO_{1-n}), ապա ֆինանսավորման աճի տեմպերի և ձևավորված տարաբնույթ հատույցների աճի տեմպերի համադրումով կգնահատվի ֆինանսական ռեսուրսների ներդրման արդյունավետությունը՝ վերլուծվող ժամանակահատվածում:

Ավելին, աղյուսակ 3-ում ներկայացված ցուցանիշները եթե ձևավորվեն “ֆինանսավորում F – հատույց O” պատճառահետևանքային սկզբունքով, ապա հստակ գնահատականներ կստանան ֆինանսավորման յուրքանայտուր ոլորտի (հանրային, փոխատվական անձնական) ազդեցության

¹ Կազմված է ատենախոսի կողմից:

չափերը ՓՄՁ ոլորտի զարգացումից ձևավորված սոցիալ տնտեսական հատույցի տարբեր ուղղությունների վրա (Օ₁₋₇): Գնահատման այս ուղղությունը չափազանց արդիական է համարվում, քանի որ մշտապես անհրաժեշտություն է ձևավորվում որոշելու, թե ՓՄՁ ոլորտի ֆինանսավորման որ աղբյուրն է, օրինակ առավել արդյունավետ հանդիսանում աղքատության (Օ₁), արտագաղթի նվազման (Օ₂), կամ լրացուցիչ աշխատատեղերի (Օ₅), միջին աշխատավարձի ավելցման (Օ₆) գծով:

Սակայն, գործնականում ինչպես մակրո, այնպես էլ միկրոմակարդակով դեռևս ձևավորված չէ ՓՄՁ ոլորտի ֆինանսավորման և դրանից բխող սոցիալ-տնտեսական արդյունքների պատճառահետևանքային տեղեկատվական գործող համակարգ, որով դժվարություններ են առաջանում փոքր և միջին կազմակերպությունների զարգացման ուղղությամբ կատարվող ֆինանսական ներդրումների արդյունավետությունը գնահատելիս: Բացի այդ, մեր հանրապետությունում գործող կազմակերպությունների կողմից ներկայացվող հաշվետվությունների գործընթացում դեռևս առկա են բազում հիմնախնդիրներ: ¹ Այս առումով, կառավարչական որոշումների ընդունման առումով օգտակար ենք համարում զարգացած երկրներում ՓՄՁ ոլորտի զարգացման սոցիալ-տնտեսական արդյունքների և միկրոֆինանսավորման չափերի տեղեկատվական համակարգի ձևավորումն ու կիրառումը, որը հնարավորություն է ստեղծում հանգամանալից վերլուծելու ոչ միայն փոքր և միջին գործարարության ազդեցությունը երկրի տնտեսական կյանքի վրա, այլև գնահատելու ոլորտում իրականացվող միկրոֆինանսավորման արդյունավետությունը:²

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հայաստանի Հանրապետությունում փոքր և միջին կազմակերպությունների զարգացման ֆինանսավորման ինստիտուցիոնալ ուղիների բարելավման գծով մեր կողմից առաջարկվում է երեք կարևորագույն ուղի:

Առաջին, ՓՄՁ ոլորտում կիրառվող մոտիվացիոն հարկային քաղաքականության իրագործում այնպես, որ հավասարակշիռ իրավիճակ ձևավորվի պետության կողմից փոքր և միջին կազմակերպությունների զարգացման ֆինանսական աջակցության՝ և հարկման դրույքաչափերի սահմանման միջև: Վարվող հարկային քաղաքականության արդյունքում մի կողմից ՓՄՁ սուբյեկտները չպետք է մրցակցային դաշտում հայտնվեն արտոնյալ իրավիճակում, սակայն մյուս կողմից, պետք է ոլորտում սահմանվի այնպիսի հարկային բեռ, որ ձևավորվի փոքր և միջին կազմակերպությունների ֆինանսավորման ընդլայնման և գործարարության հարկման օպտիմալ չափաբաժնի հավասարակշիռ իրավիճակ:

¹ Մնացականյան Հ. Գ., Հաշվապահի և աուդիտորի արդի գործառնությունները կազմակերպության գործունեության կայունության ապահովման համատեքստում, //Բանբեր Երևանի համալսարանի, «Սոցիոլոգիա», «Տնտեսագիտություն», Եր. 2011 թ., էջ 36-42

²An Evaluation on the Effectiveness of Micro Finance Institutions, //Economy and Business, October, 2011, pp.12-14
Beatriz Armendáriz de Aghionand Jonathan Morduch, The economics of microfinance, // Massachusetts Institute of Technology, 2005 pp. 231-257

Երկրորդ, ՓՄՁ ոլորտի զարգացմանն ուղղված ֆինանսական ներդրումների հատույցի չափում և գնահատում այնպես, որ հնարավորություն ստեղծվի մակրո և միկրո մակարդակներում իրականացնելու փոքր և միջին կազմակերպությունների ֆինանսավորման հանրային ու մասնավոր ռեսուրսների արդյունավետության գործոնային վերլուծություն՝ ըստ ձևավորվող սոցիալ-տնտեսական արդյունքների և ֆինանսական աղբյուրների միջև պատճառահետևանքային փոխկապակցությունների սահմանվող շրջանակի:

Երրորդ, բանկային գործունեության ֆինանսատնտեսական նորմատիվների սահմանման լիբերալիզացիա այնպես, որ մի կողմից, ՀՀ-ում ընդլայնվեն փոխառու միջոցների տրամադրման հնարավորությունները փոքր և միջին գործարարության շրջանակում, և մյուս կողմից, այդ գործընթացի նկատմամբ ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից հակակշիռներ սահմանվեն՝ ՓՄՁ ոլորտին տրամադրվող միկրովարկերի վերահսկողության, արդյունավետության գնահատման, վարկավորման ֆինանսական ռիսկերի մեղման ու կանխարգելման ուղղությամբ:

Պարանե Բաղդասարյան

ПРОБЛЕМЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА

Ключевые слова. определение МСП сферы, риски малого предпринимательства, конкурентный рынок, микро финансирование

Резюме

В условиях ведения стабильной социально-экономической политики малое и среднее предпринимательства (МСП) имеет цель поддержки развития страны. Исходя из этого, сфера МСП со своим особенностям развития и способностям всегда находится в центре внимания исследователей, имея цель для выявления путей повышения эффективности воспроизводства человеческого капитала, укрепления социальной устойчивости, равномерного развития регионов страны. В статье обсуждаются особенности развития сферы МСП и присущие к этому экономические риски.

Shahane Bagdasaryan

Issues of Financing For Development Small and Middle Entities

Key words. micro financing, micro credits, financing of SMEs, competitive environment, development of micro business

Summary

In condition of keeping stable socio economic policy small enterprises (SMEs) aims to support the development of the country. On this basis, the SME sector with its own special abilities and development is always in the center of researchers attention, with the goal to identify ways to improve the reproduction of the human capital, strengthening social stability, balanced development of regions of the country. The article discusses the peculiarities of development SMEs sphere and appropriate to this economic risks.

Նարեկ Անդրեսայան

ՀՀ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԲԱՆԿԵՐԻ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՌԻՍԿԵՐԸ

Հիմնաբաներ. ռիսկերի կառավարում, ֆինանսական ռիսկեր, սթրես-սցենարներ, իրացվելիություն, շահութաբերություն

Տնտեսական գործունեության ընթացքում, առևտրային բանկերը ենթարկվում է մի շարք ռիսկերի: Ընդհանուր առմամբ, բանկային ռիսկերը բաժանվում են չորս խմբի. ֆինանսական, գործառնական, բիզնեսի և արտակարգ իրավիճակների: Ֆինանսական ռիսկերը, իրենց հերթին, ներառում են երկու ենթախումբ՝ գույք և սպեկուլյատիվ: Առաջին ենթախմբում ընդգրկված ռիսկերի (վարկային ռիսկը, իրացվելիության ռիսկը, վճարունակության ռիսկը), ոչ արդյունավետ կառավարման դեպքում առևտրային բանկերում կարող են ձևավորել լուրջ կորուստներ: Սպեկուլյատիվ ռիսկերը կառավարման տեսանկյունից առավել ցածր կանխարգելիչություն ունեն (տոկոսադրույք, արժույթային եւ շուկայի ռիսկեր), սակայն դրանք նույնպես խորքային վերլուծությունների են ենթարկվում և արդյունքում կայացվում են կանխարգելիչ կառավարչական որոշումներ:

Բնականաբար, ձգտելով առավելագույնի շահույթի, բանկի ղեկավարությունը միևնույն ժամանակ փորձում է նվազագույնի հասցնել կորուստների ձևավորման հավանականությունը: Այս երկու նպատակները որոշակիորեն հակազդում են միմյանց: Բանկային համակարգում ռիսկի և շահութաբերության աստիճանների հավասարակշռման ապահովումը կառավարչական որոշումների կայացման հիմնախնդիրներից է: Ռիսկը ենթադրում է անորոշություն, և վերջինս հետ կապված իրադարձությունները դժվար է կամ անհնար է կանխատեսել: Առևտրային բանկերի վարկային պորտֆելը ենթարկվում է բոլոր հիմնական տեսակների ռիսկերի, որոնք ուղեկցում ֆինանսական գործունեությամբ, իրացվելիության փոփոխություններով, տոկոսադրույքի տատանումներով, շուկայական միջավայրի փոփոխումներով:

Բանկային համակարգին առնչվող ռիսկերը կառավարվում են յուրաքանչյուր բանկի գործունեությանը համարժեք ներդրված ներքին հսկողական համակարգի միջոցով և դրա թերի լինելը նվազեցնում է ֆինանսական համակարգի արդյունավետությունը՝ առևտրային բանկերի վրա թողնելով բացասական հետևանքներ: Քանի որ ՀՀ-ում բանկային համակարգի ակտիվների արժեքը կազմում է ֆինանսական համակարգի ակտիվների 90%-ից ավելին¹, ուստի ֆինանսական կայունության տեսանկյունից առավել կարևոր են բանկային համակարգում ֆորս մաժորային

¹ Յարմալյան Լ.Յու. Բազելյան կոմիտեի դերը և նշանակությունը բանկային համակարգի կայունության ամրապնդման գործում: ԲԱՁԵԼ III ներդնումը Հայաստանի Հանրապետությունում որպես ներքին հսկողության համակարգի կատարելագործման անհրաժեշտ գործընթաց //Ագրոգիտություն. Երևան 2012, N 11-12 (651-652), էջ 645-655

իրավիճակներում առաջացող հնարավոր ռիսկերի վաղ բացահայտումը, գնահատումը, կառավարումը և հետագա մոնիթորինգը:

ՀՀ բանկային համակարգի ֆինանսական կայունության տեսանկյունից ներկայումս վարկային ռիսկը շարունակում է դիտարկվել որպես առաջնային: Առևտրային բանկերի՝ ռիսկով կշռված ակտիվներում վարկային ռիսկի մասնաբաժինը 89.5% է, (31.12.2014թ. դրությամբ՝ 89.9%):¹ Այս համատեքստում խիստ կարևորվում է վարկային ռիսկի պատշաճ կառավարումը:

Արդեն իսկ, 2015 թ. ՀՀ բանկային համակարգի կողմից տնտեսությանը տրամադրված վարկերը նվազել են 5.0%-ով: Ընդ որում, վարկային պորտֆելում մեծ տեսակարար կշիռ են ունեցել սպառողական, արդյունաբերության և առևտրի վարկերը՝ համապատասխանաբար 20.8%, 19.6% և 17.6%: Վարկային ներդրումների ռիսկայնության առումով՝ «չաշխատող» վարկերի և դեբիտորական պարտքերի (հսկվող, ոչ ստանդարտ և կասկածելի ռիսկային դաս ունեցող վարկեր և դեբիտորական պարտքեր) տեսակարար կշիռն ընդհանուր վարկերում և դեբիտորական պարտքերում տարեսկզբի համեմատ ավելացել է 2.1 տոկոսային կետով և կազմել 8.5%: Պետք է ընդգծել, որ վարկային պորտֆելի որակի վատթարացմանը նպաստել են նախորդող տարիներին վարկային պորտֆելի արագատեմպ աճը, իսկ արտարժույթային վարկերի դեպքում՝ նաև նախորդ տարեվերջին դրամի արժեզրկման հետևանքով պարտքի թեղի ավելացումը:

Հաշվետու կիսամյակում վարկային պորտֆելում մեծ կշիռ ունեցող ճյուղերից չաշխատող վարկերի և դեբիտորական պարտքերի տեսակարար կշռի զգալի աճ է արձանագրվել սպառողական և առևտրի վարկերում: Նշված ճյուղերի «չաշխատող» վարկերի և դեբիտորական պարտքերի տեսակարար կշիռներն աճել են համապատասխանաբար 3.4 և 4.3 տոկոսային կետով և կազմել 10.2% և 10.9%: Սպառողական և առևտրի չաշխատող վարկերի և դեբիտորական պարտքերի տեսակարար կշիռները ընդհանուր չաշխատող վարկերում և դեբիտորական պարտքերում ավելացել են համապատասխանաբար 2.6 և 3.8 տոկոսային կետով և կազմել 23.6% և 21.3%:

Չաշխատող վարկերի և դեբիտորական պարտքերի տեսակարար կշիռն ընդհանուր վարկերում և դեբիտորական պարտքերում, հաշվարկված միջազգային մեթոդաբանության համաձայն 31, կիսամյակի ընթացքում ավելացել է 3.1 տոկոսային կետով և կազմել 13.1%: Նախորդ տարվա առաջին կիսամյակի համեմատ ակտիվների հնարավոր կորուստների պահուստին կատարված զուտ մասհանումներ/ակտիվներ հարաբերակցության ցուցանիշն ավելացել է 0.9 տոկոսային կետով և կազմել 1.6%:

Վարկային ներդրումների ճյուղային թափանցիկության տեսանկյունից, ըստ տնտեսության ճյուղերի վարկային ներդրումների՝ Հերֆինդալ-Հիրշմանի ինդեքսը մնացել է անփոփոխ՝ 0.11 միավոր: Այս ցուցանիշի մակարդակը փաստում է բանկային համակարգում վարկային ներդրումների բաշխվածության փոքր կենտրոնացվածության մասին: Նույն ցուցանիշի մեծությունը, հաշվարկված ըստ բանկերի միջինի, ևս մնացել է անփոփոխ՝ 0.18 միավոր: Բանկային համակարգի վարկային ներդրումների ճյուղային կենտրոնացվածության ցուցանիշի համեմատ՝ բանկերի միջին ցուցանիշի բարձր արժեքը փաստում է որոշ բանկերում վարկերի ճյուղային

¹ ՀՀ Կենտրոնական բանկի պաշտոնական կայք, // www.cba.am

կենտրոնացվածության համեմատաբար բարձր մակարդակի մասին: Ընդհանուր վարկային ներդրումներում խոշոր փոխառուներին տրամադրված վարկային ներդրումների տեսակարար կշիռը տարեսկզբի համեմատ ավելացել է 0.3 տոկոսային կետով և կիսամյակի վերջին կազմել 26.2% Տարեսկզին իրականացված սթրես-թեստերի արդյունքների համեմատ՝ 2015 թ. վարկային ռիսկի սթրես-թեստերի արդյունքները վատթարացել են՝ պայմանավորված վարկային պորտֆելի վերադարձելիության նվազմամբ:

Ընդ որում, իրականացված վատթարագույն սթրես-սցենարում որոշ բանկերում արձանագրվել են ընդհանուր կապիտալի համարժեքության նորմատիվային պահանջի խախտման դեպքեր:¹ Այդուհանդերձ, վարկային ռիսկից հնարավոր վնասների դեպքում բանկային համակարգի կապիտալի համարժեքությունը շարունակում է գերազանցել պահանջվող նվազագույն 12% սահմանաչափը, և անվճարունակության խնդիրների ի հայտ գալու հավանականությունը գնահատվում է ցածր:

Սակայն մտահոգիչ է այն հանգամանքը, որ տրանսֆերտների կրճատման արդյունքում բանկային համակարգի վարկային ռիսկն է աճել է, իսկ շահութաբերությունը՝ նվազել: 2015 թ. ընթացքում ՀՀ տնտեսության և ֆինանսական կայունության վրա ազդող հիմնական արտաքին ռիսկերը պահպանվել են, սակայն նկատվել է վերջիններիս ազդեցության աճ: Մասնավորապես, միջազգային շուկաներում գունավոր մետաղների գների, Հայաստանի կողմից արտահանվող հիմնական ապրանքատեսակների նկատմամբ պահանջարկի, ինչպես նաև ՀՀ փոխանցվող մասնավոր տրանսֆերտների նվազումը նպաստել են ներքին սպառման, տնտեսական աճի դանդաղմանը: Նշված զարգացումները բացասաբար են ազդել տնային տնտեսությունների եկամուտների, ձեռնարկությունների վարկունակության վրա: Տնտեսական աճը խթանելու նպատակով պետական բյուջեն ունեցել է ընդլայնողական ազդակ, ՀՀ ԿԲ-ն ևս տարեսկզբի համեմատ թուլացրել է դրամավարկային պայմանները:

Բացի այդ, դեռևս միտում է նկատվում չաշխատող վարկերի էական տեսակարար կշռի առկայության աճի գծով: Մակրոտնտեսական ռիսկերի շրջանակի ընդլայնման, 2014 թ. տարեվերջին դրամի արժեզրկման, ինչպես նաև նախորդող տարիներին արձանագրված վարկային պորտֆելի արագատեմպ աճի պայմաններում ՀՀ առևտրային բանկերում պահպանվել է չաշխատող ակտիվների տեսակարար կշռի աճի միտումը, որը, սակայն, տարածաշրջանի երկրների համեմատ գտնվում է համեմատաբար ցածր մակարդակում: Կենտրոնական բանկը շարունակել է բանկային համակարգի առավել հաճախակի ու բազմակողմանի սթրես թեստավորումը, ինչպես նաև կիրառել է մի շարք պրոլոնգացիալ կարգավորման գործիքներ՝ վարկային ռիսկի զսպման նպատակով: Վատորակ վարկերի աճի և տոկոսային մարժայի նվազման արդյունքում նվազել է բանկերի շահութաբերությունը: 2014 թ. դեկտեմբերին ԿԲ կողմից բարձրացվել է առևտրային բանկերի նվազագույն կապիտալի պահանջը մինչև 30 մլրդ դրամ

¹Ֆինանսական կայունության հաշվետվություն, Երևան, 2015, էջ 36

(վերջնաժամկետը 2017 թ.), ինչը ենթադրում է բանկերի կողմից վարկավորման ծավալների աճի հնարավորություն, լրացուցիչ բարձիկ է ստեղծում երկարաժամկետում ռիսկերի կլանման համար: Բնականաբար, վատորակ վարկերի աճի և տոկոսային մարժայի նվազման արդյունքում պետք է որ նվազեր բանկերի շահութաբերությունը:

Ամփոփում

ՀՀ-ում առկա մակրոմիջավայրից բխող ռիսկերի շարքում շարունակում են արդիական մնալ հիմնական մեր գործընկեր երկրների տնտեսական ակտիվության դանդաղումը, Հայաստան ներհոսող տրանսֆերտների ու մեր երկրից արտահանման նվազումը: Բանկային համակարգի վրա նշված զարգացումներն արտացոլվել են վարկային ռիսկի աճով և շահութաբերության նվազմամբ: Այնուամենայնիվ ԿԲ կողմից իրականացված սթրես-թեստերի արդյունքներով Հայաստանի բանկային համակարգը շարունակում է մնալ բավականին իրացվելի և կապիտալացված՝ տարբեր շոկային իրավիճակներում ռիսկերի ազդեցությունը կլանելու համար:

Нарек Андреасян

ФИНАНСОВЫЕ РИСКИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ РА

Ключевые слова: управления рисками, финансовые рыски, стресс -сценарий, ликвидность, прибыльность

Резюме

Среди рисков, вытекающих из текущей макроэкономической среды по-прежнему основными остаются нынешнее замедление темпов экономической активности странами-партнерами, снижение объема денежных переводов и экспорта из нашей страны. На развитие банковской системы республики, эти факторы отражаются в росте кредитного риска и прибыльности снижения. Тем не менее, результаты стресс - тестов, проведенных Центральным банком Армении, банковская система республики до сих остается достаточно ликвидным и капитализированным, способно поглощать влияние различных рисковых последствий в шоковых ситуациях.

Narek Andreasyan

COMMERCIAL BANKS FINANCIAL RISKS IN RA

Key words: risks management. financial risks, stress – scenarios, liquidity, profitability

Summary

Among the risks, arising out of the current macroeconomic environment continued to remain current slowdown in economic activity Armenia's main partner countries, the decline in the volume of remittances cash inflows and exports from our country. The impact mentioned factors on banking system developments, reflected in the credit risk growth and profitability reduction. Nevertheless, the results of stress tests in banking system, carried out by the Central Bank of RA remains sufficient liquidity and capitalized level to absorb the impact of various risk situations in financial shock conditions.

Մարգարիտա Թադևոսյան

ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՎԱՐՔԱԳԾԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ

Հիմնաբաներ. աշխատանքի մշակույթ, աշխատանքային հարաբերություններ, անհատականություն, կառավարման սոցիոլոգիա

Աշխատանքը անմիջականորեն կապված է տնտեսության հետ, այն հանդիսանում է նյութական բարիք ստեղծելու եղանակ և առաջնային է նյութականի համեմատ, ըստ մարքսիստական տեսության, իսկ երբ աշխատանքը ենթադրում է ոչ նյութական գործունեություն, ապա այն դիտվում է տնտեսագիտական համատեքստից դուրս: Աշխատանքային մշակույթը, աշխատանքի բնույթն ու բովանդակությունը կապված է աշխատանքի և աշխատանքային վարքագծի հետ: Վարքագիծը անհրաժեշտ հետևողական գործողությունների ամբողջություն է անհատների խմբի կողմից հիմնական կարգավորիչներով միավորված՝ մեկ ընդհանուր շիջա կազմող, գործողությունների շարք: Վարքագծի սուբյեկտը, որպես կանոն անհատն է, կամ անհատների խումբը, որպես ինքնուրույն գործող, կամ սոցիալական խմբի, տեսակի, ինստիտուտի ներկայացուցիչ: Սակայն ինքն իրենով *homo sociologicus* արտարակտ պատկերացումը շատ չի տարբերվում *homo economicus* տնտեսական տեսություններում սահմանված կարգավիճակից: ¹

Սոցիալական գիտությունների շրջանակներում «վարքը» կամ «վարքագիծը» բնորոշվում է, որպես գիտակցված նպատաուղղված գործողությունների ամբողջություն: Այսինքն վարքը դա հետևողական, հիմնական բազային կարգավորիչներով մեկ ամբողջական շղթայի մեջ (իմաստ, էթիկա, նորմատիվություն, հետաքրքրություններ) միավորված գործողությունների ամբողջություն է: Այս ամենը կրում է ոչ միայն անհատական, այլ նաև հանրային բնույթ:

Աշխատանքը մարդու կողմից ձեռնարկված՝ նպատակաուղղված գործողությունների շարք է, սեփական ֆիզիկական և մտավոր կարողությունների իրացման ճանապարհով իրականացվող, որոշակի նյութական կամ հոգևոր բարիքներ ստանալու համար, որն արտադրության մեջ անվանվում է աշխատանքի կամ արտադրության արդյունք:

Գործողությունը դա մարդկանց ակտիվ վարքագիծն է, հիմնված ռացիոնալ նպատակադրվածության վրա և ուղղված օբյեկտների փոփոխելուն նրանց վիճակի պահպանման կամ փոփոխման նպատակով:²

Գործողությունը՝ մարդու գործողությունը, անկախ նրանից այն արտահայտվում է միջամտելով թե չմիջամտելով գործողություն է, քանի դեռ գործող անհատը կամ անհատները կապում են դրա հետ սուբյեկտիվ իմաստ, իսկ գործող անձի համար շարժառիթ է հանդիսանում սոցիալական ադապտացիայի ձգտումը և նա գործում է իր համար նախատեսված սոցիալականացման սահմանված շրջանակներում և համակարգային իրավիճակում: Սոցիալական ադապտացիան դա միջգիտական կատեգորիա է, ունի խորը պատմական արմատներ,

¹ Волков Ю.Г. << Социология >>, Наука Спектр, М., 2008, с. 114.

² Волков Ю.Г. << Социология >>, Наука Спектр, М., 2008, с. 108.

հոգեբանական, մշակութային, տնտեսական, իրավական և այլ ասպեկտներ: Ըստ հոգեբանության դա անձի՝ հատուկ հոգեկան մեխանիզմների կիրառմամբ, հարմարումն է սոցիալական իրադրությանը:

Աշխատանքի իրավական կարգավորումը՝ աշխատանքային հարաբերությունների իրավական կարգավորումը, այդ հարաբերություններում մարդկանց վարքի կարգավորումն է և ոչ թե աշխատանքի, որպես գործընթացի:

Գործողությունը դա մարդկանց ակտիվ վարքագիծն է, հիմնված ռացիոնալ նպատակադրվածության վրա և ուղղված օբյեկտների փոփոխելուն նրանց վիճակի պահպանման կամ փոփոխման նպատակով:¹

Վերլուծել գործողությունը սոցիոլոգիայի տեսանկյունից նշանակում է ուսումնասիրել նրա կատարողի ներքին դրդապատճառները, փորձել սեփական անձի մակարդակով պատկերացնել տվյալ գործողությունը, որի համար բնականաբար անհրաժեշտ է ունենալ տեղեկատվություն տվյալ անձի սոցիալականացման² մասին, սակայն դա էլ է քիչ՝ պետք է հաշվի առնել նաև սեփական իրավիճակի տարբերությունը գործողություն կատարողի իրավիճակի համեմատ: Սոցիալական ենթ անվանում այն գործողությունը, որն գործող անձի, կամ գործող անձանց կողմից ենթադրվող իմաստով համընկնում է այլ անձանց գործողության հետ և կողմնորոշվում դրանցով:³

Գործողությունները միավորվում են սոցիալական համագործակցության մեջ, որն բնորոշելու համար անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել դրա կարևորագույն բաղադրիչին՝ կոմունիկացիային՝ դա տեղեկատվության փոխադարձ տրամադրումն է, որն ենթադրում է երկու մասնակիցների միմյանց նկատմամբ թափանցիկություն:

Սոցիալական վարքագիծը դա մարդկային վարքագծային գործընթացների համակցությունն է, որն ուղեկցվում է ֆիզիկական և սոցիալական պահանջների բավարարմամբ և ի հյատ է գալիս, որպես արձագանք շրջապատի նկատմամբ: ⁴

Տնտեսական վարքագիծը դա սոցիալական վարքի յուրահատուկ տեսակ է: Դա հասարակության անդամների վարքն է տնտեսական հարաբերությունների շրջանակներում: Համաձայն Ա.Լ.Սլոբոդսկու տնտեսական գործունեությունը ունի տեխնիկական և սոցիոմշակութային բաղադրիչներ, տեխնիկականը անցնում է մինչինդուստրիալ, ինդուստրիալ և հետինդուստրիալ փուլեր, իսկ սոցիոմշակութայինը որոշում է տեխնիկայի և տեխնոլոգիայի միացման միջոցը հասարակության տնտեսական մշակույթի համատեքստում, տնտեսության ոլորտում տեղ գտած հարաբերությունների հետ: ⁵

Մարդու աշխատանքային գործունեությունը կազմում է ցանկացած հասարակության հիմքը, որն միաժամանակ զարգացնում և կատարելագործում է մարդուն: Մեծ բացահայտումները,

¹ Волков Ю.Г. << Социология>>, Наука Спектр, М., 2008, с. 108.

² Սոցիալականացումը՝ հասարակության մեջ գոյություն ունեցող նորմատիվ և արժեքային համակարգերին համապատասխան տվյալ հասարակությունում սեփական ռազմավարությունը զարգացնող անհատների միջև փոխազդեցության գործընթացն է:

³ Вебер М., Основные социологические понятия (Избранные произведения. -М.: Прогресс, 1990, с. 603

⁴ Волков Ю.Г. << Социология>>, Наука Спектр, М., 2008, с. 127.

⁵ Слободской А.Л., Экономическая психология постсоветского пространства(Личность и культура-2001, номер 516, с.-33-42.

գիտատեխնիկական առաջընթացը, մարդու քաղաքակրթման արդյունք են սերունդների հսկայածավալ աշխատանքի միջոցով: Աշխատանքն է որոշում հասարակության բարեկեցությունը և նրա զարգացման ընթացքը: Էկոնոմիկայի հոմանիշը աշխատանքի առումով տնտեսությունն է, դա մարդու համագործակցությունն է շրջապատի հետ, նպատակ դնելով արտադրել և սպառել կենսական բարիքներ:¹ Կ.Մարքսի բնորոշմամբ դա անհատների հասարակական որոշակի արտադրություն է: Տվյալ իմաստով էկոնոմիկան ոլորտ է, որում հասարակությունը ընդունում է և իրականացնում է որոշումներ սահմանափակ դեֆիցիտային միջոցների օգտագործման վերաբերյալ մարդկային պահանջների բավարարման նպատակով: Տվյալ դեպքում տնտեսականը նշանակում է նյութական միջոցների բավարարման հետ կապված գործընթաց:²

Աշխատանքը որպես իրավական կատեգորիա լիովին կարգավորվելով իրավունքի որոշակի ճյուղով՝ աշխատանքային իրավունքով: Աշխատանքային իրավունքի առարկան, որպես և իրավունքի ցանկացած ճյուղի համար բնորոշվում է հասարակական հարաբերությունների համասեռությամբ, ինչպես և որոշ այլ հատկանիշներով իրավունքի ընդհանուր տեսության մեջ ուսումնասիրվելու: Աշխատանքային իրավունքի առարկան, մեթոդը և հիմնական սկզբունքները նրա ֆունկցիաները և զարգացման տենդենցները բնորոշվում են աշխատանքային իրավունքի նորմերով, որոնք ամփոփում են մարդու աշխատանքային վարքագծի, աշխատանքի կազմակերպման, արդյունքների իրացման հետ կապված կանոնները: Կապված տվյալ բնագավառի զարգացման նպատակները արտահայտվում են նորմերի ճկունությամբ և փոփոխելիությամբ: Աշխատանքային իրավունքը իրավական համակարգի ամենահին և ամենաբարդ ճյուղերից մեկն է, որն հիմնական դերակատարություն ունի կարևորագույն համարվող՝ աշխատողների և գործատուների հարաբերությունների կարգավորման առումով: Սակայն անհրաժեշտ է նշել, որ աշխատանքի հետ կապված ոչ բոլոր հարաբերություններն են կարգավորվում աշխատանքային իրավունքի նորմերով: Օրինակ տնային տնտեսուհի աշխատանքը, ուսանողի գիտելիք ձեռքբերելու նպատակով կատարված աշխատանքը չի կարգավորվում իրավունքի տվյալ ճյուղի կողմից, այս բոլորը հանրօգուտ աշխատանքներ են, սակայն չեն կարգավորվում աշխատանքային օրենսդրության նորմերով, քանի-որ այստեղ չեն առաջանում աշխատանքային հարաբերություններ, դրա իրավական իմաստով: Աշխատանքային իրավունքը կարգավորում է հարաբերությունները աշխատանքի հետ կապված ցանկացած արտադրության մեջ: Աշխատանքի կազմակերպումն ունի երկու կողմ՝ տեխնիկական և հասարակական՝ սոցիալական:

Աշխատանքի տեխնիկական կազմակերպումը ենթադրում է առաջին հերթին մարդու կապը աշխատանքային գոչրծիքների հետ աշխատանքի ընթացքում՝ տեխնիկական միջոցների, նյութի, տեխնոլոգիական գործընթացների, երկրորդ հերթին մարդու վերաբերմունքն էրնության նկատմամբ, նրա ներգործության աստիճանը բնական ռեսուրսների օգտագործման առումով և այլն: Աշխատանքի կազմակերպման առաջընթացը տեխնիկական առումով հիմնականում ունի

¹ Полани К. Два значения термина <<экономический>> Неформальная экономика: Россия и мир-М., Логос, 1999, стр.498.

² Кирдина С.Г., Институциональные матрицы и развитие России. М., 2002

գլոբալ հասարակական բնույթ: Դա վերաբերում է, օրինակ, ինքնաթիռների, մեքենաների, շաքարի, հացի և այլնի պատրաստման տեխնոլոգիաներին: Աշխատանքի հասարակական կազմակերպման երկու կողմն էլ գտնվում են սերտ կապի և համագործակցության մեջ:

Աշխատանքի հասարակական կազմակերպումը. Կառավարման սոցիոլոգիայի խնդիրները և հարաբերությունների իրավական կարգավորումը

Աշխատանքի հասարակական կազմակերպումը՝ դա համատեղ կառավարվող աշխատանքն է աշխատանքի կոոպերացիայի մեջ որոշակի նյութական կամ հոգևոր բարիք՝ աշխատանքի արդյունք ստանալու համար: Այն առկա է ցանկացած մարդկային հասարակության մեջ:

Աշխատանքի հասարակական կազմակերպումը կապ է ստեղծում մարդկանց միջև համատեղ աշխատանքի ընթացքում, որն գոյություն ունի տվյալ հասարակության մեջ, պետության, ինչպես նաև նրանց վերաբերմունքը սեփականության արտադրության միջոցների և աշխատանքի արդյունքների նկատմամբ: Այս հարաբերությունները մարդկանց միջև պատմականորեն են ձևավորվել, յուրաքանչյուր պետության կամ հասարակության համար, իսկ իրավական կարգավորման առարկա են հանդիսանում աշխատանքի հասարակական կազմակերպմանը մասնակցության առումով դրանց կապերը և հանդիսանում են աշխատանքային իրավունքի ճյուղի կարգավորման առարկան:

Աշխատանքի հանրային կազմակերպումը պատմականորեն ձևավորվել է յուրաքանչյուր հասարակության, կամ պետության համար, որն արտահայտվում է հանրային արտադրության մեջ: Եվ այսպես ինչպես և յուրաքանչյուր հասարակություն հիմնվում է անհատների համատեղ, կոլլեկտիվ և նպատակաուղղված գործունեության վրա և այն առավել արդյունավետ և ընդհանրապես հնարավոր դարձնելու համար, անհրաժեշտ է այն այս կամ այն կերպ կազմակերպել: Հակառակ դեպքում առանձին մարդկանց անհամաձայնեցված գործողությունները կհակազդեն դրված նպատակին հասնելուն: Կոլլեկտիվ գործունեության կազմակերպման համար առաջին հերթին անհրաժեշտ է մասնակիցների գործողությունների, կարգավիճակների ամրագրված հիեռարխիկ ուղղահայաց դասակարգումը, երբ ստորադասները հիերարխիայում ենթարկվում են վերադասներին, երկրորդ հերթին կառավարման առկայությունը, այսինքն դրված նպատակին համապատասխան մասնակիցների անհրաժեշտ գործողությունների ղեկավարման կարգի ապահովման մեխանիզմը:¹

Վերջինը իրենից ներկայացնում է պետության կողմից ճանաչված, հասարակության կողմից ընդունված համատեղ արտադրություն ի բարորություն հասարակության: Հասարակությանը վնասող և պետության կողմից չճանաչված ցանկացած առկայություն վերոհիշյալ սկզբունքների չի համարվում հանրային արտադրություն և վնասում է հասարակությանը և պետությանը և հանդիսանում է հանցագործություն:

Աշխատանքային իրավունքի առարկան պատասխանում է այն հարցին, թե ինչ է կարգավորում տվյալ ճյուղը, աշխատանքի ինչ տիպի միանման հասարակական հարաբերություններ է կարգավորում այն, ավելի հանգամանորեն ասած աշխատանքի ինչ տիպի

¹ Волков Ю. Г. <<Социология>> Наука Спектр, Москва, 2008, с. 289.

հասարակական հարաբերություններում մարդկանց դրսևորած վարքագիծն է կարգավորում աշխատանքային օրենսդրությունը: Աշխատանքի հանրային կազմակերպումը կապված է նույնպես տվյալ հասարակության, կամ պետության տնտեսական և քաղաքական հիմքից: Այս հիմքով են բնորոշվում նաև աշխատողների և գործատուների հարաբերությունները աշխատանքի առումով արտադրության մեջ, որոնք անվանվում են աշխատանքային հարաբերություններ: Աշխատանքային իրավունքի առարկան է աշխատանքային հարաբերությունները աշխատանքի հանրային կազմակերպման ընթացքում և դրա հետ անմիջականորեն կապված հարաբերությունները: Այս համակցության մեջ կա հասարակական հարաբերությունների իննը խումբ, որոնց շարքում աշխատանքայինները համարվում են առաջնայինը և որոշիչը, մյուսները ածանցյալ են դրանից, սակայն անբաժանելիորեն կապված են դրանց հետ և զբաղեցնում են ենթակա դիրք աշխատանքայինների համեմատ: Այսպիսով աշխատանքային հարաբերությունները աշխատանքային իրավունքի առարկայի համար հանդիսանում են հիմնականը: ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի 1-ին գլխում ամրագրված են աշխատանքային օրենսդրության սկզբունքները և նպատակները, ինչպես նաև նախատեսում են քաղաքացիների աշխատանքային ազատությունների և իրավունքները, դրանց պետական երաշխիքները: Որպես աշխատանքային օրենսդրության հիմնական խնդիրներից մեկը նշված է աշխատանքային և այլ դրանց հարակից և անմիջականորեն կապված հարաբերությունների կարգավորումը: Այսինքն աշխատանքային վարքագծի դրսևորման հետ կապված և ոչ մի հարաբերություն չի կարող մնալ իրավական կարգավորման դաշտից դուրս, և քանի-որ այդ հարաբերությունները զարգանում են և ընդարձակվում աշխատանքային վարքագիծը դառնում է ավելի ընդգրկուն երևույթ, որից էլ բխում է հետագա օրենսդրական փոփոխությունների արդյունքում ավելի բարդ և խորը իրավահարաբերությունների ձևավորումը:

Որպես առաջնային և հիմնական իրավահարաբերությունների համակցություն գոյություն ունեն աշխատանքային հարաբերությունները գործատուի և աշխատողի միջև, որն էլ ամրագրված է, որպես իրավական կապ աշխատողի և գործատուի միջև: Սրանից էլ բխում է այն, որ Աշխատանքային իրավունքը օժտում է աշխատանքային իրավահարաբերությունների և դրանց հարակից հարաբերությունների կողմերին իրավունքներ և պարտականություններ: Աշխատանքի հետ կապված հասարակական հարաբերությունների խմբերը հանդիսանում են աշխատանքային օրենսդրության կարգավորման առարկա և հանդես են գալիս տվյալ իրավահարաբերությունների տեսքով իրենց սուբյեկտներով (կողմերով) և բովանդակությամբ:

Աշխատանքային իրավունքը կարգավորում է աշխատանքի հասարակական կազմակերպման գործընթացում հիմնականում կոլեկտիվ աշխատանքի հետ կապված հարաբերությունները, որտեղ յուրաքանչյուր աշխատողի աշխատանքային գործառույթը դա անհրաժեշտ մասնիկն է աշխատանքի տվյալ կոռպորացիայի ներսում: Իսկ տվյալ կազմակերպության աշխատող է համարվում տվյալ աշխատանքի սեփականատիրոջ այսինքն գործատուի հետ աշխատանքային պայմանագիր կնքած յուրաքանչյուր աշխատող ներառյալ և նրա վարչակազմի պաշտոնատար անձանց, ընդհուպ մինչև միանձնյա, կամ կոլլեգիալ ղեկավարության: Այստեղից է բխում այն ձևակերպումը, որ աշխատանքային հարաբերությունները դրանք

աշխատողի և գործատուի միջև փոխադարձ համաձայնության վրա հիմնված հարաբերություններ են աշխատանքային գործառույթի վարձատրությամբ, որոշակի մասնագիտությամբ, որակավորմամբ, կամ պաշտոնով իրականացվող աշխատանքի համար՝ աշխատողի ենթակայությամբ ներքին աշխատանքային կարգի պահպանմամբ, գործատուի կողմից աշխատանքային պայմանների ապահովմամբ, նախատեսված աշխատանքային օրենսդրությամբ, կոլլեկտիվ պայմանագրով, համաձայնագրերով, աշխատանքային պայմանագրով: Աշխատանքային հարաբերությունները, որոնք կարելի է նույնացնել աշխատանքային իրավահարաբերությունների հետ արտացոլում են տվյալ հասարակության արտադրական հարաբերությունները: Արտադրական հարաբերությունները կազմված են արտադրության միջոցների սեփականության վերաբերյալ հարաբերություններից՝ բաշխման, փոխանակման, կառավարման և աշխատանքային հարաբերություններից: Աշխատանքային հարաբերությունները հանդիսանում են տվյալ հասարակության անդամների հարաբերության կամայական և անձնային հատվածի մի մասը: Արտադրական հարաբերությունները և նրանց կամայական մասը՝ աշխատանքային հարաբերությունները գոյություն ունեն օբյեկտիվորեն, անկախ քաղաքացու կամքից, սակայն այդ հարաբերությունների մեջ յուրաքանչյուր քաղաքացի մտնում է կամովի: Քաղաքացու և գործատուի միջև աշխատանքային հարաբերությունները միշտ ծագում են երկու կողմերի կամքի համաձայն: Այն կրում է անձնական բնույթ, քանի որ աշխատանքը կատարվում է աշխատողի անձնական աշխատանքի արդյունքում:

Աշխատանքային հարաբերությունները, որպես կամային հասարակական հարաբերություններ, կազմակերպման առումով ծագող, պայմանների և աշխատողների աշխատանքի վարձատրությամբ ուղղեկցվող հիմնվում են սեփականության որոշակի տեսակի վրա: Սեփականության տեսակից և տվյալ կազմակերպության իրավական-կազմակերպչական տիպից կախված (պետական, բաժնետիրական, խառը և այլն) աշխատանքային հարաբերությունները բաժանվում են ըստ ծագման և տեսակի խմբերի և ենթախմբերի՝ աշխատանքային հարաբերություններ պետական, մասնավոր արտադրություններում (կոլլեկտիվ կամ անհատական-մասնավոր), աշխատանքային հարաբերություններ վարձակալած արտադրություններում և այլն, աշխատանքային հարաբերություններ տարբեր տեսակների կազմակերպություններում՝ հասարակական կազմակերպմամբ տարբեր տեսակի աշխատանքներ:

Շուկայական հարաբերությունների անցնելով ավելի ու ավելի հստակ է արտահայտվում աշխատանքային հարաբերությունների երկու տեսակի առկայությունը՝ աշխատանքային պայմանագրով աշխատողների հարաբերությունները և աշխատանքային հարաբերությունները, որոնց մեջ են մտնում բաժնետիրական ընկերության համասեփականատերերը (սեփականատերերը) կամ այլ տիպի կոլլեկտիվ արտադրության մեջ աշխատանքային պրոցեսներում մասնակցության առումով: Աշխատանքային հարաբերությունների յուրաքանչյուր խմբի համար կան տարբերություններ կազմակերպության եկամուտների բաշխման առումով:

Պետական արտադրություններում սեփականության հետ կապված հարաբերությունների ձևափոխումը բարդ և ցավոտ գործընթաց է, որն սուր կերպով անդրադառնում է աշխատանքային

հարաբերություններին ձևափոխվող արտադրություններում, սա դիպչում է նաև աշխատողների իրավունքներին և շահերին:

Մասնավոր սեփականությունը կարող է լինել կոլեկտիվ, կամ անհատական: Պետական կազմակերպությունների աշխատանքային կոլեկտիվները, ինչպես երևաց գործնականում հետաքրքրված էին իրենց կազմակերպությունների սեփականաշնորհմամբ և կոլլեկտիվ սեփականության ամրագրմամբ: Հայաստանում կազմակերպությունների սեփականաշնորհման պետական ծրագիրը նախատեսում է, որ տվյալ ծրագրի հիմնական նպատակն է մասնավոր սեփականատերերի լայն շրջանակի ձևավորումը, շուկայական հարաբերությունների տնտեսական հիմքի և բնակչության սոցիալական պաշտպանության ուղղությամբ միջոցառումների իրականացումը և աջակցումը, այդ թվում մասնավոր սեփականատերերի (բաժնետերերի) իրավունքների պաշտպանությունը:

Քաղաքացին իրավունք ունի ազատ ընտրելու սեփական կարողությունների ներդրման աշխատանքի տեղը և հետևաբար կազմակերպությունը, ըստ սեփականության տիպի, որտեղ, որ նա կցանկանա աշխատել:

Պետական կազմակերպությունների բաժնետիրական ընկերությունների վերածման ընթացքում տեղի է ունենում աշխատողի և տվյալ արտադրությունում աշխատանքային հարաբերությունների համապատասխան փոփոխություն:

Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ աշխատանքը հանդիսանում է ունիվերսալ կատեգորիա՝ իրավական, սոցիոլոգիական և տնտեսական, իսկ խնդրի լիարժեք գիտական ուսումնասիրության համար անհրաժեշտ է համատեղել աշխատանքի, որպես հասարակական առեղծվածի ռեսուրսի բոլոր ասպեկտները, աշխատանքային հարաբերությունների արդյունավետ կազմակերպման նպատակով:

Ամփոփում

Աշխատանքային մշակույթը, աշխատանքի բնույթն ու բովանդակությունը կապված է աշխատանքի և աշխատանքային վարքագծի հետ: «Վարքը» կամ «վարքագիծը» հանդիսանալով գիտակցված նպատակաուղղված գործողությունների ամբողջություններում է ոչ միայն անհատական, այլ նաև հանրային բնույթ, որն ուղղեկցվելով սոցիալական ադապտացիայի՝ սոցիալական միջավայրի պայմաններին անհատի ակտիվ համակերպման գործընթացն է, որն ունի հարթություններ, ըստ հոգեբանության այբն հատուկ հոգեկան մեխանիզմների կիրառմամբ, անհատի հարմարումն է սոցիալական իրադրությանը:

Գործողությունները միավորվում են սոցիալական համագործակցության մեջ, որն բնորոշելու համար անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել դրա կարևորագույն բաղադրիչին՝ կոմունիկացիային՝ դա տեղեկատվության փոխադարձ տրամադրումն է, որն ենթադրում է երկու և ավելի մասնակիցների միմյանց նկատմամբ թափանցիկություն:

Աշխատանքային հարաբերությունները, որոնք կարելի է նույնացնել աշխատանքային իրավահարաբերությունների հետ արտացոլում են տվյալ հասարակության արտադրական հարաբերությունները: Աշխատանքային հարաբերությունները, որպես կամային հասարակական

հարաբերություններ, կազմակերպման առումով ծագող, պայմանների և աշխատողների աշխատանքի վարձատրությամբ ուղղեկցվող հիմնվում են սեփականության որոշակի տեսակի վրա:

Маргарита Тадевосян

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ТРУДОВОГО ПОВЕДЕНИЯ

Ключевые слова: культура труда, трудовые отношения, личность

Культура труда, суть и значение труда тесно связаны с трудовым поведением. «Поведение» – как ряд обдуманых действий со стороны индивидуума и способность человека к деятельности в материальной, интеллектуальной и социальной сферах жизни непосредственно связано с социальной адаптацией, которая с точки зрения психологии приспособление личности к социальной обстановке методом применения особых психологических механизмов. Действия в свою очередь объединяются в социальное взаимодействие, для чего в свою очередь важнейшую роль играет коммуникация, подразумевающая полную прозрачность между двумя и более участниками.

Трудовые отношения – трудовые правоотношения демонстрируют производственные отношенияданного общества. Трудовые отношения, как произвольные социальные отношения образующиеся с целью организации труда сопоставляются организацией трудовых условий и оплатой труда основываются на определенной форме собственности.

Margaret Tadevosyan

Labor Behavior Legal Regulation

Keywords: *labor culture, labor relations, personalitySummary*

The culture of labor, the meaning of labor associated with labor behavior. <<Behavior>> as a rank of considered actions of individ and ability of human acts in physical, intellectual and social sphears of life is immediately connected with social adaptation, which is of point of view of psychology is a adaptation of individ to social situation by method of practicing of special psychological mechanizms.

Actions are incorporating in social cooperation. Communication has a main role in this process and means transparency between actors.

Labor relations as a labor legal-rational demonstrate industrial relations of given society.

Labor relations as discretionary social relations forming purposely organization of conditions of labor and payment of labor are based on certain form of ownership.

Արմեն Ճուղություն

ԴՈԿՏՈՐԱՆՏՈՒՐԱՅԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ

Հիմնաբաներ. կրեդիտների փոխանակում, դոկտորանտուրա, կրթության որակի գնահատում, շարժունություն, պլագիատ

Վերջերս ատենախոսությունների պաշտպանական գործընթացին և որակին կարծես սկսվեց առավել լուրջ ուշադրություն դարձվել: Կտրուկ աճեց ՀՀ ԲՈՀ-ի կողմից կրկնական պաշտպանության ուղարկված ատենախոսությունների քանակը, կատարվեցին մասնագիտական ծածկագրերի վերանայումներ: Սակայն, չեմ կարծում, որ այդ կոսմետիկ հնարքներով կբարձրացնենք ատենախոսությունների որակը, քանի որ չափազանց հեռու ենք կանգնած հետբուհական կրթական իրատեսական համակարգից և դեռևս լուրջ բարեփոխումների չեն գնում:

Ատենախոսությունների որակի ապահովման հիմնախնդրի լուծմանը խոչընդոտում է դեռևս Խորհրդային Միությունից ժառանգած ասպիրանտական կրթությունը, որի հիմնական խնդիրը անցյալում հետազոտական թեզերի պաշտպանությունն էր: Սակայն, ներկայիս միջազգային պրակտիկայում դոկտորանտուրան որակյալ ատենախոսություններից առավել արժևորում է որակյալ մասնագետների պատրաստումը, որոնք գիտություն չեն զարգացնում “հանուն գիտության” և գիտական նորությունները չեն թողնում “թղթի” վրա: Դոկտորանտուրայի շրջանավարտը պետք է սովորի այնպիսի ուսումնական ծրագրով, որը հետազոտական մասից բացի պարունակի ուսումնական կրթաբով՝ ամրագրված ակադեմիական կրեդիտներով: Ներկայումս հանրապետությունում այդ գործընթացը կյանքի է կոչվել, սակայն իմ կարծիքով՝ զուտ ձևական, և ոչ թե բովանդակային առումով:

Բոլոնյան գործընթացի շրջանակում ընդունված Զալսբուրգյան սկզբունքները հստակ նախանշում են, որ հետբուհական կրթության շրջանավարտը պետք է ունենա աշխատաշուկայի պահանջարկին հարիր հմտություններ, կարողանա կամրջել գիտությունը տնտեսության հետ, գործարար աշխարհում վաճառահանել գիտական մշակումները, ապահովել իր կարերիան ոչ թե դոկտորի կամ թեկնածուի դիպլոմով, այլ հետագա գիտագործնական շարունակական գործունեության արդյունքներով:

Ցավոք մեր իրականությունում պատկերն այլ է: Ատենախոսությունների գործնական թիրախավորումները հիմնականում ձևական են, և արդյունքում գիտական նորությունները չեն ծառայում տնտեսությանը և մնում են թղթի վրա: Այդ հարցում, առաջին հերթին հենց ատենախոսն է պատիվ դիրքորոշում ունենում, քանի որ իր հետազոտության բուն նպատակն է համարում գիտական աստիճանաշնորհման դիպլոմի ձեռքբերումը, և ոչ ավելին: Եվ ստացվում է այնպես, որ թեզի պաշտպանությունից հետո, որպես կանոն, կամ լիովին ընդհատվում է ասպիրանտի գիտական գործունեությունը, կամ էլ գիտության բնագավառում նախկին հետազոտողները պատիվ կեցվածք են ընդունում՝ համարելով իրենց գործն ավարտված թեզի պաշտպանությամբ և հետամուտ չլինելով գիտական մշակումների ներդրմամբ:

Ստեղծված իրավիճակին նպաստում է նաև այն հանգամանքը, որ հետբուհական կրթության տարիներին ասպիրանտների հետազոտությունները հիմնականում գիտական պրոյեկտներից դուրս են մնում, որպես կանոն, բացակայում է թիմային հետազոտական աշխատանքը, անգործունակ է դառնում հետազոտողի շարժունության համակարգը, բուհերը չեն համարվում լուրջ հետազոտական կենտրոններ և պատվերներ չեն ստանում գործարար աշխարհից: Մեր իրականությանը հակառակ, արևմուտքում դոկտորանտուրան առաջին հերթին ենթադրում է գործարար աշխարհից թեմատիկ պատվերների իրականացում, երբ հետազոտողը գիտական թեմա է ընտրում ոչ թե հանուն աստիճանաշնորհման՝ այլ գիտության առաջընթացի: Արդյունքում գրվում է որակյալ ատենախոսություն, որի արդիականությունը և գիտագործնական նշանակությունը արդեն իսկ համոզիչ են դառնում թեմատիկ աշխատանքների պատվիրատուի տեսանկյունից, որոնք վճարում ու ձեռք են բերում են գիտական մշակումները և ներդնում տնտեսության ոլորտ:

Ուրեմն ժամանկն է, որ մեր դոկտորանտուրան հրաժարվի ասպիրանտական կրթության ավանդույթներից և թևակոխի Բոլոնյան գործընթացի բարեփոխումների փուլ, որը ենթադրում է միջբուհական միացյալ դոկտորական ծրագրերի իրականացում, գործարար աշխարհի հետ սերտ համագործակցություն, հետազոտողների շարժունություն գիտական նվաճումների վաճառահանում, ակադեմիական ազատությունների ընդլայնում, աստիճանաշնորհում ստացած անձանց գիտական գործունեության չընդհատվող հետազոծի առկայություն: Եվ հետևաբար, տեղին է հաշվի առնել այն կարգախոսը, ըստ որի, “դոկտորանտուրայում որակյալ հետազոտական թեզերից առավել կարևոր է որակյալ հետազոտողների պատրաստումը”:

Դոկտորանտուրայում առկա հիմնախնդիրների լուծումների շրջանակում որոշիչ դերակատարում ունի պաշտպանության ներկայացվող ատենախոսությունների որակի գնահատումը: ՀՀ ԲՈՀ-ի կողմից գիտական աստիճանաշնորհման մերժման լուրջ պատճառաբանումներից մեկը հենց պլագիատն է, որն ի դեպ, շատ հեշտ է բացահայտվում համակարգչային ծրագրերի կիրառմամբ: Սակայն այստեղ մտահոգություններ եմ տեսնում, կապված պլագիատի որակավորման հետ:

Խնդիրն այն է, որ գիտական հետազոտության յուրաքանչյուր ոլորտ պետք է ունենա պլագիատի և գրագողության որակումների սեփական չափորոշիչներն ու չափանիշները, որոնք դեռևս չեն գործում մեր իրականությունում, և դրանով իսկ, ինչ որ առումով վիճահարույց դարձնում ատենախոսությունների բեկանումը կամ կրկնակի պաշտպանության պահանջի ներկայացումը ՀՀ ԲՈՀ-ի կողմից:

«Պլագիատ» բառը (plagio) լատիներենից թարգմանաբար նշանակում է գողություն: Հռոմեկան իրավունքում այն ներկայացվում է որպես (plagium litterarium) գրագողություն, իսկ մեր օրերում՝ անձի կողմից ուրիշի մտավոր սեփականության իրավունքի անօրինական ինքվերագրում, որը ենթարկվում է վարչական, և անգամ քրեական պատասխանատվության: Անգամ եղել են դեպքեր, որ Եվրոպական բարձրաստիճան պաշտոնյաներ հրաժարական են տվել վաղեմի պաշտպանած ատենախոսություններում իրենց կողմից կատարված պլագիատի պատճառով:

Պլագիատի տարատեսակ մեկնաբանությունների հիմքում ընկած է ընդամենը մեկ առանցքային հիմնադրույթ. «պլագիատը ուրիշին պատկանող և նրա մտավոր աշխատանքի սեփական արդյունքի անօրինական ինքվերագրումն է մեկ այլ անձի, կամ անձանց խմբերի կողմից»:

Ատենախոսությունների էլեկտրոնային տարբերակների համացանց ներմուծումով համակարգչային ծրագրերով հնարավորություն է ստեղծվում բացահայտելու պլագիատը և գրագողությունը: Սակայն, մարդկային գործոնը վերջիններս բնորոշելիս պարտադիր է, քանի որ ցանկացած համակարգչային ծրագիր ընդամենը պլագիատ է համարում բնօրինակից զուտ արտատպումը, չկողմնորոշվելով պլագիատի ու գրագողության սահմանգծերում:

Բացի այդ, համակարգչային ծրագիրը պլագիատ է համարում նաև հայտնի, և համընդանուր բնորոշումներ և անգամ բառակապակցություններ, որոնք բազմիցս կրկնվում են հրատարակումներում: Եվ վերջապես, համակարգչային ծրագրերով չի կարող բացահայտվել թարգմանչական պլագիատը, քանի որ թարգմանչական հնարքով շատ է հեշտ է օտարալեզու աղբյուրի կրկնօրինակումը վերախմբագրված ներկայացումը: Ուստի այստեղ նույնպես բացառապես դերակատարում պետք է ունենա մարդկային գործոնը: Ավելին, կարելի է պլագիատի և գրագողության «համակարգչային բացահայտումներից» խուսափել, մայրենի լեզվով նյութը շարահյուսորեն վերամշակելով և վերախմբագրելով: Հետևաբար, պլագիատի բացահայտումը չի կապվում տեքստի կրկնօրինակման աստիճանի կամ արտատպման հետ և չունի քանակական չափանիշ: Պլագիատի բացահայտման չափանիշը զուտ որակական է, քանի որ պլագիատը միմյան առնչվում այլ մտավոր աշխատանքի նորույթի բովանդակային վերարտադրության հետ, անկախ վերջինիս այլընտարքային շարահյուսությունից կամ վերախմբագրված ներկայացումից, որին արդեն ի գործ է գնհատական տալ ոչ թե համակարգչային ծրագիրը, այլ հետազոտության ոլորտին քաջ ծանոթ գիտնականը:

Ի դեպ, մեր իրականությունում մարդկային գործոնի դերակատարումը ատենախոսությունների որակի բացահայտման գործում, իմ կարծիքով, նույնպես կատարյալ չէ: Բերեմ ընդամենը մեկ օրինակ: «Հաշվապահական հաշվառում», «Վիճակագրություն» մասնագիտությունների ծածկագրերով հանրապետությունում մինչ այժմ պաշտպանվել է ընդամենը երկու դոկտորական ատենախոսություն, սակայն ներկայումս գործող մասնագիտական խորհուրդներում այդ երկու դոկտորներից և ոչ մեկը ներկայացված չէ: Այստեղից հարց է ծագում, որքանով արդյոք որակյալ կհամարվեն այդ մասնագիտություններով պաշտպանվող ատենախոսությունները, առանց հիմնախնդրին առավել տեղեկացված մասնագետների կողմից տրվող գնահատականների:

Եվ ընդհանրապես, ժամանակն է, որ գիտական աստիճանաշնորհման համակարգում ընդլայնվեն ակադեմիական ազատությունները, որն ի դեպ, Բոլոնիայի գործընթացի պահանջն է: Արդյունքում կունենանք այն իրավիճակը, ինչը որ ձևավորվել է արևմտյան զարգացած երկրներում: Իսկ այնտեղ, ատենախոսությունների գիտական աստիճանաշնորհման պատասխանատուն ոչ թե մասնագիտական խորհուրդն է, այլ առաջատար և դոկտորներով հագեցած մասնագիտական ամբիոնը՝ առավել տեղեկացված և գիտության հիմնախնդիրներին, որով պաշտպանվում է

ատենախոսությունը, և թե այդ ոլորտի գիտական ժառանգությանը: Հենց դա էլ որոշիչ դերակատարում է ունենում պլագիատի բացահայտման գործում:

Армен Джугурян

ВЫЗОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ ДОКТОРАНТУРЫ

Ключевые слова: кредиты, оценка качества образования, мобильность, плагиат

Резюме

В настоящее время расширяется академическая свобода, которая, является требованием Болонского процесса. Кроме того, такая ситуация традиционно была сформирована в развитых западных странах. Однако, ведущие докторские программы, с наиболее профессиональными знаниями и научными достижениями, до сих пор сталкиваются с проблемами плагиата.

Armen Jughuryan

CHALLENGES OF DOCTORIAL EDUCATION IMPLEMENTATION

Key words: credits exchange, doctoral, assessment of education quality, mobility, plagiarized

Summary

It is urgent scientific degree system expanded academic freedom, which, incidentally, is the demand of the Bologna process. Also, it is current result in the situation, which had been established in developed Western countries. Leading department equipped with the most professional knowledge and science problems, is protected the thesis and the scientific heritage of the area. This is a crucial role in the detection of plagiarism.

TETIANA KAPELIUSHNA

ANALYZING THE CONTENT OF ENGLISH LANGUAGE SCHOOL TRAINING IN THE CONTEXT OF EDUCATIONAL SPACE INTERNATIONALIZATION

Key words: analysis of English textbook, criteria of material organization, textbook evaluation checklist, evaluation steps, communicative approach, learner-centered approach, educational space internationalization.

The problem of the school English textbooks' analysis has been the subject of a considerable amount of researches in late 20th – early 21st century. It is important to emphasize that this problem becomes urgent and relevant nowadays because of transformational, European integration and globalization processes in education. The issue of content, structure, criteria, ways of school English textbooks evaluation and their testing are considered by such famous scientists as Basay N., Bibik N., Bim I., Kalinina L., Madzigon V., Plahotnyk V., Redko V., Samoylyukevych I., Sketon P., Velychko L., Widdowson H., Willing K. and others.

Aim of the issue is to examine the stages and the criteria for organizing the material in the school English textbook, implementing the new scheme of its analysis taking into consideration the internationalization conditions of educational space.

Discussion. The recommendations of the Ministry of Education and Science of Ukraine according to the educational policy link the content of teaching foreign languages in secondary schools with the changes in the strategic development directions of the modern school foreign language education. The attention should be paid to the students' acquirement of the necessary life competencies that would allow future graduates feel comfortable in today's global multinational space [3]. It is caused by today's globalization and European integration processes, influencing all spheres of life.

The school textbook as a fundamental means of implementing modernized learning content, plays a considerable role in changing the modern school foreign language education paradigm, which has the orientation on the communicative, learner-oriented and cultural approach.

As one of the famous researcher V. Redko mentioned that it is necessary to reinterpret traditional approaches to determining the content of teaching foreign languages and find appropriate ways and forms of its presentation in the textbooks [2, c. 16].

We agree with the opinion of such scientists who believe that English textbooks which are recommended by the Ministry of Education and Science of Ukraine should be reviewed by a creative team that will analyse it from different points of view. So, Ukrainian professor V. Redko offers to commit to the discussion such professionals as a philologist who will assess the language aspect, a methodologist who will determine the effectiveness of the selection and methodology of teaching materials, a psychologist who will evaluate the correspondence of teaching materials to the students' age peculiarities, a doctor for the analysis of abundance of the required sanitary and hygienic norms etc. But also professor V. Redko adds that in spite of playing an important role in school textbooks' assessment the teacher not always can give objective and professional expertise [1, 6]. We are convinced that equally with

students, parents, society the teacher is irreplaceable expert in the evaluation of the school textbooks' effectiveness.

Created expert committee evaluating the textbook as an object of study should be guided by clear evaluation criteria. На сьогоднішній день немає вироблених уніфікованих критеріїв оцінювання підручників з англійської мови з урахуванням вимог сьогодення. Nowadays we have no universal criteria analysis of school English textbooks based on current demands.

We would like to propose as an example the criteria for organizing the material in the English textbook, which we use with students from Foreign Languages Department of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University studying the subject «Analysis of school English textbooks».

Criteria for organizing the material in the book:

- Relevance (how relevant is our exercise to our learners);
 - ✓ Learner centeredness
 - ✓ Appropriateness
- Transparency (what features of the book help teach and learn)
 - ✓ Clarity of aims
 - ✓ Clarity of presentation
 - ✓ Clarity of rationale
- Reliability (how consistent is a book in presenting the material)
 - ✓ Internal coherence
 - ✓ Methodological integrity
 - ✓ Textual integrity
 - ✓ Factual integrity
 - ✓ Practicality “doable”
- Attractiveness
 - ✓ User friendliness
 - ✓ Interactivity (teaching is not one-way street)
 - ✓ Variety
 - ✓ Sensitivity
- Flexibility
 - ✓ Individualization
 - ✓ Adaptability
- Generativeness
 - ✓ Transferability
 - ✓ Integration
 - ✓ Cognitive development
- Participation
 - ✓ Involvement
 - ✓ Personal interests
 - ✓ Partnership
- Socialization
 - ✓ Social skills

✓ Intercultural awareness

Criteria for organizing the material in the book and the textbook evaluation checklist were developed by the assistant professor Tetiana Piontkovska (Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Foreign Languages Department) during the academic probation program ERASMUS MUNDUS, EMINENCE II Project at the University of Porto (Portugal) and the student of Anglo-American Studies of this university.

During one of the lessons of Production to Teaching Materials in English students were given the task to create the criteria of analyzing the quality of school textbook. At first this issue was discussed in small groups, then the students share their ideas within bigger ones. Finally they chose the speaker to present the results of their discussion in plenary. After performing the criteria for organizing the material in the book the next step was to create the own variant of the textbook evaluation checklist. Thereafter the students had the possibility to choose one of school English textbooks and analyze it according to newly-created textbook evaluation checklist.

It should be mentioned that one of peculiarities of theoretical subjects in Porto University is the reorientation of theoretical basis into practice-oriented technology by presenting theoretical material in the form of practice-oriented lectures, discussions and round tables.

TEXTBOOK EVALUATION CHECKLIST

CRITERIA	Points
I. PHYSICAL CHARACTERISTICS 1. <u>Layout and design</u> a) Clear, organized, user-friendly b) Appropriate use of font, font size, bold, headings, numbered information c) Colour patterns 2. <u>Pictures</u> a) Well produced, sophisticated b) Pedagogically useful c) Appropriate / relevant for learners of age/ level of cognitive development d) Sufficient and varied format / content 3. <u>Connection between visuals and text</u> a) The pictures are integrated into the texts 4. <u>Other physical characteristics</u> a) Paper quality b) Size / length c) Weight	
II. LANGUAGE WORK 1. <u>Vocabulary</u> a) Load and variety (+ lexical sets) b) Accurate and appropriate to syllabus, learner and real-life use c) Contextualised (form and meaning) d) Non-sexist	

e) Register / formality f) Inclusion of reference material 2. Grammar a) Accurate / reliable b) Clearly presented / explained c) Sufficient / varied practice and communicative production d) Focus on meaning / form e) Approach: deductive, inductive, guided f) Achieves authenticity	
III. CULTURAL CONTENT a) Appropriate / relevant b) Up-to-date c) Inclusive / unbiased d) Integrated / separate e) Culture / culture	
IV. SKILLS DEVELOPMENT 1. General skills a) Balanced inclusion of all skills (e.g. thinking skills) b) Integrated and logically sequenced c) Pedagogical framework: pre-, while-, post- stages d) Real-world connection e) Adequately graded 2. Receptive skills a) Listening • Authentic / real model • Variety of speakers, accents, situations • Work on pronunciation / intonation / stress b) Reading • Type / genre • Real-world / authentic and adapted texts • Relevant / up-to-date topics • Top-down / bottom-up processing 3. Productive skills a) Speaking • Model: real, up-to-date • Degree of control: controlled, guided, free • Varied interaction patterns • Feedback and correction b) Writing • Variety of tasks / product / interaction patterns • Product / process-oriented	

• Creativity / space to personalize • Appropriately supported	
V. METHODOLOGY a) Appropriacy to local teaching context b) Clearly-stated, consistent, varied, flexible method c) Coherent sequencing between / within units d) Innovative approach / tasks e) Learner-centered or teacher-led[4] f) Inclusion of revision / recycle tasks g) Testing and evaluation (+“learning outcomes”), self-assessment	
VI. SUPPLEMENTARY MATERIAL a) <u>For the learner</u> • Student’s book, workbook, fun activities booklet (games, quizzes) • Multimedia (CD, DVD, Internet links) • Extensive reading • Training-for-exam booklet b) <u>For the teacher</u> • Teacher’s book (procedure, methodological suggestions, alternative activities, answer key, background information), test booklet, photocopiable worksheets • Visuals: CD, DVD, Powerpoint presentations, flashcards, pictures	

This scheme was tested and approved by Foreign Languages Department students on practicals during the analysis of school English textbooks. Pre-service teachers were asked to express their own vision of the number of points for each criterion and they were given the opportunity to expand the scheme, adding unaccounted parameters.

The analysis of school English textbooks using the scheme, which is partly modified by students, develop their critical thinking, creative approach, desire to improve existing textbooks. We have an idea in the future to give the students possibility to create their own textbook evaluation checklist while working in groups, or during the group project.

Summary

The article is devoted to the issue of the content analysis of English language school training in the context of educational space internationalization. The problem of analysis school English textbooks is interested by Ukrainian and foreign scientists for a long time and began to increase in the second half of the twentieth century. The author is convinced that a detailed analysis of school English textbooks is the first step for comparative analysis Ukrainian school textbooks and existing European and American models for further improvement of English textbooks according to the educational space internationalization taking into account communicative, learner-oriented and cultural approaches to the educational process arrangement.

Bibliography:

1. Редько В.Г. Об’єкти та критерії оцінювання шкільних підручників з іноземної мови / В.Г. Редько // Рідна школа. – Київ: Преса України, 2007. – № 7/8. – С.5–9.

2. Редько В.Г. Якими бути підручникам з іноземної мови для початкової школи? / В.Г. Редько // Іноземні мови в сучасній школі. – Видавництво «Педагогічна преса», 2012. – № 1. – С. 16-19.
3. Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації з освітньої політики. – К. : «К.І.С.», 2003.
4. Tudor I. Learner-Centeredness as Language Education / I. Tudor. – Cambridge University Press, 1996. – 279 p.

ТАТЬЯНА КАПЕЛЮШНАЯ

АНАЛИЗ СОДЕРЖАНИЯ ШКОЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В УСЛОВИЯХ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА

Ключевые слова: анализ учебника по английскому языку, критерии уровня организации материала, схема анализа, этапы о ценки учебника, коммуникативно-деятельностный подход, личностноориентированный поход, интернационализация образовательного пространства.

Резюме

Статья посвящена рассмотрению вопроса анализа содержания школьного обучения английскому языку в условиях интернационализации образовательного пространства. Автор убежден, что детальный анализ школьных учебников по английскому языку является первым шагом для компаративного анализа учебников и комплексов отечественного образца с существующими европейскими и американскими моделями учебников. Это может стать основой для их дальнейшего совершенствования при условии учета коммуникативно-деятельностного, личностноориентированного, культурологического подходов к организации учебного процесса а так же требований интернационализации языкового образования. Автором предложены этапы, критерии оценки и схема анализа школьных учебников по английскому языку.

Svitlana Derkach

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN VOCABULARY STUDIES

*'Without grammar very little can be conveyed,
without vocabulary nothing can be conveyed'*
D. Wilkins

Key words: *vocabulary learning, learning language.*

It is out of the question, that words are the building blocks in a language. By learning the lexical items we start to know the target language. Therefore, the role of vocabulary in learning language is claimed to be of great importance and demand these days.

An international reputation in the field of vocabulary studies has Michael McCarthy, Professor of Applied Linguistics at the University of Nottingham. He has written a number of popular titles including English Vocabulary in Use and is also Academic Consultant to the Cambridge International Dictionary of Phrasal Verbs and the Cambridge International Dictionary of Idioms.

To McCarthy's opinion there is a secret to vocabulary learning and it is discovered in his a few written books on vocabulary and spoken language. As a matter of fact, Michael McCarthy has been teaching for forty-six years and in his experience, as he dwells, the successful learners are those who develop techniques and disciplines for learning vocabulary. It might just be:

- a question of keeping a notebook;
- using a dictionary properly;
- disciplining yourself to look over your notes;
- to read a lot outside your class.

It seems a commonly accepted truth that the more independent you become as a learner, the better and stronger your vocabulary becomes. It's not just a question of learning new words, but knowing how to use them as well. The professor thinks that learners need to develop an awareness of how words are used. Moreover, almost every word in the English language has more than one meaning and usage. The good vocabulary learner is constantly thinking about language in use and observing language in use. That's why they call their books Vocabulary in Use, because they want the learners to focus on how these words are really used in different contexts, styles, times of formality and so on.

At the beginning of each Vocabulary in Use book there are some useful tips for both teachers and learners. To his mind, they are very important because you can never teach enough vocabulary within a fixed number of hours on a course, or in school. If you think that you need about two thousand words to take part in basic every day conversation, and probably about ten thousand words to read school and high school texts, you soon realize that even the best teacher and materials in the world cannot teach you everything. That is, good teaching materials should give you advice on becoming a better learner outside the classroom, as well as teach you a number of words.

Overall speaking, he completed English Vocabulary in Use Elementary, Upper-intermediate and Advanced. Teachers and learners found the upper-intermediate and advanced level both useful and user-friendly. The elementary level keeps the familiar of the in Use series, with explanations and examples on the left-hand side of the page, and exercises on the right. It's a convenient format for a self-study, as the learner can complete each unit within an hour at home, or within a lesson at school. Thus, this gives you a sense of achievement – and they can clearly see their progress as they work through the units.

The elementary level presents the most frequently-used words for communication. However, it is a real challenge to explain words and illustrate them when the learner's vocabulary is limited. There needs to be a greater emphasis on visual explanations, the example sentences need to be much clearer and, of course, the choice of words need to be carefully researched.

Therefore, vocabulary is not just words. When we talk about our vocabulary, we mean the words we know and our ability to use them. Nevertheless, some potential problems disappear if learners bear in mind following four ways to think about words:

Meaning

When we meet a new word, the first thing we want to know is what it means. For example, you will find a word for a type of fish – salmon. Only one kind of fish is called salmon, so that is easy.

Pronunciation

When you learn a new word, make sure you can say it. Make sure you know which syllable is stressed. If you are unsure, ask a teacher or use a dictionary with CD-ROM which gives the pronunciation.

Collocation

Collocation is the way words combine with other words. There is little point in knowing the word *decision*, unless you know the verb which goes with it – *to make a decision*. We say that make collocates with decision. In the same way *heavy* is an adjective which collocates with *rain* but not sun.

Expressions

Expressions are groups of two, three, four or more words which always go together. For example, if you are in a shop and an assistant approaches you, you can say, 'I'm just looking'. If you are interested in finding out more about someone, you can ask them, "What do you do for a living?" Remember that you often need to translate whole expressions, not just individual words.

Generally speaking, vocabulary is important because it is words which carry the content of what we want to say. However, grammar joins groups of words together, but most of the meaning is in the words. In addition, the more words you know, the more you will be able to communicate. You can say a lot with words. There is not much you can say with grammar alone.

Although, compared with other languages, English grammar is quite simple: there are no cases and nouns don't have gender. However, English contains more words than any other world language – hundreds of thousands. Very often English has two words when other languages only have one. For example, we can talk about two things being the same or identical. Questions can be hard or difficult.

Therefore, to learn vocabulary is not an easy thing but it can be enjoyable. The main way we increase our vocabulary is by reading a lot of natural English regularly. As a student you can also learn by studying and doing vocabulary exercises. Frankly speaking, the bigger your vocabulary, the better you can express yourself!

To summarize above elicited arguments and points, it's worthwhile for every practitioner to remember that vocabulary and grammar are both important to master the language properly. One point to note about vocabulary learning is that with a bigger vocabulary you will be able to talk about more things. Moreover, with better grammar, you will be able to talk about them more fluently and more accurately.

The information on vocabulary studies mentioned above is supported by the phenomenon that experience is vital to improve your studies and, furthermore, focus on it puts vocabulary learning firmly on classroom agenda. Finally, it should be concluded that giving vocabulary a high profile when teaching shows its importance and significance to students.

В течение последней декады, большое значение приобретает изучение слов и насущная потребность в формировании необходимого запаса слов для использования их в спонтанной речи. Таким образом, данная статья рассматривает международный опыт и взгляд на проблему по изучению слов, чтобы позаимствовать полезные рекомендации и стратегии. В статье внимание уделяется профессору прикладной лингвистики Майклу Маккарти и его взгляду на проблему изучения слов.

Resources:

1. Interview with Professor Michael McCarthy // Іноземні мови. – 2002. – № 3. – С.39.

2. Chris Gough. English Vocabulary Organiser: 100 topics for self-study. National Geographic Learning. – 2002. – 224 p.
3. Wilkins D.P. W(h)ither language, culture and education in remote Indigenous communities of the Northern Territory? – Australian Review of Public Affair. – 2008.

Мария Кирилук

ОТРАЖЕНИЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ В ЛЕКСИКЕ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

Ключевые слова: немецкий язык, первая мировая война, вторая мировая война, языковые средства описания войны, актуализация лексических единиц, лексические новообразования, преемственность языкового употребления такой лексики во время Второй мировой войны, изменение семантики лексических единиц в послевоенное время.

В статье рассматривается отражение Первой мировой войны в лексической системе немецкого языка, анализируется актуальная лексика того периода и лексические новообразования прежде всего для обозначения новых видов вооружения и методов ведения войны, отмечается преемственность языкового употребления во время Второй мировой войны, а также изменение семантики таких лексических единиц в послевоенный период и в настоящее время.

Более 100 лет назад началась Первая мировая война (ПМВ), которая по сравнению с предыдущими военными столкновениями уже по своему названию отличается угрожающей глобализацией политических и военных конфликтов. Политические, социальные и культурные последствия ее оказались огромными, и ПМВ можно по праву считать катастрофой 20-го столетия, нашедшей своё отражение и в языке, в частности в его лексическом составе. При этом исследуя отражение войны в языке, учёные рассматривают эту проблему в широком историческом и социально-политическом контексте [1-5].

Многое из того, что было новым в этой войне, по сравнению с предшествующими военными конфликтами, непомерно возросло во Второй мировой войне (ВМВ). Языковое употребление, возникшее в результате этого события, оказывается несомненным отражением такой преемственности как в военной, так и гражданской сфере, что может быть подтверждено в дальнейшем многочисленными примерами.

С очевидностью наблюдается актуализация уже существующего в этой сфере лексикона. Война 1914-18 г.г., задуманная изначально как австрийской, так и с немецкой стороны как ограниченная кампания (*Feldzug*), как удар (*Schlag*) против Сербии – хотелось только дать ей урок (*eine Lektion erteilen*) – превратилась очень стремительно в глобальное противостояние, получившее название мировой войны (*Weltkrieg*), название, которое до 1939 года обходилось естественно без порядкового числительного. Нумерация стала неизбежной, когда нацистское военное господство распространилось даже на Азию и Африку и в военный конфликт вовлекались прямо или косвенно новые территории. Стремление к мировому господству было завуалировано

нацистской пропагандой как отдельные кампании: польская, французская, русская (*Polen-Frankreich-Russlandfeldzug*). Характерными для военного положения стали в ходе позиционной войны (*Stellungskrieg*) окопы (*Schützengräben*) по обе стороны фронта, а также обеспечивающая их надёжное укрепление железная проволока (*Stacheldraht*), американское изобретение 19-го века для пастбищ скота [5, 43].

В свою очередь, лексические новообразования возникают в языке для обозначения новых предметов и реалий, как например, нового вооружения. Особо следует отметить используемое впервые во время ПМВ автоматическое оружие, прежде всего усовершенствованный немецкий пулемёт (*Maschinengewehr*) серии «MG 08/15». Выражение «ноль-восемь-пятнадцать» (*Null-acht-fünfzehn*) со временем стало нарицательным именем для обозначения глупого бессмысленного действия, каким представляется любая война [5, 44].

И если усовершенствованное в дальнейшем автоматическое оружие, поражающее цель на расстоянии тысяч километров, приводит в настоящее время к потере чувства личной ответственности за многочисленные человеческие жертвы, то начало этому было положено в период 1914-18 г.г. Тогда немецкие дальнобойные орудия фирмы Круппа, так называемые *Paris-Geschütze* (парижские пушки), обстреливали Париж с расстояния 130 км.

Эта война в целом характеризуется деградацией индивидуумов, становившихся просто «человеческим материалом» (*Menschenmaterial*). Попытка ментальной переработки солдатами происходящих событий находит выражение в языковых оборотах типа «*Dicke Berta*» (толстушка Берта) для обозначения миномёта. В дальнейшем послевоенная тенденция в литературе к прославлению этих событий, с одной стороны, как и реалистическое изображение войны, с другой стороны, с широким использованием образцов «солдатского языка» вызвало к нему большой интерес лингвистов, что нашло отражение в разработке тематических словарей и глоссариев. [там же].

В ситуации позиционной войны используемые раньше головные уборы оказались полностью непригодными, так например, французы и англичане носили фуражки из материи, канадцы – из меха, и лишь только во второй год войны вводятся для всех воюющих сторон разной формы стальные шлемы (*Stahlhelme*). В свою очередь, существовавшие ранее цвета униформ были еще до 1914 года заменены на менее бросающиеся, у немцев вводится *Feldgrau* (немецкое обозначение цвета хаки). Вскоре после 1918 года быстро забылся тот факт, что излюбленный и сегодня фасон верхней одежды «*trench coat*» был собственно фронтовой одеждой британских офицеров [5, 45].

Используя в 1915 году для прорыва на западном фронте как запрещенное оружие отравляющий газ, Германия положила начало «газовой войне» (*Gaskrieg*). Ибо несколькими месяцами позже его использовали и союзники. Для защиты солдат в условиях такой войны разрабатываются разные виды противогазов (*Gasmasken*), которые впоследствии нашли применение и в мирное время. Использование газа нацистами для уничтожения людей в газовых камерах концентрационных лагерей ещё больше изменило семантику этого с физической точки зрения безобидного слова, обозначающего по сути агрегатное состояние вещества, как например в выражении «*bis zur Vergasung*» (до полного истощения).

Использованные во время ПМВ преимущественно для наблюдения за противником летательные аппараты стали впоследствии во время ВМВ оружием большой разрушительной

силы, нашедшим отражение в языке в словах и словосочетаниях типа *Luftkrieg* (воздушная война), *Luftkämpfe* (воздушные бои), *Ritter der Lüfte* (рыцари воздуха: о летчиках) [там же].

Для достижения военного преимущества над Англией немцами используются подводные лодки как средство её блокады, а так называемая неограниченная подводная война (*uneingeschränkter U-Boot-Krieg*) привела в результате к гибели гражданских судов и к серьёзным осложнениям в отношениях Германии и США [5, 48].

В свою очередь, англичане разработали и впервые использовали с осени 1916 года оружие, ставшее в последующие годы одним из самых важных в ходе войны, а именно: танк (*Panzer*). Собственно само английское слово *tank* обозначает «ёмкость для воды» и использовалось в немецком языке до 1930 года, а в английском сохранилось и до сих пор для обозначения бронированных транспортных средств на гусеничном ходу. Танки собственного производства немцы начали изготавливать к концу ПМВ.

То, что в ПМВ определили как «*totaler Krieg*» (всеобщая война), и было возведено в Германии в доктрину, касается, к сожалению, любого военного конфликта. Гражданское население оказывается постоянно вовлечённым в смертельные противостояния. Что касается ситуации в Германии во время ПМВ, то существовала серьёзная проблема с продуктами питания. Уже в феврале 1915 года пришлось ввести хлебные карточки или карточки на другие продукты питания (*Brotkarten, Lebensmittelkarten, Reichseierkarten*). Военный хлеб (*Kriegsbrot*) выпекался с добавлением картофельной муки и назывался соответственно «*Kartoffelbrot*» или сокращённо «*K-Brot*» [5, 49].

Таким образом, исследование языкового наследия ПМВ свидетельствует о том, что оно оказывается не столь значительным и не всегда интересным с чисто языковой точки зрения. Многие клише и термины, приобретая большее значение во время Второй мировой войны, по истечению времени снова стали менее употребительны. Это достаточно очевидно, поскольку предметы принадлежащие к военному быту, как и оружие и военная техника того периода отошли на задний план с учётом радикально новых методов ведения войны, а их обозначение в языке оценивается как устаревшее. В своё время эти слова были неологизмами, но не прошли испытания временем и в современной лексической системе языка рассматриваются в одних случаях как историзмы, в других как архаизмы. Сохраняется в языке послевоенного периода в настоящее время – несмотря на смещение политических конфликтов на уровень регионально ограниченных войн – страх перед новой мировой войной (*Weltkrieg*), уже третьей (*Dritter Weltkrieg*) ещё со времён холодной войны (*Kalter Krieg*) между Востоком и Западом, который становится актуальным в связи с русской агрессией против Украины. Сохраняются в языковом употреблении впервые использованные во время ПМВ «*Panzer*», «*Bomber*», «*U-Boote*».

Что касается семантического развития лексики, актуализация или возникновение которой связаны с периодом Первой, а впоследствии и Второй мировой войны, то в некоторых случаях наблюдаются процессы демилитаризации исходного значения [5, 50] или, по мнению немецкого учёного-лингвиста Рудольфа Хоберга [7, 14], своего рода «эстетизация» (*Ästhetisierung*) военных событий. Слова, теряя свою коммуникативно-прагматическую специфику, становятся как бы языковыми ярлыками, не способными донести до ныне живущих преступную бесчеловечность войны.

Литература

1. Schlosser, Horst-Dieter. Es wird zwei Deutschlands geben. Zeitgeschichte und Sprache in Nachkriegsdeutschland 1945-1949. – Lang, Frankfurt/M, 2005.
2. Hirschfeld, Gerhard; Ullmann, Hans-Peter u.a. Kriegserfahrungen. Studien zur Sozial- und Mentalitätsgeschichte des Ersten Weltkriegs. – Klartext Verlag, Essen, 1997.
3. Hirschfeld, Gerhard; Jersak, Tobias. Karrieren im Nationalsozialismus. Funktionseliten zwischen Mitwirkung und Distanz. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2002.
4. Hirschfeld, Gerhard, Krumeich, Gerd und Renz, Irina. Enzyklopädie: Erster Weltkrieg, Schöningh, Paderborn, 2003. Aktualisierte und erweiterte. Studienausgabe, Schöningh (UTB), Paderborn, 2009.
5. Münkler, Herfried. Der Große Krieg. Die Welt 1914 bis 1918. – Rowohlt Verlag, Berlin, 2013.
6. Sprachdienst 2/2014, S. 43-50.
7. Sprachdienst 1/2015, S. 12-15.

Maria Kiriluk

Peculiarities of German vocabulary of the World War I

Key words: German language, the World War I, the World War II, language means of the war description, actualization of lexical units, lexical neologisms of this period, the continuity of the language use during the World War II, semantic changes of lexical units in the post war time.

Summary

In the article the peculiarities of German vocabulary of the World War I are considered, actual lexical units as well as neologisms of such period, especially ones to denote new weapons and methods of warfare are analyzed. The continuity of the language use during the World War II as well as semantic changes of lexical units in the post war time and presently are specified.

Գայանե Հակոբյան

ՄԻԼՎԱ ԿԱՂՈՒՏԻԿՅԱՆԸ ՍՓՅՈՒՌՔՈՒՄ ՀԱՅԱՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Հիմնաբանք. սփյուռքահայություն, ցեղասպանություն, Հայրենիք-Սփյուռք կապերի ամրապնդում, ուժացում, հայկական գաղթօջախներ, հայի հավաքական կերպար, Սփյուռքի հոգեբանական նկարագիր:

Ժամանակակից սփյուռքը, թերևս բացառությամբ Ռուսաստանում ձևավորված հայաշատ վայրերի, արդյունք է XIX դարավերջում սկսված հայկական ջարդերի, բռնի տեղահանումների, որոնք Արևմտյան Հայաստանում շարունակվեցին նաև XX դարի երկրորդ տասնամյակում. 1915-21 թվականներին թուրքերի կողմից իրականացված եղեռնից հետո հայ ժողովրդի բեկորները, ցրվելով ամենուր, նոր «շունչ» հաղորդեցին աշխարհի տարբեր անկյուններում արդեն քանի դար գոյություն ունեցող հին գաղթօջախներին՝ ստեղծելով նորերը: «Եվ ահա հենց այդ ժամանակ, մեր դարի 20-ական թվականներին (իմա՝ XX դարի – ծնթ. հեղինակի), հայոց մտածողության մեջ, մեր լեզվում ծնունդ առավ մի նոր բառ-անվանում՝ սփյուռք, որի իմաստային տարբերակը դժվար թե գտնվի մեկ ուրիշ լեզվում: Սփյուռք, որ սփռված հայության խորհրդանիշ

բնակավայրն է, աշխարհի ոչ մի ժողովրդի ոչ մի քարտեզի վրա չգրված ու չնշված»¹: Սփյուռքահայությանը պարտադրվեց նոր կենսաձև ու հոգեմտավոր նոր որակներ՝ օտար ափերում ծագած դժվարությունները հաղթահարելու համար: Հայրենական տան կորստի հետ, սակայն, ծնվում է մի ուրիշ զգացում՝ նոր պետականության, Խորհրդային Հայաստանի գոյության զգացումը: Սփյուռքահայության գերակշիռ մասը կապվեց մայր հայրենիքին, որը գոյատևման դժվար պայքարում դարձավ տարագիր հայության հանգրվանն ու ապավենը: Թեև Խորհրդային Հայաստանի իշխանությունները միանշանակորեն չընդունեցին սփյուռքի մեր հայրենակիցներին, սակայն դա չխոչընդոտեց, որ սփյուռքահայությունը դժվար պահերին նյութական ու բարոյական նեցուկ լինի Հայաստանին: Հայտնի է 1926թ. Գյումրիում տեղի ունեցած երկրաշարժից տուժածներին ուղարկված օգնության, նաև Հայրենական պատերազմի ժամանակ սփյուռքահայության աջակցության փաստերը և այլն:

1947 թվականի առաջին հայրենադարձությանը² հաջորդած հուսախաբությունից հետո, երբ բռնաճնշումների ենթարկվեցին և աքսորվեցին բազմաթիվ հայրենադարձներ, հույսի շող արթնացրեց 1964թ. «Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապերի կոմիտեի»³ հիմնադրումը: Աշխուժացան մինչ այդ իրարից «երկաթե վարագույրով» անջրպետված, գաղափարաքաղաքական տարբեր հարթություններում գտնվող Խորհրդային Հայաստանի և արտերկրի հայության կապերը: Փոխադարձ այցելությունները դարձան հիմնական միջոցներից մեկը՝ աշխարհասփյուռ ժողովրդի տարբեր հատվածների հարա-բերությունների սերտացման համար:

Նախքան արտերկիր կատարած իր առաջին ուղևորությունը՝ Կապուտիկյանը տարբեր ելույթներում հաճախ է անդրադարձել սփյուռքահայության խնդիրներին, քննադատել Հայաստանում՝ արտերկրի հայության, մասնավորապես կուսակցությունների նկատմամբ ձևավորված՝ հաճախ չհիմնավորված անբարյացակամ վերաբերմունքը: Հրապարակախոսը հրաշալի գիտակցել է, որ անհրաժեշտ է ձեռք մեկնել հայրենիքը կորցրած ու Խորհրդային Հայաստանը որպես վերածնված հայրենիք ընդունող տարագիր հայությանը, որ Հայրենիք-Սփյուռք կապերի ամրապնդումն ու սերտացումը կնպաստեն իրարից հանիրավի գատված հայության երկու հատվածների միասնությանն ու հոգևոր ամբողջականության պահպանմանը:

Դեռևս 1953 թվականին ունեցած ելույթներից մեկում գրողն իր դժգոհությունն է հայտնում այն երևույթի դեմ, որ Հայաստանի Կենտկոմի ղեկավար աշխատողները արևմտահայերենը համարում են զավառաբարբառ, փորձում մոռացության մատնել այն հսկայածավալ հոգևոր-մշակութային ժառանգությունը, որն ստեղծվել է Արևմտյան Հայաստանում: Կապուտիկյանը հայ ժողովրդի մի կարևոր հատվածի մշակույթի նկատմամբ արհամարհանքի դրսևորում է անվանում այն իրողությունը, որ Հայաստանի ռադիոկոմիտեն, «վերնների» կարգադրությամբ, չի հաղորդում Հակոբ Պարոնյանի ստեղծագործությունները: «Ինչքան պետք է քիչ սիրել հայ ժողովրդին, հայ գրականությունը, որպեսզի կարողանալ այս կամ այն չափով արգելք դնել

¹ Գաբրիելյան Վ., Սփյուռքահայ գրականություն, Երևան, 1987, էջ 3:

² Մելիքսեթյան Հ. Հայրենիք-սփյուռք առնչությունները և հայրենադարձությունը (1920-1960 թթ.), Երևան, 1968:

³ Համազասպյան Վ., Հայկական բարեգործական ընդհանուր միությունը և Հայաստանը, Երևան, 2001:

այնպիսի գրողի ստեղծագործության վրա, ինչպիսին է Հակոբ Պարոնյանը...»⁴, եզրակացնում է Կապուտիկյանը: 1956թ. գրողների կուսկազմակերպության փակ ժողովի համար գրված ելույթում, որն, ի դեպ, այդպես էլ չի կարդում, Կապուտիկյանը քննադատում է մեր հանրապետության ղեկավարության՝ «անտարբեր ու անսիրտ» վերաբերմունքը սփյուռքահայության նկատմամբ: Ի տարբերություն Սփյուռքի հանդեպ մեզանում դրսևորվող անտարբերության՝ արտերկրի հայությունն անսպառ սեր և հավատ ունի Հայրենիքի հանդեպ, պնդում է գրողը: Կապուտիկյանն անընդունելի է համարում, որ այն ժամանակվա ղեկավարությունը ինչպես հարկն է չհյուրընկալեց Հայաստան այցելած մի խումբ սփյուռքահայ գրողների՝ վախենալով «վերնների» անբարեհաճությունից: Գրողը թերահավատորեն է վերաբերում այն պատճառաբանությանը, իբր մեր ղեկավարները ոչինչ չեն կարող անել առանց Մոսկվայի: «Մոսկվան չէր կարող արգելել, որ մենք հնարավոր բոլոր միջոցներով հավերժացնեինք մեր մեծ գավակ Միսաք Մանուշյանի հիշատակը», պնդում է հրապարակախոսը և ավելացնում. «Մի՞թե իսկապես մեզ միշտ վիճակված է այնպիսի ղեկավարներ ունենալ, որոնց սիրտը դողում է ոչ թե մեր ազնիվ պատմության դրվագները թերթելիս, այլ իրենց աթոռը կորցնելու կարծեցյալ վտանգից»⁵: Գրողի կարծիքով՝ Հայաստանի կուսակցական ղեկավարությունը պետք է հաշվի առնի, որ իրեն վիճակված է գործել առանձնահատուկ պայմաններում, քանի որ նրա ղեկավարության սահմանները չեն պարփակվում Հայաստանի աշխարհագրական սահմաններում, և որ նա կոչված է գաղափարապես ու հոգեպես ի մի բերելու աշխարհի բոլոր անկյուններում սփռված հայությանը Սովետական Հայաստանի շուրջ: «Սփյուռքահայ մի ամբողջ ժողովուրդ՝ իր հայրենանվեր, բայց հովանավորության կարոտ գրողներով, գրականագետներով, գիտնականներով ու արվեստագետներով մեզ է նայում», ասում է գրողը, պետք է ձեռք մեկնել նրան, այս է պահանջում մեր ժողովրդի պատմությունը, մեր ապագան»: Գրողի համոզմամբ՝ Հայաստանի ղեկավարությունը չի ազատագրվել այն հոգեբանությունից, որով արևմտահայությունը դիտվում է որպես խորթ գավակ, և նրան հովանավորելը կարող է արատավորել կոմունիստ ղեկավարին: Այս ելույթում Կապուտիկյանն անդրադառնում է նաև Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապերի կոմիտեի ստեղծման խնդրին, կարևորում նրա դերը հայության երկու հատվածների համախմբման գործում:

Սփյուռքի նկատմամբ անտարբեր վերաբերմունքից Կապուտիկյանի դժգոհության պատճառները հասկանալի են դառնում, երբ ծանոթանում ենք նրա և սփյուռքահայ գրող Վահրամ Մավյանի զրույցին: «...Մենք ձեր ամեն մի տպագրած տողին տեղյակ ենք, դուք... «Սփյուռքահայ գրողներ»... Համագումարե համագումար կհիշատակեք և կմոռանաք», բողոքում է Վ. Մավյանը: Կապուտիկյանը, ծայրահեղ համարելով գրողի դժգոհությունը, այնուհանդերձ ընդունում է, որ պակասում է այն ռիթմիկ, կազմակերպված ջանքն ու հետաքրքրությունը, որ պետք է կարգավորեր հայրենիքի և սփյուռքի, առանց այն էլ հիվանդ, անբնական այդ օրգանիզմի, միաձույլ շնչառությունը»⁶: Հրապարակախոսի համոզմամբ՝ Սփյուռքի նկատմամբ պետք է

⁴ Կապուտիկյան Ս., Էջեր փակ գրողներից, էջ 31:

⁵ Նույն տեղում, էջ 44:

⁶ Կապուտիկյան Ս., Խճանկար հոգու և քարտեզի գույներից, էջ 54-55:

դրսևորել կրկնապատկված, յուրահատուկ ուշադրություն՝ սփյուռքահայությանը հայրենիքին ավելի կապելու, ոգեշնչելու համար:

Այս համոզմունքն էլ Կապուտիկյանին մղում է 1976 թ. Գրողների միության կուսակցական ժողովում ունեցած ելույթում դարձյալ անդրադառնալ իրեն այդքան հուզող խնդրին: Նա քննադատում է Հայաստանի իշխանություններին այն բանի համար, որ լիբանանյան պատերազմից տուժած լիբանանահայությանը սատարելու փոխարեն արգելք դրվեց այն բեյրութահայերի առջև, ովքեր փորձեցին որոշ ժամանակով ապաստանել հայաստանյան իրենց ազգականների մոտ: Կապուտիկյանը սփյուռքահայության նկատմամբ եղած անբարեհաճ վերաբերմունքի դրսևորում է համարում հայրենադարձների նկատմամբ եղած սառնությունը: «Սկսած այն օրից, երբ 1947 թվականին Բաթումում դիմավորեցի հայրենադարձների առաջին քարավանը, հայրենադարձների նկատմամբ պատասխանատվության հատուկ զգացում ունեմ, որը գնալով ուժեղացավ, որովհետև գնալով կյանքում ուժեղացան անարդարություններն ու անօրինականությունները, առանձնապես՝ հայրենադարձների նկատմամբ», - խոստովանում է գրողը⁷: Հայրենադարձների նկատմամբ Հայաստանում ձևավորված վատ վերաբերմունքի պատճառը գրող համարում է դեռևս Բերիայի օրոք տարածված այն թյուր պատկերացումը, թե «բոլոր հայրենադարձ հայերը դավաճաններ են և արժանի չեն վստահության»⁸: Այն օրերին հայրենիք վերադարձած յուրաքանչյուր սփյուռքահայի մեջ «վերսնեղը» տեսնում էին «դաշնակցական պրովոկատորների» և Խորհրդային Միության թշնամիների և վատ վերաբերվում երկար տարիների թափառական և հալածական կյանքից հետո հայրենիքին կարոտով փարած հայերին:

Հրապարակախոսն անընդունելի է համարում, որ բազմաթիվ հայրենադարձներ մնում են անգործ, կամ էլ նշանակվում են շատ աննշան գործի: Հաճախ նույնիսկ անվանի բանվորների ու նորարարների մասին գրելիս չի հանձնարարվում նշել նրանց հայրենադարձ լինելը: Գրողն ահագանգում է, որ հայրենադարձության, մասնավորապես «կրկնադարձության» խնդիրը ձեռք է բերել ինքնագործունեության բնույթ, այն չի բարձրանում պետական հոգածության մակարդակի: Պատահական չէ, որ նա «Էջեր փակ գործոցներից» գրքում գետեղում է «Անքնության իրավունք» ակնարկը, որը պատմում է Ամերիկայից Հայաստան տեղափոխված հայտնի քիմիկոս Կարապետ Քացախյանի մասին: Արտերկրում համբավված հմուտ մասնագետը, սակայն, հայրենիքում շատ շուտով բախվում է բազմաթիվ խնդիրների և ստիպված նորից մեկնում Ամերիկա: Անձամբ ճանաչելով հայրենասեր գիտնականին, գնահատելով նրա անսահման սերն ու նվիրումը իր աշխատանքին՝ Կապուտիկյանը ցավով է ընդունում Հայաստանը լքելու նրա որոշումը: «Բախումը լավ և վատ մարդկանց միջև չէր, բախումը երկու անհամատեղելի սիստեմների, արտադրության կազմակերպման կապիտալիստական, այժմյան տերմինով ասած՝ շուկայական և մեր քարացած վարչահրամայական եղանակների միջև էր, մարդկային տարբեր հարաբերությունների, տարբեր բարոյա-էթիկական նորմերի միջև»⁹, - կատարվածն այսպես է բացատրում հրապարակախոսը և խորհուրդ տալիս ղեկավարությանը այս հարցին այլ՝ իրենց իսկ շահերի տեսակետից մոտենալ: - «Մի՞թե մեզ համար պարծանք չէ, որ թափառական ու

⁷ Կապուտիկյան Ս., Էջեր փակ գործոցներից, էջ 137:

⁸ Նույն տեղում, էջ 32:

⁹ Նույն տեղում:

ոտնահարված հայր մեր երկրում, սոցիալիստական կարգերի պայմաններում աշխատելով՝ դառնում է իր կյանքի, իր աշխատանքի տերը»¹⁰: Հայրենադարձներին Հայաստանում լավ վերաբերվելն ու որոշակի արտոնություններ տալը, գրողի համոզմամբ, միայն Խորհրդային Միության օգտին է, քանի որ նրանց մեծամասնությունը, ի տարբերություն այլազգի ներգաղթյալների, բարյացակամ է տրամադրված Խորհրդային Միության նկատմամբ և իր գործունեությամբ համակրանքի մթնոլորտ է ստեղծում նրա շուրջ:

1962թ. արտասահմանյան իր առաջին այցելությունից անմիջապես հետո գրողն ակտիվորեն սկսում է տարբեր մակարդակներում հնչեցնել Հայոց ցեղասպանության հիսնամյակը պետական մակարդակով նշելու անհրաժեշտության մասին: Նա Կենտկոմին գրավոր առաջարկություն է ներկայացնում այդ մասին, ապա ձեռնամուխ է լինում «Քարավանները դեռ քայլում են» գրքի հրատարակությանը: Այն լույս է տեսնում 1965թ. ապրիլի 24-ի նախօրյակին, իսկ ապրիլի 24-ին, երկար տարիների լույսությունից հետո, հայ մտավորականների և հասարակական գործիչների ջանքերը պսակվում են հաջողությամբ. պաշտոնապես թույլատրվում է նշել Հայոց ցեղասպանության 50-ամյակը:

Սփյուռքը պարզապես օրացույցային հարց չէր գրողի համար: Այն մշտապես եղել է Կապուտիկյանին հուզող ու տագնապեցնող հարցերից մեկը, որին նվիրեց իր կյանքի ավելի քան չորս տասնամյակը: Նրա առաջին ուղևորության անմիջական տպավորություններով լույս տեսած «Քարավանները դեռ քայլում են» գիրքը մեծ աղմուկ բարձրացրեց և՛ Հայաստանում, և՛ սփյուռքում՝ դառնալով «Սփյուռքի խոշորագույն հատվածների համայնապատկերը ներկայացնելու պատիվն ու պարտավորությունն ունեցող երկ»¹¹: Հետագա տարիներին լույս տեսած «Խճանկար հոգու և քարտեզի գույներից», «Գույներ նույն խճանկարից», «Հոգու նույն երթուղիներով», «Քարավանները հեռանում են» ուղեգրություններում, նաև «Մտորումներ», «Գույներ իրանահայ աշխարհից». «Նորից Հալեպում», «Ճեպանկարներ Ստամբուլից և Երուսաղեմից» ակնարկներում հրապարակախոսը ոչ միայն հետևողականորեն հավատարիմ մնաց «Քարավաններում» արձարժած լուրջ ու կարևոր խնդիրների լուսաբանմանը, այլև ավելի խորացրեց իր դիտարկումները՝ ամբողջովին թափանցելով Սփյուռքի բարդ, հակասական, բազմաշերտ էության մեջ:

Անդրադառնալով Կապուտիկյանի գործունեությանը՝ Էդ. Զրբաշյանը նկատում է. «Ս. Կապուտիկյանն առաջինն է սովետահայ մտավորականներից, որը լիաձայն և համարձակորեն խոսում է այդ բոլորի մասին, ձգտելով ոչ միայն «տեսնել ու հասկանալ», այլև բացատրել ու հասկացնել, մատնանշել ժամանակի թելադրանքով պայմանավորված ամենաճիշտ ու ազդեցիկ միջոցները՝ հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունները ցանկալի ուղղությամբ զարգացնելու համար: Եվ դա նրա, իբրև բանաստեղծի և քաղաքացու, խոշոր ծառայությունը պետք է համարել»¹²:

Հայրենիք-Սփյուռք հարաբերությունների կարգավորման առաջին շրջանում՝ 1960-ական թթ. հաճախ էր խոսվում հայկական սփյուռքին սպառնացող վտանգների մասին: Դրանցից առաջնայինը ուժացման վտանգն էր, որն առավելապես զգալի էր այն երկրներում, որտեղ քիչ էին

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 203:

¹¹ Հախվերդյան Լ., Ժամանակի հետ, էջ 148:

¹² Զրբաշյան Էդ., Գրողը և ժողովուրդը, էջ 348:

հայկական դպրոցները կամ ընդհանրապես չկային: «Անցեալի եւ ներկայի փորձը ցոյց է տալիս, որ հայութիւնը կորչում է յատկապէս այն գաղութներում ու երկրներում, որտեղ հայոց դպրոցներ չեն եղել, չկան, կամ քիչ են, ինչպէս օրինակ՝ նոյն Ֆրանսիայում ու Ամերիկաներում»¹³:

Այս վտանգին դիմառնելու համար զգալի ջանքեր են գործադրում հայ մտավորականության լավագույն ներկայացուցիչները, և արտասահման կատարած նրանց շրջագայությունները պարզապէս օտար մշակույթներով հիանալու նպատակ չէին հետապնդում: «Ես շատ փորձեցի այցելել ձեզ որպէս միայն զբոսաշրջիկ, սուզվել դարերի մեջ ու ինքնամոռաց սքանչանալ մարդկային ձեռքի հրաշակերտներով: Սակայն նույնիսկ այդ ժամերին ինձ պոկեցին ձեզնից իմ դառը մտածումները... Լինէր մի օր, և ես այցելէի ձեզ միայն որպէս ճանապարհորդ... չունենայի ծոցատեսությունս ոչ մի հայի հասցե, ձեր փողոցներում չհանդիպէի ոչ մի հայախոս աչքի, ու ցուցանակների վրա՝ յան՝ ով չվերջանար ոչ մի ազգանուն»¹⁴, - ասում է Ս. Կապուտիկյանը:

Բազմազան են խնդիրները, որոնց անդրադարձել է Կապուտիկյանը: Գրողը, թափանցելով սփյուռքի կյանքի գրեթե բոլոր ոլորտները՝ մշակույթ, քաղաքականություն, հասարակական կյանք, ստեղծել է «սփյուռքի հոգեբանական պատկերը»¹⁵: Կապուտիկյանն իր ուշադրության ծիրի մեջ է առել հայապահպանման այն բոլոր հաստատությունները, որոնց շնորհիվ հայրենիքից կտրված հայությունը պահում-պահպանում է ազգային շունչն ու ոգին, դիմադրում ուժացման ամենակուլ հորձանքին: Իր բոլոր ուղևորությունների ընթացքում հստակ նախատեսված ծրագրով գրողն այցելում է վարժարաններ, մանկատներ, հիվանդանոցներ, ծերանոցներ, եկեղեցիներ, մասնակցում մշակութային ու հայրենակցական միությունների կազմակերպած տարաբնույթ միջոցառումներին ու բարեգործական ձեռնարկներին: Կապուտիկյանի ուղեգրություններում ոչ մի դրվագ ինքնանպատակ չէ: Հաճախ նույնիսկ ցաքուցրիվ տպավորություններից ու միջադեպերից հյուսվում-ամբողջանում են Սփյուռքի կյանքի հատկանշական կողմերը՝ իրենց բոլոր առանձնահատկություններով, վեր հանվում այն խնդիրներն ու դժվարությունները, որոնք ծառացել են սփյուռքահայության առջև: Օտար ափերում հանդիպած ամեն հայ մարդու ճակատագիր հետաքրքիր է գրողին, իսկ նրանցից յուրաքանչյուրի հոգեբանության մեջ թափանցելով՝ Կապուտիկյանն ստեղծում է տարագիր հայի հավաքական կերպարը:

Ինչպէս նկատում է Կապուտիկյանը՝ գաղթաշխարհի համար մեկ տարին անգամ նշանակություն ունի, և իրարից տարիներ բաժանող ուղեգրություններում գրողը վերլուծում է կատարված փոփոխությունների պատճառները՝ փորձելով գտնել «վտանգին» դիմառնող եղանակները: Սփյուռքի կյանքի ինչ դրվագ էլ որ ներկայացնում է հրապարակախոսը, նրա ամեն մի տողում կա մի զսպված երկյուղ, տազնապ՝ հայության ճակատագրի հանդեպ: Հաղթահարելով սկզբնական շրջանի դժվարությունները (օտար միջավայրին հարմարվելն ու ինքնա-հաստատվելը, կեցության ու գոյության միջոցներ հայթայթելը)՝ հայն այժմ կանգնած է ամենալուրջ՝ ուժացման վտանգի առջև: Եվ այստեղ հրապարակախոսը անում է մի տազնապեցնող հետևություն, բարենպաստ պայմաններում հայտնված հայը ավելի հակված է ձուլվելու այլ ազգերին, նրա զգոնությունը կարծես բթանում է, երբ «վերանում կամ թեթևանում է

¹³ Էմին Գ., Խելացի և իրատես // Էջեր գրականության եւ Արուեստի, Բեյրութ, 1968, էջ 19-20:

¹⁴ Կապուտիկյան Ս., Քարավանները դեռ քայլում են, էջ 337:

¹⁵ Հախվերդյան Լ., Ժամանակի հետ, էջ 149:

այդ վտանգն ու չարիքը՝ ազգային ճնշումն ու դժվար կեանքը»: Այս մասին ժամանակին արտահայտվել է նաև Շահան Շահնուրը. «Եւ դուն, հայու լակոտ, դուն ամենէն շուտ կը փոխուիս անասունի, եթէ օր մը իսկ մնաս առանց վիշտի»¹⁶:

Ս. Աղաբաբյանը, բնական համարելով ուղեգրություններում ազգային բնավորության թեմայի արծարծումը, արժեքավոր է անվանում Կապուտիկյանի բանաձևը «հայի հոգեկան նոր ձուլվածքի»¹⁷ մասին. «Նրանք, արտասահմանյան իմ արյունակիցները, մնում են գամված Արարատին, Սևանին, Էջմիածնին, մեր հին ու նոր տազնապներին,- իսկ ես՝ այդ բոլորն իմ հոգում կրելով հանդերձ, ունեմ նաև ներաշխարհի ուրիշ, նրանց համար հեռու, անընկալելի շերտեր, իմ հոգում մշտապես ապրում են ուրիշ գույներ ու երկրներ... Այս ամենը չի մնում սոսկ քարտեզ ու աշխարհագրություն, այլ իր անդրադարձն է ունենում մարդկային ներաշխարհի վրա, ստեղծում իր գույներն ու ռելիեֆը նաև հոգում...»¹⁸:

Ս. Կապուտիկյանի ուղեգրություններն ունեն ծրագրային բնույթ: Դրանք միտված են որոշակի նպատակի, որն է՝ ընթերցողների լայն շրջաններին պարզաբանել Սփյուռք և սփյուռքահայություն հասկացությունների էությունը, միաժամանակ նպաստել Հայրենիք-Սփյուռք կապերի ամրապնդմանը: Հեղինակն ինքն էլ հաճախ նշում է, որ իր այցելությունների նպատակը բոլորովին էլ հայ ընթերցողի համար հետաքրքիր ճամփորդական նոթեր ստեղծելը չէ: Ամեն անգամ որևէ տեսարժան վայր այցելելու վրա «ժամանակ վատնելիս» գրողն ասես մեղավորության զգացում է ապրում, որ շեղվել է «հայկական գործերից»: «Գույներ Բեռլինից» ակնարկի վերջում գրողը խոստովանում է. «Եկա Արևմտյան Բեռլին ու նորից Բեռլինը Բեռլին չեղավ, այլ բեռլինահայ գաղութ, բեռլինահայություն: Հեռանկար կա մեկնելու Իսպանիա, որը նույնպես երագում եմ տեսնել: Ու նորից հայ փնտրելու, հայ գտնելու մղումը արդեն խլրտում է մեջս, ինձ հանգիստ չի տալիս: Զգում եմ, որ դա իմ մեջ արդեն բնագոյ է դարձել, ներքին պահանջ, արյան կանչ»¹⁹:

Ս. Կապուտիկյանի ուղեգրություններում տարբեր առիթներով նշվում է, որ այսօր սեփական հայրենիք ունեցող հայ մարդու մտահոգությունը ոչ թե ֆիզիկական բնաջնջումից խուսափելն ու գոյությունը մի կերպ պահպանելն է, այլ աշխարհում սփռված «հայու բեկորները» իրար կապելու, համախմբելու ձգտումը, ինչին հետամուտ է գրողն իր բոլոր ուղևորությունների ժամանակ: Իհարկե, Ս. Կապուտիկյանի ժամանակակից հայ գրողները նույնպես իրենց ուղեգրություններում անդրադառնում են հայկական գաղթօջախներին, նրա խնդիրներին, սակայն ոչ մեկը նրա նման այդ թեման չի դարձնում այն առանցքը, որի շուրջը պտտվում են մյուս դեպքերն ու իրադարձությունները: Սա կապուտիկյանական գիծ է: Ըստ Ա. Արիստակեսյանի՝ Ս. Կապուտիկյանի ուղեգրությունները հիմնականում ծառայում են իրենց նպատակին, այսինքն՝ հասարակական կարծիք են ստեղծում սփյուռքահայությանը վերաբերող խնդիրների շուրջ, ներկայացնում սփյուռքահայ կյանքն իր բազմազան դրսևորումներով:

Կապուտիկյանը հրաշալի գիտակցել է, որ ազգապահպանման գլխավոր գործոնը մայրենի լեզուն է, հայեցի կրթությունը, և սփյուռքյան իր բոլոր ելույթների հիմքում եղել է այն

¹⁶ Շահնուր Շ., Նահանջ առանց երգի, Երևան, 1994, էջ 208:

¹⁷ Աղաբաբյան Ս., XX դարի հայ գրականության զուգահեռականներում, գ. 2, էջ 327:

¹⁸ Կապուտիկյան Ս., Գույներ նույն խճանկարից, էջ 294:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 631:

պահպանելու կոչ-հորդորը, որը մշտապես ավարտել է «Խոսք իմ որդուն» բանաստեղծությամբ: «Դպրոցը հայրենիք է սփյուռքահայի համար»²⁰: Եվ որքան շատ են դպրոցները, այնքան ուժեղ է հայրենիքի զգացողությունն ու սերը Հայաստանի, հայության նկատմամբ, համոզված է նա: Ուստի նա բարձր է գնահատում հայ բարերարների կատարած ազգանվեր գործունեությունը, որոնց հոգածության կենտրոնում են ոչ միայն դպրոցները, այլև հասարակական կյանքի մյուս կարևոր կառույցները (հիվանդանոցներ, ծերանոցներ և այլն): Կապուտիկյանը համոզված է, որ քանի դեռ կան հայկական կրթօջախները, քարավանները՝ շարունակելու են քայլել:

Սակայն 1985 թվականին այցելելով Ֆրանսիա, Բուլղարիա, Հունաստան, Հարավային Ամերիկա և Իտալիա, մոտիկից ծանոթանալով տեղի հայկական գաղթօջախներին՝ Կապուտիկյանն անում է տխուր մի եզրահանգում. «Նահանջը՝ երգով թե առանց երգի, արել է իր գործը: ... Մեր սքանչելի արևմտահայերենը՝ գոնե Արևմտյան Սփյուռքում, դառնում է ցպահանջ մի նամակ, որը պահանջատեր չունենալով, մնում է փոստատան դարակներում...»²¹: Ավագ սերնդի՝ աշխարհից հեռանալու հետ մեկտեղ հայ ընտանիքներում «վերջնական համրության է մատնվում մայրենի լեզուն»:

Կապուտիկյանի վերջին՝ «Քարավանները հեռանում են» ուղեգրության վերնագիրը նաև խոստովանություն է: «Տխուր է վերջին գրքի վերնագիրը, սակայն ճշմարիտ է, իրականությունից բխած: Հենց նրա համար, որ 15 թվի ցեղասպանության հետևանքով տեղահանված քարավաններն ավելի չհեռանան, այլ բռնեն հայրենի հողի ճանապարհը, հարկավոր է ուղիղ նայել ճշմարտության աչքերի մեջ, լինել իրապաշտ, փնտրել և գտնել իրապաշտական ուղիներ»²²:

Սփյուռքահայության խնդիրներին Կապուտիկյանը պարբերաբար անդրադարձել է նաև իր բազմաթիվ ելույթներում ու հարցազրույցներում: Վերջին շրջանում, ըստ գրողի, Հայաստանում սփյուռքի հանդեպ վերաբերմունքը շատ է առարկայական. Սփյուռքը դիտվում է իբրև նյութական օգնություն ստանալու միջոց: 2004 թվականին Հայ գրողների համահայկական երկրորդ համաժողովում նա նշում է, որ Հայաստանի այսօրվա իշխանությունների հետաքրքրությունը սփյուռքի հանդեպ «շատ է նյութական», և շատ անգամ մոռացվում է, որ այն «կարոտների և երազների մեջ տվայտող հոգի է»²³: Ի դեպ, այս մոտեցումը բազմիցս է քննադատել նաև վերջին տարիներին. «Սփյուռքը միայն Քրք քրքոյան և Վաչե Մանուկյան չէ, միայն «Հայաստան» հիմնադրամին դուրս մուծող դրամարկղ չէ»²⁴: Ըստ նրա՝ Սփյուռքին նախ և առաջ անհրաժեշտ է հայրենիքի հետ հոգեկան մերձություն, առանց որի Հայաստան-Սփյուռք հարաբերությունները կգրկվեն բովանդակությունից ու խորքից: Սակայն, անկախ ամեն ինչից, հրապարակախոսը մեծ հավատով էր լցված սփյուռքի ներուժի հանդեպ, և համոզված էր, որ ինչքան էլ «ճշգրիտ լինի ուժացման անողոր թվաբանությունը...մեր ժողովուրդը պետք է միատեղվի, ...պետք է հասնի իր ճշմարտությանը»²⁵: Նրա կարծիքով, հայրենիք-սփյուռք կապերի ճիշտ համակարգման, հոգևոր հայրենիքի գաղափարի ճիշտ մատուցման ու կենսագործման դեպքում ազգը կդառնա ավելի

²⁰ Կապուտիկյան Ս., Քարավանները դեռ քայլում են, էջ 119:

²¹ Կապուտիկյան Ս., Գույներ նույն խճանկարից, էջ 8-9:

²² Կապուտիկյան Ս., Քարավանները հեռանում են, 1999թ. հրատարակության նախաբան:

²³ Կապուտիկյան Ս., Վերջին գանգ, էջ 261-262:

²⁴ Նույն տեղում, էջ 256:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 276:

միասնական և ուժեղ, կկարողանա աշխարհում պահպանել իր դեմքն ու դիրքը՝ ավելի ամրապնդելով ու հզորացնելով մայր հայրենիքը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Ս. Կապուտիկյանը Հայրենիք-Սփյուռք փոխհարաբերությունների և դրանցում առկա խնդիրների ուսումնասիրությանը նվիրեց իր ստեղծագործական գործունեության չորս տասնամյակը: Գրողին հուզում էին Սփյուռքում հայապահպանությանն առնչվող բազմաթիվ հարցերն ու հիմնախնդիրները: Նրան հատկապես տագնապեցնում էին ազգային նկարագրի աղճատումը, ուժացման վտանգը, խորթացումը մայրենի լեզվից և ազգային ինքնությունից, ոչ հայեցի կրթությունն ու դաստիարակությունը: Ս. Կապուտիկյանը սփյուռքում հայապահպանության հիմնական ելքը համարում էր մայր հայրենիքի հետ կապերի սերտացումը: Դրա ուղին նա տեսնում էր փոխայցելությունների և համազգային խնդիրները միասնաբար լուծելու մեջ:

Գայանե Ակոբյան

Силва Капутикян о вопросах сохранения армянской идентичности в Диаспоре

Ключевые слова: диаспора, геноцид, укрепление связей Родина-Диаспора, ассимиляция, армянские общины, собирательный образ армян, психологическое описание диаспоры.

Четырехдесятилетия своей творческой деятельности С. Капутикян посвятила взаимоотношениям Родины-Диаспоры и изучению существующих актуальных проблем. Писательницу волновали многочисленные проблемы и задачи, касающиеся вопроса сохранения армянского народа в Диаспоре. Ее особенно тревожило искажение национального облика, опасность ассимиляции, отчуждение от родного языка и национальной идентичности, не армянское образование и воспитание. Для С. Капутикян основным решением сохранения армянской идентичности в Диаспоре было тесное сближение отношений с родиной. Путь к этому она видела во взаимных посещениях и совместного решении общенародных проблем.

Gayane Hakobyan

Silva Kaputikyan on issues of the preservation of the Armenian identity in Diaspora

Key words: diaspora, genocide, strengthening the Motherland-Diaspora ties, armenian communities, Armenian collective image, a psychological Diaspora.

Armenian poetess Silva Kaputikyan devoted forty years of her career to relations between Armenia and its Diaspora and to the solution of existing problems between both. She was deeply worried about numerous issues related to the preservation of Armenian identity. Her primary areas of concern were the distortion of the national image, the danger of assimilation, alienation from the mother tongue and national identity, and non-Armenian education and upbringing. Kaputikyan believed that the best means for preserving Armenian national identity in the Diaspora would be the harmonization of relations between the Diaspora and Armenia. To this end, she proposed exchange visits and common solutions to nationwide Armenian issues.

Кнарик Джилаван

АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В АСПЕКТЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ В ВУЗЕ

В настоящее время в связи с необходимостью интеллектуализации учебного процесса в вузе большую значимость на уроках русского языка приобретает лексический аспект занятий. Являясь неотъемлемой частью лексики, фразеология должна органично вплестаться в учебный процесс.

Согласно нашим наблюдениям, при лексическом аспекте занятий по русскому языку прохождение фразеологии вызывает наибольшие трудности у студентов. Одной из основных причин, вызывающих затруднение понимания, усвоения и употребления в речи фразеологизмов, мы считаем психологическое несоответствие большинства из них в изучаемом (русском) и родном (армянском) языках.

Необходимо четко отграничивать фразеологизмы, с одной стороны, от свободных сочетаний слов, а с другой стороны, от отдельных слов. Фразеологический оборот, во-первых, функционирует в языке на правах отдельного слова, во-вторых, по своей структуре он является сложным целым, компоненты которого осознаются как самостоятельные слова.

Учитывая дифференциальные признаки фразеологического оборота как лингвистической единицы, его можно определить следующим образом:

Фразеологический оборот – это воспроизводимость. Фразеологизмы не создаются в процессе общения, а воспроизводятся как готовые целостные единицы. Так если свободные сочетания слов (*За девять лет он ни разу не простудился. Все свои вещи она сдала в камеру хранения. Крыть крышу оказалось нечем и т.д.*) создаются из отдельных слов во время общения, то фразеологические обороты *за тридевять земель (далеко), след простыл (нет), взять свои слова обратно, нечем крыть* и прочие извлекаются из памяти целиком, в виде готовых целостных образований, точно так же как отдельные слова. Обороты *вводить в заблуждение, капля в море, всего ничего, сломя голову, во весь дух* и т.д. не образуются говорящими в речи из соответствующих слов (*вводить, в, заблуждение*), а воссоздаются в целом как синонимичные им слова *обманывать, мало, быстро* и т.д.

Свойством воспроизводимости объясняются все остальные признаки, одинаково присущие словам и фразеологическим оборотам, прежде всего устойчивость в составе и структуре и целостность значения. В смысловом плане фразеологизмы выступают как единое целое даже в том случае, когда их семантика (подобно "нефразеологизованным" словам типа *внимательность, формирование, волгоградский, охать* и т.д.) зеркально отражает значения образующих их слов, например: *всерьез и надолго, поджигатели войск, на данном этапе*.

Фразеологические обороты состоят из компонентов, тесно связанных между собой как части целого и располагающихся друг с другом в строго установленном порядке. Любое изменение порядка следования компонентов осознается говорящими как новообразование, лежащее за пределами системы языка. Имея в виду фразеологические обороты дублетного характера типа, *гонять лодыря – гонять собак, от всей души – от всего сердца, задать баню – задать*

перцу, с головы до ног – с головы до пят и т.д. можно подумать, что в отдельных случаях состав компонентов фразеологизма способен меняться, однако, это на самом деле не так. В действительности такого рода обороты представляют собой вполне самостоятельные по отношению друг к другу и одинаково воспроизводимые единицы, подобные синонимическим словам с одной и той же непроемной основой (*ср: верить – веровать, читка-чтение, ароматичный – ароматический и т.п.*).

Для подавляющего большинства фразеологических оборотов характерно и такое, казалось бы, чисто "словное" свойство, как непроницаемость: внутри них вставки обычно невозможны (*от мала до велика, во цвете лет, на седьмом небе, дело в шляпе, куры не клюют, сломя голову*). Что же касается большинства фразеологических оборотов, то они состоят не из морфем, а из целых слов со всеми свойственными для них формами, например: *держат язык за зубами, узы Гименея*. Функционируют в языке раздельно оформленные образования. Основным признаком, который дифференцирует слово и фразеологическое сращение, является **акцентологическое оформление: слово** (*если оно не безударно*) – *лингвистическая единица с одним основным ударением*, в то время как **фразеологическое сращение** – *с двумя и более*.

Сказанное позволяет определить фразеологическое сращение как семантически неделимый фразеологический оборот, состоящий из двух или более фонетических слов, отдельно значения не имеющих. В качестве фразеологизмов иногда трактуются такие факты, как *до упаду, в свете (с точки зрения), на руку (кстати)* и т.п., графически выступающие как предложно-падежные формы имен существительных. Однако это неверно. Как известно, предложно-падежная форма не воспроизводится целиком, а создается всякий раз, когда в этом возникает необходимость в речи; ее семантика нефразеологична и равна сумме значений предлога и существительного; она проницаема, в ее составе не может быть ничего, что не употреблялось бы вне, в составе других сочетаний слов (*например: из воды, за домом, к слову, в предложении*). Поскольку в этих образованиях наблюдается всего одно ударение, они не могут быть интерпретированы и как фразеологизмы. Это самые обычные слова, лишь отдельно написанные.

При определении состава фразеологических оборотов следует иметь в виду также их различные (свободное или фразеологически связанное) значения, возможные для них словесные окружения или как **переменные и многообразные** (при свободном значении фразеологизма), или как **постоянные и ограниченные** (при фразеологически связанном значении).

"Морфемный" характер слов во фразеологическом обороте особенно ярко виден при сопоставлении фразеологизмов и синонимичным им слов: одни морфемы и даже целые слова выполняют функцию формообразующих аффиксов, другие слова и их части выражают вещественное значение фразеологизма, т.е. выполняют функцию основы слова. Так во фразеологизмах *хранить молчание, подруга жизни* соответственно равнозначных словам *молчать, жена* вещественное значение выражается частями "молчание, подруг-, жизнь", а с грамматические значения – частями "хранить" и "-а" (ср: *подругу, подругам* и т.д.). По существу так же, как в словах-синонимах (ср: *молч-а(ть), жен-а* и т.п.).

Особой структурной слитностью обладают такие фразеологические обороты, слова которых совершенно не имеют грамматических форм: *спустя рукава, от нечего делать*. Такие фразеологизмы лишь акцентологические отличаются от слов, образованных с помощью лексико-

синтаксического способа словообразования, ср: *за здорово живешь – за благо рассудится; в один голос – втридорога; задним числом – сегодня.*

Один фразеологизм отличается от другого самым характером значения, его специфическими особенностями и проявлением в словесном окружении. Наблюдаются те же три основных типа значений фразеологизмов, которые принято выделять в лексических единицах: *свободное, фразеологически связанное и синтаксически обусловленное.*

Среди фразеологических оборотов с точки зрения их значения следует выделить *две группы* в зависимости от того, со словом или предложением они соотносятся. Одну группу составляют фразеологизмы равные по значению предложениям (такие обороты являются предложениями по структуре): *дело горит, молоко на губах не обсохло, только держись, сердце жжет* и т.п.

Другую группу образуют фразеологизмы, выступающие как эквиваленты слов и словосочетаний, ср: *как в аптеке (точно); набить оскомину (надоесть); в час по чайной ложке (очень медленно); не по зубам (трудно разжевать).*

Фразеологические обороты, эквивалентные слову или словосочетанию, обладают значением, аналогичным значению слова. Это значение бывает во фразеологизме единственным; такие фразеологизмы можно назвать **однозначными (моносемичными)**: *отправиться к праотцам (умереть); семь пядей во лбу (очень умный).*

Однако наряду с одним значением у фразеологизма могут быть и другие, такие фразеологизмы можно назвать **многозначными (полисемичными)**: *не по зубам – 1. трудно разжевать; 2. "недоступно понимаю"; во весь рост – 1. выпрямившись; 2. "во всем своем значении".* В этом случае одно значение выступает как основное, исходное, а другие – как производные, вторичные.

Как в области лексики, во фразеологии многозначность смыкается с омонимией.

Фразеологические омонимы – это такие сверхсловные образования, которые состоят из фактически идентичных компонентов, но имеют совершенно различные значения, не осознаваемые как исходное и производное.

Фразеологические омонимы различаются по своему происхождению. Во-первых, они могут быть результатом распада многозначного фразеологического оборота из-за дифференциации соотносительных значений. Так появились, например, фразеологические омонимы *поставить на ноги (вылечить) и поставить на ноги (воспитать); забегать вперед (начинать делать что-либо раньше времени).*

Во фразеологии омонимов значительно меньше, чем в лексике. Это объясняется большей фонетической "протяжностью" и структурной сложностью фразеологических оборотов, всегда выступающих, по крайней мере, как двуударные единицы, состоящие минимум из двух компонентов словного характера.

Не менее чем омонимы, встречаются во фразеологии антонимы, т.е. фразеологические обороты, обозначающие прямо противоположенные явления объективной действительности, например: *воспрянуть духом – пасть духом; повернуться спиной – повернуться лицом; с открытой душой – с камнем за пазухой.*

В качестве значимой звуковой единицы фразеологический оборот может быть эквивалентен не только слову, но и какому-либо другому фразеологизму (ср: *намылить шею* – *дать нагоняй*; *подруга жизни* – *дражайшая половина*; *была не была* – *либо пан, либо пропал*).

Фразеологические синонимы могут в частности, дифференцироваться оттенками значения, стилистической окраской, сферой употребления, словесными связями. Так, фразеологизмы-синонимы "умереть" (*сыграть в ящик, дать дуба, ноги протянуть, испустить дух, уснуть вечным сном, сойти в могилу*) различаются экспрессивно-стилистическими свойствами и сферой употребления.

Отличия, свойственные фразеологическим синонимам, объясняются самыми различными причинами, однако основой является их исходная образность, внутренняя форма. Например, фразеологический оборот *во весь опор* и *в мгновении ока* синонимичны, однако, выражаемое ими значение "очень быстро" – разное. Фразеологизм *во весь опор* выражает только понятие чрезвычайной быстроты движения, в силу чего употребляется лишь с такими глаголами, которые обозначают соответствующее действие: *во весь опор бежать* (*скакать, мчаться, нестись и т.п.*). Что касается фразеологизма *в мгновение ока*, то он выражает понятие чрезвычайной быстроты действия вообще, поэтому употребляется с более разнообразными глаголами: *в мгновение ока примчался* (*уснул, забыл, решил, починил и т.д.*) Значение фразеологического оборота *во весь опор* ("очень быстро") связано уже не с выражением времени, затраченного на движение, а с наименованием образа движения. Первоначально фразеологизм *во весь опор* употреблялся лишь для обозначения особого хода лошади – галопа, когда она в полном смысле слова бежит "во весь опор". В синонимическом ряду фразеологических оборотов в качестве доминанты выступает наиболее частотный и стилистически нейтральный фразеологизм. Однако, поскольку фразеологическая синонимия не только сосуществует с лексической, но и – в пределах эквивалентных слову фразеологизмов – образует с ней единое целое, доминантой (в таком случае общего, лексико-фразеологического ряда синонимов) нередко выступает слово. Оно является, естественно, также общеупотребительной единицей с так называемой нулевой стилистической характеристикой, ср.: *неожиданно* – *внезапно* – *как снег наголову* – *как из-под земли*.

Фразеологический оборот всегда выступает в предложении синтаксически неразложимым в качестве того или иного его члена. Преимущественно употребление того или иного фразеологизма в функции именно этого, а не какого-либо другого члена предложения целиком зависит от его соотнесенности с определенной частью речи, т.е. от его лексико-грамматического значения. Например, фразеологизм *к шапочному разбору* (*слишком поздно*), *раз плюнуть* (*легко*), *рукой подать* (*близко*), по своему лексико-грамматическому значению аналогичны наречиям и в силу этого в предложении являются обстоятельствами. Фразеологизмы *задавать Храповицкого* (*спать*), *действовать на нервы* (*раздражать*) соотносительны с глаголами и поэтому в предложении выступают в качестве сказуемого.

С точки зрения эквивалентности фразеологический оборот той или иной части речи их можно разделить на семь основных групп.

1. **Глагольные** фразеологические обороты (упустить из виду, плакать в жилетку, стереть с лица земли, пройти мимо).

2. Субстантивные фразеологические обороты (игра слов, краска стыда, дневное светило).
3. Наречные фразеологические обороты (на веки вечные, без году неделя, в три ручья, как снег на голову).
4. Адъективные фразеологические обороты (какой ни на есть, кожа да кости (худой), себе на уме (хитрый)).
5. Междометные фразеологические обороты (Вот тебе и на!; И никаких гвоздей; Давно бы так!).
6. Модальные фразеологические обороты (Что за вопрос?; Как бы не так!).
7. Союзные фразеологические обороты (несмотря на то что, в силу того что, между тем как).

Особое место в изучении фразеологизмов занимают фразеологизмы с утраченной мотивацией (очертя голову, во всю ивановскую и т.д.), фразеологические сращения и единства.

Среди фразеологических оборотов выделяются четыре группы.

1. Исконно русские фразеологические обороты
2. Займствованные фразеологические обороты
3. Фразеологические кальки
4. Фразеологические полукальки

Под исконно русским фразеологическим оборотом следует понимать устойчивое сочетание слов, которое в качестве воспроизводимой единицы или возникло в русском языке, или унаследовано им из более древнего языкового источника. Имея в виду время появления исконно русских фразеологических оборотов в русском языке, их сложно разделить на те же три группы, что и слова: *общеславянские, восточнославянские и собственно русские* фразеологические обороты. Собственно русские являются самой богатой, постоянно и интенсивно увеличивающейся и сейчас. Основными причинами превращения свободных сочетаний слов во фразеологические обороты являются следующие: постоянное употребление свободных сочетаний слов не в прямом, а в обобщенном и образно-переносном значении; выражение свободным сочетанием слов единого понятия, актуального для данной исторической эпохи. Так, фразеологические обороты *у разбитого корыта, как белка в колесе, человек в футляре*, возникли на базе свободных сочетаний слов, появившихся соответственно под пером *Пушкина, Крылова, Чехова и Горького*, в результате метафоризации, при постоянном употреблении в переносном, образно-обобщенном значении вне того художественного контекста, в котором они зародились. В силу частого и длительного использования в метафорическом значении превратились во фразеологические обороты и сочетания: *в час по чайной ложке (первоначально формула, разъясняющая способ приема лекарства), хоть кол на голове теши (такая крепкая голова), на безрыбье рак рыба и т.д.*

Для восстановления утраченной мотивировки фразеологизма нужен специальный этимологический анализ, разного рода исторические справки и т.д. Так, *очертя голову* связано с суеверным представлением, будто "очертив" свою голову (т.е. обведя ее чертой) можно застраховать себя от враждебного воздействия «нечистой силы» и после этого, уже ничего не опасаясь, пускаться в любое рискованное дело; *во всю ивановскую* — первоначально имелась в виду площадь перед Иваном Великим в московском Кремле, на которой громким голосом

объявлялись во всеуслышание царские указы. Нужно сказать, что первоначальная мотивировка многих фразеологизмов остается невыясненной. Разумеется, границы между отдельными рассмотренными типами не являются резкими. Везде есть промежуточные, переходные случаи.

В качестве особой группы выделяют также те фразеологизмы, в которых наблюдается и единичная сочетаемость одного из компонентов и явственный смысловой сдвиг (или утрата значения) в другом или других компонентах, например: *бить баклуши, точить лясы, турусы на колесах, краеугольный камень, сложа (вместо обычного сложив) руки, притча во языцех (предмет всеобщих разговоров, пересудов)*. И здесь - в одних случаях мотивировка является ясной (например, в “*сложа руки*”), в других — затемненной или вовсе утраченной (так для выражения “*турусы на колесах*” было предложено несколько разных этимологических объяснений).

Имея в виду сферу первоначального употребления, **фразеологические обороты исконно русского характера** можно разделить на следующие группы:

1. Выражения из разговорно-бытовой речи, включая сюда и ходячие обороты, и пословицы, и поговорки (*потерять голову; на босу ногу; в сорочке родился; мал золотник да дорог; терпенье и труд все перетрут; вот тебе, бабушка, и Юрьев день; не все то золото, что блестит; цыплят по осени считают; скатертью дорога; за тридевять земель; хоть кол на голове теши и т.д.*).

2. Выражения из профессиональных диалектов и арг (*разделать под орех; топорная работа, без сучка, без задоринки – из речи столяров; ставить в тупик, зеленая улица – из словоупотребления железнодорожников; играть первую скрипку, задавать тон – из профессионального диалекта музыкантов; ни в зуб ногой – из школьного арг и т.д.*).

3. Выражения из книжно-литературной речи, включая:

а) отсложения научной терминологии, например: *отрицательная величина, центр тяжести, довести до белого каления и т.д.*;

б) устойчивые обороты из художественной литературы и публицистики, которые обычно называют крылатыми словами: *а ларчик просто открывался; слона-то я и не заметил; Кукушка хвалит Петуха за то, что хвалит он Кукушку; медвежья услуга (Крылов); ничто не ново под луной (Карамзин); Во всех ты, Душенька, нарядах хороша (Богданович); с чувством, с толком, с расстановкой; свежо предание, а верится с трудом; служить бы рад – прислуживаться тошно; и дым отечества нам сладок и приятен (Грибоедов); мы все учились понемногу, чему-нибудь и как-нибудь; жалок тот, в ком совесть нечиста; окно в Европу; глаголом жги сердца людей (Пушкин); большому кораблю – большое плаванье (Гоголь); мягкотелый интеллигент (Салтыков-Щедрин); живой труп (Л. Толстой); человек в футляре (Чехов); во весь голос (Маяковский).*

Мягкое крылатое слово, полная народной мудрости поговорка, выразительная идиома оживляют язык, он становится более сочным и эмоциональным. Эти качества фразеологических оборотов четко проявляются даже в разговорно-бытовом общении, когда никаких художественно-изобразительных целей говорящими не ставится. Однако ясно отмеченные свойства фразеологических средств русского языка видны в произведениях художественной литературы и публицистики.

Стилистическое использование фразеологических оборотов писателями и публицистами всегда является творческим.

Фразеологические обороты могут использоваться в определенных стилистических целях, как без изменений, так и с иным смысловым значением, обновленной структурой или новыми экспрессивно-стилистическими качествами (в отличие от разговорно-бытовой речи, для которой характерно использование фразеологических оборотов лишь как готовых и целостных смысловых единиц языка).

При использовании в определенных художественных целях фразеологических оборотов без изменения они выступают в авторской речи, как одно из средств, делающих речь более разнообразной, живописной, а в речи персонажей – как одно из средств их языково-стилистической характеристики. Фразеологизм при таком употреблении не несет на себе никаких дополнительных экспрессивно-стилистических свойств, кроме тех, которые свойственны ему самому по себе. Например: *Твой отец добрый малый,— промолвил Базаров.— Но он человек отставной, его песенка спета. (Тургенев); Но чтоб одни материалы собирать — как это у вас говорится — у ученых мужей.... слуга покорный (Салтыков-Щедрин); Куда, куда вы удалились, Весны моей златые дни (Пушкин) и т.д.*

Когда фразеологический оборот употребляется писателями и публицистами в измененном виде, с иной семантикой или структурой, он получает, помимо заложенных в нем самом (а иногда и вопреки им), новые эстетические и художественные качества, т. е. становится *фразеологическим неологизмом*.

Надежда Брит
Анна Кришко

ЛИНГВОЦИД В УКРАИНЕ XIX - НАЧАЛА XX ВЕКА

Ключевые слова: лингвоцид, украинский язык, полонизация, русификация, национальное развитие.

Украина XIX - начала XX в. не имела территориально-административной целостности. Ее территория на протяжении XIX в. распределялась между Польшей, Россией, Австрией и Венгрией, а на рубеже XIX - XX вв. украинские земли были подчинены двум государствам: Австро-Венгрии и Российской империи. Однако в этих политико-исторических условиях сохранялось единство украинского культурного пространства.

Украинские земли объединял общий язык, который не имел социально-политического статуса ни в одном из названных государств. По этому поводу Ю. Шевелев отмечает, что украинцы подлежали трем различным законодательствам, и подает такую статистику: «Каждая система совершенно иначе очерчивала права и ограничения их языка в общественной жизни. Примерно 85% украинцев, которые жили на территории, принадлежавшей к России, находились в худшем положении; круг 13% в Восточной Галиции и Буковине, присоединенной к Австрии, наслаждались сравнительно гораздо лучшими условиями; остальные 2%, на Закарпатье, жили в обстоятельствах, близких к обстоятельствам на подросийской Украине» [2, с. 11].

Речь идет о лингвоциде, который претерпел украинский язык на всем культурном ареале своей этнической территории. Лингвистический геноцид был составляющей политики этнокультурной ассимиляции, которая проявлялась в целенаправленной деятельности общественно-государственных институтов, ограничивающих функциональные сферы украинского языка. Функциональное неравноправие украинского языка отражало сословное и социально-имущественное неравенство украинского общества, высшие слои (как в социальном, так и в интеллектуальном плане) которого сознательно отрекались родного языка, обычно добровольно уступая своими этнокультурными правами. Речь идет о политике ополячивания и русификации как лингвосуициде. Ведь во времена господства Речи Посполитой на украинских землях политико-административное превосходство польского духовенства и шляхты предопределяло господствующий статус польского языка и привело к полонизации социально-интеллектуальной верхушки украинского этноса. На украинской территории, входившей в состав Российской империи, желание украинской шляхты получить дворянство, а состоятельных кругов - возможность продвижения по карьерной лестнице привели к русификации украинской элиты.

Так, после устранения с политической карты гетмана И. Мазепы, который, как известно, много делал для развития украинской нации, ее образования и культуры, начинается последовательная и целенаправленная со стороны российского правительства ассимиляция украинского народа и уничтожение его языка.

В 1720 г. выходит жесткий указ Перта I о запрете печати церковных книг в типографиях Украины и употреблении украинского языка. Екатерина II ведет неуклонную политику русификации не только Украины, но и Финляндии и Лифляндии. Во времена ее правления истребляется казачество как «максимальное нациотворческое напряжение целого народа, целой Родины», «тотальная мобилизация всех его духовных и материальных, моральных и социальных, культурных и политических ресурсов» [1, с. 49]: в 1764 г. было отменено гетманство, в 1765 г. расформированы казацкие полки на Слобожанщине, в 1775 г. ликвидирована Запорожская Сечь, в 1782 г. в Гетманщине ликвидировано полковую и сотенную администрацию, в 1783 г. расформированы казацкие полки на Левобережье и юридически введено крепостное право.

Уже в XVIII в. российским правительством было принято недопущение украинского языка в судах и административных учреждениях, и в течение XVIII – XIX вв. проводились планомерные мероприятия, направленные на полное устранение украинского языка из всех сфер общественной жизни.

Особое внимание следует обратить на то, что в политике лингвистического геноцида исключительное значение придавалось мерам в области образования. Так, в эпоху «просвещенной монархии» российской императрицей было запрещено печать и использование украинского «Букваря» (1769). В 1789 г. польский сейм издает распоряжение о закрытии украинских церковных школ и запрещает украинский язык во всех других школах. В учебных заведениях Польши, Румынии, России за употребление украинского языка учеников унижали и даже наказывали. Во Львове в 1808 г. было закрыто «Русинский институт», в котором ряд предметов преподавали на украинском языке. А в 1817 г. вышло постановление о преподавании в школах только на польском языке, а язык, на котором говорят русины, провозглашено диалектом. В подроссийском Приднестровье в 1862 г. были закрыты бесплатные украинские школы для взрослых.

В 1863 году вышло, инспирированное выпадами российской и польской прессы, тайное постановление российского министра внутренних дел П. Валуева, который утверждал, что украинского языка «не было, нет и быть не может». К травле самой идеи обучения на родном языке учащихся начальных народных школ присоединились польские и еврейские шовинисты. Запрещалось издание любой литературы на украинском языке, кроме произведений, на которые накладывались различные ограничения.

Дополнительные ограничения в сферу публичного функционирования украинского языка внес Эмский акт 1876-го, запрещающий ввоз из-за границы украинских оригинальных и переводных книг, печать украинских текстов к музыкальным произведениям. Запрещались театральные представления и публичные чтения на украинском языке, преподавание любых дисциплин в школе на украинском; запрещалось также держать в школьных библиотеках украинские книги. Школьных учителей должны проверять, и каждый, заподозренный в украинофильстве, освобождался от должности, новых учителей нужно было набирать из россиян. С 1881 года в Российской империи запрещено преподавание украинского языка в народных школах и произнесения им церковных проповедей. А в 1882-м вышел запрет переводить произведения с русского языка на украинский. Эти меры распространялись и на украинские земли, находившиеся вне государственных границ России. Группа чиновников, которая готовила Эмский указ, рекомендовала субсидировать «москвофильскую» газету «Слово» в Галиции, которая в то время входила в состав Австро-Венгрии. Москвофильские организации на западноукраинских землях пытались убедить общественное мнение, что «русский язык» местного населения является ареальной разновидностью великорусского языка. Во Львове было выдано специальное пособие «Грамматика русского литературного (общерусского) языка для россиян в Галиции, Буковине и Угории» (1909). На оккупированной 1914 русской армией Галиции и Буковине запрещено издание украинских книг, журналов и газет, закрыты украинские школы и гимназии.

Идеология Российской империи провозглашала триединство самодержавия, православия и народности, которое, по сути, означало ассимиляционную политику в отношении нерусских народов, ведь нация лишена своей культуры, религии, истории, языка теряет культурно-политические ориентиры. Дальновидная имперская политика России основывалась на централизации науки, образования и культуры, стараясь удерживать под жестким контролем государственных органов, прежде всего, эти сферы. Создание в 1812 году Министерства народного образования обусловлено не в последнюю очередь названным фактором, поскольку вводилось государственное руководство школой - тотальный контроль государства над образовательной сферой.

Носители украинской общественной мысли XIX - начала XX в. осознавали, что возрождение и развитие национальной культуры невозможны без национальной школы, становление которой в свою очередь не произойдет без развития национальной науки, поэтому вопрос национального образования предстал в более широком контексте, чем национальная школа. Объединение усилий восточнославянских и западнославянских филологов и мастеров слова, а также деятелей разных отраслей украинской науки и культуры ведет к созданию украинистики как украинского языкознания. Значимым было появление терминологических словарей: И. Гавришкевича - с ботанической терминологии, И. Закревского - с правоведческой,

И. Горбачевского - с химической, С. Рудницкого - с математической, физической и биологической географии.

Большой вклад в развитие украинистики сделано «Научным обществом имени Т. Г. Шевченка», деятельность которого уже в последней четверти XIX - начала XX в. доказала самостоятельность развития украинского языка как отдельного национального европейского языка, его способность полноценно выражать обе формы человеческого мышления: научного и поэтического. Постановка языкового вопроса в обществе была делом консолидации нации. Общество считало родной язык первым источником национального развития, с начала своей деятельности оно уделяло много внимания языковым изданиям, поднимало украинский язык в соответствии с потребностями общественного развития, производило и совершенствовало его научный стиль. Общество заботилось о развитии украинистики, постоянно расширяя научный диапазон - история языка, диалектология, лексикография, грамматика, правописание и акцентология, общее и сравнительно-историческое языкознание, терминология в различных научных областях, преподавание языка в школе и тому подобное.

На фоне последних событий в Украине определенные векторы нашего исследования становятся весьма актуальными и требуют, на наш взгляд, дальнейшего углубленного анализа. Прежде всего это касается вопросов дегенеративных процессов денационализации как проблемы воспитания и обучения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Маланюк Е. Ф. Очерки из истории нашей культуры / Евгений Филимонович Маланюк. - К. : Обереги, 1992. - 80 с.

2. Шевелев Ю. Александр Потебня и украинский вопрос: попытка реконструкции целостного образа ученого / Юрий Шевелев // Потебня А. А. Язык, национальность, денационализация. Статьи и фрагменты / сост. и вступление. ст. Ю. Шевелева. - Нью-Йорк : Украинская Свободная Академия Наук в США, 1992. - С. 7-46.

N. Brit A. Krishko

Peculiarities of Linguistic Genocide of the National Language in Ukraine XIX - early XX Century

Key words: linguicide, Ukrainian language, Polonization, Russification, national development.

Summary

In the article the peculiarities of linguistic genocide of the national language in Ukraine XIX - early XX century are considered, the contribution of the native Ukrainian social thought in the revival and development of national culture is analyzed.

Яна Бондарук

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ КОММУНИКАТИВНОГО ПОДХОДА В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ СТУДЕНТОВ-ФИЛОЛОГОВ

Ключевые слова: коммуникативный подход, коммуникативная компетенция, принципы, преподавание английского языка, когнитивные способности.

В статье рассматриваются главные аспекты использования коммуникативного подхода в преподавании английского языка студентам-филологам в высшей школе. Определены главные признаки и принципы (обучение на основе коммуникативных заданий; активизация обучения через деятельность; использование аутентичных материалов; использования содержательной, понятной, насыщенной и многозначной информации; коллективная деятельность студентов на занятиях) коммуникативного подхода, которые взаимосвязаны между собой.

Качественная подготовка современного учителя-филолога невозможна без комплексного применения разных методов и подходов к изучению английского языка. В истории преподавания иностранного языка в последние десятилетия состоялось достаточно изменений – появились новые подходы и методы организации учебного процесса (аудиолингвальный, когнитивный, сугестивный, грамматико-педагогический методы; метод полной физической реакции (Total Physical Response) и др.), которые исходят из новых взглядов на проблемы международного общения, где английский язык является главным средством коммуникации.

В последнее время среди проблем, связанных с особенностями формирования англоязычной коммуникативной компетенции у студентов-филологов, исследователей интересует вопрос поиска универсального подхода к изучению иностранных языков.

Анализ научных источников подтверждает, что одним из основных подходов к преподаванию иностранного языка в высшей школе считается коммуникативный. Этот подход базируется на теории, что главной функцией языка является коммуникация, а основной целью – развитие коммуникативной компетенции [4, с. 269-293]. Другими словами, коммуникативный подход предусматривает создания ситуаций, которые нуждаются в коммуникативных интенциях. Студенты-филологи учатся «коммуникации в процессе самой коммуникации. Соответственно все упражнения и задания должны быть коммуникативно оправданными дефицитом информации, выбором и реакцией» [3, с. 303].

В свою очередь, коммуникативная компетенция рассматривается учеными как способность оценивать и воссоздавать социальное поведение, развитие системы речевых иноязычных умений и навыков: лексико-грамматические навыки (лингвистическая компетенция); умение и навыки использовать в общении иноязычные социолингвистические явления страны, язык которой изучается (социокультурная компетенция); умение связывать высказывание и последовательно выкладывать свое мнение в ситуациях устного и письменного общения (дискурсивная компетенция); умение задействовать вербальное и невербальное общение для компенсирования

срыва в нем, который вызван имеющимися условиями ситуации общения и для повышения эффективности процесса общения (стратегическая компетенция).

Анализ многих научных источников подтверждает, что коммуникативный подход к преподаванию английского языка охватывает ряд методов и приемов, целью которых является формирование знаний, умений и навыков у студентов, необходимых для англоязычной коммуникации на высоком уровне [1, с. 15-20]. Однако, стоит заметить, что особенность такого подхода заключается в том, что среди моделей, методов и приемов преподавания нет приоритетного.

Отметим, что коммуникативный подход к преподаванию иностранного языка в высшей школе параллельно развивается с другими науками и теориями : когнитивная наука, педагогическая психология, лингвистика. В таком случае отмеченный подход охватывает разные подходы и взгляды относительно изучения и преподавания иностранного языка, которые направлены на достижение профессиональной цели и овладение студентами англоязычных знаний, умений и навыков.

Учитывая вышеупомянутое, выделяют отдельные признаки коммуникативного подхода к преподаванию иностранного языка (за М. Вестче [6, с. 208]) :

- деятельность, которая нуждается в частом взаимодействии между студентами и другими собеседниками для обмена информацией или решения коммуникативных проблем;
- использование аутентичных (непедагогических) текстов и коммуникативных проблем, которые приближены к реальным языковым ситуациям и которые охватывают письменные и разговорные методы преподавания;
- подходы к обучению, в которых учитываются цель и языковые потребности студентов, их творческие способности и активная роль в процессе обучения.

В общем, коммуникативный подход к изучению иностранного языка можно рассматривать как совокупность макро-стратегий и методологических принципов. Рассмотрим более детально эти принципы.

Изучение языка с использованием коммуникативных заданий как первый принцип. На протяжении многих десятилетий грамматические темы и тексты (диалоги, небольшие рассказы) брались за основу как традиционный подход к изучению иностранного языка студентами-филологами. С появлением коммуникативного подхода изменились и взгляды на устоявшиеся традиционные методы преподавания иностранного языка: существенным становится развитие коммуникативных умений студентов, а грамматические знания выступают как одно из средств достижения этой цели. В связи с этим появился вопрос о качественной организации собственно процесса изучения языка. Некоторые исследователи предлагают использовать коммуникативное задание, как основу для организации ежедневного долговременного изучения иностранного языка. Такой подход к преподаванию получил название изучение языка с использованием коммуникативных заданий (Task - Based Learning). Основной причиной использования коммуникативных заданий можно считать современную теорию изучения иностранных языков, которая основывается на утверждении, что использование языка в повседневной жизни является движущим фактором его развития. То есть, наилучший способ изучения иностранного языка заключается не в изучении чтения или грамматики, а в исполнении ряда заданий, которые

побуждают студентов-филологов использовать правильные грамматические конструкции в отдельных языковых ситуациях.

Другой принцип, который граничит с принципом изучения языка с использованием коммуникативных заданий, есть принцип активизации учебы через деятельность. Отметим, что отмеченное понятие не является новым в организации коммуникативного подхода к изучению иностранного языка и базируется на теории, что практический подход положительно отражается на когнитивных способностях студентов (языковая, зрительная и другие способности). То есть, «знаниевое пространство в определенной степени является зависимым от когнитивных способностей» студента [2, с. 144].

Развитие активного и пассивного словарного запаса, которое должно охватывать разнообразные речевые обороты и выражения, является также крайне важным во время изучения языка будущими филологами. Стоит заметить, что в таком случае только занятий по иностранному языку есть недостаточно: важным является восприятие носителей и не носителей языка, который изучают студенты-филологи. Использование разнообразных мультимедийных ресурсов (телевидение, DVD, видео и аудио записи, радио, ИНТЕРНЕТ), других источников восприятия информации иностранным языком пополняет активный и пассивный словарный запас филологов.

Подытоживая вышеупомянутое, заметим, что с целью развития коммуникативной компетенции у студентов-филологов важным является использование аутентичных материалов (тексты, подборка видеоматериалов и другие ресурсы, которые раньше не использовались с педагогической целью), которые отображают ситуации, приближенные к жизни и отвечают требованиям времени. Примерами аутентичных видеоматериалов могут служить разнообразные объявления, диалоги, дискуссии, которые взяты из радио и телевизионных программ, телефонные разговоры, сообщения. Использование аутентичных текстов определяют новый прогрессивный подход к преподаванию иностранного языка для студентов-филологов в ВУЗЕ. В настоящее время доступ к аутентичным ресурсам не является проблемой для преподавателей и студентов. Вопрос использования аутентичных ресурсов, как средства изучения иностранного языка, порождает ряд проблем, связанных с уровнем знания иностранного языка каждым из студентов – аутентичные ресурсы не могут полностью отвечать уровню знаний студентов.

Следующий принцип, который является частью коммуникативного подхода к изучению иностранного языка есть использование содержательной, понятной, насыщенной многозначной информации, которая должна отвечать потребностям и знаниям студентов-филологов. Однако, по нашему мнению, огромного значения имеет то, каким образом отмеченная информация презентуется и используется на занятии.

Эффективность использования коммуникативного подхода в изучении иностранного языка в высшей школе также обеспечивается с помощью коллективного общеообучения – важной является организация учебы в малых группах, когда студенты выступают активными участниками разговора и обсуждают информацию, которую получили.

На современном этапе развития методической науки изучение иностранного языка невозможно представить без грамматики. Однако, открытым остается вопрос о целесообразности отдельного изучения этого материала на занятии или возможность усвоения грамматических

правил студентами самостоятельно. Практика удостоверяет, что традиционное изучение правил и выполнение ряда упражнений для усвоения отдельного грамматического материала не является достаточно эффективным для развития коммуникативной компетенции студентов. Важным становится изучение использования отдельных грамматических форм в процессе, выполняя разнообразные коммуникативные задания [5].

Таким образом, основное задание коммуникативного подхода к преподаванию иностранного языка заключается в развитии коммуникативной компетенции у студентов-филологов через содержательные, основательные, коммуникативно-ориентированные задания. Рассмотренный подход к изучению языка предусматривает использование разных методов обучения и включает ряд принципов (обучение на основе коммуникативных заданий; активизация изучения через деятельность; использование аутентичных материалов; использования содержательной, понятной, насыщенной и многозначной информации; коллективная деятельность студентов на занятиях и пр.), которые тесно связаны между собой. В настоящее время студент получает хороший шанс самостоятельно избирать формы и методы подготовки к занятию. Изучение иностранного языка переходит от «потребления знаний» (когда книги и преподаватели являются основными источниками получения новой информации) к «управлению знаниями» (когда студент активно участвует в поиске, редактировании, оформлении содержания информации). Именно такие современные изменения выставляют новые требования к мониторингу уровня сформированности коммуникативной компетенции у студентов, что может быть предметом дальнейших научных исследований.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Вдовін В. В. Комунікативний підхід як оптимальний засіб вивчення іноземної мови у ВНЗ. / В. В. Вдовін // Проблеми лінгвістики науково-технічного і художнього тексту та питання лінгвометодики : [зб. наук. пр.] / відп. ред. Ф. С. Бацевич. – Л. : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2007. – 140 с. – (Вісник Національний університет «Львівська політехніка»; № 586). – С. 15-20.
2. Вовк О. І. Навчання мови майбутніх філологів: когнітивний підхід. / О. І. Вовк // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / [редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. – Запоріжжя : КПУ, 2013. – Вип. 29 (82). – С. 144-148.
3. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник/кол. авторів під керівн. С. Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 1999. – 320 с.
4. Hymes D. H. On Communicative Competence / D. H. Hymes // Sociolinguistics. Selected Readings (Part 2) / J. B. Pride and J. Holmes (eds). – Harmondsworth: Penguin, 1972. – P. 269-293.
5. The handbook of second language acquisition / edited by Catherine J. Doughty and Michael H. Long. – Blackwell Publishing Ltd., 2003. – 888 p.
6. Wesche M., and Skehan P. Communicative teaching, content-based instruction, and task-based learning / M. Wesche and P. Skehan P. // Handbook of applied linguistics / ed. R. Kaplan. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 754 p.

Yana Bondarchuk

Communicative Language Teaching Approach in Students

Key words: communicative approach, communicative competence, foreign language teaching, principles, cognitive abilities.

In the article the main aspects of the use of communicative language teaching approach in students' foreign language teaching are studied. The main features and principles (task - based learning; promote learning by doing; the use of authentic materials; the use of meaningful, comprehensible, and elaborated information; collaborative learning) of communicative language teaching approach are defined.

Анна Давыденко

ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ УКРАИНЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Ключевые слова: инклюзия, законы Украины, терминологический контент, ресурсная составляющая, синергия инклюзивного процесса.

Интеграция Украины в международное содружество и приобщению к европейским международным стандартам актуализирует вопрос о критическом пересмотре качества и особенностей взаимоотношений, которые сложились в украинском обществе между нормативными и ненормативными категориями населения. В первую очередь это касается сферы социализации личности через образование, в том числе путем реализации права на высшее образование.

Главным условием успешного внедрения инклюзивного обучения в высших учебных заведениях является юридическое обеспечение, которое будет регламентировать материальную и ресурсную составляющие. Вопросом его изучения в настоящее время занимается ряд украинских ученых: П.Таланчук, И.Таланчук, Г.Никулина, М.Зубрицкая, Ю.Богинський, Е.В. Горкуша, Л. Дмитренко, К.Кольченко и другие. В частности, Е. Горкуша и М. Зубрицкая осуществили детальный анализ правового обеспечения инклюзии в высшей школе.

Целью публикации является осуществить обзор состояния дел по имплементации инклюзивного образования на современном этапе реформирования системы высшего образования в Украине. Среди основных заданий – исследовать основные законы и дополнения к ним, регламентирующих внедрение инклюзивного образования в высшие учебные заведения современной Украины; указать на недостатки и пути их устранения; описать терминологические и концептуальные законодательные нововведения в инклюзии.

В Украине, в отличие от стран Европейского Союза, внедрение инклюзивного образования в высшей школе находится на начально-переходном этапе. Как отмечают специалисты Днепропетровского национального университета С.П. Бондаренко, Е.А. Продан, Я.И. Бондаренко, «проблемой сегодняшнего дня является постепенный переход от интегрированного к

инклюзивному образованию с осознанием того, что введение принципов инклюзии в высшее образовании требует коренной перестройки учебного процесса, сознания его участников и понимания того, что результаты этой работы будут способствовать не только расширению возможностей для обучения и социализации студентов, но и способствовать развитию общества в целом» [1].

Как отмечает А. П. Мещанинов, университет является не только местом получения знаний, умений и навыков, а этапом и средой жизни молодого человека, в которой закладывается мировоззрение, ценности, перспективы и фактически будущая судьба молодого человека [7, с.5].

Если обучение студентов в обычных группах (при отсутствии студентов с особыми потребностями в образовании) может быть линейным и опираться на традиционные формы и методы, то обучение студентов с особыми потребностями в инклюзивной группе (фактически - в группе студентов с различными потребностями) требует постоянного совершенствования, использования инноваций и расширенных каналов восприятия-усвоения информации. Главным условием является положительное решение проблемы: максимально снизить негативное влияние на студентов с обычными потребностями и максимально повысить синергию студентов с различными образовательными и личностными потребностями.

Изучение терминологического контента относительно обозначения инвалидности в сфере образования осуществил Н.М. Черненко, по результатам исследования которого в украинском педагогическом и социологическом дискурсе до 2014 года существовало терминологическое расхождение (синонимия): «дети с ограниченными возможностями здоровья», «дети, которые нуждаются в коррекции физического и/или умственного развития», «лица, которые имеют недостатки в физическом или умственном развитии и не могут учиться в массовых учебных заведениях», «дети с тяжелыми нарушениями развития», «молодежь с инвалидностью», «дети с особыми потребностями», «дети-инвалиды» [13]. На сайте Научно-методического центра инклюзивного образования при Институте последипломного педагогического образования Киевского университета имени Бориса Гринченко проведена коррелятивная параллель нового термина с применяемыми в Европе: «Данный термин - *specialeducationneeds* (SEN) - также широко используется странами-членами Организации экономического развития и сотрудничества и включает в себя детей, которые испытывают трудности в обучении, связанные с нарушениями психофизического развития, и детей из социально уязвимых групп» [НМЦИО http://nmcio.ippo.kubg.edu.ua/?page_id=48].

На современном этапе в Украине законодательно закреплён новый подход к студентам с инвалидностью. Так, Законом Украины «О высшем образовании», принятом в 2014 году, по сравнению с соответствующим законом 2002 года, введены новые термины и подходы, что свидетельствует о внедрении инклюзивной немедицинской парадигмы на территории нашего государства. В частности, введен новый термин «лицо с особыми потребностями в образовании» вместо понятия «студент с инвалидностью», «инвалид-студент», «студент с ограниченными возможностями здоровья». В научно-практическом комментарии к Закону Украины «О высшем образовании» приведены разъяснения, что понятием «лицо с особыми потребностями в образовании» определяется «лицо с инвалидностью, которое нуждается в дополнительной поддержке для обеспечения получения высшего образования» [10, с. 30]. Кроме того, в Закон

Украины «Об образовании» внесены ряд ключевых изменений и дополнений, которые фактически принимают инклюзивную парадигму как образовательный принцип на всех уровнях. Так, в статью 6 Закона внесены такие приоритеты образования, как поддержка человеческого многообразия, развитие индивидуального личностного потенциала, поддержка прав и свобод, а также чувства достоинства каждого человека. Дополнения к Закону впервые закрепляют право на инклюзивное образование: «доступ инвалидов к качественному образованию, в том числе инклюзивному, по месту жительства; создание беспрепятственного жизненного пространства для инвалидов» [10]. В проекте изменений к Закону четко указано: «часть первую статьи 14 дополнить абзацем следующего содержания: «обеспечивают доступ инвалидов к дошкольному, общему среднему, профессионально-техническому, высшему, внешкольному, последипломному образованию путем создания беспрепятственного пространства в соответствии с индивидуальными потребностями инвалида»; в части четвертой статьи 37 слово «недостатки» заменить словом «нарушения», а после слов «специальные общеобразовательные школы-интернаты, школы» добавить слова «учебно-реабилитационные центры». Таким образом, власть положила начало изменению ряда ключевых понятий, терминов и подходов, которые делают невозможной юридическую сегрегацию, общественную дивергенцию здоровой и ограниченной в возможностях молодежи, а также подготовила юридический фон для разработки и внедрения отдельного закона «Об инклюзии».

Такой подход отражает общеевропейскую и мировую тенденции, которые нивелируют социальное понятие инвалидности за счет расширения сферы инклюзии и применения понятия «особые потребности в образовании» к широкому диапазону социальных слоев, не имеющих возможности учиться в стандартном режиме и среде: «В большинстве стран Европейского союза к числу лиц с особыми потребностями в образовании относят также лиц, которые не имеют физических и психических заболеваний, другие категории: детей-беженцев, одаренных и талантливых детей, а также детей и подростков, у которых существуют трудности с обучением (бездомные дети, дети кочевников, дети национальных меньшинств и т.п.)» [12].

На основе Конституции как основного закона Украины разработаны законы, среди которых ряд регулирующих образовательную и, шире, общественную инклюзию. Пока еще не принят «Закон Украины об инклюзивном образовании», поэтому оно, в частности, на уровне высших учебных заведений, юридически опирается на Закон Украины «О высшем образовании», Закон Украины «О реабилитации инвалидов в Украине», Закон Украины «Об основах социальной защищенности инвалидов в Украине». В юрисдикции указанных законов и профильных министерств, кроме инклюзивных и специализированных вузов, образование молодежи с особыми потребностями оказывают: служба занятости (переквалификация, второе высшее образование, образование «третьего возраста» и т.п.), центры профессиональной реабилитации инвалидов, профессиональные и учебные заведения, сотрудничающие с общественными организациями инвалидов.

Обеспечение физического доступа людей с инвалидностью, который является главной материальной базой инклюзии, предусмотрено в статье 4 Закона Украины «Об основах социальной защищенности инвалидов в Украине», в которой государство обязуется, кроме регулярной финансовой помощи, приспособлять к нуждам инвалидов средства транспорта,

зданий, жилья и коммуникаций, оказывать информационную помощь и помощь в протезировании.

В рамках Закона Украины «О реабилитации инвалидов в Украине» № 2961-IV от 06 октября 2005 года (статья 1) внедрено понятие «профессиональная реабилитация инвалидов», которое является комплементарным к понятию «реабилитация инвалидов» и «образование людей с ограниченными возможностями». Оно объединяет в себе комплекс мероприятий по профессиональной подготовке людей с ограниченными возможностями, включающих не только обучение, но и адаптацию, переквалификацию с последующей социальной интегрированностью, психологическим сопровождением, трудоустройством, учитывающих пожелания, физические и психологические возможности личности [1; 5].

Как отмечает В. Ф. Опрышко, одним из лучших практических примеров воплощения инклюзии как процесса всестороннего развития личности и полноправного ее включения в образовательный и социальный процесс является учреждение в 1998 году Открытого международного университета развития человека «Украина», основатель университета – П.М. ТАЛАНЧУК. [10, с. 31]. Количество студентов с особыми потребностями в указанном вузе составляет по состоянию на 2014-2015 учебный год 5%. (По данным официального сайта университета).

Как отмечалось ранее, современные ученые рассматривают внедрение инклюзивного обучения на территории Украины и Восточной Европы как инновационный процесс. В связи с этим, образование делится на традиционное (линейное) и инновационное (нелинейное). Последний тип ориентирован на стимулирование творческого начала, эвристичности, отсутствия четко определенной образовательной цели, позволяет студенту, который имеет особые потребности в образовании, гибко приспосабливаться к новым условиям и в процессе обучения понять собственное предназначение, практические возможности и жизненные цели.

Ученые доказывают: инноватика в педагогике может охватывать различный диапазон и объем нововведений и реформ: от кратковременного проекта - до реструктуризации всего высшего учебного заведения: «Инновационная деятельность в образовании может быть отнесена к проекту, если кроме уникальности, цели, сроков выполнения работ, что является необходимыми признаками проекта инновации, у нее еще есть и такие обязательные признаки как четко сформулированная цель, модель, которую необходимо создать, координированное выполнение взаимосвязанных целей и наличие проектной группы из специалистов различных отраслей» [6, с. 53].

Нормативно-правовое обеспечение инклюзивного образования в Украине базируется прежде всего на Конституции как основном законе, в частности, в статье 53 Конституции Украины закреплено два фундаментальных положения, обеспечивающих правомерность инклюзии в отраслевых законах: доступность и поддержка государства. В решении Конституционного Суда Украины относительно разъяснения данной статьи указано: «доступность образования как конституционная гарантия реализации права на образование на принципах равенства, определенных статьей 24 Конституции Украины (254к / 96-ВР), означает, что никому не может быть отказано в праве на образование, и государство должно создать возможности для реализации этого права [12].

01 октября 2010 года приказом № 912 Министерства образования и науки Украины была принята Концепция инклюзивного обучения, основанная на принципах Декларации ООН о правах человека и Конвенций ООН о правах инвалидов, к которым присоединилась Украина. В документе прописаны цели, задачи, принципы, пути внедрения, ожидаемые результаты и финансовое обеспечение. Последний пункт представляется особенно важным, поскольку предусматривает ресурсную составляющую. По этому поводу в Концепции указано: «Финансирование организации инклюзивного обучения осуществляется за счет государственного бюджета, средств местных общин и средств общественных, благотворительных и международных организаций» [5].

С практической точки зрения, кроме ресурсной составляющей, в юридическом плане важными являются пути внедрения инклюзивного образования. В Концепции отмечено, что они состоят из нормативно-правового, учебно-методического обеспечения инклюзивного обучения, а также институциональных изменений и модернизации высшего педагогического образования и повышения квалификации кадров. Недостатком и отличием этих ключевых пунктов Концепции (по сравнению с соответствующими европейскими моделями) является неполный отказ от медицинской модели инвалидности. Основной акцент делается на психолого-медико-педагогических консультациях и подготовке специалистов по инклюзии на вновь созданных кафедрах коррекционного образования. Переориентации обычного учителя, преподавателя для работы в инклюзивных группах не предусмотрено. Позитивным изменением, предусмотренным данным документом, является введение должности ассистент учителя, использование опыта спецшкол и интернатов в практике обычных образовательных учреждений.

Существуют также разногласия между поставленными задачами и их практическим воплощением. Так, если среди ключевых задач поставлена задача на достижение европейских и мировых стандартов инклюзии («внедрение инклюзивной модели обучения в общеобразовательные учебные заведения с учетом потребности общества, обеспечение доступа к социальной среде и учебным помещениям, разработки и использования специального учебно-дидактического обеспечения, реабилитационных средств обучения» [9]), то среди путей реализации отсутствуют планы и финансирование реструктуризации физического, архитектурного и инфраструктурного доступа. Зато акцент сделан на совершенствовании методического обеспечения и повышении квалификации кадров.

Ученые отмечают, что при воплощении инновационного образовательного проекта на первое место выходят два компонента: ресурсная составляющая (материально-техническая и архитектурная база, методическое обеспечение, наличие специалистов и помощников (человеческие ресурсы) и составляющая менеджмента (информационная составляющая), что есть на самом деле системой директивных указаний и обратной связи в административной и педагогической иерархии заведения.

Специалист по менеджменту общественных процессов В. Ильин указывает на ряд мотиваций и целей внешних источников финансирования высшего образования: а) обеспечение объема подготовки кадров (гос. заказ, спрос на профессию и т.п.); б) распределение бюджетных средств между вузами в зависимости от запроса на профессию, специфики учебной и научной

деятельности, потребностей работодателей и тому подобное; в) обеспечение доступности образования для различных социальных и экономических слоев молодого населения [3].

Поскольку на данном переходном этапе украинской экономики, политики и построения государства образование не достаточно финансируемо государством, то инновационные проекты, связанные с внутренней инициацией (руководство, община региона) ориентированы на внебюджетные вливания: «Внебюджетные ресурсы - это один из главных источников, за счет которых создаются инклюзивные условия, осуществляется переподготовка педагогических работников и руководства, создается безбарьерная среда для студентов»[6, с. 73].

Инклюзивное образование пока расширяет в Украине свой экстенционал (объем понятий) и трансформируется из метода обучения и воспитания лиц со специфическими потребностями в образовании в новую парадигму, которая охватывает всех участников учебного процесса. Последние переходят из субъект-объектных к субъект-субъектным взаимоотношениям, результатом которых становится не узкая профессионально-образовательная специализация, а самая широкая личностная реализация.

Г.Пантелей, резюмируя новую Концепцию развития общего среднего образования XXI века, которая позиционируется как «образование для человека», отмечает: «Стремление педагогов к тому, чтобы школа стала местом эмоционально-психологической защищенности и душевного комфорта личности, местом, где формируется гражданская зрелость, социальная ответственность за свою роль в национально-культурном возрождении Украины, где развивается интеллектуальная, эмоционально-волевая, психическая сфера личности, побуждает всех подняться в своей работе на качественно новый уровень, по-новому осознать свою роль в этом процессе. Итак, создать оптимальные условия для развития и становления личности как субъекта деятельности - важная задача педагогов, в каком бы направлении они не работали»[11]. То есть в самом широком понимании инклюзия - это тотальное включение всех детей и молодежи (а также взрослых в течение жизни) в широкий круг информационных, образовательных, общественных и других отношений, которые координируются образовательными и социальными сервисами.

Ключевыми принципами внедрения синергетики в инклюзивный учебный процесс является синергетика изучения учебного процесса (sinergetikfor) и синергетика внутри учебного процесса (sinergetikin). Главной задачей последнего подхода является выработка синергетического взаимодействия, поведения и мышления студентов в инклюзивном пространстве: «Конечным этапом развития нелинейного мышления можно считать формирование синергетического стиля мышления, призванного анализировать и воспринимать социоприродные явления во взаимосвязи, кооперативном развитии и вероятностной интерпретации. Под синергетическим стилем мышления необходимо понимать мыслительный процесс, ориентированный на выявление общих связей и отношений всего сущего, осознание мироздания, основанного на чередовании устойчивости и неустойчивости и осмыслении многоразмерности и неоднозначности параметров окружающей действительности»[8]. То есть главной целью обучения студента с особыми образовательными потребностями в образовании является научить его чувствовать тактическое изменение векторов развития (аттракция), которое может произойти на любом этапе учебного или воспитательного процесса. Базовым глубинным мотивом такого мышления и поведения является

инстинкт выживания и социализации, предусматривающий когнитивный и деятельностный оптимизм студента в гибкой среде.

Итак, в 2014-2015 гг. был принят новый Закон Украины об образовании, ряд объяснений и дополнений к нему, что положило начало реформированию концепции инвалидности и подготовило основу для принятия Закона Украины об инклюзии. Расширение объема понятия «инклюзия» требует не формальной, а существенной перестройки образования и социализации людей с особыми потребностями в образовании, что возможно при синергии разноуровневых факторов. Ключевым двигателем изменений является восходящий принцип - от открытой, оптимистично и деятельно настроенной личности, находящейся в специально организованном пространстве, не имеющей четко определенной цели, принцип, который является нелинейным и динамичным.

Литература:

1. Бондаренко З. Проблеми інклюзивного навчання студентів у інтегрованому освітньому просторі [Електронний ресурс] / З. П. Бондаренко, Є. О. Продан, Я. І. Бондаренко. – Режим доступу :http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp11/1/Tezy_Bjndarenko_Z_Prodan_YE_DNU.pdf
2. Горкуша Є. В. Інклюзивне навчання студентів з вадами зору в контексті сталого розвитку університетської освіти [Електронний ресурс] / Є. В. Горкуша. – Режим доступу: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp7/konf3/Gorkusha.pdf
3. Ильин В. Поведение потребителей [Электронный ресурс] / В. Ильин. – Режим доступа : <http://www.marketing.spb.ru/read/m7/index.htm>
4. Інклюзія в освіті [Електронний ресурс] / Сайт Науково-методичного центру інклюзивної освіти. – Режим доступу: http://nmcio.ippo.kubg.edu.ua/?page_id=48
5. Зубрицька М. Загальний аналіз законодавчого забезпечення прав осіб із особливими потребами у системі вищої освіти [Електронний ресурс] / Марія Зубрицька. – Режим доступу : http://yandex.ua/clck/jsredir?from=yandex.ua%3Byandsearch%3Bweb%3B%3B&text=&etext=641.P2mI7H3imXg9_2NuLCcRMRIkK23jX20WUJYXZ38kBBPE9EfUwSxbClehLhA
6. Кондратьева С. И. Механизм управления инновационным проектом по внедрению инклюзивной модели образования в вузе [Текст] :дисс. на соиск. науч. степ. канд. экон. наук : 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (управление инновациями)» / Сардана Ивановна Кондратьева. – Москва, 2010. – 169 с.
7. Мещанінов О. П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні [Текст] : Монографія / О. П. Мещанінов. – Миколаїв: видавництво МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – 460с.
8. Мукушев Б. А. Синергетика в системеобразования[Электронный ресурс] / БазарбекАрзашулыМукушев. – Режим доступа: urao.rsvpu.ru/filedirectory/167/sinergetica5.doc
9. Наказ Міністерства освіти і науки України № 912 від 01 жовтня 2010 року «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання»[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/
10. Науково-практичний коментар до закону України «Про вищу освіту» [Текст] / (за ред. чл.-кор. НАН України В. Ф. Опришка) – Київ. Парламентське вид-во. – 2014. – 672 с.

11. Пантелей Г. Г. Навчальний процес як синергетична система [Електронний ресурс] / Г. Г. Пантелей. – Режим доступу: <http://klasnaocinka.com.ua/ru/article/navchalnii-protses-yak-sinergetichna-sistema.html>
12. Рішення Конституційного Суду України у справі N 1-4/2004 4 березня 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legal.com.ua/document/kodeks/0CH56005CH50710-04.html> року
13. Черненко Н.М. Інклюзія в Україні: реалії сьогодення [Електронний ресурс] / Н. М. Черненко. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/konfer32/826.pdf>

Резюме

В статье осуществлен обзор состояния дел по имплементации инклюзивного образования на современном этапе реформирования системы высшего образования в Украине. Особое внимание уделено анализу нормативно-правовой базы Украины, которая регламентируют внедрение инклюзивного образования в высших учебных заведениях, указано на недостатки и пути их устранения. Описаны терминологические и концептуальные законодательные нововведения относительно инклюзии и очерчены шаги на пути синергического реформирования субъект-объектных отношений в новом образовательном пространстве.

Hanna Davydenko

The implementation of inclusive education into higher educational establishments in Ukraine at the modern stage.

Key words: *inclusion, laws of Ukraine, terminological content, resource constituent, synergy of inclusion process.*

The article deals with the analysis of the modern state of affairs concerning the implementation of inclusive education at the current stage of reforms in the system of high education in Ukraine. The special attention is spared to the analysis of normatively-legal base of Ukraine that regulates inclusive education implementation into higher educational establishments. It is indicated on defects and ways of their removal. Terminological and conceptual legislative innovations are described in relation to an inclusion and steps are outlined on the way of synergistically reformation of subject-object relations in new educational space.

Elena Bewz

DEVELOPING A MODULE ON SECOND LANGUAGE ACQUISITION FOR FUTURE ENGLISH LANGUAGE TEACHERS

Key words: *second language acquisition, second language learning, future English language teachers, L2 teachers, comprehensible input, curriculum, syllabus, New Generation School Teacher project.*

Having analysed the current situation with pre-service education and training for EFL teachers in Ukraine the project team revealed the necessity for curriculum change to prepare skilled, competent and professional teachers of English referred to international standards. Data from the Baseline Study carried out in 2013 and 2014 in several universities of Ukraine has become the basis for the renewal curriculum.

The special focus of the project is Methodology which appeared to cover only 3% out of all the subjects learnt in universities [4]. The newly developed core curriculum in Methodology differs greatly from existing one in terms of content, years of study, number of hours, approaches to teaching and learning, assessment specifications. Some new module such as Second Language Acquisition is being introduced to it as well.

Second language acquisition (SLA) denotes the ways in which any learner, a child or adult learns a second language. Second language refers to any language learned in addition to a person's first language. Though the concept is named second-language acquisition, it also refers to the learning of third, fourth, or subsequent languages. SLA has emerged as a field of study primarily from within linguistics and psychology as a result of efforts to answer three basic questions:

What exactly does the L2 learner come to know?

How does the learner acquire this knowledge?

Why are some learners more successful than others?

Different considerations about SLA are made on the part of those involved in language pedagogy. While curriculum developers and materials writers are interested in providing optimal sequencing orders for acquisition, teachers are concerned with pedagogic tasks which best facilitate acquisition in the classroom.

Teachers need to understand why certain things work or don't work in classrooms. That's why 'theory' may provide a part of the answer to some of the questions future English language teachers should have learnt to ask. Prospective teachers need to know how language is acquired. A knowledge of language acquisition theory helps to justify methodology. So it is important to decide how and in what measure to refer to Second Language Acquisition in teacher education programmes.

SLA research has made learners and learning central, and in some ways has thus contributed to a shift in focus from how teachers teach to how and what learners learn. Yet while the focus on learners and learning is important, it is not one that always offers straightforward answers to teachers [1]. Knowledge of SLA theory and research findings are supposed to help to inform future English language teachers' decisions, even if these findings are not directly applicable to the classroom.

The term core curriculum is used here to refer to the overall plan or design for a course on Methods of Teaching and how the content for course modules is transformed into a blueprint for teaching and learning which enables the desired learning outcomes to be achieved. Curriculum takes content (from external standards and local goals) and shapes it into a plan for how to conduct effective teaching and learning. It is thus more than a list of topics and lists of key facts and skills (the 'input'). It is a map of how to achieve the 'outputs' of desired student performance, in which appropriate learning activities and assessments are suggested to make it more likely that students achieve the desired results [3].

Input refers to the content of a course. Second language acquisition is a compulsory module which is supposed to be taught in Year 2, Semester 4. The aim of the module is to develop learners' pedagogical awareness of Second language acquisition. The *objectives* of the module are shaped in the way that by the end of the module, students will:

- be aware of second language acquisition (SLA) factors and their potential for second language learning and teaching

- be aware of the most relevant SLA hypotheses and their possible applications to teaching and learning
- be aware of SLA mechanisms (input, intake and output) and their stages
- be aware of the nature of their own errors and how to use appropriate strategies for avoiding them or using them as stepping stones in learning
- be aware of the need to create a teaching and learning environment which is close to natural.

The topic areas are generated to make up an Indicative content of the module (thus not everything is necessarily covered during it):

- the notion of SLA and its factors (linguistic, cognitive factors, sociocultural factors)
- SLA vs L1 acquisition and L2 learning
- hypotheses about SLA (the acquisition-learning distinction, the natural order hypothesis, the Monitor hypothesis, the input hypothesis, the Affective Filter hypothesis)
- SLA mechanisms (input, intake and output) and their stages
- the role of interlanguage in error identification and correction
- ways of encouraging SLA in the classroom E.g. through ‘exposure’
- ‘noticing’ as a structured procedure in classroom applications of SLA.

It is noticeable, that in the new curriculum, instruction and all classes in general are to be held in English, unlike in the existing practice where native language (Ukrainian) is also involved. Issues concerning teaching methods and the design of classroom activities and materials are addressed in the domain of process which refers to how teaching is carried out. As opposed to traditional reading lectures and mainly having seminars / or practical classes new approaches to teaching and learning include interactive lectures, task-based sessions, discussions, self-study, workshops, microteaching, reflective journal, portfolio/ diaries.

Output refers to learning outcomes, that is, what learners are able to do as the result of a period of instruction [2]. Learning outcomes are of retrospective character and are all linked to objectives. As a result of learning on this module, students should be aware of:

- favourable conditions for SLA (e.g. exposure, guided exposure, noticing, authentic materials, extensive reading and listening etc.)
- ways in which acquisition can complement learning.

Suggesting ways to assess students’ progress we bear in mind several things. In the first place, assessment should be related directly to the learning outcomes. Secondly, we will not be able to assess everything that is taught and learned on the module. And finally, it is of vital importance to state clearly and beforehand the assessment task and the criteria for evaluating it.

So, introducing a module on second language acquisition to core curriculum in Methodology for PRESETT in Ukraine is supposed to raise students’ awareness of key issues for implementing second language acquisition practices in their classroom in future. As informal environments, when they promote real language use (communication) are not conducive to acquisition, the formal environment has the potential for encouraging both acquisition and learning. The classroom has a definite role and value in encouraging second language acquisition, it should be viewed as a place where the student can get the input he or she needs for acquisition. The classroom may be superior to the outside world for beginning and low intermediate students, in that the real world is often quite unwilling to provide such

students with comprehensible input. The best language lessons may be those in which real communication takes place, in which an acquirer understands what the speaker is trying to say and the teacher-talk that surrounds the exercises may be far more valuable than the exercise itself.

Bibliography

1. Cohen A.D. The contribution of SLA theories and research to teaching language / A.D. Cohen, D. Larsen-Freeman, E. Tarone In Sadtono Eugenius [Ed.] Language Acquisition and the Second/Foreign Language Classroom. – Anthology Series 28. – SEAMEO Regional Language Centre: Singapore, 1991. – P.136-155.
2. Richards J. C. Curriculum Approaches in Language Teaching: Forward, Central, and Backward Design // RELC Journal, 2013. – 44 (1). – P. 5–33.
3. Wiggins G, McTighe J. Understanding by Design: A Framework for Effecting Curricular Development and Assessment. Alexandria, VA. Association for Supervision and Curriculum Development, 2006.
4. Шкільний вчитель нового покоління. Допроєктне базове дослідження (березень 2013 – березень 2014). – К.: Ленвіт, 2014. – 60 с.

Ելենա Բեվզ

ԵՐԿՐՈՐԴ ԼԵԶՎԻ ՅՈՒՐԱՑՄԱՆ ՍՈՂՈՒԼԻ ՄՇԱԿՈՒՄ ԱՆԳԼԵՐԵՆ ԼԵԶՎԻ ԱՊԱԳԱ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

Հիմնաբաներ. երկրորդ լեզվի յուրացման գործընթաց, երկրորդ լեզվի ուսուցման գործընթաց, անգլերեն լեզվի ապագա ուսուցիչներ, երկրորդ օտար լեզվի ուսուցիչներ, ուսումնական պլան ուսումնական ծրագիր, <<Նոր սերնդի դպրոցի ուսուցիչ>>:

Ամփոփում

Ուկրաինայում լեզվի ուսուցման բնագավառում վերջերս վարած ազգային քաղաքականությունը խոչնդոտում է նշանակալից դրական փոփոխություններին և միևնույն ժամանակ այնպիսի հարցերին ինչպիսիք են մասնագիտական կողմնորոշման դասընթացները, ինչպես նաև լեզուների ուսուցման մեթոդները բավարար ուշադրություն չի դարձվում: <<Նոր սերնդի դպրոցի ուսուցիչ>> ծրագիրը, որն իրականացվում է Ուկրաինայի կրթության և գիտության նախարարության և Ուկրաինայում Բրիտանական Խորհրդի կողմից, միտված է անգլերենի ապագա ուսուցիչների որակի կատարելագործմանը մինչ դիպլոմի ստանալը:

Елена Бевз

РАЗРАБОТКА МОДУЛЯ О ПРОЦЕССЕ УСВОЕНИЯ ВТОРОГО ЯЗЫКА ДЛЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Ключевые слова: процесс усвоения второго языка, процесс обучения второму языку, будущие учителя английского языка, учителя второго иностранного языка, учебный план, учебная программа, проект «Школьный учитель нового поколения»

Резюме

Национальная политика в сфере языкового образования в Украине в последнее время претерпевает значительных позитивных изменений, но, в то же время, таким вопросам, как профессионально ориентированные курсы, а также методике обучения иностранным языкам уделяется недостаточное внимание. Проект «Школьный учитель нового поколения» инициированный Министерством образования и науки Украины совместно с Британским Советом в Украине нацелен на совершенствование качества додипломной подготовки будущих учителей английского языка в Украине.

Alla Gembaruk

TASK-BASED APPROACH TO FOREIGN LANGUAGE TEACHING AND LEARNING

Key words: communicative language teaching, communicative task, task-based approach to language learning.

At present the Ukrainian authorities set as their primary task for developing the independent Ukraine its integration into the world community. This is impossible without having many people with a good command of foreign languages, and especially English. The growing need for good communication skills in English has created a huge demand for an appropriate teaching methodology. The methodology known as communicative language teaching, or CLT, is considered the best in meeting present day requirements for foreign language teaching. CLT was first proposed in the 1970s and since that time it has served as a major source of influence on language teaching practice around the world. Many of the issues raised by a communicative teaching methodology are still relevant today.

One of the subcategories of CLT is task-based language learning (TBLL). Task-based language learning was popularized by N. Prabhu while working in Bangalore, India. Major scholars who have done research in this area include Teresa P. Pica, Michael Long, Jane Willis, David Nunan.

Task-based language learning (TBLL), also known as **task-based language teaching** (TBLT) or **task-based instruction** (TBI) focuses on the use of authentic language and on asking students to do meaningful tasks using the target language [4].

The concept of 'task' has become an important element in syllabus design, classroom teaching and learner assessment. According to Rod Ellis, a task has four main characteristics:

1. A task involves a primary focus on (pragmatic) meaning.
2. A task has some kind of 'gap' (Prabhu identified the three main types as information gap, reasoning gap, and opinion gap).
3. The participants choose the linguistic resources needed to complete the task.
4. A task has a clearly defined, non-linguistic outcome [1, 37].

Many types of language tasks exist, particularly in the realm of communicative instruction.

According to N. S. Prabhu, there are three main categories of task; information-gap, reasoning-gap, and opinion-gap.

Information-gap activity, which involves a transfer of given information from one person to another – or from one form to another, or from one place to another – generally calling for the decoding or encoding of information from or into language. One example is pair work in which each member of the pair has a part of the total information (for example an incomplete picture) and attempts to convey it verbally to the other. Another example is completing a tabular representation with information available in a given piece of text. The activity often involves selection of relevant information as well, and learners may have to meet criteria of completeness and correctness in making the transfer.

Reasoning gap activity, which involves deriving some new information from given information through processes of inference, deduction, practical reasoning, or a perception of relationships or patterns. One example is working out a teacher's timetable on the basis of given class timetables.

Another is deciding what course of action is best (for example cheapest or quickest) for a given purpose and within given constraints. The activity necessarily involves comprehending and conveying information, as in information-gap activity, but the information to be conveyed is not identical with that initially comprehended. There is a piece of reasoning which connects the two.

Opinion gap activity, which involves identifying and articulating a personal preference, feeling, or attitude in response to a given situation. One example is story completion; another is taking part in the discussion of a social issue. The activity may involve using factual information and formulating arguments to justify one's opinion, but there is no objective procedure for demonstrating outcomes as right or wrong, and no reason to expect the same outcome from different individuals or on different occasions [3, 46 – 47].

Jane Willis proposes six types of tasks as the basis for TBLL:

1. **Listing tasks:** For example, students might have to make up a list of things they would pack if they were going on a beach vacation.
2. **Sorting and ordering:** Students work in pairs and make up a list of the most important characteristics of an ideal vacation.
3. **Comparing:** Students compare ads for two different supermarkets.
4. **Problem-solving:** Students read a letter to an advice columnist and suggest a solution to the writer's problems.
5. **Sharing personal experience:** Students discuss their reactions to an ethical or moral dilemma.
6. **Creative tasks:** Students prepare plans for redecorating a house [5, 35 – 36].

In addition, task types include **narrative** (Foster & Skehan, 1996); **reasoning-gap** (Nunan, 1989); **question-and-answer** (Nunan 1989); **structured and semi-structured dialogues** (Nunan, 1989); and **role-plays** and **simulations** (Crookall & Oxford, 1990; Richards & Rodgers, 2001); picture stories (Nunan, 1989); **puzzles** and **games** (Nunan, 1989); **interviews, discussions, and debates** (Nunan, 1989; Oxford, 1990; Richards & Rodgers, 2001); and everyday functions, such as **telephone conversations** and **service encounters** (Richards & Rodgers, 2001).

Many task types involve multiple skills and subskills, such as reading a passage for comprehension and then doing something with the information that has been read, such as answering questions, discussing the information, making a decision, solving a problem, and expressing how one feels about a given situation.

David Nunan draws a basic distinction between real-world or target tasks, and pedagogical tasks [2, 18 – 21].

Pedagogical tasks are specially designed classroom tasks that are intended to require the use of specific intreractional strategies and may also require the use of specific types of language (skills, grammar, vocabulary). A task in which two learners have to try to find the number of differences between two similar pictures is an example of a pedagogical task. The task itself is not something one would normally encounter in the real world. However the interactional processes it requires provides useful input to language development.

Real-world tasks are tasks that reflect real-world uses of language and which might be considered a rehearsal for real-world tasks. A role play in which students practice a job interview would be a task of this kind.

Pedagogically, **task-based language learning** has strengthened the following **principles**:

- A needs-based approach to content selection.
- An emphasis on learning to communicate through interaction in the target language.
- The introduction of authentic texts into the learning situation.
- The provision of opportunities for learners to focus not only on language but also on the learning process itself.
- An enhancement of the learner's own personal experiences as important contributing elements to classroom learning.
- The linking of classroom language learning with language use outside the classroom [2, 18].

Task-based language learning offers an alternative for language teachers. In a task-based lesson the teacher doesn't pre-determine what language will be studied, the lesson is based around the completion of a central task and the language studied is determined by what happens as the students complete it. The lesson follows certain stage:

- **Pre-task:** The teacher introduces the topic and gives the students clear instructions on what they will have to do at the task stage and might help the students to recall some language that may be useful for the task. The pre-task stage can also often include playing a recording of people doing the task. This gives the students a clear model of what will be expected of them. The students can take notes and spend time preparing for the task.
- **Task:** The students complete a task in pairs or groups using the language resources that they have as the teacher monitors and offers encouragement.
- **Planning:** Students prepare a short oral or written report to tell the class what happened during their task. They then practise what they are going to say in their groups. Meanwhile the teacher is available for the students to ask for advice to clear up any language questions they may have.
- **Report:** Students then report back to the class orally or read the written report. The teacher chooses the order of when students will present their reports and may give the students some quick feedback on the content. At this stage the teacher may also play a recording of others doing the same task for the students to compare.
- **Analysis:** The teacher then highlights relevant parts from the text of the recording for the students to analyse. They may ask students to notice interesting features within this text. The teacher can also highlight the language that the students used during the report phase for analysis.
- **Practice:** Finally, the teacher selects language areas to practise based upon the needs of the students and what emerged from the task and report phases. The students then do practice activities to increase their confidence and make a note of useful language.

Below is an example of a task-based lesson plan adapted from A Framework for Task-Based Learning by Jane Willis. This is an English class in Taiwan where English is a foreign language. There are thirty students who are sixth graders, high beginners, in the classroom. Seven students are high-level students who went to cram school to learn English for six years or more. Five students are low-level students who have difficulty in recognizing and reading most of words or sentences they have learned. Their English teacher, Connie, is going to give them some tasks to practice the four language skills,

especially speaking, and learn some specific sentence patterns or phrases that can be used when they want to compare or contrast things. Her lesson plan is as follows:

Task Goal (Outcome):

Students are able to use English to describe objects, actions, and signs as well as exchange information. Furthermore, they will complete the task “Spot the differences”, which asks the students to find out seven differences between two pictures (Picture B and Picture B’).

Pre-task:

1. Show a picture on the board and have the class discuss what is in the picture. Students might try to recall and use sentence patterns as many as they can to help describe objects, actions, and signs in the picture.
2. Divide students into groups of four. Give each group two similar pictures (Picture A and Picture A’) but with seven differences. Have each group discuss and find out all differences. Remind them that this activity is like one they have done before only with different pictures. Each student will see both pictures. Together they have to find the differences and write them down in note form. (Put an example (cat on right or on left of sign) on the board or the teacher models how to describe the pictures.) They will only have one minute. They should talk in English, but quietly.
3. Bring class together and have each group report their findings to the teacher and the class.
4. Introduce task: “Spot the differences” puzzle, like the one they have just completed. The difference is that each student cannot see both pictures. They need to try their best to use English to describe details in their own picture.

During-task:

1. Get students to stand up, find a different partner and sit down with their new pairs. Give each group two new pictures (Picture B and Picture B’). Keep them covered up for now. They also need two sheets of paper between the two of them, pens or pencils and their language notebooks.
2. Get them ready to start: We are going to work in pairs. Now, each of you takes one picture and notice that you are not allowed to see the picture until the task starts. Find seven differences between your picture and your partner’s picture. You are not allowed to show the pictures to each other. You are only allowed to communicate by talking about the pictures. You may use a sheet of paper and a pen to plan what you are going to say before you start describing your picture.
3. Tell all pairs to choose four differences they think will be in the two pictures. They write them down in detail, and practice explaining them, so they can tell their partners and the whole class later on. Show the students some examples, such as the cat example, on the board.
4. Go around the room and help the students while noting useful phrases and writing some on the left of the board, e.g. In picture B...the sign says....
5. When time is up, have students stop discussing and be ready to report their answers. Give them two minutes to practice. Draw attention to phrases on board.
6. Explain that they must listen carefully to other pairs. If they have the same difference, they check it off. Once they hear a difference, they must not report it themselves.
7. Each pair gives one difference (write these on the board as they tell the class) till there are seven. Some pairs may give the wrong answer or still have more. Write them on the board too.
8. Have students find out the correct differences by checking out each other’s picture.

9. Then, play audio recording of David and Amy doing the same task. There are one or two factual inaccuracies in the recording. Have students check off the differences they hear. (May need to pause after each one, and play it again.)

Here is a sample dialogue from such an activity:

David: Do you have the number of the house?

Amy: Yes, it is thirty. How about yours?

David: Mine is thirteen.

Amy: uh... thirteen, Oh, okay. How many people on the street in your picture.

David: Well, I got two, and you?

Amy: I have two, too. Mm...I think this part is the same.

David: How about trees? How many trees do you have? Are they tall or short?

Amy: I have one tree and it's tall.

David: Oh, I have two trees and they're tall. That's another difference here.

Amy: What else?

David: I think maybe the number's different.

Amy: What number?

David: The phone number of the restaurant.

Amy: My number is six three one nine zero. Your phone number is...

David: It's six three three nine zero.

Amy: Okay. How many have we got? That's three.

David: Three. How many do we have to have? Seven. Mm.

Amy: How about the television- is that on in your picture? Mine is not on.

David: Yes, it is!

Amy: ...and it's on in your picture but off in my picture.

David: Right. Anything else? The woman in the restaurant is waving the waiter.

Amy: I guess that is the same in my picture. What about the man on the street? He's carrying an umbrella.

David: He isn't carrying anything in my picture.

Amy: All right! So what shall we put? The man...

10. Now ask the class if any pairs have more differences? Ask them to spot the inaccuracies in the recording.

11. The teacher plays the audio recording in which contains one or two inaccuracies.

Post-task :

1. From the board, students choose a useful phrase from each sentence and practice saying it. Delete the phrase immediately after it has been said. Delete other words gradually. This is called "progressive deletion" and should be fun!

2. Students read out all sentences in full, including the missing parts. Clean board.

3. From transcript, students hear recording again and follow it in the transcript. Pause tape sometimes to let them predict how next phrase will be said (intonation with stress on key words).

4. Students read whole transcript and find ten questions to classify in whatever ways they like (e.g. questions with shall or get; short questions/long questions; questions with/without verb, etc.)

5. Students find two examples of the word and tell where it is in the conversation.
6. If time permits, students write down any new phrases they noticed.
7. Bring the class together and review analysis of questions. Practice short questions (point out many are without verbs) and then list questions with shall, got, have and practice them. Also, discuss use of so, and ask what word(s) are also used for the same function.
8. After the task, give students a reflection form with several questions on it. (e.g., What is the most difficult part in the “spot the differences” task? What are some interesting things you see in the task? What did you do if your partner couldn’t understand what you described?)
9. Peer and teacher feedback on task performance.
10. Optional activity: Have students imitate the “spot the differences” activity. They could draw two similar pictures to create a task to quiz their partners.
11. Create a task to quiz their partners [5, 156 – 158].

As a matter of **conclusion** it’s necessary to highlight the advantages of TBLL. The main of them are the following: task based learning is useful for moving the focus of the learning process from the teacher to the student; it gives the student a different way of understanding language as a tool instead of as a specific goal; it can bring teaching from abstract knowledge to real world application; a task is helpful in meeting the immediate needs of the learners and provides a framework for creating classes, interesting and able to address to the students needs.

References

1. Ellis, R. (2003). *Task-based Language Learning and Teaching*. Oxford, New York: Oxford Applied Linguistics.
2. Nunan, D. (2004). *Task-Based Language Teaching*. Cambridge University Press.
3. Prabhu, N. S. (1987). *Second Language Pedagogy*. Oxford: Oxford University Press.
4. Task-based language learning [online]. Available from: http://en.wikipedia.org/wiki/Task-based_language_learning. Assessed 12 March 2015.
5. Willis, J. (1996). *A Framework for Task-Based Learning*. Longman..

Ալլա Գեմբարուկ

ՕՏԱՐ ԼԵԶՎԻ ՈՒՍՈՒՑՈՒՄԸ ՀԻՄՆՎԱԾ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱՐԱՐԱԿԱՆՆԵՐԻ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ՎՐԱ

Հիմնաբաներ. հաղորդակցական հանձնարարականներ, օտար լեզվի ուսուցման մոտեցում հիմնված հանձնարարականների կատարման վրա, հաղորդակցական մոտեցում:

Հոդվածը նվիրված է օտար լեզվի ուսուցման դիտարկմանը, որը հիմնված է հաղորդակցական հանձնարարականների կատարման վրա: Դիտարկված են հանձնարարականների հիմնական տեսակները, բնութագրված է դրանց կատարման փուլերը սովորողների կողմից, բերված է այդ տիպի դասի օրինակ:

Алла Гембарук

ПОДХОД К ОБУЧЕНИЮ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА, БАЗИРУЕМЫЙ НА ВЫПОЛНЕНИИ КОММУНИКАТИВНЫХ ЗАДАНИЙ

Ключевые слова: коммуникативное задание, подход к обучению иностранного языка, который базируется на выполнении заданий, коммуникативный подход.

Статья посвящена рассмотрению подхода к обучению иностранного языка, который базируется на выполнении коммуникативных заданий. Рассмотрены основные виды заданий, охарактеризованы этапы их выполнения учащимися, подан фрагмент урока с использованием описаного подхода.

Инна Нестеренко

ВВЕДЕНИЕ ПОЛОЖЕНИЙ БОЛОНСКОГО ПРОЦЕССА В ПОЛЬШЕ

Ключевые слова: содержание педагогического образования, образовательный стандарт, подготовка учителя, модернизация, Болонский процесс.

Этап развития высшего образования большинства стран мира характеризуется особой интенсивностью и масштабами преобразований, обусловленных не только актуальными потребностями социально-экономического развития, но и вовлеченностью систем образования в интеграционные процессы, происходящие в условиях интернационализации и глобализации.

В связи с этим во многих странах мира стоит задача качественной подготовки специалистов, которые бы могли владеть навыками коммуникабельности, мобильности, воспринимать общественные изменения не как профессионально-личностный кризис, а как возможность для дальнейшего саморазвития, самосовершенствования, самореализации в творческом педагогическом поиске. Именно на учителя полагаются чрезвычайно важные функции развития гражданского общества, среди которых формирование потребительской культуры граждан, решение этического аспекта проблемы социального неравенства, смягчение последствий в обострении противостояния между различными слоями населения и т. д.

Особого внимания заслуживает содержание высшего педагогического образования, поскольку является важной составляющей образовательной политики государства и отличается высокой степенью гибкости и доступности. В условиях современного реформирования педагогического образования, обновления его содержания, решения проблем, связанных с повышением его качества большую роль приобретает изучение и критическое осмысление зарубежного педагогического опыта, среди которого выделяем опыт реформирования содержания образования в Польше.

Присоединившись к Болонскому процессу в 1999 году, Польша начала процесс модернизации педагогической подготовки специалистов в соответствии с европейскими стандартами. Именно поэтому период конца 90-х годов XX в. – начала XXI в. в этой стране учеными определяется как время значительных изменений и преобразований во многих сферах общественной жизни, важнейшее место среди которых занимает – реформирование образования. Реформы в системе образования Польши имеют много общего с образовательными реформами, которые осуществляются в Украине, поэтому анализ опыта их проведения в соседнем государстве является важным и актуальным.

Отдельные стороны заявленных проблем нашли освещение в научных трудах, которые позволяют решить часть исследовательских задач. К специальным исследованиям по вопросам реформирования содержания педагогического образования в Польше можно отнести

педагогические труды Ч. Банаха, К. Денека, З. Квечинской, Т. Левовицкого, Й. Шемпрух, Р. Шульца, Р. Квашниці, М. Шиманского, М. Селатицкого, Е. Толвинской, А. Вилкомирской, С. Квятковского, З. Ледуховского, Я. Павликовского, М. Табашевского и т. д.

Целью статьи есть определение концептуальных основ современного функционирования и актуальной модели стандарта подготовки учителя в Польше, которые составляют одну из тенденций реформирования содержания высшего педагогического образования в условиях глобализации и становления информационного общества, а также введения положений Болонского процесса.

Один из исследователей польской образовательной системы профессор М. А. Добрынин утверждает, что «польская школа и педагогическая мысль за свою многовековую историю развития накопили богатейший теоретический и практический опыт, который может представить значительный интерес для других стран и особенно тех, которые стали на путь национального возрождения и реформируют свои системы народного образования» [2].

Поскольку процессы европейской интеграции охватывают все сферы жизнедеятельности, высшее образование не стало исключением. Польша, четко определив ориентир на вхождение в образовательное пространство Европы, осуществляет модернизацию образовательной деятельности в контексте европейских требований, все настойчивее работает над практическим присоединением к Болонскому процессу.

Одной из важнейших тенденций реформирования содержания высшего педагогического образования в Польше является образовательная стандартизация, которая есть главной задачей Болонского процесса. Стандарт, наряду с законом «Об высшем образовании», является основным нормативным документом, несущим толкование определенной части Закона. Он развивает и конкретизирует такие характеристики образования, как содержание, его уровень и форму предъявления, указывает методы и формы измерения и интерпретации результатов обучения. Посредством стандарта осуществляется обеспечение стабильности требуемого уровня образования, его постоянное воспроизводство и совершенствование, отвечающее перспективам развития общества.

Поскольку одним из ведущих направлений реформирования высшего образования является образовательная стандартизация, содержание педагогической подготовки в Польше, а также пути его обновления и реформирования формализуются в государственных стандартах. Таким образом государство берет на себя ответственность формулировать перечень обязательных элементов содержания образования, имеющих, по мнению законодателей, общенациональное общественное значение.

Заметим, что в польской высшем образовании существуют общие стандарты для различных направлений обучения и отдельно стандарты, подготовленные для учителей, говорит об особой подготовке учителя в Польше, а также отличает профессиональное образование от такого образования других стран, в том числе и от Украины. Стандарты подготовки учителей существенно отличаются по своему содержанию и структуре от остальных стандартов, образуются по общему правилу и имеют одинаковую структуру. Создание и осуществление всех образовательных стандартов в Польше координирует Комиссия главного совета высшего образования.

Разработанные 17 января 2012 года новые педагогические стандарты Польше содержат все требования к компетентностям, квалификационную характеристику и систему диагностики качества знаний [3]. Согласно с новейшими стандартами учебный процесс базируется на новом подходе, ключевым моментом которого является студент, который учится, а не студент, которого учат. Результаты обучения свидетельствуют о сформированности знаний, умений, а также навыков студента. В учебных планах и программах акцентируется, что студент будет знать и уметь делать, а не что и как он будет учить.

Новые стандарты подготовки учителя утвержденные польскими педагогами существенно изменили содержание высшего педагогического образования в Польше. Основные изменения и модификации нового стандарта касаются:

- организации обучения,
- почасовой нагрузки,
- повышения роли практического обучения,
- гибкости обучения [4].

Согласно реформированному стандарту, современный подход в обучении является абсолютно новым для высшего педагогического образования, поскольку заключается в изучении студентами трех основных модулей и два дополнительных (факультативных) модуля, в рамках которых студент проходит подготовку к изучению второго предмета[5, с. 125].

Одним из основных положений министерского образовательного стандарта в Польше является то, что после окончания бакалавриата студент может идти работать только в детский сад или в начальную школу, а для работы в средней и старшей школах нужна степень магистра. Не менее важным аспектом модернизированного стандарта есть то, что после окончания учебного заведения студенты имеют право проводить уроки только по одному предмету, то есть получать только одну специальность – главную, а подготовка к преподаванию другого предмета (дополнительная специальность) может осуществляться дополнительно. Распоряжение Министерства образования от 07.09. 2004 г. обязало учебные заведения проводить подготовку студентов первой степени по двум предметам, то есть по двум специальностям – главной и дополнительной. Выбор дополнительной специальности зависит от перечня направлений подготовки, по которым проводилось обучение в вузе. Таким образом, новый образовательный стандарт педагогического образования отменяет обучение по двум специальностям, которое по сей день было обязательным для первой ступени.

Подводя итог, отметим, что Польша активно работает над введением положений Болонского процесса, а именно над модернизацией содержания высшего педагогического образования, чем выполняет обязанности, поставленные перед странами-участницами этого процесса. Одной из основных тенденций реформирования содержания высшего педагогического образования в Польше есть образовательная стандартизация – начало создания и внедрения новых стандартов, которые имеют огромное влияние на содержание подготовки будущего польского учителя.

Литература

1. Вульфсон Б. Л. Методы сравнительно-педагогических исследований [Текст] / Б. Л. Вульфсон // Педагогика. 2002. – №2. – С. 70 – 80.

2. Добрынин М. А. Польша: история общеобразовательной школы и педагогической мысли (с периода христианизации до 1939 года). [Текст] / М. А. Добрынин. – Брест: Издательство С. Лаврова, 1997. – 144 с.
3. SekulowiczMałgorzata. Nowestandardykształcenianauczycieli - ichcel, rola, zadaniaidylematyrealizacyjne [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.kul.pl/files/581/.../Sekulowicz.pdf.

Իննա Նեստերենկո

ԲՈԼՈՆՅԱՆ ԳՈՐԾՆԹԱՑԻ ՆԵՐԴՐՈՒՄԸ ԼԵՀԱՍՏԱՆՈՒՄ

Հիմնադրամ. մանկավարժական կրթության բովանդակությունը, կրթական չափորոշիչներ, ուսուցչի պատրաստվածություն, արդիականացում, Բոլոնայան գործընթաց

Հոդվածում դիտարկվում է Լեհաստանում բարձրագույն կրթության ոլորտում իրականացվող բարեփոխումների բովանդակությունը, կրթական չափորոշիչները, որոնք հանդիսանում են Բոլոնյան գործընթացի կարևոր պայմաններից մեկը: Մանրամասն վերլուծված են հայեցակարգային հիմքերը, ժամանակակից ուսուցչի մոդելը գլոբալացման և հասարակության տեղեկացվածության պայմաններում:

Inna Nesterenko

BOLOGNA PROCESS IMPLEMENTATION IN POLAND

Keywords: content of teacher education, educational standards, teacher training, modernization, Bologna process.

Summary

The article describes trends in reforming the content of Poland higher pedagogical education – educational standardization, which is one of the main provisions of the Bologna process. The conceptual framework and the model of teacher training modern standards in the context of globalization and the information society are analyzed in detail.

З.Э. Мусабеков

Ф.Б. Киличева

Б.З. Эргашев

ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ

Интерактивное обучение повышает мотивацию студентов в решении обсуждаемых учебных проблем, что дает эмоциональный толчок к последующей поисковой активности, побуждает их к конкретным действиям. В интерактивном обучении каждый успешен, каждый вносит свой вклад в общий результат групповой работы, процесс обучения становится более осмысленным и увлекательным.

Кроме того, интерактивное обучение формирует способность мыслить неординарно, по-своему видеть проблемную ситуацию, выход из нее; обосновывать свои позиции, свои жизненные ценности; развивает такие черты, как умение выслушивать иную точку зрения, умение сотрудничать, вступать в партнерское общение, проявляя при этом толерантность по отношению к

своим оппонентам, необходимый такт, доброжелательность к участникам процесса совместного нахождения путей взаимопонимания, поиска истины.

При интерактивном обучении преподаватель выполняет функцию помощника в работе, одного из источников информации; центральное место в его деятельности должен занимать не отдельный студент как индивид, а группа взаимодействующих студентов, которые стимулируют и активизируют друг друга.

Таким образом, освоение преподавателем проблемно-поисковых методов – самый верный путь к организации творческо-исследовательской деятельности студентов, а значит, интерактивного обучения.

Сегодня для развития творческих способностей студентов очень важно перейти от репродуктивных методов обучения к продуктивным, когда обучаемый должен не только показывать понимание изучаемого явления, но и решать задачи, вскрывая причинно-следственные связи между ними, уметь связать изучаемый материал с практикой, с жизнью.

При этом для обеспечения максимально самостоятельной творческой деятельности студентов преподавателю необходимо ограничиться лишь направляющим воздействием, исходя из того, что любой человек стремится к успеху и никогда, как утверждает известный психолог Селестен Френе, "не устает от работы, которая отвечает его функциональным жизненным потребностям".

Для создания ситуации успеха на занятии необходимо придерживаться следующих правил:

- ❖ все студенты способны усвоить материал, овладеть умениями и навыками;
- ❖ студенты должны знать, что преподаватель верит в них;
- ❖ преподаватель должен поощрять познавательную активность, делать акцент на понимание, а не на механическое запоминание, ни в коем случае не давать знания в готовом виде, а использовать проблемно-поисковый подход в обучении: например, предлагать студентам продолжить мысль, сделать по аналогии, включить ассоциативное мышление – одним словом, создать для обучающихся ситуацию успеха, чтобы способствовать развитию интеллектуальной, творческой, предметно-практической сфер, то есть становлению личности в целом;

- ❖ - важен психологический климат на занятии, способность педагога удивлять, привносить элемент необычности.

Интерактивная деятельность на занятиях по дисциплине «Педагогика. Психология» предполагает организацию и развитие диалогового общения, которое ведет к взаимопониманию, взаимодействию, к совместному решению общих, но значимых для каждого участника задач. В ходе диалогового обучения студенты учатся критически мыслить, решать сложные проблемы на основе анализа обстоятельств и соответствующей информации, взвешивать альтернативные мнения, принимать продуманные решения, участвовать в дискуссиях, общаться с другими людьми. Для этого на занятиях организуются индивидуальная, парная и групповая работа, исследовательские проекты, ролевые игры и т.п.

I. Форма группового взаимодействия - "Большой круг".

Тема обсуждения: «Характер и общение».

1. Каковы возрастные закономерности и возможности изменения характера человека?
2. Что необходимо знать и сделать для того, чтобы изменить характер человека, начиная со старшего школьного возраста?
3. Какие черты характера человека проявляются и развиваются в разных видах общения с людьми?
4. Каковы условия ускоренного развития в общении черт характера человека?
5. Каково значение так называемой обратной связи для формирования характера?

Работа проходит в три этапа.

Прием "Большого круга" оптимален в тех случаях, когда необходимо быстро определить пути решения вопроса или составляющие этого решения.

II. "Аквариум" - форма диалога, когда обучающимся предлагают обсудить проблему "перед лицом общественности". Малая группа выбирает того, кому она может доверить ввести тот или иной диалог по проблеме. Иногда это могут быть несколько желающих. Все остальные выступают в роли зрителей. Отсюда и название приема - "аквариум".

Тема диалога: «Психология поведения людей».

Перед вами утверждения, относящиеся к жизни, психологии и поведению людей. Объясните отдельные факты с помощью как можно большего числа гипотез и предложите концепцию, объясняющую все факты в целом.

1. Люди отличаются друг от друга по своим способностям.
2. Люди различаются темпераментом.
3. Разные люди занимают различное положение в обществе, окружающие относятся к ним с разной степенью

уважения.

4. Одни добиваются в жизни больших успехов, чем другие.

5. В человеческом сообществе во все времена его существования были и продолжают существовать борьба, конкуренция и вражда между людьми.

Приём «Аквариум» даёт возможность студентам увидеть своих однокурсников со стороны, а именно:

- как они общаются,
- как реагируют на чужую мысль,
- как улаживают назревающий конфликт,
- как аргументируют свою мысль и т. д.

III. «**Диаграмма Венна**» – это один из видов графических организаторов, позволяющий провести анализ и синтез при рассмотрении двух и более предметов, (явлений, фактов, понятий). Строится на двух и более пересекающихся кругах.

Вопросы для размышления: *Что общее и различное в следующих словах-понятиях?*

1. Люди – народ.
2. Человек – индивид.
3. Нелепость – глупость.
4. Чувство – эмоция.
5. Замечание – выговор.
6. Намёк – подсказка.
7. Невежество – грубость.
8. Государство – страна.
9. Пассивный – медлительный.
10. Война – борьба.

Пошаговое описание метода

Студенты (в парах) заполняют два круга, в каждом из которых перечисляются характерные черты двух понятий (предметов, явлений).	Объединяем студентов в малые группы (по 4-5 чел.), чтобы сравнить диаграммы и дополнить их.	Студентам в малых группах предлагаем выявить общие черты этих понятий (предметов, явлений)	Представитель одной из групп зачитывает характерные черты одного и другого понятия. Другие при необходимости дополняют.

Совместная деятельность студентов эффективна не только для занятий по формированию знаний или умений, не менее эффективно применение групповых форм для повторительно – обобщающих занятий. Изученный материал даёт обширную информацию для повторного анализа, уточнений, систематизации, выводов по теме. Наиболее сложная, но зато и наиболее эффективная форма на этом этапе изучения темы - *дискуссия*.

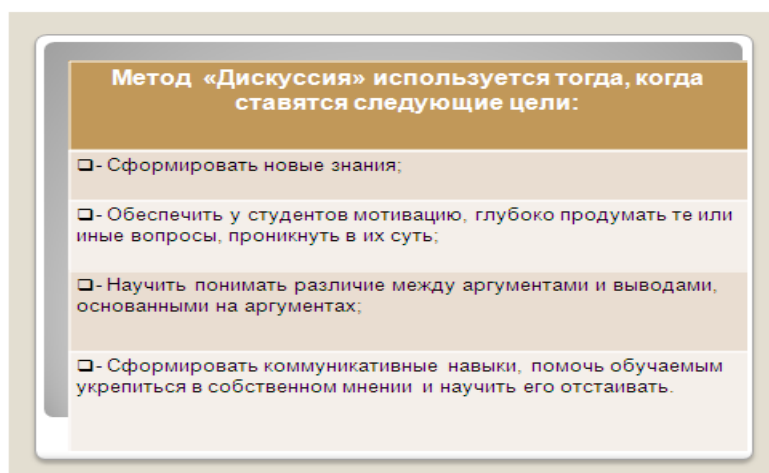
IV. «**Дискуссия**» – активный метод обучения в виде обсуждения, обмена взглядами по конкретной проблеме.

Тема обсуждения: «Специальные способности».

Вопросы для обсуждения:

1. Что такое общие первичные и общие вторичные способности человека?
2. Что необходимо для полноценного развития способностей людей?
3. Каким советам необходимо следовать для того, чтобы у человека нормально развивались память, воображение, мышление и речь?
4. Какие специальные упражнения используются для того, чтобы совершенствовать свойства внимания?
5. Какие упражнения необходимы для активного развития воображения?
6. Что способствует общему развитию памяти человека?
7. Что значит развивать мышление человека? Какие возможности в этом плане имеются у человека?

V. Приём «**Карусель**» вовлекает всех студентов в дискуссию, дает возможность каждой группе поделиться своими идеями и продолжать работу по обмену идеями или информацией со всей аудиторией на равных для всех условиях. Он эффективен, когда вопросы сначала обсуждаются в малых группах, а затем представители каждой группы делятся результатами обсуждения со всей аудиторией (например, методы «один – вдвоем – все вместе», или «смени позицию»).

Тема для дискуссии: «Как повлиять на отношение окружающих к вам?» *Согласны ли вы со следующими высказываниями? Аргументируйте свою точку зрения.*

Отношение окружающих людей к вам зависит от многих причин:

Во-первых, от вашего характера.

Во-вторых, от того, что знают о вас ваши близкие и друзья.

В-третьих, от того, как вы сами относитесь к людям.

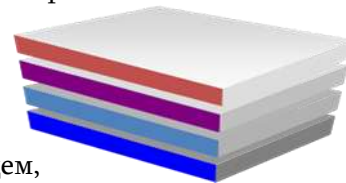
Выводы-советы:

1. Если причина недоброжелательного отношения – ваш характер, постарайтесь изменить его. Или принять всё как должное и настроиться, что со временем вы постараетесь изменить свой характер в лучшую сторону. Разберитесь в себе и признайте свои недостатки. Если вы открыто признаете свои недостатки, это оправдывает и прощает многое в вашем характере.

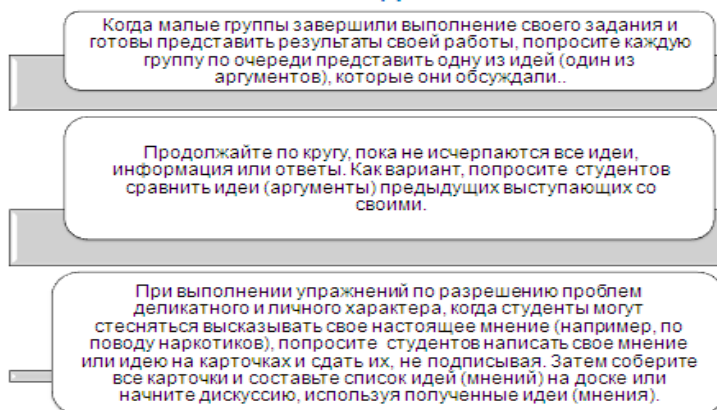
2. Наиболее устойчивое отношение к человеку обеспечивает полное знание о нём. Такое отношение, однако, не может быть ни исключительно положительным, ни полностью отрицательным, так как лишь идеальный человек может заслужить односторонне положительное отношение к себе, а законченный негодяй – отрицательное. Ни тех, ни других в жизни, к счастью, не существует.

3. «Закон взаимности человеческих отношений» прост: если мы хотим, чтобы окружающие хорошо относились к нам, мы должны будем, прежде всего, сами научиться по-доброму относиться к людям.

Внутренние и внешние отношения к людям нередко совпадают. Полностью скрыть от наблюдательного человека внутреннее отношение к нему практически невозможно, так как многие чувствуют скрытое отношение к себе со стороны других, хотя и не могут сказать, каким образом это им удаётся. Следует помнить, что показная доброжелательность, внешняя обходительность, искусная игра, лицемерие и неискренность почти всегда свидетельствуют о недобром отношении к человеку.

Пошаговые действия

VI. «Один-вдвоем-все вместе»

Этот метод особенно полезен на начальных этапах обучения студентов работе в малых группах и работе с дискуссионными проблемами. Он позволяет студентам сначала подумать самому, потом поделиться своими соображениями с партнером и только после этого – со всей аудиторией. Метод можно использовать для развития навыков и умений убеждения, ведения дискуссии, применения на практике навыков и умений вдумчивого (критического) мышления.

Вопросы для размышления:

1. Почему у человека складываются разные взаимоотношения с окружающими?
2. Как можно воздействовать на своё отношение к человеку?
3. Как улучшить взаимоотношения между другими людьми?

VII. «Разминки» (ледоколы, энеджерджайзеры) – короткие специальные упражнения, которые имеют целью привлечь или сконцентрировать внимание студентов, дать им разрядку. Разминкой

может служить любое интересное упражнение или игра. Разминку можно проводить в начале, в середине и в конце занятия — в зависимости от цели ведущего.

Методика оценки кратковременной зрительной памяти («Память на числа»)

Инструкция

❖ Группа разбивается по парам. Один партнёр выполняет роль хронометриста, другой – испытуемого. Затем они меняются ролями.

❖ Испытуемому в течение 20 секунд предъявляется бланк-задание с 12 двузначными цифрами.

31	65	47	29
53	17	79	93
34	63	81	45

❖ Задача: запомнить как можно больше цифр.

❖ Через 20 секунд бланк-задание закрывается.

❖ В течение 1 минуты испытуемый по памяти восстанавливает цифры, записывая их в бланк ответов.

❖ Порядок записи цифр значения не имеет.

Анализ и интерпретация результатов

❖ При оценке учитываются только правильные ответы.

❖ Оценка кратковременной зрительной памяти осуществляется в баллах согласно таблице:

Количество воспроизведенных цифр	9-12	7-8	5-6	1-4
Балл	5	4	3	2

Таким образом, использование в учебном процессе интерактивных методов обучения трансформирует и роль преподавателя. Он становится менеджером учебного процесса, оказывая помощь студентам в случае необходимости, формируя индивидуальные траектории изучения курса каждым из студентов в своем собственном темпе.

Интерактивные технологии на занятиях реализуют групповые формы обучения студентов, которые учат работе в команде, работе в коллективе. Всё это имеет большое значение для дальнейшей профессиональной реализации студентов, когда они принимают на себя большую долю ответственности за успешность изучения курса. Студенты сами признаются, что это им нравится.

В заключении хочется отметить, что систематическое проведение занятий по дисциплине «Педагогика. Психология» с использованием интерактивных методов обучения даёт возможность сделать вывод о том, что задача развития творческих способностей студентов успешно решается. Одним из главных достижений педагогической деятельности считается создание на занятии ситуации успеха, что позволяет активизировать развитие творческих способностей, стимулировать их проявление, а также способствовать повышению результатов обучения студентов.

Использованная литература

1. Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе – М.: Просвещение, 2005.
2. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей. – М.: Академия, 2002. – 320с.
3. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. – СПб.: Питер, 2000.
4. Ковалева Т.М. Инновационная школа: аксиомы и гипотезы. – М.: Издательский дом Российской академии образования, 2003.
5. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. Учебное пособие для вузов / Е. С. Полат [и др.] ; ред. Е. С. Полат. - 3-е изд., испр. и дополн. - М.: Академия, 2008.
6. Полат Е. С. и др. Новые информационные технологии в образовании. - М., 2000.

Liuda Zozylia

THE IMPACT OF HIGH SCHOOL TEACHER BEHAVIORS ON STUDENT AGGRESSION

There has been a great deal of research conducted on the topic of teacher behavior. However, within this broad category, this particular research sought out specific information on how teacher behavior affects student aggression. In doing so, the researcher did not set out to blame teachers for student aggression; the goal was to discover how teachers can modify behavior and react in ways that will help create positive and peaceful classroom environments – and prevent student aggressive behaviors that can result in violence.

In a study on student aggression and teacher behavior, teachers reported that they see the following behaviors in fellow teachers: bullying, derogatory comments, gossip, disrespect of authority, harassment, predetermined expectations of others, discord between individuals and groups, and angry outbursts. Not only did teachers witness these actions among their peers, but, when asked to label these behaviors, they identified them as either violence or precursors to violence. Interestingly, these are some of the very behaviors schools are trying to eradicate from the student population, yet, eradication efforts will find only limited success if teachers are modeling inappropriate behaviors. As one respondent said, “Teachers model expectations – if they show aggression, they will get aggression” [1,240].

The literature documents similar findings to those of the Spaulding and Burleson study discussed above. Hymen and Perone determined that at least 50-60 percent of all students experience maltreatment by an educator at least once in their school careers. Furthermore, research has found that a school may unwittingly contribute to student aggression through inappropriate classroom placement, irrelevant instruction, inconsistent management, overcrowded classrooms, rigid behavioral demands, or insensitivity to student diversity [1,241]. Conversely, findings show that elements which may curb aggression include a positive school climate, identification of and response to early violence warning signs, relevant coursework which is neither too simple or too complex, clear classroom rules and expectations, and the avoidance of power struggles.

Other research has explored more specific teacher behaviors and results. For instance, Mullins, Chard, Hartman, Bowlby, Rich, and Burke (1995) studied teachers’ responses to children who were

depressed. They discovered that there was an increase in a teacher's self-reported level of personal rejection and a decrease in the level of personal attraction to children who were depressed. Furthermore, the same decrease in personal attraction and increase in personal rejection were found for boys aged six through eleven who showed an increase in social problems or delinquency. Finally, Mullins (1995), et al., reported that teachers' negative responses to these troubled students were likely to grow stronger over time.

Van Acker, Grant, and Henry drew several conclusions from their research on school violence. First, they found a connection between school climate and violence resulting in the knowledge that schools can adversely affect student behavior. Secondly, they posit that teachers may displace their own feelings of anger and aggression onto students. And, thirdly, they discovered that the lack of positive teacher feedback for appropriate student behavior were likely to create inappropriate behavior in students. They describe this phenomenon in the following manner:

The lack of predictable feedback following desired behavior appears to suggest a situation in which the school may well provide a context for the exacerbation of undesired social behavior on the part of students most at risk for demonstrating aggressive and violent behavior.

Krugman echoed this idea of students behaving according to what is expected of them. They wrote that students adapt quickly to whatever label a teacher gives them in order to fit in the classroom environment.

Teacher behavior is an important target for preventive intervention because many aspects of the classroom environment have been linked empirically with student aggression. Among these are teacher instructional and behavior management techniques [3,82]. There is evidence that student-teacher interaction and punitive practices in schools may contribute to increased levels of aggressive behavior [3,86]. For example, VanAcker, Grant, and Henry (1996) found that highly aggressive children experienced "different classrooms" than other children. These investigators found that student-teacher interactions and classroom contingencies differed significantly based upon student risk for aggression. Teachers in the study did not attend positively to the desired social behavior of any of their students, and students at risk for aggression who performed well academically were less likely than were other students to receive praise. Teacher interventions have focused on improving teacher instructional skills and classroom management, as represented by factors such as negative interactions with students, differential treatment of students, autocratic styles of leadership, a high reliance on suppressionary discipline, negative physical behaviors, and unrealistic social and academic demands. In particular, there is evidence that increasing teachers' use of contingent praise can positively affect high-risk children (Ferguson & Houghton, 1992; Walker, 1996).

Several studies have demonstrated the efficacy of teacher interventions with high-risk children and youth. Hawkins and colleagues in the Seattle Social Development Project [4,470] found that teacher training emphasizing proactive classroom management, interactive teaching, and cooperative learning was related to lower levels of violent delinquency, sexual behavior, and cheating, and higher levels of school bonding and academic achievement. Specifically, teachers assigned to an intervention condition received a 5-day training course stressing consistent rules and expectations, contingent praise for positive achievement and behavior, monitoring student progress, and individual attention and small group instruction. Teachers were observed using the Interactive Teaching Map (Kerr, Kent, & Lam,

1985). Implementation of these practices was positively related to classroom opportunities for students, reinforcement, and school bonding and achievement. Although mean differences suggested positive intervention effects on teaching strategies taught in the intervention, these differences were not substantial enough to be statistically significant. Webster-Stratton and colleagues [1,240] offered four full-day teacher training workshops to Head Start teachers over a 6-month period. The sessions targeted effective classroom management strategies for misbehavior, promoting social skills, improving relationships with difficult students, and approaches to collaboration with parents. In evaluating the teacher training, the investigators created a composite teacher negative behavior score consisting of observations of teacher criticism of students from the MOOSES (Tapp, Wehby, & Ellis, 1995), a classroom atmosphere measure from the FAST-Track program (Conduct Problems Prevention Research Group, 1999), and a coder impression inventory modeled after a measure used with parents. Teachers in all teacher training conditions exhibited lower levels of negative behaviors toward students. Interestingly, teachers of students in the child-training-only condition also exhibited lower levels of negative behaviors (Webster-Stratton et al., 2001). Effects on teacher behaviors observed in the Seattle Social Development Project were suggestive, but not significant, and the designs of the Webster-Stratton et al. (2001,2002) studies do not permit evaluating the effects of the teacher intervention in isolation from other conditions. The Webster-Stratton et al. (2001) study randomly assigned families to one of six conditions, combining components of the Incredible Years program. There was no condition in which teacher training was offered without either parent training or child training included. In the Webster-Stratton et al. (2002) study, Head Start centers were randomly assigned to either an intervention condition including parent, child, and teacher interventions, or an observation-only control condition. Teachers in the intervention condition exhibited higher levels of behaviors stressed by the intervention. Like the Seattle Social Development Project and the Webster-Stratton et al. (2001,2002) studies, the Metropolitan Area Child Study (MACS; Metropolitan Area Child Study Research Group, 2002) has demonstrated the efficacy of interventions including teacher training and consultation on student behavior and achievement. The MACS study tested the efficacy of a general classroom enhancement intervention, a small group social-skills training intervention, and a targeted family intervention, arranged in levels with increasingly intense interventions, on aggression and academic achievement. Sixteen schools were randomly assigned to one of four intervention conditions: (1) an observation-only control condition, (2) a classroom enhancement condition (Level A), (3) classroom enhancement plus small group social-skills training (Level B), and (4) classroom enhancement, small group social-skills training, and family intervention (Level C). Results showed that the full (Level C) condition was effective in reducing aggression among younger children at high risk for aggression. Younger high-risk children in the three conditions receiving the general classroom enhancement intervention showed positive effects on academic achievement compared to controls. The effects on aggression in the MACS study were limited to children receiving treatment in earlier grades and occurred in a community with greater resources. Further analysis of the MACS sample suggested that teacher contingent reprimand of aggressive behavior, combined with classmates' normative pressure to reduce aggression, was associated with reductions in classroom levels of aggression (Henry et al., 2000).

This investigation produced evidence that teacher feedback generally, and teacher feedback to the most aggressive students in particular, was associated with change in aggression. The results also

suggested that the teacher intervention of the MACS changed both teacher feedback and class structure variables, generally and with the most aggressive students. These changes were in directions consistent with lowering levels of aggression. Although teacher behavioral praise has been shown to affect aggressive behavior of students, and the intervention stressed contingent praise for positive social behavior as a tool for behavioral management, little behavioral praise was found in this investigation, either in the control or intervention conditions. Overall, behavioral praise was observed only about 1/20th as often as behavioral reprimand, or once in every 20 observation sessions, whereas behavioral reprimand was observed an average of once each observation session. There was a slight indication of an increase in behavioral praise with more aggressive students when the Level A intervention was considered in the absence of other levels of intervention. Previous research has suggested that aggressive students receive excessively punitive treatment from their teachers [3, 88]. However, the results of this investigation suggest that more aggressive students actually receive less contingent reinforcement for their academic performance and behavior than do less aggressive students. Teachers in the control condition in this study tended to give less feedback overall as student aggression increased. The slopes between aggression and teacher academic praise, academic correction, and behavioral reprimand were all negative among controls, and significantly different from those observed among teachers in the intervention condition. The intervention appears to have been successful in equalizing the amount of contingent reinforcement received by students at all levels of aggression. All indicators suggested that teachers receiving the intervention increased the amount of individual attention given to more aggressive students over pretest levels. Teachers assigned to receive the intervention were also observed structuring class time differently than controls. Classes conducted by teachers in the intervention condition consisted of less time spent in large group lectures and substantially more class time devoted to individual seat work. These effects were stronger among more aggressive students, indicating, perhaps, that intervention teachers with more aggressive classes tended to change the ways they structured their classes. Overall, this study is consistent with the findings of Webster-Stratton et al. (2001,2002) and the Seattle Social Development Project (Abbott et al., 1998; Hawkins et al., 1999; Lonczak et al., 2002). The effect sizes of the significant effects in this study averaged .46 in the full sample and .62 in the reduced sample. These are comparable with effect sizes reported by Webster-Stratton et al. (2002), which ranged from .46 to .63 for effects on teacher negative behavior. Taken together, evidence from these studies suggests that teacher interventions may be effective because they change the contingent reinforcement experienced by aggressive children in their classrooms.

BIBLIOGRAPHY

1. Achenbach, T. M. (1991). Manual for the Teacher's Report Form and 1991 Profile. Burlington, VT: Associates in Psychiatry.
2. Gunter, P., Denny K., Jack, S., Shores, R., & Nelson, C. M. (1993). Aversive stimuli in academic interactions between students with serious emotional disturbance and their teachers. *Behavioral Disorders*, 18,265-273.
3. Henry, D., Guerra, N. G., Huesmann, L. R., Tolan, P. H., VanAcker, R., & Eron, L. D. (2000). Normative influences on aggression in urban elementary school classrooms. *American Journal of Community Psychology*, 28, 59-81.

4. Mayer, G. R. (1995). Preventing antisocial behavior in the schools. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 28, 467-478.

Валентина Кушнір

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОФИЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

Ключевые слова: профильное обучение, профиль, профильные предметы.

В статье рассматривается терминологический анализ и конкретизация содержания тождественных понятий разных исторических периодов для получения целостного представления о сущности профильного обучения в системе общего среднего образования на протяжении второй половины XIX - XX вв. Сравнивается процесс развития и видоизменения профильной дифференциации обучения в украинской школе в различные исторические периоды.

Украина проходит важный и одновременно тяжелый этап своего исторического развития, который обусловлен интеграционными процессами в европейское пространство. Эволюционные процессы, происходящие в гражданском обществе, объединением его вокруг общих европейских ценностей демократии, нуждаются не в риторически декларативной, а наполненной конкретным содержанием стратегии последовательных изменений всех сфер общества. Особого внимания требует система образования, которая занимает подавляющее первенство в обеспечении эффективного развития интеллектуального потенциала государства. Конкурентоспособность и привлекательность для молодежи всех ее звеньев, а также обеспечения высокого уровня качества образования является залогом последовательной европейской интеграции украинского народа.

Одной из педагогических основ подготовки молодежи к жизнедеятельности в условиях рыночной экономики является взаимодействие общего и профессионального образования в единой системе непрерывного образования. Среди основных форм реализации индивидуализации и дифференциации учебного процесса является профильное обучение. Процесс профилирования среднего образования должен помогать ученику в выборе дальнейшего пути образования с точки зрения его целей и возможностей.

Профилирование в рамках стратегии реформирования образования существенно трансформирует существующую модель среднего образования, эффективность которой постоянно снижается. Введение профильного обучения в украинских школьников созвучно с мировыми образовательными тенденциями и не противоречит им, поскольку во всех развитых странах мира старшие степени средней школы профилированные.

В этом контексте особого внимания заслуживает изучение опыта прошлых лет внедрения различных видоизмененных форм профильного обучения в украинской средней школе, что позволит прогнозировать будущее их развитие.

Отдельный вклад в исследование проблемы сделали ученые Л.Д.Березовская, В.И.Кизенко, А.П.Самодрин, Н.И.Шиян и др. Однако мы можем констатировать отсутствие специального исследования теоретических основ профильного обучения в истории отечественной школы.

Согласно *целью* нашего исследования является понятийно-терминологический анализ исследования и конкретизация содержания касательных понятий для получения целостного представления о сущности профильного обучения в системе общего среднего образования на протяжении второй половины XIX - XX вв.

Понятие «профильное обучение» является новым педагогическим термином, поскольку впервые им стали пользоваться в конце XX века. После принятия ряда государственных документов, в частности Закона Украины «Об общем среднем образовании» (1999 г.), Национальной доктрины развития образования в Украине (Указ Президента Украины, 2002 г.), профильное обучение становится ведущей, системообразующим категорией, что подчиняет такие понятия, как «профильная школа», «профильные предметы», «профиль обучения» и др.

В историко-педагогическом исследовании мы имеем дело не просто с педагогическим знанием, а с историей его становления и развития. Для того, чтобы полнее раскрыть суть понятия «профильное обучение», ориентируемся на определение тождественных понятий определенного исторического периода, что позволит сохранить принцип историзма и выявить генезис школьного профилирования как целостного педагогического знания. Поэтому в исследовании будем оперировать понятиями адекватными временному континууму науки, точными в воспроизведении лексики ученых и практиков соответствующего исторического периода. Это позволит проследить процесс развития и видоизменения профильной дифференциации обучения в отечественной школе в разные исторические периоды. Развитие рассматривается нами как процесс, что приводит к изменению качества чего-либо, переход от одного качественного состояния в другое [1, с. 1043]. Видоизменение (калька от латинского *modificatio*, французского *modification*, немецкого *Modifikation*) - разновидность, вариация, вариант чего-либо [7, с. 245].

Прототипом современной профильной дифференциации в течение XIX - начала XX веков была *фуркация* обучения («фуркация» происходит от лат. *Furcatus* - разделяю, «би»- два - бифуркация или большее число частей - полифуркация) под которой понимали распределения учебных планов, сочетание специализации учащихся с сохранением общеобразовательного характера средней школы.

Впервые объяснение термина бифуркация находим в сборнике «Объяснение 25000 иностранных слов, вошедших в употребление в русский язык, с означением их корней» О.Д.Михельсона (1865 г.) «Бифуркация - лат. *bifurcatio*, от *bis*, дважды, и *turca*, вилка, зубец. Раздвоение» [14, с. 645]. В «Словаре иностранных слов, вошедших в состав русского языка» О.М.Чудинова (1894 г.) уже читаем: «бифуркация - распределение учебных занятий и самих учеников на два разных курса» [19, с. 874].

В «полном словаре иностранных слов, вошедших в употребление в русском языке» Н. Попова (1907 год) «бифуркация» толкуется как «разделение системы образования на классическую и реальную после общеобразовательной школы» [18, с. 468].

Министр образования П. Н. Игнатьев (1915-1916 гг.) «полифуркацию» объяснял - в известной работе «Очерки о русской школе», как «разделение курсов на определенные объединяющие схемы проходных предметов, согласованы с определенными способностями и направлением мысли учеников». [13, с. 30.].

Полифуркция необходима, считал граф П.Н.Игнатьев, для обеспечения возможности полного развития природных задатков учащихся, готовности их не только в высшую школу, но и к практической деятельности в жизни [13, 32].

Идея бифуркации обучения нашла свое отражение в «Проекте единой школы на Украине» (1919 гг.). Внедрение в третьей ступени единой школы предусматривало «развить индивидуальные способности учеников и помочь углублению их индивидуальных интересов» [Ф 2582 оп. 1 спр.142.Л. 33 Обращение П.И.Холодного п. Губерниального Комиссара по образованию на Волыни].

Понятие «фуркация» П.И.Холодный употреблял в смысле «заведение разных отделов» [12]. В современном понимании «профили обучения» пользовались понятиями «отделы обучения» или «варианты обучения». Относительно понятия «профильное обучение», в исследуемый период употреблялось подобное понятие «обучение по концентрическому методу», или «обучение по систематическим курсам разных наук». Согласно современному понятию «профиль» использовалось подобное понятие «концентры», «профильные предметы» - «концентры дисциплин».

В первом издании Большой советской энциклопедии 1927 издание, под редакцией О.Ю.Шмидта термин «бифуркация» толковался как «разветвления учебного заведения на два отделения, секции или специальности», а «полифуркация» - «разделение учебной работы на несколько ветвей ...» [2, с.431].

Согласно «Схеме народного образования УССР» Г.Ф.Гринька (1920 г.) система среднего образования (4 + 3) состояла из «социального воспитания до 15 летнего возраста и профессионального образования, спроектированного по отраслям народного хозяйства» [21, с. 15]. В данный период в основу дифференциации содержания образования в старших классах было заложено профессионализацию. Среди педагогов активно использовался термин «специализация» - (лат.Specialis особый) приобретение специальных знаний и навыков в определенной области». Модель профессиональной школы была спроектирована на двух основных областях: промышленности и сельском хозяйстве.

В источниках и архивных материалах указанного периода встречается понятие «дифференциация трудшколы». Тождественно понятию «профиль», в указанный период употреблялось понятие «отраслевая вертикаль» и «профессиональный уклон», как дифференциация профессиональной подготовки учащихся в условиях общеобразовательной школы.

В конце 50-х годов в психолого-педагогической литературе снова появляется термин «фуркация», который настойчиво вводил Н.К.Гончаров. Ученый объяснял его как «систему дифференцированного обучения в старших классах, которая позволяет учащимся наряду с получением среднего образования более углубленно и основательно изучать предметы, избранной ими области и получить в период обучения в школе ту или иную специальность на основе систематического общественно производительного труда» [9, с. 12-37].

В Большой советской энциклопедии 1955 издание под редакцией Б.А.Введенского встречаем термин «полифуркация», как - «введение в старших классах общеобразовательной школы несколько профессиональных уклонов по циклам учебных предметов (естественный,

физико-математический, гуманитарный) или по признаку производственного и общественного окружения (сельскохозяйственный, индустриальный, кооперативный, культурно-просветительский и др.)»[3, с.594].

В Большой советской энциклопедии 1956 г. изданию термину «фуркация» уделено много места. Указано, что фуркация в средней школе (позднелатинского furco- разделяю, от лат.Furca - вилка с двумя штырями) - построение учебных планов в старших классах по циклам(гуманитарный, естественный и др.); иногда под фуркация понимают осуществления специализации, так называемых уклонов в средней школе (например, сельскохозяйственного, промышленного) и разновидности средней общеобразовательной школы (например, классическая гимназия и реальное училище)»[4, с. 661].

Однако, в результате острой дискуссии по вопросам дифференциации обучения в старших классах общеобразовательной школы на протяжении конца 50-х-начале 60-х годов термин «фуркация» был изъят из употребления, «как подход буржуазной школы» и полностью заменен термином - «дифференцированное обучение». В педагогической энциклопедии 1964 издание (главные редакторы И.А.Каиров, Ф.Н.Петров) находим понятие «дифференцированное обучение (от лат.Differentia - разница) распределение учебных планов и программ в старших классах средней школы» [17, с. 759].

Законом «Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в СССР» (1958 г.) утверждено необходимость создания специальных школ «для молодежи, которая имеет особые наклонности и способности к математике, физике, химии, биологии» и введено профессионализацию в старших классах общеобразовательной средней школы. Вводилась профильная дифференциация по профессиональному направлению.

В психолого-педагогической литературе 60-70 гг. XX века дифференциация обучения представлена как особая форма организации обучения с учетом типологических индивидуально-психологических особенностей учеников и особой взаимосвязи учителя и ученика. Учеными обосновывались два типа дифференциации: внутренняя и внешняя.

Основными показателями внешней дифференциации: распределение учеников по возрасту, интересам, успеваемости и др. Формами организации внешней дифференциации могли быть специальные школы и классы с определенным наклоном, факультативы по интересам, классы для второгодников и др. [6, с. 5].

Под термином «внутренняя дифференциация» Н.М. Шахмаев понимал такую организацию учебного процесса, при которой учет индивидуальных особенностей учеников происходил в условиях работы учителя в обычных классах [22, с. 250].

В Большой советской энциклопедии 1978 года издание под редакцией О.М.Прохорова выделяется *дифференциация в образовании*, которая использовалась в советской школе с целью углубления общеобразовательных знаний и трудовой политехнической подготовки учащихся, развития их индивидуальных интересов и профессиональной ориентации. 1960 года в советской школе были введены, начиная с 7 класса, факультативные занятия, а также работали школы и классы с углубленным изучением, у 8-10-х (одинадцатых) классах отдельных гуманитарных предметов, математики и вычислительной техники, физики и радиоэлектроники, химии и химических технологий, биологии и агробиологии, различных видов труда, а также искусства и

спорта. Фуркация, отмечали авторы энциклопедии, широко использовалась в зарубежных странах, в частности во Франции и США и «нарушала принцип единого обязательного для всех объема общеобразовательных знаний». Дифференциация в образовании отличается от фуркаций тем, что «не ограничивает, как это имеет место прифуркаций в буржуазных странах, обязательный объем знаний, необходимый каждому образованному человеку, независимо от его будущей профессии» [5, с.141].

В конце 70-х-начале 80-х годов идея дифференцированного обучения принимала очертаний целостной концепции. В учебном пособии «Дидактика средней школы» (1982 г.) под редакцией М.Н.Скаткина дифференциация выделяется как родовое понятие и включает в себя индивидуализацию как понятие видовое. В этом случае учебно-воспитательный процесс, для которого «характерен учет типовых индивидуальных различий учеников, принято называть дифференцированным, а обучение в условиях этого процесса - дифференцированным обучением» [10, с. 65].

Со второй половины 80-х годов учеными разрабатывались общетеоретические подходы к проблеме дифференциации содержания образования в контексте задекларированных основных принципов образования - ее демократизация и гуманизация. В Советском энциклопедическом словаре 1989 г. издание под редакцией А.М.Прохорова понятие «*дифференциация обучения*» толкуется как «распределение учебных планов и программ в средней школе с учетом склонностей и способностей учащихся. В СССР осуществляется с помощью школ и классов с углубленным изучением отдельных учебных предметов, факультативных занятий, средних специальных школ для одаренных детей (музыкальных, художественных, хореографических, спортивных)» [5, с. 401].

В основу «Концепции дифференциации обучения в средней общеобразовательной школе», утвержденной на заседании Президиума АПН СССР (1990 гг.) Было положено две формы дифференциации: внутренняя и внешняя. Внутренняя дифференциация предусматривала разное обучение в больших группах учащихся (классах), в соответствии с определенными признаками. Она предусматривала вариативность темпа изучения материала, дифференциацию учебных задач, выбор различных видов деятельности, определения характера и степени дозирования помощи учителя. Предполагалось использование при внутренней дифференциации как традиционной формы учета индивидуальных особенностей учеников (дифференцированный подход), так и в форме системы уровневой дифференциации на основе планирования результатов обучения, разработанных в НИИ средств и методов обучения АПН СССР.

Внешняя дифференциация рассматривалась как создание на основе определенных принципов (интересов, способностей, склонностей, достигнутых результатов, проектируемой профессии) относительно стабильных групп, в которых содержание образования и предъявлены требования отличаются. Внешняя дифференциация, в соответствии с концепцией, могла осуществляться либо в рамках селективной системы (выбор профильного класса или класса с углубленным изучением цикла предметов), или в рамках элективной системы (свободного выбора учебных предметов для изучения на базе инвариантного ядра образования) [15, с. 43].

В концепции впервые было отмечено разницу между профильным и углубленным обучением. Сущность внешней дифференциации, разработчики концепции видели в направленной специализации образования в области устойчивых интересов, способностей

школьников с целью максимального их развития в выбранном направлении. Разница между профильным и углубленным изучением состояла в степени специализации, и как следствие, в глубине соответствующих курсов и широте охвата контингента школьников.

Однако впервые профильное обучение было представлено как целостная система обучения как на педагогическом так и на организационно-педагогическом уровнях в Концепции профильного обучения в старшей школе (2003 г.). Разработчиками документа были учтены тенденции организации профильной старшей школы в странах Европы, России, наработки школ Украины.

Сейчас профильное обучение трактуется исследователями как «специально организованная форма познавательной деятельности, что учитывает индивидуальные особенности, желания и социальный опыт личности, направленная на оптимальное интеллектуальное развитие личности ученика и предусматривает структурирование содержания учебного материала, отбор форм и методов обучения в соответствии с их возможностями и стремлениями» (Н.И.Шиян) [23, с. 126.]; «система специализированной образовательной подготовки повышенного уровня определенного профиля обучения и по собственному желанию профессиональной подготовки учащейся молодежи 10-12 классов старшей школы» (Р.П.Вдовиченко, Л.М.Калиниченко) [8, с. 75]; «процесс, направленный на профессиональное самоопределение учащихся; педагогический принцип, обеспечивающий углубленное изучение отдельных дисциплин; форма организации учебного процесса; г) средство дифференциации и индивидуализации обучения» (Н.А.Анискина) [16, с. 10].

Итак, понятие профильное обучение основывается на целой системе знаний, что представляет фрагменты различных концепций и теорий, в частности: проблема соотношения классического и реального образования; проблема внедрения в средней школе профессионального образования, спроектированной по отраслям народного хозяйства; проблема сочетания политехнического, общего и производственного обучения; концепция дифференцированного обучения и др.

Обобщив все рассуждения, рассматриваем профильное обучение как систему специализированной подготовки старшеклассников, ориентированную на индивидуализацию и социализацию учащихся, их профессиональное и жизненное самоопределение, а также социальный запрос государства и общества, и основывается на изменениях в структуре, содержании и организации образовательного процесса в зависимости от особенностей профиля. Профилирование среднего образования способствует созданию равных образовательных возможностей для всех членов общества.

Резюме

В статье рассматривается терминологический анализ и конкретизация содержания тождественных понятий разных исторических периодов для получения целостного представления о сущности профильного обучения в системе общего среднего образования на протяжении второй половины XIX - XX вв. Сравнивается процесс развития и видоизменения профильной дифференциации обучения в украинской школе в различные исторические периоды.

Литература:

1. Большой толковый словарь современного украинского языка / сост. и гл. ред. В. Т. Бусел. - К. - Ирпень: ВТФ "Перун", 2004 - 1440 с.
2. Большая советская энциклопедия /гл. ред. О.Ю.Шмидт, - Т.6 Бессарабия – болъм. – М.: Акционерное общество «Советская Энциклопедия». – 1927. – 831 с.
3. Большая советская энциклопедия /гл. ред. Б.А.Введенский Т.33 печь - польцин, - второе издание- М.:Государственное научное издательство «Большая советская Энциклопедия». – 1955. – 671 с.
4. Большая советская энциклопедия /гл. ред. Б.А.Введенский Т.45 фидер-фурьеризм, - второе издание- М.:Государственное научное издательство «Большая советская Энциклопедия» - 1956. - 672 с.
5. Большая Советская Энциклопедия /гл.ред. А.М.Прохоров – третье издание. - Т.28 Франкфурт – чага. – М.: Издательство «Советская энциклопедия» - 1978. – 616 с.
6. Бутузов И.Д. Дифференцированный подход к обучению учащихся на современном уроке – Новгород, 1972. 72 с.
7. Виноградов В.В. История слов - М.: Институт русского языка им. В.В. Виноградова РАН, 1999. - 1142 с.
8. Вдовиченко Р. Проблеми профільного навчання в старшій школі на регіональному рівні / Р. Вдовиченко, Л. Калініна // Освіта і управління. – 2004. – Т. 7. – Ч. 2. – С. 71–77.
9. Гончаров Н.К. О введении фуркации в старших классах средней школы // Советская педагогика – 1958. - № 6. –С. 12-37.
10. Дидактика средней школы: Некоторые проблемы совр. дидактики/ Под ред. М.Н. Скаткина. — М.: Просвещение, 1982. — 319с.
11. Енциклопедія освіти /Акад. пед. наук України; головний ред.. В.Г.Кремень. – К.: Юрінк Інтер, 2008. – 1040 с.
12. Звернення П.І.Холодного до п. Губерніального Комісара по освіті на Волині – УДАВОВ Ф 2582 оп. 1 спр.142. Арк. 33
13. Игнатьев П.Н. Очерк о русской школе ГАРФ. Ф. 5881. Оп. 1. Д. 319. Л. 1 - 36.
14. Михельсон А.Д. Объяснение 25000 иностранных слов, вошедших в употребление в русский язык, с означением их корней. М. 1865
15. Монахов В.М., Орлов В.А., Фирсов В.В. Дифференциация обучения в средней школе // Советская педагогика – 1990. - №8. – С. 42-47.
16. Лікарчук, І. Проблема профілізації навчання / І. Лікарчук // Управління освітою. – 2002. – Липень. – № 13–14. – С. 2–39.
17. Педагогическая энциклопедия /гл. ред. А.И.Каиров, Ф.Н.Петров. – М.: «Советская энциклопедия», Т.1. – 1964 – 832 с.
18. Попов М. Полный словарь иностранных слов, вошедших в употребление в русском языкѣ - Изд. Т-ва И. Д. Сытина, - 1907, - 594 с.
19. Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка / Сост. под ред. А.Н. Чудинова. СПб., 1894
20. Советский энциклопедический словарь /гл. ред.. А.М.Прохоров. – 4-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 1632 с.
21. Ряппо Я.П. Народна освіта на Україні за десять років революції – К., 1927. – 127 с.
22. Шахмаев Н.М. Дифференциация обучения в средней общеобразовательной школе //Скаткин М.Н. Дидактика средней школы: Некоторые проблемы совр. дидактики/ под ред. М.А. Данилова, М.Н. Скаткина. – М.: Просвещение, 1975. – С. 251-281

23. Шиян, Н. И. Профільненавчання у школах сільськоі місцевості : теорія і практика / Н. И. Шиян. – Полтава: АСМІ, 2004. – 442 с.

Վ.Ն. Կուշնիր

ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

Հիմնաբաներ. մասնագիտաված ուսուցում, մասնագիտացում, մասնագիտացված առարկաներ:

Ամփոփում

Հոդվածում կատարված է տերմինաբանական հետազոտում և նույնանման հասկացությունների իմաստի հստակեցում պատմական հասկացությունների իմաստի հստակեցում պատմական տարբեր ժամանակաշրջանում, որպեսզի ամբողջական պատկերացում ունենանք ընդհանուր միջնակարգ կրթության համակարգում մասնագիտացված ուսուցման մասին XIX –րդ դարի կեսից մինչև XX դարի վերջը : Համեմատվում է տարբեր պատմական ժամանակաշրջաններում Ուկրաինյան դպրոցներում մասնագիտացված ուսուցման դիֆերենցումը:

Kushnir V.

THE ORETICL BASICS OF PROFILE EDUCATION

Keywords: specialized education, profile, profile items

Summary

The article discusses the terminological analysis and specification of content identical to the concept of different historical periods to obtain a holistic view of the nature of Special Education in general secondary education system during the second half of the twentieth century - the twentieth century. Development and modification of profile differentiation of training in the Ukrainian school is compared in different historical periods.

Инна Лаухина

ОСОБЕННОСТИ ВВЕДЕНИЯ РЕЛИГИЕВЕДЧЕСКОГО КОМПОНЕНТА В СОВРЕМЕННОЕ ФРАНЦУЗСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

Ключевые слова Блоки знаний о религии, религиеведческий компонент, содержание учебных дисциплин общеобразовательных средних школ Франции, основные методические подходы к реализации религиеведческих знаний.

В статье речь идет о возможности введения в содержание национального школьного образования Франции знаний о религии, рассматривается проблема сочетания светских принципов современного образования и введения религиеведческого компонента (блоков знаний о религии) в учебные программы французских общеобразовательных школ, выделены основные методические подходы, которые являются наиболее оптимальными в преподавании школьникам

знаний о религии, дан анализ содержания религиоведческого компонента в государственных школьных программах начальной и средней (коллежи и лицеи) школе Франции, акцентировано внимание на ограниченном характере знаний о религии во французских школах, а также на недостаточной теоретической базе исследования религиозных фактов и явлений.

Начиная с 1989 года во Франции ученые, педагоги, представители общественности активно обсуждают вопрос о возможности введения в содержание национального школьного образования знаний о религии. Именно поэтому более детального рассмотрения требует проблема сочетания светских принципов современного образования и введения религиоведческого компонента в учебные программы французских общеобразовательных школ, что и определило **актуальность** нашего научного исследования. **Цель** работы – выделить основные методические подходы к реализации религиоведческих знаний в школах Франции. Этот вопрос стал объектом изучения французских ученых Рене Нуайя, Доминик Борн, Жана Жоншере, Филиппа Годена, Анри-Пена Рюица, Кристианы Менасейре и других.

Следует заметить, что современная образовательная система Франции состоит из «материнской школы» (дошкольной подготовки), начальной («элементарной») школы (5 лет обучения), средней школы первой ступени – коллежа (4 года обучения) и лицея общего, технического и профессионально-технического направлений (3-4 года обучения). В коллежах и лицеях образовательные программы включают обязательные предметы: французский язык и литературу, математику, иностранный язык, физику-химию, историю, географию, граждановедение, науку о жизни и Земле, технологию, физическое и спортивное воспитание, пластические искусства, музыку [1]. Инвариантная часть программы для коллегей определяет содержание общекультурной, общенаучной и технологической (трудовой) подготовки учащихся, приобщения их к морально-этическим ценностям. В связи с этим образовательной программой предусмотрены обязательные и факультативные знания и курсы по выбору [2].

В то же время специализированных учебных курсов по религиоведческому образованию во французских учебных заведениях нет, поскольку это противоречило бы основным принципам светскости государства, но модернизированные образовательные программы для коллегей и лицеев содержат знания о религии и сохраняют преемственность в их предоставлении с образовательной программой начальной школы. К примеру, предметы «История искусств», «Французский язык и литература», «История» преподаются на всех этапах системы школьного образования Франции. Основные блоки знаний содержатся в программе интегрированного курса начальной школы «История-география-гражданское воспитание-мораль», в пределах обязательных учебных курсов «Гражданское воспитание» в коллежах, а в лицеях курс «Гражданское, юридическое и социальное воспитание» дополняется трансверсальными темами, которые изучаются в контексте некоторых и больше школьных предметов [4].

Французский исследователь Рене Нуайя в своей работе «Религиоведческий компонент в школьном образовании» (2002) предлагает пять направлений его реализации в образовательных программах государственных учебных заведений. Первое направление называется «Обсуждение возможности введения религиоведческого компонента в школе». Автор утверждает, что отсутствие религиозных знаний в содержании учебных программ приводит к обеднению интеллектуальной

сферы, ограниченному подходу к изучению культурного наследия, невежеству школьников, что может стать причиной проявлений нетерпимости, фундаментализма, сектантства, агрессии среди молодежи. Поэтому «светскость ограничений», по мнению Рене Нуайя, должна стать «светскостью интеграции», которая учитывает духовный плюрализм [7].

Второе направление называется «Развитие разнообразной религиозной культуры», где речь идет о культурной и социальной миссиях школы. Доминик Борн, руководитель рабочей группы Генеральной инспекции национального образования, считает, что культовые сооружения являются таким же культурным наследием, как Лувр или Эйфелева башня, поэтому школа призвана показать их специфику и многообразие. Рене Нуайя назвал это «педагогикой заинтересованности», которая базируется на компаративном подходе.

Третье направление называется «Воспитание с помощью критического мышления». По мнению ученого, религиоведческий компонент должен вводиться в учебные программы с соблюдением трех условий:

- 1) сочетать разные подходы к его изучению;
- 2) не догматизировать религиоведческие знания или пренебрегать ими, а знакомить с их разнообразием и специфичностью;
- 3) учить школьников строить отношения со сверстниками, учитывая их религиозные убеждения.

Четвертое направление называется «Введение религиоведческого компонента в содержание каждой школьной дисциплины». Рене Нуайя считает, что учитель должен беспристрастно толковать религиозные темы, понятия, символы, которые изучаются в пределах определенного предмета, используя при этом межпредметные связи (интердисциплинарность).

Пятое направление обозначено как «Потребность в религиозном опыте». Речь идет о развитии интереса к изучению религии, приобщении учащихся к дискуссиям о жизни людей разных конфессий. Исследователь назвал это «педагогикой уважения», с помощью которой ученики сближаются, обмениваясь собственными убеждениями и религиозным опытом[9].

В государственных школьных программах начальной школы религиоведческий компонент изучается имплицитно и эксплицитно. Имплицитно – во время усвоения определенных выражений, которые рассматриваются на уроках французского языка и литературы. Эксплицитно он содержится в программах по истории, где речь идет о выдающихся исторических событиях, связанных с религиозной жизнью французов, или при рассматривании тем о религиозных праздниках: Рождестве, Пасхе и др. Во время объяснения такого материала учителя используют исторические тексты, документы, иконографию. В то же время французские педагоги отмечают некоторые проблемы, возникающие во время разработки учебного материала, содержащего знания о религии: отсутствие надлежащей профессиональной подготовки учителей, которые не всегда могут разъяснить младшим школьникам религиозные аспекты произведений искусства или факты и явления, связанные с определенным вероисповеданием, отсутствие наглядности, несовершенство школьных учебников, опасение обидеть учеников другой религиозной традиции или неверующих. Это побуждает учителей начальных классов к инновационному поиску и реализации религиоведческих учебных курсов. Они составляют авторские программы («История религий в начальной школе»), подбирают наглядность к разрабатываемым урокам, составляют мини-словари религиозных понятий и терминов для младших школьников [5].

По сравнению с начальной школой, религиозный компонент в программах французских колледжей и лицеев представлен намного шире. Он включен в содержание таких учебных дисциплин, как «История искусств», «История», «География», «Обществоведение», «Французский язык и литература», «Философия».

С 2008 года в школах Франции был введен предмет «История искусств», целью которого является формирование в учеников чувства причастности к истории культуры Франции и мировой культуры, осознание ими множества вкусов, воспитание толерантности. Изучая такие блоки программы, как «Искусство, творчество, разные культуры», «Искусство, мифы и религия», «Искусство и духовность», «Искусство, общества, культуры», ученики знакомятся с произведениями искусства сквозь призму разных культур и цивилизаций, имеют возможность осознать связь между искусством и религией, духовностью и мифами. Религиеведческие знания представлены в виде мифов и верований, религиозных источников, которые вдохновляют на творчество, форм и способов выражения религиозных чувств (иконопись, духовная музыка, культовые сооружения), религиозной символики, традиций, религиозных праздников, церемоний, культов и т. п.[3].

Изучение истории и географии, по мнению французских специалистов, способствует формированию активного, любознательного интеллекта. Обучать школьников понимать, идентифицировать и обобщать научные факты, соотносить их с предметом изучения, лаконично и точно формулировать мысль – обозначает развивать в них способность к рациональному и критическому мышлению, воспитывать гражданские ценности. Французские ученые считают, что в программах «Истории и географии» для колледжей религиозный компонент является «органичной составляющей», поскольку возникновение основных мировых религий, их развитие и распространение проходило в тесной связи с развитием цивилизаций и великими географическими открытиями [6].

Реализация знаний о религии в образовании Франции неразрывно связана с формированием гражданственности как системы знаний и представлений о роли и заданиях личности в гражданском обществе и прививанием соответствующих убеждений. Поэтому знания о религии широко представлены в содержании программы по «Обществоведению», поскольку гражданское образование касается и вопросов прав и свобод человека в религиозной сфере, формирует толерантное отношение к людям других вероисповеданий [10].

Не менее значимым в реализации религиозного компонента в колледжах и лицеях Франции является предмет «Французский язык и литература», новые программы которого были введены в 2009 году. Главными компетентностями, которые должны освоить ученики, является формирование в них средствами литературного образования «гуманистической культуры», что ведет к размышлениям о месте индивида в обществе. Программа предлагает изучение ряда текстов, которые представляют как античное наследие, так и современную литературу и содержат религиозный компонент: отрывки из «Гильгамеша», Библии, произведения Овидия, Гомера, Вергилия, литературу средневековья, рассказы и поэзию XIX – XX веков [8].

Учитывая то, что такие тексты являются достаточно сложными для понимания и усвоения их учениками, авторы программы рекомендуют рассматривать лишь отдельные фрагменты, отредактированные образцы оригинальных литературных памятников. Например, в 6-м классе

коллежа (во Франции используют обратную нумерацию классов) предусмотрено изучение известных текстов Античности: отрывков из «Илиады» Гомера, рассказов об основании Рима, фрагментов из Библии и Корана. Задача учителя состоит в том, чтобы объяснить ученикам особенности стиля произведений, их языковые особенности, религиозную лексику [8].

В 4-м классе коллежа к рекомендованным программой произведениям принадлежат письма французских философов Вольтера, Дени Дидро. Руководитель группы специалистов по философии Генеральной инспекции национального образования К. Менасейре утверждает, что нет такого философа, который бы не касался проблем религии в своих работах. Поэтому список рекомендованной литературы дополняется сочинениями Томаса Аквинского, Огюстена, Декарта, Паскаля, Спинозы, Фрейда, Ницше, работы которых изучаются в пределах курса по философии «Религия и рационализм» и которые невозможно понять без ознакомления с религиозными явлениями и религиозной лексикой [11].

Проведенный анализ модернизированных учебных программ для французских коллежей и лицеев дает основание сделать вывод, что религиозный компонент в их содержании был расширен и обогащен за счет введения специальных тематических рубрик в программах по гражданскому образованию, французскому языку и литературе, истории, географии, философии, истории искусств. Этот блок знаний реализуется на междисциплинарных принципах, практикуются кросспредметные темы. Несмотря на это, ведущие французские ученые сегодня акцентируют внимание на ограниченном характере знаний о религии во французских школах, на недостаточной теоретической базе исследований религиозных фактов и явлений, поэтому работа в этом направлении продолжается.

Литература:

1. Вульфсон Б. Л. Школа современной Франции / Б. Л. Вульфсон. – М.: Педагогика, 1970. – 318 с.
2. Папіжук В. О. Реформування змісту загальної середньої освіти у Франції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Валентина Олександрівна Папіжук. – Житомир, 1997. – 22 с.
3. Bulletin officiel de l'Éducation nationale (BOEN). – 28.09.2008. – № 32.
4. Enquête pour des enseignants du premier cycle de l'APHG (Association des professeurs d'histoire et de géographie) // Revue Historiens et Géographes. – Mai-juin 1993. – № 340. – P. 18–19.
5. Fortat Richard. De «courageux volontaires» étudiants les religions à l'école élémentaire / Richard Fortat // Cahiers pédagogiques. – Avril, 1994. – № 323. – P. 40.
6. Instructions du Bulletin Officiel de l'éducation nationale. – 2008. – № 6. – 28 août.
7. Joutard Philippe. Laïcité: les sens d'un idéal. Rapport au ministre de l'Éducation nationale (septembre 1989) / Joutard Philippe // Éducation et pédagogie. – 7 septembre, 1994. – № 343. – P. 62–64.
8. Martini Evelyne. Programmes de Lettres et enseignement du fait religieux [Electronic resource] / Evelyne Martini ; IESR – Institute européen en sciences des religions, mis à jour le. – 17/02/2009. – URL : <http://www.iesr.ephe.sorbonne.fr/index5497.html>.

9. NouailhatRené. Lefaitreligieuxdansl’enseignement / RenéNouailhat. – Magnard : Cheminsdeformation, 2002. – 115 p.
10. Stratégiespouruneéducationciviquedansuneperspectiveinterculturellexniveauxdel’enseignement primaireetsecondaire :symposiumfinal, Roumanie, 7–11 décembre 1994. – Strasbourg : CDCC, 1995. – 120 p.
11. Tableronde: l’enseignementdufaitreligieux à l’école [Electronicresource]. – URL : http://www.eduscol.education.fr/DO126/religion_modernite.pdf.
- 12.

Իննա Լաուխինա

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՏԱՐԲԵՐԻ ՆԵՐՄՈՒԾՄԱՆ ԱՌԱՋՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հիմնաբաներ. կրոնական գիտելիքների բլոկ, կրոնական տարր, Ֆրանսիայի հանրակրթական միջնակարգ դպրոցների ուսումնական ծրագրերի բովանդակությունը, կրոնական գիտելիքների մատուցման մեթոդները:

Ամփոփում

Հոդվածում վերլուծվում է Ֆրանսիայի ազգային դպրոցական կրթության մեջ կրոնական գիտելիքների ներմուծման հնարավորության մասին, դիտարկված է ժամանակակից աշխարհիկ կրթության համադրումը կրոնական տարրերի հետ և դրանց ներդրումը Ֆրանսիական հանրակրթական դպրոցների ծրագրում, առանձնացված են մեթոդական մոտեցման հիմքերը, որոնք առավել օպտիմալ են կրոնական մոտեցման գիտելիքների դասավանդման համար, տրված է կրոնական տարրերի առկայությունը Ֆրանսիական տարրական և միջին դպրոցական ծրագրերում, ուշադրությունը կենտրոնացված է Ֆրանսիական դպրոցներում կրոնական գիտելիքների սահմանափակության, ինչպես նաև տեսական բազայի անբավարարության կրոնական փաստերի և երևույթների հետազոտման համար:

Inna Laxhunina

Religion into the Content of National School Education in France

Key words: Areas of knowledge about religion, religious component, content of curriculum in comprehensive secondary schools, main methodological approaches to realization of knowledge about religion, circumstances of providing religious components, school curriculum.

Summary

The article describes the ability of providing the knowledges about religion into the content of national school education in France. The problem of connecting the secular principles of modern education and the realization of religious components (areas of knowledge about religion) to the curriculum of French secondary school is raised. The main methodological approaches to the providing of religious knowledge are defined. They are the most optimal when conducting religion at school. The content of religious component in state school curriculum for primary and secondary schools in France is analyzed. The main circumstances of providing religious components in school curriculum are

defined. The author emphasizes the limited character of knowledge about religion in French schools and a limited theoretical basis of investigating religious factors and features.

Oleksandr Slobodanyk

ENGLISH AS A LINGUA FRANCA FOR STUDENTS

Key words: ELF, native teachers, ELT, non-native teachers.

The article deals with teaching English as a lingua franca for students. The author has examined the tendency of the teaching method, including the latest approaches in the field, and made conclusions about its effectiveness.

English as a Lingua Franca (ELF) is one manifestation of the changing role of English in the world today. The term ‘English as a lingua franca’ has emerged as a way of referring to communication in English between speakers with different first languages. There has become a challenge for the teachers of English where the language is taught as the foreign one because of focusing on the RP and native English speakers itself. Although new point of view on the learning does not exactly mean the participation of English native speakers in ELF interaction.

Empirical work on the linguistic description of ELF at a number of levels has in fact been under way for several years now. Research has been carried out at the level of phonology (Jenkins), pragmatics (Meierkord), and lexicogrammar (Seidlhofer). David Crystal has also opened the idea of Englishes and understanding of up-to-date needs of learners. Many modern teachers, professors try to understand whether such approach of understanding of the way of teaching is necessary and share finding (Nicola Galloway – a lecturer at The University of Edinburgh, Ying Wang – a lecturer at China Three Gorges University, Hsiuya Lee – a lecturer at Kaohsiung Medical University, southern Taiwan and so on).

English as lingua franca can be differently understood. There are two main definitions of ELF:

- it is a language, an actual variety of English, distinct from native varieties;
- or a context or purpose of use. [6, 211]

In the article the term is understood in the second sense. The teaching of ELF can be defined as teaching any person to use English for lingua franca purposes, regardless of which actual English variety he/she is employed to do.

Demographic trends indicate that the world population will grow to 10 billion by the end of this century from 500 million only a few hundred years ago. Since most of the growth is in the developing world, which also has the youngest people, the balance of power will shift to places where the populations are younger and where global English is being introduced at an earlier age in school. Further, as a result of increasing mobility, other languages like Mandarin, Spanish, and Arabic are developing as world languages while English is developing as a lingua franca in most places. Economic patterns are also indicators that will have an effect on language. The rise of BRICS (Brazil, Russia, India and China), and in particular China’s success and ‘huge investment in English’ [3, 33] together with its promotion of Mandarin signifies the growth of global English as well as that of other languages.

One of the most important drivers of global English has been the globalisation of higher education. Universities have been traditionally national institutions – even local ones. There has been

the so-called 'boom' in the system of education. As a consequence now universities compete at a global level. The changing nature and role of higher education is putting pressure on the rest of the education system [3, 74].

If attitudes towards ELF as a variety have been conflicting, the attitudes towards integrating ELF into English language teaching have been even more so.

The ideas of Communicative Language Teaching with the goal of communicative competence have dominated ELT over thirty years. The concept of communicative competence can be divided into four competences: grammatical, sociolinguistic, discourse and strategic [1]. From the prospective of ELF 'learning a foreign language becomes a kind of enculturation, where one acquires new cultural frames of reference and a new world view, reflecting those of the target language culture and its speakers' [1, 58]. Applying this to the English language with global spread over multitude of cultures seems unfeasible: 'any attempt to define the cultural context of the language ... is inherently an attempt to promote one English speaking community's culture at the expense of others' [5, 161].

Another problem teachers deal with while teaching ELF for university students is that the native speaker model behind the concept of communicative competence is often thought to be the best one and must have been idealised. In other words, there is 'tendency to assume that there is an almost hard-wired relationship between the status of being a native speaker of a language and a complete knowledge of and about that language ... and that all native speakers share the same knowledge' [5].

Whether a standard version of the language does in fact exist or not is another question, which is very difficult to answer. There is, indeed, no formal codification of it in a grammar or dictionary; but lack of codification in itself does not disprove existence: there are plenty of languages which exist without having been codified. Most practitioners, on the other hand, are able in most cases to make fairly confident intuitive judgements as to items that do not normally belong to ELF discourse but rather to specific dialects, and as to items that are clearly generally acceptable worldwide. This phenomenon makes it appear likely that somewhere underpinning the knowledge of fully competent speakers is an awareness of the existence of a range of standard forms: not one that anybody has imposed on them, just one that their experience of encounters with the language in various contexts has taught them exists [4].

The native speaker authority is also reflected in the dichotomy between native and non-native teachers. On a global scale, non-native teachers of English have traditionally been on the losing side in comparison since professional expertise, native-speakers [4]. Non-native teachers have nonetheless several advantages over native teachers, and over monolingual native teachers in particular: non-native teachers 'know the target language as a foreign language, share with their students the experience of what it is like to try and make it their own, often through the same first language/culture 'filter', and can represent relevant role models for learners' [6, 134-135]. In other words, non-native teachers are usually both competent and good speakers and qualified pedagogues of the target language because of being good at learning the language themselves.

All in all, it is crucial to understand whether teaching ELF is effective. There are both serious opponents and proponents of ELF and non-native teachers in ELT. If we are to provide English learners with useful skills in order to cope with diverse, real life intercultural encounters, some serious reconsideration needs to be done. Reforming ELT must start from the very essentials, such as what could be a realistic target for English language teaching and learning.

LITERATURE

1. Alptekin C. Towards intercultural communicative competence in ELT / Cem Alptekin // ELT Journal 56/1, 2002. – p. 57–64.
2. Crystal D. English as a Global Language (second ed.) / David Crystal // Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
3. Graddol D. English Next / D. Graddol. – London: British Council, 2006. – 128 p.
4. Ellis N. Reflections on frequency effects in language acquisition: A response to commentaries / Nick Ellis // Studies in Second Language Acquisition, 24, 2002. – p. 297–339.
5. Modiano M. Ideology and the ELT practitioner / Marko Modiano // International Journal of Applied Linguistics 11/2, 2001. – p. 159–173.
6. Seidlhofer B. Closing a conceptual gap: the case for a description of English as a lingua franca / Barbara Seidlhofer // International Journal of Applied Linguistics 11/2, 2001. – p. 133–158.
7. Seidlhofer B. Research perspectives on teaching English as a lingua franca / Barbara Seidlhofer // Annual Review of Applied Linguistics 24, 2004. – p. 209–239.

Ключевые слова: английский как лингва франка; учителя, для которых английский родной язык; обучение английского языка; учителя, для которых английский иностранный язык.

О. В. Галай

СОДЕРЖАНИЕ И СТРУКТУРА УЧЕБНОЙ ПРОГРАММЫ СПЕЦКУРСА ДЛЯ СТУДЕНТОВ ИНОСТРАННОЙ ФИЛОЛОГИИ “ОСНОВЫ КУЛЬТУРЫ МЕЖДУНАЦИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ”

Ключевые слова: спецкурс, подготовка учителя, культура междунациональных отношений, будущий учитель иностранных языков.

Пути подготовки будущих учителей иностранного языка к формированию у учащихся культуры междунациональных отношений предполагает совершенствование нормативно-правовой базы, учебных программ, создание учебников, ознакомления учителей с основами поликультурной педагогики, внедрение новых учительских специальностей, привлечения средств массовой информации, национально-культурных обществ и других структур гражданского общества к актуальности рассматриваемой проблемы.

Подготовка будущего учителя иностранного языка к формированию у учащихся культуры междунациональных отношений должна происходить прежде всего в ходе усвоения специальных дисциплин лингвистического и страноведческого профилей, а также методик обучения и воспитания. На протяжении всего процесса обучения в высших педагогических заведениях образования студенты специальности “Иностранный язык” изучают базовые курсы по философии, психологии, педагогике, лингвистике, страноведения, народоведения, накапливая определенные теоретические знания и практический опыт. Поэтому мы акцентируем внимание на углублении и

расширении уже полученных знаний, а также на необходимости получения новых знаний и выработке умений в области поликультурного воспитания.

Рассматривая организацию подготовки будущего учителя иностранного языка к формированию у учащихся культуры межнациональных отношений, мы выделяем два взаимодополняющих компонента: теоретическую и практическую подготовку, которая является основой знаний и умений, которые получают студенты в высших учебных заведениях. Теоретическая подготовка к воспитанию учащихся происходит в процессе изучения философских, психологических, педагогических, лингвострановедческих, специальных и методических дисциплин. Практическая же подготовка возможна лишь в процессе педагогической и фольклорной практик, при выполнении дипломных и курсовых работ, лабораторных и практических работ по специальным и методическим дисциплинам с культурологической направленностью учебного материала.

Как видим, методике преподавания, специализации учителя уделяется значительное внимание, чего нельзя сказать обобщей культурологической подготовке будущего педагога. При подготовке учителя иностранного языка в высших учебных заведениях традиционно основной акцент - на изучение иностранного языка и методики его преподавания. А культура стран, язык которых изучается, как правило, остается вне учебных целей. Мы считаем такой подход несколько суженным, что негативно влияет на становление общей культуры личности будущего педагога. Поэтому более оправданным является, культурологический подход.

Предварительную разработку основных деталей предстоящей деятельности преподавателя и студентов в учебно-воспитательном процессе мы видим через педагогическое проектирование [1,2,3,4].

Формой фиксации педагогического проекта является учебная программа отдельной дисциплины, которая определяет: содержание и объемы знаний, умений, которыми должен овладеть студент в соответствии с образовательно-квалификационными требованиями отраслевого стандарта; последовательность изучения учебного материала дисциплины; учетмеждупредметных связей; необходимое методическое обеспечение [6].

Разработанный нами спецкурс "Основы культуры межнациональных отношений" является одним из путей совершенствования подготовки будущих учителей иностранного языка в контексте внедрения поликультурного воспитания. Цель курса - способствовать подготовке будущего учителя иностранного языка к формированию у учащихся общеобразовательной школы культуры межнациональных отношений.

Реализация этой цели происходит путем выполнения следующих задач:

- ознакомить будущих учителей с главными принципами культуры межнациональных отношений и главными направлениями их реализации; раскрыть основные этапы современной культурологии;

- способствовать формированию у студентов четкого представления о целостной картине мира, поликультурности как нормальном явлении цивилизованного общества;

- выявить закономерности воздействия на человека этносоциальной среды; формировать у студентов позитивное отношение к своему и другим народам, ослабить возможное отрицательное воздействие на них межэтнических отношений.

-- дополнить и расширить предварительно усвоенные знания по основам культурологии, этнопедагогики, философии, страноведения;

-- активизировать приобретенные знания, умения и навыки на практике; способствовать приобретению студентами практических навыков в таких направлениях деятельности как воспитание в учащихся интереса и уважения к культурам народов мира, достижение понимания общечеловеческого и специфического в этих культурах; обеспечить понимание учащимися того, что вхождение в мир иноязычной культуры способствует формированию их как субъектов родной культуры;

-- реализовать осознание требований к общению в новых социокультурных условиях.

Наша методика базируется на культурологическом подходе, принципах культуросообразности и поликультурности. Основными направлениями работы в ходе реализации специального курса являются: обогащение мировоззренческо-ценностной основы учебно-воспитательного процесса; привлечение внимания к речи как показателя культурной принадлежности; усиление акцента на этнической уникальности и неповторимости в культурном многообразии; практическая направленность курса.

В ходе разработанной технологии учитывались следующие принципы:

-- целеустремленности, который обеспечивает единство и взаимосвязь всех вариативных компонентов в процессе реализации поставленной цели;

-- принцип природосообразности, который предполагает учет возрастных, психологических, биологических и национальных особенностей студента;

-- принцип сочетания национального и общечеловеческого в воспитании - два взаимодополняющие аспекты, которые усиливают эффект поликультурного воспитания.

Вместе с тем в ходе отбора и структурирования содержания учебного материала учитывались принципы, определенные Законом Украины “Об образовании”, Национальной доктриной развития образования: гуманизм, демократизм, приоритетность общечеловеческих духовных ценностей; органическая связь с мировой и национальной историей, культурой, традициями; независимость образования от политических партий, общественных и религиозных организаций; научный, светский характер образования; гибкость и прогнозируемость системы образования; единство и преемственность системы образования; непрерывность и разнообразие образования [7,32].

Усиление внимания к каждой личности, создания наиболее благоприятных условий для ее становления и развития предполагает гуманизация образования. Это является залогом успеха в формировании духовно богатой, культурной, творческой личности. Поэтому к содержанию авторского учебного курса «Основы культуры межнациональных отношений» нами были отобраны такие знания, которые способствуют осознанию студентами наличия положительных возможностей у каждого человека, неповторимости каждой личности, моральных и эстетических требований к ее поведению и деятельности, пониманию основных общественных ценностей и использованию этих знаний на практике. Формирование культуры межнациональных отношений будущего учителя невозможно осуществлять в отрыве от истории народа, его прошлого, культуры, традиций. Поэтому важным в процессе отбора и структурирования содержания учебного материала спецкурса является культурологический подход и национальный

характер содержания. Реализация культурологического подхода способствует формированию у будущих педагогов ответственности за сохранение культурных ценностей своего народа и заинтересованность изучением достижений других этносов. Указанный подход реализуется не только на основе овладения системой культурологических знаний, но и обеспечивает духовное единство народов.

Указанные положения дали основание утверждать, что разработанный спецкурс обеспечивает значительную компенсацию отсутствия в вузовской программе теоретического материала по вопросам воспитания культуры межнациональных отношений. Он выступает органичным дополнением содержания различных предметов таких как: педагогика, социология, культурология, страноведение и другие.

Таким образом, стратегическая направленность учебного курса предусматривает реализацию ряда системообразующих составляющих: главной цели, основных задач, базовых принципов, фундаментального содержания и комплекса аспектов. Учитывая тот факт, что в содержание курса „Основы культуры межнациональных отношений” входят материалы различных отраслей науки о культуре общения и взаимодействия, которые, тем не менее имеют общую цель, общие понятия и термины, мы считаем, что оптимальной формой построения учебного курса будет блочная или модульная.

Спецкурс «Основы культуры межнациональных отношений» предусматривает форму лекционных, семинарских и лабораторных занятий, кроме того - самостоятельную работу студентов. Программа курса построена таким образом, чтобы предложить студентам оригинальный подход к познанию социокультурного процесса, начиная с общих знаний и положений о феномене культуры в специфических черт, характерных для культуры стран, язык которых изучается. Материал в программе размещены по рубрикам: структура спецкурса (описание спецкурса), цель, текст программы, структура зачетного кредита спецкурса, темы для рефератов, вопросы и задания для контроля, вопросы для самостоятельной работы, список литературы.

Текст программы, в котором отражается содержание и структура спецкурса, состоит из введения, теоретических и практических вопросов. В программе предусмотрен определенный объем знаний, последовательность его изучения. Текст программы разделен на содержательные модули и темы, в которых отражены цели спецкурса. Программа составлена согласно требованиям модульного обучения, которая способствует тому, что обучение в высшей школе становится гибким. Благодаря введению в учебный процесс модульного обучения обеспечивается индивидуализация в ВУЗЕ. Содержательные модули в тексте программы размещены последовательно.

В первый модуль «Общие положения культурологии» вошли темы, раскрывающие понятия культуры и культурного многообразия (гендерного, социального, религиозного, этнического). Лекционные занятия курса имеют теоретическую направленность. Они составляют фундаментальную базу теоретической подготовки будущих учителей-филологов. В основе лекционных занятий лежит проблемно-поисковый метод изложения теоретического материала. Во время лекционных занятий используются в основном словесные методы с дополнением наглядных методов. Важное значение в ходе лекционных занятий дискуссия, которая является

ведущим методом обучения. В основе этого метода лежит вербальное взаимодействие, благодаря которой члены группы спонтанно наполняют обучение конкретно-смысловым материалом. Специфичность использования этого метода проявляется в обеспечении спонтанности групповых взаимоотношений.

Специальный педагогический курс „Основы культуры межнациональных отношений” открывает тема „Понятие культуры.” На лекционном занятии рассматривается ряд вопросов: сущность культуры, общество и культура, личность в системе общественных отношений, культура межнациональных отношений, функции культуры в обществе, материальные и духовные ценности, культурологические закономерности, разнообразие культур, взаимосвязь общечеловеческого и национального. Результаты предварительного анкетирования студентов подтвердили целесообразность рассмотрения указанных вопросов. По нашему мнению, это в значительной степени восполнит пробелы в культурологических знаниях студентов, выявленных в процессе опроса. Весомое место отводится вопросу психологического склада этноса, принципов его эстетики, поведения. Заданное направление предусматривает глубокое изучение таких понятий как: „традиционная культура”, „общечеловеческие ценности”, „национальность”, „социализация”.

Второй предложенной для изучения темой стала тема «Культура и содержание образования». Здесь термины «культура» и «образование» рассматриваются не как изолированные понятия, а как неотъемлемые части одного целого, которые дополняют друг друга и направлены на формирование целостной и всесторонне развитой личности. Цель данной темы - дать студентам понятие «образования» как доминирующего фактора, что в состоянии переломить катастрофически нарастающие разрушительные тенденции в духовной сфере.

Рассматривая сущность культуры межнациональных отношений в сфере образования, мы выделили 4 ее основные функции, а именно: познавательную, воспитательную, ценностно-нормативную и коммуникативную. Определив общую цель и конкретные задачи воспитания культуры межнациональных отношений, мы знакомим молодежь с системой научных знаний о правах и свободах человека и народов, наций и их отношениях, о расах и религиозных конфессиях. В противовес воспитанию уважительного отношения к истории, культуры и языка, национальных традиций, менталитета каждого народа, выставляются национальная ограниченность, замкнутость, национализм как возможные результаты деформации воспитания. Обзорно подаются исторические типы отношения к чужим этносам.

Результатом данного занятия должно стать осознанное понимание студентами понятия об образовании как феномен культуры. Раскрыто эволюцию понятия «всесторонне развитой личности» и суть социокультурного аспекта воспитания в национальном образовании.

Тема «Этнокультурная идентификация личности» освещает роль этнопедагогики в процессе воспитания в целом и, в частности - в формировании культуры межнациональных отношений. Целью темы является осмысление и осознание сути процесса национального воспитания, особенностей этнопедагогики как ведущего фактора культурного возрождения. Акцентируется внимание на различении таких понятий как «нация», «народ», «этнос»; рассматриваются главные атрибуты этнического сообщества. Значительное внимание уделяется раскрытию значения и роли этнокультурной идентификации личности в процессе формирования

культуры межнациональных отношений. Национальное сознание здесь рассматривается как обязательный компонент в системе основных факторов культуры межнациональных отношений. Содержание учебного материала проектируется на основе национальной культуры и направлена на воспитание национального сознания студентов. Пропаганда национальной культуры, по нашему мнению, осуществляет качественные изменения в иерархии ценностных ориентаций личности будущего преподавателя (общечеловеческих, национальных), а это является одним из важнейших условий обеспечения национального характера учебного материала в процессе изучения авторского учебного курса «Основы культуры межнациональных отношений».

Второй модуль спецкурса - «Лингвострановедческий содержание культуры межнациональных отношений» охватывает рассмотрение широкого спектра вопросов, касающихся социокультурных аспектов изучения иностранных языков, языковых тенденций в современном мире лингвистической ситуации в современной Европе. Язык здесь рассматривается как основное средство коммуникации, а иностранный язык - как инструмент познания жизни и культуры других наций. При рассмотрении вопроса изучения иностранных языков гражданами Украины, большое внимание уделяется личной мотивации выбора того или иного языка объектом изучения. Ведь важным звеном в формировании поликультурной личности средством изучения иностранного языка является, по нашему мнению, именно осознание внутренних мотивов человека - с какой целью он изучает тот или иной иностранный язык. Если интерес к определенному языку предопределяется одной лишь конкретной полезностью, то это приведет исключительно к разрушительному воздействию на процесс формирования культуры межнациональных отношений. Студенты должны творчески осмыслить и осознать суть процесса изучения иностранных языков, его роль и значение в формировании культуры межнациональных отношений, установить характер связи между языком и культурой народа.

В третьем модуле изучаются методологические основы подготовки будущего учителя-филолога к формированию у учащихся культуры межнациональных отношений в условиях преобразования современного общества. Изучение указанного модуля имеет целью формировать у будущих преподавателей навыки учебно-воспитательной работы в процессе обучения, а так же во внеурочное время. В связи с этим овладение учащимися иностранными языками является определяющим направлением и важным компонентом процесса формирования культуры межнациональных отношений, а учитель иностранного языка - непосредственным организатором этого процесса. Важно, чтобы учитель иностранного языка, наряду с грамматикой и лексикой, значительное место отводил описанию ценностей, обычаев, традиций, норм поведения носителей иной культуры. Кроме того, в разделе даются рекомендации по организации учебно-воспитательной работы во внеурочное время, направленные на успешное формирование у учащихся культуры межнациональных отношений. Цель раздела - усвоить особенности методической организации процесса обучения иностранному языку и осознать суть принципа социокультурной направленности учебно-воспитательного процесса.

Следовательно, разработанный нами учебный курс «Основы культуры межнациональных отношений», по нашему мнению, оптимизирует профессиональную подготовку будущих учителей. Изучение указанных тем курса повышает уровень подготовки будущих учителей иностранного языка к формированию у учащихся культуры межнациональных отношений, а

также формирует теоретический, эмпирический и деятельностный критерии готовности будущих педагогов общеобразовательной школы к поликультурному воспитанию учащихся. Осуществление подготовки будущих учителей иностранного языка к формированию у учащихся культуры межнациональных отношений в рамках спецкурса «Основы культуры межнациональных отношений» носит функциональный характер, моделируя тем самым содержание и структуру педагогической деятельности будущих учителей.

Литература:

1. Балабанов Г.И. Методологические проблемы проективной деятельности. - Новосибирск, 1990. - 258с.
2. Безрукова В.С. Проективная педагогика: Уч. пособие для инженерно - пед.ин-тов и индустриально - пед. техникумов. - Екатеринбург: Деловая книга, 1996. - 344с.
3. Безрукова В.С. Педагогика профессионально — технического образования. Проектирование педагогического процесса в профтехучилище. — Свердловск: СИПИ, 1990. - 170с.
4. Белова Е.К., Коваленко Е.Э. Лабораторная дидактика. Пособие для преподавателей. - Харьков: УИПА, 2003. - 56с.
5. Власко Н.П. Устименко А.В. Преимущества модульно-рейтинговой технологии обучения // Педагогика и психология. - 2004. -- №2 (43). - С.98-105.
6. Закон Укр. "Об образовании", нац. доктрина развития обр.
7. Положение об организации учебного процесса в высших учебных заведениях. Утверждено приказом Министерства образования Украины от 2.06.93. №161. - К.: Высшее образование в Украине. Нормативно-правовое регулирование // под ред. А.П. Зайца, В.С.. Журавского. - К.: ФОРУМ, 2003. - 950с.

Գալեյ Օ. Վ.

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԾՐԱԳՐՈՎ՝ ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐ՝ ԴԱՍՇՆԹԱՅԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆ ՈՒ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հիմնաբաներ. հատուկ դասընթաց, ուսուցչի պատրաստվածություն, միջազգային հարաբերությունների մշակույթ, օտար լեզվի ապագա ուսուցիչ:

Ամփոփում

Հոդվածում լուսաբանվում է արտասահմանյան բանասիրություն ուսումնասիրող ուսանողների ուսումնական ծրագրի՝ <<Միջազգային հարաբերությունների մշակույթի հիմունքներ>> հատուկ դասընթացի կառուցվածքն ու բովանդակությունը, որը նպաստում է օտար լեզվի ապագա ուսուցիչների աշակերտների մոտ միջազգային հարաբերությունների մշակույթի ձևավորմանը

Halai O.V.

Contents and structure of on-line tutorial of the special course for the foreign language students "The bases of the culture of international relationships"

The article lights up the maintenance and structure of on-line tutorial of the special course for the foreign language students "The bases of the culture of international relationships", that will promote

the preparation of the future teachers of a foreign language for the formation of their pupils' culture of international relationships. Key words: special course, preparation of a teacher, foreign language teacher, culture of international relationships.

Александр Коваленко

ВЫБИРАЕМ ОПТИМАЛЬНЫЙ УЧЕБНИК ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Успешное изучение иностранного языка невозможно без использования качественного учебного пособия. Требования к учебнику значительно возрасли и он постепенно перерос в многокомпонентный учебнометодический комплекс (далее УМК). Структура комплекса отражает развитие методики и техники, новые вызовы евроинтеграции и рынка труда.

Его составляющие обязательно включают книгу для ученика / студента, рабочую тетрадь, аудио материалы и книгу для учителя. На современном этапе в этот список добавились новые компоненты: дополнительные учебники по грамматике, компьютерные учебные программы, программы для презентации учебного материала. Также предполагается использование так называемых "perfect partners": книг для чтения и адекватных для данного этапа словарей. В учебно-методический комплекс для младших школьников желательно включение карточек со словами и с изображением отдельных предметов (flash cards), с иллюстрациями к рассказам, тематическими иллюстрациями, таблицами, видео и даже набором для кукольного театра как в Playway!

Перед учителем встает важная проблема выбора УМК, что кардинально определяет педагогические и методические технологии при обучении иностранному языку. Выбор УМК является комплексной проблемой. Его выбор зависит от большого количества факторов. По нашему мнению количество и важность этих параметров в основном не осознается в полной мере, хотя каждый учитель мечтает об идеальном учебник.

Педагогам по нашему мнению следует учитывать соответствие УМК следующим критериям:

1. Четкое соответствие уровню речевой компетенции (A1, A2, B1, B2, C1, C2). Для этого некоторые современные НМК предусматривают вступительный раздел с тестовыми заданиями, которые помогают определить готовность ученика к обучению с помощью данного учебника. Следует оценивать имеющуюся компетенцию по каждому виду речевой и языковой компетенции отдельно. При значительных различиях между успеваемостью по каждому виду целесообразно начинать с более низкого уровня, но не выше!
2. Соответствие возрасту учащихся / студентов (pre-primary, primary, low secondary, young adult, adult). К сожалению довольно распространенным явлением является использование учебника для более старшей возрастной группы. Это очевидно можно объяснить тем, что в этих УМК материал изложен более систематично и полно, он лучше социализирует в мир взрослых. Подобное расхождение может негативно влиять на мотивацию занятий иностранным языком детей. Добавим, что комплексы для взрослых являются более "быстрыми", потому что в основном рассчитаны на так называемых false beginners, то есть тех, кто учил иностранный язык в прошлом

и. что допускает беглое интенсивное повторения. В них для достижения компетенции beginner или elementary часто отводится один уровень учебника, в то время как для детей обычно предусмотрены 3-4 уровня.

3. Соответствие учебной программе. Отсутствие материалов о родной стране во многих английских и американских УМК компенсируют следующие задачи: "Прочитав текст о столице Франции, опишите столицу вашей страны" или "Сравните любимые английские блюда с блюдами вашей национальной кухни". Хотим отметить интересный опыт: для НМК "Click On" преподавателями Житомирского педагогического университета разработано приложение "Click On Ukraine" с аудио материалами, что компенсирует подобный пробел.

4. Соответствие требованиям современного тестирования и внешнего оценивания или ЕГЭ. С точки зрения подготовки выпускников школ к техническим навыкам выполнения такого теста, его формата, существующие учебники и УМК можно условно разделить на те, содержание которых полностью соответствует требованиям внешнего оценивания, частично соответствует либо полностью отвечает таким требованиям. В отдельную группу УМК можно отнести такие, которые ставят целью форсировать формирование индивидуальных навыков выполнения тестов, но рассчитаны на систематическое длительное групповое обучение. По нашему мнению такие учебники целесообразно начинать применять более чем за год до прохождения такого тестирования. Можно было бы рекомендовать использование учебных комплексов для таких международных экзаменов как "KET", "PET" и "FCE".

5. Наличие в НМК всех необходимых современных составляющих. Разделение учебника (coursebook) на student's book и activity book является рациональным и менее затратным.

6. Наличие качественных, аутентичных, методично совершенных аудио материалов, которые развивают как навыки аудирования, так и произносимые навыки. Можно констатировать, что аудиоматериалы многих национальных комплексов не включают достаточное количество текстов для аудирования, запись осуществляется иногда лишь одним или двумя дикторами, упражнения по аудированию однообразны. Недостатком некоторых УМК является неадекватное соотношение диалог-монолог не в пользу диалога. Иногда аудиотексты являются по сути текстами лишь для чтения. Часто аудио материалы выпускаются с большим опозданием или вообще отсутствуют.

7. Наличие подробной книги для учителя, которая крайне необходима для молодого учителя. Содержание книги для учителя некоторых УМК включает только ключи, а объяснение методики использования комплекса занимает одну-две страницы! Наш опыт свидетельствует, что использованной учебника для дошкольного возраста и даже младшего школьного возраста без книги для учителя вообще невозможно. Без этого содержание учебника, заложенный авторами остается малопонятным.

8. Единство методических подходов авторов УМК и учителя-пользователя. С одной стороны учебные материалы предназначены совершенствовать методику учителя, знакомить с современными подходами, эффективными приемами объяснения материала и тому подобное. Однако комплекс должен быть "своим", "родным" для учителя, его применение должно быть понятно конкретному учителю, соответствовать его видению и предпочтениям. При значительных различиях учитель пытается существенно уменьшить применение учебника. По нашему мнению применение самостоятельно подобранных учителем учебных материалов,

текстов, тестов и т.п., часто приводит к неоправданной эклектичности, фрагментарности, отсутствию преемственности, единства, частотности в повторении и разноуровневому характеру учебных материалов. Заметим, что использование самых новейших интенсивных методик изучения иностранного языка часто требует дополнительной методической подготовки учителя.

9. Совпадение количества аудиторных часов со временем необходимым для прохождения УМК. Целесообразно учитывать на сколько часов в неделю рассчитан учебник. Увеличенное количество часов (5-6) рекомендуется для спецшкол и гимназий. Этот фактор особенно весом в условиях кратковременных интенсивных курсов.

10. Многоуровневость НМК, что делает возможным продолжение обучения в пределах длительного отрезка времени и соблюдение принципов преемственности и прочности знаний.

11. Современность. Отражение таких реалий как компьютеризация, современные информационные технологии, глобализация, интеграция, международный туризм, права человека, рынок труда и т.д.

12. Наличие необходимых технических средств, предусмотренных данным учебным комплексом.

13. Вариант английского языка, например британский или американский. Анализ НМК свидетельствует, что их авторы в основном придерживаются двух вариантов в соотношении примерно 10: 1 или 8: 1. Некоторые комплексы (worldwide) предлагают равное соотношение вариантов английского языка, что может быть целесообразным в современных условиях.

14. Возможность углубить содержание обучения дополнительным курсом, например по фонетике, как это реализуется в курсе Headway, или полнее учесть профессиональные потребности студента (Market Leader).

15. Последовательность обучения деловому иностранному языку и подязыку для специальных целей. Эффективное и профессионально адекватное использование иностранного языка предполагает не только увеличение срока обучения иностранному языку и использование интенсивных методов, но и использование учебно-методических комплексов разной направленности. Для всесторонней профессиональной подготовки студента следует рационально сочетать изучение общего языка (General English, GE), языка для делового общения (Business English, BE) и языка для специальных целей (English for Specific Purposes, ESP).

Изучение общего языка направлено на коммуникацию в неформальных ситуациях, участники общения не выполняют служебных обязанностей. Язык для специальных целей базируется на языковых средствах характерных для видов деятельности, характерных для конкретной профессиональной сферы или дисциплины. Согласно Хатчинсону и Уатерсу: "ESP – это подход или метод преподавания языка, при котором все решения относительно содержания и метода базируются на причинах изучающего, побуждающие его к овладению языком", Дудли-Эванс и Сент Джон модифицировали определение ESP. Абсолютные признаки ESP: 1) соответствие специфическим потребностям изучающего; 2) привлечение методики и видов деятельности той дисциплины, которую она обслуживает; 3) направленность на релевантные языковые навыки и жанры. Вариативные признаки ESP – это 1) конструирование в соответствии с конкретной дисциплиной; 2) использование при определенных учебных условиях методики отличной от той, которая применяется при изучении общего языка; 3) обучение взрослых в ситуациях профессиональной деятельности; 4) высокий уровень языковой подготовки студентов .

Большинство методистов рассматривают БЕ в контексте ESP. О.Б. Тарнопольский же рассматривает БЕ как самостоятельное явление, а не как один из целого ряда подъязыков специальностей. М. Эллис и С.Джонсон, считая, что БЕ является одним из ESP, все же выделяют деловой язык среди других ESP на том основании, что деловой язык сочетает специфическое содержание и общее содержания по отношению к общим речевым умениям. Чтобы преодолеть это противоречие, ряд методистов выделяют собственно деловой английский язык (Business English Proper, BEP) и деловой английский язык (BE). Если BEP все же можно считать одним из ESP, то в целом БЕ охватывает все сферы.

Считаем целесообразным при преподавании иностранного языка в вузе, техникуме, ПТУ разграничивать общий язык, язык для делового общения, и язык для специальных целей для их эффективного сочетания и применения. При преподавании языка в пределах короткого или интенсивного курса возможно их сочетание. Если же курс иностранного языка является основательным, целесообразным будет их разграничение и изучение в целесообразной последовательности. При обучении студентов общего экономического профиля следует начинать с общего языка, а затем переходить к языку делового общения, и завершать подъязыком для специальных целей. Студентов же других профилей следует на втором этапе обучать ESP, а уже потом БЕ.

Литература:

1. Тарнопольский, О.Б. Кожушко, С.П. Методика обучения языку для делового общения. – Киев: Ленвит, 2004 – 192 с.
2. Hutchinson N., Waters A. English for Specific Purposes: A learner -centered approach. – Cambridge: CUP, 1987 – 183 pp.
3. English for Specific Purposes in Ukraine. – К.: Lenvit, 2004 – 122 pp.
4. Curriculum for English Language Development in Universities and Institutes.– К.: The British Council, 2001– 245 pp.

Iryna Postolenko

**COMPARATIVE ANALYSIS OF THE EDUCATIONAL PROCESS
IN UKRAINIAN AND BRITISH SCHOOLS**

Keywords: educational process, curriculum, school, schoolfunding, education management.

The article presents a comparative analysis of the organization of the educational process in schools of Ukraine and the United Kingdom. It describes the main regulations, principles and standards necessary for the successful implementation of the educational process in the schools of the two countries. The article suggests conclusions how to improve the educational process in Ukraine taking into consideration the experience of the UK.

The profound changes that have occurred in our country at the end of the 20th century and the beginning of the 21st century relate to all spheres of life, including system of education. It faces the need to solve many of the problems caused by the new socio-economic conditions. Secondary education performs a unique role in lifelong learning, because schooling is the only comprehensive, long-term

(covering three age periods) and mandatory for obtaining further professional qualifications. School education since independence is constantly in the active zone of the changes due to legislative and regulatory control, scientific research and innovative practice. The negative impact on it is provided by long economic, demographic crisis and rapid changes without adequate financial, scientific and human support. However, in general, we could provide a gradual development of new educational content, in a way to solve a number of complex administrative and scientific issues regarding training, education and development of students in secondary schools [1, p. 63].

The research of school education in Europe and the world is extremely important for Ukraine. Ukrainian scientists increasingly investigate this problem, for example, N. Balatska, N. Lavrychenko, O. Lokshyna, A. Matviienko, O. Miliutina, N. Moroz, A. Sbruieva, R. Soichuk and others. Some aspects of school education in the context of globalization in education under the influence of socioeconomic factors we may find in doctoral theses. In particular, N. Lavrychenko's doctoral dissertation "Pedagogical bases of socialization of young students in Western Europe" (2006), organization of educational process in British schools is considered in the context of socialization of young students [2].

Ukrainian researcher O. Lokshyna in her doctoral thesis "Trends in the content of school education in the European Union" (2011) examines the organization of school education in the UK in the light of the content of schooling in British schools [3].

A specialist in comparative pedagogy A. Matvienko in her doctoral thesis "Development of secondary education in the European Union: A Comparative Analysis" (2005) examines the organization of educational process in British secondary schools in the context of studying the standards and models of reforming programs at the level of "required" compulsory education in the community [4].

A. Sbruieva in the doctoral thesis "Trends of reforming the secondary education in the developed English-speaking countries in the context of globalization: (90' in 20th - beginning of 21st century)" (2004) analyzed the organization of educational process in British schools in the context of educational reform of standard oriented strategies. That helped improve the quality of education and training. We can also observe the improvement of governance and funding of schools Great UK [9].

Ukrainian researcher O. Miliutina in her thesis "Multicultural education of students in secondary schools in the UK" (2008) examines the organization of school educational process in British schools through the prism of multicultural education in four territorial units of the country [5].

Researcher N. Moroz in the thesis "The system of educational work in secondary schools of Great Britain" (2009) analyzes the organization of school education in British schools in the context of educational work with students. The author examines in detail the system of educational work British schools based on regional differences [7].

Despite the existing achievements, the organization of educational process in schools of Great Britain was not the subject of a separate analysis. In particular, there are no comprehensive research goals, objectives, principles, forms and methods of education in British schools. However, it is extremely important in the view of declared intentions of our country's European integration.

Teaching process is one of the fundamental categories of pedagogy that exists as scientifically proven and perfect system that relies on the laws of education, teaching creativity and dynamics of a child's age-related changes. Teaching process is a dynamic interaction between educators and students, with the aim to achieve educational goals [6, p. 115]. Teaching process (educational process) is a

deliberate, consciously organized, dynamic interaction between teachers and students; teaching process is a holistic process that combines training, education and development of children. The components of the pedagogical process are goals, objectives, content, methods, means and forms of cooperation between teachers and pupils, and the result [1, p. 253].

In our opinion, the problem of educational process in Ukrainian schools is not investigated and requires a detailed study and improvement through the introduction of some elements of international experience.

Education objectives are reflected in educational documents and standards which note that the content and organization of education should be based on universal values and principles. These are the principles of science, multicultural and secular nature of education, consistency, integrity, unity, training and education on the principles of humanism, democracy, civil and mutual respect among nations and peoples in the interests of the individual, family, society and state.

Today we consider the problem of equal access of all citizens to good education in Ukraine to be of great importance. Students in the UK and Ukraine should have equal rights to education. However, we are to note that in British schools, this problem is better solved than in Ukraine.

Relevant for schools Ukraine and the United Kingdom is a combination of general and vocational oriented training of students in high school. British schools have a considerable experience in organizing profile education for students. In Ukrainian secondary schools profiling of high school is a fundamentally new step [8, p. 42].

Today there is an urgent need to explore the question of centralization / decentralization of school education in Ukraine. There should be a deficit budget for its maintenance; it provides a further reduction of central authorities, the structural units of individual subsystems of education on the one hand, and individual autonomy its subsystems unit on the other hand. The role of public governance in school education becomes primary and leads to the definition of its objectives and specific functions. Quite rapid is growing of information-analytical system of education in secondary schools (automation, development programming software, databases, hardware and software support for the Internet servers for members of the educational process, etc.). There is a combination and balancing of action-centralizing mechanisms of decentralized education management in the UK and this experience can be very useful for Ukrainian schools.

Today we can observe standardized requirements for qualitative school educational process both in the UK and in Ukrainian schools. Both in the UK and Ukraine educators do their work on statutory review of the state standard of secondary education. Ukraine has approved the new edition of educational standards for primary schools with a certain unloading learning content, increased attention to natural, informative and foreign language components and accented competency, practical orientation, clearer definition of the results of training activities and criteria for their identification. In late 2011, we adopted a new edition of educational standards for primary and high school, but it has not solved the problem of overloading education. In the basic curriculum for high school there is a balanced ratio of hours to study the compulsory subjects and elective subjects and partially updated content of education [8, p. 43].

Today, it's very important for Ukraine to follow these directions of changes in education:

- Provide accessible and free full general secondary education;

- Extend student learning in school until the age of 18;
- Separate education from political parties, public and religious organizations;
- To review and improve the content of secondary education;
- To ensure effective implementation of ideas of specialized education in high school;
- Implement computerization of the educational process;
- Optimize the network of schools.

For similar trends to improve the organization of educational process in Ukrainian and British schools we include the following:

- Extension of compulsory school age;
- Equal rights to education;
- Combining and balancing action-centralizing mechanisms of decentralized education management;
- Strengthening of standardized requirements for qualitative educational process.

Educational process in Ukrainian schools is organized on the basis of national standard educational curriculum and basic educational programs; in British schools National Curriculum works out norms for schools. In both countries, these documents are adapted to the needs of schools and each school has its own plan of development. But in British schools there is clear plan for reaching the objectives in schools. We do not have it in Ukraine. In addition, you should take into account the regional differences in the United Kingdom, which led to the creation of educational legislative framework to the social and geographical differences between territorial units of the United Kingdom. For consistent state policy in the field of secondary education in Ukraine we have relevant government bodies: Ministry of Education, departments and governing institutions of secondary education, educational regional administrations, district (city) administrations for departments of education [6, p. 540]. Head masters provide guidance in a comprehensive school. Collective management body of a comprehensive educational institution is the pedagogical council, its powers are defined by the Statute of secondary schools. Local authorities of an educational institution is the general meeting (conference) of the staff of an educational institution. In secondary schools there are methodical associations that comprise the educational process and certain professional specialists. Unlike Ukraine, the British school management is organized at the national and regional levels, taking into account differences in educational management in different territorial units of the United Kingdom. For the British model of pedagogical process the principle of territorial differences is essential, as the country has four units that have their own differences in the organization of educational process.

It is important to note that the process of decentralization characterizes the current state system of education in Ukraine. There is the transfer of functions and powers of the higher authorities to lower ones, although, before Ukraine's independence, education management system was centralized. The UK has had strong decentralized education management, although now the country wants to change the form of governing school education for centralized-decentralized and thus strengthen the requirements for compliance with the state standard of education and upbringing. Indeed, as we previously noted in recent international studies of students' knowledge British students has shown poor TIMMS and PISA results.

Funding of school system in Ukraine is as follows: Ministry of Education of Ukraine allocates funds to regional state administrations, which in turn distribute funds to the district administrations, and then money is distributed to district or school educational institutions. Most British schools receive direct funding from the government, and local education authorities do not have such strong financial powers as they had before. In Ukraine, most schools are funded from the state budget. Despite the tendency to spend more on education from the state budget, education funding system in Ukraine is not optimal and in some ways inferior to Britain. It is expressed in centralization, spraying of expenditures on education, economic disintegration of vocational education. In order to develop effective mechanisms for financing education on the immediate task it is necessary to study ways to attract investment of employers, the development of public-private partnerships, increase of the use of budgeting programs. Currently, there is a tendency to establish private schools in Ukraine. So today in Ukrainian schools we increasingly observe the principle of "money" go "to the student." In Britain, the number of private schools is bigger than the number of state ones.

The Law of Ukraine "On General Secondary Education" defines that the term of studying in Ukraine to obtain full secondary education in secondary schools of I-III levels lasts for 11 years: I level - 4 years; II level - 5 years; III level - 2 years [1, p. 66].

Number of students in the class can vary from 5 to 30 people. The basic curriculum of secondary schools determine the structure and content of secondary education through the invariant and variable components that set the hourly and meaningful relationship between educational sectors (cycles subjects), the maximum allowable workload of students and total annual number of hours. Invariant component of general secondary education is formed at the state level; it is the same for all institutions of secondary education. A comprehensive educational institution with the peculiarities of the region and the individual educational needs of students forms variable component of general secondary education. The Cabinet of Ministers of Ukraine approves the basic curriculum for secondary schools.

In the UK, compulsory education involves students from 5 to 16 and includes two stages: primary and secondary. The curriculum reflects the content of school education, ways of its implementation and the basic requirements for training students in schools. In modern British schools, there are four key stages of learning (K1, K2, K3, K4: 5-7 years - stage K1, 7-11 years - stage K2, 11-14 years old - stage K3, 14-16 years old - stage K4). In Ukraine, students are enrolled in the three-level system; they begin training at the age of 6 and end studies at the age of 17. In the UK, students begin education at the age of 5, and finish their studies (compulsory course) at the age of 16. Students who want to continue training for the qualification required for admission to the university have to continue education in schools for another two years after the compulsory course. The academic year in Ukrainian secondary schools begins on the Day of Knowledge – September 1 and ends no later than 1 July next year. The duration of the school year is not less than 175 days and in secondary schools II-III levels - 190 working days, excluding time spent on final exams, the duration of which shall not exceed three weeks. The structure of the academic year (semester) and the duration of the training week is established by the educational institution within the time prescribed by the curriculum, in consultation with the relevant education authorities. In the UK, students are enrolled in schools from September to July, teaching in schools is divided into three semesters (fall, spring and summer), the students have three vacations. The structure of the school year, the regime for schools is set regionally.

Duration of lessons in secondary schools is: in first form - 35 minutes, the second - fourth forms - 40 minutes in the fifth - eleventh forms - 45 minutes. Changing the length of lessons may be discussed with the relevant education authorities and state sanitary-epidemiological service. Duration of holidays in secondary schools during the school year may not be less than 30 days. Schedule in British schools is based on the curriculum, lessons duration is from 20 to 75 minutes, depending on the stage of study and the peculiarities of subjects. The organization of educational process in every British school has autonomy and the right to decide their own problems. In addition, local education authorities, parents of students, community representatives are actively involved in the problems of the educational process in schools.

Today we can see a trend in Ukraine to involve parents in the organization of educational process with the aim to improve the school education. However, parents and representatives of the Ukrainian community don't have significant powers in management, financing and supervising of the process of educating students in schools.

The implementation of democratic pedagogy, when teacher and student work on democratic partnership is very important in Ukrainian schools today. The UK has some advantages here. Indeed, in British schools experience of democratic and equal relations between the subjects of educational process (teachers, students, parents, and representatives of social services) is better. Teacher and student work as subjects of communication, passing each other their experiences. Currently Ukrainian schools are intensively working on democratic and equal relations between the subjects of study. In addition, the UK provides financial support to the democratic relationship (is funding various programs aimed at democratization of education). In Ukraine proper financial support for such programs is absent.

Today improvement in education requires monitoring of students' knowledge in Ukrainian schools. Since 2008 students have been tested in certain subjects when they finish schools, they get a certificate to enter a higher educational institution. The objective of external assessment is ensuring the implementation of constitutional rights to equal access to qualitative education; monitoring of compliance with the State Standard of secondary education and analysis of the educational system; predicting its development [4, p. 71].

But Ukraine has not created a comprehensive state monitoring system of secondary education. Currently, there is not enough data on the state of school education in the country to make it possible to develop strategies to improve its quality. External independent assessment of student achievements, oriented to join the high school, did not become an integral part of the learning process in schools.

The development and implementation of new approaches to the evaluation of student achievements is very important for Ukrainian education in accordance with the European educational standards. British schools in particular have a high level of responsibility for following the standards of training. In the UK qualitative assessment of student's knowledge is provided by testing and observation of student's activities. The results of student achievement are recorded in the tables for parents to check their children's success in school. To obtain a certificate of secondary education, students take exams that certify the graduate level of knowledge. Continuing education students in schools for two years more they take an exam for a certificate of high level that allows them to apply for a university.

In general we can say that the organization of educational process in Ukrainian schools, in comparison with the UK, must be improved in such cases as:

- Ensure proper funding for education, which will allow to organize educational process in schools in the best way possible;
- Provide equal access for all citizens to qualitative education;
- Provide sufficient means of objective diagnostic assessment of results of students' knowledge;
- Enhance the success of Ukrainian students (compared to the UK);
- Conduct an external assessment in Ukraine (to participate in international knowledge assessment);
- Implement the idea of vocational education in high school;
- Introduce the program of evaluation of the effectiveness of schools;
- Improve the standardization of training;
- Avoid overloading the content of educational material;
- Balance humanitarian, scientific, technological components;
- Provide opportunities for individualization of teaching in primary and secondary schools.

Literature

1. Біла книга національної освіти України / АПН України ; за ред. В. Г. Кременя. – К., 2009. – 185 с.
2. Лавриченко Н. М. Педагогічні основи соціалізації учнівської молоді в країнах Західної Європи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Н. М. Лавриченко. – К., 2006. – 39 с.
3. Локшина О. І. Тенденції розвитку змісту шкільної освіти в країнах Європейського Союзу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. І. Локшина. – К., 2011. – 40 с.
4. Матвієнко О. В. Розвиток систем середньої освіти в країнах Європейського Союзу: порівняльний аналіз : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01 / Матвієнко Ольга Василівна. – К., 2005. – 492 с.
5. Мілютіна О. К. Полікультурна освіта учнів середньої загальноосвітньої школи у Великій Британії : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Мілютіна Ольга Костянтинівна. – Житомир, 2008. – 260 с.
6. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навчальний посібник / Н. Є. Мойсеюк. – 4-е вид., доповн. – К. : Либідь, 2003. – 615 с.
7. Мороз Н. С. Система виховної роботи в середніх навчальних закладах Великої Британії : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Мороз Наталія Станіславівна. – Дрогобич, 2009. – 209 с.
8. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (друге видання) / Нац. акад. пед. наук України ; [авт.: В. П. Андрущенко, І. Д. Бех, М. І. Бурда та ін. ; ред. кол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), В. М. Мадзігон (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. – К. : Пед. думка, 2011. – 304 с. – (До 20-річчя незалежності України).
9. Сбруева А. А. Тенденції реформування середньої освіти розвинених англomовних країн в контексті глобалізації: (90-ті рр. XX – початок XXI ст.) : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01 /

Сбруева Аліна Анатоліївна. – К., 2005. – 462 с.

Իրինա Պաստոլենկո

**ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՆԹԱՑԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՈՒԿՐԱԻՆԱԿԱՆ ԵՎ ԲՐԻՏԱՆԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐՈՒՄ**

Հիմնաբաներ. մանկավարժական գործընթաց, ուսումնական պլան, դպրոց, կրթության ֆինանսավորում և կառավարում:

Ամփոփում

Հոդվածը ներկայացնում է Ուկրաինայի և Մեծ Բրիտանիայի մանկավարժական գործընթացների կազմակերպման համեմատական անալիզը : նկարագրված են հիմնական նորմատիվ փաստաթղթերը, սկզբունքները և չափանիշները, որոնք անհրաժեշտ են երկու երկրներում ուսումնական գործընթացի բարեհաջող իրականացման համար: Կատարված են եզրահանգումներ թե ինչպես կարելի է Բրիտանիայի փորձը հաշվի առնելով բարելավել Ուկրաինայում ուսումնական գործընթացի կազմակերպումը:

Ирина Постоленко

Ключевые слова: педагогический процесс, учебный план, школа, финансирование и управление образованием.

Резюме

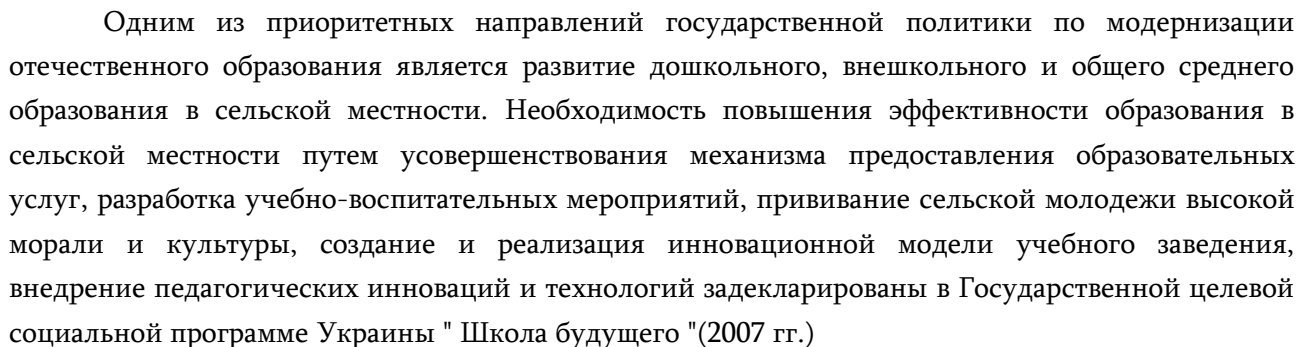
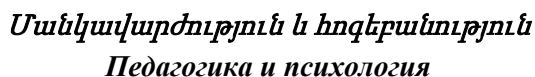
Статья представляет сравнительный анализ организации педагогического процесса в школах Украины и Великобритании. Описаны главные нормативные документы, принципы и нормы, которые необходимы для успешной реализации учебного процесса в школах двух стран. Сделаны выводы, как можно улучшить организацию учебного процесса в Украине с учетом опыта такой работы в Британии.

И.Ю. Щербань

АСПЕКТЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СЕЛЬСКИХ ШКОЛ США

Ключевые слова: сельская школа, модернизация национального образования, функционирование сельской школы

Статья посвящена рассмотрению одного из приоритетных направлений государственной политики по модернизации отечественного образования - развития общего среднего образования в сельской местности. Замечено, что школа сельской Америки является основой функционирования общества и занимает особое место в структуре села, будучи образовательным учреждением, социальным и культурным центром. Отмечено, что в системе образования США оказывают значительное внимание проблемам функционирования сельской школы и предлагают оригинальные пути их решения. Выявлено сходство сельских школ Украины и США по ряду параметров, среди которых малочисленный состав учеников, территориальная изолированность и высокая степень участия в социальной жизни местного сообщества.

Традиции западного общества с возможностями развития эффективных образовательных систем, адаптированных к различным социокультурным условиям, являются объектом научных исследований отечественных педагогов. Именно таким опытом богатая система образования США, где оказывают значительное внимание проблемам функционирования сельской школы и предлагают оригинальные пути их решения. Сельские школы Украины и США подобные по ряду параметров, среди которых малочисленный состав учеников, территориальная изолированность и высокая степень участия в социальной жизни местного социума. В то же время образовательную политику США отличает комплексная поддержка программ развития сельской школы на всех уровнях, что позволяет ей предоставлять широкий спектр образовательных, культурных и социальных услуг. Высокий уровень автономии сельской школы США обеспечивает учебным заведениям потенциальную возможность активного участия в решении важнейших экономических, культурных, демографических, педагогических проблем сельского социума.

Важное общенаучное значение с точки зрения освещения приоритетных направлений и тенденций развития зарубежной школы имеют работы Б. Вульфсона, В. Жуковского, Л. Кнодель, Н. Лавриченко, А. Сбруевой и др. В советское время лидерами в разработке проблем зарубежной педагогики были российские ученые. Заслуживают внимания работы Г. Дмитриева, П. Жильцова, Л. Костикова, С. Мальковой, В. Петрищева и др. В постсоветский период заметный вклад в разработку этой проблемы внесли такие современные украинские исследователи, как Я. Бельмаз, М. Бойченко, Л. Довгань, А. Ковязина, Т. Кошманова, А. Литвинов, Т. Лихневская, Н. Теличко, Н. Черная, С. Шумаева, М. Шутова и др. Значительный вклад в разработку проблемы функционирования сельской школы в США сделали американские исследователи Дж. Бард, Б. Баркер, В. Гаумниц, М. Гелбрейт, А. Деянг, Е. Эдингтон, Е. Кабберли, Дж. Ли, Д. Монтомери, П. Нахтигаль, Г. Орфилд, Дж. Стерн, П. Теобальд, Д. Тьяк, Дж. Уорден, Ф. Фостер, Г. Фот, Д. Хоббс, К. Хоули, Дж. Хорн, Дж. Шер, Дж. Шеффилд и др.

Тенденции взаимозависимости стран и народов современного мира, глобализация экономики, науки и культуры приводят к тому, что решение многих проблем современности невозможно без выхода за рамки одной определенной культуры, тем самым обуславливая важность изучения мирового опыта в различных сферах общественной жизни и различных отраслях научного знания, в том числе и в сфере образования. Кроме того, тщательное изучение опыта других стран, как положительного, так и отрицательного, способствует достижению положительных результатов. Рассмотрение американского опыта функционирования сельских школ, их взаимодействия с местным социумом в процессе обучения и воспитания молодого

поколения, роли школы в социально-экономическом возрождении местной общины, организации непрерывного обучения и быта сельских жителей является полезным для отечественной педагогики как в научном, так и в практическом плане.

Школа сельской Америки занимает особое место в структуре села, будучи не только единственным (в большинстве случаев) образовательным учреждением, но и социальным и культурным центром. Сельская школа является основой функционирования общества [9]. Деятельность американской сельской школы осуществляется на основе полифункциональности, она компетентно обеспечивает реализацию и развитие образовательно-воспитательных потребностей индивида, социума и влияет на решение проблем сохранения здоровья, занятости населения, социальной, экономической и демографической политики, создание благоприятной, безопасной атмосферы в общине. Сельская школа США традиционно направляет свою деятельность на удовлетворение социальных потребностей местного социума, хотя ее вклад в становление и развитие общества часто не является очевидным.

Местная школа является центром образования, удовлетворяя как потребностям отдельных индивидов, так и общества в целом, - и таким образом дает возможность сообществу улаживать конфликты и решать проблемы. Для общины школа является агентом социумных изменений, свежих идей и перспектив для сельского социума, что является залогом становления индивидов, развития общества и нации.

Особенности становления и функционирования сельской школы США исследовали в своих работах В. Гаумниц, в частности сущность и функционирование малых сельских школ; А. Деянг - статус исследований американского сельского образования; Е. Эдингтон - укрепление роли малой сельской школы; Е. Кабберли - функционирование сельской школы с позиции жизни местного сообщества; Л. Моррис и Дж. Моррис - реализацию образовательных потребностей в сельских общинах; Г. Орфилд - реформирование системы образования США в 60 - 90-х годах; Дж. Стерн - состояние образования сельских районов в 90-х гг. XX в.; Д. Тьяк - политическую и социальную историю сельской школы; Ф. Фостер, Дж. Шеффилд - качество обучения в сельских и пригородных школах; Г. Фот - характеристику, проблемы и перспективы американской сельской школы; Дж. Шер - краеугольные вопросы образования сельских регионов Америки в 1980-х.

Сельскими областями, по определению Бюро переписи, считают те области, которые не лежат внутри урбанизированной области или городского кластера [11, с. 7]. Школа, которая функционирует в сельской территориальной единице, называется сельской. В данной статье мы приводим фактические и статистические данные, характеризующие функционирование школ, определенных как сельские согласно новой классификационной системой Государственного Центра Образовательной Статистики США (2006 гг.).

Определение функций школы сельских регионов является предметом многочисленных исследований в педагогической науке США. В частности, исследователи Мэри и Роберт Карлсон (M. Carlson, R. Carlson) доказывают, что школа традиционно выполняла роль центра общины, совмещая две функции - образовательную и культурную [3, с. 10]. Л. Блекмер (L. Blackmer) добавляет к списку еще одну функцию - социальную, отмечая, что сельская школа является центром общественной жизни, поскольку обеспечивает не только образовательные, культурные и социальные потребности [2, с. 2]. Дж. Сиерс (J. Sears) основной функцией сельского

образовательного учреждения считает научно обоснованную помощь в решении социальных, религиозных, интеллектуальных и религиозных вопросов [12, с. 178]. Развивая эту мысль, Г. Олфорд (R. Alford) отмечает, что сельская школа, несмотря на удовлетворение образовательных потребностей социума, является важным социальным институтом местной общины, поэтому невозможно определить, какая из этих функций является весомой [1, с. 358]. П. Нахтигаль (P. Nachtigal) соглашается с тезисом о важности образовательной функции сельской школы, поскольку она обеспечивает навыками, необходимыми в дальнейшей жизни воспитанников. Он также утверждает, что в рамках социальной функции школа максимизирует выгоды общины от инвестиций в образовательные средства и ресурсы. Однако, по мнению ученого, нельзя недооценивать важность выполнения сельской школой информационной и экономической функций. Сельская школа функционирует как информационный ресурс для общественного развития, непосредственно и опосредованно поддерживает экономическое развитие, делает реальные взносы в физическое и культурное здоровье местного социума [6].

Многофункциональность сельского американской школы неоднократно подчеркивалась учеными США. А. Деянг (A. DeYoung) фокусирует внимание на исторических, социальных, политических и экономических составляющих функции сельской школы [4]. Американские исследовательницы П. Салант (P. Salant) и А. Уоллер (A. Waller) убеждают, что полифункциональный характер деятельности американской сельской школы проявляется через положительное экономическое влияние на занятость местного населения и инфраструктуру, влияние на социальную интеграцию и социумную идентичность, функционирования как арены местной политики, обеспечение ресурсов для развития общины, посредничество в поставке социальных и оздоровительных услуг [10].

Сельская школа Америки учит значительное количество детей, всегда служила катализатором многообещающей реформы образования, разрабатывая инновационные стратегии, полезные и эффективные для школ страны. Однако сельская, так же как и должна городская школа, часто сталкивается с огромными трудностями в обеспечении высококачественного образования. Хотя сельские и малые школы обучают более трети от общего количества школьников Америки, они получают менее 25% от общих федеральных, государственных и местных расходов на государственное образование.

Такие школы имеют тенденцию к расположению в областях с низкими ценовыми характеристиками имущества и немногочисленными отраслями промышленности, что практически лишает их возможности на получение дополнительных доходов. Кроме того, по причине предоставления федеральных грантов на основе количественных признаков ученического состава, сельские районы часто получают недостаточные средства, чтобы достичь сформулированной цели. Профессиональная изоляция, хронически низкие зарплаты и льготы усиливают трудность привлечения профессиональных учителей в сельские и малокомплектные городские школы. 52% сельских и малокомплектных городских школ, где получают образование около 4,6 миллиона американских школьников, имеют значительные недостатки в зданиях школы (дырявые крыши, сбои в системе отопления, вентиляции или системы кондиционирования воздуха). В тоже время построение новых консолидированных школ с лучшими технологиями вызвала массовые закрытия малых сельских "неэффективных" школ, вынуждая учеников тратить

по два (или более) часа на дорогу в школу. Ежегодно закрывается примерно 100 малых сельских государственных школ; ежегодно прекращают существование 80 сельских районов. Финансовый дефицит, нехватка программ, предназначенных студентам со специальными потребностями, трудности в трудоустройстве учителей, неадекватные средства обучения - это не полный список проблем, стоящих перед сельской школой [7].

Задача современной Америки - подготовка не просто специалистов для удовлетворения требований глобальной экономики, образование XXI века требует преобразования и ответственности в деле подготовки школьников к обучению в колледжах перед пополнением рядов рабочей силы страны. Б.Обама обещает, что американские дети снова займут лидирующие мировые позиции в достижениях, творческом потенциале и успешности.

Современные стратегии в образовании США направлены на:

- содействие разнородности в образовании, что обеспечит ученикам диапазон образовательных вариантов, сообразно с их потребностями и интересами подготовки для дальнейшего образования и трудоустройства;
- предоставление студентам доступа к получению дуального образования (сочетание академической и профессиональной подготовки);
- использование ранней диагностики, которая позволит подстроиться к потребностям учеников группы риска;
- создание расширенных образовательных возможностей;
- совершенствование перехода от среднего к старшему школьному звену и средней школы к послешкольному образованию и трудоустройству;
- увеличение автономии и гибкости средних школ;
- улучшение качества сельского образования через образовательные технологии;
- совершенствование образовательных возможностей учащихся средних классов;
- повышение качества обучения и увеличение академической строгости на уровне средней школы;
- налаживание процесса привлечения родителей и общественности к вопросам образования [8].

Инновационность реформирования системы государственного образования предусматривает:

- создание Фонда инновационных школ - в частности, составление "портфолио" успешных государственных школ, чьи подходы были бы восприняты многочисленными школьными округами страны, расширяя возможность выбора, доступность, гарантии в обеспечении образовательным и экономическим успехом неблагополучных (отстающих) учащихся;
- поддержку высококачественных и сокращения числа низкоквалифицированных школ, поддержку создания успешных чартерных школ, особенно в школьных округах, требующих повышенного внимания из-за отсутствия удовлетворительных условий для обучения;
- готовность к колледжу - подготовка к курсам, которые обеспечивают уровень подготовки к получению высшего образования, предоставление грантов на посещение соответствующих курсов при условии, что местная школа не обеспечивает необходимыми ресурсами;
- поддержку использования дистанционного образования, особенно в сельских районах;
- доступ к высшему образованию - сделать колледж возможным и доступным для всех американцев;

- инвестиции в инновации и технологии;
- обеспечение эффективными учителями и школьными лидерами;
- усиление ответственности родителей и правительства за образование детей [8].

Таким образом, современная государственная политика США в области образования направлена на усовершенствование школ, привлечение родителей и общественности к деятельности школы, сотрудничество школ и общин для гарантированного получения надлежащих и эффективных услуг. Особое внимание обращено на проблемы сельского учителя. Президент Б. Обама гарантирует, что учителя будут поддержаны как профессионалы, но с одновременным возложением повышенной ответственности. Б.Обама обещает вложить капитал в инновационные стратегии для помощи учителям в улучшении учебных результатов, награды и стимулы для удержания талантливых учителей в наиболее нуждающихся школах [5].

Реализация указанных задач осуществляется через правительственную политику. В частности, в США на сегодняшний день на государственном уровне функционирует ряд программ, направленных на улучшение образования в сельских регионах.

ЛИТЕРАТУРА

1. Alford R. School district reorganization and community integration / R. Alford // Harvard educational review. – 1960. – № 30 (4). – P. 352–358.
2. Blackmer L. Building School-Communities / Larry A. Blackmer. – 1992. – 8 p.
3. Carlson M. Rural Schools as Community Centers in North Dakota. Country School Legacy : Humanities on the Frontier / Mary C. Carlson, Robert L. Carlson. – Mountain Plains Library Association. – Glenburn, North Dacota. – 1981. – 10 p.
4. DeYoung A. J. Urban school reform for a rural district. A case study of school / community relations in Jackson County, Kentucky / A. J. De Young, T. Boyd // Journal of Thought. – 1986. – № 21 (4). – P. 25–42.
5. Invest in Rural Teachers [Electronic resource]. – The White House Blog. – URL : <http://www.whitehouse.gov/issues/rural>
6. Nachtigal P. Rural Schools, Rural Communities : An Alternative View of the Future / P. Nachtigal. – 1994. – 8 p.
7. NEA Recommendations for Rural Schools [Electronic resource] // National Education Association. – URL : <http://www.nea.org>.
8. Reforming and Strengthening America's Schools For The 21st Century. – URL : <http://www.barackobama.com/pdf/issues/education/Fact Sheet Education Reform Speech FINAL.pdf>
- Rural Schools [Electronic resource] // National Education Association. – URL : <http://www.nea.org/home/16358.htm>
9. Salant P. What difference do local schools make? A Literature Review and Bibliography / Priscilla Salant, Anita Waller. – 1998. – 48 p.

10. Science Education Reform in Rural America : A Snapshot. – Center for Science Education, Education Development Center. – Newton Massachusetts, 2003. – 109 p.
11. The Problem For the Rural School // Popular Science. – 1915. – V. 86, № 8. – 180 p.

Ի.ՅՈՒ. Շերբան

ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ ԱՄՆ-ում

Հիմնաբաներ. գյուղական դպրոց , ազգային կրթության արդիականացում , գյուղական դպրոցի գործունեություն:

Հոդվածը նվիրված է հայրենական կրթության արդիականացման պետական քաղաքականության գերակա ուղղություններից մեկի դիտարկմանը՝ ընդհանուր միջնակարգ կրթության զարգացմանը գյուղական վայրերում: Նկատվել է , որ Ամերիկայի գյուղական դպրոցները համարվում են հասարակության գործունեության հիմքը և գյուղի կառուցվածքում հատուկ տեղ է զբաղեցնում , լինելով կրթական և սոցիալ մշակութային կենտրոն: Նշված է , որ ԱՄՆ-ի կրթական համակարգում նշանակալի ուշադրություն է դարձվում գյուղական դպրոցների գործունեության հիմնախնդիրներին և առաջարկում են դրանց լուծման յուրահատուկ ճանապարհներ: Բացահայտված է Ուկրաինայի և ԱՄՆ-ի գյուղական դպրոցների մի շարք նմանություններ՝ այդ թվում աշակերտների քիչ քանակությունը, տարածքային մեկուսացումը և տեղական հասարակական կյանքում ներգրավվածության բարձր աստիճանը:

Sherban I. Y.

The Aspects of Functioning Rural Schools in USA

Keywords: rural school, national education modernization, rural school functioning.

The article highlights one of the priorities of the state policy aimed on modernization of national education - the development of secondary education in rural areas. It is noticed that the school of rural America is the basis of society's functioning and has a special place in the structure of the village, functioning as an educational institution, social and cultural centre. It is noted that the US educational system has a significant weight in rural school functioning and offer original solutions. Ukrainian rural schools and rural schools of the United States are similar on a number of parameters, such as small number of students, territorial isolation and the high degree of participation in the social life of the local society.

Petro Grabovyi

EXPLORING LANGUAGE THROUGH CULTURE IN ESL CLASSROOM

Some aspects of culture influence on the process of teaching foreign language? English in particular, are considered in the article. The author pays special attention to culture specific information in the process of foreign language learning and developing international communication skills.

Nowadays there are many approaches to teaching foreign languages. The importance of taking into consideration cultural aspects in ESL classroom is, of course, not new and much talked about. There are series of publications related to the matter. Moreover, many universities have programs which include culture-specific courses into the programs of pre-service second language teacher training.

The purpose of the article is to present the authors view on the problem and describe some important aspects of teaching English as a second language paying attention to cultural phenomena which in one way or another influence our communication and even our cognitive activity, i.e. the way we perceive the world. Researchers state that that challenges of the twenty first century move second/foreign language instruction towards a more cultural focus [4, p. 31]. Cultural background of the language which is taught becomes especially important under the condition of completely different cultural environment. Thus, if the language is learned in a country where it is spoken the learner is exposed to the cultural environment and everything flows naturally. The person perceives a culture specific notion and finds a relevant language means which names it. We come across a different situation when the language is learned in a foreign country. It is comparatively easy to teach learners some language structures, a set of vocabulary etc., but it is a long way to obtaining language competence which is, in fact, should be the aim of language teaching.

On the one hand, learning English as lingua franca implies obtaining basic command of the language which would make communication possible, i.e. successful information exchange. On the other hand, there is no language without culture. Any language is a part of the culture, alike the culture composes a significant part of a language (though this statement can be disputed). Although in modern world ideas of multiculturalism are greatly popularized, the culture specific information cannot and should not be neglected. One more important aspect is that it is rather difficult to get learners interested in the language by the language itself; usually it works the other way round, i.e. the culture can become a strong motivator for language learning as it can arouse learner's interest in the culture and language.

At the same time it is well-known that there is a great number of works relating to intercultural competence development (for instance see one of numerous works of Michael Byram [2]), but the state of things shows that there is neither a specially designed academic course nor textbooks which would cover the main aspects of developing intercultural competence of English language teachers whose first language is Ukrainian. Although many universities have in their curricula of pre-service English teacher training courses aimed at developing background cultural knowledge of the countries where the language is spoken, the mentioned courses usually provide the prospective teachers mostly with the information about such-and-such a country neglecting the issues of methods and techniques of developing intercultural competence. In fact, similar tendency can be observed even in the USA. Thus, according to Elisabeth Arevalo-Guerrero intercultural communication courses in the US are mainly

found in ESOL (English to Speakers of Other Languages) programs, not in general teacher education programs. Unfortunately, the field of foreign language teaching has not seen this as crucial training for their undergraduate or graduate programs. Therefore, teachers of foreign languages are urged to complement their pedagogical training with professional development courses, workshops, and conferences that focus on the development of intercultural communication competence in language teaching [1, p. 358].

It means that there is a great need in an academic course which would be aimed at, on the one hand, further developing personal intercultural competence of prospective teachers, and, on the other hand, providing necessary tools of singling out essential cultural information, as well as methodological ways and means of developing intercultural competence of students.

The theoretical part of the course could cover the main aspects of intercultural communication competence of prospective teachers of English as a second language. The work would dwell on the meaning of the concept of intercultural communication competence, its content, and significance. Moreover, attention should be paid to role of international communication skills in second language acquisition, issues concerning English language teaching in the context of language culture nexus, including the influence of culture on the language, its vocabulary, grammar, communication patterns, and their significance for successful second language acquisition. Finally, it will analyse existing EU approaches to teaching English as a second language via intercultural communication skills development from the point of view of their application at Ukrainian teacher training universities.

The methodological part of the course should cover main aspects of application and implementation of developing an international communication skills approach into English language teacher training practice. We entirely agree with IskraGeorgieva who states that “it is more important to concentrate on skills than knowledge and on encouraging learners to analyse the familiar cultural world around them as a basis for intercultural comparison and reflection” [3, p. 77]. Firstly, the emphasis is to be paid on working out universal principles of training teachers of English as a second language with special regard to international communication competence development. Secondly, it should deal with main specific points for teaching students whose first language is Ukrainian. Finally, there is a necessity to concentrate on main aspects of figuring out social and cultural information necessary for intercultural communication, ways of defining social and culture-specific information, means and techniques of evaluating authentic educational materials from the point of view of international communication skills development etc.

Thus, the outcomes of the project and the proposed academic course may contribute to advances in the English as a second language teacher training process at higher English teacher training educational establishments in Ukraine. Moreover, a well-elaborated international communication competence course would be successful both in formal and informal foreign language teacher professional development programmes.

REFERENCES

1. Arevalo-Guerrero E. Assessing the Development of Learners' Intercultural Sensitivity and Intercultural Communicative Competence: The Intercultural Spanish Course / Elisabeth Arevalo-Guerrero. – ProQuest, 2009. – 470 p.

2. Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence Multilingual matters / Michael Byram. – Multilingual Matters, 1997. – 124 p.
3. Georgieva I. An Approach to Implementing a Cultural Studies Syllabus / IskraGeorgieva // Developing Intercultural Competence in Practice / Edited by Michael Byram, Adam Nichols and David Stevens. – Multilingual Matters Ltd, 2001. – P. 77–93.
4. Piasecka L. Sensitizing Foreign Language Learners to Cultural Diversity Through Developing Intercultural Communicative Competence / LilianaPiasecka // Aspects of Culture in Second Language Acquisition and Foreign Language Learning / Ed. JanuszArabski, Adam Wojtaszek. – Springer Science & Business Media, 2011. – P. 21–34.

В статье рассмотрены некоторые аспекты влияние культуры на процесс обучения иностранному языку, в частности английскому. Автор уделяет внимание изучению культурно значимой информации в процессе изучения иностранного языка и развития навыков межкультурной коммуникации.

Елена Старовойтова

ОСОБЕННОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВОЗЗРЕНИЯ Герберта Спенсера (1820-1903)

Ключевые слова: Герберт Спенсер, умственное, нравственное и физическое воспитание.

В XIX веке завершается формирование классической педагогики нового времени. В поле ее зрения оказались неисчерпаемые возможности и индивидуальность человека. Была осознана неповторимость человеческой личности. В педагогике Запада происходило увеличение знаний, заимствованных из философии и других наук о человеке и его воспитания.

Большой вклад в развитие педагогической мысли второй половины XIX – начала XX века оказали идеи Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, И. Песталоцци, Ф. Фребеля, О. Конта, Дж. С. Милля, К.Д. Ушинского, М.И. Пирогова, А.В. Духновича, Е.М. Водовозова, Лесгафта, М. Монтессори и др.

Значительной популярностью в педагогических кругах во второй половине XIX в. пользовались произведения английского философа Герберта Спенсера (1820 -1903).

Педагогические взгляды Спенсера начали активно признаваться и изучаться после смерти ученого. Его идеями интересовались как в родной Англии, так и за рубежом (Россия, США).

Герберт Спенсер (1820-1903) родился в семье потомственного учителя и получил первоначальное образование под руководством отца. Поступив в обычную для того времени школу, где все обучение строилось на заучивании и воспроизведении, он слыл ленивым и бездарным учеником. Однако уже с ранних лет у него сформировался живой интерес ко всему, что находится за пределами школы, к окружающей жизни. Не имея ни склонности, ни желания к изучению классических языков, он ушел из школы. Проработав несколько месяцев учителем, он посвятил себя деятельности инженера-практика, а позже он полностью углубился в сферу философии в духе идей позитивизма.

Его основные философские идеи, отразившиеся и в его педагогической концепции, изложены в десяти томном труде «Система синтетической философии». Дав в нем обобщение открытий в области естественных наук во второй половине XIX в., Г. Спенсер сделал попытку рассмотреть общество как организм, развивающийся не по абстрактным законам логики, а по универсальным законам эволюции. Именно Г. Спенсер вводит понятие «естественный отбор» для обоснования закона выживания в обществе, по которому выживает тот индивид, который наибольшим образом приспособлен к жизни.

По Г. Спенсеру, жизнь есть непрерывное приспособление к жизни и индивидов, и слоев общества, когда человеческая психика выступает в качестве инструмента приспособления организма к среде обитания. Основу этой концепции составляет принцип целесообразности и утилитаризма, по которому человечеству и человеку нужно лишь то, что ему полезно. Нравственность, по Г. Спенсеру, тоже связана с пользой, приобретающей вид наслаждения. Помочь человеку в приспособлении к жизни должно воспитание. От него главным образом зависит и счастье, и положение человека в обществе.

Педагогическим опытом Спенсера интересовались такие выдающиеся педагоги и общественные деятели, как П.Ф. Каптерев, К.П. Победоносцев, К.Д. Ушинский, М.И. Пирогов, Г.Б. Корнетов и другие. Так, Константин Петрович Победоносцев в своей статье «Герберт Спенсер в народном воспитании» определяет основную идею Спенсера: все знания и умения человека формируются только с помощью опыта [1, 316]. Итак, склонность человека к тем или иным действиям закрепляется только через опыт, который приобретается через повторение действий человека. Большое внимание на педагогические идеи Г. Спенсера обращал выдающийся российский педагог Петр Федорович Каптерев. В своей работе «Спенсеръ, как педагогъ, и его русские критики» он называет Спенсера одним из выдающихся представителей современного английского реализма. Его педагогические и психологические идеи имеют тесную связь с идеями других известных педагогов, но они гораздо шире и более научные.

В работе подается классификация деятельности человека за Спенсером. В нее входят:

- те виды деятельности, которые непосредственно способствуют самосохранению;
- те, которые обеспечивая жизненные потребности, параллельно обеспечивают самосохранения;
- те, которые имеют целью воспитания и обучения потомства;
- те, которые поддерживают соответствующие политические и социальные отношения;
- те, которые относятся к различным видам деятельности, которые заполняют свободное время и используются для обеспечения вкуса и чувства.

Согласно представленной классификации, автор указывает на те области знаний, которые необходимы человеку. Действия непосредственного самосохранения, очевидны для каждого и усваиваются каждым человеком без помощи каких-либо наук. А вот для опосредованного самосохранения необходимо усвоить такие науки, как физиология, физика, химия, биология, социология, а также теория воспитания.

В понятие подготовки человека к жизни включались три аспекта, вынесенные в заголовок основного педагогического трактата Г. Спенсера, состоящего из ряда статей, — «Воспитание умственное, нравственное и физическое», вышедшего в свет в 1861 г. Г. Спенсер видел значимость

воспитания и образования не в том, ценно ли вообще то или иное знание, а с какой пользой оно может быть использовано в практической деятельности человека. И поэтому всю учебную деятельность он подчинял принципу полезности знаний и их соответствию, различным видам человеческой деятельности, прежде всего деятельности, служащей личному самосохранению человека.

Каптерев П.Ф. разделяет мнение Спенсера о важности физического воспитания. Ведь оно непосредственно касается самосохранения человека. Цитируя английского мыслителя, автор соглашается с существованием, так называемой физической нравственности: "По-видимому, немногие осознают, что существует физическая нравственность. Обычные слова и действия людей подразумевают понятие, что они вольные обходятся со своими телами, как заблагорассудится. Расстройства, происходящие от неповиновения предписаниям природы, они рассматривают просто, как несчастья, а не как следствия своего нелепого поведения " [1;15].

Будучи реалистом по физическому воспитанию, Спенсер остается таким же реалистом и в вопросах умственного и нравственного воспитания. Он хочет, чтобы во время процессов воспитания и обучения, больше наблюдали за природой, придерживались ее указаний. Он осуждает и высмеивает все искусственные приемы, которые идут наперекор природе. Но П.Ф.Каптерев сразу объясняет высказывание Спенсера: "... Спенсер имеет в виду совсем устранить их влияние на питомца при умственном воспитании и предоставить все мудрому воздействию природы; он хочет чтоб педагоги не противоречили природе своими усилиями, а действовали бы заодно с ней, помогали бы ей "[2, 15].

Каптерев уверяет, что в воспитании нужно переходить от простого к сложному, от неопределенного к определенному. Обучение должно быть наглядным, приносить детям удовольствие. Естественная система нравственного воспитания, превращает родителей и воспитателей с суровых карателей в служителей и толкователей природы, но она не требует от них холодного, бесстрастного отношения к поступкам детей.

Спенсер уверяет, что личное родительское осуждения или одобрения является средством управления детей. Система воспитания должна улучшаться постепенно, вместе с общим развитием жизни. Скорее жизнь заставит воспитание приспособиться к себе, чем наоборот. Родителям и воспитателям не стоит ждать от ребенка значительного нравственного совершенства, не устанавливать высоких правил хорошего поведения для детей. Моральная поспешность, как и умственная, ведет к плохим последствиям. Высокие моральные способности развиваются медленно, так как являются очень сложными. Поэтому необходимо ограничиваться умеренными стараниями и умеренными результатами.

П.Ф. Каптерев поддерживает мнение высказанное Спенсером относительно системы воспитания. Идеальную воспитательную систему не только нельзя реализовать, но если бы и была такая возможность - не желательно. Потому что для идеально воспитанной личности это принесет только страдания лично для нее и никакой пользы для общества в котором она живет. Поэтому автор положительно относится к той строгости, которую дети получают от учителей и родителей. Таким образом, они готовятся к еще более суровой жизни.

Герберт Спенсер также предупреждает об опасности преждевременного детского развития, а также о чрезмерном умственном напряжении и призывает организовать учебный процесс таким

образом, чтобы не допустить переутомления учащихся. Он указывает на тот вред, который приносит механическое заучивание, подчеркивая, что избыток плохо усвоенного материала тяготит ум. Он был убежден, что знания должны приобретаться с опытом. Известно, что для активизации учебной деятельности большое значение имеет индивидуальный подход к ребенку. Герберт Спенсер в своей работе "Воспитание умственное, нравственное и физическое" пропагандирует принцип индивидуального подхода к воспитанию ребенка. Все задачи, упражнения, которые даются воспитателем, должны согласовываться с естественным процессом умственного, физического или нравственного развития ребенка. Выбирая предметы и средства обучения, наиболее интересные для детей, мы следуем законам природы и приспособляем наши действия с законами жизни.

ЛИТЕРАТУРА

1. Каптерев П.Ф. "Избранные педагогические сочинения" / Под ред. А.М. Арсеньева. - М.: Педагогика, 1982. - 704 с.
2. Каптерев П.Ф. "Спенсер как педагог и его русские критики" // Народная школа, 1879, №1.
3. Победоносцев К.П. "Сочинения". Санкт-Петербург, "Наука" 1996. - 510 ст.

Starovoytova E.

Pedagogical Views of the English Philosopher Herbert Spencer

Key words: Herbert Spencer, intellectual, moral, physical education.

The article is devoted to the main pedagogical views of the English philosopher Herbert Spencer, and the influence of his views on the development of the pedagogy at the end of XIX – the beginning of XX centuries.

Yaroslava Kravchenko

SUBJECTIVE AND OBJECTIVE SETBACKS IN THE PROCESS OF DISTANCE LEARNING

The development of distance learning in Ukraine began much later than in Western Europe and was carried out in unfavorable conditions. There hadn't been any state strategy for the development of distance education in Ukraine by 2000. Availability of information inequality plays a significant role for Ukraine. On the one hand, our country is one of fifty largest countries in terms of population and size. On the other hand, in our country, information resources and their customers have been unevenly distributed.

Modern telecommunications open to students the same opportunities as in the training of one to one. The students can get the required by post (CD-ROM, diskette, audio cassette, videocassette, paper manual), or e-mailed as archived files at once or in during the learning process; uploaded to the website or cloud and available only to all registered students. Students can also have access to one or more digital libraries. Teacher and student share tests via e-mail, worksheets, grammar material, evaluation sheets. All this is available on the server and accessible for teachers and students according to their assigned access (for example, everyone

has the password to access the relevant sections of the site). The teacher provides students with tasks, advising on their implementation. In real time teacher shows students slides, pictures, etc., and gives a guided tour on the Internet websites. Together students exchange visual materials, upload their work to the server for other students and teachers. We can also electronic conferences (in "real time") in chat or video conference for this purpose. While the teacher is asking questions one of the students and the entire group can be writing the answer in the chat.

The teacher also sends students the recordings of the lectures, lectures may include the links to educational resources on the Internet or on a specially prepared Web-quest with links to the relevant forums/sites. The teacher initiates discussion among students according to a given problem, directs (debate can take place on the Web-forum, in the newsgroup or a chat discussion). The student can personally send an e-mail to the teacher or talk to him in real time (for example, in a separate window on a collective chat sessions) Teacher regulates the process according to the learning objectives, offering comments and questions. It is necessary to provide communication students at a convenient time for them [3].

A key indicator of the success of implementation of distance learning is dictated by the degree of success of the goals set and success of the use of modern technology in the learning process. Such forms of training as lectures, tests, surveys and seminars can be conducted at both full-time and in distance learning. All the above mentioned forms of help to successfully achieve the goals lessons in English.

When studying English students can also experience culture shock. It means that students are exposed to unknown and unfamiliar things, situations, people and customs. Many students who did very well in school temporarily lose their voice when they start studying in the university; their natural personality becomes submerged and they may even feel themselves to be worthless or stupid. It can cause not only difficulties for students but for teacher as well. Teacher should introduce not only grammatical material or lexical units but provide students with the information and presentations about social protocols, manners and customs.

The peculiarity of English classes in high school is to develop the four skills, such as writing, reading, speaking and listening. [3]

Speaking. Speaking is one of the most effective ways of mastering English. But mastering authentic English is often complicated. Understanding the native speaker can cause several problems: a feeling of inability to express the ideas correctly, fear of not being understood. Students often face the problem of limited active vocabulary while having a large passive vocabulary. Creating problematic situations helps students improve their speaking skills and speech actively improving it during intercourse with someone.

Listening comprehension. For most students, listening requires more effort than reading. Moreover, the student not only listen and understand what it says in the

speech/conversation/report they also get used to the intonation, melody and rhythm of English. Word stress and intonation of the sentence may significantly worsen the degree of understanding the information. Great number of students try to understand all the words in the text at once without concentrating on the main idea of the text. They tend to get confused and perplexed if they miss some words or sentences. These difficulties in understanding can be caused by the following reasons:

the presence of a strong accent, which prevents a clear understanding;

1. speech tempo;
2. low quality recording;
3. poor articulation of the speaker.

While listening to the audio files the teacher can provide the students with visual prompts: outlines, key words, tapescripts etc. which should help the students to understand the main idea of the text. This approach will gradually help with understanding of the speaker's tempo, pace, accent. It will also show how words can collocate and used in a sentence, how certain letters or letter combinations can be read in different ways depending on its position in the word.

Reading. Reading is the fastest skill to obtain. It is based on the fact that a student can read, underline, and use a dictionary. When working with a text student sees the word, so he can divide it into parts (prefixes, suffixes and root), compare it with the word in the native language. It is worth noting that during reading student can recognize words that are already in his passive vocabulary and activate the lexical units seeing them in the text. Putting down new words to the vocabularies helps to memorize new words. It is useful to read text and pay attention to the grammatical construction, analyzing the use of modal verbs, tense forms and other aspects of grammar. Even if the student works independently he should pay attention to the structure of sentences, phrases, expressions, idioms, and verb collocations.

Writing. To improve writing skills, a student should form a habit of systematic observation of proper English syntax and following it; practice forming questions; taking into account word endings; spelling of difficult to memorize words. Writing dictations also improves punctuation skills. Gradually, the student will be able to predict and anticipate logical language. The teacher can provide a range of activities to improve vocabulary and writing skills in general.

So, when planning English classes the teacher must take into consideration four above mentioned skills. The absence of at least one of them can not ensure success. While planning lessons, teacher should choose interesting and useful material and challenging tasks for students because the goal of each session is mastering English.

REFERENCES:

1. Dianne H. Jordan. Evaluation and Implementation of Distance Learning: Technologies,

Tools and Techniques - Idea Group Publishing, 2000

2. Karen Mantyla and J. Richard Gividen Distance Learning A Step-by-Step Guide for Trainers - American Society for Training and Development, 1997
3. Businessclass language solutions Teaching using Internet English Technologies (A user manual for teachers) – EDULANG, 2010

А.В. Солодчук

Особенности функционирования детских домов семейного типа в Украине

Ключевые слова: дети оставшиеся без попечения родителей, детский дом семейного типа, социальное воспитание, методы.

Введение. В силу многих обстоятельств дети есть и всегда будут перспективной частью общества. Поступательное его развитие во многом обусловлено отношением к детям, пониманием их проблем, интересов, запросов, потребностей, умением сделать шаг им навстречу.

Каждое государство определяет собственные пути и способы предоставления социальной защиты детям, которые остались без родительской опеки. Неодинаковый подход к определению необходимости устройства их в интернатные учреждения определяются местными традициями, уровнем культуры, экономической ситуацией.

Проблема социального сиротства - не новая для мирового сообщества и известна с давних времен. Каждое общество решает ее согласно своим традициям и возможностям. Но во всех случаях социальное сиротство, в первую очередь, - это нарушение прав детей на семейное воспитание со стороны самих родителей, которое приводит к чрезвычайному негативному психологическому состоянию детей, различных нарушений в их развитии.

Усыновление и оформления опеки (попечительства) в Украине были и остаются общепринятыми формами устройства судьбы ребенка-сироты. Вместе с тем создаются альтернативные формы, в первую очередь это касается развития семейных форм устройства таких детей: детских домов семейного типа и приемных семей.

Детские дома семейного типа - новая для Украины форма государственной опеки детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки. Ее особенностями является то, что она сочетает в себе признаки семьи, первичного коллектива, выполняет их функции, имеет родственные и общественные связи, объединяет под одной крышей родных и неродных людей, имеет особые отношения с микро- и макросредой, производит свои традиции, является закрытой и вместе с тем открытой социальной системой, учреждением и семьей одновременно. Все это требует особой социальной работы с детским домом семейного типа (далее ДДСТ) в виде социального сопровождения, который осуществляет работник центра социальных служб и привлеченные им, по необходимости, другие специалисты (врачи, психологи, дефектологи и т.д.) [7].

В современной отечественной педагогике охарактеризированы отдельные элементы американской модели социального воспитания детей, лишенных родительской опеки. В

частности, проблемам воспитания и образования социальных сирот посвящены труды А. Бевз, А. Безлюдного, А. Коваленко, Б., И. Трубавиной, Н. Гайдук, О. Заболотной, Л. Довгань, В. Жуковского, Л. Лихневсько, С. Омельченко, И. Петровой и др.

Основная часть. Детский дом семейного типа (ДДСТ) – это отдельная семья, которая создается по желанию супругов или отдельного лица, которые состоят в браке. Такая семья берет на воспитание и совместное проживание не менее 5 детей, лишенных родительской опеки, которые становятся их приемными детьми. [8]

ДДСТ отличается от других форм устройства ребенка, лишенного родительской опеки, тем, что государство предоставляет семье материальную и социальную поддержку. Более того, одним из условий создания ДДСТ является предоставление семье жилой площади, позволяющей обеспечить гармоничное развитие детей, гарантирует каждому воспитаннику, а также родным детям родителей-воспитателей нормальные условия жизни.

Общими характерными чертами устройства приемного ребенка в приемную семью или ДДСТ является то, что: во-первых, она не лишается статуса ребенка, лишенного родительской опеки, то есть за ней остаются все льготы, предусмотренные законодательством для этой категории детей; во-вторых, она имеет право поддерживать личные контакты со своими биологическими родителями и другими родственниками, если это не наносит вред его жизни, здоровью и нравственному воспитанию; в-третьих, между ребенком и приемными родителями семейных правоотношений не возникает; в-четвертых, его содержание финансируется государством из расчета затрат на содержание воспитанников интернатных учреждений для детей, лишенных родительской опеки; в-пятых, к воспитанию ребенка допускаются только приемные родители, которые прошли курс соответствующей подготовки.

Детский дом семейного типа как институт воспитания детей-сирот не есть детским учреждением особого типа, то есть детским домом, а является многодетной семьей, что обеспечивает воспитанникам семейное окружение и воспитание. Воспитательный потенциал детского дома семейного типа как формы семейного воспитания детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, имеет объективные преимущества перед другими социальными институтами (прежде всего интернатного типа), исходя из следующих соображений:

естественность процесса воспитания;

основой воспитательного воздействия является эмоциональный контакт ребенка с родителями-воспитателями, основанный на доверии детей к взрослым;

воспитание в малой группе полностью соответствует требованию постепенного приобщения ребенка к социальной жизни;

комплексный подход в воспитании;

индивидуальный подход к каждому ребенку; [3].

В детском доме семейного типа формирование личности ребенка происходит в естественных условиях, влияние родителей-воспитателей на мировоззрение и самосознание ребенка происходит в естественных условиях и выполняет доминирующую роль. Семейное окружение формирует у ребенка морально-этические идеалы и вкусы, нормы поведения, трудовые навыки, ценностные ориентации, то есть все качества, которые формируют личную индивидуальность. На становление личности воспитанника влияют характер отношений между

родителями и между родителями и детьми, другими членами семьи, отношения родителей к труду, их участие в общественной жизни, интересы, ценностные ориентиры, общий уровень и тому подобное. [5]

Функционирование детских домов семейного типа определяется государственными документами, в частности Положением о детском доме семейного типа, утвержденным Постановлением Кабинета Министров Украины от 26 апреля 2002 № 564. В соответствии с Положением, "родители-воспитатели в обязательном порядке проходят курс обучения предыдущей и периодической (раз в пять лет) подготовки, проведение которого обеспечивают местные отделы по делам семьи и молодежи".

Детский дом семейного типа может получить свой статус в том случае, если на воспитание принимается не менее пяти детей, лишенных родительской опеки. Бесспорно, такое условие способствует устройству в семью большего количества осиротевших детей. В семье может воспитываться более десяти детей, если позволяют жилищно-бытовые условия и желание родителей-воспитателей. Но обследования функционирующих детских домов семейного типа свидетельствуют: нарушения ограничений в отношении детей, находящихся на воспитании, случаются довольно часто. Это объясняется тем, что местные органы власти стремятся устроить как можно больше детей-сирот. Однако такая практика негативно влияет на оптимальное развитие воспитанников, поскольку увеличивается нагрузка на родителей-воспитателей как в физическом, так и психолого-педагогическом плане. [1, 75]

Целью создания ДДСТ является обеспечение надлежащих условий для воспитания в семейном окружении детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки. Лица, которые принимают на себя обязательства в отношении детей, получают статус родителей-воспитателей. Дети, которых устраивают в детский дом семейного типа, являются воспитанниками и не теряют статуса ребенка-сироты или ребенка, лишенного родительской опеки. Воспитанники находятся в детском доме семейного типа до достижения совершеннолетия, а в случае продолжения обучения в профессионально-техническом, высшем учебном заведении I-IV уровня аккредитации - до его окончания, но не позднее, чем до достижения ими 23-летнего возраста.

Методы воспитания детей в ДДСТ

Основной задачей ДДСТ является воспитание детей. В соответствии с задачами социально-педагогического сопровождения ДДСТ и этапов развития ДДСТ, особенностей воспитания в нем, используются различные методы работы с воспитанниками. Так, на первом этапе успешная адаптация ребенка достигается через:

методы воспитания коллектива: требования, перспективу, организацию общественно-полезной деятельности;

методы формирования сознания воспитанников: информирование, убеждение, внушение, пример;

методы формирования опыта поведения: упражнения, регламентирование, переключение, переобучение, реконструкции, приучения, создание воспитательных ситуаций, поручения;

методы стимулирования и коррекции поведения: соревнование, поощрение, перспектива, отказ от положительного подкрепления как наказание за другой поступок, отделение.

Это педагогические методы, которые родители-воспитатели в состоянии применить самостоятельно, в отличие от психологических методов. Приведем особенности применения этих методов в ДДСТ. Требования задают родители-воспитатели отдельно к каждому ребенку и всей семье в целом, добиваются их выполнения каждым воспитанником с учетом его особенностей. Выполнение этих требований воспитанниками является условием благосостояния всех и благоприятной атмосферы в ДДСТ. Требования являются посильными для воспитанников, касающихся элементарных правил общежития. Организуется выполнение воспитанниками семейных обязанностей. Эти обязанности должны быть целесообразными и посильными для всех детей. Перед детьми ставится перспектива дружной семьи, коллектива близких единомышленников, взаимной заботы и ответственности, защищенности, безопасности, перспектива которая позволит каждому самореализоваться, достичь успеха, быть замеченным, осуществить собственную мечту, небольшое желание благодаря семье.

Метод убеждения применяется с целью разрушения неправильных убеждений с последующей их перестройкой. Этот метод требует много времени. Приемы разрушения старых убеждений такие: побуждение личности к сравнению себя с другим; показ перспективы; что может стать последствиями таких убеждений и поведения; создание условий личности в самораскрытия и самореализации.

Метод убеждения является действенным при следующих условиях:

Воспитатель, имеет авторитет у воспитанника.

Единство слова и поступков воспитателя.

Применение всуществующем сплоченном коллективе.

Единство воздействия на нравственное сознание и чувства.

Связь с другими методами воздействия на личность [6, 59].

Главный акцент делается на воспитание словом. Понятие "убеждения" с научной точки зрения определяется как словесное воздействие на сознание, чувства и волю ребенка. Но словом надо уметь пользоваться. Поэтому социальные работники, общаясь с родителями, должны акцентировать внимание на том, что необдуманное пользования словом (упреки, грубость, брань, необоснованные обвинения, угрозы и т.п.) могут нанести ребенку большой вред.

Метод убеждения чаще всего реализуется во время беседы, разъяснений, рассказов, на примере взрослых и тому подобное. Необходимо обращать внимание родителей на то, что нужно уметь вести беседу с ребенком. Для того, чтобы ребенка убедить, почему надо делать именно так, а не иначе, родители должны учитывать индивидуально-возрастные особенности ребенка и содержание бесед. В соответствии с этим следует подбирать тон разговора: быть спокойным, доброжелательным или выразить свое возмущение по поводу какого-то поступка, категорически возразить по поводу чего-то, но при этом не кричать, не обижать ребенка, поскольку такое проявление может навсегда оттолкнуть от вас приемного ребенка. [4]

Метод переобучение. Этот метод опирается на метод убеждения и закрепляет его результаты. Направлен на ликвидацию плохих и приучения к положительным привычкам. Ликвидация осуществляется через запрет и контроль за действиями. Нельзя навязывать свою волю и мнение как правильное, постоянно указывать на один и тот же недостаток. Это может вызвать обратную реакцию или нервный срыв. Нельзя также требовать мгновенной отказа от дурной

привычки. Необходимо создать четкий режим, демонстрировать положительные примеры, давать советы относительно поведения в конкретных ситуациях.

Метод взрыва. Этот метод предусматривает доведение до предела конфликта личности с коллективом. При этом четко ставится альтернатива: стать объектом критики коллектива оставить его или изменить себя, завоевать уважение, авторитет. При этом неожиданном стечении обстоятельств личность оказывается в конфликтной ситуации и перед ней возникает вопрос: как быть дальше? Вследствие этого в личности возникает недовольство собой, отвращение к предыдущему образу жизни, антипатия к своим недостаткам и стремление стать лучшим. Но этот метод можно применять только в сильном, сплоченном коллективе, очень редко, в реальных обстоятельствах, вместе с другими методами воздействия на личность.

Для полноценного развития ДДСТ используются такие методы, как параллельное действие (воспитание через коллектив: требования ставит не воспитатель, а дети), традиции, перспектива, общественная деятельность, поручение, информирование, убеждение, взрыв. Поручение - это выполнение определенных задач воспитателя. Поручения должны быть осознанными, посильными, оцененными, понятными. Упражнения - многократное повторение, совершенствование способов действий как устойчивой основы общественного поведения с целью формирования и развития определенных навыков поведения, черт характера. [2, 55] Упражнения предлагаются в форме ролевых игр.

Психолого-педагогические исследования показывают, что в семье, где доверяют друг другу, где есть забота, теплота и искренность в отношениях, уважение к интересам и запросам каждого, где пытаются рационально решать все проблемные ситуации, где каждый чувствует себя равноправным членом семейного коллектива, где существует единство родительских требований к ребенку, где дети и взрослые чувствуют себя защищенными, они находят понимание и поддержку, там с семьей связаны светлые, радостные чувства.

Такая семья создает положительный эмоциональный комфорт, спасает ребенка от нервных перегрузок. В таких семьях дети лучше учатся, у них лучше развиты такие качества как доброжелательность, милосердие, сострадание, честность, доброта, коллективизм, толерантность, они становятся хорошими товарищами и друзьями, имеют твердые моральные установки и др. В таких семьях уважают родителей. Следует обратить особое внимание, что применение тех или иных методов воспитания, успешность семейного воспитания в общем, зависит от того, умеют родители в конкретных ситуациях учитывать возрастные и индивидуальные особенности ребенка,. [4]

Необходимо понимать, что успех применения методов воспитательного воздействия зависит также от их авторитета. Речь идет об их моральных качествах, интересах, отношении к труду, к своей жизни. Родители должны знать, что готовность к взаимодействию, отзывчивость, справедливость, доброжелательность к окружающим способствуют укреплению авторитета у детей. Нельзя от ребенка требовать проявления каких-то качеств, если родители сами не придерживаются своих требований. Будут честными и правдивыми дети там, где родители подкрепляют слова собственными соответствующими поступками. Отрицательные качества и поступки родителей глубоко поражают детей, и поэтому они довольно часто им не прощают обиды.

Одной из важных задач для социального работника является настройка родителей на понимание, что для поддержки и развития родительского авторитета существенную роль играет их умение уважать личность ребенка, внимательное отношение к его интересам и запросам, достоинствам. Такое отношение к ребенку необходимо в любом возрасте. Нельзя раздражаться, нервничать, когда ребенок задает много вопросов. Надо дать ему вразумительный ответ.

Выводы. Проблема сиротства в определенной степени существует в каждой стране и безусловно, остается проблемой любого общества в целом. Однако в любом обществе, в зависимости от экономического положения и политического строя, социально - экономического развития, традиций и т.п., пути ее решения (поскольку окончательно решить проблему сиротства невозможно) различные по форме и содержанию.

Создание оптимальных условий для поддержки социально незащищенных категорий детей является одной из важнейших задач настоящего, которое заключается не в изоляции обездоленных детей от социума, а в их интеграции в социум через приоритетность в социальной политике именно семейных форм помощи детям-сиротам.

Опыт функционирования приемных семей и детских домов семейного типа в Украине доказывает, что в условиях их распространения возникает потребность в создании специальной службы по оказанию необходимой социальной помощи и поддержки приемным родителям. Задачей такой службы является обеспечение комплексной работы различных инфраструктур (медицинской, психологической, педагогической и социальной), привлечения соответствующих специалистов, оказания психологической помощи конкретным детям, родителям, семье в целом.

Каждый ребенок имеет право на воспитание в семейном окружении, независимо от того, может ли его биологическая семья обеспечить нормальные условия жизни и воспитания, выполняют должным образом родители свои обязанности.

Список источников

1. Беспалько А. В. Социальная педагогика: схемы, таблицы, комментарии: учеб. пособие. / Ольга Владимировна Беспалько. - М.: Центр учебной литературы, 2003. – 134с.
2. Лозовая В.И., Троцко Г.В. Теоретические основы воспитания и обучения. - Харьков: ОВД, 2002. - 400с.
3. Пеша И. В. Развитие форм семейной опеки над детьми-сиротами и детьми, лишенными родительской опеки / И. В. Пеша // Теория и практика педагогического процесса. - Х., 2000. - С. 98-104.
4. Пособие для социальных работников по подготовке и социального сопровождения приемных семей и детских домов семейного типа: В 2-х кн ./ Г.М. Бевз и др. - К.: Госоцслужба, 2006. - Кн. 2. - 180с.
5. Рич Н. Социальная работа с детьми в Соединенных Штатах Америки. Личные размышления / Н. Рич // Социальная работа в Украине: теория и практика. - 2002. - № 1. - С. 92-96.
6. Трубакина И. М. Социально-педагогическая работа с неблагополучной семьей: Учеб. пособие. - М.: [б. и.], 2002. - 132 с.

7. Трубакина И. М. Социально-педагогическая работа с семьей в Украине: теория и методика: монография / И. М. Трубакина. - Х.: Новое слово, 2007. - 395 с.

8. Семейный кодекс Украины (№ 2947-III от 10 января 2002 г.) [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://zakon3.rada.gov.ua/>

Ա.Վ. Սոլոդչուկ

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՏԻՊԻ ՄԱՆԿԱՏՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՈՒԿՐԱԻՆԱՅՈՒՄ

Հիմնաբաներ. ծնողական խնամքից զրկված երեխաներ, ընտանեկան տիպի մանկատուն, սոցիալական դաստիարակություն, մեթոդներ:

Հոդվածը նվիրված է ծնողական խնամքից զրկված երեխաների համար ընտանեկան միջավայրի ստեղծման ուսումնասիրումը Ուկրաինայի օրինակով: Հստակեցված է <<ընտանեկան տիպի մանկատուն>> հասկացության իմաստը, որը կիրառվում է սեփական փորձում: Ներկայացված է ծնողական խնամքից զրկված երեխաների դաստիարակման մեթոդների առավելության կարճ բնութագիրը ընտանեկան տիպի մանկատներում:

A. V. Solodchuk

Principles of operation of family forms of children deprived of parental care in Ukraine

Key words: children deprived of parental care, family-type orphanage, social education, methods.

Summary

The article investigates the principles of operation of family forms of children deprived of parental care on the example of Ukraine. Clarify the meaning of the concept "family-type orphanage" which is used in native practice. A brief description of the prevailing methods of raising children without parental care within the family-type orphanage.

З.Э. Мусабеков

В.В. Варга

Г.Ш. Тогаев

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ПРОГНОЗИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ ПРОЦЕССА ПОДГОТОВКИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ДЛЯ ССПО

Среди ведущих общепедагогических идей, составляющих костяк прогностической концепции подготовки педагогических кадров для ССПО, следует назвать идею личностного подхода, идеи целостности, системности, комплексности, а также идею оптимизации и творчества. Идея личностного подхода выражает фундаментальную цель непрерывного профессионально-педагогического образования – постоянное и разностороннее развитие личности в процессе обучения. Ведущим ориентиром, основным

содержанием, главным критерием успешности обучения, становятся не только знания, умения и навыки, но и максимальная степень реализации заложенных в студентах возможностей формирования гражданских идеалов, трудовой активности, разносторонних потребностей, творчества и профессиональной направленности, интереса и других элементов мотивационной сферы личности.

Важнейшую роль в ориентировании на будущем учебном процессе должны играть взаимосвязанные, но не перекрывающие друг друга идеи оптимизации и творческого подхода к обучению. Они требуют особого сочетания в каждой конкретной ситуации обучения алгоритмически регулируемых и эвристических, творческих подходов к организации всех видов деятельности и отношений. При этом творческий элемент в процессе получения профессионально значимых знаний, умений и навыков должен нарастать.

Реализация этих предпосылок зависит от умения уловить тенденции развития системы подготовки педагогических кадров для ССПО, объективную необходимость развития в ней педагогических подсистем. Такие возможности открывает использование педагогической прогностики.

Под педагогической прогностикой следует понимать область научно-педагогических знаний, в которой рассматриваются принципы, закономерности и методы прогнозирования применительно к специфическим объектам, изучаемым педагогикой.

Необходимость прогностических исследований ощущается во всех звеньях сложной и динамической системы непрерывного образования. В наиболее общем виде направления этих исследований состоят в том, чтобы предвидеть:

- социально-экономические условия, в которых будет развиваться система образования в будущем;
- новые требования грядущего общества к человеку;
- необходимые изменения системы образования в целом и отдельных её компонентов;
- демографические сдвиги и движение контингентов учащихся на всех ступенях образования;
- пути и методы профориентации, профотбора, профадаптации, формирования профессиональной мотивации и многое другое.

Становится явным, что процесс подготовки будущих преподавателей профессиональных колледжей и академических лицеев должен быть построен на диагностической основе, на уважении к личности, плодотворном сотрудничестве «преподаватель-группа», включении каждого студента в педагогический труд и т.п. Цели и критерии успешности работы процесса подготовки преподавателей для ССПО

сдвигаются от обученности к обучаемости, от внешних критериев к внутренним, от общих подходов к дифференцируемым.

Педагогическое прогнозирование – это не спонтанный процесс предвидения будущего на основе простой экстраполяции выявленных тенденций, не механическая совокупность субъективных мнений, а специально организованный комплекс научных исследований, направленных на получение достоверной опережающей информации о развитии соответствующих педагогических объектов. Один из наиболее существенных методологических принципов педпрогнозирования – принцип исследовательской доказательности разрабатываемого прогноза. Достоверность полученных прогностических данных – это важный критерий практической значимости результатов педагогического прогнозирования.

К числу других частно научных принципов педагогического прогнозирования относятся принципы:

- целостного рассмотрения объекта в сочетании с принципом системного, комплексного подхода к прогностическим исследованиям;
- терминологического единообразия и точности;
- непрерывности педагогического прогнозирования, при котором прогностическая деятельность в педагогике представляется как непрерывный, систематический процесс получения опережающей информации;
- вариативности прогнозирования, предполагающий возможность выбора оптимального варианта прогностического решения;
- коллективности, требующей привлечения к разработке педагогических прогнозов специалистов разного профиля;
- опытно-экспериментальной верификации педагогических процессов, ориентирующих исследователей на опытно-экспериментальное обоснование принимаемых прогностических решений;
- принцип практической направленности использования результатов педагогического прогнозирования.

Сохранение качественной определенности процесса подготовки преподавателей специальных дисциплин, её функционирование и развитие немыслимы без информационных процессов. Обязательными условиями научного управления этим процессом являются оперативность обработки информации, четкость и полнота сведений, своевременное получение информации, ее непротиворечивость и надежность. Наличие полной и достоверной информации – необходимое условие разработки надежных педагогических прогнозов.

Эффективность, научная обоснованность педагогического прогнозирования развития деятельности по подготовке педагогических кадров для ССПО напрямую

связана с организацией в нем эффективной системы информационного обеспечения, которая будет призвана отражать сведения, содержащиеся в книгах, статьях, докладах о перспективных различных проблемах и тенденциях социального развития, педагогических явлениях, выводах прогностических исследований в экономике, социологии, психологии, экологии и т.п., связывать их с данными анализа практики передового педагогического опыта, обеспечивать наличие и взаимосвязь информации, получаемой с помощью различных методов.

В данном случае имеет значение не просто концентрация информации, а как бы фокусировка ее определенных аспектов, основанная на взаимодействии различных отраслей знаний, смежных с педагогикой, с тем, чтобы дать возможность, во-первых, получить педагогическую интерпретацию знаний из смежных областей, а во-вторых, помочь сформировать потребителю информации интегральную оценку направлений и характера развития процесса подготовки педагогических кадров для ССПО.

В связи с этим возникает необходимость наряду с оперативной информацией, существующей в педагогической науке (различные реферативные сборки, экспресс информация) формировать научно-тематические и проблемные сборники, дающие глубокий и всесторонний анализ не только современного состояния решения проблем подготовки будущих преподавателей профессиональных колледжей и академических лицеев, но и полное ретроспективное представление об этих проблемах, научном направлении и др. Из-за большого объема информации, которую необходимо перерабатывать, хранить и выдавать специалистам, целесообразно формировать ее, как это делается по отношению к научно-технической информации, в виде банка данных с использованием компьютерных технологий.

Наибольшими прогностическими возможностями при изучении перспектив развития организационно-педагогических и социально-экономических условий деятельности по подготовке педагогических кадров для ССПО обладает программно-целевой метод, представляющий собой обоснованный план, направленный на достижение цели, где оговорены все конкретные исполнители, четко определены задачи и сроки их выполнения, а также приведен перечень необходимого ресурсного обеспечения. Для этого необходима разработка примерной комплексной программы получения прогностической информации о количественных и качественных характеристиках организационно-педагогических и социально-экономических условий эффективного функционирования процесса подготовки будущих преподавателей ССПО.

Литература:

1. Гершунский Б.С. Педагогическая прогностика: методология, теория и практика. – Киев, 1996.

2. Кыверялг А.А. Методы исследования в профессиональной педагогике. Таллин: Валгус. 1989.
3. Методологические проблемы современной науки. – М., 1999.

PEDAGOGICAL FORECASTING OF DEVELOPMENT PROCESS PREPARATING OF TEACHERS FOR MSPE

In article proves necessity of forecasting researches during preparation the pedagogical staff for MSPE. Principles of pedagogical forecasting and a condition of its effective functioning are considered.

О.Г. Эргашев

В.В. Варга

ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ СИСТЕМЫ ССПО

В целях формирования информационной компетентности у будущих преподавателей для профессиональных колледжей в содержание их подготовки введена дисциплина «Информационные технологии в образовании».

В настоящее время, одной из главных задач при подготовке бакалавров и магистров в вузе является обеспечение конкурентоспособного уровня их профессиональной компетентности.

В профессиональной педагогике выделяется несколько видов профессиональной компетентности, наличие которых указывает на зрелость человека в профессиональной деятельности:

- специальная компетентность—владение собственно профессиональной деятельностью на достаточно высоком уровне, способность проектировать свое дальнейшее профессиональное развитие;
- социальная компетентность—владение умением вести совместную профессиональную деятельность, сотрудничать, а также принятыми в данной профессии приемами профессионального общения; социальная ответственность за результаты своего труда;
- личностная компетентность — владение способами личностного самовыражения и саморазвития, средствами противостояния профессиональным деформациям личности;

- индивидуальная компетентность — владение способами самореализации и развития индивидуальности в рамках профессии, готовность к профессионально-личностному росту и самоорганизации.

В то же время, при организации процесса подготовки специалистов, необходимо учитывать, что одной из главных характеристик нового тысячелетия является информатизация, которая представляет собой процесс перестройки жизни общества, на основе более полного использования достоверного, исчерпывающего и своевременного знания во всех общественно-значимых видах человеческой деятельности в экономике, технике, культуре и др.

Поскольку мы живем в эпоху становления информационного общества, неотъемлемой частью культуры современного человека является информационная компетентность, которая включает специальные знания и практические навыки работы с информацией, выполнение с помощью персональных компьютеров операций по ее накоплению, хранению, обработке, передаче, поиску и рациональному использованию. Компьютерная грамотность - это начальная ступень в развитии общей информационной компетентности и культуры человека. Информационная компетентность личности формируется на протяжении всех лет обучения сначала в школе, а затем в вузе[3].

Информатизация общества, в свою очередь, практически невозможна без компьютеризации системы образования, в силу чего эта проблема по своей значимости выходит сейчас на первое место в педагогической науке. Приоритетность этой проблемы усиливается еще и тем, что она не является принципиально новой. Возникнув вместе с появлением компьютера, она не может использовать опыт прошлых веков и тысячелетий, как это делается в классической педагогике, и вынуждена развиваться только "изнутри", формируя свою научную базу одновременно во всех необходимых сферах - философии, психологии, педагогике и методике. Это обстоятельство, в сочетании с крайней практической необходимостью, придает проблеме компьютеризации образования повышенную актуальность, выводит ее на первое место в группе первоочередных задач современной педагогики [3].

Для Узбекистана, как равноправного и независимого государства, наличие полноценной современной системы образования, признаваемой всем мировым сообществом, является жизненной необходимостью. Без решения проблемы компьютеризации и ее практического осуществления этого быть не может. В Указе президента Республики Узбекистан И.А. Каримова «О дальнейшем развитии компьютеризации и внедрении информационно-коммуникационных технологий» [1], указывается:

«...Считать важнейшими задачами развития и внедрения современных систем компьютеризации и информационно-коммуникационных технологий:

- организацию подготовки высококвалифицированного кадрового потенциала для работы в сфере информационно-коммуникационных технологий, в первую очередь, в сфере разработки программных средств, информационных баз данных;
- введение в учебный процесс профессиональных колледжей, академических лицеев и высших учебных заведений прогрессивных систем обучения, основанных на активном использовании современных компьютерных и информационных технологий...».

Проблема формирования компьютерной грамотности интенсивно решается в нашей республике. Одним из ее направлений является обеспечение образовательных учреждений различных уровней последними достижениями в области компьютерной техники с подключением к всемирной сети Интернет.

В качестве основных проблем в сфере организации образования и учительского труда, в частности с использованием информационных технологий, можно выделить следующие[2]:

- формирование готовности будущего педагога к работе в единой информационной среде. Данную проблему можно рассматривать, как умение владеть и понимать возможности использования информационных технологий в учебном процессе, с одной стороны и, как разумное соотношение традиционных и новых технологий в учебном процессе — с другой;
- создание единого информационного пространства и формирование единого тезауруса, позволяющего педагогу концентрировать внимание и время не только на организацию и методику обучения, но и на концептуальных аспектах учебного процесса;
- подготовка и переход на преподавание с использованием информационных технологий. Такой переход предполагает разработку информационно-компьютерной поддержки учебных курсов, в том числе и гуманитарного блока в учебных планах образовательных учреждений;
- подготовка программно-методического обеспечения учебного процесса в едином информационном пространстве.

Использование компьютеров в учебном процессе вызвало к жизни огромное количество новых форм работы, немыслимых и невозможных при традиционных методиках. Появление специфических учебных пособий на гипертекстовой основе, мультимедийных справочников и энциклопедий, возможность организации сетевых коммуникаций в самых разных масштабах, от класса до Internet, создание интерактивных обучающих программ и тренажеров - все это вместе открывает перед обучающимися такой спектр учебных действий, обращение к которому полностью видоизменяет лицо учебного процесса. Так же значительно выглядят изменения и в формах работы учителя - компьютер в состоянии полностью изменить структуру и методы его личной работы вне

урока (самосовершенствование, накопление и систематизация информации, подготовка к урокам и т.д.) и непосредственно на уроке.

Более того - изменившиеся условия и формы работ в очень значительной степени заставляют переосмысливать и роль компьютера, и функции учителя и учеников, и характер их деловых взаимоотношений, а в дальнейшем - и самые общие организационные формы обучения. Все это вместе дает основания утверждать, что в настоящее время все мы присутствуем при рождении принципиально новых систем обучения, систем, основанных на последовательном, всеохватывающем использовании компьютерных технологий.

В этих условиях, особые требования предъявляются к качеству подготовки будущих педагогов-бакалавров для ССПО в вузах. В процессе обучения современных педагогов важную роль играет формирование умений работы в информационной среде, а так же умений разработки современных информационных средств обучения (электронных учебников) и методики их использования, как компонента педагогической технологии. При этом необходимо иметь ввиду, что благодаря стремительному развитию компьютерных технологий, открываются новые перспективы внедрения их в учебный процесс.

В целях формирования информационной компетентности будущих преподавателей для профессиональных колледжей, в содержание подготовки бакалавров по направлению «Профессиональное образование» введен учебный модуль «Информационные технологии в образовании». Содержание дисциплины включает разделы, посвященные истории и теории информации, алгоритмам, информационным технологиям, в том числе сетевым. Это позволит будущим педагогам-бакалаврам уже на стадии вузовского обучения готовиться к использованию информационных технологий в учебном процессе преподавания конкретных специальных дисциплин в профессиональном колледже.

В Ташкентском автомобильно-дорожном институте кафедра «Профессиональное образование» уделяет большое внимание формированию у студентов необходимых информационных умений в ходе изучения дисциплины «Информационные технологии в образовании». Для этого в содержание практических занятий введены лабораторно-практические работы. Студенты – будущие инженеры-бакалавры, с интересом работают в компьютерной лаборатории, получая практические задания, которые обеспечат им возможность использования полученных знаний и умений в своей будущей работе в профессиональном колледже.

Таким образом, в процессе обучения в вузе у будущего преподавателя для системы ССПО вместе с общей профессионально-педагогической компетентностью, должна формироваться информационная компетентность. Развитие информационных технологий даст ему широкую возможность для изобретения и использования новых методов и методик в ходе преподавания специальных дисциплин.

Использованная литература:

1. Указ Президента Республики Узбекистан И.А. Каримова «О дальнейшем развитии компьютеризации и внедрении информационно-коммуникационных технологий № 114 (2936 от 1 июня 2002 года).
2. Монахов Н.В. Эволюция дистанционного образования. //Информационные технологии. - 2003.- №2.- . 89-94 стр.
3. Новые педагогические технологии и компьютерные телекоммуникации в образовании. // Под ред. Е.С. Полата – М., 1998. – 203 с.

Станислав Бойко

Анна Щербакова

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ И СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ ИМ В УСЛОВИЯХ РЫНКА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ

Ключевые слова: система образования вуза, модели вузовского образования, роль социологии, управление вузом, моделирование, принципы управления вузом.

Высшее учебное заведение всегда представляет собой организацию. Как известно, система образования в вузе представляет комплекс подсистем, компонентов и элементов. Она обладает свойствами, которые обеспечивают эффективное использование всех ресурсов вуза в процессе интеракции субъектов и объектов образовательной деятельности, структурных подразделений и всего вуза. Система имеет ряд признаков[3, с.47; 4, с.47]: *иерархичность*, заключающаяся в том, что включает в себя структурный ряд подсистем, которые в зависимости от предназначения могут располагаться на нескольких уровнях подчиненности; *неаддитивность* – свойство системы, которое проявляется как диалектика части и целого[6, с.7-12]; *преемственность* – наличие характеристик предыдущего этапа развития; *историчность* – любая система не статична, ей присуще не только функционирование, но и развитие; *коммуникативность* – способность системы к обмену финансовыми, информационными, учебными, социальными, человеческими и другими ресурсами, как между ее структурными подразделениями, так и с внешним окружением; *адаптивность* – способность системы к приспособлению в ходе взаимодействия с внешним окружением как ответ на его «вызовы»; *эквивифинальность* как определение экстремумов системы; *синергичность* – качество системы, в которой суммарный потенциал превышает арифметическую сумму потенциалов составляющих ее элементов; *эмерджентность* – наличие у системы новых агрегированных свойств; *мультипликативность*, требующая рассчитывать свойства системы не сложением, а перемножением параметров каждого свойства ее элементов; *гомеостазность*,

предполагающая соблюдение динамического равновесия, гарантирующего поддержание параметров системы в определенном диапазоне и в целом обеспечивающего жизнь системы.

Разновидностью социальных систем выступает система организации образования. Ее типовая структура включает четыре элемента: во-первых, процессы; во-вторых, функциональную структуру (задающую пространственно-временной модус процессов, его синхронию); в-третьих, социальную морфологию (внешнее и внутренне строение организации); в-четвертых, организованность объектов (системообразующие факторы)[12].

Каждому элементу присуще выполнение тех или иных видов образовательной деятельности. Вид деятельности, реализуемый определенным элементом системы, фактически является его системной функцией, которые имеют разный иерархический уровень реализации.

Выполнение деятельности является первым уровнем, когда человек вправе определять методологию и методику деятельности и разрабатывать на их основе индивидуальные социальные технологии. Право на осуществление определенного вида деятельности обязательно требует и ответственность за ее качество.

Вторым уровнем является функциональное взаимодействие элементов. Любому уровню присуще взаимодействие. Основанием для функционального взаимодействия является то обстоятельство, что один и тот же предмет образовательной деятельности реализуют несколько субъектов.

Третий уровень реализации представлен управленческим, научно-методическим и партнерским содействием в ходе реализации определенного предмета деятельности.

Участие – четвертый уровень в реализации вузовских задач в образовательном пространстве. Оно предполагает совещательный характер коммуникаций. При этом участие больше относится не к обязанностям, а к правам субъектов по обеспечению системного характера взаимодействия в вузе.

Анализ проблемы синергетических подходов к пониманию содержания социальных процессов, по мнению В.Г. Горба[4, с.53], позволяет сделать вывод о том, что самоорганизация не свойственна системе организации образования. Чтобы элементы объединились в систему, на них должны повлиять такие факторы, которые бы обеспечили появление системных свойств. При этом системообразующий фактор, воздействуя на все элементы системы образования, обеспечивает их интегративную динамику.

В.Г. Горб выделяет такие группы системообразующих факторов, как нормативно-правовые, целеполагающие, ценностно-ориентирующие, модернизационные, ресурсного обеспечения. Их актуализация происходит в процессе выполнения проекта организации

образовательной системы, представляющего собой нормативно-методический документ и определяющего цели, ценностные ориентиры и логику деятельности элементов, компонентов и подсистем и обеспечивающего ее постоянное развитие на основе воплощения в жизнь факторов, которые обеспечивают актуализацию системных эффектов[3, с.54].

Потенциалом организационной системы образования является ее динамическое равновесие – гомеостазность – которое обеспечивает не только целостность системы под воздействием на нее деструктивных факторов, но и является условием развития элементов системы в целом. Всегда на образовательные учреждения действуют как конструктивные, так и деструктивные объективные и субъективные социально-экономические и этнокультурные факторы.

Особое внимание следует обратить на социально развивающий потенциал организации образовательной системы. Как известно, система обладает свойством коммуникативности, обеспечивающим оптимальное взаимодействие с внешней средой в области ресурсов. В ходе развития она сама становится фактором, который конструктивно влияет на формирование демократического образовательного пространства. Системы организации образования способны значительно повысить эффективность и качество образования, обеспечив стабильное развитие вузов и их позитивное влияние на социально-экономические процессы.

Социология образования до недавних пор занимала выжидательную позицию по отношению к важнейшим проблемам вузовского обучения. А ведь именно она предназначена для разработки новых социальных моделей высшего образования на принципах ориентации высшей школы на формирование активной гражданской позиции личности. Новые модели образования социологической наукой еще не в полной мере апробированы с этой точки зрения. Значительная часть вузов продолжает оставаться в плену, как проблем подготовки специалистов, которые вполне отвечают современным социальным запросам, так и в области организации образования, соответствующего этим требованиям.

Социальные запросы современного российского общества требуют более высокой степени интеграции вуза, науки и производства; гуманизации и гуманитаризации процесса обучения и воспитания; усиления внимания и подхода к каждой личности как к высшей ценности общества; формирования высокоинтеллектуального гражданина, обладающего значительными нравственно-этическими качествами. Чтобы удовлетворить эти запросы, необходима разработка новых моделей образования и воспитания.

Если рассматривать организацию образовательного процесса и управления им как систему, то видно, что основной мировой тенденцией его развития является переход от иерархически-вертикальных структур к самоорганизующимся горизонтальным. В таком

случае акцент переносится на самостоятельность, активность, креативность субъектов и объектов управления, их способности к профессиональному развитию. Это определяет управленческое саморазвитие самой социальной системы образования, которое дает ей возможность адаптивно и действенно реагировать на изменяющиеся социально-экономические условия, развивать внутренний потенциал. Модели такого перехода еще только начинают разрабатываться отечественной социологией.

Моделирование – это одна из ведущих технологий системного анализа при исследовании сложных, многоэлементных и полиструктурных систем, функционирование которых определяется большим количеством внутренних и внешних факторов. Именно к таким системам относятся образовательные системы, сложный характер которых определяется преобладанием субъективных факторов сознания, которые могут оказывать регулирующее воздействие на траектории развития данной системы.

Моделирование способствует процессу определенного квазиэкспериментирования, позволяющему манипулировать различными вариантами одной и той же модели и сравнивать результаты с данными, полученными в конкретных ситуациях[5]. Еще одна форма виртуального экспериментирования обеспечивает возможность сопоставления решений, ожидаемыми на основании модели с результатами решений, принятых на практике. Модель представляет собой «заместитель» оригинала, вследствие чего ее данные проецируются на оригинал, что дает возможность весь комплекс разработанных социологами моделей считать социологическими теориями и усилия социологического конструирования вслед за Г. Зиммелем использовать на выработку именно идеальных моделей (а не законов)[1]. В таких случаях моделирование выступает как полимодельное конструирование[7].

Моделирование является наиболее прогрессивным способом исследования, в том числе и педагогических процессов, имеющих системный характер, и реализуется на основе взаимодействия множества динамично связанных элементов и факторов. Сущность системы образования в рамках предлагаемой авторской концептуальной схемы состоит в том, что она представляет собой социальную систему, имеющую своим содержанием целеустремленное, организованное регулирование, в первую очередь, социальных отношений.

Рассматриваемый подход к моделированию и выделению типов моделей образования выходит за пределы традиционных подходов, поскольку сравнительной оценке подвергаются базовые принципы и характер взаимодействия основных участников образовательного пространства – студентов, ППС, руководителей образовательных систем. Это позволяет выйти на различия в обобщенных качествах типов данных систем, распознать массу внутренних специфических различий, включая формы, методы и

технологии реализации, иерархическое распределение полномочий, источники инвестиций, распределение ответственности между государством и негосударственными участниками, формы социального партнерства, стратегические установки и приоритетные направления. Такой подход, на наш взгляд, позволяет выйти на формирование комплексных образовательных моделей, созданных с учетом взаимодействия обширного спектра наиболее существенных факторов управленческого, правового, финансового, учебного характера.

Любой вуз требует эффективной иерархии основных функций управления. Однако вуз еще недостаточно изучен в плане менеджмента организации в теоретическом и практическом аспектах. Сейчас пока нет единых обоснованных наукой и подтвержденных эмпирически стандартов и методов управления российскими вузами в условиях транзитивной российской экономики. Научное и прагматическое направления исследований под условным названием «вузовский менеджмент» еще пока проходят фазу формирования. При этом теории и методики университетского менеджмента на Западе не всегда приемлемы, поскольку западные и российские условия существования системы образования различны[10].

Основным системным свойством вуза является то, что он является открытой системой, тесно связанной с внешним окружением. Это проявляется в трех основных социальных процедурах: 1) поступление из внешней среды основных ресурсов (материалов, сырья, финансов, кадров и др.); 2) преобразование их в результате образовательной деятельности в продукт образования – специалиста требуемого уровня квалификации; 3) внедрение его в окружающую среду, как личности, имеющей социальные и сугубо профессиональные качества, необходимые социуму.

Можно выделить три главных предопределения вуза в социально-экономическом пространстве страны: 1) сохранение и усиление возможностей национального культурного и образовательного развития общества; 2) повышение уровня образованности и культуры населения; 3) прогресс науки и техники в стране.

Представление вуза открытой системой объективно вызывает необходимость изучения внешней среды, которая его окружает, и которая в микро- и макроокружении представляет собой комплекс детерминант, которые активно воздействуют на рынок образования, создавая его конъюнктуру и определяют эффективность вуза. Динамичность и непостоянство внешнего окружения вызывают необходимость выделить два уровня взаимодействия вузов с внешним окружением – микро- и макросреду.

Вуз занят производством продукции нескольких видов: а) специалисты, бакалавры, магистры нескольких видов подготовки; б) продукция НИОКР и научных исследований; в) результаты хозяйственной деятельности; г) издательская продукция в печатном и электронном; д) кадры высшей квалификации – кандидаты и доктора наук[9].

Основными структурными элементами управления являются: объект и субъект управления; цели и задачи управления; методы и формы управления; источники, ресурсы и средства, управления; условия и правила управления.

Субъектами управления вузом выступают внутренние и внешние элементы.

Для государственных вузов основным внешним субъектом управления выступает государство и частично в силу данных им прав региональная и муниципальная администрация. Государство как субъект отношений рынка требует от продавцов услуг образования выполнения государственных образовательных стандартов, проводит аккредитацию, аттестацию и лицензирование вузов, сертифицирует документы, удостоверяющие получение образования, осуществляет финансирование, которое можно рассматривать как инвестиции в человеческий капитал.

Внешним субъектом управления вузом также выступают участники трудового рынка, а именно, предприятия и учреждения как хозяйствующие субъекты, которые определяют спрос на специалистов с высшим образованием[11]. Внешним субъектом управления вузом выступает тоже реальный и потенциальный покупатель услуги образовательной – личность, нуждающаяся в высшем образовании, чье воздействие на вуз определяется через конкретными образовательными потребностями.

Государственное управление вузами предполагает, как использование методов прямого, так и методов индуцированного государственного регулирования.

В число методов прямого государственного регулирования входят правовые, административные и экономические методы. Производные (индуцированные) методы государственного регулирования рынка образовательных услуг высшей школы предназначены для обеспечения опосредованного регулирования рынка труда, дают возможность для укрепления взаимодействия трудового и образовательного рынка, развивают взаимоотношения работодателей и вузов, поощряют предприятия, которые осуществляют инвестиции в интеллектуальный капитал и высшую школу, посредством льготного субсидирования и налогообложения[8, с.38-43].

Элементы внутренней структуры вуза – администрация, ученый совет, деканаты, кафедры, преподаватели, обучающиеся выступают внутренними субъектами управления вузом:

Исследование факторов, определяющих характер управления вузом различными субъектами, показывает, что разнонаправленность главных целей субъектов управления вузов сдерживает развитие вуза в направлении, соответствующем целям только одного из субъектов управления. Так, вуз, управляемый частным субъектом, может не всегда пройти процедуру аккредитации, что делает вуз менее конкурентоспособным. Выпускнику такого вуза сложно устроиться на работу, а работодателям приходится проводить для него дополнительное обучение.

Важным слагаемым управления вузом выступают способы управления. В процессе подготовки специалистов, каждый из вузов выбирает для себя требования профессиональной подготовки, соответствующие государственным образовательным стандартам. В соответствии требованиями профессиональной компетентности выпускников, отраженными в этих стандартах, вуз выбирает для себя методическую и кадровую обеспеченность, нормативы и формы учебной и научно-педагогической деятельности[13].

Более сложна классификация методов управления для его внутренних субъектов, т.к. объектом применения каждого метода является не сам вуз, а конкретный элемент вузовской системы управления. Поэтому среди методов внутреннего управления вузом можно выделить: методы управления образовательным процессом; методы управления в области научно-исследовательской деятельности; финансово-хозяйственной методы управления вуза; методы управления человеческими ресурсами; методы управления маркетингом.

Методы управления вузом выражаются в принципах управления. Наиболее актуальными принципами управления вузом можно считать:

- оптимальность – достижение максимально возможных результатов при минимальных организационно-управленческих издержках;
- адаптивность – способность динамично реагировать на непредсказуемые изменения внешнего окружения и внутренней среды вуза с минимальными затратами;
- целесообразность – соответствие задач управления конкретно сформулированным целям;
- самоорганизуемость – действия каждого подразделения вуза в соответствии заданной ему подцели, выполнение которой способствует достижению общей цели;
- прозрачность – способность наглядно видеть все процессы и достигаемые результаты, протекающие на объекте управления и полностью контролировать их;
- управляемость – способность оптимально регулировать все основные позиции деятельности вуза;
- своевременность – умение в сжатые сроки реагировать на все изменения, происходящие на объекте управления и в проблемной среде[2].

Подводя итог анализу системы управления вузом, можно сделать вывод о том, что хотя противоречия в целях в динамике элементов управленческой системы вуза неизбежны, однако для какого бы субъекта управления ни определялась цель, ее решение не будет иметь смысла, если вуз не будет функционировать. Следовательно, процесс управления вузом в условиях рыночной экономики изначально предполагает главной целью обеспечение конкурентоспособности вуза на основе предоставления такой

качественной образовательной услуги, которая по объему и по содержанию соответствует объективным требованиям социально-экономической системы общества.

Литература

1. Будон Р. Место беспорядка: Критика теории социального изменения. – М., 1998.
2. Гаджихмедов Д.Б. Организационно-экономические основы эффективного управления образовательными услугами вуза: Автореф. дис. ... канд. экон. наук. – Махачкала, 2007.
3. Горб В.Г. Методология проектирования организационных образовательных систем. – Екатеринбург: Изд-во УрАГС, 2008. С.54. С.47.
4. Горб В.Г. Образовательная система учебного заведения: свойства, структура, потенциалы. С.47 С.53
5. Мендра А. Основы социологии. – М., 1998.
6. Могилевский В.Д. Методология систем: вербальный подход. – М.: ОАО «Изд-во Экономика», 1999. С.7-12.
7. Сафронова В.М. Прогнозирование и моделирование в социальной работе. – М., 2002.
8. Семеняк О.В. Регулирование рынка образовательных услуг в Российской Федерации: проблемы и перспективы // Проблемы практического маркетинга в сфере сервиса: Материалы Всероссийской научно-практической конференции. – Вып. 7. – М.: МГУС, 2006. – С. 38-43.
9. Соловьев В.П., Бринза В.В. Стратегия управления вузом // Университетское управление. 2002. № 2 (21).
10. Соломатина О.В. Анализ усовершенствования систем управления университетами в современных условиях // Информационно-коммуникационные технологии в управлении вузом: Материалы конференции. – Февраль 2003 г. – Петрозаводский государственный университет, 2003.
11. Суторина А. Куй топа, пока горячо // Эксперт. 2008. № 24.
12. Бабайцев А.Ю. Система. URL: // <http://slovari.yandex.ru/art.xml?art=sociology/soc/soc-1010> (дата обращения 11.10.2010).
13. Лаврентьев Г.В., Лаврентьева Н.Б., Неудахина Н.А. Инновационные обучающие технологии в профессиональной подготовке специалистов. URL: <http://www.asu.ru>. (дата обращения 14.10.2010).

Boyko Stanislav V. Shcherbakova A.S.

Educational environment of the institution and management system in the market of educational services

Keywords: education system of the University, model of higher education, the role of sociology, University's management, modeling, principles of University management.

Summary

The report provides an analysis of the educational environment of the University, which is considered as a social system. Describes the properties of the University as a system and its components,

are determined by external and internal stakeholders management. The necessity of developing new models of higher education system to meet the demands of modern society. Draws attention to the fact that sociology of education until recently occupied a waiting attitude in relation to the crucial issues of higher education. Namely, it is intended for the development of new social models of higher education on the principles of high school orientation on the formation of active civil position of the individual.

Усова А.В.

Ильясов А.А.

К ВОПРОСУ УЛУЧШЕНИЯ КАЧЕСТВА ПРЕПОДАВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В СВЕТЕ СОВРЕМЕННЫХ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ТРЕБОВАНИЙ К ЛИЧНОСТИ ВЫПУСКНИКА

Ключевые слова: компетентностный подход, индивидуальное целеполагание, индивидуальный мониторинг, тьютор, дистанционное обучение.

В настоящее время многочисленные журналы и интернет-статьи посвящены вопросу инновационных форм организации обучения экономическим дисциплинам и это не случайно, так как вопрос подготовки грамотных и востребованных специалистов в области экономики, финансов, бухчѐта, менеджмента стоит очень остро.

Анализ данной проблемы позволяет выделить ряд аспектов. Первый – конъюнктурный. Его происхождение вызвано рядом причин: с одной стороны, на рынке образовательных услуг экономические специальности пользуются устойчивым спросом. С другой стороны, предложение различных видов экономического образования достаточно широко и существует определённая конкуренция как в системе первого высшего, так и второго высшего образования и сокращѐнных форм обучения. Помимо классических образовательных программ существует громадное количество различных курсов, систем переподготовки и повышения квалификации. С третьей стороны, если говорить о рынке труда, выпускники лишь немногих экономических вузов пользуются высоким спросом, так как большинство вчерашних студентов не обладают достаточным уровнем ни практических, ни теоретических знаний для осуществления самостоятельной трудовой деятельности.

Соответственно, те учебные заведения, которые в системе своего преподавания смогут выйти на уровень, признанный работодателями как «вполне допустимый», получат ощутимое конкурентное преимущество, так как студенты и потенциальные студенты, обсуждая тот или иной вуз, стандартно используют критерий «с этого вуза хорошо берут на работу, с этого вуза на работу стараются не брать, с этим вузом заявления (о найме) просто не рассматривают»[1, с.104-113].

Второй аспект данной проблемы – адаптационный. Адаптация (от лат. adaptatio – приспособление) – это процесс приспособления работника к изменяющимся условиям внешней среды, производства, труда, обмена, жизни. О проблемах адаптации говорят следующие цифры. Порядка 80% людей, уволившихся в первые полгода работы, принимают решение об уходе из компании в первые две недели. Рассмотрим основные виды адаптации: организационный, или введение в компанию; социально-психологический, или введение в коллектив; профессиональный, или введение в профессию; психофизиологический.

Организационная адаптация – один из самых сложных этапов освоения сотрудника в компании, так как она подразумевает получение и анализ большого объема информации – к сожалению, немногие предприятия в состоянии обеспечить сотрудников необходимой информацией в структурированном виде из-за отсутствия прописанных правил и процедур, поэтому новичку приходится разбираться во всех тонкостях самостоятельно.

Социально-психологическая адаптация заключается в том, что новичок принимает те нормы поведения и общения, которые существуют в коллективе, включается в систему взаимоотношений с коллегами. На этом этапе он знакомится с «атмосферой компании» – корпоративной культурой и часто случается, что хорошего кандидата «отбраковывают» на этапе подбора, из-за того что он не подходит по стилю поведения и вероятность неприятия им ценностей организации очень высока.

Профессиональная адаптация или «дообучение». Это наиболее понятный для новичка тип адаптации, так как у него в принципе существует готовность к столкновению с профессиональным обучением на новом рабочем месте. Однако люди, обладающие неадекватной, завышенной самооценкой, могут испытывать на данном этапе непреодолимые трудности.

Психофизиологическая адаптация включает приспособление к определенному, часто отличному от привычного, режиму труда и отдыха.

Выпускники вузов и, в частности, экономисты, работают в ситуации, когда экономика изменяется и требует от работников самых разных квалификаций.

Результаты исследований показывают, что от 20 до 30% образовательных программ вузов, представленных на российском рынке, не дают необходимого для профессиональной деятельности набора компетенций. Таким образом, для молодых специалистов наиболее приоритетным является профессиональный аспект адаптации. Кроме того, молодых специалистов приходится адаптировать к особенностям не только компании, но и бизнес-среды в целом – опять же, по причине отсутствия у них опыта работы. Организационные отношения существенно отличаются от учебных, носящих преимущественно неформальный характер. Таким образом, организационный аспект адаптации является следующим по приоритетности.

Следовательно, есть целый ряд умений и навыков, актуальных в современной среде, которыми должен владеть выпускник экономического вуза: соответствующие профессиональные знания; непрерывная чувствительность к событиям; аналитические навыки, навыки решения проблем, навыки принятия решений и умение делать выводы. Кроме этого, существует целый блок психологических требований к личности современного студента[6]: навыки и способности общения; эмоциональная устойчивость; активность – склонность к целенаправленной реакции на события; созидательность; быстрота мышления; самопознание.

Проблема состоит в том, что обучение экономистов не предполагает значительного объема психологических курсов и тренингов, которые позволили бы формировать эти личностные качества у студентов в том объеме, который необходим в реальной практической деятельности. Выход из этой ситуации прост. Необходимо обеспечить моделирование рабочих ситуаций в учебной деятельности, что возможно только при помощи новых, инновационных форм организации учебной деятельности.

Безусловно, успешность включения студентов в новые формы учебной деятельности определяется структурой мотивов. Если в этой структуре внутренние мотивы занимают доминирующие позиции или, еще лучше, один из них является ведущим мотивом, то это обеспечивает направленность на активную позицию студента в интерактивных формах обучения. Если же ведущим мотивом является один из внешних мотивов и в структуре мотивации на позициях доминирующих отсутствуют внутренние мотивы, можно говорить об отсутствии мотивированности на профессиональное саморазвитие, самосовершенствование.

Формирование мотивов и изменение структуры мотивации процесс сложный и длительный. Поэтому невозможно быстро сформировать у студента мотивированность на активную позицию в усвоении знаний, если ее нет в структуре его мотивов. Наличие данной мотивации является одним из главных профессиональных качеств будущего выпускника, способного самостоятельно сделать карьеру и добиться успеха в процессе преобразований.

Развитие личности студента происходит благодаря разнообразию видов его деятельности и взаимодействию с другими людьми. Но наиболее активно оно происходит тогда, когда разносторонние интересы дополняется целенаправленным учебным воздействием. Основу способности к профессиональному развитию в учебной ситуации составляют умения: видеть свои недостатки и ограничения; анализировать их причины в собственной деятельности; критически оценивать результаты своей работы, причем не только неудачи, но и особенно успехи.

Данные умения просты и понятны, но не все выпускники обладают ими в достаточной мере, а сформировать их самостоятельно сложно. Игнорирование активных и

интерактивных форм обучения приводит к тому, что способности к профессиональному самосовершенствованию большинства выпускников проходят длительный путь естественного созревания. Наличие мотивации и успешное включение в процесс интерактивного усвоения знаний свидетельствует о том, что студент уже не нуждается во внешней опеке своего профессионального роста. Он сам способен сделать все необходимые усилия для того, чтобы полностью реализовать свой внутренний потенциал профессионального развития и достичь успехов.

Этот тезис подтверждает и то, что, не смотря на многообразие существующих научных школ[3,с.38], большинство социальных психологов соглашаются с правомерностью пяти основных выводов социальной психологии. Первый говорит о том, что социальные ситуации оказывают на индивидуальное и групповое поведение более сильное воздействие, чем мы это признаем. Второй вывод касается конструирования социальной реальности: социальная ситуация является коллективно сконструированной реальностью, которая существует не «сама по себе», а создается в нашем сознании и передается от одного источника социальной коммуникации к другому. Третий вывод: даже лучшие из нас допускают иррациональное поведение и сопутствующие ошибки интуиции. Четвертый вывод социальной психологии касается особой важности группового динамизма. Ну и наконец, социальные психологи добавили к этому набору принцип, который провозглашает возможность исследовать сложные социальные ситуации и находить практические решения возникающих проблем, а затем применять полученные знания для совершенствования нашей личной и социальной деятельности.

Таким образом, моделирование профессионально значимых ситуаций в учебной деятельности позволит будущим выпускникам успешно адаптироваться к любой среде, а так же проявлять высокую мобильность, то есть способность, при необходимости, работать в разных управленческих структурах на разных уровнях. Выпускник не будет иметь проблем при смене коллективов, с которыми уже сработался и сумеет быстро вписываться в новые, менять организации, которые зачастую находятся в разных городах или даже за рубежом. В конечном итоге сформированные навыки помогут ему получить столь ценный в настоящее время опыт управленческой работы в различных организациях и повысить конкурентоспособность на рынке труда.

И, наконец, третий аспект, диктующий потребность обращения к новым формам преподавания экономических дисциплин – личностный.

В подвижных внешних условиях современной экономической среды возрастают требования не только к руководителям, но и к рядовым сотрудникам, и если раньше ключевым фактором успеха специалиста были знания, то теперь залогом успеха становится формирование личности, успешной и адекватной в современном политико-экономическом пространстве.

Какими же качествами должна обладать успешная личность будущего? Прежде всего, это умение быстро принимать решения в условиях высокой неопределенности – причем, не идеальное решение, но принятое поздно, а, именно, приемлемое решение, но принятое вовремя, здесь «поздно» означает «никогда». Далее, готовность и способность к постоянному обучению, постоянному повышению своей квалификации – в рамках корпоративных университетов, различных курсов повышения квалификации. Залогом успеха станет так же и высокая мобильность, наконец, самое главное – способность к творчеству, способность к генерации идей и стремление к самореализации в работе, а этими способностями может обладать только личность цельная, зрелая, способная к постоянному личностному росту.

И основная проблема здесь кроется в том, способствует или препятствует формированию полноценной зрелой личности современная образовательная среда?

Для понимания этой проблемы рассмотрим понятия: личность, личностный рост. Существует большое количество теорий, так или иначе трактующих понятие «личность»[2, с.29]. В соответствии с этим существуют самые разнообразные концепции личности. Наиболее популярные из них: концепция Э.Эриксона, согласно которой человек в течение жизни проходит через несколько стадий, универсальных для всех людей. Процесс развёртывания этих стадий проходит в соответствии с эпигенетическим принципом созревания, который заключается в том, что личность развивается ступенчато, переход от одной ступени к другой предreshён готовностью личности двигаться в направлении дальнейшего роста, расширения социального кругозора и радиуса социального взаимодействия. Общество в принципе устроено так, что развитие социальных возможностей принимается одобрительно, общество пытается способствовать этой тенденции, и поддерживает надлежащий темп и правильную последовательность развития[2, с.20].

Следующей необходимо упомянуть концепцию З. Фрейда, согласно которой развитие личности проходит определённые стадии психосексуального развития, всего их четыре и они связаны с определённой телесной зоной чувствительности. Фиксация (остановка) на той или иной стадии связана с неразрешёнными внутренними конфликтами и способствует формированию у человека определённого типа характера.

С точки зрения гуманистических теорий личность развивается как психологический феномен в процессе социализации в обществе. Однако в их теориях присутствуют расхождения по поводу основных факторов развития личности. По К. Роджерсу, это «Я-концепция», по Г. Олпорту, это мотивы, которыми руководствуется личность – мотивы зрелой личности отличаются от мотивов незрелой личности. Теория Олпорта перекликается с концепцией А.Маслоу, который считал, что для зрелой личности характерна мотивация самореализации, которая возникает на основе

соответствующей потребности. Этот список можно дополнить рядом других концепций, таких как бихевиоризм, экзистенциальная психология и другие.

Но во всех без исключений концепциях личность и личностный рост оценивается как безусловно положительное явление и, безусловно, профессиональное развитие экономиста-менеджера неразрывно связано с этими процессами[4, с.98].

В свете рассмотренных аспектов особенно актуальным будет вопрос: каковы пути достижения должного образовательного уровня выпускников? Традиционные формы в современной информационной среде просто не работают, так как такие добротные и простые методы, как конспекты, доклады, рефераты – т.е. всё то, что позволяло студенту использовать дополнительные способы проработки материала, лучше освоить и запомнить предмет – в настоящее время являются конкурсом «кто лучше умеет «скачать». Автор работы сталкивался с ситуацией, когда не подготовившиеся студенты пытались зачитать доклад с наспех найденной интернет-статьи из планшета, а особенно продвинутый случай наблюдался, когда студентка-заочница последнего курса с трудом могла печатать, у неё был только навык «копировать и вставлять». И это не единичные случаи.

С другой стороны, рынок испытывает острую потребность в специалистах, свободно ориентирующихся в реальных практических ситуациях. Таким образом, не только диктат рынка, запросы потребителей и предпочтения студентов, но и реалии современного рынка труда заставляют обратиться к новым, инновационным формам организации учебного процесса.

Перечислим новшества, относящиеся к изменению подхода к образовательной деятельности, которые лежат основе системы субъект-субъектного подхода в образовании[5].

1. Смена целевой установки «дать образование» на установку «образование как самореализация».

2. Смена принципа репродуктивного усвоения материала на принцип продуктивности, предполагающего основную задачу преподавателя: определить при подготовке занятия, что именно, какой образовательный продукт создадут студенты.

3. Переход от общего образования для всех к реализации индивидуальной образовательной траектории каждого студента. Для этого применяется ряд педагогических новшеств: индивидуальное целеполагание студентов, индивидуальные образовательные программы и их утверждение, личностная диагностика и мониторинг учебной деятельности каждого, индивидуализированная система диагностики и оценки образовательных результатов.

4. Переход от ориентиров на формирование знаний, умений, навыков к компетентностному подходу. Речь идёт о действительной направленности учебного процесса на формирование определённых компетенций.

5. Включение в структуру лекционных и практических занятий личностной и социальной направленности, организацию реального практического опыта учеников.

6. Переход от логической структуры занятия к ситуационной. Внедрение технологии образовательной ситуации. В результате реализуется внутренняя логика развития учащихся по отношению к изучаемым вопросам.

7. Вместо заданий, не предполагающих их индивидуального решения, вводятся эвристические – открытые задания.

8. Ограниченность содержания занятия рамками аудитории преодолевается с помощью телекоммуникаций и ресурсов Интернет. Участие в дистанционных курсах, проектах, конференциях – и подготовка к ним – средства для перехода к открытому, распределённому образованию.

9. Моноориентированное образование (учеба у одного преподавателя в рамках одной дисциплины) преодолевается путем введения технологий распределенного обучения. Речь идёт о переходе от функций ментора, излагающего систему знаний, к функции тьютора, координатора образовательного процесса.

10. Вместо обобщения материала и заранее готовых выводов занятия – внедрение системы индивидуальной и коллективной рефлексии – осознания выполненной деятельности.

Таким образом, в современное время подходы к теории и практике образования и воспитания заметно изменяются под влиянием процессов глобализации, интеграции, компьютеризации, внедрения и использования сети интернет, медиа средств, дистанционного, лично – ориентированного обучения. Все это ведет к использованию инновационных образовательных технологий. В настоящее время инновационная педагогическая деятельность является одним из существенных компонентов образовательной деятельности любого учебного заведения. Именно инновационная деятельность не только создает основу для создания конкурентоспособности того или иного учреждения на рынке образовательных услуг, но и определяет направления профессионального роста педагога, его творческого поиска, а так же реально способствует личностному и профессиональному росту воспитанников.

Литература

1. Долгих С.В. Инновационные образовательные технологии в преподавании гуманитарных и экономических дисциплин. // Материалы международной научно-технической конференции ААИ «Автомобиле- и тракторостроение в России: приоритеты развития и подготовка кадров» посвященной 145-летию МГТУ «МАМИ». – М, 2010. – С. 104-113.
2. Зейгарник Б.В. Теории личности в зарубежной психологии. – М., МГУ, 2001. – С. 20, 29.
3. Майерс Д., Социальная психология. – М., МГУ 2002. – С.38.

4. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб., 2007. – С. 98
5. Малкова Т.В. Инновационные формы организации современного педагогического процесса. URL:<http://nsportal.ru> /опубликовано 29.08.2012 (дата обращения 29.03.2015).
6. PedlerM., Selfdevelopment. Thorsens, 2006.

Usova A.V., Ilyasov A. A.,

**TO THE QUESTION OF IMPROVING THE QUALITY OF TEACHING ECONOMIC
DISCIPLINES IN THE CONTEXT OF MODERN SOCIO-PSYCHOLOGICAL REQUIREMENTS TO
THE PERSONALITY STUDENT.**

Key words: competence approach, individual goal setting, individual monitoring, tutor, distance learning.

Summary

The article examines the main issues of innovative forms of the organization of educational activity. Deals with interactive training form. Explores the possibilities for improving the quality of the educational process.

Ованес Мкртчян

Вачаган Хачатурян

АППАРАТНАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ ЭЛЕМЕНТОВ НЕЙРОЛОГИКИ

Ключевые слова: *нейрон, нейросистемы, синапс*

В настоящее время становится очевидным, что дальнейшее развитие различных аспектов проблем автоматического управления сложными системами невозможно без объединения усилий технических и биологических наук. Общими задачами для этих наук являются: управления динамическими объектами и базами данных, а так же оптимизация управления. Для осуществления управления сложными системами и объектами применяются нейронные сети.

Современный подход к созданию нейросистем эволюционирует в направлении отдаления их функционирования от реальных биологических аналогов. Для моделирования современных нейросистем используется сильно упрощенная модель базового элемента (нейрона).

Наиболее перспективным для технической реализации представляется моделирование на уровне описания информационных преобразований импульсных потоков в нейроне, не спускаясь на уровень реализующих их физико-химических процессов, но и не абстрагируясь от понятия нейрона как объекта, осуществляющего нелинейные аналоговые преобразования потока импульсов¹.

В ² утверждается, что все сигналы, которые приходят на нейрон суммируются. Причем, тормозящие трактуются, как отрицательные, а потому они просто вычитаются из суммы всех положительных импульсов.

$$B + T > P, \quad (1)$$

где В-возбуждающие импульсы;

Т-тормозящие импульсы;

Р-порог срабатывания.

Как известно, любой нейрон связывается с соседними путем образования синаптических связей³.

¹ Романов С.П. Структурное обоснование функции нервной системы как автоматического регулятора. - Нейрокомпьютеры: разработка, применение. 2006, № 7, с. 54-63.

² Создаем робота-андроида своими руками / Под ред. Д. Ловина. – М.: Издательский дом ДМК-пресс, 2007 – 312 с.

³ Круглов В.В. Искусственные нейронные сети. Теория и практика. – М.: Горячая линия – Телеком, 2001. 382 с

Тот нейрон, который имеет наибольшее число связей принимает и обрабатывает больший объем информации g^i . В связи с этим, нейрон имеющий большее число связей с другими нейронами обладает большей значимостью, другими словами его сигналы обладают большей силой и являются более приоритетными в сравнении с другими. Сила нейрона будет зависеть от того числа синапсов, которыми аксон присоединился к следующему нейрону.

В процессе создания искусственного нейрона возникает проблема в организации искусственных синаптических связей, а также в разделении сигналов между собой от одного нейрона.

Эта проблема решается двумя способами: аппаратно или программно. Аппаратное решение состоит в том, что в контроллере подключается таймер и сигналы от нейрона к нейрону принимаются определенными пакетами. Но это решение уменьшает частоту n^2 , и сказывается на работоспособности сети в целом.

Еще одна из существующих проблем скрыта в архитектуре самого контроллера. Он, как и вся современная вычислительная техника, читает программный код последовательно, периодически обрабатывая прерывания. Последовательная архитектура мешает реализовать в одном контроллере работу нескольких нейронов, организованных в сеть, т.к. работа таймера распространяется на все нейроны, и пока хотя бы один из них будет генерировать пакет импульсов, другие не смогут их принять, а будут генерировать свои.

Поэтому нейронная сеть сможет работать только с внешними источниками сигналов, что опять же сказывается на производительности сети и на актуальности разработки в целом.

Для разрешения этой проблемы на базе микроконтроллера реализуется не более 3 нейронов с одинаковым числом возбуждающих и тормозящих входов. Выходы нейронов подсоединяются к соответственным входам последующего нейрона. Такое решение позволяет четко проследить последовательность подключения нейронов между собой.

Также можно использовать в программе подстраиваемые весовые коэффициенты (p_i) дендритов. Это позволит обойтись одним соединением между разными нейронами. Понятие «число связей между нейронами» будет заложено в параметре p_i .

Так, если информация, поступающая в нейрон, имеет высокую значимость, то весовой коэффициент S_i в процессе настройки сети (развития сети) будет возрастать до определенного максимума. Эта схема реализации, приводит к концепции приоритетного взаимодействия нейронов: когда наиболее важные задачи решаются в первую очередь; позволяет нейронам, реализованным на одном микроконтроллере, не терять информацию в период подключения таймера. Да и сама необходимость в таймере отпадает. Остается только определить, сколько контактов микроконтроллера будут входными для конкретного нейрона.

Остановимся на схеме с такой реализацией, когда число возбуждающих входов соответствует числу тормозящих. Все контакты микроконтроллера можно разбить пополам например, 4-возбуждающих, 4-тормозящих. В ATmega16 3 порта будут задействованы под входы, а четвертый под выходы, при этом 5 пинов четвертого порта останутся свободными.

Примем во внимание, что микроконтроллер обрабатывает программный код последовательно, а потому мы должны реализовать схему работы нейронов таким образом, чтобы она наиболее близко напоминала параллельные, независимые вычисления.

Каждый из нейронов в течение одного такта на вход получает набор импульсов g^i , приходящие X на тормозящие и возбуждающие контакты.

Важной характеристикой нейрона является его пороговый коэффициент срабатывания K (S^i), отвечающий за его возбуждение. Коэффициент может быть общим для всех дендритов нейрона или независимым.

Если K примем общим, то любой из входов способен возбудить нейрон, если же K различен для всех входов, то нейрон также может быть активирован любым входом, но с меньшей вероятностью, но тогда нейрон сможет «узнать» какой из нейронов предыдущего слоя его возбудил и опираясь на эту информацию, скорректировать весовой коэффициент своего дендрита (произвести обучение) и придать соответствующую длительность выходного сигнала. В общем случае каждой комбинации этих сумм будет присвоена собственная длительность выходного сигнала.

С помощью изменения длительности (dt) выходного сигнала происходит кодирование «степени важности» сигнала. Так, если сигнал важен, то его длительность приближается к T (где T - такт нейрона), а значит, пороговый коэффициент следующего нейрона может быть превышен с большей вероятностью.

Этот метод обучения многослойной нейронной сети называется обобщенным дельта-правилом или правилом обратного распространения ошибки.

Однако, если дельта-правило реализовывалось только для программно моделированных нейронов, то мы применяем его на практике с точки зрения аппаратно-программной реализации.

Обучение сети начинается с предъявления образа и вычисления соответствующей реакции. Сравнение с желаемой реакцией дает возможность изменять веса связей таким образом, чтобы сеть на следующем шаге могла выдавать более точный результат. Обучающее правило обеспечивает настройку весов связей. Информация о выходах сети является исходной для нейронов предыдущих слоев. Эти нейроны могут настраивать веса своих связей для уменьшения погрешности на следующем шаге.

Когда мы предъявляем ненастроенной сети входной образ, она будет выдавать некоторый случайный выход. Функция ошибки представляет собой разность между текущим выходом сети и идеальным выходом, который необходимо получить.

Для успешного обучения сети требуется приблизить выход сети к желаемому выходу, т.е. последовательно уменьшать величину функции ошибки. Это достигается настройкой межнейронных связей. Обобщенное дельта-правило обучает сеть путем вычисления функции ошибки для заданного входа с последующим ее обратным распространением от каждого слоя к предыдущему. Каждый нейрон в сети имеет свои веса, которые настраиваются, чтобы уменьшить величину функции ошибки. Для нейронов выходного слоя известны их фактические и желаемые значения выходов. Поэтому настройка весов связей для таких нейронов является относительно простой.

Однако для нейронов предыдущих слоев настройка не столь очевидна. Интуитивно ясно, что нейроны внутренних слоев, которые связаны с выходами, имеющими большую погрешность, должны изменять свои веса значительно сильнее, чем нейроны, соединенные с почти корректными выходами.

Другими словами, веса данного нейрона должны изменяться прямо пропорционально ошибке тех нейронов, с которыми данный нейрон связан. Вот почему обратное распространение этих ошибок через сеть позволяет корректно настраивать веса связей между всеми слоями. В этом случае величина функции ошибки уменьшается и сеть обучается.

Основные соотношения метода обратного распространения ошибки получены при следующих обозначениях:

E_p – величина функции ошибки для образа P ;

t_{pj} – желаемый выход нейрона j для образа P ;

o_{pj} – действительный выход нейрона j для образа P ;

w_{ij} – вес связи между i -м и j -м нейронами.

Пусть функция ошибки прямо пропорциональна квадрату разности между действительным и желательным выходами для всей обучающей выборки, тогда ее математическая запись в компьютерной модели имеет вид:

$$E_p = \frac{1}{2} \sum_j (t_{pj} - o_{pj})^2 \quad (2)$$

Множитель $\frac{1}{2}$ вводится для упрощения операции дифференцирования.

Активация каждого нейрона j для образа P записывается в виде взвешенной суммы:

$$net_{pj} = \sum_i w_{ij} o_{pi} \quad (3)$$

Выход каждого нейрона j является значением пороговой функции f_j , которая активизируется взвешенной суммой. В многослойной сети это обычно сигмовидная функция, хотя может использоваться любая непрерывно дифференцируемая монотонная функция:

$$o_{pj} = f_j(net_{pj}) \quad (4)$$

Можно записать по правилу цепочки.

$$\frac{\partial E_p}{\partial w_{ij}} = \frac{\partial E_p}{\partial net_{pj}} \frac{\partial net_{pj}}{\partial w_{ij}} \quad (5)$$

где

$$\frac{\partial net_{pj}}{\partial w_{ij}} = \frac{\partial}{\partial w_{ij}} \sum_k w_{kj} o_{pk} = \sum_k \frac{\partial w_{jk}}{\partial w_{ij}} o_{pk} = o_{pi} \quad (6)$$

Внос каждого входного признака можно оценить по его влиянию на среднее значение выходной величины. Пусть внешний выход модели нейросети зависит от нескольких факторов: $y = f(a_1x_1, a_2x_2, \dots, a_ix_i \dots)$.

Выберем некоторый фактор (a_ix_i). Для всех реализаций обучающего множества определим значения выходной величины при наличии и отсутствии этого фактора.

Вычислим дисперсию, вызванную отсутствием фактора (a_ix_i).

$$S_{ai}^2 = \frac{1}{N} S_y^2 = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (y_{xi}^* - y_{xi})^2 \quad (7)$$

Определяем интервал $DaI = \pm 2S_{ai}$, куда не должна попадать оценка коэффициентов (a_i). При малых коэффициентах данный фактор изымается.

Некоторые из параметров, принимаемые во внимание, имеют незначительное влияние на формирование выходов и могут быть отброшены. В качестве показателя взаимозависимости между системой входных величин $X=(X_1, X_2, \dots, X_n)$, i – выходных величин Y , можно выбрать коэффициент парной корреляции (12) (например входной переменной X_1 и выходного значения Y).

$$k = \frac{\sum_{i=1}^N (X_{1i} - \bar{X}_{1i}) (Y_i - \bar{Y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^N (X_{1i} - \bar{X}_{1i})^2 \sum_{i=1}^N (Y_i - \bar{Y})^2}} \quad (8)$$

$$\bar{X}_{1i} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N X_{1i} \quad (9)$$

где N - число реализаций соединений неродов.

Значение $k < 0,6$ считают пороговым. Например, при нахождении коэффициентов корреляции между выходом и входами можно определить степень влияния каждого входного параметра на выход, и использовать данный показатель для ранжирования входов.

При прогнозировании, существенным для качества является учет реального влияния каждого параметра входа $x(x_1, \dots, x_n)$ на выходной вектор y .

С помощью корреляционного анализа заранее вычисляются коэффициенты парной корреляции между выходом y и каждым из параметров входа $x_1, \dots, x_j, \dots, x_n$, что позволяет сформировать входную матрицу согласно степени влияния каждого параметра (рис. 1) и применить принцип ранжирования входов, что согласовывается со строением биологического нейрона.

В нейросеть вводится единый параметр для всех входов сети - коэффициент взвешивания K_f , принимающий значение в диапазоне от 0 до 1.

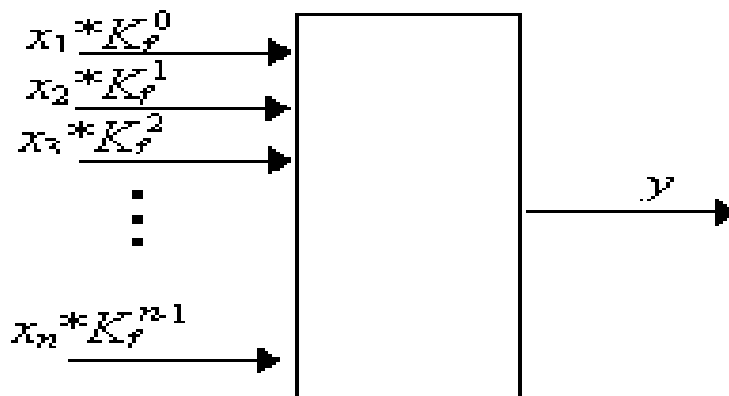

Рисунок 1 – Влияние коэффициента взвешивания входов

Для 1 входа все значения параметра x_1 не изменяются, для 2 входа уменьшаются в K_f^1 раз, а для последнего n -го входа вес параметра x_n уменьшается в K_f^{n-1} раз. При $K_f=1$ все входы равнозначны, при $K_f=0$ учитывается лишь первый вход, остальные входы игнорируются, при $0 < K_f < 1$ уменьшается влияние несущественных параметров на выходную величину y .

Такой подход требует проведения предварительного анализа информации, но значительное улучшение точности прогноза, подтверждает его эффективность.

Հ.Հ.Մկրտչյան, Վ.Գ.Խաչատրյան

ՆԵՅՐՈՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԲԵՐԻ ԱՊԱՐԱՏԱՅԻՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՈՒՄ

Հիմնաբաներ. նեյրոն, սինապս, նեյրոհամակարգ

Ամփոփում

Առաջադրված է ապարատային միջոց արհեստական նեյրոնային ցանցերի ստեղծման համար օգտագործելով նեյրոնում տեղեկատվական իմպուլսային հոսքերի ձևափոխման մոդելավորումը:

H.H.Mkrtchian, V.G.Khachaturyan

HFRDWARE REALIZATION OF NEUROLOGICAL UNITS

Key words: neuron, neurosystems, synapse

A hardware method of neural networks realization using the conversion modeling of pulse flows information in a neuron is proposed.

Տաակ Միրзоян

Էզնիկ Միրзояն

О КОНТАКТНОМ ВЗАИМОДЕЙСТВИИ МЕЖДУ ДВУМЯ ОДИНАКОВЫМИ СТРИНГЕРАМИ И СЛОЕМ ПРИ АНТИПЛОСКОЙ ДЕФОРМАЦИИ

Ключевые слова: Контактная задача, стрингер, антиплоская деформация, интегральное уравнение

Пусть упругий бесконечный слой толщины h , отнесенный к прямой прямоугольной системе координат Oxy , по двум своим плоскостям $y = -h$ и $y = h$ усилен симметрично расположенными одинаковыми накладками конечной длины и малой толщины h_1 , в направлении оси Oz находится в условиях антиплоской деформации (продольного сдвига). Тогда отличной от нуля будет только компонента перемещений $u_z(x, y)$ в направлении оси Oz . В результате, имеет место контакт двух одинаковых симметрично расположенных стрингеров с полосой.

Предположим, что к стрингерам в направлении оси Oz приложены силы интенсивности $\tau_0(x) (|x| \leq a)$ под действием которых система стрингеры-полоса будет находиться в условиях антиплоской деформации. Стрингеры рассматриваются как одномерные упругие континуумы и, поэтому, на участках контакта стрингеров с полосой будут действовать только тангенциальные контактные напряжения $\tau(x)$

При таких предположениях требуется определить контактные напряжения.

Условия контакта запишем в виде

$$\frac{\partial u_z^{(1)}(x, \pm h)}{\partial x} = \frac{\partial u_z^{(2)}(x, \pm h)}{\partial x}, \quad (1)$$

где $u_z^{(i)}(x, \pm h) (i = 1, 2)$ – упругие перемещения, соответственно, стрингеров и полосы на линиях контакта в направлении оси Oz .

Для деформации граничных точек полосы при антиплоской деформации имеем⁴

$$\frac{\partial u_z^{(2)}(x)}{\partial x} = \frac{1}{4G_2 h} \int_{-a}^a \left[cth \frac{\pi}{4h} (s - x) - th \frac{\pi}{4h} (s - x) \right] \tau(s) ds \quad (2)$$

а для стрингеров

$$\frac{\partial u_z^{(1)}(x)}{\partial x} = \frac{1}{G_1 h_1} \int_{-a}^x [\tau_0(s) - \tau(s)] ds \quad (3)$$

где G_1 и G_2 – модули сдвига для стрингеров и полосы, соответственно.

Условие равновесия стрингеров имеет вид:

⁴Мирзоян С.Е., Акопян В.В. Антиплоская задача о контактном взаимодействии слоя с полупространством с учетом ползучести. //В сб.: "Актуальные проблемы механики сплошной среды". Тр. межд. Конференции, посвященной 95-летию академика НАН Армении Н.Х. Арутюняна. 25-28 сентября 2007, Цахкадзор, Армения, стр. 284-287.

$$\int_{-a}^a \tau(s) ds = \int_{-a}^a \tau_0(s) ds \quad (4)$$

Далее, удовлетворяя условие контакта (1), после некоторых преобразований, получим следующее уравнение для определения $\tau(x)$:

$$\int_{-a}^a \left[cth \frac{\pi}{4h} (s-x) - th \frac{\pi}{4h} (s-x) \right] \tau(s) ds = \lambda \int_{-a}^x [\tau_0(s) - \tau(s)] ds \quad (5)$$

где $\lambda = \frac{4G_2 h}{G_1 h_1}$.

Переходя к безразмерным координатам ξ и η

$$\xi = \frac{\pi x}{4h}, \eta = \frac{\pi s}{4h}, \alpha = \frac{\pi a}{4h}, \quad \xi, \eta \in [-\alpha, \alpha]$$

и вводя обозначения

$$u = \frac{th\xi}{th\alpha}, v = \frac{th\eta}{th\alpha}, \quad u, v \in [-1, 1]$$

после простых преобразований из (4) и (5) получим следующее сингулярное интегральное уравнение с ядром Коши:

$$\int_{-1}^1 \left[\frac{1}{v-u} + K(u, v) \right] \varphi(v) dv = \pi P(u), \quad (|u| < 1) \quad (6)$$

при граничном условии

$$\int_{-1}^1 \frac{\varphi(v) dv}{1-v^2 th^2 \alpha} = C \quad (7)$$

где введены следующие обозначения:

$$K(u, v) = \frac{u}{cth^2 \alpha - uv} + \frac{\lambda th \alpha \operatorname{sgn}(v-u)}{2(1-v^2 th^2 \alpha)}$$

$$\varphi(u) = \tau \left(\frac{2h}{\pi} \ln \frac{1+uth\alpha}{1-uth\alpha} \right), \quad \varphi_0(u) = \tau_0 \left(\frac{2h}{\pi} \ln \frac{1+uth\alpha}{1-uth\alpha} \right) \quad (8)$$

$$P(u) = -\frac{\lambda}{\pi} \int_{-1}^u \tau_0 \left(\frac{2h}{\pi} \ln \frac{1+vth\alpha}{1-vth\alpha} \right) \frac{th \alpha dv}{1-v^2 th^2 \alpha} = -\frac{\lambda}{\pi} \int_{-1}^u \varphi_0(v) \frac{th \alpha dv}{1-v^2 th^2 \alpha}$$

$$C = \int_{-1}^1 \frac{\varphi_0(v) dv}{1-v^2 th^2 \alpha}$$

Решение уравнения (6) представим в виде

$$\varphi(u) = \frac{U(u)}{\sqrt{1-u^2}} \quad (9)$$

Где $U(u)$ – гильбертовская функция на $[-1, 1]$.

Подставляя (9) в (6) и (7), получим

$$\int_{-1}^1 \left[\frac{1}{v-u} + K(u, v) \right] \frac{U(v)}{\sqrt{1-v^2}} dv = \pi P(u), \quad (|u| < 1) \quad (10)$$

$$\int_{-1}^1 \frac{U(v) dv}{\sqrt{1-v^2} (1-v^2 th^2 \alpha)} = C \quad (11)$$

Используя метод механических квадратур для сингулярного интегрального уравнения⁵, систему (10)-(11) заменим системой алгебраических уравнений

$$\sum_{m=1}^M \alpha_m U(v_m) \left[\frac{1}{v_m - u_n} + K(u_n, v_m) \right] = \pi P(u_n), n = 1, 2, \dots, M-1 \quad (12)$$

$$\sum_{m=1}^M \alpha_m \frac{U(v_m)}{1 - v_m^2 \epsilon h^2 \alpha} = C \quad (13)$$

Исходя из представления (9), заключаем, что в этом случае ортогональной системой многочленов на $[-1, 1]$ с весом будут многочлены Чебышева первого рода $T_n(v) = \cos(\arccos v)$. Корни $T_m(v)$ являются узлами квадратурных формул и имеют значения

$$v_m = \cos \frac{2m-1}{2M} \pi, \quad (m = 1, 2, \dots, M) \quad (14)$$

а коэффициенты $\alpha_m = \pi/M$.

На основании интегрального соотношения

$$\int_{-1}^1 \frac{T_M(v) dv}{(v-u)\sqrt{1-v^2}} = \begin{cases} 0, & M = 0 \\ \pi U_{M-1}(u), & M > 0 \end{cases} (|u| < 1) \quad (15)$$

точки u_n будут нулями функции $U_{M-1}(u) = 0$, которые определяются формулой

$$u_n = \frac{\cos \pi n}{M}, \quad (n = 1, 2, \dots, M-1) \quad (16)$$

Отметим, что система алгебраических уравнений (12) – (13) является дискретным аналогом сингулярного интегрального уравнения (10) при граничном условии (11).

Резюме

Рассматривается антиплоская задача о контактном взаимодействии двух одинаковых и симметрично расположенных конечных стрингеров с бесконечным слоем. При различных характеристиках стрингеров и слоя и при наличии заданной внешней нагрузке определяется закон распределения тангенциальных контактных напряжений. Решение задачи сводится к сингулярному интегральному уравнению с ядром Коши. Используя квадратурные формулы Гаусса для сингулярного интеграла с ядром Коши, решение поставленной задачи сводится к решению конечной системы линейных алгебраических уравнений.

Ս. Միրզոյան, Ե. Միրզոյան

ԵՐԿՈՒ ՄԻԱՏԵՍԱԿ ՎԵՐԱԴԻՐՆԵՐԻ ԵՎ ՇԵՐՏԻ ԿՈՆՏԱԿՏԱՅԻՆ ՓՈԽԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ
ԽՆԴԻՐԸ ՀԱԿԱՀԱՐԹ ԴԵՖՈՐՄԱՅԻԱՅԻ ԴԵՊՔՈՒՄ

Հիմնաբաներ. կոնտակտային խնդիր, ստրինգեր, հակահարթ դեֆորմացիա, ինտեգրալ հավասարում

Ամփոփում

⁵Панасюк В.В., Саврук М.П., Дацышин А.П. Распределение напряжений около трещин в пластинах и оболочках. Киев: Изд. Наукова Думка, 1976. 442стр.

Դիտարկված է երկու սիմետրիկ դասավորված վերջավոր վերադիրների և անվերջ շերտի հակահարթ կոնտակտային խնդիրը: Վերադիրների և շերտի տարբեր բնութագրիչների դեպքում ստացված են կոնտակտային լարումները: Խնդրի լուծումը բերված է Կոշու կորիզով սինգուլյար հավասարման լուծմանը: Գաուսի քառակուսացման բանաձևերի օգնությամբ խնդրի լուծումը բերված է գծային հանրահաշվական հավասարումների վերջավոր համակարգի լուծմանը:

S.E.Mirzoyan

E.S.Mirzoyan

ANTIPLANE CONTACT BETWEEN TWO IDENTICAL AND SYMMETRICALLY ARRANGED FINITE STRINGERS

Keywords: Contact problem, stringer, antiplane strain, integral equation

Summary

The antiplane problem of contact interaction of two identical and symmetrically arranged finite stringers with an infinite layer is considered. Determined distribution of tangential contact stresses in the case of different characteristics of the stringers and a layer in the presence of a given external load. Solution of the problem is reduced to a singular integral equation with a Cauchy kernel. Using the Gauss quadrature formula for a singular integral with the Cauchy kernel, solution of the problem reduces to the solution of a finite system of linear algebraic equations.

Гагик Киракосян

Вачаган Хачатурян

Лилит Киракосян

Ованес. Мкртчян

РАЗРАБОТКА СЧЕТЧИКА С ПОМОЩЬЮ ПРОГРАММЫ MATLAB И ПЛАТФОРМЫ ARDUINO

Ключевые слова: асинхронный счетчик, синхронный счетчик, MATLAB

Счетчик - это цифровое устройство, определяющее, сколько раз на его входе появился некоторый определенный логический уровень. В дальнейшем во всех случаях, когда это не оговаривается специально, будем полагать, что счетчик подсчитывает содержащиеся во входном сигнале переходы с уровня *лог.0* к уровню *лог.1*. При входном сигнале, имеющем форму последовательности импульсов, счетчик ведет счет поступающих на вход импульсов. Числа в счетчике представляются некоторыми комбинациями состояний триггеров. При поступлении на вход очередного уровня *лог.1* в счетчике устанавливается новая комбинация состояний триггеров, соответствующая

числу, на единицу большему предыдущего числа. Таким образом, счетчик представляет собой логическое устройство последовательностного типа, в котором новое состояние определяется предыдущим состоянием и значением логической переменной на входе. Есть в основном два типа счетчиков - синхронные и асинхронные.

В последнее время широкое распространение получили счетчики, которые допускают в процессе работы автоматическое переключение из режима суммирующего счетчика в режим вычитающего счетчика и наоборот. Обычно моделирование и разработка счетчиков осуществлялась с помощью таких программ, как MultiSim, Workbench и Quartus, что ограничивало возможность применения этих счетчиков в САУ. Поэтому в данной работе предложен новый подход для моделирования счетчиков с помощью программы MATLAB/SIMULINK на основе платформы Arduino.

Целью данной работы является разработка математических моделей счетчиков в Matlab/Simulink и исследование их характеристик с помощью управляющей программы для микропроцессорной платы Arduino.

1. Асинхронные счетчики

В суммирующем счетчике поступление на вход очередного уровня *лог. 1* (очередного импульса) вызывает увеличение на единицу хранимого в счетчике числа. Таким образом, в счетчике устанавливается число, которое получается путем суммирования предыдущего значения с единицей. Это суммирование проводится по обычным правилам сложения в двоичной системе счисления.

Заметим, что в процессе такого суммирования имеют место следующие особенности:

- 1) если цифра некоторого разряда остается неизменной либо изменяется с 0 на 1, то при этом цифры более старших разрядов не изменяются.
- 2) если цифра некоторого разряда изменяется с 1 на 0, то происходит инвертирование цифры следующего за ним более старшего разряда.

Этот принцип использован при построении схемы счетчика, модель которого в MATLAB приведен на рис. 1.

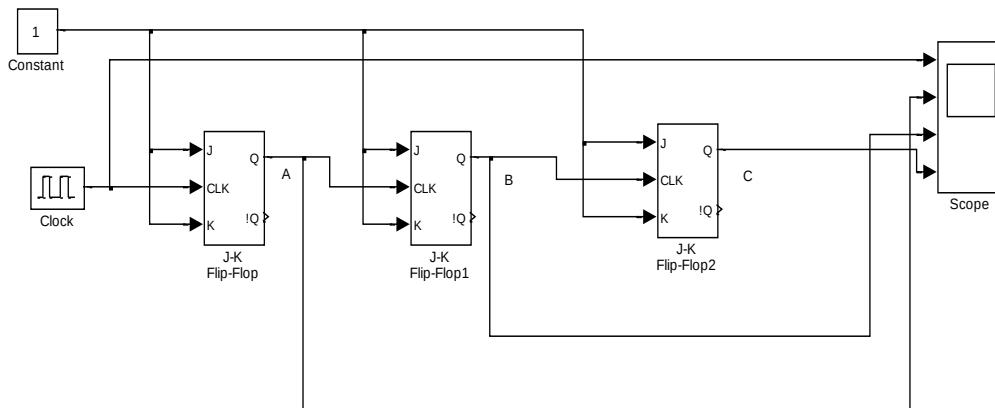

Рис. 1 Структурная схема модели асинхронного суммирующего счетчика в MATLAB

Схема имеет следующие особенности:

входы J и K в каждом триггере ТТ объединены, и на эти входы подан уровень *лог. 1*, таким образом, в каждом триггере синхронизирующий вход С является счетным входом триггера;

сигнал с прямого выхода триггера каждого разряда поступает на счетный вход С триггера следующего, более старшего разряда, а на счетный вход триггера 1 первого разряда подаются входные импульсы.

Если на счетном входе С триггера действует импульс, то его положительным фронтом переключается ведущая часть триггера, отрицательным-ведомая. Итак, при каждом изменении сигнала на счетном входе с уровня *лог. 1* на уровень *лог. 0* изменяется на противоположное состояние выхода триггера. Таким образом, при отрицательном фронте сигнала на выходе триггера происходит переключение следующего за ним триггера более старшего разряда. На рис. 2 показана временная диаграмма работы данного счетчика на виртуальном осциллографе MATLAB.

С каждым входным импульсом число в счетчике увеличивается на единицу. Такое нарастание числа происходит до тех пор, пока после n -го входного импульса (n -число разрядов в счетчике) в счетчике не устанавливается двоичное число $11 \dots 1$. Далее с приходом 2^n -го импульса в счетчике устанавливается исходное состояние $00 \dots 0$, после чего счет ведется сначала. Таким образом, при непрерывной подаче на вход импульсов счетчик циклически с периодом 2^n входных импульсов устанавливается в исходное состояние.

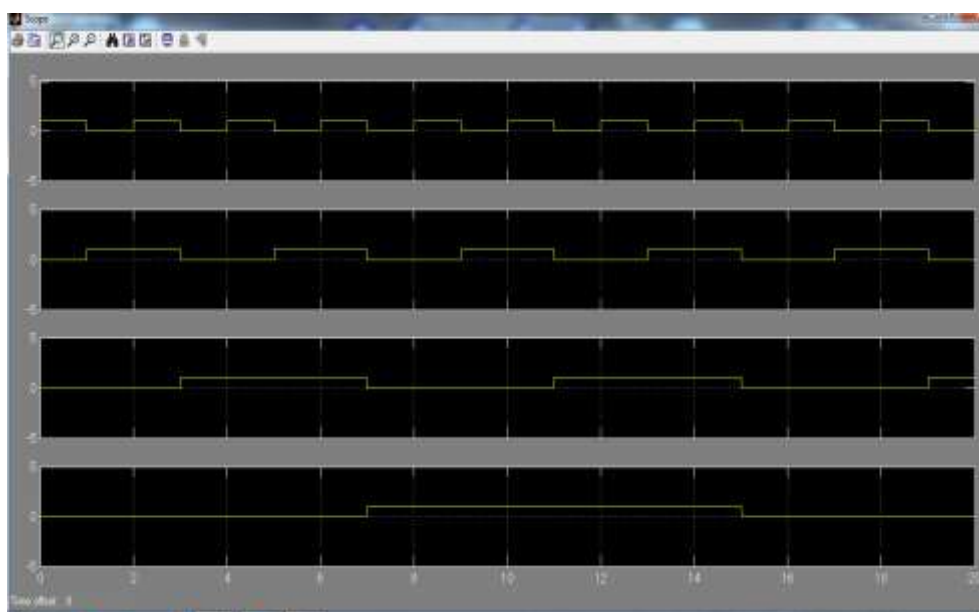

Рис. 2 Временная диаграмма виртуального осциллографа MATLAB

2. Синхронные счетчики

Асинхронные счетчики по своему построению очень простые, но их максимальная рабочая частота ограниченная. Каждый триггер имеет определенное время задержки. В асинхронном счетчике времена задержки триггеров складываются и общая время "установления" составляет приблизительно время задержки одного триггера умноженное на общее количество триггеров. Кроме того, существует возможность сбоев, происходящих на выходе дешифраторов, которые используются в асинхронных счетчиках. Обе эти проблемы могут быть разрешены путем использования синхронных счетчиков. Главное отличие между этими счетчиками заключается в том, что в синхронном счетчике к тактовым входам всех триггеров подводится один и тот же общий тактовый сигнал.

Структурная схема модели такого синхронного счетчика в MATLAB показана на рис. 3. Здесь используется вентиль И для стробирования каждым вторым тактовым сигналом триггера В и каждым четвертым тактовым сигналом триггера С и так далее.

Из рис.3 видно, что тактовые сигналы непосредственно подаются к триггеру А. Поскольку JK-триггер реагирует на отрицательный переход тактового входа и переключается, когда оба J и K входы имеют высокий уровень, то триггер А изменяет свое состояние с каждым отрицательным фронтом тактового сигнала.

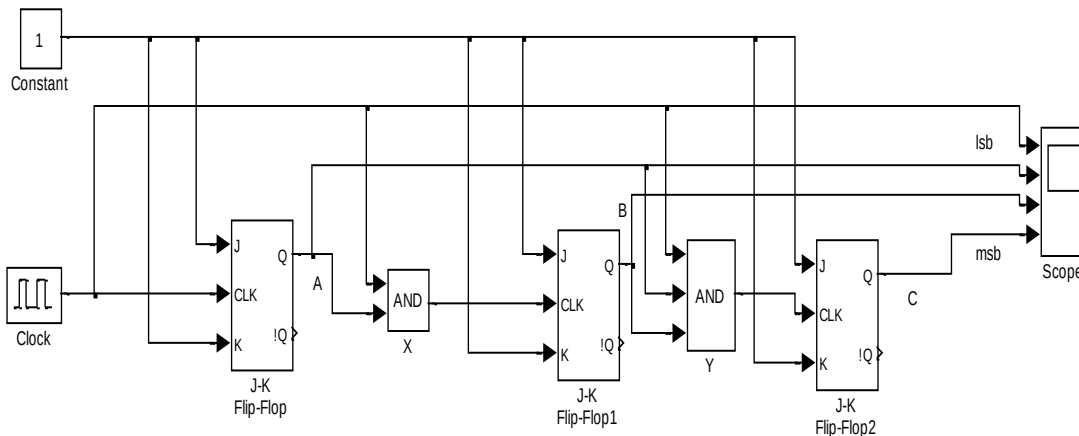

Рис. 3 Структурная схема модели синхронного суммирующего счетчика в MATLAB

Всякий раз, когда триггер А имеет высокий уровень, клапан И разрешается и тактовые импульсы передаются через клапан к тактовому входу триггера В. Таким образом, триггер В изменяет состояние с приходом отрицательного фронта каждого второго тактового сигнала. Так как клапан И разрешен и передает тактовые импульсы к триггеру С, когда триггеры А и В имеют высокий уровень, то триггер С изменяет состояние с приходом отрицательного фронта каждого четвертого тактового сигнала.

Временная диаграмма работы данного синхронного счетчика идентична к диаграмме на рис. 2.

Структурная схема модели синхронного реверсивного счетчика в MATLAB показана на рис. 4. Из рис. 4 видно, что момент времени, при котором любой триггер изменяет состояние определяется состояниями всех предыдущих триггеров. В суммирующем режиме каждый триггер может переключаться как только все предыдущие триггеры окажутся в состоянии 1. В вычитающем режиме триггер может переключаться, когда все предыдущие триггеры будут в состоянии 0.

В суммирующем режиме, тактовые импульсы подаются к верхнему входу счетчика, в то время как нижний вход удерживается на низком уровне. В вычитающем режиме, тактовые импульсы подаются к нижнему входу счетчика, в то время как верхний вход удерживается на низком уровне.

Удержание нижнего входа в низком состоянии будет отключать нижние клапаны. Тактовые импульсы на верхнем входе будут идти прямо в триггер А и будут направляться к другим триггерам через верхние клапаны. Этот счетчик будет функционировать точно так, как в предыдущей модели (рис.3).

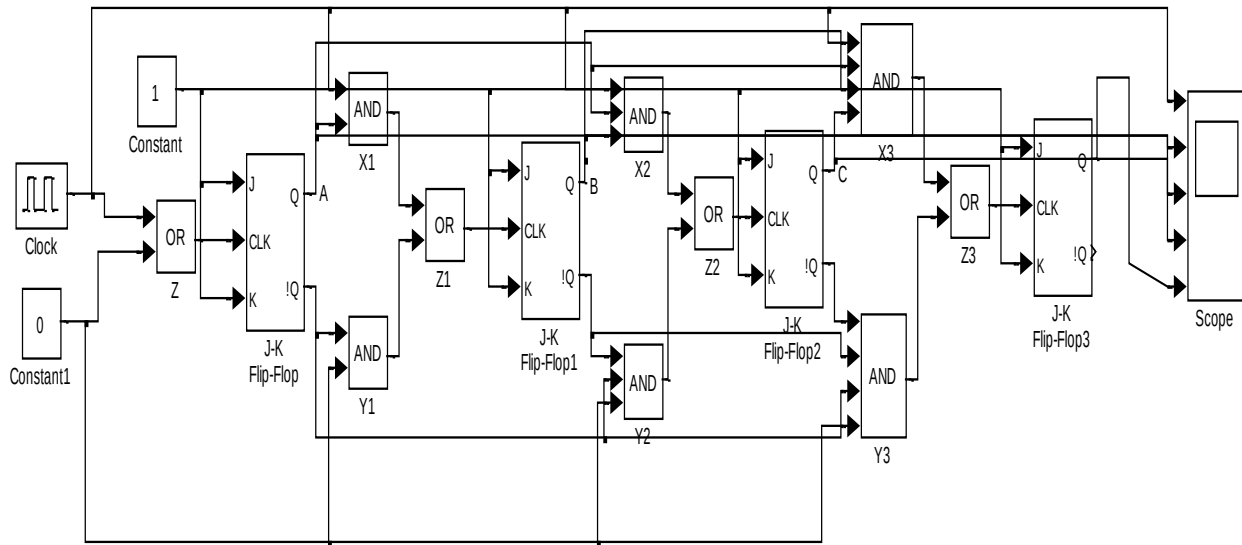

Рис. 4 Структурная схема модели синхронного реверсивного счетчика MATLAB

Если верхний вход удерживается на низком состоянии, то верхние вентили будут отключены. Тактовые импульсы на нижнем входе будут идти прямо в триггер А и направляются к следующим триггерам через нижние вентили.

Триггер А будет переключаться каждый раз, когда тактовый импульс имеет отрицательный фронт. Всякий раз, когда $\bar{A}$ высокий, то первый нижний вентиль разрешается и отрицательный фронт тактового импульса переключает триггер В. Всякий раз, когда обе $\bar{A}$ и $\bar{B}$ высокие, то второй нижний вентиль разрешается и таким образом тактовые импульсы управляют триггером С. Точно так же последний нижний вентиль будет управлять триггером D только когда $\bar{A}$, $\bar{B}$ и $\bar{C}$ имеют высокий уровень.

Синхронный реверсивный счетчик может быть сформирован с использованием несколько иной логической схемы, как показано на рис.5.

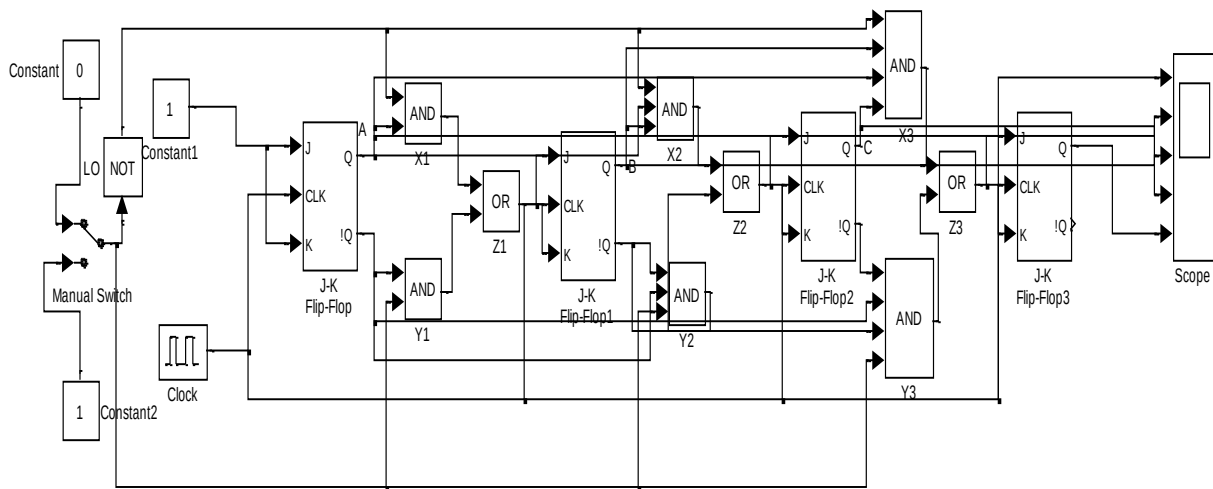

Рис. 5 Структурная схема модели синхронного реверсивного счетчика с ручным переключателем в MATLAB

В суммирующем режиме, триггеры должны переключаться каждый раз, когда все предыдущие триггеры находятся в состоянии 1. В вычитающем режиме, переключение триггера должно произойти, когда все предыдущие триггеры находятся в состоянии 0.

В суммирующем режиме, для изменения состояния триггера В необходимо, чтобы триггер А был в состоянии высокий, а тактовые импульсы совершили переход вниз. Всякий раз, когда суммирующая линия и триггер А имеют высокий уровень, то выход вентиля X_1 имеет высокий уровень. Когда на одном из входов вентиля Z_1 подан лог. 1, то на выходе получается тоже лог. 1. Затем отрицательный фронт тактового импульса переключает триггер В, когда А находится в состоянии 1 и соответственно происходит счет с 1-ого до 2-ух или с 3-ех до 4-ех и т.д.

В вычитающем режиме, В должен изменить состояние каждый раз когда на инверсном выходе триггера А высокое состояние. Следовательно выход вентиля Y_1 имеет высокий уровень и таким образом оба входа триггера В находятся в лог. 1. Следовательно, в вычитающем режиме, В изменяет состояние каждый раз, когда A имеет лог. 1 и при отрицательном фронте счет продвигается из 0 до 15 или из 14 до 13 и т.д.

В суммирующем режиме отрицательный фронт тактового импульса переключает триггер С, каждый раз когда А и В имеют высокий уровень (счет продвигается от 3 до 4, от 7 до 8, от 11 до 12 и от 15 до 0). Выход вентиля X_2 имеет высокий уровень, когда на выходах А и В лог. 1 и на суммирующей линии лог. 1. Таким образом оба входа триггера С имеют высокий уровень и С изменяет состояние при каждом переходе.

В вычитающем режиме для изменения состояния триггера С необходимо, чтобы на инверсных выходах А и В был *лог. 1*. На выходе вентиля Y_2 высокий уровень в любое время, когда A и B высоки и на вычитающей линии *лог. 1*. Таким образом оба входа триггера С высоки в течение этих времен и соответственно С изменяет состояние при необходимых переходах, т.е. от 0 до 15, от 12 до 11, от 8 до 7 а от 4 до 3.

В суммирующем режиме триггер D должен переключаться каждый раз когда А, В и С имеют высокий уровень. Выход вентиля X_2 высокий и таким образом оба входа D имеют *лог. 1* всякий раз, когда А, В, С и суммирующая линия высоки. Следовательно, D изменяет состояние во время переходов от 7 до 8 и от 15 до 0.

В вычитающем режиме отрицательный фронт тактового импульса переключает триггер D каждый раз когда инверсные выходы триггеров (А, В, С) имеют высокий уровень. На выходе вентиля Y_2 получается *лог. 1* и следовательно оба входа триггера D имеют высокий уровень при наличии высокого уровня на инверсных выходах триггеров и на вычитающей линии. Следовательно, D триггер изменяет состояние во время переходов от 0 до 15 и от 8 до 7.

Резюме

Проведена разработка математических моделей асинхронного и синхронного счетчика с помощью программы Matlab и исследование их характеристик с помощью платформы Arduino.

*Գ. Գ. Կիրակոսյան, Վ. Գ. Խաչատուրյան,
 Լ. Գ. Կիրակոսյան, Հ. Հ. Մկրտչյան*

**ՀԱՇՎԻՉԻ ՄՇԱԿՈՒՄԸ MATLAB ԾՐԱԳՐԻ ԵՎ
 ARDUINO ՀԱՐԹԱԿԻ ՕԳՆՈՒԹՅԱՄԲ**

Հիմնաբաներ. անհամաժամ հաշվիչ, համաժամանակյա հաշվիչ:

Կատարված է անհամաժամ և համաժամանակյա հաշվիչների մաթեմատիկական մոդելների մշակումը Matlab ծրագրի օգնությամբ և նրանց բնութագրերի ուսումնասիրությունը Arduino հարթակի օգնությամբ:

*G.G.Kirakosyan, V.G.Khachaturyan,
 L.G. Kirakosyan, H.H.Mkrtchian*

DEVELOPMENT OF COUNTER WITH MATLAB PROGRAM AND ARDUINO PLATFORM
Keywords: asynchronous counter, synchronous counter, Matlab

Development of mathematical models of asynchronous and synchronous counters using the Matlab software and study their characteristics with the Arduino platform is produced

Գարրի Մկրտչյան

МЕТОДИКА АНАЛИЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАФЕДРЫ

Ключевые слова: анализ кафедры, SWOT анализ

Задачи руководителя кафедры охватывают как работу с персоналом, которая призвана развивать потенциал каждого сотрудника, способствовать максимальной эффективности кадровых процессов, искать и находить новые таланты, а так же установление контактов с неформальными лидерами, ведение научной работы и т.п. При этом, в своей деятельности необходимо опираться на академические традиции всего университета в сочетании с современными управленческими технологиями.

Но, наверное, первостепенной задачей является проведение анализа деятельности кафедры, чтоб проявить ее сильные и слабые стороны. С этой целью можно успешно применить технологию SWOT анализа, которая широко используется в стратегическом управлении и менеджменте, так как может служить одновременно простым и качественным инструментом для оценки конкурентоспособности деятельности кафедры.

SWOT - АНАЛИЗ ПО МИССИИ, ЦЕЛЯМ И ЗАДАЧАМ КАФЕДРЫ

S (Strenght) - сильные • соответствие и поддержание миссии, целей и задач приоритетам университета; • признанный имидж; • наличие специализированной образовательной программы; • наличие полного комплекта предметных программ, соответствующих национальной рамке квалификаций в высшем образовании; • наличие организационной культуры и системы управления кафедры.	W (weakness) - слабые стороны • Недостаточное участие в международных образовательных программах; • Недостаточно высокая активность • ограниченные возможности комплексного финансирования стратегических целей и задач.
О (opportunity) - благоприятные возможности • Наличие аккредитации; • достаточный уровень конкуренции специалистов кафедры, на рынке образовательных услуг;	T (treat) - угрозы • мировой экономический кризис и его прямое и косвенное воздействие на инфраструктуру образовательной среды кафедры; • негативное влияние демографической ситуации на показатели количественных и

	качественных сторон набора студентов; • негативное влияние реформирования школьного и среднего образования.

SWOT - АНАЛИЗ ПО ПЛАНИРОВАНИЮ И ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

S (Strenght) - сильные стороны • соответствие программы развития кафедры миссии, цели и задачам вуза;	W (weakness) - слабые стороны • отсутствие перспективной программы развития кафедры; • отсутствие внедренных систем по постоянному улучшению механизмов планирования (система менеджмента качества-СМК); • сложность в прогнозировании финансовых ресурсов; • неблагоприятная конкурентная среда на рынке образовательных услуг;
О (opportunity) - благоприятные возможности • потенциальный спрос на образовательные услуги, предоставляемые кафедрой; • Наличие аккредитации;	Т (treat) - угрозы • динамика изменения внешней среды (социально-экономическая обстановка, демографическая ситуация); • зависимость от количества выпускников общеобразовательных учреждений – школ, средних профессиональных учреждений; • неудовлетворенность преподавателей оплатой труда.

SWOT-АНАЛИЗ ПО РУКОВОДСТВУ И МЕНЕДЖМЕНТУ

S (Strenght) - сильные стороны • наличие модели эффективного документооборота; • наличие стандартов организации, документированных процедур, методических инструкций; • высокий уровень участия в управлении вузом преподавателей и обучающихся; • удовлетворенность обучающихся качеством учебного процесса.	W (weakness) - слабые стороны • недостаточный анализ удовлетворенности потребителей качеством выпускников в различных сферах профессиональной деятельности.
О (opportunity) - благоприятные возможности	Т (treat) - угрозы • быстрые темпы изменения законодательных и нормативных правил

	функционирования вузов, что затрудняет управленческие процессы; • большое количество запрашиваемых документов вышестоящими организациями системы образования

SWOT - АНАЛИЗ ПО РЕАЛИЗАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ

S (Strenght) - сильные стороны • наличие специализированной образовательной программы; • наличие полного комплекта предметных программ, соответствующих национальной рамке квалификаций в высшем образовании; • применение современных технологий обучения; • квалифицированный состав преподавателей, возможности для повышения квалификации и научного потенциала преподавателей;	W (weakness) - слабые стороны • недостаточная динамичность защит кандидатских и докторских диссертаций; • не достаточное число межвузовских программ обмена студентами и стажировок. • недостаточная обеспеченность дисциплин основных образовательных программ учебной и учебно-методической литературой; • недостаточная обеспеченность компьютерами и доступом в Интернет, • недостаточная обеспеченность оборудования аудиторий и лабораторий, обновления библиотечного фонда; • недостаточная обеспеченность возможности привлечения ведущих предприятий
О (opportunity) - благоприятные возможности • наличие необходимых региональных и вузовских нормативных документов по организации учебного процесса; • созданы условия для повышения образовательного и интеллектуального уровня студентов (электронная библиотека, различные организационные мероприятия и др.); • расширение спектра направлений бакалаврской и магистерской подготовки.	T (treat) - угрозы • неблагоприятная демографическая ситуация грозит уменьшением контингента абитуриентов; • последствия продолжающегося системного кризиса во всех отраслях экономики, сопровождающегося крайне низким уровнем платежеспособного спроса на высококвалифицированные молодые кадры, инновационные разработки, высококачественное дополнительное образование и повышение квалификации.

SWOT - АНАЛИЗ ПО КАДРОВОМУ ПОТЕНЦИАЛУ ПРОФЕССОРСКО-ПРЕПОДАВАТЕЛЬСКОГО СОСТАВА И ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ

S (Strenght) - сильные стороны • деятельность преподавателей в полной мере соответствует миссии, целям и задачам создания и функционирования организации высшего образования; • повышение квалификации преподавателей. • наличие программы кадрового резерва, чтобы удерживать ключевых и лучших специалистов	W (weakness) - слабые стороны • недостаточно эффективно организована профориентационная работа; • нет дополнительного привлечения ведущих специалистов и практиков для чтения лекций. • средний возраст профессорско-преподавательского состава неудовлетворителен
О (opportunity) - благоприятные возможности • востребованность бакалавров и магистров по данной специальности; • расширение номенклатуры направлений подготовки и специальностей послевузовского образования.	T (treat) - угрозы • недостаточная интеграция образовательной среды университета в мировое образовательное пространство; • недостаточная стимуляция и материальная поддержка инновационного педагогического опыта.

SWOT - АНАЛИЗ ПО КОНТИНГЕНТУ ОБУЧАЮЩИХСЯ

S (Strenght) - сильные стороны • наличие внутренних нормативных документов, определяющих и регулирующих основную политику в учебном процессе; • ежегодное снижение цифр стоимости приема абитуриентов на дневную форму обучения; • создание электронных учебных пособий; • наличие образовательного портала и сайта факультета; • наличие спроса на специалистов; • обеспечена возможность привлечения ведущих предприятий для прохождения практики; • наличие вузовских СМИ.	W (weakness) - слабые стороны • не достаточное развитие службы по трудоустройству и карьерному росту выпускников; • недостаточно эффективное использование потенциальных ресурсов для привлечения контингента студентов • не обеспечена возможность привлечения ведущих предприятий и организаций области к оказанию содействия в трудоустройстве выпускников;
О (opportunity) - благоприятные возможности • стремление к международной аккредитации образовательных программ;	T (treat) - угрозы • неблагоприятная демографическая ситуация в регионе; • низкий образовательный уровень

• востребованность высшего образования в регионе;	выпускников школ; • усиление конкуренции на рынке образовательных услуг со стороны вузов по смежным специальностям.

Теперь, когда таблицы готовы, можно перейти непосредственно к составлению выводов по ним, а именно: разработать план действий по устранению слабых сторон или превращению слабых сторон в сильные, каким образом можно нейтрализовать угрозы и т.д.

Особое внимание нужно уделить комбинациям элементов SWOT-анализа и образованным ими определенным стратегиям:

1. Комбинация «возможности — сильные стороны» образуют стратегию развития.
2. Комбинация «возможности — слабые стороны» образует стратегию для внутренних преобразований.
3. Комбинация «угрозы — слабые стороны» рассматривается как ограничение стратегического развития.
4. Комбинация «угрозы — сильные стороны» используется как стратегия потенциальных преимуществ.

В конечном итоге это поможет совершенствовать работу руководителя кафедры и позволит эффективно решать такие вопросы, как

1. Обеспечение выполнения специализированной образовательной программы.
2. Разработка стратегии развития деятельности кафедры по направлениям.
3. Формирование предложения по улучшению организации (оптимизации) учебного процесса по профилю кафедры.
4. Определение педагогических методов и средств обучения в целях обеспечения высокого качества учебного процесса.
5. Осуществление выбора новых информационных технологий при проведении учебных занятий и обеспечение возможности их использования.
6. Ведение педагогической и научно-исследовательской работы на кафедре.
7. Планирование и контроль повышения квалификации преподавателей кафедры и внедрение ее результатов в учебный процесс и т.п.

Резюме

Первоочередной задачей руководителя кафедры является анализ деятельности кафедры для выявления сильных и слабых сторон. Применение SWOT анализа широко используется в стратегическом управлении и менеджменте. Одновременно он является простым и качественным инструментом для оценки конкурентоспособности деятельности кафедры

ԱՄԲԻՈՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հիմնաբաներ. ամբիոնի վերլուծություն, SWOT վերլուծություն

Ամփոփում

Ամբիոնի ղեկավարի առաջնային խնդիրներից մեկը դա ամբիոնի գործունեության վերլուծությունն է՝ ուժեղ և թույլ կողմերը հայտնաբերելու համար: SWOT վերլուծության կիրառությունը լայն տարածում ունի մենեջմենթի կառավարման բնագավառներում:

Սուսաննա Հարությունյան

ՀԱՄԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ԿԱՆՉԵՐ՝ Linux ՕՊԵՐԱՑԻՈՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ. ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հիմնաբաներ. Linux օպերացիոն համակարգեր, միջուկի ֆունկցիաները, ծրագրային ընդհատում

Այս աշխատանքում ներկայացվում է C ծրագրավորման լեզվի գրադարանում տեղադրված հատուկ ֆունկցիաների՝ համակարգային կանչերի վերաբերյալ համառոտ հնարավորությունների նկարագրում, որոնք կիրառվում են ծրագրավորման, օպերացիոն համակարգերում՝ մասամբ Linux օպերացիոն համակարգերում :

Համակարգային ծրագրավորումը Linux օպերացիոն համակարգերում առանձնանում է կարևորագույն հիմնարար հասկացություններով՝ համակարգային կանչ[1], C ծրագրավորման լեզվի գրադարան և C լեզվի կոմպիլյատոր:

C ծրագրավորման լեզվի գրադարանը պարունակում է իր մեջ մեծաթիվ քանակությամբ տարբեր ֆունկցիաներ, որոնց թվում գտնվում են համակարգային կանչ տեսակի ֆունկցիաները նույնպես:

Համակարգային կանչերը դա C ծրագրավորման լեզվի գրադարանային ֆունկցիաներ են, որոնք կատարվում են օգտագործողի պրոցեսի հասցեագրման տարածքից: Դա հիմնականում դիմումներ են օգտագործողի ռեժիմում աշխատող ծրագրերից միջուկի ֆունկցիաներին: Հիմնական նպատակը նման դիմումների ստանալ, օգտագործել որևիցե ռեսուրս օպերացիոն համակարգի, որը կառավարվում է միջուկի կողմից, ուղղակիորեն հասանելի չէ իրավասությունների բացակայության և անվտանգության նկատառումներով, կամ դիմում որևիցե միջուկի ծառայությանը:

Տարբեր օպերացիոն համակարգերում քանակը համակարգային կանչ ֆունկցիաների լրջորեն տարբերվում են՝ Windows ՕՆ (օպերացիոն համակարգ) –երում կարող է հասնել հազարի, իսկ Linux ՕՆ-երում մինչև 300:

ՕՇ-երում տարանջատված է օգտագործողի պրոցեսի հասցեագրման տարածքը միջուկի հասցեագրման տարածքից անվտանգության նկատարումներով: Այսինքն՝ հնարավոր չի օգտագործողի ռեժիմում աշխատող պրոցեսից ուղղակիորեն կատարել, աշխատացնել միջուկի ֆունկցիաները, գործողություններ կատարել միջուկի տվյալների հետ: Այդ նպատակով օգտագործվում է համակարգային կանչը, որը ազդանշան է ուղարկում միջուկին, և որի արդյունքում տեղի է ունենում օգտագործողի պրոցեսի աշխատանքի ընդհատում, և հարցումը ընդհատման մշակվում է միջուկի կողմից: Դրանից հետո նոր կատարվում է միջուկի համապատասխան ֆունկցիան, որը համապատասխանում է այդ համակարգային ֆունկցիայի կանչին: Համակարգային կանչը կատարվում է օգտագործողի հասցեագրման տարածքից:

Յուրաքանչյուր համակարգային կանչ ունի իր համարը, որով միջուկը տարանջատում է ֆունկցիաները մեկը մյուսից և աշխատացնում է համապատասխան համարի սեփական միջուկի ֆունկցիան: Համակարգային կանչերը ունեն համարներ սկսվող 0-ից: Օրինակ int(interruption) տեսակի ծրագրային ընդհատումը i386 տեսակի պրոցեսորում կատարում է 0x80 համարի տակ: Համակարգային կանչը կատարվում է հետևյալ կերպ:

Երբ միջուկը ստանում է int տեսակի ընդհատումը, նա սկսում է այն մշակել՝ դա համակարգային կանչի մշակման ֆունկցիան է, որի արդյունքում տեղի է ունենում ընդհատում, աշխատանքը կատարվում է միջուկի հասցեագրման տարածքում՝ միջուկի իրավասությամբ: Միջուկին՝ int տեսակի համակարգային կանչը մշակող ֆունկցիան տեղեկացնում է, թե ո՞ր համակարգային կանչ ֆունկցիան է դիմում կատարել, քանի՞ պարամետրերով: Պարամետրերը տեղադրվում են ստեկում, որից հետո համակարգային կանչը մշակող ֆունկցիան՝ համաձայն համակարգային կանչ ֆունկցիային տրված համարին, աշխատացնում է միջուկի համապատասխան ֆունկցիան: Կանչը կատարելուց հետո, ստեկը ազատվում է, կատարվում է հետ գործողությունը՝ միջուկի ռեժիմը փոխվում է օգտագործողի ռեժիմով՝ այսինքն միջուկի հասցեագրման տարացքի աշխատանքի ռեժիմը փոխվում է օգտագործողի հասցեագրման տարացքի ռեժիմի՝ ավելի ցածր իրավասություններով: Կատարվում է ծրագրի հաջորդ հրամանը:

Օպերացիոն համակարգերում՝ մասամբ Linux ՕՇ –երում համակարգային կանչերը օգտագործվում են, երբ ծրագրավորված են դիմումներ օգտագործողի ծրագրից ֆայլային համակարգին, օպերատիվ հիշողությանը, ելք և մուտքի ենթահամակարգի որոշ հնարավորություններին, համակարգի ազդանշաններին և այլն[3],[4]:

Դիտարկենք հաճախ կիրառվող օգտագործողի ծրագրերում համակարգային կանչ ֆունկցիաների տեսակները, անվանումները, հնարավորությունները:

Օպերատիվ հիշողությանը դիմումներ կատարող համակարգային կանչ ֆունկցիաների ցանկը բազմաթիվ է՝, թվարկենք մի քանիսը՝

1. pipe(int *fd) - ծրագրային կապուղի, ինչպես անվանում են pipe, միջոց է, որի շնորհիվ պրոցեսները կարող են փոխանակել տվյալներ միմյանց միջև: Աշխատանքի սկզբունքը հիմնված է ելք/մուտքի մեխանիզմների կազմակերպման վրա և որոնք կիրառվում են ֆայլերի օգտագործման հետ կապված: Մի պրոցես տվյալները գրում է ֆայլի մեջ, իսկ մյուսը այն կարդում է: Բայց ֆայլը pipe –ի դեպքում փոխարինվում է հիմնական հիշողությունում

ՕՇ-ի կողմից ստեղծված բուֆերով, տարածքով: Գրելը և կարդալը իրականացվում են անընդհատ բայտերի հոսքի տեսքով:

2. `int mknod(char *path, int mode, int dev);`

այդ ֆունկցիայի շնորհիվ ստեղծվում է բուֆեր կամ կապուղի, որը նույնն է, ինչ `pipe` –ի ստեղծման ժամանակ, բայց տարբերվում է նրանով, որ գրելու և կարդալու համար օգտագործվում է ֆայլի դեսկրիպտորը՝ նկարագրիչը, որը ստեղծվում է այդ համակարգային կանչի շնորհիվ ֆայլային համակարգում: Միաժամանակ այս ֆունկցիայի շնորհիվ կարող են համագործակցել միմյանց հետ անկախ պրոցեսներ:

3. `void *mmap(void *addr, size_t length, int prot, int flags, int fd, off_t offset);` - օպերատիվ հիշողության մեջ պրոցեսը կարող է ստեղծել որևիցե ֆայլի արտապատկերումը, այնուհետև աշխատել այդ տարածքում, փոփոխել, գրել, կարդալ տվյալները: Դա իրականացվում է **mmap()** ֆունկցիայի միջոցով:

4. `int munmap(void *addr, size_t length);` - որի շնորհիվ դադարեցվում է արտապատկերումը ֆայլի օպերատիվ հիշողությունում: Եթե `mmap` ֆունկցիայում նշված էր `MAP_SHARED` արժեքը, այդ դեպքում պահպանում է ֆայլի պարունակությունը երկրորդական հիշողությունում, իսկ `MAP_PRIVATE` -ի արժեքի դեպքում՝ ոչ: Այս ֆունկցիայի առաջին պարամետրը հասցեն է օպերատիվ հիշողության, որտեղից տեղադրված է ֆայլը, իսկ `size_t length` պարամետրը ցույց է տալիս տեղադրված հիշողությունում ֆայլի չափսը:

5. `int shmget(key_t key, size_t size, int shmflg);`

`void *shmat(int shmid, const void *shmaddr, int shmflg);` - ֆունկցիաների միջոցով կամ ստեղծվում է նոր բաշխված սեգմենտ օպերատիվ հիշողությունում և վերադարձվում է դեսկրիպտորը՝ նկարագրիչը, այդ սեգմենտի, կամ արդեն գոյություն ունեցող սեգմենտի դեսկրիպտորն է վերադարձվում:

6. `int msgsnd(int msqid, const void *msgp, size_t msgsz, int msgflg);`

`ssize_t msgrcv(int msqid, void *msgp, size_t msgsz, long msgtyp, int msgflg);`

`int msgctl(int msqid, int cmd, struct msqid_ds *buf);` - `msgsnd`, `msgrcv`, `msgctl`

ֆունկցիաների միջոցով տարբեր պրոցեսներին հնարավոր է դառնում աշխատել հաղորդագրությունների հերթերի հետ հիմնական հիշողությունում, որոնք ունեն իրավասություն դիմելու տվյալներին՝ տեղադրված հաղորդագրությունների մեջ:

Ֆայլային համակարգին դիմումներ կատարող համակարգային կանչ ֆունկցիաների մի մասի կարճ նկարագրությունը՝

1. `int link(const char *oldpath, const char *newpath);` - Ֆայլի համար ստեղծվում է հավելյալ անվանում: Երբ նման կապ ունեցող ֆայլերից մեկում կատարվում են փոփոխություններ, դրանք տեսանելի են դառնում յուրաքանչյուր ֆայլի մեջ, որովհետև այդ բոլոր ֆայլերը իրականում նույնն են, բայց տարբեր անուններով:
2. `int open(const char *pathname, int flags);`
`int open(const char *pathname, int flags, mode_t mode);`
`ssize_t read(int fd, void *buf, size_t count);`

ssize_t write(int fd, const void *buf, size_t count);

int close(int fd); - այս ֆունկցիաների միջոցով ստեղծվում է նոր, կամ բացվում է գոյություն ունեցող ֆայլ, և որում հնարավոր է գրել կամ կարդալ և աշխատանքի վերջում վերացվում է ֆայլի նկարագրիչը close ֆունկցիայի միջոցով:

3. int truncate(const char *path, off_t length);

int ftruncate(int fd, off_t length); - ֆունկցիայի միջոցով հնարավոր է արդեն գոյություն ունեցող ֆայլի երկարությունը մեծացնել off_t length –ով (off_t length պարամետրը) և հակառակը կտրել, կարճեցնել ֆայլի երկարությունը:

Պրոցեսների ստեղծման, կառավարման համակարգային կանչ ֆունկցիաների ցանկի կարճ նկարագրումը՝

1. pid_t fork(void); - պրոցեսի ստեղծման ֆունկցիա:

2. int execve(const char *filename, char *const argv [], char *const envp[]); - ֆունկցիա, որը փոխարինում է պրոցեսում աշխատող ընթացիկ պրոցեսի կողմից այլ պրոցեսի կոդով, որը նշված է առաջին պարամետրում ֆունկցիայի:

3. pid_t getpid(void); - կամայական ստեղծվող պրոցես ստանում է իր իդենտիֆիկատորը, որի որոշման համար կարելի է կիրառել այս ֆունկցիան:

Այդ իդենտիֆիկատորը (PID –Process Identifier) ունի չկրկնվող արժեք, յուրօրինակ է:

4. gid_t getuid(void); - վերադարձնում է օգտագործողի յուրօրինակ իդենտիֆիկատորը ընթացիկ պրոցեսի համար, UID(User Identifier):

5. gid_t getgid(void); -ին վերադարձնում է օգտագործողի խմբի իդենտիֆիկատորը ընթացիկ պրոցեսի համար: Վերադարձվող արժեքը յուրօրինակ է և համապատասխանաբար անվանվում են GID(Group Identifier):

6. pid_t getppid(void); - LINUX ՕՆ-երում հիերարխիան պրոցեսների միջև ընդգծված է, և նոր ստեղծված պրոցեսը ունենում է իր ծնողական պրոցեսը: Այն նույնպես ունի իր իդենտիֆիկատորը, որը որոշվում է getppid(void)

ֆունկցիայի միջոցով և նույնպես յուրօրինակ է (PPID –Parent Process Identifier) :

Ավելի մանրամասն համակարգային կանչ տեսակի ֆունկցիաների վերաբերյալ տեղեկատվություն կարելի է ստանալ Linux ՕՆ-ի “help”-ի՝ օգնության միջոցով, օրինակ, հրամանների տողում գրելով (նկար 1.)՝

man fork

```
File Edit View Search Terminal Help
[susanna@localhost ~]$ man man
[susanna@localhost ~]$ man fork
```

Նկար 1. man հրամանի կիրառման տեսքը:

,որտեղ man –ը դա օգնության հրամանն է (manual բառից), fork-ը ֆունկցիայի անվանումն է, որի վերաբերյալ ցանկանում ենք ստանալ մանրամասն նկարագրություն հնարավորությունների, պարամետրերի, վերադարձվող արժեքի և այլ տեսակի տեղեկատվության մասին: Նշենք, որ համակարգային կանչ տեսակի ֆունկցիաները դասակարգված են 2 համարի տակ Linux ՕՆ-երում

(նկար 2, 3):

The table below shows the section numbers of the manual followed by the types of pages they contain.

1	Executable programs or shell commands
2	System calls (functions provided by the kernel)
3	Library calls (functions within program libraries)
4	Special files (usually found in <code>/dev</code>)
5	File formats and conventions e.g. <code>/etc/passwd</code>
6	Games
7	Miscellaneous (including macro packages and conventions), e.g. <code>man(7)</code> , <code>groff(7)</code>
8	System administration commands (usually only for root)
9	Kernel routines [Non standard]

Նկար 2. Դասակարգման համարը համակարգային կանչ ֆունկցիաների Linux ՕՏ-երում:

Համակարգային կանչ ֆունկցիաների օգտագործումը, ուսումնասիրումը հնարավոր է դարձնում ավելի խոր ծանոթանալ ՕՏ-երի հնարավորություններին, գրել արդյունավետ ծրագրեր:

```

File Edit View Search Terminal Help
fork(2) Linux Programmer's Manual FORK(2)

NAME
fork - create a child process

SYNOPSIS
#include <unistd.h>

pid_t fork(void);

DESCRIPTION
fork() creates a new process by duplicating the calling process. The
new process, referred to as the child, is an exact duplicate of the
calling process, referred to as the parent, except for the following
points:

* The child has its own unique process ID, and this PID does not match
  the ID of any existing process.
  
```

Նկար 3. fork ֆունկցիան դասակարգված է 2 համարի տակ:

Գրականություն:

1. Modern operating systems. Third Edition, Andrew S. Tanenbaum. Prentice Hall PTR, Upper Saddle River, New Jersey 07458.
2. Основы операционных систем. В.Е. Карпов, К.А.Коньков. Интернет –Университет Информационных технологий, Москва, 2005г.
3. Օպերացիոն համակարգեր: Լաբորատոր աշխատանքների մեթոդական ցուցումներ: Մաս 1: Ս. Խ. Հարությունյան: Երևան, 2011թ.
4. Օպերացիոն համակարգեր: Լաբորատոր աշխատանքների մեթոդական ցուցումներ: Մաս 2: Ս. Խ. Հարությունյան: Երևան, 2015թ.
5. https://en.wikipedia.org/wiki/System_call

Сусанна Арутюнян

Системные вызовы в Linux операционных системах, возможности применения

Ключевые слова: Linux операционные системы, функции ядра, программное прерывание

Резюме

В данной работе вкратце представлены возможности специальных функций, представленные в библиотеке C программирования- системных вызовов, которые применяются в программировании, в операционных системах, в частности в Linux операционных системах.

Susanna Harutyunyan

System calls in Linux operating systems, the possibility of using

Keywords: Linux operating systems, functions of the kernel, programming interruption

Summary

This article presents a brief opportunity special functions included in the library of C programming language- special system calls, which are used in programming, operating systems, particularly in Linux operating systems.

Виктор Шабалов

ИНФОРМАЦИОННО-ОБУЧАЮЩАЯ СИСТЕМА ПОДГОТОВКИ ПЕРСОНАЛА К ДЕЙСТВИЯМ ПО ПЛАНАМ ЛОКАЛИЗАЦИИ АВАРИЙ

Ключевые слова: план локализации аварий, система подготовки персонала, информационно-обучающая система, онтология, агент

Предприятия металлургической, коксохимической, горнодобывающей и многих других отраслей эксплуатируют опасные производственные объекты (ОПО). Аварийные ситуации на ОПО являются стихийными процессами, которые протекают непредсказуемо, быстро и информационно насыщено. Персонал за короткое время должен воспринять большое количество информации и принять верное решение по недопущению дальнейшего развития аварии. Цена неправильных действий при локализации аварии высока и может выражаться в повреждении и уничтожении дорогостоящего имущества, загрязнении окружающей среды, гибели людей.

Правовые, экономические и социальные основы обеспечения безопасной эксплуатации опасных производственных объектов (ОПО) определены в Федеральном законе от 21.07.1997 № 116-ФЗ «О промышленной безопасности опасных производственных объектов». Данный закон направлен на предупреждение аварий на ОПО и обеспечение готовности эксплуатирующих ОПО юридических лиц и индивидуальных предпринимателей к локализации и ликвидации последствий указанных аварий.

Снижение совокупного техногенного риска, особенности работы в условиях чрезвычайных ситуаций связаны с решением многих проблем фундаментального и прикладного характера, и, в первую очередь, с созданием эффективной системы планирования и оперативного управления комплексами мероприятий по предупреждению и ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций.

Чрезвычайные информационные условия, имеющие место в реальной аварийной ситуации, в значительной степени затрудняют оказание информационной поддержки принятия решений в режиме реального времени непосредственно в процессе развития аварии. Поэтому особое значение приобретает задача планирования решений во время аварийной ситуации на

ОПО. Для всех лиц, задействованных в решении конкретной управленческой задачи (локализация аварии), необходима тщательная подготовка к предстоящему решению в форме планирования.

В основе такого планирования лежат планы локализации аварий (ПЛА), определяющие действия производственного персонала, сервисных служб и аварийно-спасательных формирований по локализации аварий на отдельных стадиях их развития. Разработка ПЛА обязательна для организаций, которые эксплуатируют взрывопожароопасные и химически опасные производственные объекты, независимо от организационно-правовых форм и формы собственности [1].

Процесс разработки и сопровождения ПЛА является сложным, трудно формализуемым и, как следствие, слабо автоматизированным. Кроме того, процесс подготовки персонала к действиям по ПЛА в «традиционном» виде вызывает ряд трудностей:

1) ограничение по объему «бумажных ПЛА» затрудняет описание всех возможных аварийных ситуаций, а агрегирование ситуаций в один сценарий затрудняет их понимание;

2) обучение по «бумажным» ПЛА сводится к простому заучиванию текстов, в то время как необходимо формировать навыки правильных действий по локализации аварий и устранению их последствий, формировать знания типовых последовательностей действий;

3) отсутствие четкой методики оценивания готовности персонала металлургических предприятий к действиям в аварийных ситуациях затрудняет анализ эффективности принимаемых организационно-технических мер в области промышленной безопасности.

Существующие разработки по подготовке персонала к действиям в аварийных ситуациях носят фрагментарный характер и затрагивают отдельные аспекты данной проблемы. Слабо освещены вопросы интеграции знаний в области промышленной безопасности, вопросы комплексной автоматизации процесса обеспечения готовности персонала металлургических предприятий к действиям в аварийных ситуациях.

Следовательно, актуальна задача разработки информационно-обучающей системы (ИОС), которая охватывает два разноплановых, но взаимосвязанных аспекта обеспечения готовности персонала металлургических предприятий к действиям в аварийных ситуациях: разработка ПЛА и обучение персонала на основе разработанного ПЛА. Основными отличиями рассматриваемой ИОС от известных систем подобного рода являются:

1. Комплексная автоматизация процесса обеспечения готовности персонала металлургических предприятий к действиям в аварийных ситуациях, охватывающая все наиболее сложные в плане реализации процессы: разработка, актуализация и оценка качества ПЛА, а также подготовка и оценка готовности персонала к действиям по ПЛА.

2. Интеллектуальная информационная поддержка принятия управленческих решений в процессе обеспечения готовности персонала металлургических предприятий к действиям в аварийных ситуациях на основе формализации и интеграции знаний в области промышленной безопасности с использованием современных методов искусственного интеллекта.

При разработке ИОС использован мультиагентный подход к разработке информационных систем [2, 3] – стремительно развивающееся направление в области создания информационных систем, позволяющее строить распределенные интеллектуальные системы. Информационно-

обучающая система представляется в виде совокупности взаимосвязанных, но относительно автономных программных модулей (агентов). Часть агентов может общаться с человеком-оператором, принимая от него команды и запросы, и выдавая результаты, тем самым автоматизируя его деятельность, а другая – работать без взаимодействия с человеком, выполняя лишь поручения остальных агентов.

Разработка ПЛА предусматривает следующие автоматизированные этапы: разработка онтологии; генерация ПЛА; оценка качества ПЛА.

Первый этап предполагает создание онтологического описания на основе продукционно-фреймового представления знаний. При этом, используется понятие фрейм-концепта, позволяющего инкапсулировать статический и динамический аспекты описания концептов онтологии, а также связей между ними. Выделены пассивные и активные фрейм-концепты. Пассивный фрейм-концепт рассматривается как инфообъект, задающий некоторый термин предметной области. В то время как активный фрейм-концепт обладает собственным поведением и рассматривается как агент-исполнитель.

В рамках рассматриваемой предметной области, в роли агентов-исполнителей (далее просто агенты) выступают лица, обеспечивающие выполнение мероприятий, предписываемых ПЛА, а в качестве инфообъектов (среды агентов) – их окружение (производственные помещения, оборудование, средства защиты и пр.). При этом, среда функционирования агентов является замкнутой (может быть исчерпывающе описана конечным множеством инфообъектов), полностью наблюдаемой (состояние любого инфообъекта полностью доступно для агентов) и управляемой (любой инфообъект может быть переведен агентами в требуемое состояние).

С помощью понятия агента естественным образом описываются действия производственного персонала и специальных подразделений по локализации аварии в виде набора достаточно простых правил (продукций) вида «ЕСЛИ (*условие*) ТО (*действие*)». При этом не требуется знание поведения всей системы в целом, достаточно описать поведение каждого агента.

Онтология составляет основу базы знаний ИОС, и представляет собой формализованное описание знаний, необходимых для разработки ПЛА: 1) нормативные требования; 2) технологические схемы; 3) знания специалистов. Для удобства составления онтология представляется в графической форме – в виде онтологических диаграмм.

На втором этапе осуществляется генерация ПЛА. Данный процесс рассматривается как эксперимент на имитационной модели, заданной мультиагентной системой в виде онтологии. При этом, для каждой возможной аварии по каждому ОПО инициируется процесс взаимодействия агентов, имитирующих действия по локализации аварии ответственными лицами.

При этом, считается, что действие, имеющее больший порядковый номер, должно быть выполнено не ранее (после или одновременно) действия, имеющего меньший порядковый номер. Конкретный временной интервал между действиями, как правило, не задается. В то же время, агенты в мультиагентной среде представимы в виде параллельно работающих вычислителей. Разработан алгоритм генерации ПЛА, который позволяет преобразовать набор асинхронных

параллельных во времени актов взаимодействия агентов в упорядоченную последовательность синхронных действий в соответствии с формой ПЛА.

Алгоритм выполняется для каждого определенного онтологией аварийного события для каждого ассоциированного с ним ОПО. При этом исходное событие (авария на ОПО) помещается в очередь сообщений ассоциированного с ним агента. Как правило, этим агентом является универсальный агент «Первый заметивший аварию», который, обладая собственным поведением, заданным в виде набора продукционных правил, посылает сообщения другим агентам и, тем самым, запускает всю дальнейшую цепочку взаимодействия. В свою очередь, остальные агенты, обладая своим поведением, общаются с другими агентами и/или выполняют некие манипуляции с объектами. Условием окончания исполнения алгоритма является отсутствие сообщений в очередях сообщений агентов.

Основным преимуществом данного подхода к генерации ПЛА является возможность корректировки (актуализации) ПЛА в случае внесения изменений в технологические схемы (и, следовательно, в онтологию) – соответствующие изменения в ПЛА будут сделаны автоматически, что позволяет существенно упростить процесс актуализации ПЛА силами работников предприятия. Кроме того, предусмотрен режим разработки и модификации отдельных элементов ПЛА вручную, без использования алгоритма генерации.

Оценка качества разработанного ПЛА лежит в основе принятия решения о возможности его применения (утверждения и введения в действие), либо решения о необходимости его доработки. Из этого следует, что оценка качества ПЛА должна носить качественный, а не количественный характер.

Кроме того, ввиду четкой структурированности ПЛА, оценка качества производится на основе оценок составляющих ПЛА элементов и включает в себя три последовательных этапа: формальная оценка качества ПЛА; оценка качества ПЛА по существу; практическая оценка качества ПЛА (учебная тревога).

Учебная тревога может выявить следующие ошибки составления ПЛА: 1) предписываемые ПЛА мероприятия или их последовательность некорректны или невыполнимы на практике; 2) описываемые в ПЛА объекты или средства противоаварийной защиты не существуют на практике, или сведения о них некорректны (например, местоположение, свойства и пр.).

По результатам рассмотренных этапов, ПЛА признается качественным только в том случае, если на каждом этапе получена положительная оценка. В противном случае ПЛА требует доработки в части тех элементов, по которым получены неудовлетворительные оценки.

Рассмотренные этапы разработки ПЛА реализуются модулями ИОС «Разработчик ПЛА», «Эксперт» и «Руководитель», которые являются средствами автоматизации деятельности соответствующих должностных лиц. Пример графического интерфейса пользователя модуля АИОС «Разработчик ПЛА» представлен на рис. 1.

Подготовка и оценка готовности персонала металлургических предприятий к действиям по ПЛА осуществляется с использованием модулей ИОС «Электронный учебник ПЛА» и «Тестирование», проводимых на компьютере.

Модуль «Электронный учебник ПЛА» автоматически генерируется на основе разработанного ПЛА и представляет собой совокупность гипертекстовых документов, объединенных единой системой навигации и поиска. При этом, в процессе обучения необходимо избежать простого заучивания текстов, ввиду его низкой эффективности, и максимально задействовать визуальный канал восприятия информации. Поэтому информация оперативной части ПЛА может предоставляться пользователю как в традиционном табличном виде, так и в виде упорядоченной последовательности визуальных образов.

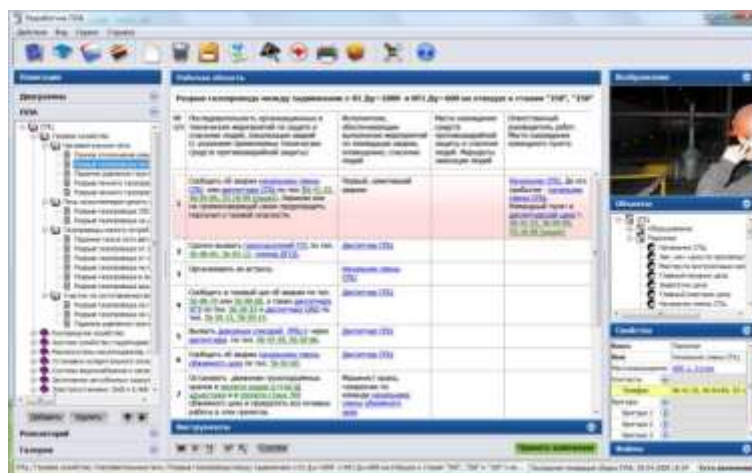

Рисунок 1. Пример графического интерфейса пользователя модуля АИОС «Разработчик ПЛА»

Каждый визуальный образ включает в себя описание мероприятия ПЛА, а также сопоставленное ему графическое изображение (как правило, фотография реального объекта). Благодаря этому у обучаемого формируются ассоциативные связи «изображение – текст», а поскольку графическая информация воспринимается эффективнее текстовой, то и текстовая информация воспринимается лучше. Кроме того, графическое изображение позволяет проиллюстрировать суть мероприятия ПЛА, сделать его нагляднее, сохранить в памяти образ действия.

Пример графического интерфейса пользователя модуля ИОС «Электронный учебник» приведен на рис. 2.

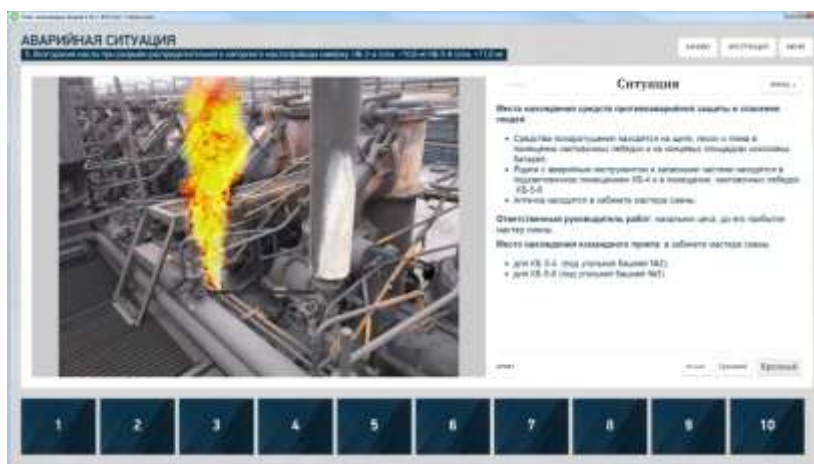

Рисунок 2. Пример графического интерфейса пользователя модуля
ИОС «Электронный учебник»

Элемент ИОС «Тестирование» является, с одной стороны, средством оценки знаний ПЛА (как в режиме самоконтроля, так и в режиме экзамена), а с другой – дополнительным средством обучения действиям по ПЛА, в форме воспроизведения полученных знаний и подготовки к проведению учебных тревог.

Элемент ИОС «Тестирование» является основной формой контроля знаний ПЛА. Предусмотрен индивидуальный и многопользовательский режим. Обучаемый должен «сконструировать» процесс решения поставленной перед ним задачи (локализация определенной аварии) с помощью перемещения в пронумерованные позиции визуальных образов, изученных им ранее. Для усложнения задания к правильной последовательности действий может быть добавлено некоторое количество дополнительных действий из других элементов оперативной части ПЛА.

Исходными данными для проведения и оценивания результатов тестирования является правильная последовательность действий (мероприятий) по конкретной аварии оперативной части ПЛА, полученная в процессе разработки ПЛА. Участнику ДИ данная последовательность предъявляется в перемешанном случайным образом виде. Задача участника – «сконструировать» процесс локализации предложенной аварии, путем расстановки действий в правильной последовательности. Пример графического интерфейса пользователя модуля ИОС «Тестирование», который реализует тестирование, представлен на рис. 3.

Рисунок 3. Пример графического интерфейса пользователя модуля ИОС «Тестирование»

Тестирование может проводиться как в режиме самоконтроля, так и в режиме экзамена. В режиме самоконтроля обучаемый самостоятельно выбирает аварию оперативной части ПЛА, инициирует начало тестирования на локальном компьютере, а также получает результат оценки своих знаний.

Режим экзамена подразумевает сетевую организацию тестирования. Процесс проведения тестирования контролируется экзаменатором, который выбирает аварию оперативной части ПЛА, ограничение по времени и прочие параметры. Оценка, полученная обучаемым (или группой обучаемых) фиксируется в базе знаний ИОС.

Литература

1. Инструкция по составлению планов ликвидации (локализации) аварий в металлургических и коксохимических производствах РД 11-561-03; утв. Постановлением Госгортехнадзора РФ от 22 мая 2003 г. № 36.
2. Швецов, А.Н. Распределенные интеллектуальные информационные системы / А.Н. Швецов, С.А. Яковлев. – СПб.: Изд-во СПбГЭТУ «ЛЭТИ», 2003. – 318 с.
3. Евгеньев, Г.Б. Многоагентная методология – новая информационная технология создания прикладных систем / Г.Б. Евгеньев // Информационные технологии. – 2008. – № 11, С. 33-41.
4. Авдошин, С.М. Информационные технологии онтологического инжиниринга / С.М. Авдошин, М.П. Шатилов // Информационные технологии. – 2008. – № 10, С. 28-37.

Резюме

Приведены результаты разработки информационно-обучающей системы, предназначенной для автоматизации процесса обеспечения готовности персонала предприятий, эксплуатирующих опасные производственные объекты, к действиям в аварийных ситуациях. Информационно-обучающая система представляется совокупностью взаимосвязанных, но относительно автономных программных модулей (агентов): модуль «Разработчик планов локализации аварий (ПЛА)», модуль «Электронный учебник ПЛА», модуль «Тестирование» и др.

Վիկտոր Շաբալով

ՈՒՍՈՒՄՆԱ – ՏԵՂԵԿԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐ ՎԹԱՐՆԵՐԻ ՏԵՂԱՅՆԱՑՄԱՆ ՊԼԱՆՆԵՐՈՎ
Հիմնաբաներ. Վթարների տեղայնացման պլան, ուսումնա-տեղեկատվական համակարգ, օնտոլոգիա, ագենտ

Ներկայացված են վտանգավոր արտադրողական օբյեկտներ շահագործող անձնակազմի նախապատրաստման գործողությունների համար ավտոմատացված պրոցես ապահովող մշակված ուսումնա-տեղեկատվական համակարգի արդյունքները: Ուսումնա-տեղեկատվական համակարգը իրենից ներկայացնում է ինքնուրույն մոդուլների հավակածու – “Վթարների տեղայնացման պլանների (ՎՏՊ) մշակիչ” մոդուլ, “ՎՏՊ էլեկտրոնային դասագիրք” մոդուլ, “Թեստավորում” մոդուլ և այլ:

Viktor Shabalov

Information and training system training to action on plans accident localization

Key words: emergencies, staff training, information and training system, ontology, agent

Summary

The results of the development of information and training system designed to automate the process of preparedness personnel of enterprises operating hazardous production facilities, to act in emergency situations. Information and training system represented by the collection of interrelated but relatively autonomous software modules (agents): module "planners accident localization (PLA)" module "Electronic textbook PLA" module "Testing" and others.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

<i>Մակիճյան Բորիս</i>	ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅՆՈՐԵՆ ՃԱՆԱՉՄԱՆ (ԴԱՏԱՊԱՐՏՄԱՆ) ԱՐԺԵՎՈՐՄԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	6
<i>Օհանյան Քաջիկ Բրանսկի Վ.Պ. Օհանյան Կարինա</i>	ՄԻՋԷԹՆԻԿ ՓՈԽԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ ԵՎ ԱՊԱԳԱՅԻ ՀԱՆՐԱՐՈՐԵՆ ԸՆԴՈՒՆԵԼԻ ՆԱԽԱԳԻԾԸ.....	13
<i>Հովհաննիսյան Սուսաննա</i>	ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹՈՒՄԱՆՑԱՆԸ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՒ ԵՂԵՌՆԻ ՀՈՐՁԱՆՈՒՏՈՒՄ (1914-1915).....	20
<i>Զաքարյան Լիլիթ</i>	ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ - ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ ՄԱՐԴԱԿՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ.....	30
<i>Խեչոյան Անի</i>	ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏԱՄԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՃԱՆԱՉՄԱՆ ՀԱՐՑԸ ԱՌԱՋԻՆ ԱՇԽԱՐՀԱՍՄԱՐՏԻՑ ՀԵՏՈ.....	38
<i>Ասատրյան Գրիգոր</i>	ԿՐՈՆՆԵՐԻ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՈՒՆՆԵՐԻ ԵՐԿԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐԴԻ ԳԼՈՐԱԼ ՊՐՈՐԼԵՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ.....	44
<i>Պետրի Պյոտր</i>	ՀՈԳԵՎՈՐ ԱՐԺԵՔՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ՀԵՏԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՏԱՐԱԾՔՈՒՄ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ՄԻԱՍՆՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԾՆԵՐԻ ՀԻՄՔ.....	56
<i>Գրիգորյան Էռնեստ</i>	ԻՄԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՆՈՐ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՐԳԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾԻՔ.....	66
<i>Զարգարյան Գարլեն</i>	ՀԱՅՀԱՄԱՅՆՔԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՓՈՐՁԸ ԶԵՐԵՊՈՎԵՑ ՔԱՂԱՔՈՒՄ.....	79
<i>Կաֆտան Վիտալի</i>	ՀՈԳԵՎՈՐ-ԱՐԺԵՔԱՅԻՆ ԿՈՆՖԼԻԿՏԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԱՐԴԻ ՌՈՒՄԱՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔՈՒՄ.....	84
<i>Բրիտն Մ Շուլզան Վ.</i>	ՄԵԾ ԲՐԻՏԱՆԻԱՅԻ ԲԱԶՄԱՄՇԱԿՈՒԹՅԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՆՈՐՄԱՏԻՎ -ՕՐԵՆՄԱՐԿԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ 20-ՐԴ ԴԱՐԻ 2-ՐԴ ԿԵՄԻՆ.....	95
<i>Ֆոմիչևա Աննա</i>	ԲԻԼԻՆԳՎԻԶՄԸ ՈՐՊԵՍ ՄՇԱԿՈՒԹՅԱՅԻՆ ԵՐԿԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՆ.....	100
<i>Քնաջյան Հակոբ</i>	ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՄԵՐՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՔՈՒՄ ԻՐԱԿԱՆԱՑՎԱԾ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԸՆԿԱԼՈՒՄԸ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ.....	106
<i>Չախմախյան Հասմիկ</i>	1908 – 1914ԹԹ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ՀԱՄԱՐԱԿԱԿԱՆ – ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԱՂԲՅՈՒՐԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	109
<i>Առաքելյան Կամո</i>	ՀԱՅ ՀԱՅԴՈՒԿԱՅԻՆ ՊԱՅՔԱՐԸ ԵՎ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՕԶԱՆՅԱՆԸ.....	116
<i>Մարգարյան Սուրեն</i>	ՈԱՄԿԱՎԱՐ ԱԶԱՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԻ ՆԿԱՏՄԱՍԲ.....	121
<i>Մարգուլյան Յակով</i>	ԱԶԳԱՅԻՆԻՆ ՔՆՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆՍՈՑԻԱԼ-ՄՇԱԿՈՒԹՅԱՅԻՆ	

	Հիմնական.....	130
<i>Օհանյան Քաջիկ</i>	ԳԼՈՒԲԱԼԱՑՈՒՄԸ ԵՎ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՄԻՆԵՐԳԵՏԻԿ ՓԻԼԻՍՈՓԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ	135
<i>Բոյկո</i> <i>Ստանիսլավ</i>	ԱՐԵՎՍՏՅԱՆ ԵՎ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՄՇԱԿՈՒՑԹՆԵՐԻ ՄԻԱՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՄՇԱԿՈՒԹՅԱՆ ՍՈՑԻՈ ԴԻԱՄՐԻԿԱՑՈՒՄ.....	142
<i>Բելյաև Գ. Գ.</i> <i>Կոտյար Լ. Պ.</i>	ԱՐԴԱՐՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՈՑԱՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԴՈՒՍԱՍՏԱՆՈՒՄ.....	149
<i>Բոյկո Ստանիսլավ</i> <i>Անիսաթ</i> <i>Մազմեդովա</i>	ՍՊԱՌՈՂ ՀԱՄԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՄԻՐՄԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ԱՐԴԻ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԿՑԱՆՔԻ ԵՐԵՎՈՒՑԹՆԵՐ.....	156
<i>Շիրովա Քենիա</i>	ՍՈՑԻԱԼԻԶԱՑԻԱՅԻ ԳՈՐԾՆԹԱՅՆԵՐԸ ՁԵՎԱՎՈՐՎՈՂ ՍՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ՀԱՄԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ 19-րդ ԴԱՐԻ ՎԵՐՋՈՒՄ ԵՎ 20-րդ ԴԱՐԻՄՎՋՐՈՒՄ.....	162
<i>Ներսիսյան Արմեն</i>	ԸՆՏՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ.....	169
<i>Խաչատրյան Նոննա</i>	ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆԵՐՈՒԺԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽԴԻՐՆԵՐԸ.....	180
<i>Կարապետյան</i> <i>Ռոմիկ</i>	ՍՓՅՈՒՌՔԻ ՁԵՎԱՐՈՒՄԸ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱԳԱՂՔԻ ՇՐՋԱՆԱԿՈՒՄ	185
<i>Ավետիսյան Մամիկ</i> <i>Ավետիսյան Աշոտ</i>	ՍՓՅՈՒՌՔԻ ԴԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱԳՐԱՐԱՅԻՆ ՈԼՈՐՏԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ.....	189
<i>Բոյաջյան</i> <i>Կարապետ</i> <i>Կլեկյան Լևոն</i>	ՍՓՅՈՒՌՔԻ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՆԵՐՈՒԺԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐ Ը ՀՀ –ՈՒՄ ԲԱՐՁՐ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ ՈԼՈՐՏՈՒՄ ՆԵՐԴՐՈՒՄԱՅԻՆ ԾՐԱԳՐԵՐԻ ՖԻՆԱՆՍԱՎՈՐՄԱՆ ՀԱՄԱՐ.....	195
<i>Խալաթյան</i> <i>Հարություն</i>	ՀԱՅ-ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿԱՊԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆԸ ՍՓՅՈՒՌՔԻ ՏԵՍԱՆԿՅՈՒՆԻՑ.....	200
<i>Զաքինի Ռեզո</i> <i>Բերիկ Սուրիկ</i> <i>Տոթուա Վաժա</i>	ԿԼԻՄԱՅԻ ԳԼՈՒԲԱԼ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԲՈՒՍԱԲՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՎՐԱ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՍՊԵԿՏ.....	205
<i>Կազակովա</i> <i>Նատալյա</i> <i>Հանիսյան Հրայր</i>	ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄՐՑՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՃԻ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՎՈՐՈՒՄԸ.....	210
<i>Մալցիկ Վ.Մ.</i>	ԿԱՊԻՏԱԼԱՑՈՒՄ. ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԴՐՄԵՎՈՐՄԱՆ ՁԵՎԵՐԸ ԵՎ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ.....	215
<i>Ակոպիկ Յ. Ի.</i>	ՖԻՆԱՆՍԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԵՐԱՀԱՅՈՂՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ԲԵԼՈՌՈՒՄԻ	

<i>Նեստեր Ե.Բ.</i>	ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՈՄՈՒՆԱԼ Կ ԵՆՑԱՂԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ.....	225
<i>Օսնովին Ս.Վ</i>	ԹՈՂԱՐԿՄԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆ ՈՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ.....	229
<i>Անդրիյաշկո Մարինա</i>	ԱՐԴԻԱԿԱՆ ԴԵՍՈԳՐԱՖԻԱԿԱՆ ՄՊԱՌՆԱԼԻՔՆԵՐԻ ՀԱՏՎԱԾԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ ԲԵԼԵՌՈՒՄԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՕՐԻՆԱԿՈՎ.....	238
<i>Գրիգորյան Արտակ Հանիսյան Հրայր</i>	ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԻ ԴԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄԸ.....	244
<i>Մայցեվիչ Ն.Վ.</i>	ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՀԱՇՎԵՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՍՏԱՆԴԱՐՏՆԵՐՈՎ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՀԱՇՎԱՌՄԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԻ ՀԱՄԱԴՐՄԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ.....	250
<i>Օսնովինա Լ.Գ. Մայցեվիչ Ի.Վ.</i>	ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ՈՐԱԿԻ ՎԵՐԱՀՄԿՈՂՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ.....	257
<i>Պանկով Դ.Ա. Պաշկովսկայա Լ.Վ.</i>	ԲԱՇԽՎՈՂ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ԾԱԽՄԵՐԻ ՀԱՇՎԱՌՈՒՄԸ ՊԱՏՐԱՍՏԻ ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ԻՆՔՆԱՐԺԵՔԻ ՆՈՐՄԱՏԻՎԱՅԻՆ ԿԱԼԿՈՒԼՑԱՑԻԱՑԻ ԴԵՊՔՈՒՄ.....	264
<i>Օսնովին Ն.Վ., Կուրբեկո Ն.Ա.</i>	ԻՆՈՎԱՑԻՈՆ ՄԵՆԵԹՄԵՆԹԻ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ԳՈՐԾԻՔ.....	270
<i>Գրիգորյան Էլեն</i>	ՆՈՐԱՄՈՒԾԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՌՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ.....	274
<i>Լյուբարսկայա Մարիա</i>	SMART ՔԱՂԱՔՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ՈՒՐԲԱՆԻՋԱՑԻԱՑԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԼՈՒԾԵԼԻՄ.....	278
<i>Մուսթաֆաևկա Էլլադա</i>	ՌՈՒՍՏԱՆԻ ԴԱՇՆՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԱԿՏԻՎՆԵՐԻ ՏԵՂԱԲԱՇԽՄԱՆ ԱՌԱՋՆԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	286
<i>Վիկտորիա Տրոֆիմով, Մորարու Միմին</i>	ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԳԼՈԲԱԼ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ ԵՎ ԴԻԱՆՑ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ.....	294
<i>Պողոսյան Մարգարիտա</i>	ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ԿՈՒԼՏՈՒՐԱԿԱՆ ՄՊՈՐՏԸ ՈՐՊԵՍԱՇԽԱՏՈՒԺԻ ՎԵՐԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՆ.....	305
<i>Միրզաի Համեդ</i>	ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ ԵՄ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ.....	311
<i>Բադդասարյան Շահանե</i>	ՓՈՔՐ ԵՎ ՄԻՋԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՖԻՆԱՆՍԱՎՈՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ.....	320

<i>Անդրեսայան Նարեկ</i>	ՀՀ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԲԱՆԿԵՐԻ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՌԻՍԿԵՐԸ.....	328
<i>Թադևոսյան Մարգարիտա</i>	ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՑԻՆ ՎԱՐՔԱԳԾԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ.....	332
<i>Ճուղուրյան Արմեն</i>	ԴՈԿՏՈՐԱՆՏՈՒՐԱՅԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ.....	340
<i>Կապելյուշնայա Տատյանա</i>	ԱՆԳԼԵՐԵՆԻ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՑԻՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	344
<i>Դերկաչ Սվետլանա</i>	ԲԱՌԱՐԱՆԱՑԻՆ ԳՈՐԾԻ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՑԻՆ ՓՈՐՁԸ.....	349
<i>Կիրյուկ Մարիա</i>	ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՑԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՆԵՐԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՑԱՆ ՎՐԱ.....	352
<i>Հակոբյան Գայանե</i>	ՄԻԼՎԱ ԿԱՊՈՒՏԻԿՑԱՆԸ ՍՓՅՈՒՌՔՈՒՄ ՀԱՅԱՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ.....	355
<i>Ջիլավյան Քնարիկ</i>	ԱՐՏԱՀԱՑՉԱԿԱՆ ՄԻԱՎՈՐՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԲՈՒՀԵՐՈՒՄ.....	364
<i>Բրիտ Նադեժդա Աննա Կրիշկո</i>	ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՒԿՐԱԻՆԱՅՈՒՄ XIX ԴԱՐԻ ՄԿԶԲԻՆ.....	370
<i>Բոնդարչուկ Յանա</i>	ԱՆԳԼԵՐԵՆ ԼԵԶՎԻ ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԸ ԼԵԶՎԱԲԱՆ ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ.....	373
<i>Դավիդենկո Աննա</i>	ՈՒԿՐԱԻՆԱՅԻ ԲՈՒՀԵՐՈՒՄ ՆԵՐԱՌԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՆԵՐԿԱ ՓՈՒԼԸ	378
<i>Բեվզ Ելենա</i>	ԵՐԿՐՈՐԴ ԼԵԶՎԻ ՑՈՒՐԱՑՄԱՆ ՄՈՂՈՒԼԻ ՄՇԱԿՈՒՄ ԱՆԳԼԵՐԵՆ ԼԵԶՎԻ ԱՊԱԿԱ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ.....	385
<i>Գեմբարուկ Ալլա</i>	ՕՏԱՐ ԼԵԶՎԻ ՈՒՍՈՒՑՈՒՄԸ ՀԻՄՆՎԱԾ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱՐԱՐԱԿԱՆՆԵՐԻ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ՎՐԱ.....	395
<i>Իննա Նեստերենկո</i>	ԲՈԼՈՑԱՆ ԳՈՐԾՆԹՅՈՒՑԻ ՆԵՐԴՐՈՒՄԸ ԼԵՀԱՍՏԱՆՈՒՄ.....	398
<i>Մուսաբեկով Է.Է. Կիլիչեվա Ֆ.Բ. Էրզաշանով Բ.Զ</i>	ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՆԹՅՈՒՑԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ԿՐԹԱԿԱՆ ԻՆՏԵՐԱԿՏԻՎ ՄԵԹՈԴՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՍԲ.....	405
<i>Զոգուլիա Լիևդա</i>	ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԴՊՐՈՑԻ ՈՒՍՈՒՑՉԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ԱԳՐԵՄԻԱՅԻ ՎՐԱ.....	409
<i>Կուշնիր Վ.Ն.</i>	ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ.....	411
<i>Լաուիյինա Իննա</i>	ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՏԱՐՐԵՐԻ ՆԵՐՄՈՒԾՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....	416
<i>Սլոբոդնյուկ Ա.</i>	ԱՆԳԼԵՐԵՆԸ ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ ՈՐՊԵՍ ԼԻՆԳՎԱ_ՖՐԱՆԿԱ	422

<i>Գալիլյ Օ. Վ</i>	ՊԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐ՝ ԴԱՍԸՆԹԱՅԻ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔՆ ՈՒ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	427
<i>Կովալենկո Ալեքսանդր Պոստոլենկո Իրինա</i>	ԸՆՏՐՈՒՄ ԵՆՔ ՕՏԱՐ ԼԵԶՎԻ ՕՊՏԻՄԱԼ ԴԱՍԱԳԻՐՔ.....	431
<i>Շերքան Ի.ՅՈւ.</i>	ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՆԹԱՅԻ ՀԱՄԵՄՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՒԿՐԱԽՆԱԿԱՆ ԵՎ ԲՐԻՏԱՆԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐՈՒՄ.....	434
<i>Գրաքովիչ Պետրո</i>	ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ ԱՄՆ-ում.....	441
<i>Ստորովոյտովա Ելենա</i>	ԼԵԶՎԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՄԻՐՈՒՄԸ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՄԻՋՈՑՈՎ ESL ԼՍԱՐԱՆԱՌՄ.....	448
<i>Կրավչենկո Յարոսլավ</i>	ԳԵՐԲԵՐՏ ՍՊԵՆՍԵՐԻ (1820-1903) ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀՄՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՍՈՒՆԱՑՄԱՆ ԱՌԱՋՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	450
<i>Սոլոդյուկ Ա.Վ.</i>	ՀԵՌԱՎԱՐ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ՕԲՅԵԿՏԻՎ ԵՎ ՍՈՒԲՅԵԿՏԻՎ ԴԺՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....	453
<i>Սուսաբեկով Է.Է Վարդա Վ.Վ. Տոգանկ Գ.Շ. Էրզախել Օ.Գ. ՎարդաՎ.Վ.</i>	ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՏԻՊԻ ՄԱՆԿԱՏՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՈՒԿՐԱԽՆԱՑՈՒՄ.....	456
<i>Բոյկո Ստանիսլավ Շչերբակովա Աննա</i>	ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՆԵՐԻ ՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ԳՈՐԾՆԹԱՅԻ ԿԱՆԽԱՏԵՍՈՒՄՆԵՐԸ.....	462
<i>Ուսովա Վ.Պ. Իյասով Ա.Ա..</i>	ԱՊԱԳԱ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՆԵՐԻ ՀՄՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	466
<i>Սկրտչյան Հ.Հ., Խաչատուրյան Վ.Գ</i>	ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅԱՆ ԿՐԹԱԿԱՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ.....	470
<i>Սիրգոյան Ս. Սիրգոյան Ե.</i>	ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՈՐԱԿԻ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՀԱՐՑԵՐԸ ՇՐՋԱՆԱՎԱՐՏԻ ՍՈՑԻԱԼ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԼՈՒՑՄԻ ՆԵՐՔՈ.....	478
<i>Կիրակոսյան Գ. Խաչատուրյան Վ. Կիրակոսյան Լ. Սկրտչյան Հ.Հ Սկրտչյան Գ.</i>	ՆԵՅՐՈՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆՏԱՐԵՐԻԱՊԱՐԱՏԱՅԻՆԻՐԱԿԱՆԱՑՈՒՄ.....	486
<i>Հարությունյան Ս.</i>	ԵՐԿՈՒ ՄԻԱՏԵՍԱԿ ՎԵՐԱԴԻՐՆԵՐԻ ԵՎ ՇԵՐՏԻ ԿՈՆՏԱԿՏԱՅԻՆ ՓՈԽԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐԸ ՀԱԿԱՀԱՐԹ ԴԵՅՈՐՄԱՅԻԱՅԻ ԴԵՊՔՈՒՄ.....	492
<i>Շաբալով Վիկտոր</i>	ՀԱԵՎԻՉԻ ՄՇԱԿՈՒՄԸ MATLAB ԾՐԱԳՐԻ ԵՎ ARDUINO ՀԱՐԹԱԿԻ ՕԳՆՈՒԹՅԱՄԲ.....	495
	ԱՄԲԻՈՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.....	505
	ՀԱՄԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ԿԱՆՉԵՐ՝ Linux ՕՊԵՐԱՑԻՈՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐՈՒՄ.....	508
	ՈՒՍՈՒՄՆԱ – ՏԵՂԵԿԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐ ՎԹԱՐՆԵՐԻ ՏԵՂԱՑՆԱՑՄԱՆ ՊԼԱՆՆԵՐՈՎ	512

СО Д Е Р Ж А Н И Е

<i>Макичян Борис</i>	НЕОБХОДИМОСТЬ ОЦЕНКИ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРИЗНАНИЯ (ОСУЖДЕНИЯ) ГЕНОЦИДА АРМЯН.....	6
<i>Оганян К.М. Бранский В.П. Оганян К. К.</i>	ПЕРСПЕКТИВЫ МЕЖЭТНИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ И ОБЩЕПРИЕМЛЕМЫЙ ПРОЕКТ БУДУЩЕГО.....	13
<i>Оганесян Сусанна</i>	ОВАНЕС ТУМАНЯН В КРУГОВОРОТЕ РЕЗНИ И ГЕНОЦИДА.....	20
<i>Закарян Лилит</i>	ГЕНОЦИД АРМЯН – ПРЕСТУПЛЕНИЕ ПРОТИВ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА	30
<i>Хечоян Ани</i>	ВОПРОС ПРИЗНАНИЯ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ТУРЕЦКОГО ГОСУДАРСТВА ЗА ГЕНОЦИД АРМЯН ПОСЛЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ.....	38
<i>Асатрян Григор</i>	ДИАЛОГ РЕЛИГИЙ И ЦИВИЛИЗАЦИЙ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ СОВРЕМЕННОСТИ.....	44
<i>Петрий Петр</i>	ДУХОВНЫЕ ЦЕННОСТИ КАК ОСНОВА ВОЗРОЖДЕНИЯ ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО ЕДИНСТВА НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ.....	56
<i>Григорьян Эрнест</i>	МУДРОСТЬ КАК ИНСТРУМЕНТ СОЗДАНИЯ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА.....	66
<i>Заргарян Гарлем</i>	ОПЫТ РАБОТЫ АРМЯНСКОЙ ОБЩИНЫ В Г. ЧЕРЕПОВЦЕ	79
<i>Кафтан Виталий</i>	ОСОБЕННОСТИ ДУХОВНО-ЦЕННОСТНОГО КОНФЛИКТА В ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ СОВРЕМЕННОЙ РОССИИ.....	84
<i>Брит Н. Шульга Н.</i>	НОРМАТИВНО-ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ВЕЛИКОБРИТАНИИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА.....	95
<i>Фомичева Анна</i>	БИЛИНГВИЗМ КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ УСПЕШНОГО ДИАЛОГА КУЛЬТУР.....	100
<i>Кнаджян Акоб</i>	ВОСПРИЯТИЕ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ ГЕНОЦИДА АРМЯН В ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ	106
<i>Чахмахчян Асмик</i>	ИСТОЧНИК О ВЕДЕНИЕ ИСТОРИИ ЗАПАДНОАРМЯНСКОЙ ОБЩЕСТВЕННО- ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ.....	109
<i>Аракелян Камо</i>	АРМЯНСКАЯ ГАЙДУЦКАЯ БОРЬБА И АНДРАНИК ОЗАНЯН.....	116
<i>Саргисан Сурен</i>	АРМЯНСКИЙ ВОПРОС И АРМЯНСКАЯ КОНСТИТУЦИОННО-ЛИБЕРАЛЬНАЯ ПАРТИЯ.....	121
<i>Маргулян Яков</i>	СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ОСНОВЫ КОНСТРУИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ	130

<i>Оганян Каджик</i>	ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И СИНЕГЕТИЧЕСКАЯ ФИЛОСОФИЯ ИСТОРИИ.....	135
<i>Бойко Станислав</i>	ЕДИНСТВО И РАЗЛИЧИЕ КУЛЬТУР ЗАПАДА И ВОСТОКА В КУЛЬТУРНОЙ СОЦИОДИНАМИКЕ.....	142
<i>Беляев Г.Г. Котляр Н.П.</i>	ДУХОВНО-НРАВСТВЕННАЯ И ПРАВОВАЯ ОЦЕНКА СПРАВЕДЛИВОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ РОССИИ.....	149
<i>Бойко Станислав Магомедова Анисат</i>	ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ОБЩЕСТВА ПОТРЕБЛЕНИЯ КАК ЯВЛЕНИЯ СОВРЕМЕННОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ЖИЗНИ.....	156
<i>Шилова Ксения</i>	ПРОЦЕССЫ СОЦИАЛИЗАЦИИ В ФОРМИРУЮЩЕМСЯ ОБЩЕСТВЕ ПОТРЕБЛЕНИЯ В КОНЦЕ ДЕВЯТНАДЦАТОГО - НАЧАЛЕ ДВАДЦАТОГО ВЕКОВ.....	162
<i>Нерсисян Армен</i>	ПРОБЛЕМЫ ИЗБИРАТЕЛЬНОГО ПРАВА В РА.....	169
<i>Хачатрян Нонна</i>	ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА АРМЯНСКОЙ ДИАСПОРЫ.....	180
<i>Карапетян Ромик</i>	ФОРМИРОВАНИЕ ДИАСПОРЫ В РАМКАХ ЭМИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ.....	185
<i>Аветисян Самвел Аветисян Ашот</i>	РОЛЬ ДИАСПОРЫ В РАЗВИТИИ АГРАРНОГО СЕКТОРА АРМЕНИИ.....	189
<i>Бояджян Карапет Клекчян Левон</i>	ПУТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФИНАНСОВОГО ПОТЕНЦИАЛА ДИАСПОРЫ ДЛЯ ФИНАНСИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОГРАММ В СФЕРЕ ВЫСОКИХ ТЕХНОЛОГИИ РА.....	195
<i>Халатян Арутюн</i>	ОЦЕНКА АРМЯНО-ИРАНСКИХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ДИАСПОРЫ.....	200
<i>Джабнидзе Резо Беридзе Сулико Тодуа Важа</i>	ГЛОБАЛЬНОЕ ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА И ИХ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ОТРАСЛЕЙ РАСТЕНИЕВОДСТВА: РЕГИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ.....	205
<i>Казакова Наталья Анисян Грайр</i>	АНАЛИТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ФАКТОРОВ РОСТА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ	210
<i>Мальцевич В. М.</i>	КАПИТАЛИЗАЦИЯ: СУЩНОСТЬ, ФОРМЫ ПРОЯВЛЕНИЯ И ФАКТОРЫ.....	215
<i>Акулич Ю. И. Нестер Е. И.</i>	ОРГАНИЗАЦИЯ ФИНАНСОВО-ХОЗЯЙСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ В СИСТЕМЕ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ.....	223
<i>Основин С.В.</i>	МЕТОДЫ АНАЛИЗА АССОРТИМЕНТНОЙ ПОЛИТИКИ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ.....	229
<i>Андрияшко Марина</i>	ФРАГМЕНТАРНЫЙ ОБЗОР АКТУАЛЬНЫХ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ УГРОЗ НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ.....	238
<i>Григорян Артак Анисян Грайр</i>	КЛАССИФИКАЦИЯ МЕТОДОВ ОЦЕНКИ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ.....	244

<i>Мальцевич Н.В.</i>	ОЦЕНКА СОПОСТАВИМОСТИ ОПЕРАЦИЙ ПО УЧЕТУ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ С МЕЖДУНАРОДНЫМИ СТАНДАРТАМИ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ.....	250
<i>Основина Л. Г. Мальцевич И. В.</i>	ОРГАНИЗАЦИЯ КОНТРОЛЯ КАЧЕСТВА ПРОДУКЦИИ И ПУТИ ЕЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ.....	257
<i>Панков Д. А. Пашковская Л. В.</i>	УЧЕТ РАСПРЕДЕЛЯЕМЫХ ПОСТОЯННЫХ ОБЩЕПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗАТРАТ ПРИ НОРМАТИВНОМ МЕТОДЕ КАЛЬКУЛИРОВАНИЯ СЕБЕСТОИМОСТИ ГОТОВОЙ ПРОДУКЦИИ.....	264
<i>Основин В. Н. Курбеко Н. А.</i>	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННОГО МЕНЕДЖМЕНТА В КАЧЕСТВЕ ЭФФЕКТИВНОГО ИНСТРУМЕНТА УПРАВЛЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИЕЙ.....	270
<i>Григорян Элен</i>	СТРУКТУРА УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ОРГАНИЗАЦИЯХ.....	274
<i>Любарская Мария</i>	О РОЛИ СМАРТ-ГОРОДОВ В РЕШЕНИИ ПРОБЛЕМ УРБАНИЗАЦИИ.....	278
<i>Мустафаева Эллада</i>	АНАЛИЗ ПОДХОДОВ К ОЦЕНКЕ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ АКТИВНОСТИ И ПРИОРИТЕТОВ РАЗМЕЩЕНИЯ АКТИВОВ В РЕГИОНАХ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ.....	286
<i>Трофимов Викториа Морару Симеон</i>	ГЛОБАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ИХ РЕГУЛИРОВАНИЯ.....	294
<i>Погосян Маргарита</i>	ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ КАК ФАКТОР ВОСПРОИЗВОДСТВА РАБОЧЕЙ СИЛЫ.....	305
<i>Mirzaey Hamed</i>	CONSEQUENCES OF THE FINANCIAL CRISIS IN EU.....	311
<i>Багдасарян Шагане</i>	ПРОБЛЕМЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА.....	320
<i>Андреасян Нарек</i>	ФИНАНСОВЫЕ РЫСКИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ РА.....	328
<i>Тадевосян Маргарита</i>	ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ТРУДОВОГО ПОВЕДЕНИЯ.....	332
<i>Джугурян Армен</i>	ВЫЗОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ ДОКТОРАНТУРЫ.....	340
<i>KAPELIUSHNA TETIANA</i>	ANALYZING THE CONTENT OF ENGLISH LANGUAGE SCHOOL TRAINING IN THE CONTEXT OF EDUCATIONAL SPACE INTERNATIONALIZATION.....	344
<i>Derkach Svitlana</i>	INTERNATIONAL EXPERIENCE IN VOCABULARY STUDIES.....	349
<i>Кириллук Мария</i>	ОТРАЖЕНИЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ В ЛЕКСИКЕ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА.....	352
<i>Гаяне Акопян</i>	СИЛВА КАПУТИКЯН О ВОПРОСАХ СОХРАНЕНИЯ АРМЯНСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ДИАСПОРЕ	355

<i>Джилаван Кнарик</i>	АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В АСПЕКТЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ В ВУЗЕ.....	364
<i>Брит Надежда</i>	ЛИНГВОЦИД В УКРАИНЕ XIX - НАЧАЛА XX ВЕКА.....	370
<i>Кришко Анна</i> <i>Бондарук Яна</i>	ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ КОММУНИКАТИВНОГО ПОДХОДА В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ СТУДЕНТОВ-ФИЛОЛОГОВ ...	373
<i>Давыденко Анна</i>	ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ УКРАИНЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ.....	378
<i>Elena Bewz</i>	DEVELOPING A MODULE ON SECOND LANGUAGE ACQUISITION FOR FUTURE ENGLISH LANGUAGE TEACHERS.....	385
<i>Gembaruk Alla</i>	TASK-BASED APPROACH TO FOREIGN LANGUAGE TEACHING AND LEARNING.....	389
<i>Нестеренко Инна</i>	ВВЕДЕНИЕ ПОЛОЖЕНИЙ БОЛОНСКОГО ПРОЦЕССА В ПОЛЬШЕ.....	395
<i>Мусабеков З. Э.</i> <i>Киличева Ф. Б.</i> <i>Эргашев Б. З.</i>	ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ.....	398
<i>Zozylia Liuda</i>	THE IMPACT OF HIGH SCHOOL TEACHER BEHAVIORS ON STUDENT AGGRESSION.....	405
<i>Кушнир Валентина</i>	ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОФИЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ.....	409
<i>Лаухина Инна</i>	ОСОБЕННОСТИ ВВЕДЕНИЯ РЕЛИГИЕВЕДЧЕСКОГО КОМПОНЕНТА В СОВРЕМЕННОЕ ФРАНЦУЗСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ.....	416
<i>Oleksandr Slobodianyuk</i> <i>Галай О. В.</i>	ENGLISH AS A LINGUA FRANCA FOR STUDENTS.....	422
	СОДЕРЖАНИЕ И СТРУКТУРА УЧЕБНОЙ ПРОГРАММЫ СПЕЦКУРСА ДЛЯ СТУДЕНТОВ ИНОСТРАННОЙ ФИЛОЛОГИИ “ОСНОВЫ КУЛЬТУРЫ МЕЖДУ НАЦИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ”.....	427
<i>Коваленко Александр</i>	ВЫБИРАЕМ ОПТИМАЛЬНЫЙ УЧЕБНИК ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА.....	431
<i>Postolenko Iryna</i>	COMPARATIVE ANALYSIS OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN UKRAINIAN AND BRITISH SCHOOLS.....	434
<i>Щербань И.Ю.</i>	АСПЕКТЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СЕЛЬСКИХ ШКОЛ США.....	441
<i>Grabovyy Petro</i>	EXPLORING LANGUAGE THROUGH CULTURE IN ESL CLASSROOM.....	448
<i>Старовойтова Елена</i>	ОСОБЕННОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВОЗЗРЕНИЯ Герберта Спенсера.....	450
<i>Kravchenko Yaroslava</i>	SUBJECTIVE AND OBJECTIVE SETBACKS IN THE PROCESS OF DISTANCE LEARNING.....	453

<i>Солодчук А.В.</i>	ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ДЕТСКИХ ДОМОВ СЕМЕЙНОГО ТИПА В УКРАИНЕ.....	456
<i>Мусабеков З. Э. Варга В. В. Тогаев Г.Ш.</i>	ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ПРОГНОЗИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ ПРОЦЕССА ПОДГОТОВКИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ДЛЯ ССПО.....	462
<i>Эргашев О. Г. Варга В. В.</i>	ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНТОСТИ У БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ СИСТЕМЫ ССПО	466
<i>Бойко Станислав Щербакова Анна</i>	ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ И СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ ИМ В УСЛОВИЯХ РЫНКА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ.....	470
<i>Усова А. В. Ильясов А. А.</i>	К ВОПРОСУ УЛУЧШЕНИЯ КАЧЕСТВА ПРЕПОДАВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В СВЕТЕ СОВРЕМЕННЫХ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ТРЕБОВАНИЙ К ЛИЧНОСТИ ВЫПУСКНИКА.....	478
<i>Мкртчян О. А. Хачатурян В. Г.</i>	АППАРАТНАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ ЭЛЕМЕНТОВ НЕЙРОЛОГИКИ.....	486
<i>Мирзоян С. Е. Мирзоян Е.С.</i>	О КОНТАКТНОМ ВЗАИМОДЕЙСТВИИ МЕЖДУ ДВУМЯ ОДИНАКОВЫМИ СТРИНГЕРАМИ И СЛОЕМ ПРИ АНТИПЛОСКОЙ ДЕФОРМАЦИИ.....	492
<i>Киракосян Г. Г. Хачатурян В. Г. Киракосян Л.Г. Мкртчян О.А.</i>	РАЗРАБОТКА СЧЕТЧИКА С ПОМОЩЬЮ ПРОГРАММЫ МАТЛАВ И ПЛАТФОРМЫ ARDUINO.....	495
<i>Мкртчян Г.А.</i>	МЕТОДИКА АНАЛИЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАФЕДРЫ.....	505
<i>Арутюнян Сусанна</i>	СИСТЕМНЫЕ ВЫЗОВЫ В LINUX ОПЕРАЦИОННЫХ СИСТЕМАХ, ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ.....	508
<i>Шабалов Виктор</i>	ИНФОРМАЦИОННО-ОБУЧАЮЩАЯ СИСТЕМА ПОДГОТОВКИ ПЕРСОНАЛА К ДЕЙСТВИЯМ ПО ПЛАНАМ ЛОКАЛИЗАЦИИ АВАРИЙ.....	512

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

«ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԻ
ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ»

Միջազգային գիտաժողովի

ՆՅՈՒԹԵՐ

Ապրիլի 21, 22, 2015

Համակարգչային էջադրող՝ Ա. Աղունյան

Միջազգային գիտաժողովի նյութերի էլեկտրոնային տարբերակը տեղադրված է Հյուսիսային համալսարանի <http://www.northern.am> / պաշտոնական կայքում

Չափս՝ 70x100 1/16

33 տպագրական մամուլ

Տպագրությունը՝ «Ա/Ձ Արսեն Ժամհարյան»

Տպաքանակ՝ 120